

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР УАПЦ

1921

Національна Академія наук України

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Програма дослідження українських церков Канадського інституту
(Альбертський університет)

Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України

Центральний державний архів
вищих органів влади і управління України

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР УАПЦ

14 -30 жовтня 1921 року

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Київ – Львів
1999

ББК 86.3я73

У збірнику вперше публікуються протоколи засідань, канони і ухвали Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 1921 р.

Для істориків, архівістів, релігієзнавців, викладачів вузів, студентів, всіх, хто цікавиться історією Церкви в Україні.

Упорядники:
Г. М. МИХАЙЛИЧЕНКО, Л. Б. ПИЛЯВЕЦЬ, І. М. ПРЕЛОВСЬКА

Це видання вийшло завдяки щедрій підтримці:
Колегії св. Андрея у Вінніпезі
Українського православного богословського факультету
(Видавничий фонд)
St. Andrew's College in Winnipeg
Ukrainian Orthodox Theological Faculty (Rublishing Fund)

Братства св. Івана (Едмонтон)
St. John's Fraternal Society (Edmonton)

Товариства українців-самостійників (Едмонтонське відділення)
Ukrainian Self-Reliance Association (Edmonton branch)

Архівного фонду ім. Стефанії Букачевської-Пастушенко
(Канадський інститут українських студій)
Stephania Bukachevsky-Pastushenko Archival Fund
(Canadian Institute of Ukrainian Studies)

Видруковано на друкарському обладнанні, наданому Фондом Катедр Українознавства при Українському Науковому Інституті Гарвардського Університету. Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади

ISBN 966-02-1243-7

ЗМІСТ

Теологія національного визволення

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) бере початок від Першого всеукраїнського православного церковного собору, який відбувся в Києві 14-30 жовтня 1921 р. З перспективи кінця XX століття, що збігається з початком другого тисячоліття київського та третього тисячоліття світового Християнства, можна сказати, що це була переломна подія в історії київського Християнства та надзвичайно важливий момент в історії українського національного руху. Якщо оцінювати значення Собору 1921 р. по відношенню до історії Київської митрополії, то це була перша обґрунтована і підтримана широким загалом віруючих заявка на створення незалежної (автокефальної) церкви. Позаду на хронологічній шкалі лежало юрисдикційне підпорядкування Константинополю, виокремлення частин митрополії під юрисдикцію Риму (церковна унія), підпорядкування Московській патріархії та Санкт-Петербурзькому синодові, відновлення інституту Московського патріарха, встановлення фактичної автономії українського православ'я за гетьмана Павла Скоропадського та багато в чому декларативне проголошення автокефалії української церкви урядом Директорії. Попереду був довгий процес творення самостійних українських православних церков в Україні (від українських «обновленців» до сучасних УАПЦ і Київського патріархату) та в діаспорі (Сполучені Штати Америки, Канада та Західна Європа). Для кожної з українських православних церков як незалежних, так і автономних або навіть перебуваючих у складі інших патріархатів на правах митрополії чи екзархату, рішення Собору 1921 р. були і залишаються відправною точкою для визначення власного становища в міжцерковній боротьбі, якою, виявилося, наповнене XX століття.

У історії українського національного руху та розвитку національної ідентичності Собор 1921 р. також посів особливе місце та відіграв непересічну роль. Було вперше детально визначено, представлено та обговорено цілу проблематику співвідношення київської християнської традиції та української національної ідеї, мови, культури, мистецтва. Йшлося про залучення найбільшої в Україні релігійної спільноти до процесу українського національного творення, який в очах його провідників був процесом відродження та пробудження приспаної, поневоленої нації. Протягом кількох попередніх століть український етнос був розділений не тільки державними (згодом імперськими) кордонами, але також кордонами конфесійними, і тільки секулярному за своїми засадами націо-

нальному рухові вдалося об'єднати в одному пориві релігійно розділений етнос. На заході України греко-католицька (уніатська) церква виявила набагато більше готовності до співпраці та підтримки українського національного руху. На сході – підконтрольна відродженій і активній Московській патріархії церковна структура, навпаки, стояла одним з бастіонів супротиву українському рухові.

На заваді українізації православного життя в Україні, крім інших перепон, стояла також витворена протягом століть (за активної участі самих українців) спільна з Москвою православна традиція. З останніх десятиліть XIX ст., із зростанням в Російській імперії російського націоналізму як державної ідеології, вона стала важливою базою для прискореної русифікації широких прошарків українського населення. В інтелектуальному відношенні саме ця традиція і виявилася головним опонентом ініціаторів зібраного в Києві Собору. Боротьба зі старою традицією була, звичайно, не самоціллю провідників українського православного руху, на її руїнах вони закладали основи українського національного християнства: з незалежністю церковного управління (автокефалією) – замість підпорядкування Москві; народоправністю в церкві – замість всевладдя єпископів; українською мовою богослуження – замість церковно-слов'янської; українським традиційним церковним співом та іконописом – замість уніфікованих практик імперського православ'я.

Стара традиція була відкинута Собором на кількох рівнях. На рівні історично-канонічному було уневажено акт 1686 р. про підпорядкування Київської митрополії Москві та ухвалено рішення про висвяту нової ієрархії самими учасниками Собору за традицією Олександрійської церкви. В дусі революційної ідеології того часу московська патріархія та стара імперська православна традиція були відкинуті, як породження віджилого монархічного ладу, що придушував український народ як соціально, так і духовно. Соціальний радикалізм провідників Собору, їхня атака на інститут єпископства, наголос на соборноправності та народоправності в церкві відбивали у багатьох відношеннях дух часу та перегукувалися, а часом наслідували ідеї загальноімперського руху за реформу православ'я, з якого вийшли російські «обновленці».

Разом з тим батьки радикальної соціальної реформи українського православ'я намагалися легітимізувати ці ідеї в дусі та контексті українських реалій та історичної традиції. Стихійний «християнський соціалізм» рух у за реформи імперського православ'я набув на українському ґрунті ознак своєрідної «теології національного визволення». Соціальна революція в церкві, на думку ідеологів руху, мала супроводжуватися національною революцією, а остання мала спиратися не стільки на імперську за своїм характером церковну традицію, скільки на народне коріння. Не випадково, що підкріплення ідей народоправства учасники Собору, крім Біблії, шукали також у традиції українських братств XVI–XVII ст., ідея автокефалії підкріплювалася посиланням на широку автономію Київської митрополії в XVII ст., а також на авторитет «великого нашого пророка» – Тараса Шевченка.

Собор 1921 р. залишив по собі яскраву і, з точки зору сучасного українського православ'я, суперечливу спадщину. Публікація документів Собору дає зацікавленому читачеві унікальну можливість дослідити один з важливих переломних моментів в історії українського православ'я.

д-р Сергій Плохій
(Альбертський університет, Канада)

Від упорядників

У пропонованому збірнику публікуються документи та матеріали з історії Української Автокефальної Православної Церкви за 1921 р. За винятком «Діянь» Всеукраїнського Православного Церковного Собору, документи оприлюднено вперше. Ті з них, які стосуються підготовки і ходу Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ, віднайдені в фонді ЦДАВО під назвою «Українська Автокефальна Церква. Відділ Керівничий». Цей фонд має 4 описи, до яких внесено 2925 справ.

Опис № 1 охоплює документи за 1920–1924 рр. і попередньо містив 503 справи. На сьогодні є 484 справи. Опис № 2 являє собою особисті справи духовенства УАПЦ (не друкуються). Після вилучення з нього справ на сьогодні наявними є 1276 справ замість 1279. До опису № 3 внесено 843 справи, що хронологічно охоплюють 1918–1929 рр. Опис № 4 включає справи за 1918–1929 рр. у кількості 300 одиниць зберігання.

Більшість справ, що містить машинописні варіанти стенограм Собору, знаходиться в описі № 1 за № 57-63. Справи № 60-61 згадуються як «вилучені». Можна висловити припущення, що в цих справах також були стенограми відповідно за 18 і 19 жовтня 1921 р. Через їхню відсутність текст подається за нередагованим рукописним варіантом, який віднайдено в інших справах фонду. У описі № 3 у справах № 104–105 збереглись практично всі стенограми, серед яких переважають рукописні варіанти. У цих справах стенограми або їх частини розташовано в хронологічній послідовності. Іноді між ними трапляються окремі аркуші з зазначенням дати наступної стенограми та кількості присутніх у той день на засіданні делегатів І Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р.

Через те що формування справ та їх поділ за описами іноді відбувались без збереження хронологічної послідовності, ті самі матеріали Собору опинилися в різних описах фонду. У справах протоколи засідань більш-менш упорядковані, про що свідчить збереження навіть незначних за змістом записок та інших матеріалів.

Документи, представлені в цьому збірнику, за невеликим винятком, невідомі не тільки широкому читацькому загалу, а й науковцям, які досліджують історію православ'я в Україні. Попри не досить добрий стан схоронності матеріалів та відсутність частини з них документи являють собою велику історичну цінність для майбутніх дослідників цього періоду історії Церкви в Україні.

Збірник складається з двох частин. Перша частина містить стенограми засідань Собору з додатками до деяких із них. Упорядники вважали за необхідне не зберігати заголовки окремих документів.

Протоколи засідань Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14-30 жовтня у цьому фонді збереглись у декількох варіантах, які можна поділити умовно на 3 групи: 1) розшифровані стенографісткою, але не передруковані і не відредаговані; 2) розшифровані, передруковані, але не відредаговані, 3) розшифровані, передруковані й відредаговані. Для збірника відібрано саме ті протоколи засідань Собору, що є в останньому варіанті. Деякі стенограми збереглися тільки в рукописному або друкованому, але незредагованому варіанті і тому подаються за рукописним примірником.

Стенограми здебільшого підписані двома прізвищами – Н. Щадиловою та О. Кононенко (один раз трапляється прізвище К. Ліндеман). Слід зауважити, що попри професійну вправність стенографісток, вони не мали достатнього рівня освіти. Це спричинило до помилок у написанні власних імен, цитат , назв тощо.

Зіставлення всіх видів протоколів показало, що в цілому їхні тексти ідентичні, але виявлено і певні відмінності (див. табл. на с. 13-20). Найбільше варіантів стенограм віднайдено серед протоколів за 14 жовтня 1921 р. – першого дня засідань Собору. Старий заголовок справи: «Автокефальной Церкви. Отдел общий. Протоколы Всеукр[аинского] Православного Церковного Собору. Стенографический отчет». Віднайдено 4 варіанти, з яких два є ідентичними передруками, третій містить переказ подій на засіданні в перший день Собору і за змістом має певні відмінності (текст не має кінця) та четвертий варіант – нотатки про доповідачів у хронологічній послідовності. До цієї стенограми подаються 5 додатків, з яких 4 було віднайдено у справі, а 5-й (лист митрополита Київського і Галицького Михаїла (Єрмакова) до голови Собору М. Н. Мороза) було випадково виявлено серед інших матеріалів. Оскільки в тексті стенограми згадується, що його читав під час засідання голова Собору, цей документ було залучено як додаток № 5 до документа № 1.

Інші стенограми та додатки до них, які подаються далі, було сформовано таким же чином: окрім наявних додатків до стенограми було долучено матеріали з інших справ, які є дотичними до неї. Деякі стенограми подаються без додатків, оскільки не було віднайдено жодних супровідних документів. В основному це ті, які збереглися тільки в рукописному варіанті, а додатки при укладанні справ долучались найчастіше до машинописних варіантів стенограм. Повністю відсутні тексти стенограм Собору УАПЦ за 27, 28 і 29 жовтня 1921 р. Можна висловити два припущення з цього приводу: 1) всі вони вилучені з матеріалів фонду № 3984 ЦДАВО; 2) в ці дні засідання Собору не відбувались, оскільки, можливо, провадились літургії, на яких висвячували єпископів УАПЦ.

До другого розділу збірника увійшли документи і матеріали, що дають можливість зрозуміти перебіг подій на Соборі. На початку подається текст «Канонів Української Православної Церкви», які були затверджені на Всеукраїн-

ському Православному Церковному Соборі в Києві. Текст цього документа витримав декілька перевидань: Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н. с. 1921 р.: І. Канони Української Автокефальної Православної Церкви. II. Ухвали Собору в окремих питаннях життя Української Церкви. – К.: Вид. ВПЦР, 1921. – 43 с.; Діяння... – Харків: Вид. ВПЦР, 1922. – 43 с.; Діяння... – Франкфурт-на-Майні, 1946. – 32 с.; Діяння... – Новий Ульм: Вид. Укр. Правосл. Братства ім. Митр. В. Липківського, 1965. – 68 с. Проте упорядники вважали за потрібне включити до збірника архівний варіант «Канонів...», який має певні відмінності від надрукованих варіантів. Це первинний, найбільш повний варіант тексту, що було укладено відразу після Собору УАПЦ 1921 р. на основі пропонованих соборянами резолюцій. Ті фрагменти тексту, які редактори викреслили, можливо, з політичних міркувань, подаються в квадратних дужках курсивом.

Далі публікується список делегатів Собору. Список членів Собору зберігся у двох ідентичних примірниках і в справі деякі аркуші були переплутані укладачами. Наявна в списку додаткова інформація про делегатів дає можливість дослідити склад делегатів Собору, їхню освіту, фах, належність до церковного причету, соціальний стан. Окремо подаються відомості про членство у ВПЦР . Але ми не можемо бути певними, що саме в такому складі відбувалися всі засідання Собору, оскільки в деяких спогадах трапляються прізвища, яких немає в списку. Ймовірно, деяких делегатів було додатково запрошено.

Наступна група документів (№3–8) висвітлює діяльність Полтавського архієпископа Парфенія (Левицького), його відносини з Всеукраїнською Православною Церковною Радою. Велике значення у справі з'ясування цих відносин має його листування з Св. Патріархом Московським Тихоном (Белавіним), а також постанова Священного Собору Єпископів всієї України, який діяв у юрисдикції Московського патріархату, з засудженням архієпископа Парфенія (Левицького) за співпрацю з прихильниками автокефалії Української Церкви. Подається також текст спогадів про Парфенія (Левицького) Костянтина Кротевича, згодом архієпископа УАПЦ, датований 1928 р., в якому міститься інформація про діяльність архієпископа у 1921 р. У варіанті тексту, який зберігся в архіві, великі частини тексту викреслено редактором. При передруці їх подано в квадратних дужках курсивом. Документи розташовано за тематичним принципом.

Матеріали другої частини (№9–11) висвітлюють також відносини ВПЦР з кандидатом на посаду замісника майбутнього митрополита УАПЦ, якого мав обрати Собор Київщини 22–26 травня 1921 р., архієпископа Антоніна (Грановського). Окрім копій листівних запрошень до Антоніна (Грановського) від ВПЦР, подається текст перепустки, яку надано було йому в Москві для переїзду до Києва і якою він, очевидно, не скористався. Документи також подано за тематичним принципом.

Постанови Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору Київщини 22-26 травня 1921 р. (№ 12) подаються за друкованим варіантом «Постанов...», який зберігся в архівній справі, оскільки не вдалося віднайти ні

рукописних, ні машинописних варіантів текстів цих постанов.

Документи за № 13 стосуються діяльності представника Полтавського архієпископа Парфенія (Левицького) Костянтина Кротевича на травневому Соборі Київщини 1921 р. Це два листи від Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Кротевича про його висвяту в сан протоієрея, а згодом і єпископа УАПЦ.

Далі подаються розташовані в хронологічному порядку протоколи засідань ВПЦР, її президії та комісії з питання проведення І Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р. (№ 14), які дають можливість з'ясувати перебіг подій і заходи щодо організації передсоборної роботи.

Окрему групу документів становлять відозви Священного Собору Єпископів всієї України (№ 15) та Московського патріарха Тихона (Белавіна) (№ 16), в яких наголошується на неканонічності усіх зібрань, що скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада, а також містяться заклики не визнавати їх рішень. За змістом до цієї групи документів належить лист благочинного Глухівського повіту (№ 17), який свідчить про те, що на місцях духовенство підтримало ці звернення. Записка священика Івана Павловського (№ 18) інформує про боротьбу на місцях у справі українізації Церкви.

Серед документів другої частини є лист ВПЦР до патріарха-католікоса Грузинської Православної Церкви Леоніда (Окропирідзе) (№ 19). Саме до нього зверталась ВПЦР з проханням прийняти кандидатів на висвячення в єпископський сан Степана Орлика та Павла Погорілка напередодні скликання Собору 1921 р.

Інші документи другої частини дозволяють конкретизувати деякі аспекти передсоборної діяльності. Це – інструкції ВПЦР, з якими вона зверталась до українізованих парафій (№ 20), наказ виборним на Собор від українських православних парафіяльних церков Києва (№ 21). Важливим для розуміння причин і напрямів реформування устрою Православної Церкви в Україні є довідка про стан духовенства УПЦ (№ 23).

У межах тематичних груп документи розміщено і пронумеровано за хронологією. Археографічне опрацювання документів збірника і складання довідкового апарату здійснено відповідно до вимог, які викладено у кн.: *Німчук В.В.* Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. (Проект). – К.: Вид. Ін-ту укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ. – 54 с.

Документи публікуються за сучасною орфографією, але із збереженням особливостей оригіналу (норм тогочасної української мови, русизмів, застарілих слів і виразів тощо). Наприклад: се б то, парахвія, св. Сохвія, Пархвеній, патріярх, євангелля, істнували, манах/и/ тощо. Трапляється вживання дефісу там, де за сучасним правописом він відсутній: де-кілька, то-що, священнодіяння, з-окрема, загально-людський, контр-революція та ін. Уніфікація правопису упорядниками не робилась. Недописані та пропущені слова по можливості відновлюються, що застерігається в археографічних примітках. Помилки в тексті, які не мають смислового значення, усуваються в тексті без

застереження. Також виправляються у тексті очевидні помилки у географічних назвах і прізвищах. Деякі прізвища подаються в квадратних дужках, оскільки вони були або дописані редактором від руки, або були встановлені в іншому варіанті стенограми.

Назви церковних парафій, цитати релігійних текстів і джерел, з яких вони запозичені, були піддані перевірці та уточненню, географічні назви подаються за тогочасним адміністративно-територіальним поділом.

До деяких матеріалів залишено оригінальні заголовки. Документи, що не мають дат, датуються приблизно – за змістом, за супровідними документами та з позначками «не пізніше», «не раніше» такого-то числа. Всі перелічені особливості датування застерігаються в археографічних примітках. Дати, які були наявні в документах, друкуються без застережень.

Звання священнослужителів і назви посад промовців у збірнику опущено, бо вони згадуються в списку членів Всеукраїнського Собору (див. част. II, док. № 2). Оскільки збірник базується практично тільки на документах ЦДА ВО України, назва архіву в легендах документів не вказується.

Коментарі, що покликані доповнювати факти, події та біографічні відомості, висвітлювані в документах збірника, позначаються цифрами і подаються наприкінці кожного документа. Посилання на Біблію, що в стенограмах наводяться досить довільно і з великими розходженнями, упорядники уточнили за останнім українським виданням: Біблія, або книга Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена. 988-1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. – К.: Вид. Місійного товариства «Нове життя України, Кемпус Крусейд фор Крайст», 1992. Велика складність виникла при розшифровці посилань на канони Вселенських Соборів та Апостольські правила через недбалі записи у текстах стенограм та документів. Тому частину цитат подано орієнтовно, виходячи з контексту доповіді чи промови делегата Собору. Біографічні дані ієрархів і діячів Московського патріархату та учасників Собору УАПЦ мають розбіжності через брак відомостей про них.

Довідковий апарат до збірника складається з коментарів, покажчиків – іменного, географічного, релігійних установ та організацій, переліку документів та списку скорочень. У списку скорочень, складеному в алфавітному порядку, всі скорочені назви релігійних установ, адміністративних одиниць та інші скорочення подаются в повній формі. В покажчиках повністю зберігається правопис оригіналу.

Іменний покажчик – глухий і містить прізвища з ініціалами, або лише прізвища, що згадуються у тексті документів і коментарях. Різночитання конкретної власної назви подано в круглих дужках при основній позиції. До покажчика увійшли напівісторичні (або такі, історичність яких сумнівна) особи (напр., Микола Чудотворець та ін.).

Географічний покажчик складено відповідно до адміністративно-територіального поділу України у 1921 р. Загальновідомі географічні назви подаються без розшифровки (напр. Азія, Америка, Франція тощо).

Покажчик церковних установ подає у систематичному вигляді перелік релігійних організацій, помісних церков і конфесій, монастирів, соборів, єпархій, парафій, братств, храмів, церковних рад і з'їздів. Покажчик побудовано за тематичним принципом.

До покажчиків не увійшли деякі загальновживані географічні назви (наприклад, Україна), назви церковних установ (УАПЦ , Українська церква).

Археографічне опрацювання текстів здійснили Ганна Михайличенко, Ірина Преловська. Коментарі підготували Леонід Пилявець та Ірина Преловська.

Упорядники складають подяку Олександру Вовку, Інні Ільченко, Валентину Ковалю, Марині Мухіній, Ірині Павленко, Юрію Черченку за допомогу в підготовці покажчиків до видання. Особливу подяку складають Василю Ульяновському за наукові консультації, співробітникам ЦДАВО України в Києві за надану допомогу у виявленні та копіюванні документів.

Варіанти стенограм Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ

Машинописний варіант	Рукописний варіант	Переказ І	Переказ ІІ
Док. № 1 ***14 жовтня*** Оп. 1 – Спр. 57. – Арк. 1–7. Машинопис, правлений олівцем і чорнилом, є ідентичним рукопису. Незначні правки редактора несуттєво змінюють текст рукопису.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 314–315, зв. [початок] + 318 – 321 зв. (закінчення). Оригінал. Рукопис синім чорнилом. Ідентичний машинописному варіанту. Окремий арк. 307 Запис чорнилом: «Протоколи Засідань Всеукр[аїнського] Пр[авославного] Цер[ковного] Собору. Копії стенографічних відчитів». Допис олівцем: «14/Х Взяло участь 258 чл. собору».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 309–313. Рукопис чорнилом, неправлений. Автор невідомий. Початок тексту, де йдеться про вибори президії, відсутній. Розпочинається з виступу Якименка. Далі текст відповідає подіям на ВПЦС до 9 год. вечора «по урядовому часу». Цей переказ суттєво відрізняється від інших варіантів і містить інформацію про доповідачів.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 316-316 зв. (початок); арк. 323 (закінчення). Рукопис олівцем. Автор невідомий. Текст містить недбало записані тези доповідей, перелік членів Президії із зазначенням місця, з якого приїхав делегат. Текст не має кінця. При порівнянні з машинописним варіантом за змістом хронологічно відповідає: Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 1–1 зв.
Док. № 2 ***15 жовтня*** Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 1–16. Машинопис, правки олівцем. Дописано олівцем у лівому верхньому кутку тексту стенограми: «Взяло участь 213 душ».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 329-348. Оригінал, рукопис чорнилом і олівцем.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 313-313 зв. Оригінал, рукопис чорнилом.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк.338-343, зв.; 349-351.

Машинописний варіант	Рукописний варіант	Переказ I	Переказ II
1 частина: Арк. 1–5 зв. Стенографістка Н. Щадилова, 9-12 год. **2 частина**: Арк. 6–16. Стенографістка К. Ліндеман, з 12 до 4 год. Окремий аркуш: Арк. 326а. Запис зроблено червоним олівцем: «Субота, 15/Х. Взяло участь 213 чоловік». Цей запис зроблено зверху над іншим – «199 чоловік».	**1 частина**: Арк. 344–348 зв. Рукопис чорнилом. Стенографістка Н. Щадилова, 9-12 год. **2 частина**: Арк. 329–337. Рукопис олівцем. Стенографістка К. Ліндеман, з 12 до 4 год.	Виявлено тільки початок тексту. Відповідає за змістом: Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 1–2. (З початку засідання за 15 жовтня і до виступу представника Білоцерківщини про скликання двох повітових з'їздів).	Рукопис олівцем. Автор невідомий. Малозрозумілий почерк, багато скорочень і закреслень. У тексті зазначено основні тези доповідей і прізвища виступаючих на засіданні. Відповідає машинописному варіанту : **1 частина** (початок): Арк. 349–350 відповідає Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 1–2. **2 частина** (продовження): Арк. 338–343 зв. відповідає Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 2–16. **3 частина** (кінець): Арк. 351.
Док. № 3 ***16 жовтня*** Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 24–30 зв. Машинописна копія, правлена олівцем.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 304–305; Спр. 105. – Арк. 54–58 зв. Оригінал. Рукопис олівцем. Окремий аркуш: Арк. 303. Запис червоним олівцем: «Неділя, 16/Х. Взяло участь 299 душ» (зверху дописано «294»).	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 306. Рукопис олівцем. Переказ подій у вигляді тез. Зазначено час запису: «4 1/2 год. дня».	

1 частина: Арк. 24–25. Стенографістка Н. Щадилова. На стенограмі дописано зверху олівцем: «Взяло участь 294 душі». **2 частина**: Арк. 26–30 зв. Стенографістка О. Кононенко. Запис на стенограмі: «Неділя 16 жовтня. Поч. в 5 год. Кінець 7 1/2 год».	**1 частина**: Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 304–305. Відповідає за текстом машинописному варіанту: Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 24-25. Підпис в кінці стенограми: «Стеногр. Щадилова з 3 1/2 – 6 год.». **2 частина**: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 54-58 зв. Рукопис олівцем, оригінал, згасаючий текст. Підпис: «Стеногр. О. Кононенко. Неділя 16 жовтня Поч. в 5 год. Кінець 7 1/2 год.». Відповідає машинописному варіантові стенограми: Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 26-30 зв.		
Док. № 4 ***17 жовтня*** Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 1–21. Машинопис, копія, правлена олівцем і чорнилом. **1 частина**: Арк. 1–8. Стенографістка Н. Щадилова. 9–1 год. Запис олівцем у лівому верхньому кутку: «Взяло участь 265 душ». **2 частина**: Арк. 12–21. Стенографістка О. Кононенко. Запис на стенограмі: «Понеділок 17/Х – 21 р. Поч. 1 год. дня. Кінець 3 1/2 год дня».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 284-300 зв. Рукопис олівцем. Текст написаний двома почерками. **1 частина**: Арк. 284–291. Стенографістка Н. Щадилова. Відповідає машинописному варіанту: Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 1–8. **2 частина**: Арк. 292–300 зв. Стенографістка О. Кононенко. Запис на стенограмі: «Понеділок 17/Х – 21 р. Поч. 1 год. дня. Кінець 3 1/2 год. дня 2 1/2 год.».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 282-283 зв; 301. Рукопис простим олівцем, правлений червоним і синім олівцем. Переказ подій у вигляді тез і записів прізвищ доповідачів. Додаткова інформація, якої немає в стенограмах: «Взяли участь 265» (допис червоним олівцем); «засідання відчиняє М[ихайло] М[ороз] о 10 1/2 год. ранку».	

Машинописний варіант	Рукописний варіант	Переказ I	Переказ II
Док № 5 ***18 жовтня*** Не віднайдено машинописного варіанту.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк.245, 247-281. Оригінал. Рукопис олівцем, згасаючий текст **1 частина**: Початок стенограми – Арк. 245. Продовження – Арк. 247–273. Запис на стенограмі: «Стеногр. О. Кононенко. 18 жовтня з 9 год. ранку до 1 год. дня». **2 частина**: Арк. 274 –281. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістки] Щадилової 1–3 1/2 год». Окремий аркуш: Арк. 243. Запис червоним олівцем: «18/Х. Вівторок. Взяло участь 308 [душ]».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 246-246а. Рукопис олівцем. Тези деяких промов, а також неповний список доповідачів. Початок запису: о 9 1/2 год. ранку.	
Док № 6 ***19 жовтня*** Не віднайдено машинописного варіанту.	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 199-242. Рукопис олівцем. Частина стенограми виконана фіолетовим і частково зеленим чорнилом. **1 частина**: Арк. 199–212. Аркуші пошко-джені і через це неможливо розібрати частину	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 198-198а зв. Рукопис олівцем. Перелік промовців і зауваження невідомого автора щодо змісту доповідей.	

	тексту. Рукопис олівцем, простежується наявність двох почерків. Стенографістка Н. Щадилова. Запис на стенограмі: «9–12 1/2 год. Засідання 19 жовтня». **2 частина**: Арк. 213–242. Початок виконано олівцем, а потім стенограму продовжено фіолетовим, а з арк. 214 – зеленим чорнилом. Запис на стенограмі: «12 1/2 год. дня до 4-х год. Стеногр[афістка] О. Кононенко».	У тексті є численні виправлення, дописи, закреслення.	
Док. № 7 ***20 жовтня*** Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1-129. **1 частина**: Початок. Виявлено дві ідентичні машинописні копії: 1) Арк. 1–12 (копія неправлена); 2) Арк. 62–73 (копія, правлена олівцем). Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] Щадилова».	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 137-152, 162; 167-197. Рукопис олівцем (червоним і синім), зеленим чорнилом. **1 частина**: Арк. 137-152, 162. Запис на стенограмі: «Стен[ографістка] [Н.] Щадилова. 9–1 год.». Початок рукопису: арк. 137: півсторінки – рукопис олівцем, далі, до середини арк. 139 – машинопис, неправлена копія; з середини 139 арк. – продовження рукопису олівцем, виконане двома почерками. Машинопис, 137-139 арк. відповідає: Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1–3. (Це не ідентична копія, а передрук.)	Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 163 – 166 зв. Оригінал. Рукопис олівцем. Аркуші в справі переплутані. Розповідь про хід засідання у вигляді тез. Текст погано читається через численні скорочення, закреслення. Порядок розташування аркушів за змістом: 1) **Початок:** «9 год. – 5 год. дня» Арк. 164–164 зв., потім арк. 163. 2) **Кінець**: «6 год. вечора – до 11 1/2 год. ночі». Арк. 165–166 зв.	

Машинописний варіант	Рукописний варіант	Переказ I	Переказ II
	Після арк. 152 текст обривається. Закінчення рукопису – Арк. 162. За змістом текст відповідає ч. 1 машинописного тексту: Оп.1. – Спр. 62. – Арк. 1-12; 62-73.		
2 частина: Продовження. Виявлено дві ідентичні машинописні копії: 1) Арк. 13–29 (неправлена копія); 2) Арк. 78–94 (правлена копія). Запис на стенограмі: «Стеногр. О. Кононенко. 1–4 год.»	**2 частина**: не віднайдено.		
3 частина: Закінчення. Виявлено дві ідентичні машинописні копії: 1) Арк. 30–61. Стенограма на папері, нестандартного формату блакитного кольору. Неправлений текст. 2) Арк. 98–129 (правки олівцем). Стенографістка О. Кононенко.	**3 частина**: Арк. 167–197. Оригінал. Рукопис зеленим чорнилом, правлений текст. Запис на стенограмі: «Стеногр. О. Кононенко з 8 год вечора до 1 год ночі». (Незначні примітки і виправлення від руки олівцем). Відповідає машинописному варіанту 3-ої частини стенограми: Оп. 1. – Спр. 62. – 30-61, 98-129. Окремий арк. 136а. Рукопис олівцем – червоним і синім. Запис: «20/Х четвер взяло участь – 300 душ».		
Док. № 8 ***21 жовтня*** Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 1-8. Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1–21. **1 частина**: Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 1-8. Папір нестандартного формату. Машинопис, правлена олівцем копія. Запис: «П’ятниця. 21/Х Стеногр[афістка] [О.] Кононенко».	Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 29–46; Арк. 2а – 27. **1 частина**: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 29–46. Оригінал. Рукопис зеленим чорнилом, неправлений. Запис на стенограмі: «П’ятниця 21/Х. Стеногр. Кононенко. З 9 год до 1 год.» Відповідає машинописному варіанту: Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 1-8.		

2 частина: Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1–21. Машинопис, неправлена копія. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] [Н.] Щадилова, 1–4 год. [дня]»	**2 частина**: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 2а – 27. Оригінал. Рукопис олівцем, неправлений. Два почерки. Відповідає машинописному варіанту: Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1-21.		
Док. № 9 ***22 жовтня*** Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 82-88; 121-129. **1 частина**: Арк. 82–88. Машинопис, копія, правлена олівцем (тільки перші 2 аркуші). Стенографістка Н. Щадилова. **2 частина**: Арк. 121–129. Машинопис, неправлена копія. Стенографістка О. Кононенко. Наприкінці тексту стенограми зазначено: «Кінець дня 23/Х» Але в стенограмі йдеться про літургію, яка мала відбутися згідно з текстом «завтра о 10 год[ині] ранку», – тобто про літургію у Софійському соборі при висвяченні Василя Липківського.	Оп. 4. – Спр. 30. – Арк. 1-24. **1 частина**: Арк. 13-24. Оригінал. Рукопис олівцем, незначні правки іншим олівцем. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] [Н.] Щадилова. 9–2 год. [дня]» **2 частина**: Арк. 1–12. Оригінал. Рукопис зеленим чорнилом, незначні позначки олівцем редактора. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] О. Кононенко». Наприкінці є також запис: «Кінець дню 23/Х».		
Док. № 12 ***25 жовтня*** Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 19-38, 39-51; Спр. 105. – Арк. 59-70. **1 частина**: Віднайдено дві ідентичні копії: 1) Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 39–51. Машинопис, неправлена копія. Запис: «Стеногр. Щадилова 12–4 год.».	Оп. 3. – Спр. – 105. – Арк. 71-117. **1 частина**: Арк. 98–117. Оригінал. Рукопис олівцем, двома почерками. Запис на стенограмі: «12–4 1/2 год. Стеногр[афістка] [Н.] Щадилова.».		

Машинописний варіант	Рукописний варіант	Переказ I	Переказ II
2) Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 59–70. Відсутній 1-й аркуш. **2 частина**: Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 19-38. Машинопис, неправлена копія, пошкоджений папір, багато друкарських помилок і закреслень. Відсутній 1-й аркуш. . Початок тексту – Арк. 19 є ідентичним за змістом: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 72 (рукопису). «Стеногр[афістка] О. Кононенко. Кінець – 10 1/4 год вечора».	**2 частина**: Арк. 71–97. Оригінал. Рукопис зеленим чорнилом, правки відсутні. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] О. Кононенко. 7 год. вечора до 10 1/4 год.».		
Док. № 13 ***26 жовтня*** Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 52–67. Машинопис, неправлена копія. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] О. Кононенко. З 12 год дня до 4-х [год.]».			
Док. № 14 ***30 жовтня*** Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 68–81. Машинопис, копія, правки відсутні. Запис на стенограмі: «Стеногр[афістка] [Н.] Щадилова». **Відповідність:** **1**) Початок – Арк. 68–70, не має відповідних аркушів у рукописі. **2**) Продовження тексту – Арк. 70–81 відповідає: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк.105-120 рукопису. **3**) Кінець – Арк. 81 відповідає: Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 120.	Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 105-120. Оригінал. Рукопис олівцем, без правок. У рукописному варіанті стенограми відсутні початок і кінець, які віднайдено в машинописному примірникові.		

Частина перша

СТЕНОГРАМИ ЗАСІДАНЬ

14–30 жовтня 1921 року

№ 1

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

14 жовтня 1921 р[оку].

Мороз[1].

Закликаю зайнять свої місця і проспіваємо молитву «Царю Небесний». *(Усі співають «Царю Небесний»).*

Дорогі Брати і сестри по Христу, високоповажні члени Всеукраїнського Православного Собору. *(Читає).* [*Див. додаток № 1*]*.

Зараз ми повинні заслухати регламент. Цього регламента розглядала нарада. Прошу [секретаря Ради] прочитати регламент.

([Секретар ВПЦР] Тарасенко[2] читає регламент). [*Див. додаток № 2*][2*].

Голова Ради **Мороз**.

Хто з приводу заслуханого бажає взяти слово? – Ніхто не бере. – Буду голосувати: [Х]то за те, щоб ствердити наказ? *(Більшістю голосів наказ стверджується).*

Друга точка черги дня обрання почесного голови Собору. Цю справу уже обговорювала Нарада, і вона висловила побажання аби бу[ло] обран[о] [на] почесн[ого] Голов[у] протоієре[я] о. В. К. Липківськ[ого][3].

Хто з приводу цього бажає взяти слово[?] Собору не [в]годно брати слово, а [в]годно обрати [на] почесн[ого] Голов[у] протоієрея о. Л[и]пківського. Одвертим чи закритим голосуванням[?] *([Голоси]: одвертим!). (о. Липківський [голосується і] одноголосно об[ирається на] поч[есного] Голов[у]).*

Далі йде обрання Голови Собору. [Головує о. Липківський].

о. Липківський.

Нарад[а], що зараз [від]була[сь] з приводу формування Президії Собору, [намітила на] Голов[у] Собору М. Н. Мороза – Голову Всеукраїнської Православної Церковної Ради. От і пропонує ця Нарада почесному Собору обрати за Голову Собора М. Н. Мороза. Назива[но] ще на Нараді Чехівськ[ого][4], [але] він відмовився.

...[3*]

Я пропонував би, щоб оголосити Собор[ові] всю Президію цілком, щоб Собор знав, кого Нарад[а] намітила [на] Голов[у], [на] член[ів] і т. инш., потім можна персонально голосувати.

---

* Див стор. 34 цього видання.

2* Див. стор. 35 цього видання.

3* Прізвище не вказано.

Секретар ВПЦР **Тарасенко.**

Перед відкриттям Собору відбулась Нарада в складі представників повітових Рад, тут вирішал[о]сь питання про Президію Собору. Розглядува[но] [й] наказ[а], як[ого] вже прочитан[о], [і Собор] його [затвердив]; [нарада] на почесн[ого] Голов[у] намітила о. Л[и]пківського. *(Читає склад Президії). [Див. додаток № 3][*].*

о. Л[и]пківський.

Може Собору угодно висловитись[?]

...[2*]

Я хотів би сказати, що дуже було б бажано, щоб Головою Всеукраїнського Собору був священик, а для того, щоб намітити такого священика, треба знати, хто із священиків є на Соборі. Може хто з Президії може назвати, а як не може, то прочитати списки.

...[2*]

Собору [в]годно було прийняти наказ[а], в якому сказано, що почесним Головою Собору повинна бути духовна особа, а [відносно] Голов[и] Собору [цього] не зазначено.

о. Липківський.

Може, ще є яка пропозиція.

...[2*]

Я пропонував би, щоб всі члени, які намічені Нарадою, стали за стіл, тоді ми не спинялись би в голосуванні. *(о. Липківський називає кандидатів, які підходять до столу).*

о. Липківський.

Ось ті особи, яких пропонує передсоборна Нарада [до] склад[у] Президії. Я голосую. *(Голосуванням стверджується одразу весь список Президії з 7 голосами проти).*

Мороз, Голова Собору.

На підставі 8 [регламенту Собора] Собор може обірати почесних членів Президії Собору. Прошу висловитись, кого обрати [на] почесни[х] член[ів].

...[2*]

Я гадаю, що це питання можна відкласти, поки не прибудуть усі члени Собору. Сьогодн[і] ще не всі прибули. Почесний Голова один є, а більше можна вибрати завтра.

Мороз.

Є пропозиція відкласти [обр]ання[3*] почесних членів, бо ще не усі приїхали. *(Вибори відкладаються).*

Слово брат[ові] Чехівському.

Чехівський.

Я вношу пропозицію, що, коли яка група Собору побажає поповнити Президію, то поповнення Президії не закривається; якби побажала та чи инша група поповнити, то цим обраним не закривається дальніше поповнення.

---

* Див. стор. 37 цього видання.

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Закреслено: "ізбирання..."

Мороз.

Це буде [в] зміну наказ[а] - можна тільки [обрати на] почесни[х] [членів]. Угодно Собору погодитися з бажанням Брата Чехівського. *(Згода).* [Слідуюча точка]* – вироблення черги дня. Згідно [з] наказ[ом] Собору чергу дня виробляє сам Всеукраїнський Православний Собор, беручи за підставу чергу, що виробила Нарада. *(Читає програм[у]). [Див. додаток № 4]*[2*]. Ось черга дня, яку виробила Всеукраїнська Православна Церковна Рада. Хто бажає з приводу цього висловитись[?]

о. Якименко (Роменського повіту).

Я пропоную, [аби] першим питанням [було поставлено] [справу] оновлення [і]єрархії, потім [відносно] того, чого тут у нас немає – а власне, – єп[і]скопа. Може, він тут є, то хай обізветься. Раніш, коли були Собори, то без єпіскопа вони не могли бути, а у нас [й]ого нема. Може він заболів, і є від нього представники, може від нього є до нас слово. Треба, щоб ми бачили, що тут єсть [священнослужителі] 3-х ступен[ів] [служіння], що ми [в]сі разом з'єднались. Прошу дати відповідь про єпіскопа.

Куніченко, м. Київ.

Шановне громадянство, зараз була пропозиція пан-отця Роменщини про зміну порядку дня. Він хоче, щоб у нас було [указано першим питання] про поновлення [і]єрархії. Отже, ми мусімо не погодитись з тим. Перш за все, щоб прийти до цього питання, треба познайомитись зі справами нашої релігії, бо ми так за[паморочені] [старою церковною владою] і той самий пан-отець теж [запаморочений], що ми не знаємо, до кого і як звертатись. І от цей програм нам укаже, що ми таке. З промови пан-отця не видко...

Мороз.

Прошу, Брат Куніченко, не торкатись...[3*] *(Шум).*

Куніченко.

Я вношу пропозицію, щоб не погоджуватись з пропозицією пан-отця: щоб нас раніш поінформували, для чого ми сюди зібрались і, що ми таке.

Мороз.

На Соборі має право бути членом єпископ Автокефальної Церкви. До цього часу наша Церква ще єпіскопа не має. І от наша Всеукраїнська Православна Рада зверталась до митрополита Михаїла[5], щоб вони допомогли нашому ділу, [але] на наше запрошення на моє імення М. Н. Мороза, такий лист одержано від митрополіта. *(Читає лист). [Див. додаток № 5]*[4*].

о. Якименко.

Ви кажете, що Синод Епіскоп[ський][6] постановив, [щоб] нам не збіратись, чому [ж] наш єпіскоп Парфеній[7] благословляє нас, щоб ми їхали на Собор. Може, київський який-небудь Епископ теж прийшов би сюди – чи просили Ви [в]сіх єпископів?

---

* Закресленно: "на черзі дня".
[2*] Див. стор. 38 цього видання.
[3*] Так у тексті.
[4*] Див. стор. 39 цього видання.

Мороз.

Усіх, усіх просили.

о. Якименко.

Я пропонував би всім членам Собору ще раз послати прохання [до] єп[і]скоп[а]. *(Шум).*

...*

Не треба більш, щоб плювали в очі.

о. Якименко.

Я [висловлюю] погляд З'їзду Роменського повіту. Там більш[і]стю постановили, що повинна бути автономія.

Мороз.

У нас буде питання і буде дано слово про автономію.

о. Якименко.

Я пропоную послати делегацію до Еп[і]скоп[ів].

Мороз.

Ми ще не скінчили справу з чергою дня. Є пропозиція, щоб послати делегатів до Епіскоп[ів].

...*

Ми зараз обговорюємо чергу дня і прошу по цьому балакати.

...*

Я хочу ще два питання додати. Перше ми знаємо, що у [19]18 році теж був Собор Всеукраїнський[8], і ми повинні вияснити відношення [нашого Собору] до того Собору. Там єсть [постанови], [з] як[ими] ми погодитись не можемо. Друге – доповнення до порядку дня – суд над Еп[і]скопом Назарієм[9]. Його треба покликати сюди, а як він не прийде, то ми [осудимо] [й] без нього. Так цього залишить не можна – він нас предає анафемі, треба на Соборі покінчить з цим, це питання якраз належить до вищого органу.

Ходзицький.

Я гадаю, що більшість з нас цікавить одне головне питання, а менше всього цікавить мова, бо це єсть уже стале явище нашого життя. Для нас головне питання, як [надалі бути з] наш[ою вищою] [і]єрархі[єю]. Це питання треба відсунути не на останнє або передостаннє [місце]. Я гадаю, що це є така точка, на якій сходяться всі питання нашого Собору. Ми його одсовувати надалі не можемо ніяк. Ми мусимо вислухати звіт Всеукр[аїнської] Церк[овної] Ради для того, щоб почекати, поки з'їдуться всі члени Собору. Ми, безумовно, мусимо третім або другим пунктом поставити питання про [і]єрархію, поки ми ще не стомимось і зможемо вирішити цей пункт нашого церковного життя.

Левицький.

Шановні Брати і сестри, тут [було] внесен[о] пропозиці[ю] про те, щоб від Собору послати делегацію до Епіскоп[ів], щоб поклонитись, чи не зволять вони прийти.

---

* Прізвище не вказано.

Рада, здається, все зробила, що могла, більшого вимагати від Ради не можна. Ми знаєм[о], що всіх наших священиків дорог[и]х позбавлено сану, а парахвіян відлучено від Церкви. Тепер ще лист до нашого Голови. Ми по-[-]братськ[ому] просили прийти, а нам [відмовили]*, ми просили хліба, а ви знаєте, що нам дали. Рада хотіла по-братськ[ому] зробити, а [вийшло] що[?] Собор[ові] не слід робити цього, це не[гідно] Собору. У них мета одна – убить Українську Церкву. Я цілком рішуче висловлююсь проти посилки делегації.

Рішняк.

Я представник Макарівської волості Київського повіту. [Через] зл[і]сну агітаці[ю], яку повів Михайло, зараз серце й розум селянина [зворушено], і через те я стою на тому, що треба перш за все заслухати [доповіді] з місць. Обговорення про запрохання єпіскопа – це зайва річ, бо раніш треба вислухати [доповіди] з місць. У другу чергу – це до[повідь] Всеукр[аїнської] Церк[овної] Ради, – що вона зробила [для][2*] з'єднання нас з Епіскоп[ато]м. У третю чергу – про єпіскопат.

о. Зінчук, [представник Богуславського повіту].

Вельмишановні [й] почесні члени Собору. [К]оли ми їхали сюди, на Собор, то кожний з нас мав наказ[а] того з'їзду, який обірав [його] на цей Собор. Я гадаю, що на кожному з'їзді було зазначено, що [в] першу чергу треба вирішити питання про єпіскопат, [к]оли ми не хочемо поступитись канон[ами] православної Церкви, де говориться, що без єпіскопа не є Собор. Я хочу зазначити, що це важ[лива] справа в цій праці. Я гадаю, що перш[е] [питання] повин[не] бути про єпіскопат, бо ми ще зі свіжими силами і зможемо його вирішити. Коли у нас буде обрано єпіскопа, то Собор всі питання вирішить у два рази скоріше.

...[3*]

Вельмишановні брати й сестри! [Ди]скусії [по] цьо[му] питан[ню] досить поширюються – то єсть факт, що у нас існує дві церкви. Треба з'ясувати питання, яке відношення нашої церкви до т[іє]ї церкви, з якою ми підняли боротьбу. У нас є 8-й пункт і, коли нам його доповнять, то ми будемо знати, яке відношення між нашою церквою і т[іє]ю, з якою підняли боротьбу. Тоді ми будемо знати, чи посилати делегатів, чи ні.

Черкаський, [представник м. Києва].

Я маю одну пропозицію. [Ц]е [з] п[ри]воду так званої причини до розводу...

Мороз.

Це не стосується до Церковного Собору. Розводи робить Радянська Влада. Ми маємо право з[дій]мати церковне благословен[ство].

Черкаський.

Я стою за те, щоб про єпіскопат раніш усього говорилось. Я виніс таке враження, що нам тут дадуть цілий ряд лекцій, які нас втомлять, через те я стою за те, щоб це питання було першим.

---

* Слово "відмовили" дописано олівцем. В тексті надруковані крапки.

[2*] В тексті: "про".

[3*] Прізвище не вказано.

Мороз.

[Отже], більш[е] ніхто не бере слова. [В]ласне кажуч[и], ніяких питань не внесено, крім посилки делегації до Михайла. Це питання буде розглядатись окремо, тільки вноситься в чергу дня. Єсть пропозиція, щоб першим питання поставити [про]* делегаці[ю] [до Епіскопів], а також про [і]єрархію.

...[2*]

Перш, чим посилати делегацію, треба вислухати інформації.

Мороз.

Є ще одна пропозиція, [аби] вислухати раніш [доповіді] з місць і інформацію Церк[овної] Ради.

[Проф.] Данілевич[10] (Київ).

Улюблені Брати [та] сестри! [На] мою думку, ставити першим питанням відновлення [іє]рархії, коли ми ще не вислухали доповід[і] Всеукр[аїнської] Церк[овної] Ради, що нею зроблено, доки не вислухали [доповідей] з місць, не можна. Нам треба мати якісь підстави, на яких ми збудуємо наше вирішення відносно [іє]рархії. Нам треба [заслухати][3*] ці питання, а потім [розглянути] [справу про] відновлення [іє]рархії.

Уявіть собі таку річ, що справ[у] про єпіскопат може [в]же вирішен[о], може тільки залишились технічні питання, коли ж це буде питання канонічне, то це друга річ. Я пропонував би [прийняти чергу дня], як[у] [зачитав][4*] Голова Ради.

Чехівський.

Відносно порядку засідання Собору я вношу пропозицію підтримати чергу, [що] внесла Всеукр[аїнска] Церк[овна] Рада [з] таки[х] мотив[ів]. [Для] відновлення [іє]рархії треба мати [з] кимось діло і говорити на якихось умовах. В залежності від цього буде вирішатись питання [з] єпіскопатом.

Через те, що справа залежить від основних питань перших, то справу єпіскопату поставити першим не можна. Треба вирішити, кому належить влада, яку раніш мав цар у церкві, а потім уже [про] єпіскопат.

Мороз.

Значить, єсть пропозиція члена Собору Чехівського, що справу про [іє]рархію поставити тоді, коли буд[е] обговорен[о] інформаційні доповіді [з] основних галузів Української церкви. Угодно з цим погодитись Соборові? *(Згода).*

Ходзицький.

Моя пропозиція була перша. *(Шум).*

Мороз.

Є ще одна пропозиція – Ходзицького, щоб цю справу поставити 3-м [питанням]. Хто за Ходзицького, прошу?

Якименко.

Прошу голосувати мою пропозицію, я перший [вніс][5*] пропозицію.

---

* В тексті закреслено: слово "посилку".
[2*] Прізвище не вказано.*
[3*] В тексті закреслено: "вирішити".
[4*] Закреслено: "пропонував".
[5*] Закреслено: "поставив"

Мороз.

Прошу мене не перебивати і не [заважати]*. Я голосую, хто за пропозицію Ходзицького? *(Більшістю голосів одхилено, ухвалено [пропозицію] Чехівського).*

Тепер Собор має змогу перейти до чергової праці. На засіданні нашої Наради [порушувалось ще одне] питання[2*]. Були часи, коли люди не мали змоги збиратись і вирішати церковні справи, а тепер є така змога, бо держава не втручається в церковн[і] справ[и]. [Церкву] відокремлен[о] від [держави]. А [тому, що] ми стоїмо на такому грунті і визнаємо цей акт [за] цілком християнськ[ий], то нарад[а] наша [вважала за] необхідн[е], щоб Собор ухвалив таку пропозицію [привітання владі]. *(Читає)*[3*]. *(Пропозицію ухвалюється).*

На порядку привітання Собору – нарада наша ухвалила задля того, щоб зберегти працю і час Собору, щоб не виступало багато промовців і не було багато доповідей. З привітанням повинно виступати по одному представникові з губернії і від організацій по одному. Було зауважено на нараді, щоб представники разом з привітанням давали коротенькі доповіді про те, як тре[б]а поставити справу в його церкві.

...[4*]

В якому порядку буде привітання?

Мороз.

Хто має виступати з привітанням, прошу заявити.

...[4*]

Сьогодн[і] приїхало [дуже багато] членів Собору і дуже потомились, а інформації дуже важ[лива] річ. Я вношу пропозицію зробити перерву до завтрішнього дня.

...[4*]

[На нараді у]хвалено, щоб [доповідь] робив один із губернії, це ніяк неможливо, [бо] немає тако[ї] [людини][5*], як[а] б знала про всю губернію. Для цього завтра треба нам розбитись по губернія[х] і порозумітись.

Мороз.

Є пропозиція, щоб привітання і доповіді перенести на завтра, але є привітання від деяких товариств, які можна заслухати. Може, так можна? *(Згода).*

Брат Стороженко, прошу Вас

Стороженко, [представник м. Києва].

Високопочесні члени Першого Всеукраїнського Православного Собору, дорогі Брати і сестри, православні українці. [А]постол Павел був гонител[ем] Христа, [але] коли побачив Христовий [світ], то сказав "темрява минає, світ починається"[11]. Так сказав Павел, коли був освящений Христовою наукою. Він був самим ре[тельним][6*] [на]вчителем Христового учення. Це [в]ченн[я]

---

* Закреслено: "мішати".
[2*] Закреслено: "це про те що".
[3*] Текст відсутній.
[4*] Прізвище не вказано.
[5*] Закреслено: "чоловіка".
[6*] Закреслено: "ревносним".

[поширювалось] і виконувалось в самих точних формах церквою. Але поскільки час від[і]рвав нас з вами від Христа, постільки і церква віджила свою революцію. Порівняємо [Ц]еркву сьогоднішню з [Ц]ерквою Христа. Ми знаємо, що [Ц]ерква, [яка] проповідувала любов, волю і правду, перетворилась в ту церкву*, свідком якої ми були – недавньої Росії – перетворилась в джерело кайданів поневолення. Церква стала чужою народові. Народ відхилився від церковного [в]чення і впав у дикунство. Ми свідк[и] тих умов, коли брат на брата кайдани кує для того, щоб один одного поневолити. Але все минає, каже нам пророк, і краю немає, але настає кінець темряві. Зараз цей момент історичний [для] Української Православної Церкви, яка стала пускати паростки після царського режиму, але ці паростки старається знищити стара [Ц]ерква, [що] [в] конвульсіях умірає, але не хоче вмерти.

От зараз ми повинні згадати, яким чином ми зібрались. Зібрались ми, коли почули дзвін св. Сохвії, коли перший паросток, перший дзвін від св. Сохвії залунав навкруги Києва. Нарід почув рідний дзвін – як на [заклик] пішли на цей дзвін. І люди, які найближче до цього дзвону, прийшли і сказали у травні місяці[12], що цей дзвін повинен [лунати] далі, і ми бачим[о], що сьогодні з'їхались з [у]сієї [В]країни, щоб відновити свою [Ц]еркву, яка кличе до правди, любови і братерства. Зараз ми повинні разом з апостолом Павлом сказати: "Темрява минає день починається".

Я, як член парахвії св. Сохвії, яка відограла уже і в будучому має відогравати величезну ролю Української Церкви, від імені цієї св. Сохвії, яка має нерушиму стіну[13], я [д]озволю [собі] вас, Брати та сестри, вітати в цей історичний день і закликати до нового життя. Ми бачимо, що [з] стар[им] життям нам не по дорозі. [До кого] б ми не посилали цю делегацію, вона нам не по дорозі, бо, як каже апостол Павел, "повинні вдержати цю справу і повинні йти до світла", і як каже великий наш пророк Тарас Григорович...[2*]

В даному разі [парафія, делегуючи] мене до вас, склала наказ[а], [якого] наказ[ала] [триматись]. *(Читає наказа)*[3*].

Ось ті побажання, які [С]тарокиївська парафія нам надала. Ще раз вас вітаю і вірю, що Господь Бог [по]шле нам [Д]уха [Св[ятого]], і покаже, як нам вирятувати з кайданів нашу Всеукраїнську Автокефальну Церкву.

Проф. Данилевич.

Улюблені брати [та] сестри, дозвольте мені вас привітати в цей великий день від Київського Церковного Братства.

Я гадаю, що при слові "братство" ми негайно згадали давно минулий [мо]мент в устрою нашої [У]країнської церкви – це XVI і початок XVII[4*] століття – це той [мо]мент, коли папи римські захотіли поневолити нашу православну [Ц]еркву. Тоді наш український народ так само залишився без [іє]рархії, як і тепер, бо, як і тепер, єпіскоп[и] піш[ли] до панів, але нарід –

---

* Закреслено: "яка збудована на руїнах російської імперії. Та церква".

[2*] Крапки в тексті.

[3*] Текст наказу відсутній.

[4*] В тексті: "16 і 17 століття".

бідний, що складає демократію, почав дбати про поновлення [іє]рархії – і вони урятували церкву – поновили [іє]рархію.

Королі польські забороняли висвячувати православн[их] [іє]рархі[в] для [У]країнської церкви. [А]ле ці люди [в]же загинули навіки. Той цар, що хтів зневажити церкву, сам загинув і церкв[у] православн[у] визволен[о]. Наш[е] [братство] теж працює при катедрі св. Сохвії. Що ця церква значить, дозвольте вам нагадати слова [Христа]*, який каже, що хрещення водою, це є наше відродження душі[14]. Ми відродж[у]ємось до справжнього життя, до життя душ[і]. Життя душі – це є ідеал, це є творчість, яку ми мусимо віддати на славу і користь церкви Христової.

Завдання, які [стоять перед]2* Христов[ою] церкв[ою], великі. [В]она наказує любов, але ця любов не до самого себе, а до Господа Бога, а хто любить його, той любить самого себе.

Коли було визволено церкву [від державної Царської Влади], ми побачили смутну річ, ми побачили, що церква православна залишилась, як сирітка, як тая вдова. Всі ви знаєте, що ми всі стали дбати, щоб ї[й] допомогти, а ті, хто нам шлють чемні листи, – проклинають нас. Нам закидають, що ми не православні, ні, ми православні, бо ними родились.

Я вітаю вас, брати, від всього серця бажаю свою працю [довести до кінця] і знайти допомогу Господа Бога нашого, щоб збудувати нашу церкву, і щоб церква наша більш не бачила таких смутних часів.

о. Бржосньовський[15], [представник Білоцерківського повіту].

Шановні члени Собору. [М]ені доруч[ено] привітати вас. [К]оли подивимось на життя чи то священика, чи то парахвіянина, то ми побачимо, що, недивлячись на всякі гарні пориви життьові, все-таки житя не йде як слід.

У нас є велика сила нерозв'язаних питань3*. Наша душа прагне до чогось гарного – ідеала, [але] не має такої віри, яка б стояла на місці. Наша думка весь час прагне до Бога. Тут ми повинні прикласти всі свої сили і розум в одне місце. Ми повинні це все зібрати і принести на загальну користь. Коли у нас не буде рішучости, то вийде, що ми вагаємось і не знаємо, що робити – це буде крок назад, а за ним 2-й і 3-й.

Прохаю усіх, те, що я сказав, взяти на увагу. Закликаю усіх до спільної праці і пройнятись брат[ер]ською християнською любов'ю.

Мені прийшлось чверть години тому чути, що тут з цигаркою члени Собору – це в той [мо]мент, як Стороженко зі свічкою читав наказа. Це було зл[і]сно сказано. Тут треба чесноти, щоб спокійно розійтись.

Отже, ще раз [складаю] привітання і звертаю увагу, що треба уважно [ставитись] до цієї справи і не сіяти ворожнечі. Ми повинні [пройнятись] одн[іє]ю великою християнською [ідеєю]4*.

---

* Спочатку написано "апостола" і закреслено.
2* Закреслено: "надала".
3* Закреслено: "і именно певного розв'язання".
4* Закреслено: "релігією".

Стасюк (м. Київ).

Вельмишановні члени Першого Всеукраїнського Собору[!] [Н]ародній хор цього святого храму св. Сохвії, [що] має в складі своїм 70 осіб, щиро вітає Всеукраїнський Перший Собор. *(Читає наказ)**.

Мороз.

Слово представникові пастирських українських курсів[16] при Всеукр[аїнській] Прав[ославній] Церк[овній] Раді Мошенському.

Мошенський.

[Вважаю] за честь велику, що на мою долю випало вітати вас, шановне громадянство.

Від імені пастирських курсів, які існують у м. Києві при Всеукр[аїнській] Прав[ославній] Церк[овній] Раді, вітаю і [висловлюю] надію, що Перший Всеукр[аїнський] Прав[ославний] Церк[овний] Собор, на долю якого випала тяжка, [але] вищої мір[и] почесна праця, вирішити [долю] Української Автокефальної Церкви [і] вирвати її з зубів московських монархистів, з зубів гострих, і пове[сти] [її] новим шляхом. Глибоко віримо, що шлях, який покаже Всеукр[аїнський] Прав[ославний] Церк[овний] Собор, поведе нашу церкву до кращого [й] вищого устр[о]ю. Гл[и]боко віримо і щиро бажаємо великого успіху в цій великій праці.

Коломієць.

Вельмишановні Брати і сестри, я представник Глухівського повіту, у нас єсть тільки одна українська православна парахвія [в] м. Дубович[і]. Їдучи сюди, я одержав ось як[ого] наказ[а]. [Через те, що] у нас одна парахвія, то мені доручили щиро вітати вас, цей Перший Всеукр[аїнський] Прав[ославний] Церк[овний] Собор, [який має] вирішити [долю нашої Церкви].

Ми не успіли ще з'їхатись, як уже я бачу, що тут багато хвилювань, але Христос учив не нас, а наших предків, і казав "хто йде по стопах Його, той повинен бути меншим"[17], і коли я вірю в апостольську [Ц]еркву, то ці брати, які хвилювались, може заблудились. Раніш[е] теж була боротьба, були наложили руки папи римські, і ми бачили, як перетворили Церкву нашу в державну інституцію, в чиновницьку інституцію, навіть перетворили пан-отця [в урядовця], а який хотів дійсно молитись, [того] сковували [в] кайдани.

Нам єпіскопи, які не йдуть по стопа[х] Спасителя, [над]силають прокляття – вони хочуть панувати[2*], [незважаючи на те], що монархія [в]пала. Є ще і зараз багато пан-отців (звичайно, я не торкаюсь які серед нас), а тих, які [підсилюють][3*] чорносотенство.

Коли ми буде[м]о йти по стопа[х] Спасителя, нас не залякають прокляття. От, я бачу, що деякі пан-отці хвилюються і збираються посилати делегацію до Епіскопів, як[і] нас проклина[ють]. Це нас не залякає, ми йдемо революційним [шляхом]. Ми, Всеукр[аїнський] Прав[ославний] Церк[овний] Собор...[4*], має[мо] право [о]брати єпіскопа, [який] нас і благослов[ить]. *(Хвилювання)*.

---

* Текст відсутній.

[2*] Закреслено: " і ще не відреклись".

[3*] Закреслено: "агітують".

[4*] Крапки в тексті.

Мороз.

Прошу в храмі сидіти спокійно і ніяких вигуків не робити. Слово кооператор[ові] Миколі Васильовичу Левіцькому.

Левицький.

Шановні збори, [мо]мент, який ми переживаємо зараз, настільки великий, що ми мусимо [пам'ятати й розуміти] – велику вагу має те, що на нас накладається...* *(Нічого не чуть).*

Мороз.

Слово представникові Микільсько-Борщагівської парахвії Шандур[ові].

Шандур.

Я представник від селянства М[икільської]-Борщагівки. [Д]о цього всього, що тут сказано вже, добавлю свою видумку. *(Читає вірші)*[2*].

Мороз.

Прошу уваг[и], значить, на сьогодн[і] праця наша закінчена, а завтра приступимо до доповідей і наказів з місць.

Довожу до відома, що нарада ухвалила такі часи засідань: засідання Собору від 9-ої години ранку до 3-ої години дня [за] урядов[им] час[ом], а комісії, які буд[е] об[рано], [працюють] з 6-ої години по урядовому [часу] – це стосується будніх днів, а що до неділь, то після літургії. Угодно цей порядо[к] ствердити? *(Стверджується порядок).*

[о.] Липківський.

Шановні члени Собору. [С]ьогодн[і] перед молебном промовець, Брат наш Чехівський, закликав всіх членів Собору об'єднатись з Христом і в цю неділю приступити всім до таїнства причастя. Як настоятель цього храму[18], я приєднуюсь до заклику нашого брата Чехівського. Дійсно, коли ми зібрались зараз во ім'я Христа, то яким же чином ми об'єднаємось, як не тим чином. Коли Христос буде [в] нас сам[и]х, то з'єднає нас в одно. Коли ми кажемо, що хочемо апостольського життя церкви, то ми повинні знати, що апостоли кожен день причащались тіл[а] і кров[і] Христов[ої]. Отже і ми теж повинні, як представники Христа, прийняти тіло Христов[е]. І першо[ю] ознакою омертвіння нашого життя християнського у старій церкві було те, що ми дуже рідко, раз у рік і то, як якийсь тяжкий обов'язок виконували, причащались. Наші старі порядки якраз були такі, що перешкоджували і вимагали сповіді, а ця сповідь потеряла всяке моральне значіння. Це був кв[и]ток, щоб підійти до причастя.

У нас зараз загальна церковна сповідь. Загально моляться, після загальної молитви і всіх загально священик розрішає від гріхів їх. Отже, завтра у нас для всіх членів Собору, які побажають приступити до причастя після всенощної, буде виконан[о] загальн[у] сповідь, а [в] неділю приступимо до причастя.

---

* Крапки в тексті.
[2*] Текст відсутній.

Прошу вас, дорогі Брати, показати мені, хто з вас [х]тів би причаститись. Прошу підняти руки. *(Більшість).*

Мороз.

Оголошується перерва до 9-тої години ранку по урядовому часу. *(Молитва «Достойно єсть»).*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 1–7. Стенограма.

Додаток № 1

[Вступне слово голови ВПЦР М. Мороза при відкритті Собору]

Дорогі Брати та Сестри по Христу,
Високоповажні члени Всеукраїнського Православного Церковного Собору!

Провідництвом Божим і благодаттю Св. Духа [корабель] виявника волі Української Православної Церкви – Всеукраїнського Православного Церковного Собору нарешті прист[а]в сьогодні до вікової скелі й фор[т]еці української православної віри, до святих мурів Києво-Софійського Катедрального Собору.

Увесь час кораблю Всеукраїнського Православного Церковного Собору доводилось пливти проти великої течії, увесь час скажені вітри і люті хвилі ворожих підступів, ні перед чим не спиняючись, намага[лись] перевернути корабля Церковного Собору, намага[лись] потопити його, намага[лись] знищити його і все, що в ньому і на ньому, але Пречиста Діва Марія, в заступництві незмінна надія. Своєю Святою Покровою допомогла нам зібратись для святої великої церковно-визвольної праці під захистом своєї нерушимої стіни.

Дорогі Брати і Сестри! Те, що ми тут зібрались, те, що сюди на заклик Всеукраїнської Православної Церковної Ради прибули зо всіх закутків України представники – обранці Церкви і в такій великій кількості, свідчить, що та свята справа, яку буде творить Всеукраїнський Православний Церковний Собор – є справа всієї Української Православної Церкви, і що вже церковні жнива настигли і Господь Бог послав на працю своїх женців.

Дорогі Брати і Сестри! Ви на власному досвіді переконались, з якими труднощами човен Всеукраїнського Православного Церковного Собору переміг хвилювання мертвого церковно-житейського моря і сховався в цьому святому затишку. Але знайте, що ті чорні хвилі ще не вгамувалися, що вони будуть забиватись і сюди, щоб розбивати нашу єдність, нашу міць, нашу думку, щоб руйнувати нашу святу нову церковну будову.

Тому, любі Брати і Сестри, закликаю Вас твердо стояти на варті тієї справи, яку віддали до Ваших рук ті, що Вас обрали. Все, що буде діятись на Соборі, освітлюйте світлом знання Христової віри, во всьому будьте г[і]дні тих, хто Вас послав, і гідні цього високого зібрання і не піддавайтесь ніяким спокусам духа темряви, беручи в цьому приклад з фундатора нашої святої віри – Господа нашого Ісуса Христа.

Вітаючи Всеукраїнський Православний Церковний Собор від імені найвищого тимчасового керовничого органу Української Православної Автокефальної, всенародньо-соборноправної, рідної українському народові по мові, звичаях і обрядах, живої Христової Церкви – Всеукраїнськ[ої] Православн[ої] Церковн[ої] Рад[и] вигуку[ю] від сп[о]вненого хвалою Богові серця: «Нехай на цьому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі «незрячі прозрять, німим отверзуться вуста, прол'ється слово, як вода»[19], нехай і ми «псальму нову Господеві і новую славу воспоєм честним Собором, серцем нелукавим»[20], нехай Господь Бог і Пресвята Діва, його матір допоможуть всім нам соборною працею закласти тверді й непохитні підвалини нового життя Української Православної Автокефальної Христової Церкви.

Оголошую Всеукраїнський Православний Церковний Собор відкритим.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 8. Машинопис, правлена копія.

Додаток № 2

Регламент Всеукраїнського Православного Церковного Собору

Складений 4 жовтня 1921р.
м. Київ.

I. Відкриття Собору і склад

1. Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що скликає В.П.Ц.Р. 1/14 жовтня 1921 р. в м. Києві, в Києво-Сохвійському Катедральному Соборі відкриває Голова Всеукр[аїнської] Прав[ославної] Церк[овної] Ради або член президії Ради о 5 год. вечора по офіційному часу при всякій кількості прибувших членів (інструкція – 1[5] і 16).

2. Собор обірає собі почесного Голову із осіб в духовному сані.

3. Для порядкування пр[а]цею Собору, Собор обірає з свого складу Голову Собору, п'ять товаришів Голови і трьох секретарів, які і складають з себе Президію Собору.

4. Для підготовчої праці Собор обірає комісії: мандатну, соборно-господарчу, церковно-господарчу, правничу, церковно-освітню і богослужбових справ і інші, які будуть потрібні.

5. Всі вибори на Соборі провадяться відкритим або таємним голосуванням, згідно бажанню більшості членів Собору.

6. Собор має право на підставі висновку ВПЦР більшістю 2/3 голосів персонально запрохати в склад своїх членів тих осіб, яких він визнає потрібним, а також більшістю голосів надати права членів Собору тим прибувшим на Собор особам, мандати яких не відповідатимуть інструкції.

7. Собор має право позбавити прав членів Собору тих осіб, які не будуть відповідати цьому званню, а також виключати членів Собору на те чи інше засідання.

8. Собор може обрати почесних членів Президії і почесних членів Собору.

9. Член Собору може залишити Собор до його скінчення тільки згідно своїй заяві і після ухвали її Собором.

10. Всі члени Собору користуються рівними правами при обговоренні й вирішенні всіх питань Собору.

II. Провадження праці Собору

11. Собор ухвалює для своєї праці чергу дня, взявши за основу ту чергу дня, яку виробила Церковна Рада.

12. Собор визначає дні й години загальних засідань.

13. Напротязі засідань Собору можуть вноситись і нові питання, але вони повинні бути перш розглянуті Президією Собору спільно з Президією ВПЦР і потім внесені на розгляд Собору.

14. Президія доводить до відому Собору всі позачергові заяви, запитання, протести, і т. и., що поступають на ім'я Собору.

15. По кожному питанню черги дня виступає доповідач і, в разі потреби, співдоповідачі. Доповіді їх повинні бути по можливости короткі й змістовні, але не обмежуються часом. Кожна доповідь повинна закінчитись пропозицією ухвали, яка, а також і тези докладу, повинна бути листівно передана Президії після доповіді.

16. Кожен з членів Собору, що хоче висловитись з приводу доповіді, повинен про це подати записку Голові засідання з зазначенням свого імення, прізвища й повіту, від якого прибув.

17. Голова засідання веде чергу промовцям і викликає їх по черзі, називаючи ймення, прізвище й повіт.

18. Члени Президії ВПЦР в порядку з'ясування справи, яка обговорюється, мають право голосу поза чергою.

19. Всі промовці висловлюються з катедри.

20. Кожен член Собору має право подати Голові засідання заяву про припинення запису промовців, обмеження їх часом, або припинення промов, і Голова зібрання такі заяви повинен внести на ухвалу Собору.

21. Собор може обмежувати кількість промовців по тому чи іншому питанню.

22. Голова засідання має право, коли визнає необхідним, припинити промовця або зовсім позбавити його слова.

23. Ніхто з членів Собору не має права говорити з місця, перебивати промовця і взагалі порушувати спокій і порядок засідання.

24. Ні промовець, і ніхто другий з членів Собору під час засідання не має права входити в суперечки з Головою засідання.

25. Кожний член Собору має право внести заяву про перерву чи припинення засідання.

26. Собор вирішує питання більшістю голосів, а в разі потреби поіменним голосуванням.

III. Комісії Собору

27. Кожна комісія Собору обирає з свого складу голову і писаря.

28. Свої висновки комісії вносять в Президію Собору, яка призначає час внесення їх на ухвалу Собору. Доповідачем від комісії на Соборі виступає голова комісії чи хтось з членів по обранню комісії.

IV. Секретаріат Собору

29. Секретарі стежать, щоб своєчасно записувались зміст доповідів, обміркування їх і ухвали по доповідях.

30. Ухвали по кожній доповіді редагує Президія Собору, після чого і вносить на затвердження Собору.

31. Ухвали Собору підписує Президія Собору і по бажанню члени Собору.

м. Київ
4 жовтня 1921 року

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 9-9 зв. Машинопис, копія.

Додаток № 3

Протокол Наради передсоборного засідання президії ВПЦР і по одному представнику від кожної губернії

*14 жовтня 1921 р**.

Слухали: 1. Проект наказу Собору, якого ухвалила В.П.Ц.Р.
Ухвалили: Проект затвердити.
Слухали: 2. Про обрання почесного голови.
Ухвалили: Пропонувати Собору о. В. Липківського.
Слухали: 3. Про обрання Голови Собору і секретаря.
Ухвалили: Пропонувати в Голови М. Мороза і секретаря Ів. Тарасенка.
Слухали: 4. Про тов[ариша] Голови.
Ухвалили: Пропонувати Чехівського, Вовкушевського, Шараївського[21], Бея і Цимбалистого[22].
Слухали: 5. Про обрання помічника секретаря.
Ухвалили: Бокумовського, п.-о. Бржосньовського, п.-о. Зубка (Поділля), п.-о. Зачосу, п.-о. Павловського[23].
Слухали: 6. Про доповідь Соборові цих ухвал.
Ухвалили: Доповідь зробити Ів. Тарасенку.
Слухали: 7. Про вітання Уряду.
Ухвалили: Вітати в редакції У.С.К.
Слухали: 8. Про працю Собору.

---

* Так у тексті.

Ухвалили: 1) Щоденно від 9 години ранку до 3 годин дня по урядовому часу.
2) Комісії – щоденно 6 год. по урядовому часу.

Голова [*підпису немає*]
Члени [*підписів немає*]

[З оригіналом згідно]*: Секретар [підпис Івана Тарасенка]

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 10. Засвідчена копія.

Додаток № 4[2*]

[Порядок роботи Собору]

1/14 жовтня 1921р. в м. Києві

Всеукраїнська Православна Церковна Рада
Порядок відкриття і праці
Всеукраїнського Православного Церковного Собору

1. Привітання Собору від Всеукраїнської Православної Церковної Ради і відкриття Собору.
2. Затвердження наказу Собору.
3. Обрання почесного Голови Собору.
4. Обрання Голови Собору.
5. Обрання решти членів Президії Собору.
6. Привітання Собору.
7. Заслухання наказів з місць.
8. Вступна інформаційна доповідь про ВПЦР і скликання ВЦС – М. Мороз і Ів. Тарасенко.
9. Православна віра, канони і Всеукраїнський Церковний Собор. 1/14 жовтня 1921 р.
10. Взаємовідносини межи Українською церквою і другими церквами – протоієрей В. Липківський і В. Чехівський.
11. Внутрішній устрій церкви – протоієрей В. Липківський, В. Чехівський і О. Куниченко.
12. Рідна мова в церкві – протоієрей Н. Шараївський.
13. Церковні співи – П. О.[3*] Козицький[24].
14. Мистецтво в церкві – Щербаківський[25].
15. Українські церковні звичаї – [о. С. Рклицький][4*].
16. Удосконалення церковного богослужіння – прот[оієрей] В.Липківський.

---

* Дописано від руки.
[2*] Так у тексті.
[3*] У тексті: "П.Д."
[4*] Закреслено: "свящ. С. Пилипенко..."

17. Відокремлення церкви від держави – В. Чехівський.
18. Життя парахвіяльних церков – В. Чехівський.
19. Монастирі в українській церкві – прот[оієрей] В. Липківський.
20. Засоби та кошти утримання працьовників церкви і органів керівництва церквою – М. Пивоварів і М. Мороз.
21. Устрій (статут) Української Православної Автокефальної Церкви – М. Мороз, П. Погорілко[26], К. Соколовський[27], і Г. Вовкушевський.
22. Відновлення (Церковної ієрархії) – В. Чехівський.
23. Біжучі справи (допомога голодним братам).

П р и м і т к а: Засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору відбуваються у Києво-Софійському Катедральному Соборі.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 11. Копія.

Д о д а т о к № 5*

[Лист митрополита Михаїла (Єрмакова) до Голови ВПЦР М. Н. Мороза з подякою за запрошення взяти участь у роботі Собору]

Михаилу Наумовичу Морозу[2*]

Уважаемый Михаил Наумович:

Приношу Вам и сотрудникам Вашим благодарность за любезное приглашение принять участие в работах созываемого Вами 1/14 сего октября Всеукраинского Собора на правах члена сего Собора.

Не желая кого либо огорчить или обидеть, я, как православный Епископ, во имя истины и справедливости, долгом своим почитаю нижеследующий ответ на Ваше приглашение.

Если бы я согласился принять звание и обязаности члена созываемого на 1/14 октября Собора, то этим самым я признал бы: во 1-х, что возглавляемая Вами Рада есть действительно законный «высший правящий орган Украинской православной Церкви»; во 2-х, что сия Рада, пребывающая на территории деятельности Православной Украинской Церкви, управляемой законно поставленными Епископами, действительно имеет право управлять делами этой Церкви; в 3-х, что сия Рада, созывая всеукраинский церковный Собор без благословления местных Епископов, поступает действительно «в согласии», как Вы пишете, «с правилами св. Апостолов».

Никто из уважающих каноны Православной Церкви не согласится искренно признать упомянутые действия возглавляемой Вами Рады правильными и законными – посему и я, к сожалению, принять Ваше приглашение не нахожу возможным в виду высказанных соображений, и недавно бывший в

---

* У матеріалах стенограми текст листа відсутній.
[2*] Тут і далі підкреслення в тексті.

г. Киеве Церковный Собор (Синод) Епископов всея Украины постановил августа 28/10 сентября, чтобы никто из Епископов, пастырей и пасомых не принимал участие в заседаниях созиваемаго Радой на 1/14 октября Собора.

Однако, скорбя всей душой о том, что часть клириков и мирян Украинской Православной Церкви прервала общение со своими Епископами и что вследствии сего произошли печальные нестроения в церковной жизни на Украине, я почитаю своим священным долгом употребить все усилия для возстановления нарушенных церковного мира и единения всех чад Украинской Православной Церкви. Если бы участникам созываемого радой Собора угодно было осведомить меня о тех вопросах и пожеланиях, какие будут становиться на обсуждение, то я всегда готов буду, в согласии со своими собратиями Епископами дать надлежащий ответ и высказать свои мнения.

Усердно молю Господа нашего Иисуса Христа, да расположит Он действием всесильной благодати Своей сердца сотрудников, единомышленников Ваших и Ваше с доверием принять призыв наш к возстановлению нарушенных единения и мира церковного и стать на путь взаимного с нами согласия и братской любви христианской.

Митрополит Михаил, Экзарх Украины

28 сентября (11 октября) 1921 г.
г. Киев

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 78-78 а. Оригінал, рукопис.

КОМЕНТАРІ

[1] *Мороз Михайло Наумович* (1876 – 1938) – голова другої Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) в 1919-1924 рр. Народився у с. Бистрик Кролевецької вол. Чернігівської губ. Освіту здобув у народній школі. У 1900-1906 рр. працював реєстратором статистичного бюро Полтавського губернського земства. У 1907 р. переїхав до Києва, де працював у статистичному відділі губернського земства, водночас займався питаннями бджільництва та насінництва в кооперації. У 1918-1919 рр. – завідуючий секцією сільськогосподарської статистики при губвиконкомі. З 1919 р. очолив ВПЦР другого скликання. З 1922 р. – Благовісник Братського Церковного Благовісництва, митрофорний протоієрей УАПЦ. У 1923 р. кілька місяців був настоятелем храму св. Миколая Києво-Святошинської парафії, того ж року був ув'язнений. 1924 р. залишив посаду голови ВПЦР та перейшов на громадську роботу у цивільні органи. Вдруге ув'язнений 10 жовтня 1929 р. Виступав свідком на процесі т. зв. СВУ (1930). Розстріляний 28 вересня 1938 р.

[2] *Тарасенко Іван Васильович* (1872-1922) – секретар ВПЦР УАПЦ в 1920-1922 рр. та секретар Собору УАПЦ 1921 р. Розстріляний 28 серпня 1922 р. в складі групи з 43 осіб під штучним приводом контрреволюційної діяльності проти радянської влади.

[3] *Липківський Василь Костянтинович* (1864-1937) – архієпископ, митрополит Київський і всієї України УАПЦ. Був висвячений на митрополита в надзвичайний спосіб (пресвитерська хіротонія) членами Всеукраїнського Православного Церковного Собору 23 жовтня 1921 р. і був на цій посаді до II Собору УАПЦ (1927 р.). З 1923 р. неодноразово заарештовувався органами НКВС. 27 листопада 1937 р. за вироком НКВС його було страчено.

[4] *Чехівський Володимир Мусійович* (1876-1937) – Благовісник УАПЦ, кандидат богослов'я по кафедрі церковної історії КДА, член Центральної Ради, в 1918-1919 рр. – голова уряду і міністр закордонних справ УНР. Після Собору 1921 р. був дорадником

митрополита Липківського. Голова ідеологічної комісії УАПЦ, організатор Пастирських курсів УАПЦ, засновник і керівник «Братства робітників Слова», яке діяло при храмі св. Софії, автор богословських та історичних праць, професор, викладач. Заарештований 29 липня 1929 р. в справі т. зв. «СВУ» і засуджений до розстрілу, що було замінено 10 роками ув'язнення. Розстріляний 3 листопада 1937 р.

[5] *Михаїл* (*Василь Єрмаков*, 1865 – 1929) – митрополит Брест-Литовський і Гродненський. Народився у Санкт-Петербурзі. У 1887 р. закінчив К Д А. З 1893 р. – єпископ Омський, згодом – ректор Волинської духовної семінарії. У 1899 – єпископ Новгород-Сіверський, вікарій Чернігівської єпархії. З 1905 р. – єпископ, а з 1912 р. – архієпископ Гродненський та Брест-Литовський, резиденція якого знаходилась у м. Ковно. Після Брестської угоди (березень 1918 р.) частина його митрополії опинилася на польській території і він був призначений Московським Патріархом Тихоном (Белавіним) на кафедру Митрополита Київського і Галицького, Патріаршого Екзарха України. Перебував на цій посаді у 1921-1924 та 1927-1929 рр. Помер 30 березня 1929 р. Похований на території св. Софії в Києві.

[6] Правильно: Священний Синод/Собор Єпископів всієї України – вищий орган Православної Церкви в Україні, підпорядкований Московському Патріархові. Розпочав свою роботу в м. Києві у лютому 1921 р.

[7] *Парфеній* (*Памфіл Левицький*, 1858-1922) – архієпископ Полтавський в 1920-1922 рр. Закінчив КДА в 1884 р. З 1899 р. – єпископ. У 1908 р. його призначено єпископом Тульським (1911 – архієпископ). З 1917 р. перебував «на покої» на Полтавщині. На прохання Московського Патріарха Тихона (Белавіна) став тимчасово керуючим Полтавською єпархією. 8 серпня 1920 р. Парфеній дав благословіння для ВПЦР і погодився взяти під свій «догляд» українські парафії. На з'їзді Київщини (травень 1921 р.) Парфеній заочно був обраний митрополитом УАПЦ, але до Києва не приїхав. Під тиском Священного Синоду Єпископів всієї України відійшов від українського руху.

[8] Всеукраїнський Православний Церковний Собор відбувся у 1918 р. на 3-х сесіях (січень, червень-липень, листопад-грудень), але автокефалії Української Церкви не затвердив.

[9] *Назарій* (*Микола Михайлович Блінов*, 1852 – 1928) – єпископ Черкаський, 3-й вікарій Київської єпархії. Народився в дворянській родині в Казані 24 січня 1852 р. Закінчив Санкт-Петербурзьку 1-у класичну гімназію і 2 курси університету. У 1875 р. закінчив Константинівське військове училище. 1887 р. – прийнятий до числа братчиків Києво-Печерської лаври. Після від'їзду Антонія (Храповицького) здійснював керівництво Київською єпархією в 1919-1921 рр. до призначення патріаршим екзархом митрополита Михаїла (Єрмакова). Листом від 3 травня 1920 р. заборонив українським священикам правити Божу службу. У 1925 р. Московським Патріархом Тихоном (Белавіним) возведений в архієпископський сан. До 1928 р. перебував у московському Симоновому монастирі, де і помер.

[10] *Данилевич Василь Юхимович* (1872-1935) – історик, археолог. З 1909 р. – приват-доцент історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира. В 1921 р. професор на кафедрі археології Київського інституту народної освіти (КІНО). У протоколах Собору іноді називається «Данилевський».

[11] Можливо, «Ніч минула, а день наблизився, тож відкиньмо вчинки темряви й зодягнемось у зброю світла» (Рим. 13:12).

[12] Тут: Собор Київщини, що відбувся 22-25 травня 1921 р. Див.: Част. II, Док. № 12.

[13] Йдеться про мозаїчне зображення Діви Марії в центральному нефі, що носить назву "Нерушима стіна".

[14] Ймовірно: «Коли хто родиться з води й Духа, той не може ввійти в Царство Боже». (Ів. 3: 5).

[15] *Бржосньовський Володимир* (1887/?/ -1937/?/) – єпископ Білоцерківський УАПЦ в 1921-1924 рр. Потім відійшов до ДХЦ, але повернувся і в 1928-1930 рр. – єпископ Катеринославський УАПЦ. В добу «єжовщини» заарештований і вивезений до таборів у Котласі. Доля невідома.

[16] Пастирські курси УАПЦ діяли при ВПЦР у 1920-1922 рр. Їх організаторами були Володимир Чехівський, о. Василь Липківський та ін.

[17] Мт. 20: 26, Мр. 9: 35, 10: 43.

[18] Протоієрей В. К. Липківський був настоятелем храму св. Софії з 3 липня 1919 р.

[19]

Незрячі прозрять, а кривиє,
Мов сарна з гаю, помайнують.
Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода.

Шевченко Т. Г. Ісаія. Глава 35 (Подражаніє) //
Повне зібрання творів: У 12 т. –
К.: Наукова думка, 1989. – Т. 2. – С. 239.

[20]

Псалом новий господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором
Серцем нелукавим...

Шевченко Т. Г. Псалми Давидові, Псалом 149 //
Повне зібрання творів: У 12 т. –
К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 263.
Або: Неофіти // Там само. – С. 225.

[21] *Шараївський Нестор* (1865-1929) – закінчив КДА, працював у Вінниці як священик і законовчитель у Вінницькій гімназії. З 1919 р. бере участь у Перекладовій комісії при ВПЦР. Після І Собору УАПЦ 1921 р. його обрано архієпископом Київським, першим заступником митрополита В. Липківського в 1921-1927 рр., голова Перекладової комісії УАПЦ. Помер від голоду в 1929 р. Похований біля собору св. Софії у Києві, але в 1934 р. надгробну плиту було знято, а могилу забруковано.

[22] Певно, *Цимбаленко Йосип*, делегат від Поділля (див.: Част. II, док. № 2).

[23] *Павловський Іван* (1890-1937/?/) – митрополит УПЦ, український церковний діяч. Закінчив Чернігівську духовну семінарію, з 1914 р. працював священиком. На єпископа УАПЦ висвячений 20 листопада 1921 р. Спочатку посідав єпископську кафедру в Чернігові, з 1 грудня 1926 р. – архієпископ Харківський. Одночасно, з 1927 р. – відповідальний редактор журналу «Церква і життя». У 1930 р. з утворенням УПЦ – митрополит Харківський і всієї України. З 1934 р. – у Києві. Заарештований 1936 р. і висланий до Середньої Азії.

[24] *Козицький Пилип Омелянович* (1893-1960) – український композитор, музикознавець, диригент, фолькльорист. На Соборі – автор доповіді про необхідність впровадження в церкві під час служби загальних співів.

[25] *Щербаківський Данило Михайлович* (1877-1927) – мистецтвознавець, етнограф, археолог, професор, член постійної комісії УАН по складанню біографічного словника діячів України (1919 р.), а також комісії по дослідженню Софійського собору.

[26] *Погорілко Павло* – з 1914 р. законовчитель у Київському училищі, священик. З 1917 р. – член Центральної Ради від духовенства. На з'їзді Київщини (травень 1921 р.) заочно обраний кандидатом в єпископи УАПЦ. Влітку 1921 р. ВПЦР вирядила його до Грузії як кандидата на висвячення Грузинським патріархом (Див.: Част. II, док. № 19). Не погодившись з всесоборною висвятою митрополита, відійшов від УАПЦ. Пізніше висвячений єпископом «Живої Церкви» в Москві. У 1925 р. був учасником створення Соборно-єпископської церкви («Лубенський розкол»). Очолював на Поділлі самостійну релігійну організацію БОПУПАЦ. Заарештований наприкінці 1920-х рр. Подальша доля невідома.

[27] *Соколовський Ксенофонт* (1871-?) народився в с. Горинки, Кременецького повіту в родині псаломщика Фоми Соколовського. У 1881 р. поступив у Кременецьке духовне училище. В документах Собору згадується в сані протоієрея. У 1921-1922 рр. був завідувачем бібліотеки ВПЦР, а також мав уповноваження від ВПЦР по українізації парафій на Київщині. Через його доповідь (див.: Част. I, док. № 7, дод. 7) на Соборі виник розкол щодо канонічності соборної висвяти митрополита УАПЦ.

№ 2

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

15 жовтня 1921 р.

Мороз.

Помолимось і почнемо свою працю. *(Спів[ають] молитву).* Значить, продовжується точка питань «накази з місць». Слово представникові Старокиївського Братства – брат[ові] Маленку[1].

Маленко.

В старі часи козацтва була українська вільна народня Церква. [В] нашу велику революцію арештовувались братства, котрі мали завданням лише напрямок брат[ер]ської допомоги, освіти, слова Божого і т. и. Відродження Української Церкви не розриває з своєю старовиною [і] бере все, що є кращ[ого] від неї. При церкві св. Сохвії, Премудрості Божої, [в]лаштували ці братства.

Я маю честь докласти Вам, вітати Вас, шановні члени Першого Всеукраїнського Собору, низько Вам вклонитись від братства робітників [слова] славної пресвятої Со[ф]ії. Ми маємо завданням ширити, розповсюджувати науку святої Євангелії, [яку] було так довго сховано царями [та] їх прислужниками. Щиро Вас вітаю, від щирого серця громадян маленької купки. [До] складу нашого Братства входять і старі, і молоді, і жінки. Невелика нас купка, [але] ми не боїмось брати таке велике завдання, як ширити Євангелію.

Повинен сказати, що мене, старого, дуже радує склад цього Братства. Там є професори і люди прості, малограмотні. У нас є одна загальна жилка – любов Христа. Треба вчитись поширювати Євангелію, у нас всі вчаться, навіть [і ті, що] з вищою освітою.

Дозвольте мені прочитати вірші робітника нашого – поета Тичини[2], в якому стані наше Братство. *(Читає вірші)**. Так, Скорбна Мати не тільки по Україні зараз [і]де, роз[і]п'явши руки, – по всім світі. Давно [те] сталос[я], що Божа Мати питає – у нас всіх, ні, не питає тільки квіти літають, людей немає[2*].

Ми шукаємо митрополіта, а учні шукають Іисуса. Немає людей і тільки тінь Його Розп'ятого в хаті зосталас[я]. Чому це так? Довго не можна тут думати, бо мало у нас часу, треба шукати Ісуса. Скажу тільки, що з III-IV віку[3*], коли «князь [світу цього» підбив] Церкву [під свою владу], Церква [перестала бути вільною]. [З]араз Церква вільна[3].

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

[3*] В оригіналі: "з 3-го – 4-го віку".

Немає часу довго балакати, тільки скажу одн[е] – не хвилюйтесь ви, парахвіяни, і ви, шановні члени Собору, пам'ятайте, як Господь наш Іисус Спаситель, перший наш Митрополіт [і в той же час наш брат]*, як, виходячи на проповідь, він був один, і також хвилювався, підступав до нього диявол [і] шеп[о]т[і]в йому: «Йди, поклонись мені – я віддам Тобі все царство»[4]. Він йому сказав: «Геть від Мене, сатано, – одному Богові поклонишися і служиши йому». Так і ви, брати. У той [мо]мент весь світ залежав від Нього. Він сказав: «одному Богу поклонися і йому служи». Так і ви зробіть. У нас є один Митрополит – Іисус Христос. До вашого голосу прислухається не одна Україна. Тут, в цих мурах, діється велике діло. Я не помилюсь, що світ прислухається до вас, – що скаже Перший Всеукраїнський Собор.

Не хвилюйтесь, служіть одному Богові і Йому одному служіть. Тут є маленька купка...[2*] не обіжати їх збираюсь, тільки скажу, як сказав Христос: «Не бійся, мале стадо, бо Отець небесний...[3*] Не бійся, стадо, роздай своє майно, творіть милостиню, придбайте собі сакви нові, котрі не старіють... »[5].

Церква повинна бути підперезана, тільки така Церква у XX ст. може існувати. Ще раз від робітників Братства св. Сохвії кланяюсь вам, пан-отці, і вам, Церковна Радо, – низький покл[і]н.

Мороз.

Тепер перейдемо до заслухання привітань, наказів з місць по кожній губерні[ї]. Може, [бажано], щоб [представників] кожної губерн[ії] викликала Президія для того, щоб був певний лад?

(Згода Собору. Читає порядок привітань від губерній)[4*].

Мороз.

Любі брати і сестри, члени Всеукраїнського Православного Собору. Як Голова Київської Губерніяльної Ради я щасливий вітати Всеукраїнськ[ий] Православн[ий] Церковний Собор від Київщини.

Всім вам відомо, що славетня Київщина це є спокон-віку джерело прагнення людности до волі, братерства, це ми знаємо з нашої історії. Вам відомо, що Київщина, дала найкращого працівника, найкращого виявителя нашої української культури, світового генія – незабутнього Тараса Шевченка[6]. На його «Кобзарі», на його співах ми учились братерства, як нам жити, щоб бути вільними синами України. От настав час, коли [його] натхненні слова, коли [його] мова може лунати в Божім храмі[7]. На славетній Київщині [проводиться] дійсно жива, непереможна [визвольна церковна] праця. Фортеця на славетній Київщині будується. На славетній Київщині, як вам відомо, відбулись, безумовно, найважливіші події за часів церковного руху. Треба сказати, що в цьому напрямк[у] Київщина йде одностайно. Правда, деякі повіти взяли [перед], це цілком зрозуміло. [В] повіт[ах], які гуртуються коло Києва, найбільше прокинувся український церковний рух. [Ц]е повіт Київський, тут

---

* У тексті ці слова підкреслено і стоїть знак питання на полях аркуша.
[2*] Так у тексті.
[3*] Крапки в тексті.
[4*] Текст відсутній.

дуже мало є парафій, які ще не були українізовані. [Парафіяни] свої парахвії приєднали до Всеукраїнської Церковної Ради. Вони стали дійсними членами Всеукраїнської автокефальної Церкви.

Далі, славетну працю в цій галузі проводить повіт Канівський. Треба [від]значити й повіт Біло-церківський і взагалі всі повіти. Останні повіти, які приєднались, – це повіти Уманський і Черкаський, тут тільки недавно почався рух. Я обмежений часом, не буду дуже спинятись на цьому. Я гадаю, що Брати з місць які [зголосилися] освітлять події їхнього місцевого [церковного] життя.

Отже, дорогі Брати, вітаючи Всеукраїнський Православний Собор від славетної Київщини, скажу, що хай Україна вірить, що Київщина ніколи не змінить то[го] напрямк[у], який вона взяла, що вона ніколи не похилить прапора, який вона так високо [під]несла, що ворожі хвилі розіб'ються об скелі Київської української православної Церкви*.

[**о. Бржосньовський],** представник Білоцерківщини.

На Білоцерківщині відбулося два повітових з'їзди. Третього липня ц.р. відбувся з'їзд, на [якому] був Михайло Наумович Мороз, і [на якому] винесено слідуючу постанову: *(Читає постанову)*[2*].

Мороз.

Слово належить представникові Уманщини.

[Бр[ат] Холодкевич], представник Уманщини.

25 вересня на Уманщині відбувся перший повітовий з'їзд. Уманська парафія і з'їзд виробили так[ого] наказ[а]: *(Читає наказ)*[3*].

Отак[ого] наказ[а] дан[о] делегатам, що п[ри]їхали на Всеукраїнський Церковний Собор. Крім того, на Уманщині відбулось ще три з'їзди. [Т]реба зазначити, що у нас немає працівників. Українська Рада вирядила 7 [душ], а фактично працює два, тому-то Уманщина йде позаду [в]сіх повітів. Не дивлячись на те, що у нас праця тільки почалась, у нас уже 20 парафій українізовано, і є такі, що вже [їх] приєднано до Всеукраїнської спілки.

Зінчук.

Наказ від Богуславської української православної Церкви. *(Читає наказ)*[2*].

Оце той наказ, як[ого] мені доручив Богуславський з'їзд. Я цілком піддержую цей наказ і гадаю, коли буде висвя[ч]ен[о] на Богуславщину і взагалі на всю Україну буде висвячено єпіскоп[а], то всі непорозуміння і всі хвилювання одразу [в]тихомиряться. Коли буде людина, яка буде думати так, як думають всі люди України, то, безумовно, тоді не буде т[ієї] колотнечі, тих непорозумін[ь], як[і] зараз бачимо. Для цього, я гадаю, що нам, почесним членам Першого Православного Всеукраїнського Собору, треба вжити всіх заходів, щоб тут же висвятити свого рідного єпископа, [який] керував би всією [Церквою] Україн[ською]. Ще раз звертаюсь до вас з проханням, будь ласка, приступайте до цього [від]разу, не бійтесь, не відсовуйте надалі ц[ього] кардинальн[ого] [питання]. Це [питання] – сам[е] головне і на ньому будуть будуватись всі [інші].

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

3* Див. стор. 65 цього видання.

Треба вжити всіх заходів Собору, щоб московськ[ого] єпіскопа було сюди покликан[о]. Може, він не захотів у нас бути як член [Собору, але] як г[і]ст[ь] він, може, прийде. Треба, щоб він вислухав і побачив волю всієї України. [Т]еперішн[ього] митрополіта Михаїла[8] і я, і всі ми не зна[ємо], ми чули тільки відповідь його. Безумовно, він не міг інакше відповісти, але коли [його] буде [за]про[шено], як гостя, [і він прийде], то вислухає [голос всієї] людн[о]ст[і] українськ[ої] – ми його [справжнього відношення до нас] не знаємо, він нам чисто офіційно відповів. Хай він вислухає людність [У]країни [й] розміркує, як він повинен себе тримати*. *(Голова перебиває).*

Мороз.

Це питання буде окремо вирішуватись, прошу цього не торкатись.

отець Зінчук.

Коли б ця людина відмовилась, то ми мали б право висвятити своїх кандидатів.

Мороз.

У нас учора було ухвалено, що[б] справу з запрошенням єпіскоп[ів] заслухати, коли буд[е] заслухан[о] до[повіді] з місць. Зараз я нікому не дам слова з приводу цього.

[Священик Храпко].

Я прошу слова. Мені відомо, що митрополіт згодився бути тут на зібранні.

[Священик Вертелецький], представник Липовеччини.

Шановні члени Собору, я представник Липовеччини. У нас справа Української Церкви, не дивлячись на несприяючі умови, стоїть досить задовольняюче. Селянство ставиться надзвичайно прихильно до т[ієї] праці, яку [проводить] Церковна Рада, в цьому напрямку багато допомагає інтелігенція, особливо вчительство.

Треба зазначити, що прихильники [місцевого] єпіскопа ведуть шалену аг[і]тацію проти нашої [праці][2*]. У нас відбулося два повітових з'їзди і волосні, на [яких] обрано Волосн[і] й Повітову ради, [що] проводять свою працю. Всі з'їзди висловлювались за корінну реформу [У]країнської Церкви. На цих з'їздах, так би мовити, проходить думка, що в часи революції, коли йде переоцінка цінностей, не можна залишати Церкву у тому стані, в якому вона була до цього часу. Нам дано такого наказа, щоб ми домагались негайного проведення в життя реформи Церкви. Перше всього цікавляться [справою набуття] єпископ[ату], але наказу немає такого, щоб звертатись до того єпіскопа, який уже сво[є] [відношення][3*] до Української Церкви [виявив]. Коли б ми звернулись до нього, то ми тільки дискредитували б почесть свою – членів цього Собору.

[о[тець] Житник], представник Таращанщини.

Вельмишановні члени Собору. На превеликий жаль, я зазначу те, що зазначив представник Уманщини, що у них [жатва] мног[а], а ділателів мало[9].

---

* Крапки в тексті.

[2*] Закреслено: "реформи".

[3*] Закреслено: "свою фізіономію".

У них 7 робітників, а у нас я один. За ці 3 місяці своєї праці успів українізувати 38 парафій. Більшість з них приєднано до Спілки, а решті приєднатись [заважають] військові частини, які там пробувають. На великій перешкоді нам стають [місцеві] пан-отці. Крім того, вони [шкодять нам по парафіях], де я ї[ж]джу, а також [шкодять] на моїй парафії. Кажуть, що я – єретик; недавно [на]дісла[но] листа [до] [Виконкому] на мене такого змісту. *(Читає листа)**.

Хіба такі листи можуть писати селяни? Коли я їх українізував, і вони досить гарно проводять працю. Один пан-отець – о. Ілляшевич сказав: «лучше пойду хлеба просить, а на телячьей мове служить не буду». Їздючи по повітах, бачу гарне відношення селян – дають підводи, приготовляють обід як для мене, так і для півчих – 16 чоловік, яких я орган[і]зував і вожу з собою, бо по селах дяки не вміють навіть читати, так що нема з ким вести службу. В першу чергу треба звернути увагу на дяків, щоб їх на[в]чити читати [й] співати, бо більшість з них неграмотні. Ось [через це й] кажуть, що піп не вміє служити.

Коли б у нас був єпіскоп, я вже українізував би весь повіт. На превеликий жаль, його немає – і справа гине.

Чехівський.

Браття мої, я взяв слово в порядку формальному. Моє завдання вияснити, що ми, власне, повинні винести з доповідів з місць. Ми повинні будем винести відповідну резолюцію, через те нам треба відтіняти місця, які увійдуть в резолюцію. Треба розрізняти, хто називає себе прихильниками єпіскопату. З одного боку, вони говорять про мир, а з другого боку – вони агітують на місцях, вони вимагають свого царства.

Прошу вас відмічати ті факти, коли сміються над мовою, коли глузують – кощунствують, служать для того, щоб зробити провокацію проти Української Церкви. Цю лицемірну маску треба зірвати.

Цю думку я хотів поставити на увагу Собору для того, щоб в кінці винести відповідні резолюції, які б констатували, що дійсно робиться в церковній справі.

[Коновод], представник Харківщини.

Вельмишановні Брати і сестри. Дозвольте вітати вас від імені Харківської губерніяльної ради, першої парафії на Слобожанщині в м. Харкові. Дозвольте вітати в цей історичний час, який переломив на дві течії наше життя. Дозвольте вітати в цей день великого свята, який буде мати значіння не тільки для церковного життя, а й для всього [життя] українського люду.

Мені дуже приємно висловлювати привітання від української Слобожанської Церкви. Людність там так зденаціоналізована, що праця [в] українсько[му] ру[сі] занадто тяжка. І ці тяжкі обставини були причиною того, що у нас мало зроблено.

Церковна справа зараз на Слобожанщині перебуває в такому сумному стані, що мені, [чуючи][2*] те, що тут делегати приносять з Центральної України, мені приємно і заздрісно. Приємно тому, що справа церковна набула чисто

---

* Текст відсутній.
[2*] Закреслено: “дивлячись на”.

стихійного характеру тоді, як у нас дуже кволо ще. На протязі чотирьох років майже нічого не зроблено.

Боротьба за Українську Церкву почалась ще весною 1917 р., коли у Києві був митрополітом Антоній[10]; раніш він у нас був єпіскопом. Ми були до нього звернулись, щоб дозволив нам прослужити українськ[ою] мов[ою], але він не дав дозволу – сказав, що це «базарный язык». Потім наступили такі події, що припинили на довгий час справу церковну – то прихід радянської влади, то німецький прихід, які дуже вплинули на життя. Потім більш гостріше питання стояло, це коли Харків окупував Балбачан[11]. Ми були звернулись до нього: «Допоможіть нам у справі української Церкви». На це він сказав: «Що ви з дрібницями лізете до мене, я захоплений великими державними ділами». А коли деникінці прийшли, то не можна було навіть підпільно працювати.

Уже за 3-м приходом радянської влади, коли був декрет про...* закладатись парафія і до 1 січня 1921 року уже було [декілька] тисяч родин. Склад парафії більш пролетарський, бо Харків є місто фабричне, де багато робітників. Таким чином, парафію прийшлось складати з усього Харкова. І коли стало можливим просити владу, щоб нам дали церкву, то виникла думка, яку просити церкву? Позаяк парафіяни зо всіх місць Харкова, рішили просити центральну церкву. І от починаються заходи, щоб церкв[у] бул[о] передано. Тут починаються наші митарства, велика боротьба, починаючи з вищих і кінчаючи нижчими урядовцями. Було подано прохання, бул[о] [наді]слано делегат[ів] до влади, але справа гальмувалась, і так пройшло сім з половиною місяців, і до цього часу у нас Церкви немає. І тільки в останній час, коли ця справа була поставлена на більш обгрунтований шлях, вдалось добитись аудієнції у Петров[ського][2*][12], і він дав згоду, щоб Миколаївська церква була передана нам. На підставі цього замісник Наркомюсту Лебединець[13] видав наказа про негайну передачу церкви. Це було у вересні, але не тут-то було. Чорносотенне духовенство стало «на диби»: як це так забирають нашу Миколаївську церкву? Правда, це найкраща церква. Щоб не так загострювати цю справу, ми звертались до єпіскопа[14], щоб він не чинив перепон щодо справ української Церкви, але він відповів: «что так как Собор Киевщины осу[жден] Собор[ом епископов][15], то и он не может дать своего благословения».

На це представники робітників зауважили, що вони з ним не хочуть балакати, а візьмуть церкву чисто революційним шляхом. У Харкові немає жодного[3*] священика, який би сприятливо відносився до справи утворення [У]країнської Церкви. Ви всюди можете почути брудну лайку і глузування відносно духовенства. Кажуть: «Как же мы будем на собачьем языке править в церкви, мы и дома на этом языке ругаемся».

Коли було видано наказа Лебединця, громада наша вжила заходів, щоб скоріше ця справа йшла, але тут україножерство гальмує справу. Трошки

---

* Далі рядок тексту відсутній через механічне пошкодження – відрізано край аркуша.
[2*] У тексті "Петрова" і дописано чорнилом "-ського".
[3*] У тексті "жадного".

негарно, коли я скажу, хто у всіх справах стоїть і перешкоджає. Річ в тім, що настоятелем цієї церкви проф. [Бут]кевич*, це член правого крила бувшого «Государственного Совета». Він відноситься дуже вороже до української справи, він веде чорносотенну агітацію серед робітників і т. ін. Помічником його знов таки завідуючий відділом.

Мороз.

Я не даю слова про це говорити.

Представник Харківщини.

[От], ці люди тяжко впливають на громадянство. Навіть столична преса не забуває української громади. Я привіз сюди дві газети «Вісти»[16] і «Комуніст»[17]. В «Комуністі» стаття...[2*] Цю газету ви можете прочитати [в] Церковній Раді. Статтю [цю] написав відомий діяч, який обвинувачує нас у тому, що українці під прапором відновлення церковного життя проводять контрреволюцію. Ця стаття [в] «Комуністі»[18]. А перед моїм від'їздом в газеті «Вісти» була стаття «За Ісуса чи хліба куса»[19]. Тут думка та, що попи втеряли кусок хліба і хотять його удержати, і через те не мирять табір петлюрівський – автокефалісти і деникінці. Ця стаття великий вплив мала на наше громадянство. Преса ставиться до нас дуже негарно.

На 15 жовтня призначена комісія, яка має визначити порядок, як передати Миколаївську церкву, але тут є небезпека в тому, що комісія ця складається з ворогів Української Церкви.

На повітах українських рух проходить занадто кволо, всього 4–5 чоловік приїздило до нас по інформацію. Лихо лише в тім, що у нас мало робітників. Вітаючи Православний Церковний Собор, я прохаю Собор допомогти Слобожанщині, щоб було більше людей для праці.

Цимбалистий.

Шановні Брати і сестри. Я щасливий, що маю велику честь вас вітати як член губерніяльної Подільської Ради. Я поділюсь з вами інформаційним матеріалом про те, що ми зробили на Поділлі.

Подільська губерніяльна рада виникла з необхідності у Вінниці. До нас стали звертатись зо всього Поділля по книжки і т. ін., і ми побачили, що тут повинен бути об'єднуючий орган, який міг би давати вказівки всім, хто звертається до нас.

У березні 1921 р. було відкрит[о] перш[у] парафі[ю], у березні було організовано Подільську Губерніяльну Раду православної Церкви. Людність Поділля поділяється на 3 елементи: перший і основний – це підвалина церкви – селянство. Селянство дуже прихильно відноситься. Коли б пан-отці були з нами, то все було б гаразд. Коли пан-отець вороже [ставиться], то тут і починається боротьба між селянством.

Другий елемент – це пан-отці. Вони у нас переважно старої Церкви, вони виховані в старому дусі, [з них] мало є прихильників української Церкви, а хто прихильник – той уже давно з нами. Є люди між ними, [що] сидять між двох

---

* Спочатку було: "Бакевич".

[2*] Крапки в тексті.

стільців і думають, як один висмикають, то буде на другому сидіти. Вони кажуть: да[йте] нам єпіскопа, і ми будемо з вами.

Третій елемент – це верхи, бувший російський єпіскопат. Таких у нас 5 чоловік. Один з них каже: «Началось охохландивание церкви». Отець Амвросій[20] каже: «На этом базарном языке я не могу разрешить служить, ибо на этом языке можно только ругаться и с торговками разговаривать». Пимен[21] видав наказа, щоб ніхто не смів йти на Собор, який скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада. От таке відношення єпіскопату Поділля до наших українських справ.

Я закінчую, тільки дозвольте сказати кілька слів [від] об'єднаного громадянства про те, що ми мусимо винести і що мусимо підтримувати. Ми, подільське об'єднання, домагаємось, щоб наша Церква була автокефальною, щоб наша Церква була народньо-соборною, щоб негайно були проведені в життя ухвали Собору, які буд[е] тут винесен[о].

Мороз.

Слово представникові Волині о. Теодоровичу[22].

Теодорович.

Маю честь виступити представником православного українського люду Волині. Той край, представником якого я являюсь, був довгий час великого [шару] «діячів»[23], [в] кавичках «діячів». У нас рух почався дуже недавно – цим літом. До цього часу ми не знали, що єсть Всеукраїнська Церковна Рада. Мені приходилось бути на з'їздах у Житомирі і Старокостянтинові. Там усі пан-отці вороже ставляться до українців. На всю Волинь є прихильників до 20 пан-отців. Вони вичікують, коли наш рух пошириться. За ввесь час я провів тільки 4 зібрання, [але] через незалежні від мене обставини, моя праця була припинена. Причина цього непорозуміння згодом виявиться. В той час, коли я був позбавлений волі, наша ієрархія вжила всіх заходів, щоб придавити невеличкий гурток, який уже у нас був.

Я поінформую вас про постанови, які винесено на двох зібраннях, [що] мені удалось провести. *(Читає)**.

Відносно нашого єпіскопату [в]сім відомо. Я хотів висловити побажання невеликого гуртка. Вони мені казали вітати Всеукраїнський Православний Церковний Собор. Час, в який ми живемо, дуже великий, ми стоїмо на порозі, можна сказати, двох, так би мовити, тих чи инших історичних взаємовідносин людей, тих чи инших культур, на п[о]р[о]зі[2*] [встановлення] двох цілком [особливих] відносин одн[ієї] [людини] до друго[ї]. Стоїмо на порозі, коли люде в муках творчості знаходяться. Я хотів би висловити свої погляди, якою мусить бути Церква. Вона мусить бути великою огорожею, вона мусить бути всенародньоправною.

Завдання цього часу єсть вирвати [Церкву] з рук [її Епіскопсько-патріаршої] влади і передати [цю владу] народові. Це є мета, тут нова творчість

---

* Текст відсутній.

[2*] У тексті закреслено "перемозі".

життя Церкви. Дух Божий де хоче, там і дише[24]. Він не тільки міг виявляти свою творчість на Соборі, але і, при потребі, може впливати...*

Гурток Волині цілком певний, що Всеукраїнський Церковний Собор остаточно вирішить всі ці справи, які назріли, остаточно з'ясує і покаже перед православною українською людністю, через що йдемо цим шляхом, а не иншим[2*].

Продовження засідання

15 жовтня 1921 р.
(з 12 до 4 год.)

[о[тець] Н. Шараївський].

Я хочу розказать вам дещо з Чернігівщини, куди я був покликаний... Тяжка була подорож, але я мав велике моральне задоволення, національне задоволення.

Чернігівщина – це північна сторона, той забутий куток, та губернія, [яка] з давніх-давень й до останнього часу денаціоналізована. З давніх-давень вона тягнула до Москви, наслідки чого відчуваються й до останніх днів. Тому й досі у цьому центрі не було ні одн[ієї] [парахвії] ні в самому місті Чернігові, ні в повітах.

Приїхали ми в Чернігів напередодні Здвиження. Думав отслужить там [службу Божу], але нічого не було. Я був страшенно схвильований, й не знав майже чим себе заспокоїти. Але все ж ми вирішили залишиться і залишились там цілу неділю. За цю неділю ми здобули Катедральний Собор[25], той собор, де почивали мощі св. Феодосія[26], здобули величезне майно, з яким майно Софіївського собору порівнено бути не може. Цей собор існує з XII в.[3*], з 1126 р.

За цю неділю ми встигли організувати хор, ходи[л]и на співанки*. Придбали диякона одного, українця, який до того часу не міг добути й куска хліба для себе і своєї сім'ї, тому що він українець.

Треба сказати, що єпіскоп Пахомій[27] сам дуже гарна людина з погляду попереднього царського режиму. Це людина релігійна, впливова, робить на маси велике враження. Але тягне все до Москви.

І от довелося переконувати чернігівців, що цих «крокодилів» боятися нічого. Нехай вони роблять своє, а ми будемо робити своє. Ми їм сказали, що люде тепер на волі, і що це ще гірш спати на волі і заснути навік, нічого не залишивши.

І от мені [в]далось зібрати всю інтел[і]генцію Чернігова, – це вже дуже відмінна ознака. І в неділю після Здвиження була відслужена [служба] [4*] Божа, співав хор із театру і бул[о] сказан[о] промов[у]. Народу було 10 тисяч чоловік.

Коли ми приїхали, по всьому місту були розклеєні відозви про те, що «революційна хвиля докотилась і до нас, що із Києва приїхали священнослужителі

---

* Крапки в тексті.

[2*] Закреслено: "на підставі якої є велика і конечна необхіднiша потреба".

[3*] У тексті помилково – "з XI ст".

[4*] Закреслено: "правда".

й без благословення хочуть службу служить». Ці відозви зробили таке враження, що навіть й ті, хто [й] не думав [й]ти – прийшли. Я скористувався [з цього] момент[у].

Служба була до 10 год. Я їх привітав: «Христос Воскресе», й вони мені відповіли: «Воістину Воскресе»[28]. І на другий день люде зустрічали один другого – ціл[у]вались. Пустиня заворушилась. Дійсно, що правда не вмірає. Вона повинна жить і вже буде жити.

І характерно для Чернігова, що там уся інтелігенція почула себе єдиною сім'єю. Вони казали: ніхто нам не забороняє робить так, як нам треба. Ми не політичні, а церковні націоналісти, і ніхто нам на перешкоді не може стати.

Характерно, що люде, які по кільк[а] років не бували в церкві, анархісти та атеїсти – при[й]шли. Вистояли [в]сю всеношну і на другий день [знову] з'явились. Так їх захопило.

Бу[ла] зб[ірка]*. Люди без копійки. Я звернувся з тим, що треба своїми власними засобами піднять свою справу. Так витягали [з] кишені і давали. Один чоловік дав останню сотню. За один день зібрали більш мілійону.

Я з Чернігова повернувся страшенно задоволений. Тяжко мені було, бо я хворий, але морально я дуже задоволений.

Взяли ми велику фортецю, не меншу, ніж Київ, бо Собор [старіший], чим наш Київський. Це джерело, це центр нашої Церковної освіти. Це треба чернігівцям добре пам'ятати. Київ і Чернігів – це дві фортеці, які повинні зміцнити наше церковно-релігійне життя, і їх ніхто не може зруйнувати.

І так, кінчаючи цим моментом свою доповідь Вам про подорож туди, я хочу уйти з цієї ка[т]едри упевнений у тому, що відродження рідної Церкви повинно йти по тому шляху, по якому досі йшло. Нічого не повинно бути нам на перешкоді.

І отже моліться господу Богу, і Дух Святий скаже нам ті слова, які будуть необхідні, щоб вирішити нашу справу.

[Священик М. Ширай[29], представник Борзенщини**]**.

Вельмишановні збори! Вибачаюсь, що мені доводиться виступать несподівано, але я хочу трошки доповнити промову [о. Шараївського].

Нас послали до єпіскопа Чернігівщини з деякими справами. Ми звернулися до єпископа Пахомія, і я скажу вам, як [в]ін нас прийняв. Я звернувся до нього російськ[ою] мов[ою]. Він [підвівся].

– Это рада?
– Так. Рада.
– Это Всеукраинская Рада[30]? Я с вами говорить не хочу.
– Позвольте обшясниться, зачем мы пришли.
– Никаких разговоров не принимаю.
– Владыко, да позвольте хоть слово сказать...[2*]
– Вы безбожники. Вы еретики.

---

* Закреслено: "був збор".
[2*] Крапки в тексті.

– В чем заключается наша безбожность?

– А как же. Вы нарушаете каноны, ваши священики несколько раз женятся[31].

– Наши священики такие же, как и ваши.

– А как же у вас постановлено было, чтоб они могли жениться несколько раз?

– Это было пока только в Киеве. Всеукраїнськ[ий] Собор до цього не торкався.

І він не дав сказати слова, поки голова не звернувся до нього:

– А на що ви сказали в Чека, що наш борзенський рух – петлюрівщина.

– Я, каже, там не був.

– Ну, так посилали когось. Це нам відомо. Ви жаловались комісару Раковському[32].

Тоді він прохав нас зайти пізніше, бо він якраз мусив йти в ВиконКомітет*. Вернулись ми від нього ввечері, і весь час він хотів, щоб ми [відмовились] від своєї єресі і приєднались до православної Церкви, і все ж він так і не сказав, в чому саме наша єресь є.

Тепер друга справа.

На Чернігівщині розсилаються відозви, листи і т. д. про те, що забороняється не тільки їхати на збори, [але] і там на з'їзди. Єпископ Пахомій загрожував священиків скинути з посад і приватних осіб «предать анафеме». Єпископ Пахомій благословляє всяку агітацію проти Української Церкви і за гарну агітацію обіцяє посади. Був такий факт, що на вибори благочинного двох представників не пустив [навіть] як гостей, що це ніколи досі не було.

Із усього цього ви можете побачить, як відноситься єпископ Пахомій і його прихильники до Всеукраїнського Церковного руху і як там тяжко працювати.

[Руденко Р., представник Козелецького повіту**]**.

Шановний Всеукраїнський Собор[е]! Я підтримую слова [попередніх промовців], що вся Чернігівщина, вся людність [Ч]ерн[і]гівщини дуже бажає українізації Церкв[и]. Як вони почули, що у Києві [в] святій Софії служать Бож[у] службу наш[ою] рідн[ою] українськ[ою] мов[ою], то у всіх загорілася любов до цього. Казали, що кому Церква не мати, тому Бог не отець. До цього часу нам Церква була не матір'ю, а мач[у]хою. Чому[?] А тому, що чуж[ою] мов[ою] ми молилися Богу, нічого цього не розуміючи. Візьміть хоча б [Г]осподню молитву «Отче Наш», там є [сл]ова: «и остави нам долги наши», що це за «долги», як це розуміти? Тепер ми цю молитву чуємо на рідній мові: «остави нам провини наші» – це зовсім друге діло.

По відомостях, які я маю, в деяких повітах, як, наприклад, в Борзенському, вже перевели українізацію в 8 парахвіях, є релігійні гуртки. В Ніженському повіті українізовано 5 парахвій.

У нас, у Козелецькому повіті, у Н[овій] Бас[ані], є [українська] [парахвія]2*. Повна церква людей. А в другій церкві 5–6 чоловік. Багато залежить в цій

* Так у тексті.

2* Закреслено: "3 приходи".

справі від пан-отців. Є такі, які не хочуть нізащо, а є і такі, котрі кажуть, що ми не хочемо наперед виступати. Як пройде гарно, і ми візьмемось за діло.

Скажу за свою парахвію. У нас отець, старичок, прохав щоб йому дати допомогу. І є у нас отець-ди[я]кон, [який] уже працює у нас 18 літ, і міг би бути пан-отцю помічником, і людність вся згодилась з цим, але Єписк[оп] Пахомій відмовив і прислав свого чоловіка, так ми йому указали дорогу, казали, що його не хочемо. Через тиждень присилає другого, тому ми казали те ж саме. Через декілька часу присилає третього... От як борються за віру, за православну. Як жаль їм свою владу кидати. Я кінчив.

[Малеча], представник Херсонщини.

Вельмишановний Собор. Я маю честь зробити вам доповідь про релігійно-визвольний рух на Херсонщині, зокрема на Миколаївщині. На жаль з Херсонщини приїхало мало делегатів. Трудні сполучення й инші обставини стали цьому на перешкоді, але я можу сказати, що релігійний визвольний рух у нас тягнеться вже рік і чим далі, тим все шириться й поглиблюється.

Я буду короткий. Людність в цьому русі дуже зацікавлена, бо по своєму етнографічному складу вона українська. Ця справа їй рідна. Але відсутність доброго зв'язку з центром – затримує діло. В Миколаєві є повітова рада. В Херсоні* – губерніяльна Рада. Тут я чув, що в деяких губерніях єпископи одверто проти українізації Церкви. На Херсонщині вживається инш[их] заход[ів]. Може, у нас єпископи більш розумні люде? Вони стараються за[м]овчати справу. Єпископ Херсонський[33], прямо, наприклад, казав нашому представникові, що він не погоджується [з] напрямом діяльності єпископату Київщини в справі боротьби [з Українською Церквою]. Він постанов зборів просто не оголошує.

Ми, по правді казати, жалкуємо, що він таку політику веде, бо люди, принаймні, зацікавились би і йшли б до нас. І зараз все ж таки є делегації з сіл. В деяких селах ведеться боротьба [з]а українізацію. Так що роботи багато. Але, на жаль, діячів нема.

Я вже не раз звертався до Ради, аби нам когось надіслали. Бо у нас люде або неосвічені, або переобтяжені працею.

Ще хочу сказати кілька слів [про] єпископ[а] Херсонщини. В Херсоні є єпископ. Він, як я вже казав, замовчує справу, і старається ладно жити з українцями. Навіть був у нашій церкві. Постояв, послухав і пішов. Потім ділився з нами своїм враженням. Був задоволений з постановк[и] служби, зо спів[ів]. Багато вживає для поліпшення нашої справи протоієрей[2*]. І ми набираємо все більш і більш сили, бо за нами життя. От все те, що я хотів сказати.

Наприкінці свого слова хочу висловити побажання, аби той орган, який буде обраний тут, найшвидше надіслав для Херсонщини єпіскопа. Коли у нас буде єпіскоп на місці, справа пошириться, бо у нас для праці дуже сприятливі умови. У нас все підготовлено для цієї високої людини, так що їй тільки приїхать і продовжувати те, що уже почато.

---

* Закреслено: "сидить".
2* Пропуск у тексті.

[Потієнко][34]**,** представник Сосницького повіту.

Шановні члени Собору! Я хотів би додати дещо до слів представника Чернігівщини. Чернігівщина, як вже було сказано, в [справі] національн[ої] [свідомости] завше була [по]зад[у]. Так само і зараз в справі національного українського [церковно]-визвольного руху. Торкнусь українізації [Церкви] [в] Сосницько[му] повіт[і].

[До] міст[а] Сосниц[і] чутки про цей рух долетіли тільки в кінці серпня, і то випадково попала до нас інструкція про переведення виборів до Всеукраїнського Церковного Собору. Організувався ініціятивний гурток, який вступив в зв'язок з Церковною Радою. Церковна Рада уп[ов]новажила перевести справу [виборів представників] мені, і з того часу почалась робота. Але на кожному кроці ми зустрічали великі перешкоди. Зустрічали вороже відношення пан-отців, які майже всі виписані з Росії, Орловщини чи Курщини (майже 80 %). Само собою розуміється, що вони не можуть зрозуміти бажань української людности. Але [і]ніціятивний гурток все ж таки взяв на себе тягар цієї роботи.

Крім цієї, була ще друга перешкода. Це – втручання влади в церковні справи. Всі[х] член[ів] гуртка було, [викликано]* до політбюро[2*] для [допиту] про нашу роботу. Наслідком цього [допиту] було те, що частина діячів, які так щиро взялись за справу, склали зброю, [а] решта, яка займала [вичікуюче] становище – по слабост[і] характеру – склала руки і сказала: «Це вам так і треба, щоб не забігали вперед».

Таким чином, повітове зібрання не було переведено, і на цей Собор приїхав тільки [я], [як] уповноважений від [Всеукраїнської] Ради, [та ще представник від однієї парахвії].

Щодо загального становища повіту – то українізована тільки одна волость; решта не тільки не українізована, а навіть і мало знає про цей Церковний рух.

До наказів, які нам дані – перша вимога найскоріш мати власного українського Єпископа.

[Буяло, представник Остерського повіту].

Шановні громадяни! Український Церковний рух докотився до Остерщини в серпні місяці цього року. І от гурток людей обрав собі Тимчасову Церк[овну] Раду, яка вжила усіх заходів для того, щоб зібрати повітовий Церковний з'їзд і обрати делегатів на Всеукр[аїнський] Церк[овний] Собор.

Хотіли ми службу Божу [відправити] рідн[ою] мов[ою], [але] там підняли такий крик, що ми перелякалися. Але службу ми все ж таки [відправили]. Треба сказати, що єпископ Пахомій дуже погана людина, веде ганебну роботу проти українізації Церкви. Він об'їжджає повіт вночі і агітує. Посилає і агентів своїх і [забороняє] пан-отцям з'являтися на з'їзд. Але завдяки тому, що вони з народом не балакають, селяни на з'їзд приїхали і ми все ж делегатів сюди дали. І не вважаючи на цю ганебну агітацію єпископа Пахомія, людність до нас прагне.

---

* В тексті "притягнуто".

2* Так у тексті.

Є ще одна ганебна [річ]*. Коли Пахомій дізнався, що делегати все ж поїдуть на Всеукр[аїнський] Церк[овний] Собор, – він послав повідомлення про те, що то[го], хто поїде буде проклято, предано анафем[і] – це з мирян. А священик[ам] він загрожу[вав] [позбавити] їх сану. І все ж таки один батюшка з нами приїхав.

Далі я хочу розказати вам про враження, яке [справляє] на селян укр[аїнська] служба. Ми з'являємось в село зі своїм хором. І зараз же після служби цікавимося, як вона селянам подобається. Вони кажуть: «і то божественноє – і то божественноє». Так що, шановні брати, якби духовенство вийшло і сказало б, що ми будемо служить службу Бож[у] укр[аїнською] мов[ою], вся революція закінчилась би. Я б поділив шановних пан-отців на три категорії.

І категорія – наших ворогів – мало.

ІІ категорія – це ті, які беруться о[д]читать службу Божу укр[аїнською] мов[ою]. Був у нас такий приклад. Пан-отець дочитався до Євангелія, а потім каже: чи читать далі ці[єю] мов[ою], чи ні. Йому сказали – не треба. І він другу половину прослужив слов'янськ[ою] мов[ою].

І, нарешті, ІІІ категорія, – яка не має характеру [ступити] сама ні [кроку] без благословення центру. Вони бояться «духовного розстрілу», бояться, що Пахомій прокляне їх і [позбавить їх] сану[2*].

І потім є ще маленька категорія – це [свідомі][3*] українці, [які] служать так, як їм каже совість. Ми, свідомі селяни Остерщини, не боїмося розколу. Ми одверто кажемо: «Горе вам, книжники і лицеміри[35]. Ми вас не боїмось. Ми знаємо, що ви 1920 р. зачиняли церкву від народу. Самі в цю Церкву не йшли і нас не пускали. І тепер ми підемо і найдемо те, що нам треба[36]. Найдемо благодать Духа [Святого] бо й шукать далеко не треба. Вона є внутрі нас».

Далі, шановні брати, за благодать казати можна? *(Просимо).* На наших повітових зборах ми балакали. Ми трошки критикували і вас, казали, що це у нас не є справжня революція, а так собі – розмазня. Як революція – так революція. Ми знаємо, що скидали не таких як Пахомій, скинули теж і помазанника Бож[ого] царя Миколая[37]. І раз революція то нема чого лякатися треба робити діло.

Хіба не наша правда? Хіба не наша сила? Бо їх 7, а нас ціла Україна. Вони забрали собі благодать[4*] як власність, і нам кажуть: «Пограйтеся – пограйтеся, ми вам все одно не дамо її». Вони благодать Божу продавали через те, що нарушили святість релігії, нарушали її раніше і нас примушували нарушати.

Вони нарушили заповіді Божі, бо створили собі кумира.

Вони підіймали хрест, щоб убивав брат брата. Це була провокація іменем Христа і креста. – 23 мільйона братів порізали один другого.

Ні – зараз кінець. Як не сьогодні – то завтра. Ми їх мусимо перемогти.

І от, шановні громадяни, закінчу[ючи] своє слово, я висловлюю побажання всіх свідомих українців Остерщини. Ми просимо, щоб на цьому Все-

---

* Закреслено: "штука". І далі: "Це вже гарне діло".
2* Закреслено: "зніме з них сан".
3* Закреслено: "щирі".
4* Закреслено: "Присвоїли її собі".

українському Православному Церковному Соборі [о]брали єпіскопів, не одного, а скільки потрібно. Ми [о]беремо [тих], хто є дійсно ревнителем святого євангелія, а не душителем його. Вони душили євангеліє, – буде з них. Ми виберемо людей свят[ого] [життя], на [яких] нема [плями], [які] [дійсно] ведуть християнське життя – і це будуть наші єпіскопи. І благодать Св. Духа буде з нами на віки-вічні.

[Устименко-Бакумовський], представник Борзенського повіту.

Дорогі брати! Це надзвичайно великий день для нашого Церковного руху. Вітаю вас від імені Борзенської повітової Церковної Ради. Промова попереднього брата мене глибоко схвилювала. Вона виявила всю роботу, ідейну підкладку наших [церковних] проводирів – єпископства. Візьмемо, [зокрема], Чернігівщину. На Чернігівщині єпіскоп Пахомій має певний апарат, [який] має методи бувшої охранки.

На Борзенщині рух розпочався тільки 2 місяці тому назад і має широкий розвиток. Вся людність гарно поінформована. Справа налагоджується. Засновані гуртки, які розповсюджують певні ідеї і підготовляють людність. Отже робота єпіскопату зле відбивається на роботі Ради, бо єпіскопат користується не шляхом чистої одвертої боротьби, а [закулісною] грою [на] темних масах, а ця справа легка. Мені здається, що слід би для знищення цієї боротьби мати в кожному селі певний гурток для [припинення]* зловживань.

Наприкінці іще раз звертаю увагу на те, що нам треба поменш [захоплюватись], а побільш займатись ділом, яке б дало наслідки в боротьбі з нашими ворогами. Бо ми наслідків може і дос[я]гнемо скоро, але тільки після тяжкої, упертої боротьби.

[Ярещенко][38], представник з Полтавщини.

Вельмишановний Собор! Я мушу оговоритися, перш ніж почати свою доповідь. Прошу вислухати уважно про вибори і хід визвольного Церковного руху на Полтавщині. На Полтавщині цей рух в деякій мірі відрізняється від тої хвилі, якою він іде в інших місцях. Я хочу зауважити, що я тут буду [висловлювати] не свою персональну думку. Я буду [говорити] цілком об'єктивно. Я був присутнім на округовому з'їзді, де були представники з 6 повітів, і мав змогу з'ясувати собі дійсний настрій віруючих мас. І от, переходячи до цієї справи цілком об'єктивно, я мушу ознайомити Високий Собор з тим, що робиться на Полтавщині.

Перш за все – вітаю вельмишановний Собор від імені округового з'їзду Полтавщини. Вітаю Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Вітаю Раду, як революційний тимчасовий керуючий орган Української Церкви.

Вітаю її, як проводаря церковно-визвольного руху, який зорганізовує думку віруючої людності України, який узяв цей рух у свої руки і повинен його [довести до кінця]2*. Але поруч з тим мушу висловити обурення [з приводу] відношення єпіскопату Московської орієнтації, [що примусив нас стати] на шлях цієї революції.

---

* Закреслено: "знищення".
2* Закреслено: "перевести в життя".

Вельмишановний Собор[е!] Крім Правобереж[жя] з своїм осередком – Києвом, є ще й лівий берег Дніпра. Осередок [Лівобережжя] – Полтава. Історик каже, що у Києві б'ється пульс життя України, а у Полтаві – її серце. І це правда. Бо [протягом] всієї історії Правобережжя йде широким, бурхливим, революційним шляхом. Це залежить від історичних і соціальних умов життя. І от зараз ми маємо на Полтавщині таке з'явище.

Отже, як тут рух вилився в реформі революційній, з огляду на те, що цієї хвилі поставлені були перешкоди, котрі поставили «князі церковні», і ці перешкоди треба було побороти, на Полтавщині рух почався ще раніше, але еволюційним шляхом, і йшов він стихійно і лагідно.

І от ми маємо наслідки. Полтавщина має 300 українських парафій – і без усякої революції. Там стоять на грунті соборноправної, автокефальної церкви. Є єпіскоп Пархвеній, український єпіскоп[39]. Він не перешкоджає розви[ткові]* українського визвольного руху і посвящає пан-отців, благословляє ті парахвії, які виносили постанови, що вони бажають перейти до Української Церкви. Все йде поволі, лагідним шляхом. Справа поширюється. Психольогія там помірковна.

Зовсім інше ми бачимо на Київщині. Тут ввесь час домагаються певних кроків і боротьби. З огляду на це ми маємо на округовому з'їзді спробу [зірвати з'їзд]. Невеликий гурток баб прийш[ов] до Пархвенія і прохали його не поганить Собора українською мовою. Але Пархвеній не звернув уваги на цю групу жінок, і коли він приїхав в Собор, його хватали за поли, але він все ж пішов і служив дв[ома] мова[ми]: українською і слов'янською. І коли він служив українською мовою, вийшов пан-отець і зазначив: «Слушайте большевицкую песню». Це взагалі характерно, що вороги наші вживають таких засобів: владі кажуть, що представники церковного руху – це петлюрівці. А народові – що це комуністи. Вони грають на два фронти і, безумовно, це шкодить справі і затримує нашу роботу. Але їх мало.

І от, коли почався округовий з'їзд, виступив професор Ф.[2*][40] Київської Духовної Академії, – виступив як звичайний делегат. Казав своє [curriculum vitae][3*], і коли діло дійшло до Рад – став закликати з'їзд не обирати делегатів на цей Собор. [Мо]мент був дуже гострий. Він добре балакав і мав вплив на маси. І пропозицію його не обговорювали, і перейшли до докладу про українізацію Церкви. Доклад зробив [член постійного совіту][4*] Рибаків і після цього вияснилась загальна думка віруючої людности. Ф.[2*] зник і більше не з'являвся.

Були ще випадки зірвати з'їзд, але це не вдалося. З'їзд пройшов в певному напрямку, було винесено певні постанови, резолюції про автокефалію Церкви, обрання делегатів на Собор і т. ин. Але коли виникло питання про те, чи рахувати цей Собор собором чи з'їздом, була висловлена думка, що коли на

---

* Закреслено: "розвиненню".
[2*] Так у тексті.
[3*] Життєпис (лат.). В тексті цей вираз подано в транскрипції українськими літерами, а зверху олівцем дописано латинською мовою.
[4*] Закреслено: "преосвященний".

ному будуть єпіскопи, – рахувати Собором, коли ні – то з'їздом. І навіть делегатам було дано наказа, щоб при голосуванні тут питань – вони додержувались [наказу] на грунті автокефалії церкви.

Це – в порядку інформації. Що торкається наказу – висловлено побажання, щоб домагатися присутності єпіскопата на цих зборах, щоб вони як-небудь пішли назустріч нашому рухові.

Що торкається митрополита Михайла, то Парфеній його не знає і не має змоги про нього нічого сказати. Делегати ходили до нього і вели з ним переговори, щоб він був присутнім на зборах. Він сказав, що він може бути. Було побажання, аби Собор пішов шляхом співробітництва з тими [єпіскопами, яким] Церква була підлегла, і [разом] з ними дов[ів би] роботу до кінця. Що торкається автокефалії, то Полтавщина стоїть цілком на грунті [її]. В той же час вона визнає, [що] правомочний оголосити автокефалію тільки Всеукраїнський Собор, який буде з єпископами. До того ж часу вона вважає потрібним аби Україн[ська] церква перебувала в стані широкої автономії і набула собі єпископів і ієрархію; коли церква буде мати своїх єпископів, то слідуючий Собор вже буде мати змогу оголосити автокефалію Церкви.

Зо всього сказаного можна зробити висновок, що Полтавщина стоїть цілком на грунті соборноправної Церкви, і тільки [через]* той вплив, який мається на Полтавщині, вона йде своїм [по]міркованим шляхом. І я чув таку уперту думку, що коли після цих зборів єпископи будуть себе тримати так само, як і досі, то й Полтавщина теж рве з ними. І вона буде тоді шукати иншого виходу, разом з Києвом. Тепер же ріжні умови примушують Полтавщину дотримуватись такої позиції. Лозунги на Полтавщині – ті ж, що й на Київщині. Тільки тут [довелось] добиватись всього [через] боротьб[у], а там справа йде собі поволі й поширюється сама по собі.

Мушу також зазначити, що Братство вживало всіх заходів до бистрішого розв'язання питання про єпіскопат, [бо Братство] дотримується тої думки, що всі біди Української церкви від того, що нема своїх єпіскопів. Москва орієнтується на свою ієрархію, а у українців ієрархії немає. Треба зрівняти сили, тоді боротьба буде порівняна.

Братство писало листа і прохало Парфенія допомогти Українській церкві вийти із цього стану. Зверталось воно також і до [Катеринославського] єпіскопа Агапіта[41]. Одержано відомости, на [оголошення] яких я не уповноважений. Крім того, [тепер] організуються окремі братства в масштабі повіту, волості і села, які повинні зміцняти ідею Українського Церковно-визвольного руху.

На цьому я кінчаю. Дозвольте поки що своєї особистої думки не висловлювати. Це все – думка, яка панує на Полтавщині.

[Мілютенко], представник Переяславського повіту.

У нас на Переяславщині справа українізації [Церкви] посувається дуже кволо. Почасти [в цьому] винно духівництво, почасти – відсутність діячів. Де їх шукать – не знаю. Інтелігенція до справи байдужа, чи боїться, чи що. Оце все, що я можу сказати.

---

*Закреслено: "завдяки".

[Стрілець], представник Лубенського [повіту].

Вельмишановний Високий Соборе! Дозвольте вас привітати від губерніяльного і повітового з'їзду. І дякувати за ту працю, яка переведена.

Далі – попередній промовець казав, що на Полтавщині все гаразд, що там все приймається тихо і лагідно. Це зовсім не так. Скажу про свою парахвію. Тільки весною була почата справжня праця. Але тут чорносотенна частина перешкоджала справі.

5 Луб. є 5 парахвій*. *(Не чути).*

Позачергова заява [Ходзицького] про концерт [капели «Думка»].

[Михайленко], представник Прилуцького пов[іту].

Довгожданні шановні збори.

Від імені Прилуцького повіту маю за велику честь вітати вас і побажати успіху в наміченій праці. Я мушу сказать, що справа з Братством у нас стоїть далеко не так, як казав один з попередніх промовців. Ніхто про ці Братства нічого не чув, і коли довідалися, то вони оказались далекими від замірів селян. Але православне мирянство повіту не звертає на це уваги і веде свою справу.

Я вас познайомлю з побажанням передсоборної наради 11/9 ц. р.[2*] Не визнавать надісланого до нас екзарха М[ихаїла] і не покоряться йому, бо инакше порушимо найголовнішу основу нашої віри, де сказано: вірю во єдину, святу і апостольськую Церков. І друге – висловить єпископам догану за їх неуважне відношення до православного мирянства України.

От і все, що я хотів сказати.

[Скригін], представник [м.] Одеси.

Одещина вітає вас, дорогі брати, шле вам свої щирі побажання. Посилаючи сюди свого делегата, Одещина казала нам підтримувати справу визвольного руху і віддавати свій голос лише на користь того, що може поширити постанову Православного Собору.

На Одещині справа українізації стоїть кепсько. Не тільки не поширюється, а навіть падає. Українська Церква в Одесі припинила службу, бо нема кому служить. Людність на повітах зацікавлена справою, але нема кому показать їй зразкову українську службу. Ми гадаємо, що коли б Всеукраїнська Рада надіслала нам хоч би одного чи двох діячів, справу можна було б розкачати.

[священик Міхновський][42], представник Золотоно[щини].

Повідомлення про скликання передсоборного з'їзду ми одержали пізно, тому на підставі інструкції обрали 4 представників, з них 2 прибуло і 3 по невідомих причинах не прибуло[3*]. Тимчасова рада наказала мені вітати вас, шановні збори, а також вітати і керовничий орган українського визвольного руху. Вітати з побажанням, щоб ви йшли тим шляхом, який поведе нас до кращого життя. Все те, що казали про Полтавщину попередні [промовці], ви чули, я хочу тільки трохи до[да]ти.

---

* Так у тексті.

[2*] Ймовірно, від “11 вересня цього року”.

[3*] Розбіжність у кількості представників. Так у тексті.

Перша парахвія в Золотоноші, яка українізована, – це та, в котрій я маю честь бути. [Протягом] нашої праці ми встигли заснувати волосну раду в серпні місяці. Зараз українізовано 3 парахвії. За другі села не можу нічого сказати. Але я чув, що в деяких служать українськ[ою] мов[ою]. Людність до справи українізації [ставиться] прихильно, треба тільки дати на місця організаторів. Наша парахвія зробила дещо. Розіслала книжок 60–70 по повіту.

Дозвольте мені тепер проч[итати] вам одну книжку. [20 липня] у нас було [храмове свято]. На нараді було вирішено, [аби надіслати запитання] до єпископа Парфенія. [Запитання було надіслано], але [відповіді] не було. І от в останніх числах серпня [одержуємо] так[ого листа]. *(Читає)**.

Дальше я нічого не скажу. Висловлю тільки побажання, аби наша робота йшла по тому шляху, який би привів наш кораблик до світлого будучого.

[священик Якименко], представник Роменського повіту.

Я скажу, як у нас робились збори. Було оголошено зібрання представників з 3-х повітів. Було оголошено, що як не буде представника від [Полтавського Братства], то збори [не] можуть бути відкриті і треба почекать другого дня.

І от зібралися ми, ждемо, представника – нема. Селяне не хочуть ждать. Голосували. Просили [Голову збори відкрить]. Відкрили і [ви]знали їх за законні. [З'ясувалося], що від Роменського повіту душ – 200, Гад[яцького] – 100, од Л[охвицького] – ні одного представника.

Далі поставили на обговорення повістку дня: про українізацію церкви. Балакали довго. Голоси [по]ділились. Одні казали, що треба служити укр[аїнською] мов[ою], а другі – слов'[янською] мов[ою]. Так що не можна казати, що прийняли постанову служить українською мовою одноголосно.

Як українізація проводилась в життя? Прослужили по-українськ[ому] раз – людям до [вподоби]. А на другий раз кажуть: не хочемо більш, не треба. Це як на сміх, ми не [з]викли. [Та й] сам пан-отець казав, що він вже скучився за слов'янською мовою. Взагалі, я гадаю, що треба, [аби] по повіту було [відправлено] пробні служби, щоб ознайомити населення.

Щодо питання про автокеф[альність] церкви – то це питання голосувалось, коли вже всі розійшлись. Було усього чоловік 70. Було темно, під[рахунок] голосів був неправильний. [Виявилось], що проти автокефалії – 23, а за – всього 33 голоса. Я протестував проти такого ведення діла. Вже нічого не помогло. Так що це – єрунда вийшла. Потім [порушували справу] про те, що цей Собор не є першим на Україні, бо такий Собор був в 1918 р. Це – все.

[Манько (представник Роменського повіту)**].**

Це тільки так і могло вийти, як казав попередній промовець, коли самі благочинні так віднеслись до справи. Населення дуже прихильно [ставиться] до справи, і люде приєднуються всією душею.

[Критенко], представник Лохвицького повіту.

Вітаю вас від імені Лохвицького повіту, повіту забутого, далекого, куди не долітають ніякі вісти. Правда, я сам мало жив на повіті. Відносно самих

---

* Текст відсутній.

виборів на Собор ми [довідались випадково]*. Ми скликали парахвіяльні збори і вибрали представників. Того, що було на Роменському з'їзді, не можу вам і сказати. Я ще не бачив таких виборів, такого ведення зібрання. Це було одно, можна сказать, жульництво. По 8 раз [лічили] голоси. Як ми вернулись додому – скликали з'їзд [нашвидку]. [Від багатьох парахвій] не було. Із 77 були тільки [представники] 41 [парахвії]. В Лох[вицькому] повіті справа [посувається] слабо через те, що нема ні книжок, ні охрестів. От все, що я можу сказать.

[Шекун, представник Поділля].

Дорогі брати! Я хочу познайомити з умовами роботи на Поділлі, де часті зміни влади цілковито деморалізували маси і не давали [провадити будь-яку] творчу роботу. Український церковно-визвольний рух почався на Поділлі ще в 1920 р., але [через] умови тамошнього життя він не був міцний. І лише коли центром стала Вінниця, там почалася праця в надзвичайно тяжких умовах. Але найшлись відважні борці, [що] стали до роботи. Дуже мало їх було. [Але] поскільки Вінниця – осередок культурного життя, грунт там надзвичайно гарний – [праця пішла][2]*.

Утворилась одна українська парахвія. Було призначено збори – з'явилося біля 500 [душ]. Справа стала поширюватися і парахвія мусила перетворитися в церковну губерніяльну Православну Раду, членом якої був і я. Через місяць одкрилась нова парахвія. Боротьба за цю парахвію була надзвичайна. Але зараз вона остаточно затверджена. І зараз враження таке, що коли б були пан-отці, то весь [Вінницький] повіт бу[ло б] українізовано. Робітників в В[інниці] дуже мало.

Коротенько [торкнусь інших] парахвій. Там є досить великі сили. Відношення єпископа до нас виявилось останнім часом. Було заперечення виїзджать на з'їзд. Але все ж таки справа з кожним днем іде вперед. Я кінчаю.

[Брусило], представник Сосницького повіту.

Я не буду утруд[няти] збори довгою промовою. Скажу тільки декілька слів. Тут ви з приводу українізації винесли досить сумне враження. На мій погляд, справа не стояла б так гостро, коли б сюди не примішувались політичні мотиви.

Моє особисте враження зовсім друге. По першому заклику явились представники майже всіх сел [Шабалинівської] волості і після інформації в справі автокефальності церкви всі дуже охоче взяли участь у переведенні виборів в кожній парахвії зокрема. Але через те, що пан-отці не дуже охоче ідуть назустріч цій справі, українізовано поки що тільки одну парахвію, [представником від якої я] є. Не маючи зв'язку з другими органами, ми випадково здобули [статута]. На цей [статут] ми як бджоли на мед накинулись. Скликали збори, ознайомились з [статутом] [та й] прийняли його. Знову цілком випадково [довідались] ми, що на Борзенщині є українська парахвія в м. Берестов[ці]. Ми [відрядили] туди депутацію, яка з'їздила і здобула потрібні книжки. І от

---

* Закреслено: "узнали чисто случайно".

[2]* Закреслено: "справа аж-то велася".

відправилась у нас перша служба укр[аїнською] мовою. Це в житті нашої парахвії було щось надзвичайне.

Отже вітаю Всеукраїнський Собор і керуючий орган нашої Церкви і бажаю успіху в самому рішучому напрямку.

[Жуйчук], представник Катеринос[лавщини].

Перш за все [дозвольте] вітати шановний Православний Церковний Собор, про який ми так давно мріяли.

[Я взяв за мету] з'ясувати становище нашої справи в [К]атеринославщині, де я був в липні місяці. Коли я звернувся з цього приводу до населення Собора, то він не знав нічого. І навіть культосвітня справа ведеться приватніми гуртками. Населення поділилось на два [табори]. Один – український, другий – російський. І для переведення українізації Церкви там нічого не робиться. Про це я хотів повідомити шановні збори. Ще досі я ні одного слова тут про [К]атеринославщину не чув. Чув я, начебто в деяких селах служба служиться слов'янськ[ою] мов[ою] з укр[аїнською] вимовою. Я не пам'ятаю як зветься те село.

Звичайно, таке з'явище не може задовольняти людей. Вважаю [за] потрібн[е], [аби було] кинуто туди людей в першу чергу. Бо то є наша Січ, там перше була українська мова

Треба оповістити людність на Катеринославщині про те, що твориться в Києві, що таке Всеукраїнська Православна Церковна Рада і що таке Церковний визвольний рух.

[священик Чулаєвський][43]**,** представник Бердичівського повіту.

Я не називаю вас ні соборянами, ні парахвіянами, а вітаю вас як синів своєї рідної Української Церкви.

Ми їхали сюди з великими надіями, ми надіялись, що нашу рідну Церкву вже витягнули з грязи. Але, на жаль, це ще не так. У нас по деяких причинах ще нема єпископа. І через те мій настрій зовсім змінився. Тут щось надзвичайно тяжке. Ми чуємо напади не тільки з релігійного, а й з політичного боку. І це найбільш тяжко. І коли я бачу селян, які всі давали свої гроші на Українську Церкву, це ми всі добре знаємо, і не тільки на Церкву, а і на наше навчання, щоб [виховати] для укр[аїнської] Церкв[и] вірних синів – мені їх [шкода].

Що ж ми [виховали]? Духівництво, яке або боїться, або не хоче бути корисним. Бо мені здається, що зараз, коли ми маємо дозвіл влади, волю, – треба було б працювати.

Ми хочемо, щоб Церква була допомогою, щоб вона була світильником, несла світ, щоб священики дійсно б були культурні діячі, а не просто требо[виконавцями], щоб допомогали тому народ[ові], який дав нам освіту, бо ми почуваємо [потребу] в все[бічній] освіті. І ми не допомогали вам. Винуваті ті, хто керував нами*.

Ми повинні бути апостолами, учителями, а не требо[виконавцями]. І тепер ми маємо повну змогу відновити свій устрій. Селянство тепер у владі. Вони ж і повинні керувати своїми церковними справами. Хто ж нарід про це

---

* Закреслено: "Тому центр довжен змінитися".

поінформує? Бердичівська рада поставила, що це справа наша. Програм наш такий:

1) [повинно змінитись становище] священика, [який] мусить бути культурним діячем;

2) щоб у кожній волості був [такий] священик*, [який міг би] їхать в село і задовольняти населення по всіх питаннях, якими воно цікавиться;

3) улашт[овувати] диспут[и] по волостях, на [теми [які] оголошуються заздалегідь], туди з'являються всі, хто бажає.

[Коломієць].

Я з Глухова. Я не хотів виступати. Але я сидів тут і слухав, і тепер хочу сказати кілька слів. Було багато промовців. Були такі, [які] балакали від серця, але було багато й таких, [які] виступали як вовки в овечій шкурі і тільки морочили нам голови.

Голова Собору. *(Не чую).*

Запис вичерпано, є пропозиція зачитати резолюцію з приводу наказів. Прохаю збори їх заслухати.

Т. Чехівський.

Брати! Перш за все я зараз виступаю, щоб запропонувати вам постанову з приводу заслуханого. З приводу сказаного з місць я [посилаюсь] на 11 і 12 стих глави 5 Св. Матвія: «Блажені ви, коли вас... »[44].

Що ж торкається того, що ми тут чули про перешкоди з боку єпіскопів, то це все можна звести до таких слів: Ті, котрі неправдиво називають себе пастирями, ті діляться на дві категорії: клевретів[45] і прислужників! Одні виступають одверто, ставляться вороже до Українського Церковного Визвольного Руху, або хочуть якось приспати той рух, одні свідомо, другі несвідомо.

Вони забувають про те, що це їх обов'язок: ширити українську мову і Євангеліє українською мовою, бо найширше і найглибше людина розуміє сво[єю] рідн[ою] мов[ою]. І вони мусили самі, перші стати на цей шлях. Другі – несвідомі, як єпіскоп Пархвеній, перекладчик Євангелія [46] на укр[аїнську] мову. Що ж торкається клевретів їх, то вони народу кажуть, що діячі церковно-визвольного руху – це більшовики. А владі кажуть – це петлюрівці. І тут, і там вони щиро і злосно брешуть. Українська Церква православна, свободна. Це є основа християнства. Зводячи це, я пропоную таку резолюцію: *(Читає). [Див. додаток 2, 15/X]*[2*].

Голова зборів.

Може зборам угодно буде отдать її на обговорення президії? *(Пропозиція приймається).*

Слідуюче засідання призначається на 2 1/2 години по сонцю на 16 жовтня.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 1–16. Стенограма.

---

* Закреслено: "людина начитана".
[2*] Див. с. 66 цього видання.

Додаток № 1

Наказ членам, обраним на Всеукр[аїнський] Церковний Собор, і одночасно резолюція Першого Повітового Церковного З'їзду Уманщини

Українська Церква повинна будуватись на підвалинах автокефальности, соборноправности і народности. В сучасний [мо]мент з цих трьох підвалин необхідно на перше місце висунути соборноправність. Коли Церквою буде правити Собор, то, ясно, що народність буде необхідною ознакою Української Церкви, позаяк Собор повинен складатись не з єпископату і духовенства, а з представників цілого народу. Що торкається автокефальности, то вона прийде сама собою ходом історичних подій.

Виходячи з цього, представники Уманської Церкви на Українському Церковному соборі мусять домагатись:

1. Аби термін «Українська Церква» був визнаний загальновстановленим до вжитку в церковній термінольогії. Аби він означував не лише ту частину Церкви, яка підлягає в даний [мо]мент Церковній Раді, а всю Церкву, що на теріторії України і поза цею теріторією об'єднує в собі українців по походженню і переконанням.

2. Аби вся Церква стала дійсно українською, с[еб]-[то] при службі Божій вживалась жива укр[аїнська] мова, укр[аїнські] церковні співи і звичаї.

Примітка. На території України може істнувати і не українська Церква, яка не підлягає Укр[аїнському] Церковному Соборові і його органам керування.

3. Аби Епископи Української Церкви були дійсно українцями не лише по походженню й мові, а й по своїй ідеольогії, яка є ідеольогією демократичною й найбільш християнською (любов до народу, бажання для нього волі, розуму, більшого щастя, права і т. и.). В управлінні Церквою Епископи мають більше, ніж миряне значіння не по сану, а по авторитетности особистій.

4. Аби вищим органом керування Церквою був період[ич]но* скликаємий Всеукраїнський Церковний Собор і обраний ним постійний орган в формі Всеукр[аїнської] Церковної Ра[ди]. По Епархіях мусять бути Епархіяльні Церковні Ради, повітові, волосні і парахвіяльні Церковні Ради. Відповідні по території з'їзди мусять також періодично відбуватись.

5. Вжити всіх заходів до того, аби істнуючий на Вкраїні Епископат зрозумів необхідність Церковної реформи в тому напрямкові, який буде накреслений на Соборі. Коли які Епископи цього не зрозуміють, вжити заходів до заміни їх иншими.

6. Що торкається питання про відношення до церковних канонів, то воно мусить бути обережним, поскільки порушення їх викликається життьовою необхідністю і не викликає з свого боку ніяких сумнівів в народній совісти – їх можна порушувати.

---

* У цьому місці механічне пошкодження аркуша.

Взаємовідносини між Церквою і державою повинні бути збудовані на принципі відокремлення й повної залежности одної від другої.

голова Церковного з'їзду Уманщини (підпис) [*Свящ. К. Малюшкевич*][47]
Голова Церковної Ради (підпис) [*Свящ. М. Крамаренко*]
Секретар *П. Холодкевич*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 20-20 зв. Рукопис, оригінал.

Додаток № 2

Проект постанови по заслуханні доповідів з місць

Заслухавши повідомлення й накази церков губерній і повітів України, Всеукраїнський Церковний Собор зазначає:

I. Клеврети, прислужники царсько-панського патріаршого єпископату й самі ті, хто неправдиво називають себе єпископами, вчиняють ворожі напади проти української Христової Церкви, проти українського благовістя: а) вони вживають ложних політичних доносів, наклепів, називаючи діячів Української Церкви перед темним селом – більшовиками, а перед представниками влади – петлюрівцями; б) вони підмовляють темних людей проти Христового Євангелія на українській мові, вони як клеврети первосвящеників на Голгофі, глузують з слова євангельського. Так еп[ископ] Амвросій називає мову українського євангелія базарною в своїх проповідях; в) вони ширять наклепи, або що Українська Церква йде до папизму, або що вона йде до лютеранства.

II. В.Ц.С. зазначає, що причеплювання Українській Церкві політичних намірів є злосним наклепом, який має метою викликати заколоти проти істнуючого державного ладу й оборонити позиції старих пануючих верств у визискуванні меншого брата на Україні.

III. Всеукраїнський Церковний Собор зазначає, що причеплювання Українській Церкві обвинувачення в папизмі[48], або лютеранстві є злосним наклепом, який має метою затримати визволення вірних з рук «Князів тьми віку цього».

IV. Всеукраїнський Церковний Собор зазначає, що розходження між декляративними заявами патріярших єпископів і самого патріярху з справжньою роботою їх у відношенні до українського благовістя свідчить, що заяви про визначення українського благовістя повні лицемірства і тих заяв треба берегтися: вони можуть лише приспати волю вірних до поширення Євангелія українською мовою.

V. Собор вітає всіх робітників Слова Євангельського на Українській Ниві й особливо тих священиків, що оддають саможертвенно сили й життя своє ділу Христа на Україні.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 22. Машинопис, неправлена копія.

КОМЕНТАРІ

[1] Тут помилка: Маленко був представником Братства робітників слова, яке розташовувалося при соборі св. Софії в Києві. Софія Київська була осередком Старокиївської парафії, утвореної постановою № 54 Київського губвиконкому від 10 липня 1919 р.

[2] *Тичина Павло Григорович* (1891 –1967) – видатний український поет. У 1921 р. був членом Братства робітників слова.

[3] Мається на увазі факт становлення християнства як державної релігії в Східно-Римській імперії після Миланського едикту (313 р.) імператора Константина І Великого.

[4] Мт. 4: 8-9.

[5] Лк. 12: 32.

[6] Звенигородщина в XIX ст. входила до складу Київської губернії.

[7] Тексти творів Т. Г. Шевченка вживалися під час відправи Божих служб українською мовою, а сам він був визнаний пророком УАПЦ.

[8] *Михаїл (Єрмаков)* був призначений Московським Патріархом Тихоном (Белавіним) митрополитом Київським і Галицьким, Патріаршим Екзархом України в серпні 1921 р. (за іншими відомостями положення про екзархат було затверджено на початку 1921 р.).

[9] Мт. 9: 37.

[10] *Антоній (Олексій Павлович Храповицький,* 1863-1936) – митрополит Київський і Галицький (1918-1919). Народився в дворянській родині (с. Ватагіно Новгородської губ.). Закінчив Санкт-Петербурзьку Духовну Академію, де з 1887 р. був доцентом і захистив дисертацію на тему "Психологические данные в пользу свободы воли и нравственной ответственности". У 1889 р. – ректор Санкт-Петербурзької семінарії. Після отримання сану архімандрита– ректор Московської Духовної Академії. З 1895 р. – ректор Казанської Духовної Академії. В 1902-1914 рр. – єпископ (з 1906 – архієпископ) Волинський. 1911 р. одержав ступінь доктора богослов'я. У 1914-1918 рр. – архієпископ Харківський і Охтирський. Обраний митрополитом Київським і Галицьким на Київському елекційному з'їзді 30 травня 1918 р. Заарештований військами Директорії УНР в грудні того ж року. В 1919 р. втік з рештками армії А. І. Денікіна в Царгород, де утворилося «Высшее церковное управление за границей», що було очолене Храповицьким в новій резиденції – Сремських Карловцях (Сербія). Помер у м. Бєлград (Югославія) 10 серпня 1936 р.

[11] *Болбочан Петро* (1883-1919) – полковник армії УНР, командир Запорізького корпусу і командуючий всіма військовими силами Лівобережної України. Після відходу на Правобережжя командних посад не займав. У 1919 р. у Проскурові зробив спробу самовільно стати на чолі Запорізького корпусу, за що його було розстріляно за вироком військово-польового суду.

[12] *Петровський Григорій Іванович* (1887-1958) – голова ВУЦВК у 1919-1939 рр.

[13] *Лебединець М. Н.* (1888-1934) – радянський діяч, нарком юстиції УСРР з червня 1919 р. З 1924 р. – голова Верховного суду УСРР.

[14] *Нафанаїл* (*Микола Захарійович Троїцький*, 1864-1933) – митрополит Харківський і Охтирський. Народився в родині священика Донської єпархії. У 1897 р. закінчив Казанську Духовну Академію. 1904 р. – єпископ Козловський, вікарій Тамбовської єпархії (з 1918 р. – архієпископ). У 1921-1924 рр. – архієпископ Харківський і Охтирський. З 1924 р. призначений митрополитом Харківським, але митрополією не керував. З 1927 р. тимчасово керував Воронезькою єпархією. Помер 7 квітня 1933 р. і, згідно з духовним заповітом, похований як мирянин на ст. Перхушково Білоруської залізниці.

[15] Собор Київщини засуджений Радою єпископів (див: Част. II, док. № 15).

[16] «Вісті» – орган ВУЦВК Рад робітничих, селянських, солдатських депутатів. Газета виходила спочатку в Києві, а з 1920 р. – у Харкові.

[17] «Комуніст» – газета, орган ЦК КП(б)У, виходила з 1918 р. російською мовою, а з червня 1918 р. – українською. Починаючи з 2 лютого 1943 р. видавалась під назвою «Радянська Україна», тепер – «Демократична Україна».

[18] Стаття проф. І. Сухоплюєва «Контрреволюция под флагом религиозной революции» (від 14 жовтня 1921 р., № 221).

[19] Згадується стаття, автором якої був В. Коряк (від 9 жовтня 1921 р., № 192).

[20] *Амвросій* (*Олександр Олександрович Полянський*, 1878-1931) – єпископ Подільський і Брацлавський у 1918-1922 р. Народився в Тамбовській губернії. У 1903 р. закінчив Казанську Духовну Академію. З 1918 р. – єпископ Вінницький. У 1922 р. – єпископ Подільський і Брацлавський. В 1923-1926 р. перебував на засланні на Соловках. Помер 1927 р. в Казахстані за іншими даними в 1931 р.

[21] *Пимен* (*Павло Григорович Пєгов*, 1875-1942) – архієпископ Подільський і Брацлавський. В 1922 р. ухилився в «обновленський розкол», але 1935 р. повернувся до РПЦ і відновлений в сані архієпископа Подільського і Брацлавського.

[22] *Теодорович Іван* (1887-1971) – архієпископ Подільський і Вінницький УАПЦ 1921-1924 рр. З 1924 р. очолив УПЦ за кордоном. Блаженніший Митрополит УГПЦ в Канаді, Голова Собору Єпископів УПЦ США, Голова Церковної ради Митрополії, духовний опікун Української Православної Ліґи США, архієпископ Філадельфії.

[23] Можливо, йдеться про діяльність архієпископів Антонія (Храповицького) і Євлогія (Георгієвського) на Волині щодо організації чорносотенного руху.

[24] Ів. 3: 8.

[25] Спасо-Преображенський собор в Чернігові (бл. 1036).

[26] *Св. Феодосій* (поч. 30-х рр. ХУІІ ст. – 1696). Походив з старовинного роду Полоницьких-Углицьких. Архієпископ Чернігівський. Навчався у Києво-Могилянській Академії. Бл. 1658 р. був висвячений на ієродиякона у Києво-Софійському соборі. У 1667-1668 рр. – ігумен Онуфріївського монастиря в м. Корсунь на Київщині, потім – ігумен Видубецького монастиря. У 1688 р. його було переведено на посаду настоятеля Чернігівського Єлецького манастиря і возведено в сан архімандрита. У 1692 р. обрано єпископом Чернігівським. Канонізований у вересні 1892 р.

[27] *Пахомій* (*Петро Кедров*, 1876-1937) – архієпископ Чернігівський у 1917-1923 рр. Брав участь у Всеросійському Церковному Соборі 1917 р. в Москві. З 1923 р. тимчасово керував Ярославською єпархією. 1927 р. засланий на Соловки. Помер 11 листопада 1937 р. в Москві.

[28] Це привітання на Великдень. Тут воно вжито в значенні відновлення церковного життя на Чернігівщині.

[29] *Ширяй Микола* – єпископ Ніжинський УАПЦ. У 1922-1924 рр. перейшов до ДХЦ, де був настоятелем Троїцької парафії в Києві. Але потім повернувся і був єпископом УАПЦ Роменським у 1928-1930 рр. З 1933 р. доля невідома.

[30] Йдеться про ВПЦР.

[31] Священики, які підпорядковувались ВСПП, одержали право одружуватись кілька разів, як миряни, ще до Собору 1921 р., що викликало звинувачення у порушенні церковних канонів з боку єпископів Російської Православної Церкви в Україні. Це право підтверджене Канонами І Собору УАПЦ 1921 р. (див.: Част. II, док. № 1).

[32] *Раковський Христіан Георгійович* (1873-1941) – Голова Раднаркому УСРР у 1918-1923 рр.

[33] *Прокопій* (*Петро Титов*, 1877-1937) – архієпископ Херсонський і Одеський. Розстріляний 23 листопада 1937 р.

[34] *Потієнко Василь* (1898-1945) – протодиякон УАПЦ, очолював ВПЦР у 1924-1926 рр., автор творів з історії УАПЦ. Еміґрував у 1943 р. Загинув у 1945 р. під час обстрілу на дорозі з Берліна до Веймару.

[35] Можливо, йдеться про звернення Христа до фарисеїв: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри . . . » (Мт. 23: 25).

[36] Мається на увазі заборона єпископа Назарія (Блинова) (травень 1920 р.) правити службу священикам, які підтримали рух за автокефалію Православної Церкви в Україні.

[37] *Микола II Олександрович Романов* (1868-1918) – останній російський імператор (1894-1917).

[38] *Ярещенко Олександр* (1890-1938/?/) – закінчив Московську Духовну Академію та Інститут інженерів шляхів у Санкт-Петербурзі. У 1921 р. – начальник Полтавської залізниці. З жовтня 1921 р. – архієпископ Лубенський УАПЦ. У 1924-1926 рр. 1-й заступник голови ВПЦР та голова Ідеологічної комісії УАПЦ. У 1926 р. першим з ієрархів УАПЦ заарештований і висланий органами ДПУ до Туркестану, де перебував у таборах. Подальша доля невідома.

[39] *Парфеній (Левицький)* підтримував рух за автокефалію, фактично залишаючись архієпископом Полтавським Російської Православної Церкви.

[40] Особу не встановлено.

[41] *Агапіт* (*Антоній Вишневський*, 1867-1924) – єпископ Катеринославський і Маріупольський у 1911-1924 рр. Народився в сім'ї диякона на Волині. Закінчив Київську семінарію. У 1892-1896 рр. навчався у Київській Духовній Академії, після чого прийняв чернечий постриг. Брав участь у Всеукраїнському соборі 1918 р., де був членом комісії зовнішного розпорядку (3-я сесія). В грудні 1918 р. очолив делегацію духовенства, що зустрічала Директорію УНР біля Софійського собору у Києві, за що в 1919 р. на засіданні Вищого Церковного Управління РПЦ в Ростові був засуджений і звільнений «на покой».

[42] *Міхновський Юрій* (1866-1937) – єпископ Золотоніський УАПЦ. Народився в с.Піщаному Золотоніського пов. Полтавської губ. в родині священика. Поступив до Полтавської Духовної Семінарії, але не закінчив її. Дяк, потім священик на Полтавщині з 1891 р. З 28 жовтня 1921 р. – єпископ Чернігівський УАПЦ, з 1922 р. – єпископ Золотоніський. У 1932-1933 рр. заступав архієпископа К. Малюшкевича і настоятель Св. Софії в Києві. Розстріляний у 1937 р.

[43] *Чулаївський Яків* (1880-1931/?/) – священик з 1914 р. З 1923 р. – єпископ Бердичівський УАПЦ. На Другому соборі УАПЦ 1927 р. – член Президії ВПЦР, завідуючий відділом церковної освіти та книжковою коморою ВПЦР. Потім зрікся сану і пішов на державну службу. Засланий у 1931 р. до Сибіру, де й помер.

[44] Мт. 5: 11-12.

[45] Клеврети (старослов'ян. від лат. *colibertus*, тобто «відпущений ким-небудь на свободу») – прихильник, який не гребує нічим заради того, щоб догодити своєму покровителю.

[46] *Парфеній (Левицький)* не був перекладачем Євангелія на українську мову. У 1906 р. він домігся видання перекладу Пилипа Морачевського Євангелія, який був наново виправлений комісією під проводом самого Парфенія (Левицького).

[47] *Малюшкевич Костянтин* (1890-1937) – церковний діяч, архієпископ УАПЦ. Був настоятелем Софійського собору. Кілька разів заарештовувався органами радвлади, востаннє – 19 липня 1937 р. Розстріляний 22 вересня 1937 р.

[48] Мається на увазі католицизм.

№ 3

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

16 жовтня 1921р.

Мороз.

Про[шу] помолитись і почнемо. *(Моляться).* Нам необхідно ще обрати комісії, які зазначено в наказі. Президія запрошує на завтра на 8 год. ранку по офіційному в канцелярію Ради представників від губерній для того, щоб полегшити працю Собору.

Ще дається слово [для] привітання представникові Старопетрівської волосної Ради Шевченк[ові].

Шевченко.

Людність Старопетрівської волости в складі десяти тисяч вітає вас [через мене]*, як вираз[ника] [її] душі, і наказала також, щоб Бог послав вам, також і мені, і всім, щоб розплутати і розірвати ті пута, що скували не тільки нашу мову, [а] і душу. Оц[ього] наказа сказали, щоб тут виконати, щоб ми мали право не тільки балакати, але і молитися [рідною мовою], через те, що наша душа до цього часу була сплутана.

Може Високому Соборові буде бажано вислухати постанову Старопетрівської волости на Київщині? Волость має 14 тисяч душ. Я сказав, що вітаю від 10 тисяч душ через те, що там 2 церкви відправляє не українською мовою.

Я трохи [по]спіш[а]вся на Собор, і прохаю вибачення за те, що не в чергу балакаю. Все залежить від батюш[ок]. Якби батюшки прислухались до людей, то вони всі б правили українськ[ою] мов[ою]. Вороже поставились до українського руху [в] Вишгороді – Богданович і Горянський. Це старі чиновники, вони тільки те роблять, що прикаже їм начальство. Є ще одне місце, з котрим приходиться рахуватись, це Межигірський Спас[1], раніш був Запорожський Спас. Тепер там монашки. Вони дуже вороже [ставляться] до українського руху. Коли люде йдуть [до] наш[ої] церкв[и], особливо – жінки, то вони їм кажуть: «не йдіть, це є антихристи».

Становище [в] Старопетрівській волості дуже [сприятливе]2*, крім сел Вишгорода та Межигірського Спаса. Ще раз вітаю вас від 10 тисяч людности, [що] мол[и]ться за вас і бажа[є], щоб справа релігійна вирішилась якнайкраще не тільки для душі, але й для рідної культури.

---

* Закреслено: "в моїому лиці".

2* Закреслено: "благопріятне".

о. Липківський.

Далі інформаційна доповідь про Всеукраїнську Православну Церковну Раду брата Мороза.

Мороз.

Любі брати і сестри, вельмишановні члени Собору, для того, щоб дальше бачити, ми всі знаємо, що люде завжди сходять на високу гору або на дзвінницю. Так і ці доповіді з місць дали багато матеріалу, але цей матеріал все рівно, що ліс, – він густий і треба нам тут розібратись.

Я [в] сво[їй] доповіді торкнусь церковного життя не тільки нашої Церкви, а й інших Церков, щоб дати змогу вам розібратись, що навкруги робиться. Дорогі брати, почну з того, що Церква, яка об'єднує людей, є живий организм – він живе і бореться за своє життя, пристосовується до життя, впливає на другий організм і сам піддається впливу других організмів.

Всім відомо, що Церква, [яка] визнає Христа, поділяється на Церкву православну, католицьку, лютеранську та и[н]. Всі ці поділення є историчне виявлення життя Церкви, боротьби її за своє існування і пристосування до тих умов, в яких жила [й] жив[е] Церква.

Сучасні події, що виявились на війні 1914 р. не могли не відбитись на житті Церкви. Церква мусила так чи инакше реагувати*. Наслідки цеї всесвітньої війни нікого не задовольняли. Взагалі, – тяжко всім боротись за своє життя, а тут все руйнувалось, і наше життя руйнувалось. А також даремне було використано і безглуздо життя творчости. Дуже гостро відб[и]вається матеріяльне убожество. І от почалось страшенне обурення проти керовників державного життя і почалась революція – рушився царський трон. Одною [з] підвалин державного устрою була Церква. Під Церквою ми розуміємо громаду віруючих, [і ось вона-то] не виявляла ніякого життя, лише тільки архиєреї та митрополити відогравали ролю і підчинялись панам.

Почалась, коли можна так сказати, церковна революція[2]. Слово «революція» [в] наш[ій] [свідомості]2* викликає уявлення розгромів, грабунків і т. и., але це є матеріальна революція, а церковна революція є революція духа, себто життя просвітлюється. Виявляється церковна революція у тому, що Церква відмовляється слухати своїх пастирів, не визнає їхнього порядку і шукає шляхів до нового життя3*.

Повних відомостів, як в инших Церквах відбувається революція, ми не маємо. Про церковн[ий] рух [по] деяких західних зем[лях] у нашому розпорядженні маються деякі відомості. Ми випадково довідались, після того, як відбувся Церковний Собор Київщини, про інші Собори, у яких багато є спільного з Українським Собором. Для нас необхідно мати уявлення церковного руху инших Церков. Я вам зараз прочитаю про сербську Церкву[3] *(Читає відомості про сербську, чехословацьку[4] і т. и. Церкви).*

---

* Закреслено: "і сама мала вплив на церковне життя".

2* Закреслено: "сознанню".

3* Закреслено: "Церкви".

Неділя 16 жовтня, 2 1/2
Початок в 5 год. Кінець 7 1/2 год.

Продовження писаного докладу т. Мороза про діяльність Церковної Ради

Потім друга цікава заява. *(Читає)**. Значить патріярх Тихон[5] не довбачав, що той дозвіл, який дан[о] бу[ло] священикам [на відправу Божих служб] українськ[ою] мов[ою] не був незаконним. Він [відповідає Слову Божому][2*] на всіх [мовах хай] славиться [ім'я] Боже[6]. Далі патріярх пише: «Це дано із боязні зла, появившогося в церковній жизні». Це що вони нібито дали нам право правити українськ[ою] мов[ою], це не є дозвіл з доброї волі, не є [визнання] права за народом, а є боротьба з цим злом, засіб, щоб їм самим утриматись, зміцнити своє становище. На це звертає патріярх Тихон свою увагу.

Тут була цікава одна розмова. Їхали до Києва з одного села делегати вкупі з монахом і стали балакати, що таке вище духовенство. Монах і каже: Єпіскоп – це генерал-майор, архиєпіскоп – генерал-лейтенант, а митрополит – повний генерал. «А що ж вже таке патріарх?» «Це все одно, що повний цар»[7]. І так при цій квітанції, при цій накладній митрополит Михайло приїхав до Києва. В деяких українських колах були мрії про якісь порозуміння з екзархом, але дійсність довела, що екзарх Михайло знає лише один спосіб керовництва «тащить і не пущать».

На превеликий жаль трапилось так, що ці ухвали були виставлені в самій Сохвії, але один наш член взяв і переписав їх і після цього їх зірвали.

Справа в тому, що священик Подільської єпархії Павло Погорілко[8], якого ми обрали кандидатом на єпископа, бувши в Полтаві, балакав з Пархвенієм, щоб він висвятив його в єпископи, але Пархвеній не погодився з цим і дав йому листа до єпископату Київського. О[тець] Погорілко потратив на цю справу цілий місяць і [кінець-кінцем] написав [доповідну] записку, де між иншим [подав думку, аби] для встановлення духовно[ї] єд[ности] українські [парахвії] було виділено в територіяльну єпархію і т. и. *(Читає докладну записку)**. Значить балакання з єпископом йшли цілий місяць. Нарешті, ді[ло] ніби дійшло до певної згоди. Були написані вже досить ясно формульовані пакти, коли це трах, – в той же день вся згода пропала. Був один пакт, з яким не погоджувались. Пішли до єпископа і запропонували, що коли один пакт неприємлемий, «то давайте балакати про другі пакти». «Ні», – кажуть нам, – «всі пакти неприємлеми».

«Признание Рады означало бы освящение епископатом той розни, которую вызвало существование Рад[ы] *(Читає)**. «Переход славяно-русских приходов в украинские допускает воможность перехода славянских приходов в украинские со своими собственными управлениями, чего допускать невозможно, т. к. это против канонов. Может быть только одно наше управление».

---

* Текст відсутній.

[2*] Закреслено: "согласний з думкою Божою".

«Участие епископов в Соборе... » – Значить, так: коли б вони сюди прийшли, то це було б, що вони признали закони, ухвалені майським Собором [9]. А про те, що вони балакають про автокефалію – це пустяки, бо вона давно офіціяльно об'явлена Радою і являється єдиним засобом боротьби. Значить, на підставі цього все пішло насмарку. Так само Собор одкинув прохання парафіян. Значить, цим фактом надії на яке-небудь порозуміння цілком відпали. Такі головні стани церковно-визвольного руху Української Церкви. Поскільки людність вимагала, поскільки більш вона давила, постільки єпископат йшов на ті чи инші уступки. Але намальована картина цілком історичної боротьби Церкви ще не дає, можливо, певного уявлення про ту боротьбу, яку саме веде цей єпископат.

Читає: «Використовуючи народню темноту... » і т. д.* В деяких місцях мене звали писарем, в інших ветеринаром. Власно кажу[чи] тут нема великої ріжниці, чи ветеринар, чи писар, але все-таки я ніколи не був ні тим, ні другим. Я є звичайний селянин, який досяг тих знань, які я маю, власними силами.

Крім того, були ще такі чутки: «Горе українцям». Це скликається Собор. «Боже сохрани, не їдьте». «Уже Собор оточений військами, вся Рада заарештована». Я заарештований вже цілий рік. Такі чутки були перед Собором Київським і перед Всеукраїнським. Але, безумовно, це були все брехні. Потім їм перестали і вірити. Що гірко, то це те, що все духовенство почало писати доноси і в Політбюро, і в ЧК, і, навіть, у Харків, – що український визвольний рух це петлюрівщина, самостійництво. Що церковний розкол вносить смути і безпорядки. Дуже багато матеріялу дають листи єпископів. Одна духовна особа пише такого листа до патріаршого священика Любімова...[2*]: "Прошу довести до сведения светлейшего патриарха Тихона, что у нас проводится насильственная украинизация" и т. д.

Далі ви можете бачити в Малій Сохвії цікавого листа. Лист цей є відповідь [Рад]наркому України на листи єпископа Назарія, з якими він звертавсь до [Рад]наркому з приводу укр[аїнських] церковних справ. З цього приводу [мене було викликано] до Харков[а]. По дорозі мені трапилась така пригода, про яку я хочу вам сказати. По-перше, як водиться, я двічі сідав в дорозі, поки нарешті попав у [штабний] вагон. Деякий час їхав на площадці і чуть не попав під арешт, але, нарешті, все-таки сів. Зо мною їде якийсь вояка бравий. Раніш він видко, носив шпори, а зараз – в лаптях. Це – навчатель школи червоних комісарів. Стали балакати. Він давай мені доказувати математично факт існування Бога. Єсть, каже він, математична точка. Математики її знають, але її бачить не можна і нічого зробити з нею не можна. А раз єсть точка, то значить є і Бог, которого не можна ні бачити, ні взяти, і дальше ще пішли балачки. Він розказав, що був у Києві, виявилось, що ві[н знайомий] з нашою справою. Він каже, що єпіскопат наш найбільш співчуває Радянській владі і що він серйозно рішив боротись з петлюрівщиною. Я говорю, як же так можна? – Єпископи

---

* Так у тексті.

[2*] Крапки в тексті.

працюють тепер з радянською владою. Зараз совітська влада робить велике діло, те, яке робив колись Іван Калита[10]. Таким ладом тут «уже нет расхождения и действительно наша помощь будет очень серьезна».

Тепер для вас ясно, як розуміють радикали будування. Оце братерське об'єднання, щоб на землі утворити світло братерства – треба робити те, що робив Іван Калита. Він душив усіх, пригноблював, зокрема тих, що були йому потрібні та не корились. З цього боку вони і хочуть примазатись. Оці рясофори, оці шкурники, які нас так ганьблять для своїх вигод, вони сміють для своїх вигід прово[кува]ти* радянську владу. Ті люди атеїсти, які в Бога не вірують, можуть спільно працювати з єпископами. Думаю, на такому грунті вони будуть зловлювати багато декого. Проте, цього боятись нічого, бо союз комунізму з єпископством цілком неможливий. Ці наклепи, які вони роблять, характеризують їх так, що вони ні перед чим не спиняться. Вони готові все продати, щоб захистити свою шкуру, спасти свої інтереси. Отже, цей лист єпископа Назара до [Рад]наркому, який нам невідомий, дуже для нас цікавий. У відповіді Назар[у] сказано, що Назар [одержав][2*] «авторитетне роз'яснення», – від тих людей, яких вони називали невіруючими в Бога[11]. А це такі роз'яснення, – куди Всеукраїнська Церковна Рада має посилати свої розпорядження, – по всіх церквах, де населення винесло постанову провадити церковні відправи українськ[ою] мов[ою]. Роз'яснення цікаве з того боку, що всі ті парафії, [які] перейшли [в відправах Божих служб] на українську мову, підлягають Церковній Раді. Єпископська влада до них не торкається. Взагалі, єпископи постановили, щоб було 2/3 і тоді можна правити українською мовою, а обіжником цим постанова ця знищується, бо вона вимагає тільки більшості, хоча б на одного чоловіка. Далі, коли взяти постанови єпископського Собору, то там сказано, що за [розв'язанням будь-якого] питання не можна звертатись до цивільної влади, а між тим самі ж вони [й] порушують це.

Нарешті, цікаво от що: в доказ нашої самостійности було [надіслано] доклада єпископа Пархвенія, що він не хоче брати єпіскопства в Укр[аїнській] [Церкві][12].

В церкві вивішено доповідь т. Раковського на «заявление» єпископа Назара – відповідь [Рад]наркому. Тут ще цікава одна така справа. Вони не [соромляться вживать] не тільки наклепи, а навіть і під[робки]. В Звенигородці була така справа. Один [Волвикон]ком одержав [наказа] від Губюста за підписом Копейкіна «приступить немедленно к отправлению службы в Соборе на украинском языке». *(Читається [на]каз)*[3*]. А там така справа. Звенигородці зібрали Собор і стали правити там по-українському і нічого не могли з ними порадити. А тут мусить приїхати єпіскоп Олексій[13] в Звенигородку. Ісполком посилає телеграму [до] Губюсту, чи був від [нь]ого такий-то наказ. Такої телеграми, [як виявилося], не було. Щоб [довести][4*] Петлюрівщину: коло

---

* Закреслено: "провоцірувати".
[2*] Закреслено: "получив".
[3*] Текст відсутній.
[4*] Закреслено: "доказать".

Фастова є село Великі Святоші. Відтіля пиш[у]ть листа. «Ввиду того, что Украинская Церковь проявляет явное стремление к самостийности... » і т. д. *(Читається)**. Це було доставлено в Харків. Я там засвідчив, що це якесь непорозуміння.

Далі, до Харкова ж було послано ще листи [Бердичівської][2*] Повітової Управи про те, ніби священик Чулаєвський і диякон Шиманський насиль[но][3*] українізують парахвії і таким чином порушують декрет «о нарушении тишины и спокойствия». За це вони, [на думку авторів листа], мусять бути [віддані до] суду Ревтр[и]бунала.

Ось що роблять єпіскопи. Коли їх не слухають, то вони ідуть навіть проти своїх постанов і бажають втягнути в церковні справи цивільну владу. Але сам Бог карає їх. Це пояснення показує, що влада дає нам те, що ми маємо. Церковній Раді підляга[ють] ті парахвії, які правлять українськ[ою] мов[ою]. На цьому, дорогі брати, я мушу закінчити частину своєї доповіді. Коли ви будете порівнювати церковно-визвольний рух по всіх церквах, ви побачите, що людськість прагне до цього, а на перешкоді рух[ові] стоять патріархи, єпископи. На [Зах]оді люде просять, і папа дає їм священиків на українській мові, а нам патріарх – тільки на слов'янській мові. Тут єсть якась система. Ви тут чули слова полтавського представника: «Церковна Рада балакала з лакеями єпископів, а коли вона підійшла до самого владаря, то милости посипались як із мішка». Про діло тут іде безумовно глибше. Тут іде боротьба з старою гнобительською владою. Як ви бачите, пастирі Церкви ні перед чим не зупиняються. От, дорогі брати, що торкається нашої Української Церкви, у нас тут все балакають і кажуть, чому так. Чому іменно у нас керовники Церкви дбають не про Христове діло, не про Христову правду, не про богослужіння. Вони кажуть те, що й жінка на Соломоновому суді[14]. Вони готові розірвати дитину, аби не дати нам прав. Вони самі єсть ті шовіністи, ті петлюрівці, коли широко розуміти це слово.

В одному журналі є постанова така: «Предлагаю вам возносить скрізь имя господина нашего патриарха». Там сказано: «Единственная власть правильная в России – это самодержавие, а вера – православная, православная вера была искони основою правильной государственности и общественности. Значит, сейчас есть неправильная государственность. А потому воскресение России немыслимо без света православной Церкви, ныне освобожденной от пут и высокомерно возглавленной патриархом Тихоном, повеления которого необходимо соблюдать непоколебимо». Оце є роз'яснення того непорозуміння, яке на наших очах діється. Одно слово – це, що керовники Церкви нашого народу не знають, про його інтереси не дбають, а прагнуть до того, щоб повернувся лад гнобительства, лад поневолення. Щоб Церква була Церквою не для Бога і селянина, а Церквою для царя і пана. Оце вам, дорогі брати, і пояснення всіх тих подій, що ми переживаємо.

---

* Текст відсутній.
[2*] Закреслено: "Борщагівської".
[3*] Закреслено: "насильственим чином".

Тепер ще, я закінчу свій доклад цікав[им листуванням]* з приводу єпископату. Тут цілі листи між патр[іа]рхом, Пархвенієм і владою. Вам буде ясно, чому ми зараз перебуваємо в тому чи иншому стані.

Таку боротьбу велику, яку ви бачите, Церковна Рада вела ціле літо, з метою зміцнити і закріпити те, що робилось. І, безумовно, дещо зроблено. В справі постачання книжками – це ви бачите; про це казати немає чого. Що у нас є, ви можете бачити у нас в Раді, де ці книжки продають. В справі організаційній – ви переконались на наших відправах, які були в Соборі. Так ви сьогодні чули співи села [Крюківщини]. Наша Церква жив[е], вона працює. Про працю Ради в справі організаційного керовництва ви бачите з того, що ви тут засідаєте у Всеукраїнському Православному Соборі. Це праця велика, і при тих умовах, про які я вам доклав, може, хто і більше зробив би, але ми зробили все те, що могли, і просимо вибачити, коли знайдете це малим.

Голоси з місць: Дякуємо, спасибі.

Мороз.

Що торкається єпископату, Рада весь час про це дбала. [Набути] його єсть дві можливости: 1) утворити єпископат на місці і 2) [з]найти єпископів за кордоном. Останн[є] і дорого, і тяжко. Це справа складна, яка може тягтись багато літ. Отже, ми вживали заходів, щоб єпископат здобути на місці. [Результати і характер] наш[их] переговор[ів] з єпископами Київщини всі бачили і чули [з] тих документ[ів], які я вам читав. Крім Київщини, ми звернулись ще і до других єпископів України, як-то до Чернігівського, Одеського, Антоніна Грановського[15] і до єпископа Пархвенія. Почнемо з того, що найкоротше. Єпископ Миколай[16] чернігівський на наш заклик зовсім не відповів. Єпископ одеський Олексій дав відповідь таку: *(Читає)*[2*]. На тому наші зносини з ним і скінчились. Єпископ Антонін Грановський – про нього ви всі чули. Він колись був єпископом Петроградським. Коли вийшов в [1905 р.][3*] маніфест про народню свободу, він перший перестав викликати царя самодержавним. За це [його] бу[ло] [заслано]. Про нього казали, що «це вже скеля». Антонін [наді]слав нам листа, [в якому], між иншим, [пише], що вже [в] справі Укр[аїнської] [Церкви] був у патріарха, і [той] йому сказав: «Это пустое дело, Антонин. Это движение, как все равно было движение Путятина[17] в Пензе. Это движение происходит только в 4-х церквах Киева. А вообще, там на [З]ападе делают много глупостей». Ось нам і пише Антонін, що все, мов, добре, а проте, ліпше вам забути автокефалію і помиріться на автономії. Лист великий. Перш за все, він питає, чи може Українська Церква захистити єпископів від тих утисків, які упадуть на голови єпископів. Отже, пише він, були єпископи Агапіт та Олексій[18], а ви їх не захистили. Ми писали, що в дійсност[і] єпископи Агапіт та Олексій ніколи не були українськими і що взагалі у нас цілком инший напрямок праці. Наша Церква будується не зверху, а на парахвіях і що навіть,

---

* Закреслено: “цікавою перепискою”.

[2*] Текст відсутній.

[3*] Закреслено: “17 році”.

аби було тільки 10 парахвій, то і тоді ми прогодували б єпископа. Далі ми писали про патріарха: що торкається підлеглості нашої московському патріарху. (*Зачитується лист)**. Тут ще єсть багато лірики. Я читать її не буду. [Кінець-кінцем], ми від Антоніна мали чутку, що він з нами погоджується. Тоді ми на самі Великодні свята послали туди свого делегата. Ще почули ми, [що він] перебуває в скрутному [матеріяльному] становищі. Ми тоді до нього послали. Він дуже гарно прийняв нашого делегата Крижанівського і сказав: «Коли так, то я з вами». – «Давайте ж зараз їхати». – «Зараз не можу, бо у мене є деякі парахвіяльні справи». – «А поїдете з нами? Як поїдете, побожіться». – «гаразд». Веде до ікони, хреститься, цілує і говорить: «Зараз я бажаю одного – упасти в Москву-ріку і виплисти в Дніпрі». Тут же він написав до нас листа в віршах *(зачитується лист, де говориться, між иншим, про послання)**. Значить перед Церковним Собором Київщини ми маємо сподіватись посланця. Крижанівський питає єпископа Антоніна: «Чи будете ви брати благословення патріарха на виїзд в Київ?» – «Ні в якім разі не буду; це людина погана. Це рязанський мужичок і з цим мужиком нам нечего дело иметь». – Далі йде тяганина з перепустками. Проти сподівання перепустку йому дають [19]. Нарешті Антонін одягається в свої регалії і [й]де до патр[ія]рха. В той же час до [нь]ого із сел приходять прохати правити. Він погоджується. Пита[є]мо, «В чім діло». – Та я не поїду». – «Що сказав вам патріарх?» – Пішов, «Я нічого не маю. У меня уже был один Путятин Пензенский: будет другой Киевский. Но знай: им не надо епископов. У советской власти имеется станок для штампування денег. Тем будеш ты и у Украинцев. Будеш им штемпел[е]вать священников». Антонін сказав, що «я поехал бы, да не знаю, чем вы меня приглашаете». – Якби то ми дали йому добрих коней, віжки, то він би поїхав! Балакали з ним ще дві неділі, та нічого не вийшло. Діло з'ясувалось тут. Коли запрошували Антоніна, він був у тяжкому матеріальному становиці. Тоді патр[іа]рх запобіг лихові тим, що Антоніна стали запрошувати на села і стали платити добрі гроші. На цьому він і скінчив. Останнього листа він прислав, що він хворий, що він почуває себе гнилою колодою і не хоче сідати нам на шию.

Єпископ Пархвеній. Минулий рік ми хотіли їхати безпосередньо в Грузію [20], аби там висвятили нам єпископа, але почули, що в Полтаві єпископ Пархвеній прихильно ставиться до нашої справи і поїхали до нього. Багато балакали: прийшли до деякого порозуміння. [С]початку Пархвеній хотів сам з нами поїхати до патріарха. Ми прохали його, щоб він нам рукоположив єпископа. Він сказав, – це справа можлива, але відповідь остаточно він дасть тільки на Покрову. Ми запитали, яких єпископів він нам рукоположить. Пархвеній сказав, що він буде висвячувати все одно чи з монахів, чи з чорного духовенства, аби тільки він не був одружений. Нарешті, він написав резолюцію на нашому меморандумі. Тут так написано: «1920 року серпня 8-го благословляю Всеукраїнську Православну Церковну Раду провадити з вірою в Бога працю по утворенню живої, рідньої українському народові по мові, святої, соборноправної

---

* Текст відсутній.

і вільної Христової Церкви» і т. д. *(Читається)**. Значить вам тут ясно, що Парфеній робе це не з примусу, а зі співчуття. Він благословляє нас будувати святу Церкву, вільну Церкву, значить, наша праця благословенна. З цього часу ми вже стали пом[і]нати Пархвенія в церквах[21]. Правда, я оговорюсь. Коли були балачки про його поминання, ми просили, щоб він написав відносно цього свою резолюцію. На це він нам сказав: потреби в тому немає. Молитись ви можете навіть за ворогів. Таким чином ми лічили себе вправі поминати його в своїх церквах. Крім того, сам Парфхвеній написав листа єпископу Назарію: «Ко мне приехали из Киевского епископата... » і т. д. *(Читаются видержки)**. На цей лист єпископ Назар написав Пархвенію відповідь. *(Зачитується відповідь)**.

Тут цікаво відмітити, «що ми стали правити на українській мові, никем не одобренной». А згодом було дозволено правити в церквах [з перекладів, ухвалених][2*] Церковною Радою.

Далі, щодо [заборони], вийшло так, що Антонієм було [накладено] одну заборону. [Її] не бул[о] знят[о], а все-таки було дозволено тимчасово правити. Далі Назар наложив на першу заборону ще й другу. На це розпорядження була постанова Церковної Ради не підлягати розпорядженням і [вживати всіх заходів][3*] до збудування незалежної автокефальної церкви і відокрем[лення] від московського патр[ія]рха.

*Послан[ня] Тихона [до] Пархвенія**.

Відповідь Пархвенія патріарху Московському[4*].

Перерва о 7 1/2 год.

Голова [Собору].

Прошу сидіти, ще є справа до порядку.

Шановні брати Собору, на початку засідання було ухвалено, що[б] завтра засідання Собор розпочав о 9 год. Зараз, [через] негайн[і] справ[и], є пропозиція, аби [засідання] Собору розпочати о 10 год. – Згода?

Кінець засідання 16 жовтня.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 24–30 зв. Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] Межигірський Спасо-Преображенський православний монастир був заснований у 988 р. біля м. Вишгород (тепер Київська область). У XVII ст. став шпиталем для старих запорожців. З 1894 р. – жіночий монастир. Знищений в 30-х роках XX ст.

[2] Мається на увазі визвольні змагання в Україні за створення незалежної держави та автокефальної церкви в 1917-1920 рр.

[3] Сербська Церква – помісна автокефальна церква з 1219 р. На чолі церкви з 1346 р. стоїть патріарх. Вона має 21 єпархію в Югославії та 7 – за кордоном.

[4] Чехословацька Церква – помісна автокефальна православна церква з 1951 р. Розпочала самостійну діяльність на початку 20-х років XX ст., перебувала у юрисдикції Сербської православної церкви. На чолі церкви стоїть патріарх. Має близько 250 парафій, які об'єднуються в 64 єпархії.

---

* Текст відсутній.

[2*] Закреслено: "по перекладам, одобренним".

[3*] Закреслено: "приймати всі міри".

[4*] Див. Част. II. док. № 3.

[5] *Тихон (Василій Іванович Белавін,* 1865-1925) – Патріарх Московський і всієї Русі, обраний на Помісному Соборі 1917 р. Народився 1 лютого 1865 р. у м. Торопець Псковської губ. У 1888 р. закінчив Санкт-Петербурзьку Духовну Академію, а 1891 р. прийняв чернечий постриг з ім'ям Тихона на честь Тихона Задонського. З 1898 р. – єпископ Люблінський, вікарій Варшавської єпархії. У тому ж році відправлений до Америки для влаштування православних єпархій у США та Канаді на Алеутсько-Аляскинську єпископську кафедру. З 1914 р. – єпископ Віленський. 18 листопада 1917 р. обраний Патріархом Московським і всієї Русі. Помер 7 квітня 1925 р. У 1989 р. канонізований.

[6] Ймовірно, I Кор., Гл. 14.

[7] Мається на увазі відповідність церковної ієрархії цивільним і військовим чинам, разом із звертаннями згідно з Табелем про ранги. Цей законодавчий акт Петра І встановив бюрократичну ієрархію чинів (посад в армії, флоті й цивільному урядовому апараті); прийнятий 24 січня 1722 ст. ст. (4 лютого 1722 р.). Скасований декретами радянської влади у 1917 р.

[8] Павло Погорілко подав на розгляд Синоду Єпископів (засідання від 15 серпня 1921 р.) доповідну записку з проектом замирення між РПЦ та УАПЦ.

[9] Собор Київщини відбувся 22-25 травня 1921 р. – Див. част. II, док. № 12.

[10] *Іван І Данилович (Калита)* – московський князь з 1325 р., князь володимирський у 1328-1340 рр. У 1340 р. зрікся престолу і постригся в ченці. Помер у 1341 р. Тут мається на увазі його загарбницька політика та перенесення до Москви резиденції митрополита (1325 р.).

[11] Мається на увазі відповідь Наркомюсту УСРР на лист єпископа Назарія (Блинова).

[12] Див. част. II, док. №3.

[13] *Олексій (Готовцев)* – єпископ Звенигородський, вікарій Київської єпархії у 1921-1923 рр. У 1923-1926 рр. єпископ Серпухівський, вікарій Московської єпархії. Помер у 1936 р.

[14] III Книга Царств, 3:16-28.

[15] *Антонін (Олександр Андрійович Грановський,* 1860-1927) – закінчив КДА у 1891 р. З 1892 р. – ієромонах, помічник інспектора Київської Духовної Академії. З 1898 р. – архімандрит, ректор Благовіщенської семінарії. Потім працював у Санкт-Петербурзі в Цензурному Комітеті. У 1903 р. – єпископ Нарвський, вікарій Санкт-Петербурзької єпархії, але після маніфесту 17 жовтня 1905 р. відмовився поминати ім'я царя під час відправи, за що був видалений «на покой» в Сергіївську пустинь. У 1906 р. призначений єпископом Владикавказьким. Маґістр богослов'я з 1908 р. З 1917 р. проживав у Москві, в Богоявленському монастирі. На соборі Київщини він був заочно обраний заступником митрополита Київського, але до Києва так і не прибув. (Част. II, док. № 12.)

[16] *Миколай (Феодосій Могилевський)* – єпископ Стародубський, вікарій Чернігівської єпархії у 1921 р.

[17] Колишній єпископ Володимирський РПЦ, що самочинно зрікся сану , В. Путятін заснував у м. Пенза автокефальну церкву.

[18] *Олексій (Анемподист Якович Дороднiцин,* 1859-1920) – єпископ Володимирський. З 1904 р. – єпископ Сумський, вікарій Харківської єпархії. Був місіонером серед штундистів Херсонської та Катеринославської єпархій, залишив ґрунтовні дослідження з штундизму в Південній Росії. В різний час був ректором Литовської семінарії, Казанської та Київської духовних академій. Маґістр богослов'я з 1912 р., (захистив дисертацію у Московській Духовній Академії). У грудні 1917 р. був почесним головою І ВПЦР, за що був засланий до монастиря у м. Новоросійськ, де і помер. У вересні 1921 р. член ВПЦР М. Кочат поїхав за ним, щоб він прийняв участь у Соборі 1921 р., але не застав його живим. Є свідчення, що він покаявся і повернувся до РПЦ (див. кн.: *Митрополит Вениамин (Федченков)*. На рубеже двух эпох. – М., 1994. – С. 310).

[19] Див. част. II, док. №11.

[20] У липні 1920 р. ВПЦР просила дозвіл на від'їзд делегації з 5 осіб до Грузинського католікоса Леоніда (Окропирідзе). Серед кандидатів на висвячення були В. Липківський і Ю. Жевченко.

[21] Див. част. II, док. №3 .

№ 4

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

17 жовтня 1921р.
9–1 год.
Взяло участь 265 душ

Собор починається молитвою. [*Головує В. М. Чехівський*]

Чехівський.

Собор [від]кривається. Слово дається для проваження до[повіді] брат[ові] Михайлу Наумовичу Морозу. Доповнення до до[повіді] о. Теодоровича.

Теодорович.

До моїх рук випадково дісталась остання відозва єпископату у нас на Вкраїні, яку я і довожу до уваги Священного Собору. *(Читає відозву). (Див. додаток №1)**. Дати немає, [але] скажу, що отримав цього листа тижнів три тому назад.

Мороз.

Так от і єсть дата. Цю відозву випущено 18 серпня 1921 р. Значить, щоб закінчити мої інформації, треба цього документу. Тут, власно кажучи, «лисячий хвіст». Сказано так, що єпископ Парфеній з радістю погоджується, щоб ми слово Боже чули на своїй рідній мові, а тепер зрівняйте слова Тихона: «борясь с этим злом». Так що, як ви бачите, до них не можна мати довір'я. Вони самі не знають, що вони пишуть – вони кажуть, що ми згодні, щоб ви самі порядкували своїми справами через своїх людей, ми ждемо їх. Вони ждуть так, щоб наші апостоли прийшли й поклонились їм, бо вони визнають це не як братерське з'єднання, а як розкаяння.

Сама цікава справа це з автокефалією, тут виходить так, як люди кажуть – «в городі бузина, а в Києві дядько». Вони кажуть: «Вы думаете о том, чтобы Украинская Православная Церковь стала свободной... »[2*] *[Читає]*[3*]. Так от, майте на увазі, брати, з ким ви маєте діло і кого будете прохати.

Я закінчив учора листом патр[ія]рха Московського до єпіскопа Пархвенія. *(Читає)*[3*].

---

* Див стор. 104 цього видання.
[2*] Так у тексті.
[3*] Текст відсутній.

Оце той ультиматум, як[ого] бу[ло] пред'явлен[о] архиєпископ[ові] о. Парфенію, це було якраз на передодні скликання Собору. Але архиєпископ Парфеній на це не звернув уваги, і ми сподівались, що Парфеній приїде до нас на Собор. Уже були коні і карета приготовлені, але він не поїхав і прислав листа *(Читає листа)**.

...[2*]

Є балачки, що документи фабрикуються Радою.

Чехівський.

Це після Собору можна буде поговорити.

Мороз. (*Читає листа*)*.

Очевидно, була тут умова. Скажу, що після того, як був одержаний лист, ми були здивовані, і Церковна Рада вирішила послати делегацію [до] Полтав[и], – щоб з'ясувати, в якому відношенню ми перебуваємо [до] Парфенія. Делегація складалась з Цимбалистого, члена Подільської губерніяльної ради, Погорілка і мене.

Коли ми приїхали [до] Полтав[и] і була балачка з Парфенієм, я сказав йому про цей лист, що він писав. Він був дуже здивований спочатку, а потім став пригадувати, що дійсно він писав його, але сказав, що «цей лист для вас не шкідливий».

Члени Полтавського Братства до нас стали відноситись вороже, і коли я хотів зробити доповідь, то мені не дозволили зробити доповіді. Почалась із-за цього боротьба у Братстві і Братство розбилось. Для того, щоб не було у них непорозуміння, я пішов [до] [Губвиконкому] за дозволом для доповіді, але мені сказали там, що це як ви хочете – ваша справа. Тоді я просто став [робити доповідь], але засідання було після служби Божої, і поки вони балакали і навмисне затягли свої балачки, щоб не було часу для мо[єї] до[повіді], то, дійсно, [я мав дуже] обмежен[ий] час і сказав тільки, що ми сюди не приїхали вас просити. Коли визнаєте нас, то працюйте з нами, а як не визнаєте, то ми будемо так провадити працю, як [і до цього часу][3*] провадили.

Коли ми балакали з одним з отців Полтавщини, то він сказав: «это риск, что забірается в храм хам, какой будет забирать под свою власть отцов церкви». Це, брати, факт!

Коли ж були балачки про єпископат, то він сказав, що Парфеній людина обмежена, а от Антонін – це вогонь. У нас була повна надія на Антоніна, але вийшло навпаки – Парфеній більш нам дав. Патріарх каже: «Ты честная душа, сказал – не поедешь, и не поехал, а от Парфений хитрит».

Парфеній – це великий дипломат, він царський Епископ[4*], а йому було пропоновано висповідати перед смертю Толстого[1], то той і помер, а він все ніяк не міг його знайти. До речі сказати, що Парфеній і Тихон є два великих приятел[і][5*]. Тут був один соглядатель, який казав, що «для Парфения

---

* Текст відсутній.
[2*] Прізвище не вказано.
[3*] Закреслено: "з иншими".
[4*] Закреслено: "патріарх".
[5*] Закреслено: "персонально".

патриарх все сделает», але вийшло друге. Отже ви бачите, яка це складна справа і як вона робиться.

Торкнусь доповіді Парфенія. Це досить дипльоматична доповідь. Я скажу, що коли ми з ним балакали і просили дати офіційний лист , що він з нас знімає благословення, Парфеній на це каже: «Я вам такого листа не дам, я з Церковною Радою не рву зносин і ніколи не порву».

Значить Український Церковний Рух підтримує. Ви бачите, що раз благословенства цього не зняв єпископ Парфеній, то ще Собор має єпископське благословенство. Треба сказати, що єпископ не може зняти цього благословенства, бо йому дан ультиматум – не зноситися з нашою Радою. Від цього виграємо ми. Можна сказать, що це Божа милість для нас. *(Читає про постанову)**.

Правда, це єсть [від]ступлен[ня], лише він не каже, що Церква їх не може признати. Він каже, що «єсть отступленіє», але не висловлює, як повинна складатись Церква. Коли я запитав, чи буде він висвячувати священиків, то він сказав, що не буде.

Тепер з приводу його упомінання на інших Божих службах. Я казав вам, що він сказав, що офіційної резолюції він [да]вати не буде, але Церкві не забороняється молитися навіть за ворогів. Парфенію казали, що в Раді сидить комуніст Мороз, анархист Липківський і перебігайло Шараївський. Вони казали, що тут буде жидівський кагал[2*].

У мене було враження, що Парфеній щиро підписав цього листа, що він не може з'явитись на Собор. [Але] каже – мені дивно, що всі люде йдуть на відправу українську. Це ясно, що Парфеній, як аристократ, вихований в цьому дусі й прислуговується до благородного общества, але людина порядна.

Шановний наш брат Ярещенко, що докладав тут, казав, «ради Бога, тут ви чуєте, [але] не бачите... У Ромнах є парахвія, звідти пан-отець прислав листа і просить: заберіть мене до себе, бо ні одна парахвія не йде зі мною, і мені нема де працювати».

На Полтавщині майже нема парахвій. Парфеній править на двох мовах. Там немає ні українізації, ні слов'янізації. Так що за зразок Полтавщину брати не можна. Не хочеться сказати в образу полтавським пан-отцям, що там справа стоїть негарно. Там є парахвія N[2*], яка уже перевернула службу на слов'янській мові. Є парахвії українські у Золотоноші і ще де-поде. От вам українізація, яка на Полтавщині. Рух є, але для цього треба працювати.

На Харківщині теж таке явище, але скажу, що людність прагне до відправи українськ[ою] мов[ою]. От вам характеристика праці. На Полтавщині цілком бюрократично справа стоїть.

Тепер, власно кажучи, зо всіх інформацій нам треба знати, в яких відносинах знаходимося ми з Парфенієм, бо формального [відмовлення][3*] його немає, а між тим є дані, що він з нами, [але инше] свідчить, що він не з нами.

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

[3*] Закреслено: "отказа".

Правда, є село Гливаки, де священик [в відправах] переходив уже 4 рази то на слов'янську, то на українську мову. Щоб закінчити справу з єпископатом, скажу, що ми не мали змоги визвати єпископа, у нас виникло питання про посилку делегації в Грузію, і навіть уже були виїхали делегати, заїхали у Полтаву і спізнились до Харкова на цілий тиждень. Так що уже було пізно вживати заходів, бо мені треба було їхати до Києва. Отець Орлик[2] ще із Харкова ніяк перепустків не мож[е] добути.

Я ще раз хочу дати деякі характеристики і на цьому закінчу доповідь. Хочу дати відповідь на течію Полтавщини. Тут було сказано, що Петроград – столиця – пульс, а Москва – серце Росії, так у нас Київ – пульс, а Полтава – серце. Я не погоджуюсь з тим, бо коли б'ється пульс, то і серце повинно битись. Так що це серце є у Києві, так що удари цього серця пульсирують і у Полтаві, і на всій Україні.

Я скажу, що дійсно, Київщина є серце певного розуміння, певного напрямку. Київщина дала нам апостола правди і науки Шевченка. Як Євангеліє Христа, так і «[К]обзар» Шевченка народними масами ще не [вивч]ені, бо це є велике джерело навчання.

Що торкається Полтавщини, то вона дала Котляревського*[3]. Але [він ніколи] не був пульсом, а тільки реагував, і то по-свойому реагува[в]. Це був роман[тизм], сентименталізм[4]. І ми тепер бачимо, що Полтавщина і зараз дише романтизмом – [сенти]менталізмом. Я хочу сказати, що дійсно Київщина кидає зрозумілі лозунги, а те, що давав Котляревський, ви знаєте, в що воно перевернулось. Воно перевернулось у те, що в нас скоморош[на] культура з'явилась. У нас вийшло «торба сміху і мішок реготу», будто ми до серьозної праці не здібні, а Київщина дійсно твердо і свідомо ставить діло.

Я кажу, нашому Соборові: треба йти за Київщиною, лише треба мати полтавську окраску.

На цих заувагах я приходжу до кінця. Ви тепер бачите зо всіх моїх док[азів], хто приймає участь в цій боротьбі: [в боротьбі проти нас беруть] участь ті, хто був і користувався раніш [зо] всіх благ церковного життя і хто пройнятий гнобительськими інстинктами, і хто знає тільки тащи´ть. Ви знаєте – у Києві є пастирський союз[5], він у нас керує справами, а раніш цей пастирський союз був тільки такий, який учиняв погром. Це вам характерно і для духовенства. Вони не можуть працювати з живими людьми, а працюють з мертвими, вони працювати головою не хотять, а лучше провести покійника, хоч і стомляться ноги, але ж є заробіток. У мене є лист, де мається характеристика духівництва, чому вони не йдуть до живої праці. *(Читає)*[2*].

Ось ви бачите, що ці люди навіть прово[ку]ють радянську владу. Оце вам категорія осіб, яка возглавляється єпископатом. Це бувші духовні губернатори. Як вони постачались, ви знаєте, – їх постачали камар[илл]і, салон Ігнатьєва[6],

---

* Закреслено: "Квітку-Основняненка". В рукописному варіанті: "Квітку-Овсянико-ва".

2* Текст відсутній.

Распутін[7] і К°. Це ви, дорогі брати, майте на увазі. Це категорія господарчого напрямку. Потім є служники. Це люди психольогії рабської, які дійсно виховані були послушничеськи. Вони мусять комусь служити. Є таке гарне оповідання Черкасенка[8], яке [може бути прикладено]* до цих послужників, які теж ганчірки шукають, щоб зав'язати очі.

Я скажу, що ця психольогія, – шука[ти] пана, а бояться служити хаму – вони шукають законних прав, щоб служити. Ця течія є і у Сербії і скрізь, не тільки у нас.

Оця течія хоче законности, [вони] розумі[ють] украін[ізацію] Церкви, щоб правити українськ[ою] мов[ою]. [І дозволяють це робити]. Себто цим самим зміцнити їх становище і дати їм можливість творити нечисти. Вони кажуть, «хай буде мова, а решта приложиться». Я скажу, що коли ви їх послухаєте, то післязавтра [й] мови не буде.

Ще є течія дійсних працьовників слова, які хтять визволити Українську Церкву. Отже, коротко кажучи, ця течія хоче збудувати такі умови життя Церкви, щоб старий лад не повертався. Церква мусить бути автокефальною. Практично ми без автокефальної Церкви не можемо бути, бо коли у нас йде жива мова, ми мусімо перекласти все потрібне. Мусять працювати богослови. Нам же не може Московський патріарх допомогти, бо він не знає мови нашої. Нам штампи не потрібні, Нам треба керовника Церкви, який буде працювати. Нам потрібна течія, яка буде працювати коло станка – Церкви.

Отже, на цьому доповідь закінчую. Я, дорогі брати, не буду вам робити пропозиції зараз. Мо[їм] завдання[м було по] змозі, як це я мав, як мій розум дозволяє, намалювати вам, як діється і як повинно діятись. Я гадаю, що коли я хо[ч] трохи зробив добре, ваше серце підскаже вам, що ви мусите зробити на цьому Церковному Соборі.

Я бажав би висловити довгі літа нашим духовним робітникам, на яких вся праця полягала і полягає. Це о. Василь Липківський і о. Нестор Шараївський. *(Співають «Довгі літа»).*

...[2*]

Шановний Соборе, проспіваємо нашому шановному голові Михайлу Наумовичу Мороз[ові] [«Довгі літа»[3*], бо він] працює не покладаючи рук весь час. *(Співають).*

Голоси.

Просимо «Довгі літа» Чехівському. *(Співають).*

Чехівський.

З приводу до[повіди] М. Н. Мороза просили голосу священик Ширяй і професор Данилевич.

о. Ширяй.

Я тільки як додаток, дав листа. *(Див. додаток № 2)*[4*].

---

* Закреслено: "примінено".

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Закреслено: "многія літа".

[4*] Див. стор. 106 цього видання.

Теодорович.

Прошу зробити невелику перерву, щоб [зговоритись й]* виступати гуртками.

Чехівський.

Через те, що доклад брата Мороза торкався Ради, то, може, обмірковувати будемо окремі питання. Є ще пропозиція зробити перерву і тоді обмірковувати.

Прошу, хто ще до порядку.

...[2*]

Річ в тім, що перерву робити немає рації, бо зараз ми можемо виступати з приводу доповіді брата Мороза.

Стороженко.

Я гадав би, що не треба робити перерви, і не треба виступати з приводу до[повіди], [бо] ця доповідь не в цілому з'ясовує питання, а ма[ють] ще виступати [в додаток до неї]. Я гадав би говорити не по суті [доповіди], а лише запитання або доповнення.

Чехівський.

Хто за те, щоб запитання були? *(Пропозиція приймається).*

[Твердохліб, м. Київ**].**

Ні в якому разі не можу допустити, щоб [залишились не]оголошеними ті заходи, як[их] вживал[о] українськ[е] громадянств[о], [що] зверталось до єпископату. Тут є деякі факти. Про ці факти я дозволю сказати. [Т]орік на другий день Великодня після служби Божої нарід український вкупі з Церковною Радою рішили звернутись до єпископа. До цього часу звертались багато раз[ів], [але] чим ці заходи кінчались, ви знаєте з доповіді брата Мороза. Ми думали, що Всеукраїнська Церковна Рада не уміла так звернутись, як нарід звертався.

Коли ми йшли по вулицях, нас питали, що це за нарід йде. Ми казали, [що] йдемо до єпископа з проханням. Прийшли ми [до] Михайлівського монастиря, єпископа не застали. Пішли ще далі, на Поділ, до єпископа Василія [9] – він [був][3*] дома і прийняв нас дуже гарно. Ми там славили Христа, цілувались з ним, і навіть у нього сльози [з'явились] на очах. Ми просили його: йдіть з нами, не кидайте нас, допоможіть нам. Він дав нам чесне слово, [що] через дві неділі [буде] служити у нас службу. Ми йому сказали: служіть якою хочете мовою, тільки не оставляйте нас. І так ми розстались дуже гарно. Звідти ми пішли до останніх єпископів і [одержали] [від] них за[певнення], що вони будуть з нами. Але, на великий жаль, прийшли у той час поляки і що ж трапилось! Ці єпископи написали доноса на нас до поляків «що ми не українці, а більшовики, щоб нас вигнали з церков». От вам наші єпископи. Майте на увазі, що ми кланялись десятки, а може сотні раз. Вони нас штовхали піньками і сипали прокляття на наші голови.

---

* Закреслено: "столкуватись".

2* Прізвище не вказано.

3* Закреслено: "оказався".

Рішняк.

З доповіді Михайла Наумовича Мороза неясні дві речі: це одне – те, чи справді є такі офіційні документи от Парфенія, де зазначено, що він [відмовляється] бути доглядачем [за] нашо[ю] Всеукраїнсько[ю] Православно[ю] Церкво[ю], – чи це я прослухав, або немає такого документа. Немає. Немає також відомостей і про Антоніна. Чи дійсно настільки безнадійна справа?

Мороз.

Безнадійна справа.

Задорожний.

Вельмишановна Всеукраїнська Православна Церковна Рада і християнський Собор, я надзвичайно щасливий, що я в цей час можу виступити з доповненням [доповіді] голови Ради М. Н. Мороза. Я надзвичайно щасливий, що можу виступити у цей [мо]мент – більш щасливий, чим коли мене висвячували в отці. Христос сказав...* а славетний поет наш Шевченко сказав ина[кше] «якби ви вчились як треба»[10], а ж слова* «німим [відкриються вуста, проллється слово, як вода]»[11]. Ми бачим, як то слово пролилось, а ті, котрі кажуть, що ми бачим так, як треба, а у Євангелії сказано: «Скажіте, почуєте...»[12] Це тому, що скам'яніли у них серця. Це так зробили з нашим єпископатом. Тепер сама людність наша [вже] зрозуміла, до чого їх ведуть*.

Чехівський.

Прошу по суті.

Задорожний.

Я хочу, щоб мене не тільки пан-отці зрозуміли, а хочу, щоб і селянство мене зрозуміло. Євангеліст Іван Богослов каже...[2*]

Чехівський.

Прошу по суті дати інформаційну доповідь.

Задорожний.

Коли відбувся у нас в травні місяці Собор Губерніяльний, то ця звіст[ка] по всім світі рознеслась. Союз Вселенський[13] посадив на престіл Антонія, ми можемо утворити Христовий єпископат. Наша Україна засвітить світлим світом правди Христової науки! *(Голос одобрення).*

Чехівський.

Прошу до порядку. Собор не може допустити, щоб у Соборі виявляли оплесками чи сміхом свою думку.

Шараївський.

Коли мені прийшлось бути у Чернігові, [і] прийшов рішучий [мо]мент [для старої общини] передавати [нам] кафедральний собор, то Пахом постановив звернуться до влади, щоб [цього] не [сталося]. Нам було сказано, що український рух це не православний рух, а Собор може бути переданий тільки православним. Бачите, єпіскоп визнає нас неправославними – себто вирішує питання надзвичайно великої ваги. Це питання може бути вирішено тільки на Все-

---

* Так у тексті.

[2*] Виступ Задорожного у такому вигляді зафіксовано у стенограмі.

ленському Соборі, а не яким-небудь Пахомом. Наш Собор сам виявить своє обличчя. Це страшенна образа. Коли ви будете вирішувати питання з єпіскопатом, то майте на увазі, що єпіскоп не має права називати нас неправославними і єретиками – [ні] на якій підставі.

Шидловський, [м.] Чернігів.

Шановний Соборе, ми багато тут балакали [протягом] 3-х днів. Я [почуваю] і думаю, ви [теж відчуваєте], щоб нам скорійше з'ясувати [справу] про єпископат. Ми приїхали сюди, щоб одкопати Церкву ту, котра була завалена...*

Чехівський.

Побажанням вашим і думкам буде дано слово, коли будем говорити про єпіскопат.

Шидловський.

Моя гадка не звертатись до єпископа, а ми маємо повніше право висвятити.

Чехівський.

Ця справа буде обговорюватись окремо – прошу дода[ва]ти тільки факти.

...[2*]

У мене буде маленьке запитання – для того, щоб з'ясувати і вичерпати до кінця відносини між єпископатом і Всеукраїнською Церковною Радою, [що] в інтересах загальної справи. На Соборі я чув, що митрополит Михайло звертався сам, щоб надіслали [до нього] пан-отців Софії, і що буцім-то Рада не пустила пан-отців. Я ставлю запитання, чи цей факт був, що екзарх запрох ував пан-отців до себе? Щоб не було непорозуміння і недоговореного чогось, щоб не було демагогії, я прошу з'ясувати цей факт, бо це хвилює декого з священиків.

Чехівський.

Внесено пропозицію припинити запис промовців, занотовано у нас 6 промовців. *(Пропозицію збори приймають).*

Теодорович.

Коли я читав останню відозву священн[ого] Собору єпископату України, то деякі члени нашого Собору мене обвинувачували в придатку [3*]. Дати я не можу [вказати], але можу дати [по]яснення, коли [її] привезен[о]. Цю відозву було привезено пан-отцем з Житомира, бо то[го] от[ця], [що] працює у Всеукраїнській Раді, позбавлен[о] бул[о] волі. Так що ця відозва не може означати зміни до Всеукраїнської Православн[ої] Церкв[и], це є тільки спроба поділити нас і зруйнувати справу. В одному місці ця відозва пише, щоб не йти за священиками, які роблять [злочини], а між тим самі визнають ці [злочини]. Цей документ не можна розуміти, як зміну відношення єпископату до Української Автокефальної Церкви.

Чехівський.

Слово голові – президенту Академії Наук[14] професору Кримському[15].

---

* Крапки в тексті.

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Мабуть, у зрадництві. В друкованому варіанті це слово відсутнє і є тільки в рукописному варіанті: Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 288 зв.

Кримський.

Дорогі брати [й] сестри, –перш за все я про[шу] вибачення, що буду балакати тихо, бо я слабий. Я хочу дати деякі [д]оповнення [до того, що вже тут казано]. Чотири тижні тому назад мене викликав [до себе] Митрополит Михайло. Чому він мене викликав, не знаю, бо я звичайний віруючий. Але мені було сказано, що владика бажає почути, як [від] спеціаліста української мови, чи здатна українська мова для перекладу Свя[того] Пис[ьма]? Треба сказати, що [він] дуже ввічливо почав говорити, [як-то] йому больно, що [між українцями й росіянами] пішов такий розділ. До речі повинен перебити себе – не одного разу слово «український» не вийшло з його уст. Він мене кожен раз, [коли я вживав слово «український»], перебивав і поправляв – «малоросійський». [Але] прошу, це єсть образа для нас така, як наприклад еврея звати жидом.

Я задавав йому питання, навіть по-українськи, він тут же сказав: – «да, помалоросійськи». Він казав: «как известно, малороссийское наречие – это есть видоизменение церковно-славянского – немножко только изменить и кончено». Я сказав йому, як спеціяліст-фільольог, що мені це невідомо. Далі він мені каже: «Сколько я понимаю, вопрос идет вовсе не о языке, а больше всего о политической самостоятельности». [Ні], кажу, [цей факт] – це єсть вияв нашого духу. Він сказав: «Ну что ж, патриарх Тихон дал благословение для тех церквей, которые признали малороссийский язык». Добре, чому ж [єпископат] ставиться [до цього вороже?]» «Видите, малороссийского языка желают люди молодые, а эти люди нигилисты и большевики». – «Добре, але їх більше, як же ви можете не висвячувати їм [пан-отців]?» – «Это точка [зрения] патриарха Тихона, [мы же] выполняем только то, что говорит патриарх».

У мене було враження, що [він] дума[є] [так]: як большевизм упаде, то упаде й українство, треба його якось пережити цей час. [Але от що було далі: –] «Як ви думаєте, – питаю у [нього], – що для гуртка [людей], котрі бажають [слухати Божу службу] на своїй мові [*принціпово можно служити на його мові? От я, кажу, був за кордоном, де живуть араби – суміш з греками, – і ті й другі християне*]*. (я сам арабіст по спеціальності і в цьому напрямку багато працював) – [І от] там [ці] дві національности [хочуть молитись по-своєму] і для спокою [місцеве духівництво] робить так: одну неділю служить по-грецьк[ому], а другу поарабському. Чому ви не хочете так зробити в церквах України?» Він відповіді не дав, а сказав: – «Я подумаю об этом». Я його питаю: «[Я]кою мовою ви звертаєтесь [з]і своїми відозвами] до української пастви? [Чому ж ви до неї не звертаєтесь по-українськи]?» – «Я подумаю, может это сделаю и пришлю перевод в Украинскую Академию, чтобы она меня поправила. Вы не откажетесь поправить?» Я сказав, що не [відмовлюсь]. Потім я кажу: «[От незабаром] збірається Собор, [і] цей Собор, напевне, [відділи]ться [від вас] цілком, [через] [те], що ви не [йд]ете назустріч».

---

* Цей уривок дописано чорнилом. У рукописному варіанті стенограми його немає.

«Мы не можем пойти навстречу, потому что Собор [захочет, чтобы мы] поставили [для них] митрополитов». Я йому кажу, значить це йде з волі народової – [певне], ви, владико, читали Реадерського[16], яку ролю [колись] відогравали миряни при виборах митрополита. Коли, я кажу, ви не обрані народом, почнете ставити перешкоди, Українська Церква відокремиться від вас. Він каже: «За три недели (що залишились до Собору) много воды утечет. Тех епископов, которых они хотят, мы им поставить не можем, у нас есть намечены свои епископы». – «А у вас список намічених є?» – «Есть у меня список». Я попросив цього списка, він мені його показав. Дивлюсь, [– настоятель] Велико-Предтеченської церкви, росіянин.

Я думаю, що ці дані теж пояснюють той настрій, [що панує в колах московського єпископату]. Моє враження таке – [сподіватися нам від них] немає чого. Між иншим, ще було таке – [Екзарх] каже: «Треба комісію закласти для перекладу Свя[того] Пис[ьма]». – «[Але, – кажу], – вже єсть пере[клади] [ВПЦР], [чому ж] ви [не] хочете [їх вживати]» – «А разве они пригодны?»* – [«Звичайно, переклади виконано добре і в українських церквах по них служать]. Акафісти перекла[ла] наш[а] славетн[а] поетес[а] Старицьк[а]-Черняхівськ[а]»[17].

Коли Назар і Васил[ь] хотіли закладати комісію, щоб робити переклади, то вони цим самим хотіли за[гальмувати] Українську Церковну Справу на 3–4 роки. У мене враження таке. Незащо цей єпископат не дасть тих людей, які б жили нашим церковним життям. Вони вважають, що український рух тимчасовий, що коли зміняться обставини, вони нас знищуть. Я вважав за потрібн[е] поділиться з Собором [враженнями], що виніс [з цієї розмови].

Чехівський.

Позачергова заява пан-отця Теодоровича.

Теодорович.

З дозволу Президії мені доручили просити нашого шановного професора Кримського бути почесним членом нашого Собору

Чехівський.

Угодно Собору проголосувати? *(Одноголосно вибрати у почесні члени).* Слово належить братові з Конотопу.

Мих. Сердюків, Конотіпщина.

Шановні збори, у Конотопі, як тільки скликали збори української парафії, то єпіскоп Іван[18] заявив, що як тільки українці стануть правити, то він там правити не буде, йому прийдеться з парахвіянами розпрощатись. Далі протоієрей церкви так сказав, що «українська мова осквернить церкву, і треба буде потім церкву пересвятить».

Маляревський.

Вельмишановні члени Українського Собору, є така поговірка – «чим дальше в ліс, тим більше дров». Нам дав інформації М. Н. Мороз, а ще лучче посвятив професор Кримський. Я чув таку розмову од цивільних людей –

---

* Закреслено: “Понятно, пригодні, служим по них.”

Михаїл згоден на всі уступки. Я хтів запитати, чи це правда, чи ні. З інформації професора Кримського видко, що він до нас вороже відноситься. Як це не правда, то треба самим себе виручати.

Полулях.

Шановний Собор, я хочу додати до інформації. Я не далі як учора мав пригоду вести розмову з тою особою, яка відограла велику ролю – це ієромонах Гермоген, який їздив до патріарха, щоб назначити сюди не Михаїла, а малороса, котрий знає засоби боротьби. Він сказав, що єпископ, як тільки приїхав, то вживав заходів до примирення. Що він з'являвся і хтів служить у Софії. Далі каже, що він скликав на нараду всіх пан-отців, робив візит пан-отцеві Липківському і неначе його не було дома дипльоматично.

«Весь єпископат було запрошено на Всеукраїнський Собор» – я йому кажу, а він каже: «Я цього не знаю, но ведь это не Собор, а собрание, потому что нет благословения». Виявилось, що вони Назарія обвинили в цьому і він на покої вже. Михайло тепер може помирити українців і росіян. На Соборі не будуть, бо нас не визнають. Вони не можуть совміщать всю людність. Далі виявилось, що вони надіються на одне, що у них тільки єсть благодать Св. Духа, а без них немає більше. А благословенство Парфенія належить лише Київській єпархії. Я кажу – як же так, хіба на одну губернію благословен[ня] дається. Вони думають, що ми так розійдемося і стушуємось.

Чехівський.

Для відповіді слово дається брат[ові] Терещенк[ові].

Терещенко.

Шановний Собор[е], я хочу додати до слів проф[есора] Кримського маленький малюнок. Коли прибув цей екзарх, то до Софії він не захтів зайти, а коли він йшов [до] [Малого] Собору, то його баби ловили за поли і не дали сюди зайти. Через декілька днів після цього я був вартовим у Софії. Дивлюсь, йде до нас, пішов прямо у бібліотеку каже: «А нельзя ли у вас найти тут книжки [о Малороссии]». Мене це дуже вразило. [Був він у супроводі] професор[а] Мороз[а], який казав «Україна», а він завжди поправляв – «Малороссия». Я хтів намалювати дійсно так, як малював проф. Кримський.

Липківський.

Я одержав [таке] запрохання од [митрополита] Михайла: – «Его Преосвященство митрополит, екзарх Украины предлагает вам в 11 час. утра 9 числа явиться», [адреса – «Василю Липковскому]».

На таке прохання [запевне] я не [одповів]. І ще тому не [відповів], що мене не було дома – я був на Полтавщині. Коли я приїхав, я узнав, що коли я не [одповів] на запрохання, то в цей же день в 6 год. вечора явився [митрополит] Михайло до мене. Я тоді звернувся до Ради, як мені бути. Вирішили так, що [я], як, «Василь Липковский», не повинен йти, а як на візит – повинен йти. Пішов я, запитую, єсть митрополит дома? – «Ні, немає». От я і пішов додому і більш нічого.

Чехівський.

Справа з докладом вичерпана, тепер питання про [відрядження]* делегації до екзарха. Справа стояла в такому порядку. Обговорення цього питання – чи [над]силати, чи ні. Чи Собор вважає цей порядок тепер [за] прийнятий. Коли вважає, то в цій справі, ті, що внесли пропозицію свою, вільні підтримати.

До порядку ніхто не забірає голосу.

...[2*]

На нараді було постановлено, що буде перерва і під час перерви буде нарада.

Чехівський.

Була постанова пропонувати Собор[ові] після [доповіді] зробити перерву для наради. От це внесення я ставлю на порядок дня.

Мороз.

Я хочу дати пояснення. Соборові вже відомо, що є пропозиція гуртка священиків в справі [відрядження]* делегації до єпископів. Було ухвалено, щоб ці священики обговорили це питання з президією разом. Я не знаю, чи є зараз потреба переривати засідання Собору.

[о. Бей[19], Богуславщина**].**

Учора, коли кінчали засідання Собору було винесено таку пропозицію. Перш всього, о 8 год. по офіційному буде нарада президії з представниками. Після цієї наради буде і нарада з представниками від губерній, а потім засідання Собору. Деякі члени з'явилися сьогодні рано, а Голови Собору і членів президії не було, а з'явились тоді, коли треба було починати нараду з представниками від губерній. Таким чином, чергу вчорашнього дня було змінено. На нараді представників від губерній було ухвалено, що нараду треба зробити, коли Мороз зробить доповідь, об'явити перерву, під час якої зробити цю нараду. Себто нараду представників духовенства і президії Собору для того, щоб духовенство вирішило деякі питання, які дуже декого хвилюють.

Чехівський.

До порядку багато записуються, я вношу пропозицію припинити запис промовців. *(Запис припиняється).*

Понеділок
Початок: 1 год. дня
Кінець: 3 1/2 год. дня:
2 1/2 год[3*].

[Жуйчук, Волинь**].**

Я буду короткий. Питання про відновлення нашої ієрархії обмірков[ано] гуртком священиків, я думаю, [що тепер це питання] не може бути [порушеним]. Це питання буде обмірковуватись тоді, коли воно буде стояти на черзі порядку дня. Тоді цей гурток священиків виступить з [своїми міркуваннями]. Тепер у нас друге питання, [відрядження] делегацій. З приводу цієї справи треба зробити перерву.

---

* Закреслено: "посилку".
[2*] Прізвище не вказано.
[3*] Так у тексті.

Я пропонував би заслухати доповідь шановного отця Липківського, котрий має зробити [доповідь] про канони. Ц[я доповідь] кине великий світ на те головне питання, [яке] стоїть перед нами про утворення єпископату. Після цього приступити до [розв'язання] питання про надсилку делегації.

Я думаю, що таку перерву, Шановний Соборе, треба було б зробити. Я не хотів би ображати недовір'ям пан-отців, [які] йдуть поруч з селянством в своїй праці. Я хотів би тільки, щоб не дуже нарікали на пан-отців від селян. А тому я пропонував би включити в цю нараду декількох [душ] від мирян, тим більше, що було ухвалено, що право представництва мається також від мирян.

Голова.

Прошу, хто за перерву. Хто проти. – *(Голосування неясне).*

Я повинен пояснити, що ту нараду, яка мала відбутись сьогодні, бажано було б здійснити. Перерва може бути обмежена на 1/2 – 1 год. Це бажано для того, основного завдання Собору, [щоб] з'єднати всіх в одну думку, в одну душу і в одну волю. І, [звичайно], це має значіння. Перш, ніж тут виступати з рішучими заявами – погодитись перед цим. Через те, я думав би, що перерву треба зробити.

Мороз.

Голова Ради і всі члени президії мають право голосу поза чергою. Я вважаю, що цю нараду можна буде відсунути до вечора. Перервати на [годину]*, це значить зіпсувати сьогодня весь час, бо зараз уже година. Я пропоную перейти до обговорювання регламенту, а нараду зробити ввечері. Тут єсть непорозуміння. Моя пропозиція така, щоб нам організувати обопільно і перерви зараз не робити, а вже нараду з пан-отців зробити або сьогодні ввечері, або завтра зранку.

т. Чехівський.

Прошу голосувати, хто за внесення перерви? Хто за перерву? Хто проти перерви – більшість. Слово належить для [доповіді] о. Липківському.

Прошу не [підводитись] і не перешкоджати засіданню.

Священик Бей.

Я звертаюсь до всіх членів Собору з духовенства і запитую, коли ми зробимо нараду зараз чи потім. Я балакав з деякими членами Собору і виніс таке враження, що члени з духовенства сидять тут на Соборі з страшенно неспокійним серцем і [уважно слухати]2* дальніші [доповіді та вирішати справи] вони не можуть, доки самі з собою вони не прийдуть до чогось одного. Я звертаюсь до духовенства: зараз залишить залю засіданя і зібратися на нараду.

т. Чехівський.

Я звертаюсь до всіх членів Собору, як духівництва, так і мирян. Залишати збори, коли вирішуються головні завдання, – це є порушення єдиної думки і волі Собору. Члени з духовенства мають ще змогу мати нараду. [Доповідь] пан-отця Липківського торкається Собору в його каноничній справі. Такого

---

* Закреслено: "час".

2* Слова: "уважно слухати" закреслено.

роду вихід для наради, на мою думку, абсолютно не відповідає ні наказам з місць, ні інтересам діла. Через дві години буде перерва по статуту і духовенство буде мати можливість радитись дозхочу. Через це я заяву священика Бея [вважаю] за недоцільну і закликаю духовенство залишитись на зібранні і довести справу до кінця.

т. Липківський.

Вельмишановний і святий Всеукраїнський Соборе! Наш Український Собор має надзвичайне значіння. Таке надзвичайне значіння, що такого Собору, як наш Собор, не було ніколи. Такого Собору ніколи не було не тільки в Церкві Українській, а і в Церкві Вселенській. Вселенська Церква знає звичайні Собори – Собори із єпископів. Таких Соборів було чимало. Знає Вселенська і Українська Церква і другі Собори, в яких приймали деяку участь і миряне і священики, но такого Собору як наш теперішній, де б присутніми були тільки священики і миряне, але зовсім були б відсутні єпископи, – такого Собору, де всі члени – священики, миряни і єпископи – мають одне право голосу, одні права, – такого Собору, де головою Собору був би мирянин, а не єпископ, такого Собору, правду сказати, не знає ще наша Церква. Не знає Церква не тільки Українська, але і Вселенська. А через це, перше ніж починати всякі другі питання, треба вирішити основне і грунтовне питання, що ми таке уявляємо із себе. Коли ми тепер зійшлись на цей Собор без єпископа, коли між нами нема єпископа, коли головує у нас мирянин, коли всі ми взяли собі рівні права в Церкві, – чи не порушуємо ми цим православія. Може ми вже з грунту віри зійшли в якісь хмари ріжного сектантства. Може нас уже не можна назвати православним Собором. От зараз перше питання, – вияснити наше відношення до православної віри. Чи ми ще є православні, чи ми вже цим вчинком утворення Собору, якого ще і у Вселенської Церкви не було, порушили православний грунт. Ну, а як ми, положим, вирішим, що наш Собор православний, то знову піднімается питання. Значить, по-перше, ми повинні встановити свої відносини до віри православної. Потім знову піднімається питання друге: а чи каноничний цей Собор, хоч він же й був православний. Чи він законний з Церковної точки погляду. Безумовно, нам будуть казати, що цей Собор не каноничний. Що ні в якому разі на Соборі не може бути головою мирянин або священик. Що між нами немає єпископів, що він зібраний без благословення єпископів. Отже, нам треба з'ясувати своє відношення до церковних канонів. Нарешті, кажуть, що це зовсім не Собор. Отут була полтавська течія, яка казала, що це не можна назвати Собором, а зібранням.

Отже, треба нам вирішити питання, що ми з себе уявляємо. Чи ми дійсно є Собор, чи з'їзд. Собор є голос всієї Церкви. Наші постанови будуть мати значіння для всієї Церкви, а коли ми будемо з'їзд, то вони не будуть мати цього значіння. Але й цього мало. Єпископат з екзархом Михайлом не гадає визнати нас не тільки Собором, но і з'їздом, а кажуть, що це самочинні збори повстанчеської банди проти єпископа Михайла. А при таких умовах наш Собор ніякого значіння не має. Отже, значить, бачите, з чого нам треба почати і що нам треба зробити. Треба самовизначити, чи ми є Собор православний, чи Собор

каноничний, чи ми ні той, ні инший Собор, а з'їзд. Чи ми навіть не з'їзд, а самочинні збори. Перш за все ми повинні, напевне, опреділити себе; поставитись до віри, чи порушуємо ми тут віру, коли ми тепер зібрались на цей Собор; чи прийшли ми для того, щоб порушити православну віру. І ось, перш за все, ми мусімо сказати, що ми остаємося православними. Христос Спаситель, як каже апостол, як вчора, так і сьогодня, той же самий. Як вірували ми в Спасителя, так будемо вірувати і потім. Значить, православної віри ми не порушуємо. Як вірувати в Христа Спасителя в Бога, як толмачити свою віру, про це нам говорять Вселенські Собори. На VII Соборі були викладені правила віри. І от ми мусімо сказати, чи порушуємо ми ту віру. І ми повинні зазначити, що цієї віри ми ні в чому не порушуємо. Значить, ми зостаємось на грунті православія. Вселенські Собори істнували на підставі Святого Письма, і от це ж саме Письмо, яке знали Вселенські Собори і так, як вони його толмачили, – так і ми його знаємо і пояснюємо. Значить, ми цього письма своїм Собором не порушили. Значить, ми не порушили ні святого письма, того головного грунту православної віри, ні постанов Вселенських Соборів, постанов догматичних, якими вони затвердили нашу православну віру, і тоді, безумовно, ми стоїмо твердо на грунті православія. І ні в чому ми від православної віри не відхиляємось. Таким чином, Собор наш є православний. А ось скажете, що ми все-таки від канонів відхиляємось, від тих законів, котрі складені тисячу літ назад, а через це Собор наш неканоничний. Отже, ми повинні визнати своє відношення до церковних законів. Що це таке – канони, і яке повинно бути наше відношення. Відношення до віри цілком ясне. До віри ми відносимось цілком ясно. А що таке канони? Я сказав би, що голова Церкви, як це сказано в Святому Письмі – це Ісус Христос. Віри в Ісуса Христа і Бога ми не порушуємо. Душа [Церкви] – це слово Боже, ми слова Божого не порушуємо. А тіло Церкви – це є всі ми, вся людськість. Христос – Голова Церкви – незмінний, душа, слово Боже – незмінно, а тіло Церкви, вся людскість завше живе, завше утворює ріжноманітність [життя] і через це – це тіло, ця людськість Церкви завше повинна розвиватись, і той, хто затримує це життя, викликає те, що коли затримається життя Церкви на 50-100 літ, це викликає визвольний революційний рух. Що ж таке канони? Це іменно ті межі, які встановлювались всякий раз керовниками Церкви, межи, по яким повинно було йти життя в ті чи инші часи. Отже, коли ми порівнюємо Христа Спасителя з головою Церкви, святе письмо з душою Церкви, то канони ми повинні порівняти з одежжу, яку одягає Церква в ті чи инші часи. Безумовно про одіж не можна сказати, що вона є незмінна, одіж повинна завше мінятись. Церква росте і не може ту одіж одівати доросла людина, яку шито на малу дитину. Безумовно повинна і одіж міняться. В ріжних странах – ріжна одіж, ріжний закон. Крім того, одіж повинна так робитись, щоб не затримувати життя тіла, потому як вона буде затримувати життя тіла, то вона перестає бути корисною для чоловіка. Таку одіж, яка йому перешкоджає, чоловік повинен кинути, і той чоловік, який хотів би [закувати себе в залізо, щоб одіж була]* незмінна, він закував би себе

* Закреслено: "мати її незмінно".

на гибель, а не на життя. А через це і канони Церкви не можуть не змінятись. Вони, як закони, які утворювались керовниками свого часу, мали значіння для того часу, а потім вони не могли не змінятись. Зараз каноничним устроєм прикриваються всі ті реакціонери, які хотіли б, щоб Церква Христова не розвивалась, щоб її зашили в залізну одіж. А це зловживання і робе стара царсько-режимна єпископська Церква. Ми знаємо, що ці єпископи при висвяченні їх не тільки дають клятву держатись віри Христової, слова Христова, а дають клятву додержуватись і всяких канонів і ні в якому разі канони не порушати. І з нас, священиків, беруть клятву, що ми будемо кріпко триматися не тільки віри, а й священих канонів, але ці священні канони порушають і самі ж ті єпископи, які клянуться їх не порушати, і як ми тепер подивимось на ті канони, які видають єпіскопи, то ми побачимо, що єпіскопи уже захищають на 3/4 [пусте місце], бо з цієї книги майже 3/4 [канонів] уже зовсім скасовано і не вживаються, і, перш за все, скасовання цих канонів поклали самі ж ті єпіскопи, які клянуться ці канони виконувати. Я навіть не сказав би – єпископи. Єсть щось далеко важніше, ніж єпископи, це єсть – поступове життя. Це життя, це найбільший чинник, який касує все те, що уже отжило, і встановлює те, що потрібує життя. Це життя, время і касує канони. І коли єпіскопи кажуть, що ми нібито порушуємо канони, то ми їм скажемо, що і ви вже порушили більшість канонів. Бо канони зміняємо не ми, а время. А що канони можемо зміняти і ми, то на це Христос Спаситель дав право, бо він сказав: не чоловік для [су]боти, а [су]бота* для чоловіка[20]. Не канони повинні панувати над нами, а ми над канонами. Це визнано і єпископами, і самі вони порушують ті канони, за які нас обвинувачують. Це можу я вам доказати на невеликих прикладах. Правда, вони кажуть: дійсно, ті канони, які установлено, можуть бути і одміненими, але вони мусять бути одміненими таким самим Собором, яким вони і складені. Коли [канони] встановлені Вселенським Собором, [то ним] повинні і одмінятись. Але можна і зараз прочитати багато канонів Вселенських Соборів, які зовсім відмінені і які Вселенські Собори не одміняли. Наприклад, правило 11-е 6-го Вселенського Собору. *(Читається про врача еврея и одновременное омывание в бане)*2*. – Хто це правило одмінив? Ніякий Вселенський Собор цього правила не одміняв. Але хіба тепер можна одлучати од Церкви чоловіка за те, що він пішов в баню і мився там ще з кимсь, або пригласив доктора. Або, ось, наприклад, канон, який порушили самі єпископи (Даби в священики посвящались не раніш 30 літ) 3*. – Значить, канон цей ясно каже, щоб в священики не сміли рукополагать раніш, ніж в 30 років, а ми знаємо, що священики висвячуються і в 20-23 роки, і мало тих є, що получили сан тільки в 30 років. Ясно, що цей канон отвергло саме життя. Єсть і другі канони, як наприклад, сказано в каноні Царгородського Собору (Коли єпископ більше 6 місяців відсутній в своїй єпархії і коли відомо, що він не лежить остільки хворий, що не може і встати, а не являється на свою

---

* Закреслено: "робота".

2* Див. стор. 107 цього видання.

3* Текст відсутній.

єпархію, то він повинен бути позбавлений свого сану)[21]. А от єпископ Антоній вже більше 2 років відсутній[22], чому не виконують цей канон і не позбавляють його єпископського достоїнства? Ще правило 2-го Царгородського Собору[23]. Далі правило 6-го Вселенського Собору стверджує, всі постанови попередніх Соборів (міг би, значить, і одмінить).

Єпископи ті правила, які для них не корисні, порушують, міняють, як самі хотять, не дивлячись, чи який Собор одмінив їх, чи не отмінив – і вони роблять правильно. Дійсне життя найкраще регулює, які канони потрібні. Але неправильно вони роблять, коли до нас чіпляються. Дивляться на сучок в глазу брата свого, а в свойому не замічають бревна[24]. Отже, ці канони, якби я їх всіх прочитав, на 3/4 уже порушені єпископатом, або ті, що ми вже не вживаємо. От через що дальше про ці канони ми не будемо говорити про те, в чому нас обвинувачують. Коли ми подивимось на ці канони в їх загальнім змісті, чим вони дихають, чим вони на нас впливають, то ми побачимо, що дух всіх цих канонів це є звичайний дух монархічної влади єпископів Церкви. Це є спеціяльне панування єпископів в Церкві. Коли ми перечитаємо поважно всі ці канони, то ми побачимо, що в цих канонах єдиним чинником церковного життя являються єпископи. Єпископи висвячують єпископів, єпископи чують єпископів, єпископи судять єпископів, єпископи збіраються на Собори. Собори ці скликані по созиву єпископів. Єпископи розпреділяють межи собою владу. Єпископи судять священиків і мирян. Правда, сказано, що священики і миряне мають право судитись з єпископами, але...* [тільки у єпископів][2*]. Значить, цей канонистичний устрій є устрій єпископсько-самодержавний. – А священики й диякони? Вони зовсім не являються по канонистичному устрію [активними] чинниками Церкви. Вони є тільки слуги єпископа. [А] миряне [?] Вони доти остаються православними, доки чинять волю єпископів. Коли ж вони перестають коритися цій волі, вони перестають бути православними. Через що утвори[вся] цей устрій? Ми не будемо казати, що цей устрій не був гарний для других часів. Може другого устрія в свій час не можна було [мати]. Через те, що на канонистичний на церковний устрій має вплив устрій громадянський. Він тоді був цілком монархічний, ясно, що і церковний устрій був цього характеру. Крім того, чого не позволяли робити царі свойому громадянству, того не позволя[ли] робити і [в] церковн[ому] устр[ою], а через що так, ми бачимо. Владу всю мали вищі урядовці духовенства – єпіскопи, а у звичайних священиків були отняті всі права. Це всі знають, про це говорити немає чого. Але те, що було тоді, те тепер не повинно залишатись незмінним. Ми не проти того, що було колись. Ці канони може раньше і були гарні, але я проти того, що зараз ці канони не можна [було] зміняти. Канони – це ті правила, про які ніхто не казав, що вони є незмінними. Самі головні правила – це апостольські правила. Але це тільки ім'я. Апостоли ніякого відношення до них не мали. Вони появились 300 літ після апостолів, а апостольськими вони називались через

---

* Крапки у тексті.
[2*] Закреслено: "Хто не знає, який буде суд".

те, що ті, що складали їх, [думали, що, складають] в апостольскім дусі. І коли ми подивимось на апостольські правила, то побачимо, що вони складались на протязі 200–300 літ і що вони не мають того значіння, як апостольське письмо. Це видко і з того, що дальше Вселенські собори апостольські правила отміняли. В апостольських правилах сказано, що треба виконувати апостольські постанови, 6-й Вселенський Собор каже – ні, їх виконувати не треба[25]. [В] багатьох апостольських правилах говориться про дітей, жінку єпископа, а 6-й Вселенський Собор каже, що єпископ не може мати жінки[26]. Він каже, що це робиться не для того, щоб отмінити [апостольські]* правила, а щоб привести до [кращого][2]*. Тільки Російська Церква, направлена проти життя, зробила канони незмінними. Але ми не говоримо про зміну канонів, а про єпископський самодержавний устрій. Чи може він бути скинутий. Безумовно, через те, що коли зараз грунтовне перетворення загального життя, то повинно бути перетворення і церковного життя. Замість монархично-церковного устрія повинно засновати народоправний устрій.

Для нас важно друге питання. Як ми змінимо самодержавно-монархічний устрій на церковне народоправство, чи не порушимо ми тим віри православної. Я повинен зауважити, що як ми самодержавний устрій змінимо на народоправний устрій, то ми не тільки не порушимо слова і віри Христової, а якраз навпаки. Ми тим самим тільки повертаємось на шлях апостольської Церкви, бо цей церковно-монархичний лад, який утворено під впливом монархичнодержавного ладу, це є порушення ладу апостольської Церкви. Це ми бачимо з того, що сам Христос говорив, що в Церкві ніякого панування не повинно бути. Хто з вас хоче бути старшим, – має бути всім слугою[27]. В Церкві повинно бути тільки служіння, не ріжні верстви панування, а ріжні щаблі служіння. А між тим ми бачимо, коли цей устрій запанував, то це була тільки боротьба єпископів за те чи инше панування, і ми бачимо на всьому протязі історії, що всякий єпископ старається вилізти як можна на більше місце. Всі єпископи – і царгородські, і [римські][3]* називають себе патріархами. Вся історія Церкви є та ж сама боротьба єпископів за старшинство в Церкві. Але всякий, хто іде до старшинства, той хоче стати найстаршим. Всяке старшинство веде до самодержавности. От і єпископське старшинство непримінно веде до єдинодержавія. В католиційській Церкві і привело. Коли в нашій Церкві цього не зробилось, то через те іменно, що на перешкоді цьому самодержавію єпископів стала держава. В православній Церкві захотів бути головою сам цар, і замість того, щоб допускати єпископів, він сам захотів керувати в Церкві[28]. Отже, це є грунтовне порушення духа Христова. Замість цього апостоли Церкви ясно показують, що цього панування не було. Як справді самодержавний устрій почав панувати в Церкві, то єпископи стали єдиними розпорядниками церковного майна, а апостоли ніколи цього не мали. Апостоли самі пропонували Церкві вибірати собі кого хотять [для завідування майном]. При апостолах

---

* Закреслено: “єпископскі”.
[2]* Закреслено: “братства”.
[3]* Закреслено: “Софіївські”.

був дійсно виборний устрій. Апостоли зріклись від господарювання майном. Нарешті, Собори при апостолах збірались не тільки з єпископів, а і з священиків і мирян. Навіть таку річ, як заборону того чи иншого священика і мирянина, апостоли самі не вирішали, а пропонували Церкві сказать свій голос про вчинок того чи иншого свого члена. І тільки, коли Церква забороняла – апостоли приєднувались[29]. Коли ми тепер цей устрій єпископсько-монархичний відкинемо, як ми тепер устроємо церковне народоправне життя, то ми не зійдемо з православного грунту, а підемо ще ближче до нього.

Тут просять прочитати правила 6-го Вселенського Собору [і] 4-е правило, яке ще краще пояснює! *(Читаються обидва правила). (Див. додаток № 3)**.

Тут ясно, що монахи не мають права вмішуватись в церковні і громадські діла. Значить, не тільки не мають права бути керівниками, а навіть вмішуватись в діла[30].

І багато є ще правил, які самі по собі якось відпали. Є, наприклад, 3-є апостольське правило. *(Читається)*2*. – хто тепер з цих єпіскопів вживає церковне вино[31][?] – Ніхто, бо його нема.

Коли ми не будемо притримуватись цього самодержавно-єпископського устрію, а строго апостольського, то ми цим не відійдем від православної віри, а навпаки, ще ближче до неї підійдемо.

Але нам все-таки треба сказати, в яких відношеннях наш теперішній Собор стоїть до цих правил. Хоч ми і сказали, що канони про самодержавний єпископський устрій до нас не підходять, але я правду скажу, що наш Собор навіть і з канонистичного боку є канонистичний. Чому? От чому: тому що при самодержавно єпіскопському устрію Собори збірались тільки з єпископів. Нам тепер кажуть, що наш Собор не канонистичний через те, що його збірав не митрополит, без волі його; єсть такий канон, що Собор із єпископів повинен збірати той, хто має на це право, а право збірати Собор із єпископів має перший із єпископів. Правило апостолів [№ 37] каже, що перший із єпископів може збірати Собори, а другим збірати Собори не можна[32]. Але це говориться про Собори із єпископів. Безумовно, коли тепер збірають Собори єпіскопів, то їх збірає перший між ними – Михаїл. Нехай збірає, Бог з ним. Але чи мають єпископи право збірати такі Собори, як зараз – зо всієї людськости України. На це правила не дають ніякої відповіді. Єпископи мають [право] збірати Собори тільки з єпископів. Коли єпископи кажуть, що вони мають право збірати такі Собори, то хай буде вам відомо, що це є узурпаторство. Вони не мають права збірати їх, а таке право має тільки той орган, який являється єдиним представником церковної людськости. Зараз це є Всеукраїнська Церковна Рада. Значить, Всеукраїнська Церковна Рада є єдиний канонистичний орган, який має право збірати Собор зо всієї української людськости. А що дійсно вона визнана українським єдиним органом, який возглавляє всю людськість, це найкраще підтверджує факт істнування нашого Собору. Раз люде зібрались по заклику

---

* Див. стор. 107 цього видання.

2* Текст відсутній.

Української Церковної Ради, значить, що вся Церква визнала її єдиним канонистичним органом, який має право ззивати Собори зо всієї людськости. Кажуть єпископи, що цей Собор не є каноністичним тому, що головою є мирянин. Ясно, канони кажуть, що головою мусить бути митрополит. Але це на якому Соборі? – Із єпископів. Ясно, коли зібрались єпископи, то, звичайно, ніхто, як митрополит мусить бути головою. Коли ж зібрався Собор з мирян, то ясно, що всі мають однакове право бути головою. Коли ж кажуть, що мирянин не може бути головою, тому що голова повинен когось благословляти, то це неправильно, тому що голова, навіть коли б він був єпископом тільки веде зібрання. Його права тільки чисто техничні. Значить цю справу може виконувати той, хто найліпше її виконає. Благословення єпископа на Соборі ніякого не потрібно. Про це нема ніякого канона. Коли ж не потрібно благословення, хто ж пояснить, чи Собор канонистичний, чи не канонистичний? Сам цей Собор. Значить, це не є право того чи іншого митрополита, чи навіть Собора єпископів визнати, чи не визнати нас, а перше право це належить самому Собору. Коли ми визнаєм себе Собором, то ми є Собор. Так робили і всі Собори. Збираючись на Собор єпископи постановляли, що ми визнаємо себе Вселенським Собором. Значить визнання себе законним Собором залежить не від благословення єпископського, а від самого Собору. Значить, ми, перш за все, маємо повне право визнати себе Собором. Другий чинник такий. Свою думку про Собор виносить вся людськість. Будуть винесені ухвали Собору. Коли їх визнає людськість, то тим самим вона визнає і сам Собор. Значить для визнання Собору єсть дві інстанції: 1) сам Собор визнає себе. Правда, було і так в історії, що сам Собор визнає себе, а людськість, Церква не визнає. В такім разі він не считається Собором. Значить, перша інстанція – чи ми визнаємо себе Собором? 2) – Чи визнає нас дійсним виразником своєї волі вся Церква. Коли вона визнає, то, значить, ми є дійсний церковний Собор.

Кажуть, що цей Собор ще через те недійсний, що не єпископами збірався, не по розпорядженню єпископів, а другою інституцією. На це ми повинні сказати, що ніколи Собор не збірався волею єпископів. Ми повинні знати, що єпископи завше були самими щирими слугами царськими. І Вселенські Собори завше збирались не єпископською владою, а царською, як то прикладно: 1-й, 2-й 3-й і т. п. Вселенські Собори.

Так що всі собори, які ми знаємо, вони збірались не волею єпископства, а всі волею царською. До цього ми ще повинні от що додати, – що за весь час істнування російського самодержавія, за всі 300 років, ні разу не збіралось в Росії Собору, і це було величезним і грунтовним порушенням канонів. Собори повинні збіратись два рази на рік і розсуждати про діла. Правда, єпископи не дуже любили збіратись. І от, не дивлячись на те, що канони прямо кажуть, щоб Собори збірались 2 рази на рік, за всі 300 років в Російській державі Собори не збірались. Тому що єпископи не давали благословення? Ні, тому що цар не велів. Наш теперішній Собор, я сказав, Собор, який не має собі приміру, нічого подібного ще з початку істнування християнської Церкви, через те, що канонистичні собори знають тільки собори з єпископів. В останні часи, правда,

в Соборах стали брати участь і миряне, і священики. Але миряне і священики на Російському[33] і останньому Українському Соборі не мали повного голосу. Повний голос мали тільки єпископи, а миряне мали тільки дорадний голос. Наш перший Собор проголосив, що всі члени – чи миряне, чи священик, чи єпископ мають повне право голосу. І це не впротиву православній Церкві, а на піддержку дійсного Христового духа в Церкві. По тому духу ми повинні бути всі рівні, всі брати. Одно наводе сумнів. Отже, чи наш Собор правильний, що не має єпископів, якби був хоч один єпископ. А коли немає, то це не Собор, а скоріше з'їзд. Безумовно, це дуже сумно, що на нашому Соборі немає представництва від усіх щаблів духовенства. Єсть у нас представники від дияконів, священиків, а самого найвищого щабля Церкви представника від єпископів – немає. І немає не через те, що цього наш Собор не захотів, а через те, що не захотіли цього самі єпископи.

Чи цей Собор губе від того, що нема єпископів. Чи цим він губе в своїй вартости. – На це я тільки пригадаю одну [притчу]* Христа Спасителя. Христос каже: один хазяїн зробив велику вечеру і став закликати гостей. Перш за все, закликав найближчих собі, але з них ніхто не прийшов. Що ж хазяїн – одмінив цю вечерю? Ні, він послав на розпуття і велів привести бідних. І пішли слуги і привели і бідних, і нищих, і сліпих і наповнився дом його гостями. Отже, цей Собор, це є та ж Христова вечеря. Ми закликали найбільш значних керовників, але вони відмовились прийти, а ті, яких вони вважають негідними, прийшли, і вечеря наша повинна відбутись. Бо Христос сказав, що ніхто з тих званих не вкусе моєї вечері, бо багато званих і мало вибраних[34]. Отже, ми є дійсний Собор. Звичайно, ми в житті не можемо оставатись без єпископів, але на Соборі їх відсутність не змінює вартости Собора.

От ті міркування, які я хотів висловити про каноничність, православність і правильність нашого Собору і, закінчуючи свій доклад, я пропоную ось які ухвали з свого боку. *(Зачитується протокол)*2*. Мені подана записка: «Докласти і прочитати і 20-е правило Карфагенське»[35].

т. Чехівський.

Може після дебатів ви продивитесь записки?

Собор.

Дякуємо щиро.

Чехівський.

Прошу до уваги. Єсть до порядку дня справи. Священик о. Шир[яй] пропонує не обговорювати [доповіди], заслуханої нами, поки не [відбудеться] нарада священиків. Пропонується зараз [від]кладення дебатів на завтра. Цю пропозицію я голосую.

Запитання: Для чого буде збиратись нарада з священиків?

---

* Закреслено: "відповідь".
2* Текст відсутній.

Чехівський.

Хто за те, щоб зробити зараз перерву? Я думаю, що з тим можна цілком погодитись, щоб дебати відкласти на завтра, а зараз вирішити ще деякі справи. Хто за те, щоб зараз дебатів не вести, а перенести їх на завтра. – Прошу опустити [руки]. Прийнято. Приймається перенесення дебатів на завтра, а зараз на порядку дня вибір комісій. Прошу брата секретаря докласти.

Секретар **[Тарасенко І. В.]**

Згідно з регламентом Собор мав обрати декілька комісій. Ось сьогодні була нарада представників губерній і президії. яка ухвалила обрати такі комісії: Мандатну, Соборну-господарчу і церковно-господарчу, церковно-правничу церковно-освітню і богослуж[бо]вих відправ.

Для того, щоб вибори перевести швидше, нарада ухвалила кандидатури в ці комісії. Отже, в комісію мандатну ця нарада ухвалила пропонувати Собору таких осіб:

*(Зачитуються міркування наради з приводу всіх комісій). (Див. додаток № 4)**.

Чехівський.

Я гадаю, що тільки Собор може поповнити окремі комісії, а кожний брат по своїй охоті може входити в ту чи иншу комісію для допомоги [в] праці спільн[ій]. Так що [члени комісій], [обрані] тільки для ініціятиви, тільки для організації. Прошу Собор називати ще кандидатури.

т. Липківський.

Може не зовсім зрозуміло, чим буде займатись кожна комісія.

Мандатна – перевіркою мандатів.

Соборно-господарча – повинна улаштовувати найкраще життя членів Собору тут в Києві, поклопотатись про помешкання, харчування і т. и., позаяк Собор ще буде декілька день, то ця соборно-господарча комісія має велике значіння. Вона повинна піклуватись про те, чим будуть жити, на які кошти, і взагалі улаштує якнайкраще. В цю комісію обрано по одному представнику від губернії.

Потім церковно-господарча комісія – це комісія фінансова. Вона складе статута фінансово-[церковного] господарства по всій Україні.

Потім правнича комісія. – Вона буде переглядати всі постанови наші, перш за все з точки погляду громадянських законів про відокремлення Церкви, а головним завданням її буде докласти Собору ті статути, за якими має дальше існувати Українська Церква: її волосні, повітові, губерніяльні і т. и. ради. Собор розгляне ці статути і вже затвердить їх. Ці статути буд[е] вироблен[о] Радою й передано комісії, яка їх перевір[ить] і [доповість] Собору.

Що торкається богослужбової комісії, то вона має розглядати питання про освіту причету, зміну чи скорочення богослужіння. Всю свою працю комісія, нарешті, має віддати на розгляд Собору. Ось всі завдання, які намічаються.

---

* Див. стор. 107 цього видання.

Чехівський.

Може, можна так зробити. Намічених членів за їх згодою обрати, а потім од Собора доповнити їх.

Мороз.

Я хотів би зауважити, чи цих комісій нам досить, чи Собор хоче ще обрати? Часу надалі [залишається] мало, і коли комісії потрібні, то треба їх обрати зараз. Тут було пропоновано в деякі комісії окрем[их осіб]. Я думаю, що воля Собора ці комісії затвердити. Ці комісії тоді буде вже обрано. Що ж торкається комісій з представників губерній, то може ми їх відкладемо до завтра, коли буде представлено списки? До соборно-господарчої комісії я пропоную додати представника від парахвій м. Києва. Кого саме – хай парахвіяне м. Києва зберуться і самі дадуть кандидатуру.

...*

Я пропонував би списки затвердити, а дальше дати право кожному, хто хоче, записатись самому, куди він хоче. Тим же членам яких обрала нарада, дати організаційні права.

[Мороз].

Я гадав би щодо комісій, які зараз зачитувались треба обрати ще конфліктну комісію, яка б розглядала всякі непорозуміння і мала своє особ[ливе] значення.

...*

Я гадаю, що всі члени Собору повинні прийняти ту чи иншу участь в комісіях. Завше так робилось. І тепер кожний член повинен записатись [до тієї] комісії, яка йому найбільше до серця.

...*

Бажано, щоб до комісії увійшов представник Академії мистецтва[36].

Чехівський.

Ми можемо включити його, як члена Церкви. Прошу назвати його.

...*

Хай сама Академія обере представника.

Чехівський.

Ми не можемо їх запрошувати, яко представників установ.

...*

Професора Щербаківського.

Чехівський.

Пропоную склад комісії той, що єсть – затвердити. Я голосую. Хто за те, щоб затвердити склад комісії, [що запропоновано] нарадою? Проти нема? Склад комісії приймається.

[Є] внесення ще [про] окрем[у] комісі[ю] конфліктну; з приводу цього ніхто не забірає слова? Голосую її.

Липківський.

Не передбачаю, щоб в святім почеснім Соборі була потреба в конфліктній комісії. Для цього є президія. Не треба передбачати конфліктів, все буде розбіратись братерським шляхом.

---

* Прізвище не вказано.

Мороз.

Я свою пропозицію здіймаю, коли покладаються на братерські відношення.

Чехівський.

Тут була пропозиція, щоб комісії поповнялись шляхом кооптації і щоб всі члени поділились по комісіях за власним бажанням. Хто за кооптацію? *(Приймається).*

Мороз.

[До] комісій входять всі доповідачі і співдоповідачі, хоча тут і не зазначено. Хто за те, щоб всі члени Собору поділились по комісіях. *(Приймається).*

Мороз.

Щодо спільної наради священиків і президії – тут трапилось деяке непорозуміння. Там було сказано, що після заслухання мо[єї доповіди] мусить відбутись ця нарада, але ж було ухвалено, щоб для цього зробити перерву. Я це зазначаю тому, що тут повстала якась незгода з приводу наради.

Тепер друге. Треба призначити, де і коли мусять зібратись ці комісії, що ми зараз призначили, а також нарада. Я пропоную президії Собору і духовенству зібратись сьогодня в канцелярії о 6 год. по урядовому [часі], а комісії мусять сьогодня сконструюватись і зібратись завтра зрання тут, в Соборі.

Справа в тому, що декілька комісій може зібратись сьогодні в канцелярії. Єсть чутки, що не всі члени мають кошти. Тому пропоную сьогодня ж зібратись комісії [соборно]-господарчій [о] 6 год. В помешканні канцелярії Церковної Ради, щоб дати змогу всім членам добути на Соборі до кінця.

Я пропоную, щоб церковно-господарча і церковно-фінансова комісії були також обрані тут сьогодня. Ми просимо представників [залишитись] тут сьогодні і сконструюватись.

Чехівський.

Внесен[о] пропозиці[ю]. Зараз ми закінч[и]мо Собор перед обідом, а після обіду такий порядок роботи. Засідання президії з представниками духовенства о 6 год. по урядовому часу. Значить, це приймається – о 6 год. в помешканні Церк[овної] Укр[аїнської] Ради.

...*

Я вношу пропозицію, щоб в нараді брали участь також миряне. Щоб на цю нараду обрати також представників від мирян.

Чехівський.

Треба було б, власне, щоб зараз всі залишились тут, розбились по губерніях і вибрали представників в комісії соборно-господарську, церковно-господарську. [По]тім треба нам поставити на голосування внесення брата про посилку на нараду мирян.

Мороз.

Я гадаю, що це бажано і можна зробити. Хай також тут члени залишаться і виберуть на нараду представників від губерній, а коли є ріжні течії, то від кожної течії.

---

* Прізвище не вказано.

[Священик Федорович.]

Говориться про нараду духовенства, а не говориться [для чого вона має зібратись]. Я попросив би дати пояснення.

Єсть два питання: 1) про посилку делегації – 2) про набуття нашого церковного єпископату. Я гадаю, що буде обговорюватись перше питання.

Чехівський.

Мета цієї попередньої наради та, щоб перед тим, як виносити на Собор питання про відбудовання єпископату, прийти до якоїсь спільної думки. От мета цієї наради. Бо виникають ріжні думки, ріжні течії. Перше, ніж винести на Собор це питання, треба поділитись про нього думками в більш тісному гуртку. Іменно відносно справ єпископату. Инших пояснень не вимагає ніхто.

Холодкевич.

Справа зараз стоїть не [про] набуття єпископату, а про посилку делегації до існуючого єпископату. А з приводу єпископату питання поставлено на кінці і ми ще встигнемо скликати для цього нараду.

Чехівський.

Пропозиція [залишається]. Ваше слово. Ми зараз вирішуємо справу про нараду. Я голосую пропозицію брата М[ороза] про те, щоб представники від мирян, обрані зараз після скінчення засідання, від кожної губернії увійшли в нараду. Хто за обрання мирян? – Приймається. [Вважаю], порядок дня вранішнього засідання [за]кінчений.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 1-8, 12-21. Стенограма.

Д о д а т о к № 1

[Звернення Священного Собору єпископів України до віруючих УАПЦ]

Священный Собор епископов всея Украины и украинцам, отпадающим от Святой Православной Церкви и от своих законных епископов.

Возлюбленные о Господе духовные наша чада.

Хотя вы и уходите от нас, но не перестаете быть для нас возлюбленными чадами. Хотя вы и оставляете двор овчий, но мы не можем оставить попечения о вас, чтобы найти вас и снова ввести в ограду Святой Христовой Церкви.

Подумайте только, какой грех Вы берете на свои души: Вы отвергаете епископов Божиих и подчиняетесь в делах веры и благочестия людям мирским и таким священникам, которые за преступное нарушение церковной дисциплины низводятся законной епископской властью в состояние мирское: запрещаются в священнослужении и даже низвергаются из священного сана.

Куда могут привести Вас эти люди, вооружающие вас против православных епископов.

Они уже отняли у вас Святую Церковь Христову, ибо где нет законного епископа, там нет и Церкви.

Они разорили вашу мирную церковную жизнь, ибо откуда у вас эта постоянная вражда, эти нескончаемые распри ваши со всеми православными людьми. Откуда эти ваши подозрения, будто епископы ваши враги, будто пасторы Церкви ищут вашей погибели. Не от этих ли мирских ваших руководителей.

Они посягнули и на вашу святую веру, ибо отвергли учение святых апостолов и отцов наших и внушили вам погибельную мысль, будто вы сами все сможете сделать для своего спасения и ни в ком не имеете нужды.

Они самое благочестие христианское извратили, ибо постоянно внушают вам гнев, ярость, злобу и всякое злоречие, постоянно поднимают вас на борьбу с воображаемыми врагами вашими.

Возлюбленные, вы шли хорошо, но они остановили вас, чтобы вы не покорялись истине (Гал. 5: 7). Подумайте об этом наедине со своей христианской совестью и удалитесь от смущающих вас.

Мы милостью Божией епископы ваши, просим и убеждаем, и умоляем вас: возвратитесь в дом отчий, и снова найдете здесь мир, правду и радость о Св. Духе.

Вы хотите слышать службу церковную и имя Божие славить на своем родном церковном языке. Епископы украинские и Святейший Патриарх с радостью благословляют вам пользоваться и в святых храмах и в частных молельнях вне храмов нашим украинским языком. Для этого они и ученых людей призвали, которые сейчас трудятся, чтобы все книги церковные перевести на украинский язык[37]. Пусть язык великого украинского народа ничем не будет умален перед другими языками.

Вы хотите видеть у себя в Церкви древние обычаи и обряды, которые создали ваши деды и прадеды – обряды и обычаи стародавние, украинские – да благославит вас Господь в этом благочестивом желании, и да подаст Он вам мудрость и силы всегда стоять на том спасительном пути, по которому отцы шли ко спасению. Вы имеете желание своими руками строить свою родную Украинскую Церковь, вы хотите дать для этого своих мудрых и богобоязненных людей – епископы ждут к себе этих людей, с радостью встретят их и подобно евангельскому доброму пастырю с любовью пойдут пред ними и поведут их на дело Божие. Епископы соберут после св. Пасхи наступающего года Всеукраинский Церковный Собор из епископов и выбранных по епархиям уполномоченных от клира и мирян, и Собор скажет всем, как нужно Церковь Божию строить.

Вы думаете о том, чтобы Украинская Православная Церковь стала свободной, самостоятельной в своей жизни, чтобы была она автокефальной, чтобы Святейший Патриарх не был вашим начальным руководителем, и учителем, и отцом, а был бы у Вас свой руководитель, и учитель, и отец. Но вспомните слово Апостола: “Никто не хвались человеками, ибо все ваше” [38]. Святейший Патриарх и отец наш не сам взошел на патриарший престол, но его избрала на патриаршество вся Церковь и русская, и украинская. И он не ищет мирского владычества над вами и не берет власти над вашими церков-

ными делами, но своими молитвами и мудрым словом любящего отца споспешествует вере православной, соутешается со всеми вами общею любовью и спасительным единением всех православных русских людей, родившихся, выросших и окрепших духовно в одном великом отчем доме, в Церкви Христовой православной, славянорусской.

Возлюбленные чада, уста наши отверсты к вам, сердце наше расширено, вам не тесно в нас. Вместите же и Вы нас. Отложите всякий гнев и удалите от себя смущающих Вас.

Помните, что каждый должен разуметь нас как служителей Христовых и домостроителей тайн Божиих. А от домостроителей требуется, чтобы каждый оказался верным святой Церкви Христовой и данному ей закону Божиему.

Умоляем Вас, поступайте по правилам церковным, живите по закону Божию, тогда Вы возрастете в Церковь Божию о Христе Иисусе Господе нашем.

Благодать Вам и мир да умножится.

Подлинно подписали:

Смиренный Михаил митрополит, Экзарх Украины
Смиренный архиепископ Феодосий
Смиренный Пахомий Еп[ископ] Черниговский
Смиренный Фаддей Еп[ископ] Владимир-Волынский,
упр[авляющий] Волынскою Епархией
Смиренный Василий Еп[ископ] Каневский
Смиренный Назарий Еп[ископ] Черкасский
Смиренный Димитрий Еп[ископ] Уманский
Смиренный Алексий Еп[ископ] Звенигородский

18 серпня 1921 р.

Ф. 3984. – Спр. 59. – Арк. 9-10. Копія, рукопис олівцем.

Додаток № 2

[Записка священика М. Ширяя про заклик єпископа Пахомія (Кедрова) до прихильників УАПЦ]

(Додаток до докладу М. Мороза. Священик Микола Ширяй)

Єпископ Пахом каже: «Отойдите от ереси украинской и присоединитесь до единой православной Церкви, ибо мы допускаем эту ересь только по немощи».

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 11. Оригінал. Рукопис олівцем.

Додаток № 3

[Витяги з правил VI Вселенського Собору]

Про канони

До промови о. В. Липківсь[кого]

Правило 11-е 6-го Вс[еленського] Собору каже: ніхто з тих, що належать до священницького чину чи мирян не повинен...* входити в дружбу з євреями, не кликати їх для лікування своїх хворостів і не митися разом з ними в банях. А коли хто насмілиться це зробити, то клирик повинен бути позбавлений сану , а мирянин повинен бути відлучений.

Правило 14-е того ж Собору: нікого не висвячувати на священика раніш 30 літ.

Правило 4-е Вс[еленського] Собору. Монахи в кожній стороні і городі повинні бути в підлеглості у єпископа, повинні перебувати в мовчанні, дбати тільки про піст та молитву і безвідлучно перебувати в тих місцях, в яких зріклись від мира, та щоб не вмішувались ні в церковні, ні в житейські діла, і щоб ніякої участі в них не брати, залишаючи свої монастирі хіба тільки, коли це буде дозволено єпископом по необхідній потребі.

В додаток до цього правило 2-е Собора Сохвії Царгородської: коли який єпископ...* захоче піти в монахи і стати на місто каяття, такий нехай не добувається архиєрейського достоїнства. Бо обітниці монахів мають в собі обов'язок послуха і учеництва, а не учительства, та урядування, вони дають обітниці не других пасти, а пасомими бути. Тому постановляємо: щоб ніхто з єпископів не зводив сам себе на місто пасомих і кающихся. А хто осмілиться це зробити, такий сам себе, усунувши з архієрейського міста, щоб не вертавсь до попереднього достоїнства, яке самим ділом залишив.

Ф. 3984. – Оп. 1 – Спр. 59. – Арк. 22-22зв. Чернетка, рукопис олівцем.

Додаток № 4

[Протокол наради членів Собору – представників від губерній України і Президії Собору][2*]

1. *Слухали:* Про обрання комісії згідно з наказом § [3*]

Ухвалили: Обрати комісію Мандатну, Соборно-Господарчу, Церковно- Господарчу, Церковно-Правничу.

---

* Так у тексті.

[2*] Відомості про склад членів наради відсутні.

[3*] Далі не зазначено.

2. *Слухали:* персональний склад Мандатної Комісії.
Ухвалили: а) Складається комісія з 5 осіб; б) Прохати п.-о. [Петра] Тарнавського[39], Павла Михайленка, [Івана] Житника, [Володимира] Скригин[а], [Тихона] Даниленк[а].
3. *Слухали:* Комісія Соборно-Господарча.
Ухвалили: Представники кожної губернії [по одному] і один представник...*
4. *Слухали:* Комісія Церковно-Господарча.
Ухвалили: Обрати представником від В.П.Ц.Р. Миколу Пивоварова[40] і по одному представнику від губерній.
5. *Слухали:* Церковно-Правнича комі[сія].
Ухвалили: г. Вовкушевського, Дроб'язка, професора Данилевича, о. І[вана} Теодоровича, Пет[ра] Холодкевича[2*].
6. *Слухали:* Комісія церковно-освітня і богослужбових відправ.
Ухвалили: пропонувати о. Н. Шараївського, о. В. Липківського, о. В. Бржосньовського, о. Пилипенка, В. Чехівського, Петра Холодкевича, проф. Щербаківського[3*].
7. *Слухали* про почесну президію В.П.Ц.С.
Ухвалили: Винести пропозицію Соборові про те, що...*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 23-23 зв. Чернетка, рукопис, олівцем.

Додаток № 5

[Записка про нараду Президії Собору, духовенства – членів Собору і делегатів від губерній]

Засідання відкрив Голова Всеукр[аїнського] Прав[ославного] Церковного] Собору М. Мороз і запропонував обрати голову наради. На нього було декілька [претендентів], між якими [П.] Погорілка, [В.] Чехівського, [К.] Бея, [В.] Бржосньовського, [К.] Бея[4*] і інших. Після де-яких балачок [П.] Погорілко і [В.] Бржосньовський відмовились від головування. Гол[осували] [В.] Чехівського, який одержав 26+[4*] і [К.] Бея, що одержав 28+[4*]. Чехівський зрікся. Місце голови зайняв п.-о. К. Бей. Своїм нетактовним поводінням голова К. Бей вніс в збори великий заколот, дозволяв собі кричати на членів Собору і висловивсь в такому розумінні, що увесь час він почував себе на Соборі досить зле через те, що над діяльністю Собору він не почував вітання Святого Духу.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 244. Рукопис олівцем.

---

* Пропуск у тексті.
2* Далі два слова нерозбірливо.
3* Дописано синім олівцем.
4* Так у тексті.

КОМЕНТАРІ

[1] *Лев Миколайович Толстой* помер у 1910 р. Парфеній в той час був архієпископом Тульським і мав переконати графа Толстого відмовитися від своїх поглядів, висповідатися за православним обрядом перед смертю.

[2] *Орлик-Волинський Степан* (1891-1937/?/) – український церковний діяч, архієпископ УАПЦ, закінчив Теологічний інститут у Франції. В липні 1920 р. був настоятелем собору св. Миколая у м. Тифліс у сані протоієрея, виконував обов'язки голови Олександро-Невської парафії слободи Холодний Городок під м. Батум. У грудні 1920 р.очолив Українську Православну Раду на Закавказзі (м. Тифліс). До Собору УАПЦ 1921 р. був першим кандидатом на висвячення в єпископський сан. Мав уповноваження від ВПЦР на від'їзд у якості кандидата на висвячення до католікоса-патріарха Грузії. 30 жовтня 1921 р. висвячений на архієпископа Житомирського УАПЦ, в 1921-1924 рр. – архієпископ Бердичівсько-Шепетівський. Отримав 10 років перебування на Соловках, але повернувся і після другого арешту осліп і, ймовірно, помер.

[3] Йдеться про Івана Петровича Котляревського (1769-1838) – українського письменника, культурно-освітнього діяча, автора поеми „Енеїда".

[4] Це були дві течії в європейській літературі наприкінці XVIII – початку XIX ст.

[5] Пастирський союз – церковна організація, яка діяла в Києві в 1917-1918 рр. Виступав проти автокефалії православної церкви в Україні. Очолюваний митрополитом Антонієм (Храповицьким).

[6] *Ігнатьєв Михайло Павлович* (1832-1908) – граф, дипломат, державний діяч. У 1881-1882 рр. – міністр внутрішніх справ Російської імперії. Провадив реакційну політику, один з авторів положення "Об усиленной и чрезвычайной охране", у 1882-1908 рр. – член Державної Думи.

[7] *Распутін* (*Новumx Григорій Юхимович*, 1864-1916) – фаворит імператриці Олександри Федорівни, через що мав великий вплив.

[8] *Черкасенко Спиридон* (1876-1940) – український письменник, з 1919 р. в еміґрації.

[9] *Василій (Дмитрій Іванович Богдашевський*, 1861-1933) – єпископ (пізніше – архієпископ) Канівський з 1925 р., 1-й вікарій Київської єпархії (1914-1933), архімандрит, настоятель Києво-Братського монастиря. Доктор богослов'я, ректор Київської Духовної Академії. У 1914 р. був товаришем голови Київського релігійно-просвітницького товариства. У 1918 р. був головою Перекладового комітету при Київській митрополії.Помер 25 лютого 1933 р.

[10]

Якби ви вчились так як треба
То й мудрість би була своя.
А то залізете на небо,
І ми не ми, і я не я.

Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненародженим... //
Повне зібрання творів: У 12 т. –
К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 251.

[11] Див. п.19 коментарів до стенограми від 14 жовтня 1921 р.

[12] Ймовірно, це: "І над ними збувається пророцтво Ісаїї, яке промовляє: "Почуєте слухом, – і не зрозумієте, дивитися будете оком, – і не побачите" (Мт. 13: 14).

[13] Тут помилка: йдеться про Всеукраїнський Собор 1918 р., який незаконно (на думку ВПЦР) 19 травня обрав Антонія (Храповицького) митрополитом Київським.

[14] Тут помилка: А. Ю. Кримський не був президентом ВУАН

[15] *Кримський Агатангел Юхимович* (1871-1942) – вчений-сходознавець, історик, перекладач і письменник, академік АН УРСР з 1919 р. Закінчив Колеґію П.Ґалаґана у 1889 р., а у 1892 р. – Лазаревський інститут східних мов у Москві. У 1896-1898 рр. здійснив наукову подорож до Сирії та Лівану, до 1918 р. викладав арабську, перську та турецьку

мови в Лазаревському інституті. В 1921 р. був Неодмінним секретарем Всеукраїнської Академії наук, очолював Інститут української мови (нині – ім. О.Потебні).

[16] Особу не встановлено.

[17] *Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна* (1868-1941) – українська письменниця і громадська діячка. Народилася в с. Карпівка Могилів-Подільського пов. (за іншими данними, в Києві) 29 серпня 1868 р. Дочка відомого українського письменника, поета і театрального діяча М.П.Старицького та рідної сестри композитора Миколи Лисенка – Софії Лисенко. Освіту здобула у відомій приватній гімназії Ващенка-Захарченка. З молодих років брала участь у громадському житті, літературній і видавничій справі, була активним членом Товариства українських поступовців (ТУПу). Засуджена на процесі "СВУ" 1930 р.

[18] *Іоанн (Іван Доброславін*, 1871-1927/?/) – єпископ, вікарій Конотопський Чернігівської та Ніжинської єпархії в 1923-1927 рр. До того, в 1916-1923 рр. був вікарієм Новгород-Сіверським тієї ж єпархії. З 1927 р. – "на покої".

[19] *Конон Бей* (1884-1930/?/) – єпископ Богуславський УАПЦ, а з 7 лютого 1922 р. – Канівський. Згодом єпископ Роменський до 1927 р., до 1929 – єпископ Прилуцький. У 1930 р. був засланий до Іркутська. Подальша доля невідома.

[20] Мк. 2: 27.

[21] З тексту не зрозуміло про який Собор йдеться.

[22] Антоній виїхав з Києва після арешту його військами Директорії УНР в грудні 1918 р.

[23] Правило 2-е VI Вселенського Собору: "За прекрасне і найбільшої похвали достойне визнав цей святий собор і те, щоб відтепер для сцілення душ і вилікування пристрастей були тверді і незрушні вісімдесят п'ять канонів, що їх прийняли й затвердили святі й блаженні отці, які були передніше від нас, а також і нам передали їх іменем святих і славних апостолів".

[24] "І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?" (Мт. 7: 3; Лк. 6: 41).

[25] Певне, тут помилка: не може бути постанови про невиконання апостольських правил. Навпаки, 2-м правилом VI Вселенського Собору забороняється підміна або невиконання вже існуючих церковних правил.

[26] Йдеться про те, що згідно з апостольськими правилами шлюб дозволяється тільки читцям і співцям. Іподияконам, дияконам, пресвитерам шлюб дозволяється в тому випадку , якщо вони вже були одружені перед хіротонією (6-е правило VI Вселенського Собору). За 13-м правилом, у Римській Церкві існує заборона шлюбу для всіх кліриків, але правила цього собору, "наслідуючи стародавнє правило апостольського благоустрою", дозволяють зберігати шлюб клірикам Східної церкви, якщо він був укладений до хіротонії.

[27] "Не так буде між вами, але хто великим із вас хоче бути, хай буде слугою він вам". (Мт. 20: 26; Мк. 9: 35 та 10: 43).

[28] Офіційно російський імператор не очолював Російську Церкву. Всі постанови Святійшого Синоду він лише затверджував. Прецедентом можна вважати грамоту Павла І про ствердження порядку наслідування престолу від 5 квітня 1797 р., де він називає царя головою Церкви.

[29] Дії 6: 2-4.

[30] У Православній Церкві вище духівництво, починаючи з єпископа, набиралось з ченців.

[31] 3-є апостольське правило: "Якщо єпископ, чи пресвитер усупереч установлення Господного про жертву, принесе до олтаря інші якісь речі, – чи мед, чи молоко, чи замість вина зроблений з чогось іншого напій, або птицю, чи якусь тварину . . . має бути позбавлений сану".

[32] 37-е апостольське правило: "Двічі на рік має бути собор єпископів, і хай радять вони один з одним над догматами благочестя та розв'язують церковні суперечки, що можуть траплятися. Перший раз четвертої неділі П'ятидесятниці, а в другий – у жовтні 12-го дня".

[33] Йдеться про Російський Помісний Собор 1917 р. Відбувся на трьох сесіях: 15 серпня – 25 грудня 1917 р.; січень– квітень 1918 р.; вересень 1918 р. Проходив в Успенському

соборі Кремля та Храмі Христа Спасителя. Головував митрополит Московський Тихон (Белавін), який був обраний патріархом 18 листопада 1917 р. Були присутніми 445 чоловік.

[34] Див: Мт. 22: 1-14.

[35] 20-е правило Помісного Собору Карфагенського: "Читців, які досягли повноліття, настановляти аби вони одружувались або приймали обітницю цнотливості".

[36] Академія мистецтв України – перший вищий мистецький та навчальний заклад, що був створений у 1918 р. З 1922 р. перетворена на Київський інститут пластичних мистецтв, на базі якого внаслідок об'єднання у 1924 р. з Київським архітектурним інститутом створено Київський художній інститут.

[37] Мається на увазі діяльність Перекладового комітету на чолі з єпископом Василієм (Богдашевським).

[38] І Кор. 3: 21.

[39] *Тарнавський Петро* – з 1922 р. настоятель Софійського собору. Єпископ УАПЦ з 1923 р., у 1924 р. відійшов від УАПЦ, заснувавши Братство ДХЦ. За неперевіреними даними, розстріляний 1930 р.

[40] *Пивоварів Микола* – єпископ Дніпропетровський УАПЦ з 26 лютого 1922 р. До 1926 р. короткочасно перебував на різних кафедрах. У 1927-1929 рр. – єпископ Кам'янець-Подільський.

№ 5

Стенограмма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

18 жовтня 1921 р.
З 9 год. ранку до 1 год. дня.

Мороз.

Після мого докладу поступили проекти резолюцій. Може, Собору буде угодно їх заслухати, а потім згідно наказу передати в Президію для редагування. *(Просимо).* Так-от, прочитайте, будь ласка.

Липківський.

Собором запропонована така форма: "Собор ухвалює визнати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яка є виборче... і т. д. *(Читається резолюція)**. От перший проект.

Другий проект такий. *(Читається)**. Єсть ще третій проект резолюції. *(Читає тов. секретар)**. Так Собору буде угодно передати резолюції в Президію для погодження й регулювання. *(Просимо).* Резолюції будуть обмірковуватись тоді, коли пройдуть через Президію. Ще є заява секретаря Собору Бржосньовського про вихід зі складу Президії. *(Читається)**. Угодно буде Собору прийняти заяву? *(Угодно).*

Згідно з наказом кожний член Собору, коли має залишити працю в Соборі і відїхати, мусить заздалегідь подати про це заяву. От член Собору Мельник, від Тимчасової Повітової Ради м. Золотоноші заявляє, що він не може працювати з 15 жовтня, він мусить від'їхати з Києва, бо кінчається у нього відпустка. *(Прийняти заяву до уваги).* Дальше. Учора комісії були обрані? *(Да).* У кого є списки цих комісій, прошу подати до президії. Тут були заяви, що деякі члени потребують храчів, і особливо гарячої їжі. Чи господарська комісія була обрана учора (Да). Тоді передати заяви комісії. Може, комісія уже сьогодні склала б списки тих, кому потрібна гаряча їжа. Можна взяти лист бумаги, на якому б розписувались, ті, що потребують обіду на завтра. Це приймається до уваги?

Найдено документи, які належать Лучуку. Прошу повідомити про це. Далі переходимо до дебатів по доповіді п.-о. Липківського. Хто в цій справі мав висловитись?

---

* Текст відсутній.

Задорожній.

Святий Соборе! Вчора ми чули, так би мовити, лекцію пан-отця Липківського, чи [з'ясовано]...* Що таке є канонічне право? Канонічне право це є свод церковних законів, якому паралельно є свод гражданських законів. Свод цих законів зроблено на підставі святого письма. Бралось Євангеліє, Біблія і де був такий пакт, котрий має значення, [щоб] засудити людину за ту, чи за іншу провину яко християнина, і писались правила. Правда, багато є канонів, котрі, як їх продивитись, то що вони покажуть? Ці канони – то є та залізна одіж, той кордон з обох сторін, який каже, що та духовна особа і взагалі християнин [повинен] думати, мислити так, як каже цей канон. А поза межами цієї одіжі, кордону, він не має ніякого права думати. Це є монархічний устрій церкви, монархічний устрій віри. Нам повинно жити і думати тільки, як сказано в канонах. Усі єпіскопи [посилаються] не на Святе Письмо, а тільки на канони.

Був у Білій Церкві повітовий з'їзд на Святого Володимира 15 липня[2*], на якого запросили єпископа. Привезли його кіньми за два мілійона. Служить він службу по-слов'янському. Далі була устроєна нарада і [на неї] були допущені тільки священики, які сповідують слов'янську мову і [слов'янську] літургію, і ні в якому разі ті, які відправляють українську службу. Між ними я перший. Проте я приїхав. Мене всі знають. Кажуть: «Ось прилетів Запорожець, який зробить заколот». Проспівали «Исполла еті деспота»[1] і почалась нарада. Я пішов у цивільній одежі. Я одів пальто і сів третім от Владики. Перший говорив про мову, один відомий вам усім пр. Гроссо[3*] потім...[4*], третім владика Димитрій. Каже він, справа така: «Ви знаєте, дорогі брати і сестри, що все, що твориться в Українській церкві, неканонічно. Я роз'ясню вам: – «То, что желает украинский народ, это все [неважно] [?][5*]. Наш святейший патриарх Тихон дозволил в угоду украинцам читать Евангелие на украинском языке, а потом и говорить проповедь на нем. Он написал, что можете служить с вымовой на украинском языке. Разве этого недостаточно? Вы знаете, что ни одна церква в мире не имеет таких допущений, как наша. Это не канонично». Я просив слова. Коли я підняв руку, то всі пан-отці піднялись на мене і закричали, що це штунда, не давать йому слова. Владика став рішати з кафедри. Він додав, що коли о. Задорожний хоче говорити, то ми повинні йому дати слово. Посилали мене на кафедру. Я цього собі не дозволив зробити, а з місця сказав: "Коли не треба ніяких коштів до української служби, то в слові [Божім] ясно сказано, що Дух Святий зійшов на апостолів і вони получили дар проповідувати славу Божу на всіх мовах[2]. Владика покраснів і каже: «Дорогі братія и сестры, я не сказал, що я запрещаю службу на украинском языке, если этого потребует 2/3 народа. Ведь я тоже украинец». Я дальше запитав, що у нас важніше, – Євангеліє чи канти[6*].

---

* Пропуск у тексті.
[2*] В тексті 15/7.
[3*] Тобто М. Гроссу.
[4*] Текст нерозбірливий.
[5*] Це слово дописано пізніше олівцем, нерозбірливо.
[6*] Тобто канони.

А він: що важніше, Христос чи церква? Я кажу: для Христа – церква, а для церкви – Христос, бо без його не буде церкви.

На мою відповідь отці підняли крик: «От браття і сестри, ви бачили, як вони підтримують канти».

На тому столі, за яким [сиділи], були тільки канти, Євангелія не було. Досить взяти тільки канти і подивитись, як там єпископи себе обставляють. Там написано, що єпископ має право мати другу вира...* і ось подивітесь ці канти, там 3/4 будуть для охорони прав єпископів. На що ж нам тоді здалися ці канти? [Коли ті] канти оджили, нам вони не потрібні. Коли потрібно тільки хоронити віру, щоб сим не порушувати Святого Письма, бо це Святе Письмо єсть душа нашої церкви. Коли ми кудись ідемо, то дивимось в дзеркало, щоб було чисте лице. Ми повинні мати також дзеркало душевне, це Євангеліє. Як я загляну в Євангеліє, як Христос учить, і сопоставлю своє життя, то у цьому Євангелії побачу своє душевне обличчя. Ми повинні, милі брати і сестри, слідити за непорушенням Святого Євангелія і Святого Письма, а притримуватись тільки канонів – це єсть глупство.

Мороз.

Слово належить члену Собора з міста Полтави Дмитру Храпку.

Храпко.

Дорогі брати! Ідучи на Собор, я не думав, я не гадав, що питання про єпископат буде у нас таким гострим. Я думав, що на Соборі по цьому самому основному, кардинальному питанню всі брати і будуть з'єднані в одній православній думці, себто: церква Христова і єпископат єсть носитель вищої благодаті, як преємник апостолів. Але на ділі вийшло не так. З першого дня тут намітили дві течії: одна чисто православна, а друга явно протестантсько-сектантська. В деяких промовах...[2*]

[Неправильно, неправильно! Долой, долой!] *(Страшний шум).* [Не хочемо слухати, ображає Собор, геть його!]

Мороз.

Прошу слухати. Прошу заспокоїтись. Дорогі брати. Ви мене обрали головою для порядку на Соборі, а самі робите безпорядок. В таких обставинах я мушу скласти свої обов'язки. Прошу бути членами Собору. Коли член Собора щось скаже негарне, скажіть мені, а не робіть заколоту. У нас буде багато провокації, будуть домагатись зірвати наш Собор, і ми не повинні їх допускати. Ви сказали, що тут є протестанти. Дайте пояснення з приводу Вашого слова.

Храпко.

Вчора на нашому зібранні...[2*]

Мороз.

Про вчорашнє засідання буде свій час, тоді будете балакати. Ви взяли слово з приводу доклада, і по цьому прошу балакати.

---

* Кінець слова нерозбірливий.
[2*] Крапки в тексті.

Храпко.

Я маю інструкцію братства і мушу її прочитати.

Липківський.

Дорогі брати! Ви обрали мене почесним головою. От через що я беру на себе право просити вас терпеливо відноситись до того, як будуть висловлюватись. Пам'ятайте – Христос сказав: «Блаженні будете, коли будуть ганьбити»[3]. Коли так, то чого ж нам хвилюватись. Хай говорять всякі неправди, а ми цю неправду поб'єм своєю святою правдою.

Докладчик.

Я рахую, що я тим, [що] прочитав, нікого не образив.

Мороз.

Прошу по суті. Справа з вашим інцидентом вичерпана. Я вам дам для пояснення слово в кінці, зараз прошу по суті. Іти прямо, без підходів.

Докладчик.

Ми, полтавці, представники від 6 повітів, від з'їзду нашого та від нашого православного братства получили таку інструкцію. *(Інструкція зачитується)**. Оце я те сказав, на що я получив від з'їзду уповноваження. Що єпископ повинен бути преємственно рукоположен від апостола і носитель чистої благодати, правди і віри Христової. Це нерушимо, це вічно і, коли ми від цього одступимось, то ми підемо шляхом не православним, а протестантським, реформаторським. Основа нашого церковного життя є преємство апостолів і єпископи мусять мати це преємство. Коли цього не буде, то ми зійдемо з православної віри.

Теодорович.

Вельмишановні члени Собору. Питання про канони не є кардинальне питання. Від [т]ого залежить, чи ми підемо по шляху вільної творчості в церкві, чи ми залишимося на тому самому грунті охорони тієї спадщини, яку нам залишили Вселенські Собори, і далі не підемо ні на крок. Отож, по-перше, ми мусимо розібратись на підставі тих же книг канонів, чи можуть бути змінені канони взагалі. Чи має право церква зміняти канони? Коли ми звернемось до історії Вселенських Соборів, то ми побачимо той факт, що кожний Вселенський Собор починав свою працю з розгляду постанов, які були до нього. Свята церква ніколи не втрачала права переглядати старі постанови і вносити нові, які вимагаються життям. Задля того, аби довести вам це, звертаюсь до першого правила 4-го Халкидонського[2*] Вселенського собору. Воно говорить так[4]. *(Читається правило)**. «Соблюдати признали мы справедливим». Підкреслюю ці слова. Коли «мы найшли справедливим», то було, значить, обговорювання. Церква не губила права переглядати канони.

Звертаю увагу на друге правило...[3*] був один священик, він цитував цей кант як доказуючий, що канони мусять бути непорушними. Я хотів тоді взяти слова, але мені не дали його. На ньому базуються наші противники, які кажуть,

---

* Текст відсутній.
[2*] В тексті: "Фалкедонського".
[3*] Крапки в тексті.

що канони не повинні змінятися. *(Читається правило)**. Знову таки я підкреслюю, що Собор мав міркування по цьому питанню, значить Собор міг признати допустимим і недопустимим визнання цих правил. Але знову – чи це визнання мусить бути непорушним, ми тут не знаходимо вказівок, бо знову дальше через декілька рядків читаємо: *(Читає)**.

Значить, цей Собор приймав одні правила і підкреслював, що вони мусять бути затверджені, і з другого боку, в той же час одкидав хоча би постанови Плінія[5].

Таке ж правило 7-го Вселенського Собору[6]. Він також переглянув ті правила, які були до нього і підкреслював, що цих правил він вважає можливим додержуватись. Так що навіть на підставі цих канонів, які я вам прочитав, церков ніколи не втрачала і не мислила, що вона може залишити вільне обміркування цих канонів.

Значить церква має право зміняти. Являється друге питання. Що церква має право зміняти, і, що не має. Щоб не було плутанини, і щоб всі зрозуміли свідомо, я зроблю пояснення. Канони розуміються як догматичні і юридичні окреслення. Догматичні канони – вони мусять бути непорушними, бо порушуючи їх, ми порушуємо свій зв'язок з православієм, а канони, які визначають взаємовідносини ті чи інші в церкві, мали право завше змінятись. Вони перш од всього закреслюють відношення одного організму церкви до другого, відношення пасомих до пасущих, або навпаки – пастирів до пастви. В-третіх, відношення церкви до тих установ, які працюють поза межами церковних органів. Тепер я вас запитаю. Перший пакт був такий – відношення одної церкви до другої. Чи сама церква, організм залишився той самий і досі? Отже, ні.

Всесвіт пережив з того часу дуже багато змін. Деякі церкви зникли, деякі народились. І навіть, коли б ми хотіли дотриматись цих правил, ми не могли б, бо тих об'єктів, чиї взаємовідносини тут закреслюються, їх нема. Далі, другий пакт – взаємовідносини пастирів до пасомих, так би мовити – внутрішній устрій общини, яку ми звемо православієм. Я певен, що ви зі мною погодитесь, що ті люди, при яких складались ці правила, і люди 20-го віку трохи інші по своєму світогляду і своєму міркуванню. Світогляд став ширше. Свідомість віри стала тонше. Відношення до пастирів також змінилось. І не може бути, щоб в тій же рамці, в якій заключався світогляд людей 17-го віку, заключався також світогляд людей 20-го віку. Цього, я думаю, навіть не слід доводити. Це все одно, що скло доводити склом[2*]. Тепер я звертаюсь до третього пакту. Якби ми хотіли додержуватись цього, то ми мусили б воскресити ті установи, яких уже давно нема. Життя весь час йшло поступово. Раз змінились ті установи, то, безумовно, мусить бути змінено і відношення до цих установ. Я скажу знову фразу, яку казав: коли міняється об'єкт, мусить змінитись і відношення до цього об'єкту. Візьмемо, наприклад, відношення до театру. Як ставились до театру старі отці, і, як ставляться зараз. На підставі книг канонів ми знаємо,

---

* Текст відсутній.
[2*] Так у тексті.

що старі отці дивились на театр, як на великий гріх, а на тих, що в ньому працюють, – як на великих грішників. І немає нічого дивного, що тоді, коли пан-отці складали ці правила, на театр був такий погляд. Тоді театрами були арени, де забивали людей, де катували на смерть, де показували, як розпинали Христа, як вели на смерть мучеників Христових. Звичайно, що до такого театру могло бути тільки таке відношення. Отже, якби ці отці жили в 20-му віці, невже вони так віднеслись би до сучасного театру, який показує на живу красу, який викликає найкращі почуття, невже таке саме було б відношення пан-отців до цього театру[?] Третій вид канонів – це канони, в яких знаходиться юридичне закреслення тих чи інших форм життя. Церков, як організм живий, який сам на собі, так би мовити, переживає вплив других організмів життя, а з другого боку – і сам впливає на життя, церков як такий організм вічно живий, вічно творчий, мусить мінятись і через це і канони мусять мінятись. Дуже часто приходиться зустрічатись з таким поглядом. Хто тепер є член церкви? Що то є церква? – «То є отживша форма мислення. Церков – то є та форма, яка залишилась цінною для несвідомих, неотримавших певної освіти людей. Інтелігенція вже відійшла від церкви». Невже це правда? Зовсім ні, але в тому є до певної міри і правда. Церква зупинилась на Вселенських Соборах і через це церковне мишлення зупиняється приблизно на якому-небудь 8–9-му віці часу Вселенських Соборів. А життя пішло далі. Сучасна культура взагалі стоїть на щаблю 20-го [віку].

Церковна ж культура стоїть на щаблю 8–9-го віку. З цього боку праві комуністи, звичайно, ті, що стоять на щаблі 20-го віку, не можуть зрозуміти тої церковної свідомості, яка, так би мовити, захолоділа за певним муром догматичності й залишалась на щаблю розвитку 9-го віку. Зрозуміло, що найбільш свідомі, найбільш інтелігентні верстви відійшли від церкви. Можливо, що вони не відмовились до кінця, що вони розуміють, що це не є природа церкви, але штучне зупинення її розвитку. Не можна сказати, щоб атеїзм був дуже глибоко поширений. А спричинилося тому не те, що релігія є оджившa справа, а те, що церква обставляла її розвиток з упереченнями. І ось церква зараз на щаблю культури 9-го, а може 10-го віку.

Життя церкви мусить бути життям вільної творчості і розуміння всіх релігійних питань і навіть питань догматичних теж мусить змінятись не в тому смислі, що ми мусимо відміняти їх, а в тому, що ми це розуміння мусимо поглиблювати, поширювати. В цьому напрямку можна багато зробити, не порушуючи віри. Церков мусить бути творчою, і коли вона буде творчою, тоді не треба буде пристосовувати її до сучасного духу. Бо тоді релігія буде стояти не в кінці науки, а впереді, і наука буде іти за релігією. Що ж мусить бути завданням церкви, завданням релігії. Є між іншим дві сторони, якими релігія впливає на чоловіка. Власне не впливає, а 2 сторони, якими релігія розкривається для чоловіка. Релігія до цього часу більш звертала увагу на відношення чоловіка до Бога. Мої особисті переконання доходять до того, що Бог – то є щось недоведене, що ми збагнути ніяк не можемо. Ми дійти до того не можемо, бо навіть, коли б ми дійшли до нього, то це не був би вже Бог, а об'єкт до розгляду.

Єство, Бог для нас закритий. За це свідчить факт, що на відношенні до Бога поділились церкви. Я є священик, але я не можу сказати, що таке є Бог. Я не можу сказати, що на нашому боці правда. Основою мусить бути відношення чоловіка до Бога, а не Бога до чоловіка. Християнізація церкви мусить бути підвалиною тої нової церкви, яку ми утворюємо. На цьому грунті, я думаю, можна з'єднати всі церкви. Церква, коли вона порве з тим каноністичним устроєм, який її сковує, церква може тоді зробити те велике діло, до якого призвана. Чи ж вона може піти цим шляхом? Слово Боже каже: «Дух Святий дихає там, де хоче»[7]. Як в часи Вселенської церкви так і зараз ми повинні вірити, що той дух святий зараз, як і раніш, мусить і може виявляти себе в творчості. Це мусить стати необхідним переконанням кожного християнина. І коли нам говориться, що Ви не повинні торкатися цієї книжки, я мушу сказати словами тих пан-отців, перед якими я схиляюсь, і, яких я поважаю, але над якими я знаю ще більший авторитет. Апостол Павел казав: «Дух Божий живе, духа не зламаєш»[8]. Цей дух мусить виявляти себе в вічній творчості. Коли б ці пан-отці прийшли тепер до нас, то вони сказали б нам: «Ви скористувались тим, що ми створили, а самі нічого не зробили». Ми повинні самі утворювати такі книги, в яких мусить бути закреслений* кожний [мо]мент життя церкви. Що ж бо то є – головна ідея християнства? То є безмежне удосконалення. Коли ми будемо розуміти релігію Христа як безмежне удосконалення, то така релігія мусить існувати доки світить сонце і ніякі врата ада не зможуть її знищити[9]. Христос поставив нам той ідеал, який мусить існувати вічно. Ніхто не може поставити нам вищого ідеала, ніякий філософ-мислитель, за той, що поставив нам Син Божий. Він сказав: будьте совершенні так, як совершенен Ваш отец[10]. Хіба ж ми можемо удосконалитись так, як Бог. Це є поза межами нашої можливості. Через те релігія ця буде існувати повіки. Через це Син Божий міг сказати, що я збудую церкву і врата ада не одоліють її повіки. Бо дійсно, таке вічне стремління до цього обожествленія не має свого кінця. То є те, що стоїть поза межами нашого досягнення, і через це воно буде вічне. Життя чоловіка, ви самі це знаєте, то є тимчасовий шлях, по якому той Божий Дух, який ми отримали від першого джерела, від самого Бога, мусить привести нас до нього ж. Наш дух має з'єднатись з Богом, і чим ближче він наблизиться до свого першого джерела, тим більша в тому наша заслуга. Не відношення Бога до чоловіка, а відношення чоловіка до Бога мусить бути підвалиною церкви. Не на те треба звертати увагу, що єсть Бог, не це є головне. Я визнаю такий догмат, інший – другий. Ми кожний можемо залишитись при своїх поглядах. Ось, що мусить бути єдиним у нас, це відношення до першоджерела – до Бога. Коли так розуміти завдання Христове, то треба мислити, що церква мусить бути вільною від всіх тих оков, які її стискують, які не дозволяють розвиватись, і через це не повинно бути погляду на цю книгу, як на те, що ми не можемо змінити. Ми не тільки можемо, а і мусимо. Ідея Христа мусить пристосовуватись до тих чи інших умов життя. Потім я ще не так сказав. Не

---

* Так в тексті. Можливо: "накреслений".

через те мусимо ми зміняти ці правила, що життя нас примушує. Ми, священики, ми духовенство, ми стоїмо на чолі тих, яких ведемо за собою до сполучення духа чоловічого з Духом Божим. Ми повинні бути на чолі життя. Ми повинні вести життя. Не Христос мусить пристосовуватись до життя, а весь мир мусить бути охристианізованим. Церква мусить бути сумлінням [совістю] всього світу. До церкви, як до вищої совісті, мусять звертатись усі. Всі форми життя, все це є історичний хід життя. Церква не повинна мішатися в них. Церква мусить перейняти всі ті форми життя, які розвиватимуться історичним ходом своїм, духом Христової любові, духом віри. Тим шляхом безмежного удосконалення, яке веде до першого джерела духа, до з'єднання з ним, і на цьому шляху вічного поступу церква не повинна залишатись, вона мусить бути потаємним серцем мира. Наш рух, наше життя то є*, нашого серця, хай перестане воно битись і ми перестанемо жити. Все життя, всі зовнішні прояви життя мусять виходити від того серця і до нього повертатись, ним освящатись. І тоді дійсно у вічному рухові по велінню Христа ми не будемо оджившою формою життя. Тоді не буде атеїзму бо кожний зможе визнавати Бога по-своєму. Але відношення мусить бути до Бога християнське. Коли відношення це буде християнське, то ми всі підемо по тому шлях у удосконалення, на якому збудується Св[ята] Церква, він буде шляхом загально визнаним. Тоді кожний з християн буде іти цим шляхом удосконалення, і це не буде мислитись культурним поступом наперед, а як необхідне для самого християнина.

А, коли прийде для кожної людини [мо]мент при смерті предстати перед першим Джерелом, тоді ми всі, що пройшли шлях удосконалення, кожний з нас зможе сказати: «Я в своєму житті переміг, я побідив», – і, як каже Апокаліпсис: «Не відмовиться нам, яко побідившим»[11].

Компанієць.

І так, дорогі брати, я буду не так-то добре балакати тому, що я проста людина і після тих промовців, яких тут кожний з нас чув, слухати мене вам буде, може, скучно. Але я мушу поділитись з вами тим, що є в моїй чесній пролетарській душі. Я мушу вам сказати, що на всякому зібранні єсть маса, яка слухає і яка говорить. Чого ж не всі говорять? Тому, що не всі мають сміливість, а дехто не має красномовства. Або має одно, і не має другого. Кожний, хто виходить, хоче щось сказати. Часто ми бачимо, що вийшов чоловік і сказав «тик-мик» і йому або не дали балакати, або він застидивсь, а він щось хотів сказати. А єсть такі смільчаки, що ведуть до кінця. Наш обов'язок слідить за тим, хто що балакає. Це великий гріх не слідить за тим, що говорить промовець, бо він саме міг принести й багато добра, або, що гірше, – зла. Коли ми придивимося до життя, то як просили Миколу Олександровича дати відповідальне міністерство[12], і от тепер ми бачимо до чого це привело. І от зараз вийшов товариш від полтавської течії. Він сказав, що це буде не православно, і говорить, що так весь народ хоче. Майте на увазі, ви всі тут слівки народу, який нас послав. Прислухайтесь до всього уважніше!

---

* Пропуск в тексті.

Я з того місця, де церква українізована. Багато наклепів чув я на українську службу. Знав я і «Грегочися дівка незасватана»[13], але ж коли я почув вперше українське слово в церкві від пан-отця Терлецького, мені стало дуже приємно. Ми хотіли спочатку, щоб нам дали змогу правити тільки з українською вимовою. Нам це обіцяли. Коли ми розберемося, то тому мирянину, якого послали пан-отці, йому, певне, казали так само, як і мені: іди і добивайся того, щоб ми могли молитись так, як ми бажаємо. Він, певне не об'яснив, що я буду одстоювати ту течію, і тут він говорить од цілого народу: «Як тільки ви нам не зробите, то це буде неправославно». Я скажу, дорогі брати, що, коли це буде не православно, то я буду неправославний, а все-таки буду так іти. Неправославний виходить те, що ми зараз не поминаємо Миколу Олександровича й Роспутіна. Коли ми подивимось, то хіба це не буде православно, коли ми находимо місце, яке нас об'єднає. Хіба це не буде православно, коли ми подивимось на поважаємого пан-отця Липківського, який нам приводить, з'ясовує канони. Хіба це для нас, простих людей, не обідно! Коли нас благословляє владика, а сам держав у тьмі, і тепер, коли ми наближаємося до того світла, то нам кажуть, що ми будемо неправославні. А хіба той православний, хто на всі заклики Церковної Ради казав: «Лавочка, лавочка». Це, замітьте, говорили люде, яких прислано сюди, і які мають робити шкоду нам. А хіба це не по православному, коли ми говоримо: «Возлюбіте ближнього свого, як самого себе»[14]. Хай я буду неправославний по-єпископському, а православний по-Христовому. Я не можу всього сказати, а то треба сказати тим пан-отцям: «Чому ви називаєтесь пан-отці? Хто вам дав цю назву?» – Поважання людей, вибравших вас. Те, що ви повинні бути у нас авторитетом, проводарем людей, Ви за це називаєтесь пан-отець наш духовний. Наша «неправославна секта» веде до того, щоб ми себе не обманювали, а дійсно вибирали собі пан-отців. Ми повинні сказати, щоправда, що в нас багато темноти є, і темнота нас і подолає. Ми могли іти на компроміси, які були потрібні темряві. Але сказати, вийти сюди і сказати перед цим Собором, єдиним Собором за все існування православної церкви, сказать, що народ так хоче і сказати, що як тільки не так, то це буде сектантство, – це я считаю гріхом, і тим всім пан-отцям, всім полтавцям я скажу, що це гріх перед чоловіком, перед ідеальністю, перед тим, за що зараз ллється кров за світ, за правду. Я кажу, Брати, ми мусимо дуже уважно і тонко слухати і слідити за тим, що ми робимо велике діло, і діло це залишиться на великих листах історії. Тому ми мусимо бути дуже обережними з тими людьми, які прийшли сюди з недобрими думками.

Мороз.

Я просив би дорогих братів не висловлювати своїх відчувань і не вживати тих слів, які можна було б прийняти за образу.

...*

Я прохав би Президію зауважити промовцям не висловлюватись від Полтавщини, думав, може один чоловік так, а це ображає нас, всіх полтавців.

...*

* Прізвище не вказано.

Шановні соборяни...* Це попередній промовець громадянин, коли він висловився, що ми є пан-отці, духовні отці як є отці фізичні, фізичний дає нам життя фізичне, а духовний повинен нам дати духовне. Я кажу , що він мусить...* я схвилювався. Бо всю свою священську працю я вживав на те, щоб бути світом. Мене дуже радує, що тут є «слівки», які приїхали на Собор, не дивлячись на перешкоди, щоб почути світ, розібратись з тим, що таке є визволення церкви російсько-української, і я дійсно бачу, що пан-отці українські дійсно єсть реформатори, у яких наболіло на душі. А, щоб приступити до того, як це зробити, нам прийшлось зіткнутись з тими силами, якими ми оточені. Раніше на нас дивились дуже просто. Називали реформаторами, які хотять зруйнувати церкву. Я дивився завше на канони, як на ланцюги, які нас скували. Я завше гадав, що Бог створив чоловіка, по образу і подобію свойому. Не забував, що головне подобіє Боже в духовній творчості, яка є в чоловіку. Бог творив мир, – так само і чоловік уподобляється йому, він творить машини і т. п. В цій творчості є відміна чоловіка від всього іншого живого єства на землі. Духовні качества чоловіка поступово розвивались. Коли ми порівняємо людей, що були раніш і тепер, то раніш вони жили в печерах, а тепер ми маємо вік електрики і удобства. Значить ідуть удосконалення і духовні, і нравственні качества удосконалюються. Чим більше чоловік живе, тим більше він совершенствується і духовно, і фізично. І у нас в церковному житті ми маємо право совершенствоваться.

Багацько єсть того, що забороняє нам совершенствоваться. Ми не можемо розуміти деякі явища природи. Наприклад, як я, який знає канони, як я можу навчати так, як нас просять, звертаючись до нас, як до світла, коли я буду їх триматись. Коли я бачу, що вони одмерли, а справжні книжки считались вольнодумними. Як я можу бути світильником. І, коли мені в житті приходилось пасти паству, на мене казали – це преступник. Але мій погляд на деякі таїнства, на деякі відправи був остільки з'ясований, що ніяка провокаційна тактика не могла його похитнути. Коли ми відчули, що канони нас тісно стискують, ми зібрались тут, щоб переглянути їх, щоб розірвати і зробити церкву такою, яка вона була в перші віки. Тоді на перешкоді розвитку живої церкви нічого не стояло. Одчинялись школи, де навчались священики. Зараз пройшли віки, а ми користуємось ще тим, що придбали раніше. Коли мені зараз кажуть, що у вас єсть тіло, а немає голови, а я кажу, а до цього часу була голова – Вселенські Собори, а не було тіла.

Коли ми прочитаємо старих пан-отців, вони завше пропонували обмірковувати те, що говорилось. А нам це не дозволялось. Нас обвинувачували в політиці, робились обшуки. Я знаю багато духовних сімей, які весь час були на положенні підозрілих. Один священик, який зараз тут серед нас, а я знав його ще студентом, був навіть один час засуджений і сосланий. Щодо моєї праці особисто, я бачу, що 7 років, які я весь час працював, збудували великий міцний грунт для н[ашої] церкви.

Але, переходячи до канонів, мушу зауважити: деякі отці казали, що їх

---

* Крапки в тексті.

зміняти не можна, але з них єсть і такі, що їх уже ніяк не втілиш у життя. Багацько, багацько канонів ми порушуємо. Єсть такі канони, що, коли б мене заставили їх виконувати, то я не зміг би бути священиком.

Я дивлюсь на святу працю в церкві, як на апостольську працю, найсвятішу. Нас називають нігілістами, а коли ми, священики звертаємось до єпископів і доказуємо, що в церкві повинна бути реформа, на нас дивляться, як на вискочок, які хотіли б низвергнути церкву. Але вона на ділі не розрушилась, а стоїть на тім грунті, на якому ніколи не розрушиться. Я це бачив із своєї власної практики. Ми будемо не шкодити державі, а навіть приносити вигоду. Але ми зможемо зробити це тільки тоді, коли переглянемо канони, переглянемо Вселенські Собори, як вони прекрасно [обходились] з тими чи іншими правилами. Так апостольське правило говорить, що єпіскопи мусять бути жонаті[15]. 6-й же Вселенський Собор постановив, що ми не відміняємо ці правила, а обходимо[16]. Невже і ми не можемо так сказати, що ми не відміняємо канонів, а обходимо їх, бо цього вимагає життя. Вони це все робили, чому ж не можемо робити цього ми? Коли не тільки з каноністичного боку говорити, а і з історичного, то події, які зараз відбуваються, повинні були бути. Ці собори нагадують нам ті зібрання, які були на Україні в 17 році*, до поневолення України. Ось великі події церкви української – Христини Києва[17]. До 13-го ст. церква на Україні стояла на найвищому щаблі розвитку. Татари зруйнували все. Далі Україна підупадає Литві, яка перенімає від України її культуру. Ще далі Україна підупадає Польщі. У поляків була вища культура. Крім того, поляки мали на меті знищити православну віру, і нашій церкві в той час було дуже тяжко. Поляки ставили на наші катедри цивільних людей, і вони ганьбили нашу церкву.

Людськість побачила, що церков гине і стала формуватись в братства. Вони судили заклади, які вели справу не на користь церкві. Ці братства получили благословеніє от патріарха Царгородського. Вони несли світ, закладали монастирі і всім цим дуже стісняли єпископів[18]. Отже, єпископи ці стали поголовно переходити в унію. Були такі часи, що на Україні оставався тільки один православний єпископ[19]. Але людськість не губила духа. Братства поширились навіть на село. І от я кажу, що, коли ми поглянемо в історію, то ми побачимо, що зараз єсть ті ж братства – п[равославна] церковна і інші ради. Коли Україна приєдналася до Москви, то церкві стало дуже важко. Але і зараз є книжки Петра Могили[20], з котрих видно, що раніш правилось на українській мові. Москвою ж були відчинені вищі церковні органи[21], яким підлягали всі церкви, і з цього моменту почалась безпощадна руйнація української церкви.

Тепер же, коли цар пав, до нас знову повернулись наші права керувати своєю власною церквою. Чи єсть такі канони, які казали б, що Москва мусить керувати нашою церквою. Ми правдиво просимо, щоб нами керувало правдиве наше власне, духовенство. Ми правдиві й з каноністичного, і з історичного боку. Ті, які канонів не знають, считають, що наш Собор неканонічний. Тепер,

---

* Мається на увазі XVII ст.

коли ми відчуємо, що ми незаконні, ми мусимо сказати, що вони глибоко помиляються, бо знаємо ми канони. Я скінчив.

Мороз.

Ще мається 7 промовців. Єсть пропозиція припинити запис промовців. *(Приймається).*

Буяло (Остерщина).

Дорогі члени Собору! Я на превеликий жаль, не знаю ні одного канона. Ніколи їх не читав, але бачачи, як розпинаються люди за канони, я подумав, що вони таке, і додумався. Тут діло зовсім не в канонах. Вони так, як старі закони, писались більш для когось. Так, там ясно було написано великими буквами на сторінці: коли мужик судиться, пороти не можна. І ось, коли його пороли до суду, то він казав, що пороти не можна. Йому відповідали, що на другій сторінці написано маленькими буквами: «випороти можна». І так бідний мужик ніколи не знав, за що його судили. І так закон можна міркувати як хочеться. Колись, як Богдану Хмельницькому казали, що єсть, мовляв, історична крепость Кодаки[22], яку не розбити. Він відповів: «Що руками людськими робиться, те і розрушається». Так і на мою думку. Що руками було написано, те буде і переписано. Аби Микола II видав наказа єпископам спалити всі канони в церкві, то повірте, вони б спалили і мовчали. Далі освітимо цю справу на селі. Чи знає хоч одна баба канони? – Ні. Вони вірять не канонам. Вони зовсім їх не знають і не питають. Правда, не читають вони і Євангелія. І от як поводяться батюшки на селах. Порушуються на селах не тільки канони, але і віра. Візьмемо приклад. Баба чує грім і знає, що то гримить пророк Ілія. Чи сказав коли батюшка, що це не Ілля? Ні, він служить бабі молебна од грому, а собі на хаті ставить громоотвод. Він не має жодної рації розувіряти її. А хто не знає, що в церкві висять 36 правил. Що «ежели у вас украдут коня, то молитесь такому святому, а когда болят зубы, то такому святому». Все це єсть порушення не тільки канонів, а і віри. Це єсть релігійна грязь. Може частина, один процент зі ста наших батюшок, цього народові не кажуть. А як прийшлось зміняти...* то канони заколотились. Священик, як наговорить бабі, тут і орієнтація, і організація, і маніфестація... бідна баба і каже: «Дійсно, все пропало».

Я вам розкажу такий приклад. Порушені не тільки канони, а і віра. Стою я в церкві, в якій буваю кожен день. Підходить баба. Просе: «Запишіть, будь ласка, на молебен». Я питаю, кому. Та я і не знаю, це, батюшка, певне, знає. Щоб покарав Бог ворогів моїх. Я кажу, такого молебна, певне, немає. – Ні, батюшка знає, він уже раз служив». Я входжу до батюшки. Він каже: «Так що, запишіть прохання і отдайте бабі». І от, дорогі члени Собору, за якусь копійку, чоловік не задумавшись ні крішечки, ні покраснівши, змінив віру. Обгадив цю віру. А поставте його сюди, то він говорить буде цілий день. Він вам раптом скаже: це не можна, цим ми порушуємо заповіді релігії, ми зміняєм сущность канонів. В чім же тут діло? Віра зостається в народі такою, якою була, і тому

---

* Крапки в тексті.

винні ми самі, що порушуємо цю віру. Ми знаємо, що баба молиться так на селі: «Ізбаві нас од твого лукавого»[23].

Далі, самий страшний канон, як я чув, це було те, що єпископів треба висвячувати якось інакше. Ось якби розказати на селі ту картину, яку я бачив тут в Малій Софії. Що таке там в церкві робиться? По-моєму, комедія. От закадили, розчисався чоловік. Це екзарх називається цей чоловік. І так мені, як глибоко віруючому чоловікові, тяжко було на це дивитись, що я як не со сльозами вийшов з церкви. Через що було мені тяжко? Мені здавалось, що той чоловік, який там сидів на тому стулі, не постояв 1/4 години. Що сидить і спить – і бачить у сні трон. Люди пливуть як хвилі – дивиться, конечно, на цю комедію. І от цей чоловік красненький сидить на цьому троні і нічого абсолютно не думає. А я в цей [мо]мент, дивлячись на розп'яття Христа в терновому вінці, що висить перед ним, і на яке він не звертав жодної уваги. Як на голові кров капає із цього вінця, як по каплі виходить життя з нього. Яке лице у нього захудале, страшне, страждав неймовірно. Страждає, бо тіло його переживає смертельні муки. Але серце першого єпископа це не тривожить. Він собі сидить – спить спокійно. Сидить він собі спокійно і навіть страшна картина смерті Христа не зворушує його. Він не хоче навіть один час постраждати, щоб постояти перед ним, бо його білим ніжкам тяжко зробилось, поки його оділи. А то він буде страждати за нас, за хамів, котрим били морду тисячу років і збираються ще бити. І от, дорогі члени Собору, коли казали тут, щоб ці канони не порушувати, треба іти на компроміс, то що скаже село, коли ми скажемо, що не єпископ висвячував нам єпископа, а ми самі. Я не знаю за другі села, а за своє скажу. Ми зберемо громаду і скажемо: «Оце, люди добрі, зробилась така пригода. Поскидали архієреїв і не було кому святити, так ми самі їх висвятили!» І баби скажуть: «Добре!» – У нас розумні баби. «Єсть, значить свій, то й добре, аби був українець». Оце я глибоко вірю, що так буде. Що ж було б, аби це сказали не ми, а якби це сказав батюшка з хрестом в руках і сповістив він таку велику радість і сказав: «Дорогі брати! На Соборі зробилась велика радість. Для нас сьогодні день Пасхи святої. Сьогодні вибраний на Соборі і посвящається народом єпископ наш народний, котрий іменно попіклується про вашу душу , а не буде так сидіть, як я вам розказував».

Прилуцький.

Я знаю, що Собор вжив заходів, що тут єсть стенографісти. Я бажав би, щоб ці всі слова були зафіксовані і видруковані. Щоб вони розійшлися по всій Україні.

Мороз.

Собор приймає це до уваги.

Прилуцький.

Шановні члени Святого Собору! З цієї глибокої промови, яку ви чули, можна тільки плакати. Але я хочу, щоб те, що я скажу, було краплею, переповнившою чашу. Після всього того, що я чув, я мушу тільки сказати одне, те, що сказав у страшенно тяжкий час нашого життя [Христос]: «Горе вам, що забули заповідь Божу»[24]. Заповідь Божу отділимо от тих золотих палятурок.

Про ці золоті палятурки я вже говорив раніше. Нам, християнам, потрібно одно Євангеліє, а тим, що тримаються канонів, одні палятурки. Палятурки – це ті камні, обставини життя, які дорогі для свого часу, і невже в той [мо]мент, коли воля життя, воля віри єсть власність єпископів, у нас може бути хвилювання. Що нам важніше, чи канони, чи закони? А закон ви бачили, який товстий – Новий, Старий завіти. Що Христос сказав, законникам у відповідь? Христос сказав, що весь закон в одному слові: «Один Бог, любіте Бога і ближнього свого»[25]. А все друге, єсть пояснення його. Це той закон, що ні одна риска не може зникнути, доки небо і земля єсть до скінчення віку. Треба визнавати, що єсть Бог і треба його любити, і ближнього свого любити, як самого себе. Ось же треба мати це на увазі, і вислухавши все те, що єсть канони, яка єсть суть віри і які єсть обставини життя, ви і будете вирішувати те кардинальне питання, яке нас зараз всіх хвилює. Казав тут дуже цікаво промовець пан-отець, якого я від щирого серця обіймаю, що сам же Христос казав, що треба іти далі, все далі. Вище, все вище. «Будьте совершенні, як отець Ваш совершенен»[26]. І ніколи людина не може сказати: вона дійшла до кінця. Чим ближче ми підходимо до того високого ідеалу, тим він нам дорогший.

Чим він вище, тим наше прагнення непорушніше. Досі наше нещастя було в тім, що ми світили той огонь, якого від нас чекали не так, як треба. Не до завершенності ми вели, а до окаменілості. Давно в російській церкві чесні люди казали, що вони не дають життя. Що вона спинилась, що вона відмерла, і один письменник з демократичним напрямком казав дуже виразно про людськість: «Люде, як слабі цуценята тичуться мордою і не знають куди»*. Треба іти все далі, все вперед. Людськість забула це. Забули, значить, заповідь Христову і дійшли до того занепаду, який маємо. А ми ще хвалились великою Росією, великими письменниками, як Достоєвський[27], Толстой[28]! Кістки їх перевертаються в могилах, коли вони бачуть, що стільки горя, сліз ллється за те, що забули ми слово Боже. Отже, маючи на увазі, що ми дбаємо не про сучасний момент, а про освящення високим ідеалом майбутніх поколінь, скажімо: горе нам, коли ми забудемо заповідь Божу з приказу людського. Нас оточило зачароване коло. Коло отих канонів, про які так багато отут казали, і про які я нахожу зайвим балакати. Спутало нас залізне коло і не можемо ми з нього вийти. Але ми розірвемо його, і підемо ми на нове життя, відбиваючи в своєму серці заповідь любові тим шляхом, якому навчав нас Христос.

Шевчук (Волинь).

Виступаючи з промовою, я бачу, що багато сказано того, що я хотів сказати. Господь, кажучи притчу про талант[29], сказав, що був один з чоловіків, якому він дав один талант. Той зарив його в землю, а потім повернув, кажучи: «На, Господи, ти дав мені, і ось я повертаю тобі». Ідею господню людина не оправдала, не оправдала, бо той талант був зовсім непотрібний тій людині, він показав тій людині, що на один [той талант] повинно було зробити десять талантів.

---

* Прізвище письменника не встановлено.

Він яскраво підкреслив життя того таланту. Отже, це Святе Письмо є тим самим талантом. Ми мусимо його поширити. Я скажу словами пан-отця: «Будьмо совершенні, як совершенен отець наш небесний». Но що ми зробимо, коли поставимо себе в обмежені рамки? Я скажу ще одну притчу, нашу селянську, життєву. Коли жениться наш парубок, то йому дарують гроші. Один ховає їх, а другий пускає в оборот. Згодом ми бачимо, що той, що заховав, – гроші втратили свою матеріальну вартість, – і от той остався тільки з грішми. Той же, що купив корову, має прибуток. В чому ж щастя людське? – В наближенні до совершенства. Коли людина старається наблизитись до совершенства, тоді вона щаслива. І ось коли Христос, наш великий фундатор і архітектор нашої церкви, заповідував нам це совершенство, а ми ці заповіді зачинимо в рамках в тих приказах людських, що звуться Святим Письмом, і коли Христос спитає нас, що зробили ви з талантом? Яку відповідь дасте Ви йому в той час, коли він буде уявляти з себе суд світа і правди. Ви скажете: «Прости, Господи, я приніс тобі той талант, який ти мені дав. І скаже Він: «Відійди. Я розумію тебе як Господь. Ти пішов за примусом людським, але не з Святим Письмом». Подальше від примусів людських. Вони робляться всі з заздрості. Вірте тільки в те, що дав Христос. Отже, ідемо одностайно, брати, за тими заповітами Христовими. Киньмо їх в життя церкви, той заповіт любові Христової. Будьте совершенні, як отець совершенен небесний!

Що таке право-славний? Це є сполучення двох слів. Хто ж такий православний? Ми чули доповідь шановного отця Липківського. Він каже, що ми давним-давно відійшли від канонів. То хіба ж це є православіє, коли ми зачинимо кімнату, і скажемо, що там живуть люди. Це буде неправда. Там пустка. Які ж ми будемо православні, коли ми залишили їх більше трьох четвертей. Чому ми маємо триматись їх. Життя вимагає тих чи інших змін. Але знов питаю, чи їм відомі заповіти Христа. Ми мусимо використати всі засоби. А він сказав: Любіте ворогів своїх і будьте смиренні. Хай не буде між вами гордости, бо гордість це є спокуса[30]. Коли великому нашому Учителю сказав диявол: «Киньсь з гори і я все тобі дам, він не зробив цього»[31].

Я перехожу дальше до цих канонів. Во імя нашого Христа, киньмо їх. Може ми тим святим стремлінням запалимо благодать Божу, яка мусить горіти в серцях. Може ми з єпископів зробимо ще людей. Скиньмо мішуру. Виконаємо ж це, дорогі брати, і тоді ми всі сили кинемо в темну масу, щоб світом правди осяяти наш темний люд. Тільки тоді наші менші брати нас зрозуміють. Тоді у нас будуть панувати ті ангельські девізи, про які каже апостол Павел. Отоді якраз ми звершимо те, що каже нам заповіт. Ще раз прошу вас, киньмо гордість, образу. Не буду казати, киньмо їх*.

Даниленко (Канівщина).

Шановні соборяни, їдучи на цей Собор, я не мав на увазі виступати на Соборі. Але завдяки тому, що події на Соборі прийняли дуже жвавий характер, почуття мої зворушились до сильної міри. Я сказав би, що я почуваю себе так,

---

* Так у тексті.

ніби мене освічені люди віри Христової загнали в такий тупик, що я не знаю вже як і вийти з нього. Їхав я з певним розумінням віри, а тут случилось так: в мене пошатнули віру, яку я мав. В чім же діло? Я працівник по відродженню нашої української віри, і от ті ж люди, які зі мною працюють, показали, що начебто ми не в згоді. Начебто я інакше вірю. Я запитую себе, відкіля ж це? Я ніколи не гадав, що між нами може бути розбрат. Віра в Святе Письмо, знання Святого Письма і душі – ніхто не скаже, що це буде акт, на якому ми можемо розійтися. Треба, виходить, звертатись до адміністративного закону. Оце єсть той розбрат. Мені здавалось би, що вони не стоять того, щоби на них зупиняти увагу. Але коли вже вони мають місце, то будемо дивитись на них практично. Що вони значать не тільки для духовенства, а і для мирян. Що ж ми бачимо? Ми звертаємося до себе і кажемо. Я особисто буду казати про себе. Бог єсть, душа єсть. Я це знаю. Доказувати я не можу, але я знаю. Раз так, то я повинен віддавати собі відчит в тім, що це єсть, було, і буде. Значить так повинні були міркувати і первí люди, не тільки християни, а й первий чоловік. Його Бог створив, і в той час, коли він був оставлений милостію Божою, Бог сказав: піди і чекай милості Сина Божого. Ідемо далі. Ми бачимо дуже багато єврейських канонів, єврейських знатоків і пошти зовсім не було діла Божого, котре перейшло від того Сина Божого. Все пішло так, що дійсно Син Божий мусив своєю смертю доказати величність свого слова.

Це друга іпостась*. Тепер третя. Христос дав нам дух в церкві і цей дух повинен жити. Ми бачимо, що на образах над головами, єсть дух Божий. Нехай би цей дух засяяв. Чи багато побачили ми б того сяйва над головами людей? Я певен, що його доведеться побачити в сірій масі, частично серед інтелігенції, але певен, що не в тій масі, яка себе оточила канонами, через те, що ці люди самі [себе] добровільно замкнули в ланцюги і не можуть з них вийти. Те, що було потрібно в той час, взяте за сталу форму життя Христове. Це і єсть, що люди самі себе заперли в клітку. І мене страшно дивує, що людина, яка вірить, яка допускає, що єсть дух Божий над людьми, іде до цієї клітки, біга коло неї і хоче від того чоловіка, який там сидить, взяти благодать. Я вірю в те, що святим духом всякий живе. Коли духа не буде, значить душа завмерла. Я не теолог. Я не можу сказати, як вона може віджити, чи безпосередньо духом Божим, чи через ритуал. Мені здається, що безпосередньо. Візьмем практично. – Чоловік має душу, і в тій душі почуває дух Святий. Але чоловік має волю. Він може зробитись грішним. Дух завмре. Тепер питання практичне. Коли ж вона може відживитись? Чи через ритуал, чи безпосередньо. Невідомо коли, в яку годину. Оце такі мої практичні думки відносно єпископату , тих людей, що замкнулись і сидять у клітці. Однако, коли ми звертаємось до цих єпископів, то ми уявляємо собі, що вони щось мають. Так чому ж нам не подивиться на них практично? Може, вони нічого не мають? Як ми придивимось, вони добрі промовці, але ніяк не керівники життя. За тим благодаті на них не могло бути, бо помазанник їх не Христос, а антихрист-цар.

---

* Так у тексті.

Ми бачимо, що вони кажуть «ми», а не «я». Звертатись до них – я не понімаю. Це звертатись до пустої посуди тій людині, що хоче дуже пити. Таку посуду можна спересердя розбити. Звертатись до них – це напрасний труд. Це – порушувати єдність нашу, внести заколот, привести до того, що Собор буде не 11 день, а 16. Я особливо вважав би, що таких кліток не треба боятись, а також звертати увагу на ту полтавську течію, яка каже, що єпископ є преємственник апостолів. Так от, практично дивлячись на це питання, ми підходимо до того, що ті, що держаться доказів, являються тими фарисеями, котрі проявились у величезний [мо]мент пришестя Сина Божого на землю. Така ж участь жде тих, котрі проморгають пришествіє духа Святого на церков. Бо церква може починатись тільки з того духа. Та церква, котра розуміється всесвітньою не існує реально. Коли ми будемо запобігати перед цими канонами, ми будемо сидіти на мертвечині і загнивати. Або канони або життя.

Мороз.

Надійшли до Президії такі пропозиції: засідання затягується, обмежити терміном, припинити промовців і перейти до обговорювання питання. Ще мається два промовці: брати Черкаський і Чехівський. Дати слово.

Черкаський.

Шановні соборяни! Мені здається, що ми ломимося в одкриті двері. Питання про те, що канони одкинуті життям, мені здається ясним. Тільки, певно, не всі канони одкинуті, бо всього буде забагато. Мені здавалося б вартим просити правничу комісію, щоб вона переглянула канони і доклала нам, які треба відкинути. З докладу вельмишановного п.-о. Липківського ми бачимо, що канони відкинуті життям. Проти таких канонів, певно, ніхто не може нічого сказати. А мені здається, що, коли ми станемо на практичний шлях, коли комісія покаже, що ці канони треба відкинути, ми можемо їх ствердити. Моя одна пропозиція: передати правничій комісії передивитись канони і докласти Собору, які канони уже одкинуті життям. Крім того, я мушу зазначити, – не [ми будемо] відкидати канони, саме життя переросло їх. Ми тільки можемо констатувати, що такі-то й такі-то канони уже одкинуті. Бо відкидати канони Вселенської церкви ми, як Собор, не маємо права. Ми можемо тільки зазначити, що такі-то й такі-то канони вже відкинуті самим життям. Але, коли ми Собор місцевий, ми можемо відміняти постанови також соборів тільки місцевих. Я розумію Собор 1918 р. Отакі постанови ми можемо одміняти. Друга моя пропозиція єсть та, щоб просити правничу комісію переглянути постанови, з якими ми не можемо погодитись. З цих постанов ми, зокрема, знаємо одну , що богослужіння мусить провадитись на церковно-слов'янській мові. Цю постанову ми можемо одмінити. От мої дві пропозиції.

Чехівський.

Справа з канонами, брати і отці, досить з'ясована. Лише одна сторона цієї справи не з'ясована ясно: чому канони порушуються по вимогам життя єпископату, і він тоді мовчить, а, коли канони ці оджwillвають і не пригодні для вжитку українською церквою, то чому кричать про це всі: «неканонічний Собор». Яка тут причина? Цю сторону нам треба взяти на увагу.

Бо дійсно, єпископат складає на нас таке в[р]ажіння, а самі і пальцем його не хотять торкнутись. Ці канони порушені. Приклади ви бачили в докладі отця Липківського. Єсть канон, який каже, що лише шість місяців єпископ може бути відсутнім на своєму місці і то тільки по хворості. Антонія немає вже [який час], а його і досі поминають[32]. Чому порушують вони закони і мовчать? Чому кричать вони про нашу українську церкву, що вона не канонічна. Очевидно, не Христова віра, не дбання про правду являються підставою для цього. Що їх гонить до цього? – Те, браття, те саме, що примушувало фарисеїв і книжників боротися з Христом. Вони замінили заповідь Господню людськими інтересами, інтересами свого панування і через те, коли вони бачать, що церква уже не буде служити їм, визволяється від них, вони кричать про канони: «канони, канони! Правила, правила!» І тимчасові правила життя хотять зробити незмінними правилами. Хотять убити життя, бо це значить бути убійцею життя церкви, коли сказати, що канони не можуть змінятися. Що канони всі вічні. Коли це сказати, то це значить убити життя.

Коли канони оджили, то їх не можна втілювати в життя, а треба творити все нові канони. Бо що єсть канони? То є засоби до здійснення життя. І коли вони служать здійсненню заповітів Христа, – вони є[сть] канони, а коли вони оджили, то вони вже не канони. І через те не можна тимчасові правила зробити вічними, бо інакше ви скуєте дух Христа, і ви зробите ту гангрену, ту слабість тіла Христова в церкві, якими слабують ті, хто зве себе єпископами, митрополитом і т. д., бо вони відступили від основної заповіді і якимись правилами людськими хотять заповнити своє отступлення. Через це я всією силою своєї віри підтримую перед вами, брати, резолюцію, внесену пан-отцем Липківським про те, щоб визнати канони, маючими значення на данний [мо]мент , поскільки вони стоять за розвиток Христової віри і життя церкви. Разом з цим кличу вас визнати наш Собор канонистичним, бо він творить канони. Визнаймо себе Собором повноправним, рівним усім другим Соборам. Що ж торкається до конкретних внесень брата Черкаського, то однині канони будуть розглядатись по окремим питанням: про відношення української церкви до других церков, організація Вселенської церкви і т. д. Як ми розуміємо, буде розглядатися життя нашої української церкви, статут церкви і парафій. При цьому я вважав би, що не треба розглядати всі канони, а тільки ті, які зв'язані з окремими галузями життя церкви в цей [мо]мент.

(Одна година дня. Далі йде стенограма т. Щадилової) Стенографістка О. Кононенко.

1 – 3 1/2 год. дня.

Липківський.

Я не довго скажу, через те прошу дозволу звідси казати. Більшість промовців, як я бачу, тримаються моєї точки погляду. Всі промови, які були – вони були тільки додатком моєї доповіді. Коли я зроблю деякі добавки, то тільки відносно першого промовця священика Храпка. Він сказав, що є благодать нижчого класу і вищого класу.

Розділення такої благодаті я не знаю. Яка це нижча і вища благодать? Апостол Павел каже – ми Божі помішники[33]. *(Читає)**.

Ясно, що з точки погляду нового догмату, полтавський з'їзд думає, що тут говориться про вищу благодать. Апостол Павел мав якусь вищу благодать – добре, це так, ну, а благодать священика вища чи нижча? Я хотів це запитати того пан-отця. Мені здається, що у священика повинна бути нижча благодать, а от благодать пресвітера ще нижча повинна бути. *(Читає)**. От, значить, як тут розмежити яка тут благодать! Одним словом, тут окреслено з'їздом Полтавщини, який новий догмат утворив про благодать нижчу і вищу. Вони утворили ще якийсь-то канон. Цей канон полягає в тому, що поділили книжку на дві частини – на першорядну і другорядну. Першорядна не може бути змінена, а другорядна може бути змінена. Ще ніхто ніколи не розпреділяв – це виключно творчість полтавського з'їзду. Я думаю, хай би вони дальше про творчість розпространяли, але ця творчість, безумовно, не буде така, про яку ми говорили про творчість життя, а не канд...[2*]

Священик Храпко говорив про питання про єпископат – треба триматись Апостольського преємства. Я про це не буду довго говорити, але хотів вам задати трошки роботи, подумати над цим, що таке виявляє Апостольське преємство. Чи Христос передав Святого Духа церкві, чи персонально кожному? Прошу вас подивитись у Святому Письмі, чи Христос дав персонально, чи церкві дав Святого Духа, щоб церква передавала. Я прохав би дуже не заморочувати себе тим, що називається догматичним богословієм – бо це є туман. Коли хочете знати, що догматичне богословіє митрополита Макарія[34], яке ми повинні були у семінарії вчити – воно є не православне. Прошу вас, не будьте рабами цього богословія, бо, хто хоче знати першу віру по Богословію Макарія, то він так же познає по цьому богословію, як і по учебніку Єланського про Україну[35]. От через що після кількох уваг, я у другий раз хочу прочитати ухвалу, яку я вчора докладав з приводу канонів. *(Читає)**.

Один з промовців пропонував, щоб включено сюди було ухвалу Собору 1918 р. Так як цей Собор визнаний нікчемним, то переглядати ці канони немає рації. Для нашого Собору це не потрібно.

Мороз.

Хто з приводу резолюції просить слова?

N...[3*]

Шановний Собор, приймаючи на увагу те, що в дальнішому житті церкви буде скликаний Вселенський Собор, я цілком підтримую пропозицію професора N[3*], аби ці канони були переглянуті комісією.

Мороз.

Прошу з приводу резолюції висловлюватись, а більше нічого.

N...[3*]

Я погоджуюсь цілком з цією резолюцією, крім останнього пакта. Але зазначаю, що треба було б конкретно, – який ми канон касуєм і який утвор юєм.

---

* Текст відсутній.

2* Так у тексті.

3* Так у тексті. Прізвище не вказано.

(Галас). Коли ми утворюєм нові правила церковні, то скажемо конкретно, які саме. Треба, щоб Собор конкретно опреділив. Моя конкретна пропозиція – погодиться з резолюцією, але зазначити, які саме з старих канонів усунути, а які утворити.

Теодорович.

Річ у тому, що прочитана резолюція не тримається у памяті. Я пропоную, щоб резолюція нашого Собору була надрукована і де-небудь вивішена, для того, щоб можна було кожному прочитати.

Якименко.

На першому Апостольському Соборі був председателем апостол Яков, бо кожний Собор повинен відчинятись єпископом. Цей Собор не можна назвати Собором, а з'їздом, бо тут немає Єпископа. *(Галас: досить, геть).*

Теодорович.

Справа канонів надзвичайно важлива і до цього треба однестись з великою увагою. Для того, щоб прийняти обгрунтовану резолюцію, треба знати ці канони, це треба...* *(Галас).* Я піддержую пропозицію Черкаського, щоб переглянути канони. *(Галас).*

Мороз.

У нас такий порядок. Резолюції ми принципово ухвалюємо, і вони ідуть на розгляд Президії, а потім їх можна буде ще заслухати і затвердити.

Липківський.

Річ у тім, що прийдеться прочитати тисячу канонів цеї комісії. Коли ця комісія почне переглядати, то ми ще будемо сидіть рік і не дочекаємося, щоб переглянула їх комісія. У першу чергу нам треба усунути самодержавний єпископський устрій, його треба замінити народоправним. А останні канони саме життя усунуло.

Бей.

У деяких членів Собору виник сумнів, що на нашому Соборі не всі члени Собору...* *(Галас).* Я прошу мандатну комісію перевірити мандати. *(Галас).*

Мороз. *(Читає резолюцію)*[2*]. Резолюція в цілому, крім останнього пакта, приймається одноголосно. Проти останнього пакта – 4 чоловіка, утрималось – 9. Тепер доповідь брата Чехівського і отця Липківського.

Липківський.

Моя доповідь буде коротка. Самі головні постанови вже вирішені. Ми уже вияснили, хто ми є. Ми є місцевий Собор Всеукраїнської православної церкви[3*]. Через це ми є вищий керуючий орган цеї церкви. Отже, тепер ми маємо повне право сказати своє слово, слово рішуче для всієї української церкви про те, якою надалі повинна бути наша Українська церква. Чи вона повинна бути підлеглою – автономною, себто мати зв'язок підлеглості з чужими церквами, чи повинна бути вільною автокехвальною.

---

* Крапки в тексті.

[2*] Текст резолюції відсутній.

[3*] Так у тексті.

Отже, що таке є автокехвальна церква, і чи має наша церква і моральне, і історичне, і канонічне право бути автокефальною. От про це і буде моя доповідь.

Що таке автокехвалія? – Це значить незалежність. По загальним пунктам віри Христової ніякої підлеглості і ніякої примусовості не може бути. Отже, наша церква може бути автокехвальною, але мусить бути з другими церквами зв'язок моральний, братерський. Ми повинні керуватись моральним зв'язком, повинні жити в стані братерства. Отже, першим зв'язком є братерський зв'язок. Потім ще є другий зв'язок, який теж має значіння в історії церкви – це зв'язок материнства. Скажем, одна громада вірних зробила послугу другому народу і вони просвятили церкву. Таким чином, молодша церква зайняла віри у старої церкви. Таким чином, молодша церква завжди почуває моральну залежність від старої церкви і завжди почуває дочерню пошану до матері церкви. От це другий зв'язок. Так, скажімо, була стара церква Ієрусалимська*[36], з якої пішли всі церкви, потім ще була в Африці Александрійська церква[37], – це від якої пішов весь світ. От ці церкви-матері зробились ознакою пошани для церквей-дочок.

У такому становищі були усі християнські церкви, поки церква була відокремлена від держави. Це було спустя 300 літ після народження Христа. Тоді ми не бачили церков пануючих, а бачили тільки моральні зв'язки і зв'язки материнства, а з 4-го віку, коли держава взяла під свою опіку церкву[38], то з сього часу відносини між церквами дуже відбились. Появились так звані патріархи, єпископи. Це уже є лик державний, і разом з цим уже появились лише автономії, тому що церква сама собою не могла керувати, а повинна була бути підлеглою.

Отже, з цеї точки погляду, ми і подивимося на нашу українську церкву. Чи має наша церква право бути автокефальною з історичного, канонічного і морального погляду. З історичного погляду, як ми подивимось [на] нашу церкву, то у неї є сама історичність між церквами, не тільки суто України, а і церкви Росії. Ми знаємо, що Київська церква існує з часів св. Володимира, має свій вищий керівничий орган, має голову – митрополита Київського. Це було у 10-му століттю, коли ще не було на світі Москви.

Таким чином, Київська церква найбільше має право бути автокехвальною. Мало того, вона є матір для всіх останніх церков України і Росії, бо з Київської церкви пішов світ віри у Новгород, Володимир і Москву.

Отже, Москва, яка стала існувати наприкінці 12-го ст.[39], вона є дочка церкви Київської. Таким чином, зв'язок між двома церквами Київською і Московською – дає пряме і ясне право бути старшою церквою. Київська церква є матір, а Москва – дочка. І що ж зробила ця дочка своїй матері? Ця дочка виросла під вихованням своєї матері, а, коли ця дочка стала сильнішою фізично, бо духовно сильнішою вона ніколи не була через те, що Московська церква все одержала від Київської. А, коли вона стала фізично сильнішою,

---

* У тексті: “Ієрасулімська”.

почула за собою силу озброєну царя російського, то вона за коси взяла свою матір рідну Київську.

От бачите, яке це велике було порушення моральних устоїв життя християнської церкви. На 3-му Вселенському Соборі виникла така історія. Був такий острів Кипрський, де була церква і там апостол Павел проповідував, і вона була автокефальною. Але через 400 літ політичні відношення змінились, і цей острів став в залежності від Антіохії. І от патріарх Антіохійський вообразив, що він держава і [став] пред'являти претензії, що Кипрська церква повинна бути залежною від Антіохії. Тоді Кипрська церква пожаловалась 3-му Вселенському Собору, який видав таку постанову[40]. *(Читає)**.

І так Вселенський Собор вирішив, що в яких відносинах була церква спочатку, в таких хай і залишається. Цікаво ще далі, як з цією церквою трапилось. Прийшли дуже важкі часи для острова Кипра, і всі люди повинні були покинути острів і переселитись в межі Царгородського патріарха. Царгородський патріарх захотів її підчинить собі, а 6-й Вселенський Собор каже: ні вона повинна залишитись такою ж автокехвальною, незалежною, як і раніш була[41]. Хай всі єпископи вибираються самою церквою, вона має право Константинополя. Отже, з цих канонів ми ясно бачим, що ніякі політичні зміни не повинні бути причиною зміни чи відміни автокехвалії.

Але з Україною не така случилася пригода, як з Кипром, Україна залишилась у своїй землі, тільки з зрадою московського царя, що підчинив Україну під Москву. Церква підпала під підлеглість Моск[овському] патріарху, чого раніш ніколи не було. Ніколи Українська церква не була підлегла Московському патріарху, а навіть була матір Московської церкви. А як згадаєм це підбиття Московській церкві, то побачим, що це підбиття сталося без всякої згоди з Українською церквою. І не тільки по згоді, а проти волі Української церкви. Митрополит – це така лисяча натура! Вони усіма засобами запрошували Київського митрополита до себе. І от митрополит Сільвестр[42], при якому сталось з'єднання Московської церкви з Україною, буцім-то братерське[43]. Присилали до Сільвестра, щоб їхав до Москви, а він сказав: «Хіба за ноги витягнуть мене, а сам не піду». Раніш українське духівництво дійсно було народне, бо це духівництво зі своїм митрополитом Сільвестром 40 літ боролось за свою автокехвалію. На допомогу цеї впертості духівництва прийшли свої зрадники-українці. І тільки свої зрадники доконали упертість Української церкви. Явились прихильники московського самодержавія – гетьмани, які попустились на велике зло [для] церкви української. Вони підбили її під владу Московського царя. Це сталося тоді, коли після смерті Сільвестра, Дукельського[44] і других, знайшли таку людину – Святополк Четвертинський[45] – він спочиває у нас у церкві – не будемо вспоминати. Це родич Сагайдачного[46]. За це йому дали золоту...[2*], і він продав за цяцьки Українську церкву. Коли ми ще добавим, що вжитий цілком неканонічний шлях, бо підбито Українську церкву було не

---

* Текст відсутній.

[2*] Крапки в тексті.

церковним шляхом, а приказом царя Олексія[47]. Це сталось проти 30 апостольського правила, яке каже: *(Читає)**.

От ясно, що це 30 апостольське правило[48] цілком порушено патріархом Московським за допомогою царя Олексія і тому він повинен бути позбавлений сану, і не тільки він, а всі, хто з ним в єднанні.

Нам тепер кажуть, нам треба йти з Московським патріархом, бо це нам отець. Но ви бачите, що він не має права носить духовного сану. Тут тільки може бути ще одне питання про те, що Київська церква, безумовно, ні історично, ні канонічно [у] підлеглості Московській церкві не була.

Проти всяких моральних умов вона не була підбита. Річ в тому, що церква Українська була дочкою Царгородської церкви і через те завжди була зв'язана морально дочернім зв'язком. Треба зазначити, що ці відношення були завжди в стадії морального зв'язку. Ніколи Царгородський патріарх не підбивав Української церкви, бо самі були слабі.

Отже, Українська церква не теряла [морального] зв'язку з Константинополем, Царгородський патріарх лише затверджував київських митрополитів, які вибирались людністю[49]. Це, скажемо, була тільки пошана до Царгородського патріарха. Так, Петро Могила[50] був тут обраний і висвячений, і тільки через два роки получив благословення патріарха. Українська церква була зовсім вільною, вона цілком вільно зверталась і до других патріархів. Коли Українська церква оставалась 10 років без єпіскопа, то вона зверталась до Єрусалимського патріарха, який висвятив єпіскопа[51], а до Московського – не зверталась.

Коли треба була допомога духовна Українській церкві, то Царгородська церква її давала нам. Наприклад, Царгородський патріарх багато допоміг в унії[52]. Він затвердив Українське братство. От в якому моральному зв'язку була Українська церква з Царгородською. Але, коли Москов[ська] церква підбила Українську церкву собі, то їй треба було цей зв'язок порвати, бо москалі великі формалісти, вони вжили всіх заходів, щоб одбить Українську церкву од морального з'єднання з Царгородською. В історії це дуже докладно сказано.

Я скажу, що спочатку Царгородський патріарх ніяк не хотів одректись від морального зв'язку з Україною, але московська дипломатія була дуже хитра, вона заплатила Султану Турецькому, щоб той зробив заходи, щоб згодився патріарх. І от послали йому 200 золотих, соболів і таке інше, щоб він відрікся від морального зв'язку. І так він продав зв'язок[53].

Отже, як бачим, ніякого права ні історичного, ні канонічного од Москви не було, а навпаки, моральні основи християнські порушені Московською церквою.

Тепер, коли уже царське самодержавіє зникло, то ясно, що приказ Олексія, яким підбита Українська церква під Московську, – касується.

Остається тільки запитати, може, знов нам, Українській церкві, вернутись і зв'язатись з Царгородським патріархом? На це треба сказати, що протекло більш 300 літ, як цей зв'язок припинено, і, що за цей час наша людність так підросла, що уже не потребує, щоб нами керували – вона уже може сама собою керувати.

---

* Текст відсутній.

Безумовно, саме більше, що може, це бути не в дочірньому, а в братерському відношенню зо всіма церквами – не тільки з Царгородською, навіть з тою самою Російською церквою, під яку вона так довго була підбита.

Треба сказати, що Українська церква автокехвальна як була, так завжди і оставалась, але вона була підчинена насильством, і тепер вона повинна бути знов автокехвальною.

З приводу цього я прохав би Всеукраїнський Православний Церковний Собор, як вищий орган Української церкви, який надальше опреділить становище своєї церкви, винести таку постанову: *(Читає)**.

Чехівський.

Справа автокефалії Української церкви, з'єднання з іншими церквами, про єдність Вселенської церкви, про єдинство церков. Ми віримо в символ і говоримо, що вірим у єдину церкву. Відношення між автокефальною церквою і єдиною Вселенською повинно бути у цю хвилю з'ясованим, щоб розуміти місце Української церкви у Вселенській православній апостольській церкві. Єдинство Всеукраїнської церкви признано Царгородським Собором.

[Не]видимий голова Вселенської церкви Ісус Христос. Невидимий голова об'єднує всі церкви ученієм, священодіянням і керуванням. Існування автокефальної церкви не розбиває цеї єдності. Окрема церква автокефальна явилась також по ученію і по повеленію Христовому. Христос сказав: ідіть, научіть усі народи...[54] І через те перша автокехвальна церква була Ієрусалимська – це єврейська церква, яка складалась з братів по крові і плоті Ісуса Христа. Потім, коли народ іудейський пристав до наших проповідників, утворив цілий ряд церков, поділив на автокефальну церкву і провінціальну. Поділ відповідав націям. Так закладається Всесвітня церква і провінціальна парафіяльна. Відношення між церквою автокефальною...[2*] єдинством віри, єдність Святим духом. Але у розумінні зовнішнього керування є різниця. Тут повинна бути видима голова керування Вселенської церкви. Відносно цього є католицьке ученіє, яке каже, що об'єднує Римський папа. Що ж торкається православних поглядів, то ми бачим, що в церкві єдина голова – Ісус Христос. Це ви можете прочитати у Петра Мак[овця](?)[3*]. Цею мірою користувався патріарх N...[3*], який розвинув думку, що у церкви Всесвітньої немає також видимої голови, а об'єднується церква лише духом любові і спільною вірою.

Таким чином, зараз немає видимого органу, який керував би Вселенською церквою. Від чого виникає у відносинах між окремими церквами багато національних і державних питань. І от ці відносини часто перешкоджають розвитку життя Христового. Раніш у відносинах Болгарської та Сербської церкви були відступлення від Христового учення. Була Болгарська церква пригнічена греками[55]. У них не було довгий час єднання. Така ж боротьба була і на Заході, там папа Римський подавляв життя церкви. З цеї боротьби виникло і лютеранство[56], і протестантство.

---

* Текст постанови відсутній.

[2*] Крапки в тексті.

[3*] Так у тексті.

Церква Московська, як така, не жила церковним життям, бо церква була пригнічена державою. Це доказує, що до церковних справ домішувались інтереси економічні і національні. От через що уряд московський йшов по лінії суженія інтересів церкви. Всі ці відносини виникають через те, що не утворено Вселенського органу – єднання церков. Цей орган повинен бути утворений іменно для того, щоб боротись з чужим елементом, який вноситься окремими органами не во імя Христово, а во імя панування. Такий орган являється необхідним в наші дні. І в наші дні є необхідний Вселенський Православний Церковний Собор, який би боровся зо всім деструктивним руйнуючим елементом церковного життя.

На фоні цих міжнародних відносин справа української церкви вимагає цього, бо автокефальна церква, оголосивши себе вільною, незалежною від панування Москви, разом з тим повинна увійти в сім'ю всесвітню. Кайдани розбиті, але вона тепер повинна піти до всіх автокефальних церков, піти повинна до Вселенської церкви, вона повинна піти і до Грузинської церкви[57], яка теж поневолена. Ось через що ми повинні дбати про єднання вселенське. Ніхто не може закинути нам догану у тому, що ми вносим розклад і одділяємось, як це каже маніфест патріарха Московського, який каже, що явились якісь люди, які вносять розділ. Ні, ми об'єднання повинні вносити, а не підлягання поставленим Москвою панам, які мали на меті лише закріплення своєї влади на Україні, а не піднесеня церковного життя. Я додам до докладу о. В. Липківського, що поневолення церкви Української аморальне діло, антихристиянське. Але воно є, крім того, пряме служіння князю тьми віку сього, тому князю, як Христос казав...[58] Іменно московський єпіскоп поклонився і служив класу поміщиків на Україні. Це потрібно було для українського поміщицького класу через те, що селянство, робітники України боролись проти тої влади. Вони не визнавали тої влади.

І от вони служили князю тьми віку сього. Це є докази явні. Був указ Петра I, яким наказувалось доносить йому про всі діяння церковного життя[59]. Він церков зробив органом свого панування. Сповідь він зробив органом своєї влади, він зробив Хіротонію таїнства священ[ства] [?] своєю владою. У священиків брали підписку, хто йде проти панства. Кому служили на Україні представники влади – московські єпіскопи? Тут, у цьому святому соборі? Я сам був свідком (сам розібрав 60 томів архівних бумаг), що на протязі цілого ряду років, після того, як Україна була приєднана до московської власті з кожного священика брали підписку, що він буде проповідувати послушенство од Бога поставленим над ними поміщикам, чим показав священнодостоїнство. Священик повинен був підмінити основи учення Христа, робився проповіддю кріпацтва. І от через те, що церква була зроблена органом клясового поневолення, через те церква потеряла свої риси основні.

Я мушу зазначити, що священики України не всі погоджувались з цим, були такі, що голови свої ложили. У 1803 р., коли селяни не хотіли робити панщини, один священик був з ними і казав – я за вас положу голову. І за це він загинув тут у тюрмі, у єпископській тюрмі, прикований за пояс, за руку! Він кончів там життя[60]. Це власть князя тьми віку сього. Ця власть не може

бути тут на Україні! Ми не можемо підлягати московському єпископату. Це підстава поневолення церкви української. Невже ми після цього будем ждати поки його святейшество висвятить Українську церкву. Церква українська була і єсть автокефальною і постанова Собору мусить тільки ствердити це. Ви повинні сказати: пора положити кінець душегубству, яке шириться кругом. Знов хотять нас задурманити, «зачем нам автокефалия, будет и так хорошо». Ті самі Антонії, які служили тут союзу промишленості і фінансів – разом з ними вони закладали Собор.

Вони у 1918 році, коли влада складалась з пануючих верств послали від Собору відозву до населення – визнати владу гетьмана[61]. Вони знову служили князю тьми віку сього.

Що було з українською мовою, коли прийшов боярин Денікін[62]? Чи вони чули, щоб хто-небудь з єпископів влади заступився за українську мову?!

Через те можна було сподіватись, що коли упаде влада царя, церква Московська одсахнеться від цього страшного стану – вона являється слугою пануючих верств. Можна було ждати, що Всеросійський Собор 1917 р.[63] скаже: Українська церква вільна! Але ми що побачили – зміцнення влади єпископату російського на Україні. Цей Собор, який не визнавав волі української церкви, не говорив про нас.

Для автокефальної Української церкви цей Собор не дійсний. Він не правомочний для вирішення справ Української церкви, бо Українська церква силою була приєднана. Першою постановою повинно було бути визволення Української церкви, він цього не зробив. Він для нас не дійсний!

Собор 1918 р. Всеукраїнський теж не дійсний, бо він теж під пануючими верствами був признаний. Через те я пропоную таку резолюцію: *(Читає)**.

Мороз.

Справа в тому, що вчора було ухвалено Собором, щоб була організована нарада духівництва і мирян. Ця нарада відбулась і в ній брала участь Президія Собору. Всього 56 душ. Було питання про посилку делегації до митрополита Михаїла. Це питання нарадою вирішено в позитивному смислі. Потім друге питання про запрошення на Собор фахівців по Богословію. Крім того, було питання про надбання єпископату для Української автокефальної церкви. По цьому питанню були тільки розмови, а резолюції ніякої не було зроблено. Отже, всі ці пропозиції може буде обговорено нашим Собором? *(Читає)**.

Значить, ухвала наради про запрошення сюди фахівців мусить бути висновок Всеукраїнської Церковної Православної Ради. Так само про спосіб набуття єпископа – як справа нова, мусить бути передана на обговорення президії Собору і президії Ради. І от сьогодні у 5 год. буде засідання Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а завтра зранку буде доложено Собору. Так що запрошую членів Ради о 5 год. прибути у Собор.

До мене поступили заяви. *(Читає)**.

Об'являю перерву до 9 год. ранку по офіційному [часу].

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 245, 247–281. Стенограма.

---

*Текст відсутній.

КОМЕНТАРІ

[1] Привітання, яке співається архієреєві під час служби в церкві: «Іс полла еті деспота!» (з грець. – «На многая літа, пане!»).

[2] Дії 2:4.

[3] Мт. 5:11.

[4] 1-е правило IV Вселенського собору: "Ми вважаємо за справедливе, щоб усі канони, які склали досі св. отці на соборі, залишались у силі".

[5] Можливо, йдеться про історичні свідчення, які містять листи письменника та державного діяча Плінія Молодшого (бл. 62–бл. 114 рр. н. е.) до римського імператора Траяна. Він пише, що діяльність християн не має нічого небезпечного та шкідливого для держави. У відповідь Траян видав закон, за яким належність до християнства визнавалась державним злочином і каралась смертю. Але було пояснення, що власті не повинні вишукувати християн і приймати анонімні доноси.

[6] Див: 1-е правило VII Вселенського собору, в якому йдеться про непорушне дотримання правил святих апостолів, шести попередніх Вселенських і Помісних Соборів, правил святих отців Церкви.

[7] Ів. 3:8.

[8] Дослівно такого виразу у тексті Нового Заповіту не віднайдено.

[9] Мт. 16:18. В тексті вжито довільний переклад з російської мови.

[10] Мт. 5:48.

[11] Ймовірно, «Переможцеві сісти Я дам на Моєму престолі зо Мною, як і Я переміг був, і з Отцем Своїм сів на престол Його. Хто має вухо, хай чує, що Дух промовляє Церквам!» (Об. 3:21-22).

[12] Можливо, що тут мається на увазі петиція, з якою звернулись до царя Миколи II петербурзькі робітники, очолювані священиком Ю. Гапоном у 1905 р.

[13] У тексті документа наводиться вираз: «Грегочися, Дівка Незасватана». Йдеться про глузливий переклад українською мовою молитви «Радуйся, Невеста Неневестная».

[14] Мт. 22:39.

[15] Апостольське правило не вказує, що єпископи мусять бути одружені. Непрямий дозвіл шлюбу для єпископів викладено в тексті Апостольських правил 5 та 51.

[16] 2-е правило VI Вселенського Собору визнає канонічними 85 апостольських правил та всі попередні канони Вселенських Соборів і "нікому хай не вільно буде... змінювати чи касувати їх... Якщо ж когось буде викрито... він повинен відбути епітимію, яку той канон визнає".

[17] Можливо, йдеться про прийняття християнства в Києві у X ст.

[18] Українські братства отримали ставропігію від Константинопольського патріарха в такі роки: 1588 – Львівське та Віленське, 1620 – Луцьке, Київське та Слуцьке, 1633 – Могилівське.

[19] Мається на увазі той факт, що після смерті православного єпископа Гедеона Балабана 1607 р. залишилась вакантною кафедра у Львові. У 1610 р. помер православний єпископ Перемиський Михаїл Копистенський і Православна Церква в Україні була під загрозою оголошення її неіснуючою через відсутність ієрархії. Після смерті Балабана на єпископа Львівського був висвячений Єремія Тисаровський, який запевнив польського короля, що він уніат.

[20] Київський митрополит Петро Могила зробив переклади богослужбових книжок («Служебник», 1629 р., «Требник» 1646 р. та ін.) українською мовою та був їх видавцем.

[21] Йдеться про створення Синоду після указу Петра I у 1721 р. Було скасовано інститут патріаршества і для управління Православною Церквою створено новий орган на зразок державного департаменту. Першим його президентом став Стефан Яворський. Синод у своїй діяльності керувався «Духовним Регламентом», що склав Феофан Прокопович.

[22] Тут: фортеця Кодак, споруджена польсько-шляхетським урядом у 1635 р. з метою ізоляції Запорізької Січі (автор проекту – французький інженер Боплан). Фортеця капітулювала перед козацькими військами під час війни 1648-1654 рр.

[23] Слово «твого» вжито помилково. Тут наведено уривок з молитви «Отче наш»: «... и избави нас от лукавого». (В українському варіанті: «... але визволи нас від лукавого».) (Мт. 6: 13).

[24] «Горе вам...» – так неодноразово звертається Ісус Христос до книжників і фарисеїв, вказуючи їм на те, що вони ревно дотримують написаного в Законі, не розуміючи його по-справжньому. Повний виклад див.: Мт. 23:13-29.

[25] Мт. 22:39.

[26] Мт. 5:48.

[27] *Достоєвський Федір Михайлович* (1822–1882) – видатний російський письменник. Автор таких творів як «Брати Карамазови», «Біси», «Щоденник письменника» та ін., в яких виисловлює негативне ставлення до Російської Православної Церкви.

[28] *Толстой Лев Миколайович* (1828–1910) – видатний російський письменник, граф.

[29] Притча про талант див.: Мт. 25:14-30.

[30] Мт. 5:44.

[31] Мт. 4:8-9.

[32] У церкві під час служби моляться за місцевого митрополита. Антоній (Храповицький) був відсутній через арешт українськими цивільними властями, та подальшу еміграцію. Церковної заборони його в сані не було.

[33] I Кор. 3:9.

[34] Йдеться про працю митрополита Макарія (Булгакова) "Православное догматическое богословие"(3-е изд. – СПб., 1882).

[35] Ймовірно, це кн.: *Еланский П.* Крещение Руси по Византийскому обряду и культурно-историческое значение этого события. – Николаев, 1888.

[36] Єрусалимська Церква – одна з найстаріших помісних церков. На IV Вселенському Соборі її предстоятелю було присвоєно патріарший титул і 4-е місце в ряду патріархів. Одна з функцій Єрусалимської Церкви – охорона святих місць у Палестині.

[37] Александрійська Церква – одна з найдавніших помісних автокефальних церков. Єпископська кафедра була в Єгипті ще в II ст. н. е. Пізніше утворилась самостійна Церква, патріарх якої займає друге місце після константинопольського.

[38] Тут йдеться про Миланський едикт (313) Константина I Великого, імператора Східно-Римської імперії.

[39] Дата заснування Москви – 1147 р.

[40] 8-й канон III Вселенського собору: "Найулюбленіший Богом єп. Регіній і . . . єпископи Кіпрської області Зенон і Євагрій доповіли нам справу, яка відбувається всупереч ухвалам церковним і правилам святих апостолів . . . стародавнього заводу не було до того, то з якої речі єпископ м. Антіохії настановлював єпископів на Кіпрі . . . Отож зверхники у св. церквах Кіпру хай мають свободу без обмежень і без утисків . . . і згідно з стародавнім звичаєм, самі висвячують собі . . . єпископів. Того самого повинні дотримуватись і в інших областях . . ."

[41] III Вселенський Собор відбувся в Греції в 431 р. Його рішення стосовно Кіпрської церкви мало умовний характер: якщо буде доведено, що кіпріоти користувались незалежністю, то нехай нею користуються й надалі.

[42] *Сильвестр Косів* (1617-1657) – митрополит Київський у 1647-1657 рр. Перший професор Києво-Могилянської Академії. Негативно ставився до акта 1654 р., хоча прихильно ставився до Б. Хмельницького. Автор численних творів богословського змісту.

[43] Тут помилка: Сильвестр Косів був противником поєднання Київської митрополії з Московським патріархатом.

[44] У тексті помилково вказане прізвище Дукельського. Мається на увазі *Нелюбович-Тукальський Йосип* (рік народ. невідомий – 1675) – з 1654 р. архімандрит Віленського Свято-Духова монастиря. З серпня 1661 р. – єпископ Могилівський, що був гнаний уніатами. З 1664 р. – митрополит Київський і всієї Руси. Внаслідок інтриг був зарештований і вивезений до фортеці Марієнбург (Прусія) у 1664 р. Помер 1676 р в м. Чигирин, а 8 серпня 1678 р. його прах було перенесено до Лубенського Мгарського монастиря.

[45] *Гедеон Святополк-Четвертинський* (рік народж. невідомий – 1690) – князь, Київський митрополит з 1685 р. У 1686 р. порушив клятву, яку дав при висвяті у єпископи Константинопольському патріархові і визнав зверхність Московського патріарха на Православну Церкву в Україні.

[46] Тут помилка: він був родичем гетьмана І. Самойловича (1672-1687).

[47] Тут помилка: за царювання Олексія Михайловича (1645-1676) гетьман І. Брюховецький (1663-1668) звертався до московського уряду з проханням призначити митрополита. Але Гедеона було висвячено у 1685 р. за царювання Івана та Петра і правительки Софії .

[48] 30-е апостольське правило: "Якщо якийсь пресвитер, зневажаючи свого єпископа, окремо скликатиме збори, і новий вівтар поставить, не викривши перед судом, що той єпископ щось зробив проти благочестя і правил, то хай буде видалений, як властолюбець, бо він викрадач влади".

[49] Після прийняття християнства в Київській Русі митрополитів призначав Константинопольський патріарх. Першими виборними (собор єпископів) митрополитами були Іларіон (1051 р.), Климент (1147). Після цього лише в 1415 р. на трьох елекційних соборах було обрано митрополита болгарина Григорія Цамблака. До участі в соборах мирян було допущено рішенням Новогрудківського собору (1415). За їх участю був обраний митрополит Іов (Борецький) (1620). Ісайя (Копинський) був обраний на цю посаду собором єпископів (1621). На соборі єпископів був обраний і митрополит Петро Могила (1633). Інші митрополити до приєднання Київської митрополії до Московського патріархату (Сильвестр Косів, Дионісій Балабан, Йосиф Нелюбович-Тукальський, Антоній Виклицький і Гедеон Святополк-Четвертинський) обирались на соборах за участю єпископату і мирян.

[50] *Могила Петро* (1594-1647) – був обраний митрополитом Київським у 1632 р., хоч церемонія висвячення відбулась у м. Львів весною 1633 р.

[51] Йдеться про висвячення ігумена Михайлівського монастиря Йова Борецького на митрополита Київського в 1620 р. патріархом Єрусалимським Феофаном.

[52] Тут мається на увазі приїзд на Україну Константинопольського патріарха Ієремії в 1589 р. і його спроба навести лад в Київській митрополії на проведених ним 4-х соборах. Це викликало переляк серед української ієрархії й підштовхнуло її до вступу в унію з Католицькою Церквою.

[53] У 1685 р. Царгородському патріарху Йакову було послано листа і соболів на 300 рублів, але не чекаючи його відповіді, Московський патріарх Йоаким висвятив обраного елекційним собором митрополита Київського, Галицького і Малия Росії Гедеона. Новий Царгородський патріарх Діонісій легко погодився на передачу Київської митрополії Московському патріархові, за що його було позбавлено влади собором східних патріархів.

[54] Мт. 27:19.

[55] Болгарська Церква до середини XIX ст. перебувала під владою греків-фанаріотів. У 1872 р. болгари проголосили незалежність від Константинополя, але Константинопольський патріарх відлучив їх від церкви. Виникла т. зв. "болгарська схизма". У 1870 р. турецька влада оголосила болгарський екзархат з митрополитом і синодом на чолі. Після утворення самостійної Болгарської держави у 1878 р. Болгарська Церква стала автокефальною з екзархом на чолі.

[56] Лютеранство – один з напрямів протестантизму.

[57] Грузинська Церква – одна з найстаріших автокефальних церков. Заснована в IV ст. з проголошенням християнства державною релігією в Картлі. До V ст. її очолював

архієпископ, підпорядкований Антіохійському патріарху. З 487 р. Грузинську Церкву очолив католікос, який в XI ст. став називатися патріарх-католікос. В 1811 р. Грузинська Церква стала екзархатом Російської Православної Церкви. Після Лютневої революції 1917 р. в Росії знову було проголошено її автокефалію, але офіційне визнання автокефалії одержано від Синоду РПЦ тільки у 1943 р.

[58] Ймовірно: Еф. 6:12.

[59] Йдеться про "Духовний регламент", затверджений наказом Петра I 25 січня 1721 р. За положеннями цього документа було змінено внутрішній устрій церковного життя і введено регламент для духовенства як для чиновників "духовного ведомства". Священики повинні були негайно доповідати про факти замаху на державні інтереси, одержані під час сповіді.

[60] Можливо, йдеться про випадок, описаний В. Чехівським: у с. Худяки Черкаського пов. на Київщині священик Татарів виступив проти кріпацтва. Він закликав не робити панщини і висловлював рішучість покласти свою голову за народ, як і його батько вчинив і якого за це було страчено. Священика Татарова скували в кайдани і тримали у в'язниці до суду губернатора і митрополита. (Доповідь на зібранні 83 членів Кирило-Мефодіївського Братства в м. Кам'янці-Подільському від 16 серпня 1919 р. // ЦДАВО. – Ф. 3635. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 50 зв.)

[61] Всеукраїнський Собор 1918 р. звернувся до населення з вимогою визнати владу гетьмана. Цей документ мав назву "Освященный Всеукраинский Собор всем православным христианам, живущим в боголюбивой стране нашей Украине – О Господе радоватися". Його підписали митрополити Антоній (Храповицький) і Платон (Рождественський) та інші ієрархи Російської Православної Церкви в Україні.

[62] *Денікін Антін Іванович* (1872-1947) – генерал-лейтенант царської армії. У 1914-1917 рр. командував військовими об'єднаннями на фронтах І світової війни, учасник корниловського заколоту 1917 р. У 1918 р. втік на південь Росії, де з генералами Корниловим та Алексеєвим створив Добровольчу армію і був її командувачем у 1918-1920 рр. Під час окупації Києва віддав наказ переслідувати священнослужителів Української автокефальної Церкви. Після розгрому армії в 1920 р. більшовиками втік за кордон. Помер на еміграції.

[63] Всеросійський Помісний Собор 1917 р. скасував Св. Синод і відновив інститут патріаршества, обравши Тихона (Белавіна).

№ 6

Стенограмма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

19 жовтня 1921р.
[9-12 1/2 год.]

(Перед засіданням молитва)

Мороз.

Засідання Собору розпочинається. Перш за все необхідно вирішити справу з приводу посилки делегації до київських єпископів. На підставі §6 ця справа учора була розглянута Всеукраїнською Церковною Радою. І от Церковної Ради є такий лист до Всеукраїнського Церковного Собору. *(Читає лист)**.

Угодно Собору ухвалити цей лист? *(Одноголосно ухвалюється).*

Тут ще один селянин прохав, щоб піти з цею делегацією, прізвище його Петро Переличенко. *(Собор просить).*

Тепер друга справа – про запрохання на Всеукраїнський Собор фахівців богословських наук. Відповідь така. *(Читає)**.

Чи згоден Собор з цею резолюцією? *(Ухвалюється резолюція).* Тепер хочу сказати декілька зауваг з приводу нашої праці. Ми сьогодні уже працюємо 6-й день і поки що справились заслухати тільки мій доклад і ухвалити доповідь о. Липківського. Власне розглянули 2 точки, а всіх 23 точки. Так що у нас ще дуже багато матеріалу остається. Треба посунути працю продуктивніше. Ми сьогодні повинні закінчити автокефальність і соборноправність.

Я хотів зауважити, як прискорити справу. До цього часу у нас було саме терпеливе відношення вислуховувати всі промови, зараз, і коли ми надалі так будем вести діло, то це буде шкодити справі. Через це я хочу нагадати Соборові пакт і наказ, який вами ухвалений, і які вимагають, щоб промови були змістовні і короткі і що голова Собору має право спинити промовця, або позбавити слова. Я хочу, щоб промовці широко не пускались у промовах, бо, коли промовці будуть спинятись або позбавлятись слова, то щоб вони не сердились, бо це необхідна для нас праця і інакше нам загрожує небезпека роз'їхатись, не вирішивши того, [ради] чого ми з'їхались.

Липківський. *(Читає лист до митрополита Михайла)**.

Стороженко.

Я хотів б, щоб було добавлено – «як представника на Україні Російської православної братської церкви». Це обов'язково потрібно.

---

* Текст відсутній.

...*

В разі одмовлення завітати, вся відповідальність лежить на єпископаті.

...*

Я хотів сказати щодо резолюції. Багато із соборян киян працює по урядових установах, а як всім відомо, що там треба працювати від 10 до 3 год. Через те кияни – соборяни уривками можуть перебувати на Соборі. Коли б єпископ прибув зрання, то це багатьох лишило послухати єпископа.

Тарасенко.

Я пропонував би цю резолюцію, але з других мотивів, щоб дати їм змогу самим призначити час.

...*

Я пропоную прийняти додаток брата Тарасенка або зазначити дату, до якого часу будемо ждати одповіді. Ще додаток – з чисто формального боку ми не праві, коли говоримо – «в разі відмови ми приступимо до надзвичайного акту», у нас же немає такої постанови Собору.

...*

Я прохав би зазначити – не пожалувати от 10-ти до 3-х, а написати: засідання провадиться до 3 год. Бо коли ми звертаємося до кого-небудь з проханням, то не можемо указувати.

Теодорович.

Справа, яка зараз на розгляді нашого Собору, це є справа взаємовідношення нашої церкви до інших церков. Це справа автокефальної церкви. З приводу докладу шановного нашого пан-отця Липківського я осмілюсь подати декілька своїх слів. Якщо ми стоїмо ще на шляху, так би мовити, дальнішої творчості праці, то мусимо одверто...[2*] Так що автокефалія, то є вільна творчість церкви. Отже, дозволимо цю справу розглянути більш-менш послідовно. Звичайно, яка б справа не виникала, релігійна думка чоловіка звертається до тих святих, од яких віра Христова ширилась. Отже, ми подивимось, як у той час стояла справа з автокефалією кожної церкви зокрема.

Коли ми звернемося до часів апостольських, то бачим, що в управлінню церкви вони не переводять зосереджування влади. Кожна церква сама собою управляється і немає такого органу, який би об'єднав усі церкви, через те і з'явилось послання Антон Доголат[3*] до тої чи іншої церкви[1]. Я сказав би, що ця думка є у Іоана Богослова, по Апокаліпсису ми бачимо, що коли він звертається, то каже: «скажіть церкві такій-то, такій-то і такій-то»[2]. Органа, який би об'єднав ці церкви, не було. Святий апостол Петро, коли говорить про святих, які є в Єрусалимі[3], то він не визнає їх як владу. Отже, ми бачимо спільну солідарність віруючих, але централізації не було. І от з'явились централізатори – котрі бажають брати владу в руки. Коли ж стали владики? Тоді, коли церква була признана урядом. Влада, то є умовна річ, її можна мати більше і менше. Коли має менше

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Пропуск у тексті.

[3*] Так у тексті.

влади, то починається стремління набувати більше влади. І от ми бачимо при розвитку церкви стремління цеї влади.

Так я дозволю собі процітувати початок 2-го правила 2-го Вселенського Собору[4]. *(Читає)**.

Тут говориться, що єпископ не обмежовує своєї власті у своєї церкви, а простиралась [вона] і по других церквах. Тут є, між іншим, певний розподіл, кому і як управляти. Для пастирів такого розподілу не було, а коли з пастирів стали владики, то стали потрібні межі. Розподіл визнаний через те, що єпископи стали втручатись у чужі єпархії для побільшення влади. І от, коли ми знов звертаємось до Вселенських Соборів, і зустрічаємо 24 правило 4-го Вселенського Собору[5], де говориться... *(Читає)**. Цікаво те, що папу Римського і тоді не визнавали правила 24[-ї] тепер не визнають. Всі постанови цього 4-го Вселенського Собору стверджені, крім 24-ї. Отож, ви можете бачити, як починається новий процес. В порядку набуття Християнства наша церква стала в дочерні відносини до Константинопольської. Зробивши цю поправку, я повернусь до суті.

Давно, всім відомо, що в нашій церкві є болюче «не так». Що ж це таке «не так»? Це «не так» заключається в тому, що багато незадоволених. Це «не так» заключається в процесі, де єсть порушення заповіту Сина Божого. У 28-му стіхі єсть таке оповідання[6]. Хто з нас буде старший...[2*] Син Божий сказав, що це старшинство є у мирських людей, а посреди вас хай не буде. Хто хоче бути старший, той хай буде всім слуга. Отже, спричинилось так, що в про[це]сі захоплення влади одійшли від дійсної природи Християнства. Ми бачим гризню за владу. З початку IX в. не було гострих форм, а з початку XI – порішили розподіл церкви[7]. Це не догматична різниця, а гризня влади. Поглянем, яким шляхом пішла Західна церква до влади, і яким Східна. Західна церква пішла в сторону зорганізування свого собственного царства, коли папа став цезарем. Для цього стала ціла організація людей, яка стала визнавати, що певна ціль виправдовує всякі засоби. Це я говорю про ієзуїтство.[8]

З другого боку на чолі стоять єпископи. Я скажу, що ми бачимо цілий процес міняющихся глав. От в такий важкий гріх впала латинська церква. Наша церква впала в протилежний бік. Тут став на чолі церкви цар. Про це дріб'язково я не буду говорить, але зазначу, що по 42-й і 43-й статті головою був цар, і певний учебнік говорив, що вся влада належить не Христу, а царю[9]. Мені хотілось довести вам, як цей процес спричинився, і як він привів до того, що найбільш свідомі члени церкви од неї одійшли. Справа про автокефалію порушена. Отже, в яких відношеннях стояла наша церква. Завдяки географічним умовам Константинопольський патріарх не міг впливати на нашу церкву. По суті вона була автокефальною, але в свій час, правда, був такий [мо]мент, коли патріарх Константинопольський, переїздячи, давав свої накази. Я дозволю собі спиниться, щоб прочитати документи, як пройшла історія

---

* Текст відсутній.

2* Крапки в тексті.

приєднання церкви нашої від Константинополя до Москви. (*Читає документи*)*. Цитірую видержку з книжечки Огієнка «Культура» [10], там є такий розділ – «Тернистим шляхом», там приведено архів ЮЗС [11] часть І, гл. V, стор. 135, предісловіє 191. Я читав рецензію на цю книжку і там не було спростування (*читає знов*)*.

Тепер які відношення у нас мусять бути до того акту. Цей факт мусить залишатися чи ні? Ні, не мусить, є правило, яке говорить, що єпископ, який добув владу за допомогою державної влади позбавляється сану. Так що я тут не виню московського патріарха, цей факт антиканонічний. Цей факт підлягає Московській церкві, мусимо не лічитися з цим фактом. Константинопольський патріарх передав Українську церкву сам до рук московського патріарха. Значить, царат купив нашу церкву. Тепер царат зійшов зі сцени, тим самим немає вже того, хто купив, значить цим самим фактом ми уже вільна автокефалія. Так що за зміною фактів наша церква мусить лічитись вільною, автокефальною. Я хотів зупинити вашу увагу на ці документи, бо думаю, що це направить вашу волю до правдивого розуміння цієї справи. З'ясовуючи цю справу, я зазначу, що як ми стаємо надалі на шлях вільної творчості церкви, як я повернусь до того, що говорив учора, то це може бути в зв'язку...[2*]

Вільної творчості не буде тоді, коли ми будемо залежати від другого органу, бо творчість виявляється од природи. Автокефалія – єсть необхідна передумова вільного розвитку церкви. Закінчуючи цим доклад, я вношу свою резолюцію по питаннях автокефальної церкви. *(Читає резолюцію)**.

Мороз.

Слово М. В. Левицькому.

Левицький.

Високий Соборе! Дорогі брати і сестри! Коли взагалі робота нашого Собору єсть велика й історична, то це питання, коли тепер обмірковується про автокефалію церкви, особливо підкреслює всю величність роботи, історичний [мо]мент, який ми тепер переживаємо. До питання про автокефалію ми повинні уважно однестись, бо це єсть корінь основи всіх робіт нашого з'їзду. Од цього питання залежить доля Української церкви і більше того, доля нашої волі. Слово автокефалія з двох слів складається: «авто» – по-грецьки – «само» і «кефаль» – «голова», в цілому самоголовування. Це означає то, що наша церква вільна, незалежна і сама возглавляє себе, сама веде свої справи так, як вона находить це в інтересах народу. Це питання не тільки з боку церкви, але це природне питання. Візьміть ви рослину, коли бачиш, [що] дерево росте, а коло нього маленьке, то воно зовсім не росте, бо на нього падає тінь. Справа про волю сама собою виникає, бо основа життя є воля, коли немає волі, то немає життя. В справі не може бути неволі і панування, бо там, де єсть панування, там не може бути віри народа вільної. Панування протилежн[о] духу Христа. Воно не може бути так, щоб одна церква залежала від другої. Це виходить мільони народу повинні підлягати другому народу. Наскільки шкідливе це панування одної церкви над другою, тут вам багато було прикладів наведено.

---

* Текст відсутній.

[2*] Крапки в тексті.

Але досить вам згадати історію нашої церкви, щоб побачити, яке то горе, коли церква перестає бути автокефальною. Ми бачимо, що до того дійшло знущання, що нас вивели нібито на базар, і з турками торгувались – продали за 200 злотих. Дійшли до того, що знайшли можливим цілу церкву, цілий народ продати за 200 злотих[12]. Це – сором. Наслідки такі, що получилось єднання. Дорогі брати, це ж не єднання, це, вибачте, розбій. Це було те, що коли б ви йшли по дорозі і вас піймали злодії і сказали – сиди тихо, поки я скажу, – а там, коли викуп дасиш, то друге діло. От так же наша церква попала на базар, а з базару в тюрму, і сиділа в неволі. Хіба це єднання, хіба це похоже на єднання! Дорогі мої, це наш обов'язок розірвати те, що вони називають єднанням. Як ми можемо спокійно ставитись, як сміємо не подумати про те, щоб визволити нашу церкву. Нам був би сором навіка́, коли б ми не визволились. Наше покоління потім скаже, що ви думали про те, щоб визволити, ви займались іншими справами. Можна з певністю сказати, що покоління наше нас прокляло би, якби воно знало, що наша церква була в неволі, і ми нічого не зробили. Ми мусимо це зробити. Коли весь світ узнає, що ми були продані і не визволили церкви з неволі, то нам ганьба і прокляття. От, дорогі мої брати, в цей [мо]мент великий, настільки великий, що нам, тут сидячи, не можна уловить всю історичність [мо]менту. Цей [мо]мент, коли церква знов буде вирвана з неволі, через сотні літ згадають наші покоління і скажуть – от люди достойні бути названі людьми. Основа всякої роботи єсть воля; для того, щоб будувати нове життя потрібна воля. Для того, щоб вести творчу роботу і будівництво, мусить бути воля церкви і воля душі.

Душа невільна, поки церква невільна. Доходило до того, що Євангеліє для всіх народів написане, тільки не для українців. Я помню, коли жандарми одбирали книжки, нас були завели до «неприлічної» мови. Оказується, то сорок мільонів живе з «неприлічною» мовою. Єпископу московському не подобалась наша мова, і він не позволяє нам молитись на рідній мові. За те, що ми молимось на рідній мові, наших пан-отців лишили сану, а нас всіх одлучили од церкви, і це за те, що ми маєм сугубу дерзість молиться на рідній мові. Всім іншим націям можна молиться на рідній мові, крім хохлів. Яке страшне ярмо наділе на нашу душу. Дорогі брати, це тільки показує нам, яке горе, яке нещастя, коли церква в неволі, і ми мусимо рішуче сказати, що ми не раби, а вільні люди. Мусимо сказати, що в цей [мо]мент наш обов'язок святий вирвати церкву з неволі. Я закликаю на це питання звернути особливу увагу. Я гадаю, що після цього Собору наша церква буде вільна, незалежна, автокефальна і буде провадити роботу для всього світу.

Мороз.

Є пропозиція припинити балачки, так як справа за автокефалію з'ясована. *(Пропозиція приймається).*

Скоба.

Шановні соборяни! Я чув при всякім докладі про те, що єсть книжки, як є часті...* Бачите, у мене покалічена мова, прошу вибачити, там є часть духа

---

* Крапки в тексті.

Святого, так що видко, що книжка порушується, порушуються кандали нашої церкви, а все остальне, котре було по вдохновенню, остається цілком непорушним. Мені хочеться тільки зняти кандали, які були наложені на наше серце, нашу мисль. Коли ми єсть вільний народ, при падінні царизма пало все, осталось лише непорушне це по вдохновенію Святого духа. Ми не порушуєм, навпаки – беремо його і більше кріпнем. Отже, коли ми будемо мати дух, котрий повинен бути у нас в серцях, як у людей духа істинного, ми повинні на цьому грунті стояти і не боятися, що ми порушим, ми повинні стояти на істині, що ми єсть благодать Святого Духа, а не по царському режиму, котрим заковували, і не давали вільно дихати церкві. Позавчора я чув, що ми дуже зболіли серцем, тут висловлював пан-отець, що він...* Тільки не ясно, чи ми служим правді, коли ми стаємо на цей грунт, ми повинні сказати, що ми віримо в одну силу, що каже – немає Бога, а тільки єсть природа. Ми повинні стояти, що і вся наша церква, котру ми строїм з поміччю благодаті Божої, остається непорушною. Ми повинні збудувати вільну свою церкву автокефальну.

Черкаський.

Я обмежу себе пятьма хвилинами. Я сюди виступив для того, – щоб спростувати одне ствердження з доповіді о. Липківського. Латинська поговорка каже...* Він казав, що Українска церква була автокефальною історично. На превеликий жаль, я хотів би, як український патріот, щоб вона завжди була автокефальною. Але, що ж поробиш, коли вона автокефальною ніколи не була. Ви чули, коли Українську церкву треба було отдати московському патріарху, то треба було [її] викупить. Українська церква оставалась під порядкуванням Константинопольського патріарха, і оставалась вона тоді, коли вся Україна була під Польщею. Росія була держава, а Україна була підпорядкована Константинопольському патріарху. Я тільки взяв слово, щоб це спростувати. Ми говоримо перед усім світом, але, щоб нам не бути неправдивими, вона була незалежна, але не була автокефальною. Я пропонував би резолюцію, щоб це було не з дня з'їзду, а з того дня, коли була революція.

Мороз.

Є кілька резолюцій, будемо прохати доповідачів з'єднати резолюції в одну і тоді подати Президії. Тут є пропозиція, щоб прийняти принципово усі резолюції. *(Одноголосно приймається).* Є пропозиція взяти за основу резолюцію о. Липківського. *(Приймається).* Члена Собору Черкаського єсть протест. *(Читає)*[2*].

Липківський.

Я ще раз прочитаю листа до митрополита. *(Читає лист)*[2*].

Мороз.

На черзі доповідь о. Липківського: – «Внутрішній устрій церкви».

---

* Крапки в тексті.

[2*] Текст відсутній.

Липківський.

Вельмишановний Соборе! Ми вже вирішили принципово два самих головних питання. Це перше всього самоопределили самих себе, хто ми такі є. Ми визнали, що ми є дійсно канонічний Собор Української Православної Церкви, тому ми єсть вищий законодавчий орган. От на підставі цеї постанови ми вже вирішили перше питання про те, в яких відносинах наша церква повинна бути до других церков. Наша церква повинна бути цілком незалежною, себто автокефальною. Вона повинна сама собою порядкувать. Лише ми так вирішили, то далі мусить бути питання внутрішнього устрою нашої Української церкви, яке повинно бути самоврядування нашої церкви. Ми вже декілька раз чули за свою довгу історію: церков Вселенська переживала стільки форм самоврядування, от саме така форма самоврядування, це була абсолютніша форма правління католицького. Отже, наш устрій буде такий самий як католицький, чи ні? Ні в якому праві цей устрій у нас не може бути, тому ніяких відносин наша церква не може мати до унії, крім повної протилежності між нашою церквою і церквою уніатською, потім Західна церква переживала устрій монархічний, чи і наш устрій повинен таким бути? Ні, ні в якому разі, ми уже це пережили, хоть ми не визнали канонів, но устрій повинен бути всенародним – соборноправним. Це самоврядування найбільш відповідає духові християнської віри. Як ми звернемось, яке самоврядування було за добу Апостолів, то побачим, що устрій був дійсно всенародний. Ця соборноправність церкви полягає ось у чому. Перше це те, що на всі ступені церкви служення всі службовці вибирались тільки церквою, де вона свої служіння проводить. Друге – це сама порядкувала собою, себто, сама порядкувала своє матеріальне життя. Третє – всі члени Собору мали однакові права у вирішенні всіх церковних питань. Що дійсно такий був всенародний устрій, ми це ясно побачимо, коли уважно прочитаємо посланіє Апостолів. При Апостолах була цілком виборча система на всі ступені церковного устрою. Коли перший раз прийшлось Апостолам кому-небудь од себе доручити завідування церковним майном, то Апостоли звернулись до всеї церкви і кажуть: «Виберіть людей, яким ви довіряєте, і їм ми доручим цю справу». Потім Апостоли самі відреклись від завідування майном, бо казали «не добре нам залишати служіння, а порядкувати вашим майном» [13].

Нарешті-решт, при Апостолах всі християни мали в церкві однакові права. Коли у 51 році був Собор, то були зібрані не тільки Апостоли, а всі християни. На цьому Соборі, на якому вирішались не тільки канонічні питання про відносини християн до євреїв, а і про те, чи повинні закон єврейський виконувати. Тут приймали участь всі і так постановили: «угодно нам усім». І так ми бачимо, що існували всі 3 системи самоврядування. Але при поступовому розвитку Вселенської церкви настали такі непереможні історичні умови, які всенародно Апостоли порушили. І перша тяжка умова історична, те, що була і [при] Апостолах, – що Христова церква не мала права на життя – була гонимою. У ті часи не тільки собиратись по церковних [справах], а навіть собиратись на молитву було небезпечно. Отже, в ці тяжкі часи не можна було здійснювати цю церковну соборноправність. Справу цю взяли на себе окремі люди.

Найбільш безпечно можна було доручити самим головним членам церкви Христової – єпископам. І от через це ми бачимо, що всі сумні часи гонимості єпископи...* Язичники підозрювали християн, що у них багато є імущества. Правда, були такі тяжкі часи, що збиратись не можна було і доручили це майно єпископу – представнику всієї церкви, щоб він з своїми найближчими помічниками це імущество ховали. Так вийшло, що хоть Апостоли самі зреклись від порядкування церковним майном, але під впливом цього життя З епіскопи[2*] взяли на себе весь тягар порядкування церковним майном. Коли ми читаємо апостольські правила, то бачимо, що єпископ є один розпорядчик всього церковного майна. Він повинен розпоряджатись, як захоче, ніхто не має права контролювати і запитати: де він що дів. Як каже канон, єпископ повинен порядкувати майном...[14] Ось ми бачимо, що єпископи зробились розпорядниками церковного майна. Крім того, треба було якусь соборноправність здійснювати – скажем, між церквами багато спільних інтересів, чисто догматичних, – бо то був вік, коли перетворювалось життя. Отже, за зміною часів, коли не можна було збиратись усім, то збирались тільки єпископи, і ось в той час, як при Апостолах вирішувались справи канонічні і догматичні, ми бачим, що під час гонимості створюється обмежена праця.

Ми уже читали канони, 2 рази на рік повинні збиратись між собою єпископи області[15], другий канон каже, що єпископи області повинні знати першого між собою, і цей перший хай посилає до остальних, коли і як збиратись [16]. Так ми бачимо небезпеку од переслідування з боку язичників, і соборноправність народна повинна була зникнути і перевелись єпископи. Хоть ми мало маємо відомостей, але все-таки маємо, що за весь час гонимості на християн все ж таки виборче право цілком існувало і, як не трудно було, ті чи інші парафії збирались, як помирав єпископ, вони збирались і обирали наставників самі. От у такому вигляді церковний устрій дожив до того часу, поки гоніння на християн було припинено і християнська церква ввійшла в згоду з Візантійською державою. Ця згода і які вона мала наслідки, про це уже говорилось і ще буде говоритись, тільки скажу одне. Зневажаючи царів, таких, як святий Константин[17] і Єлена[18], вони більш дивились з точки погляду – наскільки вона буде корисна для будування держави. І про самого Константина історія каже: «І геніальність Константина була у тому, що він прийняв православіє». Він зрозумів, що як «я їх приголублю, то я їх зроблю своїми прихильниками і цим способом свою державу найкраще зміцню». Таким чином, наслідком згоди тут було те велике і сумне становище церкви, що вона являється знаряддям. Отак дивились і всі імператори візантійські. В якому ж вигляді постав імператорський устрій церкви? Він постав у такому вигляді, що єпископи самі уже збирались без народу, але все ж таки вони були представниками церкви, бо церква їх вибрала. Уряд візантійський цим скористувався для того, щоб зробити церкву своїм знаряддям для устройства держави. Вони зрозуміли, що краще мати діло з одною людиною для будування держави, чим зо всею

---

* Пропуск у тексті.

2* Так в тексті.

людністю. І тому імператор старається підвищити єпископів і задобрити. Константин дав єпископу великі маєтки, звільнив від податків державних і таке інше. Другі імператори підтримувались іншого погляду – вони захотіли вигляд єпископа зробити похожим на свій вигляд і дали одяг свій для того, щоб підвищити їх перед народом і разом пригорнути їх до себе і зробити церкву знаряддям для державних інтересів. Єпископи дуже легко пішли на цю удочку. Єпископи стали чисто урядовими служниками.

3-го Вселенського Собору канон каже, що єпископи не обивали пороги царів, не тривожили імператорів[19]. Були такі канони, що без відома патріарха ніхто не мав права їхати до царя. Деякі єпископи кидали свої парафії і поступали на посади придворного і таке інше, але мали вплив на церкву. Єпископи ще оставались єдиним розпорядчиком церковним майном, оставались виборчі права. В [IV–V ст.] єпископа народ вимагає вибирати, і з [V] віку імператори починають уже боротись. У канонах 301 р.* сказано «що негарно самому народові вибирати собі єпископа»[20], ще більш сказано, «що народ не може вибирати собі єпископа». І скоро для вибора єпископа стали збиратись тільки представники царського уряду, і тільки вони обирали єпископа. І це считалось народним обранням! Для того, щоб більше підчинити собі єпископа, візантійський імператор став прилагати ті міри, щоб по можливості зменшити штат єпископів і збільшити [єпар]хії. По постановах 3-го Вселенського Собору всіх хор'єпископів було знищено[21], він не має права без єпископа нікого висвятити. Прямо сказано, що ні в якому разі не можна призначати у малий город – «да не унижаются высокие степени епископа». Ясно, що замість служіння свому народу, він зробиться високим ступенем єпископа.

У VII–VIII–IX віку* ми бачимо сумне явище, що останнє народне право Христової церкви скасовано – це право виборче, а було право призначення. Ми бачимо, що патріархами назначались ті, кого цар захоче. Цар Візантійський назначив був патріархом свого брата 14 років, називався він Стефан Молчаливий[22]. Від гарної жизні, яку він вів, він помер у 24 роки і причислили його до лику святих. Отже ми бачимо, що вся церква з громади вільних обращається у політичну інституцію. Утворюється окрема каста духовенства, і ідеальна частина церкви в цій касті осуществляється*, а миряни до церковних інтересів ніякого діла не мають. Це явище було цілком... *(переривається промова поверненням делегації від митрополита).*

Левицький.

Ми прийшли і виконали доручення Собору, передали мандат свій і пакет, який був надісланий. Владика прочитав листа, сказав, що «я сам уже к вам...» Ось йде уже митрополит. *(Зустрічають митрополита «Достойно єсть»).*

12 1/2 до 4 год.

Промова екзарха Михаїла. *(Див. додаток)*[2*].

---

* Так у тексті.

[2*] Додаток відсутній.

...*

Ви сказали, що коли захочуть балакати, то нехай ідуть до вас. Я бачу, що всі члени Собору хочуть почути, що ви дасте у відповідь на те, чого ми хочемо. Ми всі хочемо почути і зрозуміти, що нас розділяє. Ми всі діти Ваші. Але ж подивіться, дітей так багато! Я гадаю, коли Ви нас любите, прийдіть до нас і дайте відповідь, а як не дасте, то вислухайте за що ми боремося. Щиро боремося, бо я бачу, що тут простісінькe непорозуміння. Ви не можете допустити, що стільки людей, може непропорціонально представлених тут, але вони знають, що за їх спинами думають також, що вони помиляються. Я думаю, що Ви, святий владико, помиляєтесь. Я гадав би, що вам треба вислухати те, що тут балакають, бо через перегородки балакати трудно. Та й я прошу, як і Собор просить слухати все те, що ми будемо казати, а затим на нараді обміркуйте і вносьте свої конкретні пропозиції. Тоді ми побачимо, що стіна розрушена. Що Ви вислухали те, що ми хочемо, і не даєте. Ми тоді одійдемо і збудуємо святу православну автокефальну церкву українську з іншими.

Мих[аїл].

Я выслушаю то, что Вам будет угодно сообщить, и прочитаю просьбу, но обсуждать ее здесь, в официальной обстановке, я не считаю себя в праве и возможности.

Чехівський.

Вам, Ваше Високопреосвященство, перед Всеукраїнським церковним каноністичним, законно зібраним Собором я мушу засвідчити слідуюче, що церковні вселенські собори приймали скликання силою князя світу сього, силою імператорів, царів і визнавались законними. Всеукраїнський каноністичний Православний Церковний Собор, нині Святим духом керуємий, скликаний тут з представників окремих парафій, і скликаний по велінню віри, любові і надії – християнський православний, і бути незаконним він не може. І коли Вселенські Собори, скликані царською владою, єпископи і митрополит визнавали каноністичними, ніхто не сміє і не може не визнавати цього собору каноністичним і дійсним. Бо він буде хулити основну заповідь Христа, що там де зібрались во імя моє, там і я серед них[23]. Той буде іти проти Христа, хто буде не визнавати тих українських церков, які об'єднані вірою і любовію православних християн. Що торкається вашого поводження, то воно веде не до любові, не до об'єднання. Не нас пастирі шукали, а ми їх, ініціатива єднання належить Всеукраїнському Церковному Собору, а раніше Всеукраїнська Церковна Рада зверталась до багатьох і казала: не слухайте того, хто балакатиме думками Пілата[24] і мішатиме об'єднанню з українськими пастирями. Ідіть до нас з одною думою – будувати віру Христову і об'єднаємося з Російською церквою на основах братства, а не на основах підлягання государственного, яке остається не скинутим у самому духовенстві церковному! І от тепер, коли ми тут зустрілись, Собор з великою надією звертається і просить, щоб ті старі елементи, привиті державою, які

---

* Прізвище не вказано.

владою князя світу цього внесені були в церков, щоб вони були усунуті і не мішали єднанню, і коли представник церкви російської екзарх Михаїл служить церкві Христовій, хай не каже, що «ми – держава», як казав Людовик XIV[25], а скаже разом з церквою – «ми всі одно» – і нехай не йде з незрячими пануючими верствами Москви, а нехай іде з вільним нашим братом українцем і скаже тут нам: «Я, браття, думаю з Вами разом будувати, я визнаю автокефальну Українську церкву, я висвячу не тільки одного єпископа, – всіх, котрих ви виберете. Я визнаю за Собором православність і канонічність». Тільки така відповідь може бути того, хто приходить для єднання. Бо відколи «незаконність» кинута тут – це вже є обсуждєніє, а його неначе ухилялись. Через це ми ще раз звертаємось з повною любовію і бажанням єднання до Вас, вельмишановний Владико: во імя Христа, во імя страданій його, зглянтесь на наші муки і страждання. Зглянтесь на те, що кругом тьма невіруючих, атеїстів руйнує життя, що кругом душегубство, шириться, безліч зла і не йдіть проти любові і єднання з Українським Церковним Собором. Не треба говорити про якісь привілеї і наслідки старого режиму. Тут в братерському об'єднанні покажіть перед світом, що для Христа немає інтересів держави. Прийдіть до нас, розділіть з нами віру Христову, і ми тоді ваші сльози будем рахувати дорогоцінними перлами. Вони занотовані будуть в історії як найвищі дари дорогоцінні. Цей поклик є щирий не до сектантства. Ми всі тут ідемо тільки до піднесення основних завдань православної віри в дійсному житті. Ми бажаємо братерства, християнського єднання без всякого ухиляння. Перед вами два виходи: або з пануванням старим, або з церквою, третього виходу немає. Ми чекаємо і віримо, що всі ті єпіскопи і митрополити, які вірують в дійсність учення Христова, будуть вкупі з Всеукраїнським канонічним Собором.

Мороз.

Ви визнаєте церковний Всеукраїнський Православний Собор? *(Відповідь потім).*

Шевчук.

Дорогі брати, зневіра панувала нами. Ми чекали, чи прийдуть владики, що іменують себе українськими, на Собор. Ми бачимо, що екзарх України прибув на Собор, але що ж він каже? Що це не Собор, а «собраніє»! Як сумно моїй християнській душі чути ці слова. Браття, невже ми такі забуті сироти. Ні, браття, не може бути, щоб віра, любов нашого господа Ісуса Христа до нас, який прийняв муки великі за нас, менших братів, [не] зосталась з нами. Ні, дорогі брати, ми не сироти. Великий Спаситель світу є присутній тут. Він благословляє наш Собор і я вірю, що коли є ще хоть капля чоловічності, не тільки благодаті Святого духа, – Владика буде з нами. Хай він покаже тут, що образ Святого духа перебуває в ньому, і що він піде з нами. Я вірю в те і во імя Спасителя, як член Собору, я прошу сказати, чи віра і надія наші не будуть зраджені?

Чулаєвський.

Я схвилювався, коли я вийшов сюди, я хотів би звернутися до Владики, та не знаю, як назвати, чи батьком святим, чи братом мені його назвати, чи як інакше, – я не знаю.

Я той священик, котрий з перших років горів огнем бажання бути священиком, а не найомником. Я тепер, коли вийшов сюди після тих мук на протязі 8 місяців, які я положив на працю церковну Всеукраїнської Автокефальної Православної Церкви, я не знаю, як мені звернутись до владики, і до всіх владик, на очах котрих я являюсь преступником, позбавленим з боку канонів цього священницького сану. Розуміється, що ті хвилювання, які охопили мене, вони цілком законні, цілком натуральні. Коли я їхав на Собор, я думав, невже наш архіпастир считає нас заблудшими дітьми і не буде нас шукати. І тепер, коли ці питання були підняті почесними соборянами, приглашать чи ні, – я схвилювався. Нам треба мати на увазі, що ми можемо приглашати нашого пастиря. Якщо він визнає нас неправославними, він мусить прийти научить нас. А може ми піднімаємось над тими церквами православними, котрі досі були, тоді нема підстав йому не бути разом з нами. Ми ті, котрі виступили на шлях перетворення церкви, щоб наша Українська церква була світильником, щоб на цей шлях йшли люди, котрим відомо це діло, які хотять поставити церкву на таку висоту, щоб не хитався під нею фундамент так як за часи свободи. І через це понятні ті хвилювання. Пастир розуміє, що ми священики, котрі пішли на цей шлях, і миряни, ми всі приїхали, щоб обміркувати тут наше церковне діло, а через це Владика повинен дивитися на нас не як на вискочок. Всім нам відомо, що нас, як петлюрівців, предають суду. Я ж говорю, що це починається інквізиція над тими, які бажають, щоб церква була на висоті.

З самого початку мене незадовольняла служба. Я хотів бути священиком по совісті і буду ним, і ніхто мене не позбавить цього сану. Коли я звертався до митрополита Антонія і єпископа Никодима[26], і балакав про всі недостатки і порушення церковні, що священики правлять зовсім не так, як вимагає того церква. Антоній, хоч і гладив мене по голівці, казав: «малий ти ще стригун», у мене іменно тоді возмущався дух. Я завше бажав реформи церкви, щоб я був світильником. Тепер, коли я писав до Владики Назарія, на що у мене єсть розписки, звертав його увагу на те, що робиться на селі, де поширюються секти, де вимагає чогось природа, тоді як ми, пастирі, сидимо байдужі до того. Тим же, які закликали до праці, щоби підняти церкву живу , тим казали – вискочки. Отже, коли я звертався з цим до єпископа Назарія, щоб він мені дав совіти, він присилав розписки в одержанні пакета, і нічого не відповідав. А у мене в душі палахкотіло горіння до праці. Тобі, Владико, це кажу. Аби навіть пахло сектантством, я пішов би навіть на це, аби тільки збудувати живу церкву не по тим архаїзмам, не по тим канонам, які ми нарушаємо. Я не по ним буду будувати церкву, а по тому заклику, який іде від церкви. Коли на мене дивились, як на вискочку, було дуже тяжко працювати. З [19]14 року у мене був дух реформи. Кожний із нас переживав дуже чуло цей стан, коли все обмірковуєш, дошукуєшся правди в самому собі. Коли ж ми тепер повстали на працю з історичного і каноністичного боку, з'ясувавши, що ми праві, нас обвинувачують, що ми будемо чинити насильство над населенням. Але це ділу нашому не пошкодить. Коли ми проповідники, то нам цей шлях не страшний. Щоб нам не прийшлось перенести, ми перенесемо.

І ти, Владико, не забувай, що ті священики, які виступили на наш шлях життя, будуть і надалі по ньому йти. Зверни увагу на це, повір нашій щирості і не будеш переслідувати нас. Невже я не бачу, як розвивається штундизм? Коли я просвіщаю народ, невже я роблю злочин? Невже ми всі робимо злочин коли хочемо, щоб наша Українська церква стояла на висоті своєї святості, невже ми робимо злочин, коли хочемо, щоб був наш єпископ. Коли ми просимо Владику дати нам тих людей, які будуть нас задовольняти, коли мене не задовольняють всі представники сучасного духовенства. Невже Владиці трудно буде освятить кандидатів, поставлених нами?! Хто вступив на наш терпеливий шлях, той не вискочка, а людина, яка хоче працювати, їх мусимо ми не обвинувачувати, а цілувати. Кінчаючи я скажу, що коли ти, Владико, плакав зараз, то будеш плакати і тоді, коли зрозумієш, що це є не сектантство, а бажання будувати святу церкву.

Шевчук.

Вельмишановні члени Православного Всеукраїнського Канонічного Собору. Той рух визволення Української православної церкви давно уже розійшовся по всій Україні і це є дійсно визвольний рух, а не кучка, як ото тепер часто визначають, нам кажуть, що це окрема кучка церковних бандитів, які роблять на Україні українізацію. Ні, це не слаба кучка, а це є хвиля всієї людськості України і ця людськість хвилюється. Вона бачить, як церква Божа, господствующа православна церква державлась на підвалинах царизму, як вона утратила ту святість, котру раніш носила, якою жила ще за часів рівноапостольного князя Володимира[27]. В неї було внесено вплив того життя, котре небажане в цей час. Людськість схвилювалась, піднялась. Вона бачить, що ті єпископи, які призначались державною владою, вони як будто би не хочуть зрозуміти людей, не хочуть вислухати і дати згоду будувати свою церкву живу, як того хотілось би. Ми бачимо пережитки всякі. Митрополит Антоній оставляє нас сиротами. Він уходе.

Я не берусь судити, які тому були причини. Всі ми знаємо, по яким причинам митрополит Антоній від'їхав. Осталась катедра митрополича сиротою. Остаються ще єпископи, котрі тримаються царською владою і з милістю Божою московського патріарха.

Ці єпископи дуже не хотять розуміти дійсності. Вони запевняють, себе, що це окрема кучка людей. Ніяк не хочуть погодитись з тим, що це є рух, котрий захоплює всю територію України. І от, коли ми почули, що до нас їде екзарх України, ми схвилювались. Ми думали, що коли цей пастир величезна людина, то вона зрозуміє нас, і ми почнемо будувати з своїм новим архіпастирем своє нове життя. Ми думали, що він нас обгорне, як дітей своїх, котрі так багато пережили. Так, їдучи на цей Собор, я і людськість вся не гадали інакше, що коли він великий чоловік, наш архипастир, то він повинен до нас прийти і обміркувати наші справи. І тут на нашому Соборі людськість починала хвилюватись і звертатись до тих пастирів головних, як до екзарха, так званого, України*.

---

* Так у тексті.

І думала людськість, що тут вона найде піддержку, нарешті, зараз ми маємо можливість бачити екзарха і з ним говорити. Нам дуже приємно і бажано це і ми просимо його, як архіпастиря, як великого чоловіка, не думати, що ми сектанти і єретики, ми, може, більш православні, як ті, що гадають, що вони правовірні, а ми од них одкололись. Ми в цю останню пору звертаємось до свого митрополита Київщини, щоб він нам поміг збудувати нове церковне життя. І ось що ми чуємо від Владики. Ми благаємо дати нам рідних єпископів, щоб вони були прихильні до людськості, щоб інтереси духовні людськості були рідні для них, і щоб вони не були пануючими, а дійсними пастирями. Дайте нам таких кандидатів, поставте їх на Україну і це буде ваша величезна заслуга! Нам на це Владика дав відповідь таку, що він не розуміє, нащо нам єпископи, коли єсть уже єпископи і ще будуть висвячені.

Я просив би уваги, що це єпископи не обрані людськістю України, їх не прохають, а прохають дати нам рідних єпископів. Ми з ними будемо творити церковне життя. Владика цього не розуміє. Він не хоче розуміти, для чого нам ці єпископи. Бо вони рідні нам по духу. Вони підуть з нами рука об руку і ми почнемо з ними оновлення нашої Української автокефальної церкви.

Зараз я представляю собі ту картину, коли во «время о́но», народ петроградський хотів і молив, і на колінах просив колишню царську владу, навіть самого царя, щоб він їм дав відповідальне міністерство, бо життя не стало. Народу гадалось, щоб помазанник Божий їх зрозуміє і дасть їм це життя, бо виходу другого не було, або з нами, або без нас. Ця картина представляється мені зараз і тут. Віруючі, котрі просять собі життя не тілом, а духом, бажають найти собі якийсь вихід, бо життя для духу не стало. Там для тіла життя не було, тут для духа не стало. І от народ іде просити дати нам життя для душі. Але я боюсь, як зрівняти, що як там були розстріли кулеметами, щоб тут не сталось розстрілу духовного. Щоб нам не отказали в тім, чого ми просимо. Майже всі владики, котрі сидять по великих городах в своїх кабінетах, я знаю добре, що вони не знають селянського житя. Я знаю добре, що вони не знають навіть того, що віра в народі хиталась, а тепер зовсім падає. Вони не знають того, що в церкві стоїть 3 або 5 чоловік, а решта не ходить до церкви. Вони не знають, що народ шукає якоїсь правди у вірі. Знає народ добре, що правди в релігії немає, вона десь поза золотом ходить. І от цієї правди народ почав шукати, і рве. І порве на своєму шляху всі греблі, які будуть давити душу його, як порвав всі греблі, які давили тіло його.

І от я, як людина, яка свій вік прожила з сількими дяками та попами, я певен і знаю добре, що за цією кількістю людей, яких ви тут бачите, ідуть мільйони, яким треба в релігії Христовій знайти іскру Божу. Цей представник народу шукає ту іскру. Він на ті листи, які розсилають єпископи по селах, не зверне уваги. Тільки частина може піде за листами, але друга, може менша, але глибша, міцніша, буде шукати правди, і вона її знайде. Річ в тім, що до цього часу, як ми замічали, не видко було, щоб вищі владики, які поставлені, як вони себе визнають, захищати віру Христову, щоб народ держати в благості, досі для цього нічого не зробили.

Зараз ми знаємо, що одколюється декілька мільйонів людей і що ж робиться? Раніш, коли в селі появиться 5 штундів[28], туди летять священики, благочинні і навіть сам архієрей, – і все-таки не можуть уговорити. Через що? Через те, що він добре переконався, що сучасна церква – то тільки обрядова сторона. Що як приїде єпископ у село, і баби ідуть в церкву, чого вони йдуть? – Тільки дивитись, не молитись. І от моє слово як селянина, і моя глибока просьба, як чоловіка глибоко віруючого во Христа, до всіх Владик і осібно до митрополита Михаїла, не думайте, що та агітація, яку ви ведете по селах, нас в чим-небудь упевнить. Нас тим не візьмете. Не думайте, що ви, проводячи цю агітацію, повалите ту половину, яка шукає нового. Ні. голос історії назад не повертається. Вона піде вперед. Наша селянська агітація піде вперед, а за нами піде ще 100 одколовшихся братів. А владики тим часом будуть сидіти в кабінетах, не знаючи життя, і будуть вести свою політику до кінця. Але дивіться, щоб політика ця не привела і до кінця Вашого ж панування.

Теодорович.

Я взяв слово з тим, щоб зробити деякі запитання митрополиту екзарху Михаїлу, але ж перш ніж робити це запитання, я звернусь до нашого Собору. Я вважаю, що митрополит Михаїл не є член Собору. Він тільки гість тут у нас.

Я вважаю, що право кожної людини мати той чи інший погляд на ті чи інші справи. Я розумію навіть, що можеш бути росіянином і не знати української мови. Тому я вважаю потрібним, коли буду звертатись до митрополита, запитати, чи він буде розуміти мою українську мову.

Екзарх Михаїл.

Я до сих пор понимал все, что тут говорили.

Промовець [Теодорович]

Коли митрополит Михаїл з'явився до нас, то це був великий момент історичний. Я бачив сльози на глазах митрополита і на очах наших. Я хочу говорити до митрополита Михаїла як до архіпастиря. Дуже багато говорили тут про свої душевні переживання. З цього боку я теж міг би дещо сказати, але я утримаюсь. Скажу спочатку, яких думок ми тримаємось. Що нас всіх привело сюди, до цієї непорушної стіни, до святої Софії, і що дає нам сміливість тут, перед Богом, Христом, піти проти нашого архіпастиря. Що нам дає ту сміливість? Я зараз пригадую факт з історії апостольського життя. Як я, священик, стою тут перед моїм архіпастирем і маю на те сміливість перед Богом, Христом і Матір'ю Божою, – я пригадую такий факт з історії апостольських часів. Прийшли Апостоли в Єрусалим і зустріли їх первосвященики, і вони сказали їм – не можна робити того, що ви хочете, бо є вища заповідь – Божа[29]. Во імя цієї заповіді я насмілююсь робити запитання Владиці. Що таке християнство? Християнство, то мусить бути релігія безмежного удосконалення. То єсть заповідь Божа і ми мусимо іти до цього шляхом творчості, і мусимо весь час все більше і більше доходити до Бога. І ми находимо, що зараз не можна іти шляхом до цього самовдосконалення. Зараз такої можливості немає. Що ж стоїть тому на перешкоді?

Історія, через яку ми не могли до цього часу перейти. Ми звернули тоді увагу на ці мури і заборони і виходить, що Слово Боже дозволяє нам через них перейти. Які ж то є пута, що сковують живу творчість? То єсть ті закони, що звуться канонами. Ми тримаємося тої думки, що церква утвор ює канони в зв'язку з тими умовами, при яких вона живе, і церква 20-го віку може утворити канони тепер. Нам скажуть, що ті канони утворювала Вселенська церква, а ви – тільки місцева. Хай тоді мені скажуть, як можна скликати зараз Вселенський Собор. І за тим ці канони будуть не для Вселенської Церкви, а для нас. Коли буде Вселенський Собор, ми будемо дуже раді поставити наші вирішення на цей Собор. Наше, так би мовити, вільне відношення до канонів каже, що канони обводять муром догматичності. Я пам'ятаю, що не чоловік для суботи, а субота для чоловіка[30]. Можна було б пригадати ще багато чого, але піду далі. Як же мислиться нами організація церкви, яка нас зібрала? Вона мислиться на підставі автокефальності, соборноправності і українізації. Я певен, що і архіпастирю відомо, як наша церква підупала під владу московського патріарха. Я думаю, що і сам архіпастир не буде рахувати цього акту канонічним, моральним. Архіпастир мусить прийти до тієї думки, до якої сьогодні прийшов я, що за упадом царської влади, волею Константинопольського патріархату, наша церква зараз мусить рахувати себе вільною.

Хотілось би сказати декілька слів по цьому. Я думаю, коли архіпастир не може не погодитись зі мною, що тільки тоді певний колектив суспільства може розвиватись вільно, коли він позбавлений зовнішніх перешкод. Коли я звернусь до таких великих колективів, як народ, то я скажу, що кожний народ рука Божа вела цілком іншими шляхами, і він мав цілком інший дух, відбиток. Це навіть спричинилося тому, що вони в вірі Христовій поділились. Це є сумний, але ж разом з тим дуже великий по свойому внутрішньому розумінню факт. Коли слово Боже рознеслось по всьому світу, отже тоді всі народи стали служити Христу і кожний народ по своєму. Як він став служить? Як дозволила йому його природа в тих чи інших обставинах культури народності. Кожний народ ніс Христу саме, що є кращого, і він і зараз несе, але, щоб він міг принести дійсно саме найкраще, треба щоби він був вільний, без всяких перешкод. От ті перешкоди, через які ми вільно перешагнули. Ми розуміємо, що тільки автокефалія дасть можливість виявити народові те, що він може найкращого. Коли Христос говорив притчу, він сказав: «Кожному рабу я дам по таланту. Кожний з цих рабів почали його розвивать і получили замість одного таланту більше. Тільки один приніс один талант, але Христос нічого не сказав йому, бо знав він, що господар ставив йому пута. Другі ж розпоряджались своїми талантами цілком вільно[31]. Отже, і нашому народові дано талант, і ми мусимо його не тільки вдвоє, а в 100 раз побільшить. І отже, тепер, коли нам ставлять перешкоди у вільному рухові, у вільному розвитку, коли нам ставлять заборони, хто ближче до Христа: чи ми, чи ті, що ставлять нам заборони? І так я з певною вірою в Бога, Сина його Христа, в Святого Духа і його благодать, я кажу, що, коли ми перешагнули через заборони, які ставляться Московським патріархом, кажу, коли ми перейшли через цю грань, ми зробили по Божому, зробили по Христовому.

І я скажу, як казав апостол Петро в Єрусалимі: «Невже треба робити скоріше те, що вимагають люди, ніж те, що вимагає Бог?»[32]. Ми зробили те, що вимагає Бог. Буду говорить про соборноправність. Це питання нами більш-менш з'ясовано, але я хотів би поінформувати нашого архіпастиря, як ми розуміємо соборноправність. Такий лад існував в церкві апостольських часів. Коли архіпастир відмовляється назвати наше зібрання Собором, називаючи його зібранням, я пригадую історію апостольського Собору, як він проходив. Чи мислив Апостол так, як наш архіпастир? – Коли прийшли наші апостоли і порушили питання про відношення всесвіту християнського до іудейського, то там говориться, що вся церква обмірковувала це питання. І, безумовно, коли обмірковувалося це питання по суті, обмірковували його і Апостоли, але виносили постанови від імені не тільки божественних отців, а од імені всієї церкви: «Ізволіліс Святому Духу і нам»[33] – відносилось не до ієрархів, а до всієї церкви. Я хотів би запитати присутнього архієрея. – Я тримаюсь того ж самого кредо*, як і архієрей. З боку віри нас ніщо не поділяє, Чому ж Апостоли призивали всю церкву і рахувались з волею церкви і, коли виносили постанови, то говорилось: «Ізволіліс Святого Духа і нам». Чом же владика зараз, коли немає між нами різниці у вірі, відмовляється признати, що ми є Собор, уповноважений вирішити ті чи інші питання. Оце я мав сказати про соборноправність. Тепер по суті. Я говорив, що в процесі історичного життя наша церква відходить від заповіді Христа, де говориться, що: «Серед владик мусить бути господство одної одиниці над другою, а у вас хай цього не буде. У вас, хто хоче володіти – хай служить». У нас замість архіпастирів стали «владики». Не буду довго зупинятись на цьому. Архіпастирю, присутньому у нас, це ще краще відомо, і я з своїм досвідом не можу порівнятися з ним. Але скажу: чом в цей час, коли з історичної сцени зійшла царська влада, і ми бачимо в церкві зворушення, щоб підняти життя, ми в той же час бачимо, що влада церковна зайняла безпомічну позицію безсилля. Чому це? А тому, що ця влада стала владою Владик, а кожна влада мусить опиратись на тих, хто буде захищати її. Ця влада, що зійшла зі сцени, вона стала виразником певної пануючої верстви.

Як присутньому архіпастирю, так і нам відомі статті 42–43 зводу законів бувшого Російського уряду. Відомо також йому, як і нам «Руководство прав церковних»[34]. Архіпастир погодиться, що раніше церква залежала не від Христа, а від імператора. Що за політичні провини кощунно піднімалось слово Христово. Проте великі злочинці політичні часто були дуже хорошими християнами. Так той же будинок Софії було реставровано гетьманом Мазепою[35]. До 15 церков построєно ним же, при гробі господньому служать його ж подарунками[36]. За що ж прокляли його в церкві? Мені архіпастир скаже, що «ми, може, цього не визнавали». А я скажу: «де ж був архіпастир, чого він не протестував?» Правда, я можу скажу, що отець Мацієвич[37] протестував. А другі?

* Тут: "Символу віри".

Мороз.

Може, ви будете говорити конкретніше?

Теодорович.

Я перехожу до соборноправності, вона мислиться нами, як мислив той пастир, який скликав Апостолів з заповіту Сина Божого. Що є українська культура, Владиці відомо, як і всім нам відомо і це, і те, що культура, поширюючись, може триматись за певним народом в його різних формах. Культура, правда, переходить з народу в народ, але в кожному народі набуває відмінних рис. Ми рахуємо, що і у нас культура мусить бути українською. Скажу ще декілька слів щодо тактики. Візьму відозву за підписом архієпископа Михаїла. «Не ідіть за тими священиками, які за преступні діяння низводяться з чину священства», і рядом нижче говориться, що Владика визнає: 1) право наше на рідну мову в церкві; 2) право порядкувати своїми ділами в церкві самим; і 3) вони цілком розуміють, що у нас є бажання мати і свого керівника, і отця. Тепер вони визнають і навіть, коли говорять про мову, вони кажуть, що вони благословляють це. Прошу дуже, як я мушу це розуміти: «латинський вираз» (здається, в перекладі «єсть церква рідная»).

Тих людей, які ідуть попереду, карають, позбавляють сану і слідуючих – благословляють. З одного боку Владика мислить одне, а робиться – друге. Таку тактику знаходжу негідною високого сану!

Яковлів (Харків).

Коли я їхав на цей собор, коли я взяв на себе велику ролю бути членом Собору, я знав, що будуть перешкоди з боку єпископату. Але, коли б мені сказали, що тут проісходить – я не повірив би. Що ми звемо єпископів, а вони не йдуть. Я бачу, що немає віри там, серед єпископів, які боялись підійти до нас на верству. Я не буду судить їх, я скажу тільки: я бачив ваші сльози, але я бачив сльози і народу. І от я боюсь, щоб ваші сльози не зробились водою, якою омивав руки Пілат[38]. Тільки з нами будувати церкву. Хто не з нами, той проти нас!

Тарнавський.

Шановні брати Собору! Я якраз один з тих пан-отців, котрі волею Владики Антонія і єпископа Назарія низведені у «мірское состояніє». За що ж нізведений я? Я, котрий завше дбав про оновлення християнського життя, той, котрий своїм кредо має неподільне начало правди, любові і братерства! За це я нізведений у «мірское состояніе». Чи був же суд наді мною? Ні. Було слідство, яке робив єпископ Нікодим, коли тікали денікінці. З ним воно і пропало. Коли митрополит Антоній довідався, він розборонив мене і дав можливість правити. Але потім знову течія друга. Знову заборона, знову «нізведення в мирський стан». І от тепер я запитаю всіх присутніх, бо я думаю, що питання це цілком ясне: митрополит Антоній, котрий виїхав невідомо куди і зараз відсутній, він мусить бути згідно з канонами також нізведений в «мірскоє состояніє»?! Вибачте, архіпастире, котрого я бачу в перший раз, але котрий може чув про мене, бо багато про нас балакають! Я священик міста Києва, відкомандирований на Полтавщину. І от, приїхавши туди, я одверто сказав народу: «Я вам скажу,

я такий-то». «За що ж, кажуть, заборонили і «нізвели» Вас у мирський стан?» – «А от за те, що я мав сміливість правити службу на українській мові». Далі я вам зауважу, що в такій місцевості, де іде величезна агітація проти українства, я об'єднав всіх мирян в українській церкві і всі вони не мріють навіть тепер повертатись на церковно-слов'янську мову.

Владико, архіпастире, я зараз хочу зазначити, що я весь час ріс у місті Києві. У мене були сумніви, як поставиться до української церкви народ на селі, і от тепер я ще більш переконаний в тому, що коли його освітлюють, як робив Христос, народ цей іде за тим, хто возвіщає святу правду. Багато казали тут. Я не буду втомлювати. Це правду зауважив голова, що коротше треба балакати. А після яскравих промов про те, що відомо з історичного, каноністичного та православного боків архіпастирю Михаїлу також, як і нам, я гадаю, що зайве і балакати. Ми прийшли сюди для праці. Ми прийшли сюди не для того, щоб переконувати когось! Коли я балакав з представниками російського духовенства, вони виявляли себе переконаними в тому, що це правда. Тільки казали: «Але, як же ми скажемо про це? Я старий, у мене діти». Мені соромно було. Хіба мужності у вас не хватає зазначити це? Коли чоловік зробив якийсь злочин, – убив, обворував, – ми жахаємось цього чоловіка. Але тут ми зібралися для святого діла – оновлення Української церкви.

Владика архіпастир Михаїл каже, що не може назвати наше зібрання Собором. Але він і без архіпастиря єсть Собор. Я хочу зазначити, що всі ті панотці і присутні громадяни, які ясно уявляють картину, повинні сказати, що общеніє тут з забороненими і нізведеними священиками єсть признаніє їх, для тих, хто входе в ці стосунки. Я просив би віднестись з увагою до цього болючого питання. Нам не «розділєніє» потрібно, а щира Христова любов. І на цьому у нас буде згода, чи доки ми працюємо, чи після нашої смерті, коли будуть працювати наші діти і наші унуки. Але ми повинні дати собі відповідь, чи так ми робимо, як вимагає наше сумління? Я вірю в Бога, в Духа, ніколи не відступав від догматів православної церкви. Хто ж може роз'єднати нас, тих, хто з'єднаний і вірою, і надією на милосердного Бога. Ніхто. Ми знаємо, хто продав Христа! – Первосвященики і книжники. Законники, ті, котрі дуже гарно знали закони, але ховались за ті ритуали, за ті маленькі правила, котрі й убили дух того народу, котрий повинен був прийняти Христа Спасителя. Ми не повинні закривати очі на це. Для нас святе письмо мусить бути основою нашого життя. Ним ми повинні керуватись. І, коли ми бачимо, що говорять одне, а роблять друге, там правди немає. Я сам читав відозву: «Любіть, а далі не йдіть з ними і т. д.» Треба якось прийти до згоди на підставі щирої Христової любові. Я кажу, щоб була ця згода, не повинно робити того нахабства, котре виходить від людей часто несвідомих, котрі повинні учити любові. Так було на з'їзді, який працював на Чернігівщині. Єпіскоп Олексій[39] дав згоду правити на українській мові, а потім на нараді духовенства казав: «Не допускайте цього всіма силами». Мені це свідчить за те, що в серці цього пан-отця немає ніякої віри, ніякої Христової любові. Так не може робити представник християнства, кого я закликаю до щирої правди.

Екзарх Михаїл.

Если на меня говорят, что я Пилат, то я буду терпеть, но если будут говорить на моих епископов, то я принужден буду уйти.

Докладчик.

Я взагалі ілюструю приклад. Дійсно, ми не можемо бути суддями. Я тільки кажу, що не повинно бути такого роду поведінки. Я, як представник Собору, його священства вірю, що благодать Духа Святого зібрала всіх тут присутніх і тому архіпастир Михаїл повинен конкретно сказати, чи може бути надалі спільною наша праця і на яких умовах, і тоді Собор одверто скаже чи так, чи інакше, а історія буде нас судити. Вибачайте, якщо сказав образливе, але всі ми страшно схвильовані. Всі бажаємо миру, любові і єдності християнської.

Мороз.

Єсть дві пропозиції: 1) припинити запис промовців і 2) обмежити промовців 5 хвилинами.

Ходзицький (Київ).

Почесний Соборе. Одна справа тут ще не освітлена. Не проведена та думка, чому ми роз'єднані з православною церквою, яка поруч з нами молиться. Для чого і як це сталося? Пригадуються мені перші дні, коли нам приходилось вставати на українську велику церковну дорогу. Було нас небагато, невеличкий гурток, але ми були об'єднані силою, яку ніщо не переможе. Це вірою в церкву Українську. Спочатку ми просили Владику дозволити нам правити тільки з українською вимовою і в світлий день Пасхи помолитись вкупі. Нам не дозволили і в день Святої Пасхи ми не мали змоги помолитись. Але сталась пригода. Можна було вже всім зібратись у парафії. Єпископ дозволив нам читати Євангеліє з вимовою українською, тільки після промови. Знову не дали нам змоги побалакати на рідній мові. Що ж будемо ми робити, коли мати нас учила балакати, а начальству треба інакше. Коли ж ми стали молитись на українській мові, то бачимо, що єпископ дозволяє, і знову-таки було неясно, бо по одній резолюції єпіскопа Назара можна було, а дальше не можна. Тоді ми вирішили самі і служили на українській мові. Що ж далі? Єпископ зупиняється позаду життя, він не йде поруч з народом. Тепер ми маємо високий Собор і Собор звертається з мольбою: Ваше преосвященство, не опиніться ззаду життя! Я два рази бачив, коли народ плакав. Коли ж ми в церкві Макарівській душились і молились вмісті. Коли ми закликали його до себе і всі плакали, то він насмішливо сказав: «Я знаю эти сльозы, они вас ни к чему не приведут. Я не имею возможности, бо другой церкви нет». Наші сльози ці вимолили у Бога, що ми мали тут зібратись, і ці сльози перед непорушною стіною вимолять надалі спільну працю.

Хомичевський (Волинь)[40].

Всечесний митрополите Михаїл і Всечесний Всеукраїнський Православний канонічний Соборе автокефальної Української церкви! Зараз мені здається, що я уже говорю останнє слово. Серед всіх промовців з приводу надзвичайного акта українізації церкви, хочу сказати останнє слово, додати останній акорд до всіх тих надзвичано болючих, які тут отзвучали.

Для всіх нас ясно, що момент надзвичайно трагічний. Що Українська церква переживає надзвичайно відповідальний [мо]мент, і невідомо, хто буде найбільш відповідальний за наслідки після сьогоднішнього дня, який може бути останнім днем, а може і першим, тих страждань, які ми переживаємо, бо ми боїмося, що далі нам скаже митрополит Михаїл і весь єпископат російський. Ми боїмось, що ця хвилина буде надзвичайно тяжкою, але ми надіємось і покладаємо всі сили душі, що цей день буде останнім, і минеться після цього все страшне. Ніколи ні одна велика ідея, думка не з'являлась разом, без страждання. Філософи кажуть, що ні один принцип не падає з неба. І найбільш великі народжуються шляхом страждання, одірваності. Найяскравішим прикладом до цього можуть служити перші часи християнства. Так само шляхом страждання і одірваності народжується зараз нова Українська автокефальна церква. Вона надіється, що може з сьогоднішнього дня, а може завтрішнього, коли нам скажуть одверто слово миру Владики православної церкви, настане вільне життя Української церкви. Очевидно, з усіх промов, що ніяких догматичних перешкод немає, немає їх і між вірою. І навіть між західною[41] грецькою церквою і західною римською не було ніяких догматичних перепон, одна тільки відсутність єдності, спершу через особисті суперечки патріарха[42], а далі кожна церква пішла вже своїм шляхом. Цей день може бути тим, коли надалі буде спільне життя, або розходження. Коли нам скажуть – ми не знаємо. Но одкинуті, ми не зможемо ніяк підійти до тих, хто нас одкидає. Ми, правда, маємо багато можливостей.

Ми можемо приєднатися до всякої іншої православної церкви. Коли нас тут не зрозуміють, то Вселенська церква зрозуміє, і вона буде судити не нас, коли нас одкинуть, а тих, до кого ми звертались. Ми звертаємось як до своїх братів по Христу. Ми віримо, що вони нам не відмовлять. Ми перед всім світом скажемо, що вина на тих, хто нас відкинув, до кого ми йдемо, з ким ми не хочемо мати суперечок. Це останнє слово, яке ми можемо сказати. Всі ті ріжниці, суперечки, всі ті персональні скарги, вони ніщо в порівнянні з тим, що може бути після сьогоднішнього дня. Мені здається, що вислухавши всі наші скарги, всі ці надзвичайно безкорисні промови в дусі теперішнього [мо]менту, всепочесніший митрополит Михаїл зрозуміє, що він не вправі взяти на себе сміливість відмовити. Це буде надзвичайно сумний з його боку крок, надзвичайно відповідальний перед тими, хто буде надалі. Мені не хотілося, щоби таку вину на себе брав митрополит Михаїл. Мені, навіть, здається, що всі ті, хто з таких чи інших суперечок дозволив розділення церков Східної і Західної, – він не дозволив зробити цього тепер. Зараз в надрах Російської церкви ми можемо бачити дуже багато течій, які наріжно тримаються віри. Проте, все-таки люди ці є люди одної церкви, їх не одганяють, бо бачать, що думка повинна розвиватись. Ми бачимо ріжні богословські течії і вони не розділяються на окремі церкви. Не в догматах віри є розділення церкви, а в особистих рахунках на Україні, в суперечках, в тім, що представники двох сторін дуже між собою посварились. Митрополит Михаїл є нова людина, для нього ніякі образи, які можна було уловити тут, Михаїл не повинен брати на себе. З любов'ю Христовою мусить він пропустити їх і тільки пам'ятати, що, коли він відповість негативно, він розірве

ту ниточку, яка зараз простягнулась. Ніяких перешкод для єднання немає, ніяких, ні догматичних, ні каноністичних. Коли єсть ріжниця в поглядах окремих людей, то єсть вона і в Російській церкві. Є тільки ті перепони, які збудувались з непорозуміння окремих людей, і було б дуже сміливим і відповідальним кроком з боку митрополита Михаїла сказати, що він наш Собор визнає дійсним Собором Української автокефальної церкви. Може бути питання про територію, мусять бути окремі общини, але і вони мають право просити собі окремого єпископа. Ми звертаємось до єпископа Михаїла з проханням допомогти нашій Українській церкві, може зараз і малій, але в майбутньому Всеукраїнській. Зараз питання стоїть тільки про те, щоб запобігти роз'єднанню. Зараз питання стоїть тільки про те, чи може митрополит Михаїл одкинути тих людей, які ідуть до нього і просять благословення.

Коломійцев (Київ).

Всечесний Соборе. Не треба чекати надзвичайного, не треба розказувати про те, що всім давно відомо. Справа ясна, як Божий день. Нас обвинувачують, що нас Собор не автокефальний. Апостол Павел зауважив: «Не сообраз...»* *(Читає)*2*. На цих підставах ми уже маємо право будувати. Крім того, ми зараз своїми очима бачимо митрополита Брест-Литовського і Гродненського – екзарха Михаїла. Ця назва до цього часу мала силу, але з тих віків, коли наша Українська церква підупала під владу Московського патріархату, в 2 прав[илі] 6-го Вселенського Собору[43] от. Теодора і 28 пр[авилі] 4-го Вселенського Собору[44] – властвовати над другими, над Україною, не мали права. Говорю, не з великим бажанням маємо честь бачити зараз всечесного митрополита Брест-Литовського і Гродненського. Ми бачимо і просимо його щиро, щоб він зглянувся на те, що у нас діється. Як зауважив один з попередніх промовців, ми просимо митрополита, а він до цього часу не знає в чім річ. Всі ті, що оточили його навколо, не давали точних відомостей, як стояла в дійсності справа. Даремно, стільки я намагався піти щиро побалакати з митрополитом, але не було часу. Тепер же я прошу. Йому з'ясували, що тут тільки кучка, а тепер митрополит бачить, що це є Собор. Митрополите Брест-Литовський і Гродненський, милі брати, знайте, що дійсно тіло без голови не може бути. Чи може ж бути тіло без голови? Хто обирав митрополита Михаїла? *(Шум: Не треба, досить!)*.

Милі брати, два слова. Я сказав, щоб всечесний митрополит був наш. Я слізно прошу його, щоб він був дійсно наш.

Левицький.

Шановні брати Святого Собору і митрополите Михаїле. Ви розумієте, що я схвилювався. Я хотів би питання про єднання поставити прямо. Через що ж воно вийшло, нібито надзвичайне. Нам треба ясно, просто од душі поставити це питання. В чому тут діло? А в тому. Поставте питання про правду. Чи є з нами правда? Коли з нами правда, то нам нічого не страшно, бо ми перед Богом дамо відповідь. Коли немає, то діло наше мертве.

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

Я хотів би вас спросити, шановний архіпастире, чи є з нами правда, чи ми шукаємо неправди. І коли Ви вирішите, то це буде вже багато, бо це прихилить Вашу до нас душку. Бо ми неправди не хочемо. Ми бажаємо шукати правду. По-друге. Мені хотілося б просити і благати Вас про одне, щоб Ви зрозуміли всю величність моменту історичного, щоб Ви зрозуміли, в який [мо]мент цей Собор зібрався. Щоб Ви своєю душею зрозуміли, чого народ хоче. Чи привела його сюди велика потреба? Коли Ви це з'ясуєте, то Вам легше буде поставити питання, як Вам поставитись до нас. Вам сам Бог поможе стати на ту дорогу, яка лучше. Зрозумійте, що тільки правда і любов привела нас сюди. Вельмишановний архіпастире, на цей Собор з'їхались представники всієї України. Це той рух, який прийшов сюди і шириться по всій Україні. Чи він живий, чи мертвий? Для Вас це питання важно. Коли цей рух мертвий, він присуджений на смерть, а коли він живий, а він живий, бо він росте. Чи єсть така сила, яка спинила б цей рух цілого народу? Майте на увазі, Всепочесний отче, немає тієї сили, яка спинила б його прагнення до правди і до любові. А з цього висновок, що, коли цього діла ніщо не спинить, то і не можна його спиняти, бо це ж буде гріх і перед Богом, і перед історією.

Ви сьогодні нам об'явили, що нам можна служить на українській мові. Це нам ясно уже 5 років з початку революції. Для нас тут ясно тільки те, поскільки несправедливі Ваші порадники, які тільки на 5-му році вирішили, що нам можна служити на українській мові. Виходить, що нам велять не править, а у нас правлять. Я просив би Вас, Владико, зрозуміти, що народ не йде на зло, а єсть іменно бажання правди і любові, і що це єсть не видима кучка, а рух, який ніхто і ніщо не спинить. Я просив би Вас, Владико, про це дома подумати! Воно ніколи не згине, і воно буде рости – це прагнення народу до правди і любові!

Я хотів би звернути увагу Вашу на те, Владико, що перед Вами стоїть ніби не хлопець! Я маю 79 років і за мною тільки громадської роботи 43 роки. Перед Вами стоїть людина, яка бажає тільки правди і любові, і я за мої 43 роки громадської праці маю право прохати Вас, щоб Ви подумали над тим, що ця справа народна, велика, свята. І Ви, може Вашою любов'ю, добрістю, Ви подумайте, що іти проти живого діла, значить іти проти Бога. Ми просимо Вас, поможіть нам. Поможіть з приводу висвячення єпископів, щоб цей [мо]мент був великий, і, щоб ми Ваше ім'я згадували повіки-вічні. А коли цього не буде, то історія скаже, що весь народ звертався до Вас з любов'ю, а їм відповіли каменем. Ми просили риби, а нам дали гадюку[45]. Я вірю в те, що Ви цього не зробите.

Екзарх Михаїл.

Я гадюки высвячивать не буду, чтоб вы не думали.

Левицький.

Це тільки порівняння, я не хотів Вас образити. Послідня моя просьба була така: з любовію ми до Вас звертаємось. Поможіть нам в справі висвячення єпископату. Ми віримо, що Ви це зробите і хай Вам Бог помага!

Сандорський.

Я раніше всього звернусь до Вас, шановний Владико. До цього часу мало

сказано про бажання селян. Я запитую, чи бажано почути слово тих, серед яких я повертався. Раніш всього селяни передають Вам щире привітання, соборяни. Це надзвичайно великий [мо]мент, який заставляє всіх хвилюватись. Я схвилювався. Може я загубив ту нітъ думки, яку мушу передати Вам. Так, отже, не я буду балакати, а в моєму лиці – село. Вітаю вас, тих людей, які взялись за святу працю визволення людей з самого гніту, поневолення, темряви. Коли дивитись на цих щирих людей, хочеться думати, вірувати, що скоро настане той час, коли здійсниться те, що багатьом здавалось лише мріями. Передавали, що велике і святе діло за Вами. Ви повстали на боротьбу у великий час, коли більшість знехтувала учення Христове, і навіть самого Христа. Піднімаючи прапор культурно-простих людей, Ви тим самим закликаєте братерство до з'єднання, спайки. Ви зрозуміли всю красоту того ученія, яке до цього часу не провадилось. Мені передавали, щоб слава Христова знову засяяла, і щоб слово Христове воскресло, і пролунало не тільки по всій Україні, а по всьому світу. Щоб лице нашого пророка Шевченка теж прояснилось і сказало, що тепер я знаю, хто Ви. Робіть же і знайте, що на Вас покладає село надії, а до святих владик звертається з тим проханням, щоб вони не сіяли тієї розні, яку вони сіють серед селян.

Бакалинський (Полтавщина).

Дорогі Брати соборяни Першого Українського Собору і шановний єпіскопе Михаїл. Уже всі говорили багато про величність моменту. Не буду задержувати багацько часу вашої уваги. Ви знаєте, які великі часи ми переживаємо. Оновлюється стара Росія – наша дорога Україна. В крові темного народу заливається вся земля. В цей час людськість шукає порятунку. Релігія з старим формалізмом одживає. І там, де мусило б бути найбільш братерства, любові, там найбільш було недостоїнства. Люди шукають нових шляхів. Утворюються нові принципи релігійного життя. Вимагається соборноправність в житті церкви, з самого початку до кінця вимагається виборність. Я хочу тільки одного, щоб той рух, який охопив всю країну, щоб ці принципи, на які ми опираємось, не привели до реформації. Коли ми прохаємо братерську церкву висвятити нам єпископа, щоб ми могли мати свою окрему церкву, я вірю, що це має зробитись. Хай не роблять того, що зробила світська влада. Ми кличемо і прохаємо піти назустріч цьому бажанню, щоб не сталось катастрофи, яка приведе до роз'єднання. Я кажу, хай же на наше прохання, про котре ми всі говоримо від народу і духовенства, яке пішло з цим народом і стражданням хоче взяти будуче життя, хай до цього народу простягне руки єпіскопат. Хто має вуха слухати, хай слухає[46]!

...*

Вельмишановний Владико! Обращаємось до Вас зі своєю робітничою думкою. Я не сумніваюсь, що Ви як прийшли і побачили багато людей з зарання підготовленим настроєм, то Ви могли не побачити того всього, що Вас оточує, я думаю, не побачили Ви і того, що висить ззаду Вас. Я прошу тільки, щоб Ви

*Прізвище не вказано.

запам'ятали і знали, що робітники пам'ятають: «Незрячі прозрять, німим отверзуться уста, прорветься слово як вода...»[47].

Чулаєвський.

Почесний Соборе, я не зрозумів одного виразу Владики і хотів би поставити запитання. Деяким соборянам Владика, коли читав листа, і прочитав, що ми прохаємо висвятити нам певного кандидата в єпіскопи, він сказав, що цю неділю зайнятий. Я зрозумів, що владика не відмовився, і має посвятити? Я переказав декому, що день цей у владики зайнятий.

Чехівський.

Владика казав, що головною причиною розбрату, відсутністю єдності являється недовір'я до єпископату. Що єпіскопат іде до нас, а ми не довіряємо йому. Я хотів запитати владику: які заходи будуть вжиті, щоб знищити це недовір'я до єпископату, старого російського, на Україні. Які заходи будуть вжиті, щоб знищити це недовір'я? Бо це правда. Він правду сказав владика, що є недовір'я, і воно положено цілим рядом фактів. Ми тут чули з офіційних доповідей з міст, що є такі єпископи, які звуть себе христовими, а служать силами примусовими, русифікаторськими на Україні і, таким чином, силою творять насильство над народом. Є такі єпископи, які казали на мову – «базарна». Знущаються, глумляться над самим дорогим людським. Що зроблено для того, щоб спинити це глузування, щоб спинити єпископа Амвросія[48], який називає мову «базарною». Щоб спинити глузування єпископа Герасима[49] на Поділлі, який називає українську церкву «охохлаченой», щоб єпископ не дозволяв собі такого глуму, бо воно робиться не во ім'я Христа, а во ім'я примусової русифікації. Що робиться для того, щоб спинити той глум і глузування, який принижує людську гідність тут скрізь по єпископату.

Що зроблено, щоб церкву не робили знаряддям старої русифікації? Що зроблено для того, щоб не робились представниками єпископату політичні доноси? Що зроблено для того, щоб спинити ті вчинки, що робив єпископ Валеріан над членами Кирило-Мефодіївського братства[50] в Каневі? Що зроблено, щоб спинить політичні доноси, котрі йдуть з інших країн? Бо недовір'я людей не в слові, а в ділі. «В ділах їх познайте їх», а не в слові[51]. І от, щоб знищити недовір'я, треба зробити на ділі знищення цього недовір'я. Треба на ділі показати, що єпископи не служать русифікації і омосковленню України. Що вони не служать інтересам пануючих, які панують над українським селом і містом, користуючись церквою. Це є основна підвалина. Коли єпископат знищить це і піде дорогою великої людини на Україні, великого дорогого історика Костомарова[52], який вивчив українську мову, любив її, сидів за неї по тюрмах і потім, правда, залишив Україну, але це вже загальне лихо великих людей на Україні старого часу. Коли вони відкинуть русифікацію і самі почнуть проповідувати, що коли Ви хочете стати ближче до Христа, то кличте рідною мовою, тоді це недовір'я щезне і буде повне довір'я. Коли ті українці, які є в єпіскопаті, зрозуміють, що вони повинні віддатись життю церкви Української – тоді того недовір'я не буде. А для цього єдиний шлях – разом з Українською автокефальною церквою і її каноністичним Собором.

Або віра і об'єднання, або роз'єднання. Ми не вимагаємо нічого, крім того, щоб визнали Українську церкву. Інших вимог у нас немає. Тоді як з їх боку є цілий ряд фактів, що свідчать, що вони нічим не стісняються, навіть політичними доносами, щоб тільки пошкодити справам Української церкви. І от для об'єднання треба знищити цю сторону на Україні – панувати і силувати когось.

Ніяких ні економічних, ні соціальних та інших утисків не може бути на Україні. Це тільки одна вимога для спільного єднання і для спільної роботи на піднесення жизні Христової і серед українців, і серед росіян.

І Український Собор, і Українська церква ідуть на повне єднання з Російською церквою, але на підлягання, на залежність вони не можуть піти, бо вони зрадять інакше Христу.

Святий владико і шановні члени Собору! Питання про утворення нашого українського єпископату давно хвилює море нашого церковного життя. Те ж питання турбувало і турбує мене. Не тільки турбує, а мучить душу з релігійного і догматичного погляду. На цьому грунті я переживаю в своєму особистому житті цілі трагедії. Якісь 2 місяці тому назад, коли питання виникло про те, щоб висвятити єпископа Собором, це стурбувало мою душу, і я на другий день подав прохання в Церковну Раду про звільнення мене від всяких посад. Далі, коли у Всеукраїнскій Церковній Раді виникла думка про те, що на Соборі буде висунуто це питання, я прохав тоді президію Центральної Ради* дати можливість мені виступити з контрдокладом, і президія дала мені таке право, і на повістці, бачите є моє недостойне ім'я. Я заготовив цей доклад. Я змочив його своїми сльозами. Там я доказував, що церква не може бути без єпископа, а єпископ мусить бути рукоположений. Ми не можемо самі висвятити єпископа, бо це буде порушення віри. Недавно я знову виступив, дуже коротенько, проводячи ті ж думки, але після сьогоднішнього дня, вислухавши і побачивши, що діється, я находжу, що мій доклад буде зайвим, а це доклад призначений на завтрашній ранок, тому прошу почесний Собор зняти його з повістки тому , що як угодно буде владиці висвятити нам єпископа, то немає мені про що і балакати, а коли владика не захоче зробити цього – тоді я завтра не в силах буду читати свого доклада.

Екзарх Михаїл. (*Дивись додаток*)[2*].

Мороз.

Всі ми прослухали про те, що в серці владики прокляття буде до тих, хто порушив пастирську волю. Про це виступали професори і діло кончилось тим, що суд виніс той висновок, який був зарання складений. Ми на це діло витратили півдня. Були балачки, що з цього нічого не вийде. Тепер ми могли наочно бачить, в чому діло.

Тут і балакали, і плакали, і просили, і молили, а відповідь одна, що ми Вас не визнаємо. Хай і зберуться Всеукраїнський, Всеросійський і Вселенський Собори, а потім тільки можна буде балакати про автокефальність.

---

* Ймовірно, "церковної".
[2*] Текст відсутній.

Тепер, любі брати, для нас ясно, як нам треба проводити надалі справу. Добре, але нам владика Михаїл зробив запрошення. Я хотів би, щоби Собор обміркував цю справу. Щоб не було приватних виступів. Щоб це мало дисциплінарний вигляд. Справа з запрошенням нами передбачена. Ми йому написали листа і просили, щоб він нам дав листівну відповідь. Він прийшов замість цього сам, але відповіді теж не дав. Тому я думав слід нам якусь комісію обирати.

...*

Я гадав би, що безумовно треба. Треба рішуче з ним поговорити. Для цього треба скласти комісію.

Мороз.

Я боюсь, що це буде відволікання нашої праці. Дорогі брати, я пропонував би тепер ніяких комісій не обирати. Вони всі чули, чого ми хочемо. Хай обміркують і дадуть відповідь, а коли не хочуть, то й не гідні нашого високого Собору, і нашого народу вести далі цю плутанину. Коли ми стали на шлях революційний, то ми мусимо самі обрати архієпископа і в неділю його висвятити.

...*

Я все-таки пропонував би вислухати архієрея не на словах, а просити листовну відповідь. *(Шум).*

Мороз.

(Шум). Прошу, заспокойтесь.

...*

Шановне братерство. Більшість нашого Собору наперед усе передбачила. Ніяких більше комісій.

...*

Я ніяк не можу погодитись з тим, щоб не йти на нараду. Ми цим принципово закреслюємо свою автокефальність. І те, що ми є православна церква. Коли стояти на тому грунті, ми не маємо ніяких перешкод, щоб туди не йти, і коли ми будемо відмовлятись від обміркування, то ми тим підкреслюємо, що ми інша церква. Або вона, або ми.

Голоси.

Чого нам туди йти?

...*

Попередній промовець казав: знову ми не хочемо іти в церкву. Це не є церква, це «Союз руського народу»[53].

...*

Я прошу Собор відзначити, що є кардинальне питання про єпископат. Для нас, священиків, одступитись од слова Божого неможливо. Коли ми обмірковували в приватному засіданні, пан-отці сказали, що всі засоби треба вичерпати і тоді сказати своє рішуче слово. Ми звертались до митрополита, але ми не звертались до Вселенської Церкви. Треба це зробити. Це питання не таке, що його треба вирішити в день, в місяць.

Голоси.

Треба! треба!

---

* Прізвище не вказано.

...*

Тут є в Києві полтавський єпископ Григорій[54], як останній крок, можна просити його через полтавських делегатів взяти участь в освяченні єпископа в неділю.

...*

Я не можу нічого відповідати і знаю тільки, що він як вікарний єпископ не получив уповноваження.

Бей.

Шановні брати Собору! Ви чули, як митрополит Михаїл сказав, що він може дати нам кандидатуру. Я хотів би вас запитати: а як той кандидат буде до вподоби нам, то чи можна погодитись, щоб вони висвятили для нас? Треба запитати, якого саме кандидата вони дадуть. Обміркувати цю кандидатуру і коли вона приємлема – прийняти. Це буде той компроміс, який нас всіх з'єднає.

Голоси.

Коли його немає з нами, то він не наш і нам не до вподоби!

Теодорович.

Прошу дуже. На цій нараді священиків, яка утворилась і винесла ухвалу, мені було доручено організаційну справу. І зараз духовенство говорить, що знову треба зробити нараду. Як духовенство ставиться, буде у нас нарада чи ні?

Голова.

Повинна бути. *(Духовенство за нараду, миряни – проти).*

Теодорович.

Я ставлю питання умовно. Майте нараду на увазі. Засідання відбудеться. Хто схоче прийти, прийде. Ні – не треба.

...*

Шановні брати обмірковують справу зараз, чи іти членам Собору на запрошення, яке зробив митрополит Михаїл. У нас зайшли балачки і ми не розуміємо один одного, а в чому наше непорозуміння. Ми не вияснили, для чого він просе. Ясно, що він просе тільки для того, щоб малодушних перетягнути на свій бік. Я з певністю скажу, що малодушних у нас немає і іти нам туди нічого.

...* *[Полтавська течія].*

Я тільки боюсь ось чого, мені здається, він сказав «висвячу в неділю вашого ж кандидата».

Голоси: То здається!

...*

Шановні члени Собору! Представників як представників послати не можна, але хто хоче, той може піти. Я звертаюсь до Собору і кажу, що ходити на це зібрання як представникам не слід, але приватно чому не піти? Ми повинні бути поінформовані про те, що там робиться.

Мороз.

Прошу всіх заспокоїтись. Без цього я нікому слова не дам.

---

* Прізвище не вказано.

...*

Шановне братерство! Ми всі слухали єпископа. Він досить ясно показав своє обличчя. Мене після цього дивує, коли кажуть, що можна буде прийнять кандидата, якого нам мають висвятити. Який же це може бути кандидат з того боку?

...*

Є чутка, що висвячувать будуть Погорілка.

Погорілко.

Я таких чуток не міг поширити. Я не висвячуюсь.

...*

Триста років тому край наш довели до того, що народ український потрапив у неволю і загубив свою государственність, зробився паралітиком. І от тепер, коли посланий ангел, щоб збаламутити воду, – ми, розслаблені звертаємось до цього ангела – пастиря, щоб він повів нас до води і зцілив[55]. Але чи можемо ми на це сподіватись, коли уже зараз нас не захотіли повести. Я сам полізу в цю воду і не буду дожидати їх. Я хотів би звернутись до вас брати, не шукати тих, кого вважаєте за пастирів, а самим йти. Коли Хома положив персти в рани господні, він повірив[56], а ви не вірите власному воскресінню, хоч ви уже у власні рани поклали сьогодні персти.

Мороз.

Ітак, шановні члени Собору, митрополит Михаїл пропонував, щоб Собор обрав комісію і послав на обговорення. Дехто це питання підтримує. Давайте тепер проголосуємо. Прошу наготовити картки, тих, хто підтримує, піднести руки. За посилку – 27, утримались – 4, проти – море. Значить, подавляючою більшістю голосів Собор ухвалив не посилати.

...*

Я хочу сказати, що коли я приїду в свою церкву, то я скажу там, що я раз пробував не допустити [до висвячення єпископа] і другий раз пробував.

Мороз.

За тим рахую засідання Собору зачиненим.

16 год. дня.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 199–242. Стенограма.

Додаток № 1[2*]

[Записка групи членів Собору до президії]

«Просимо роз'яснення, чи може залишатися в складі членів Собору особа, яка на Соборі заявляє, що сучасного зібрання не визнає Собором, а самим й себе членом цього Собору.

19/Х».

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 77. Оригінал. Рукопис олівцем (без резолюції).

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Текст цієї записки віднайдено серед додатків до стенограми денного засідання за 20 жовтня 1921 р. Але з огляду на дату подаємо його до стенограми за 19 жовтня.

КОМЕНТАРІ

[1] Можливо, йдеться про послання апостола Павла до Галатів.

[2] Маються на увазі звернення ангела до 7-ми Церков. Див. Об'явлення Івана Богослова 1: 4; 1: 11; 2: 1, 8, 12, 18; 3: 1, 7, 14.

[3] Див. Дії . Гл. 2-3.

[4] 2-е правило II Вселенського Собору: "Місцеві єпископи нехай не поширюють своєї влади поза межами своєї єпархії та не змішують церков... Без запрошення єпископ не повинен іти поза межі для посвячення або якогось іншого церковного розпорядження".

[5] 24-е правило IV Вселенського Собору стосується господарських справ у монастирях. Можливо, доповідач мав на увазі 25-е правило: "Деякі митрополити . . . не дбають про поручені їм єпархії і не кваплятся висвячувати єпископів, тим то св. собор ухвалив, щоб висвячувати єпископів упродовж 3-х місяців, хіба що якась неминуча обставина примусить відстрочити висвяту...".

[6] У тексті помилково згадується 28 вірш. Правильно: Мт. 20: 26.

[7] У 1054 р. відбувся остаточний поділ християнства на католицизм та православ'я: колишня Західно-Римська імперія залишилась під керівництвом пап, а Східно-Римська – вселенських патріархів.

[8] Орден єзуїтів був заснований у 1534 р. в Парижі Ігнатієм Лойолою з метою створення системи теолого-політичної оборони католицизму. Орден підпорядковувався безпосередньо папі римському.

[9] Мається на увазі підручник: *Суворов Н.* Курс церковного права. – Ярославль:Типолитография Г. Фалька, 1889: В 2 т., в якому подаються ст. 42 і 43 із збірника "Основные Законы Российской империи" (1842), де проголошується, що "Царь есть глава Церкви".

[10] Йдеться про працю Івана Огієнка "Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськім народнім університеті. З малюнками і портретами українських культурних діячів". (Київ: Вид-во книгарні В.Череповського, 1918).

[11] Правильно буде: Архив Юго-Западной России. – Ч.1. – Т. V.

[12] У 1684 р. московський уряд звернувся від імені царів Петра (1682-1725) та Івана (1682-1696) до Константинопольського патріарха Іакова з проханням, щоб Київський митрополит приймав висвяту в Москві. До листа було додано соболів на 300 рублів. Але, не чекаючи відповіді, митрополита Гедеона Святополка-Четвертинського висвятили без офіційної грамоти з Константинополя.

[13] У тексті Євангелія події викладені навпаки: "Тоді ті Дванадцять покликали багатьох учнів та й сказали: "Нам не лічить покинути Боже слово, і служити при столах. Отож браття виглядіть ізпоміж себе сімох мужів доброї слави, повних Духа Святого та мудрости, – їх поставимо на службу оцю. А ми перебуватимемо завжди в молитві та в служінні слову". (Дії. 6: 2-4).

[14] 38-е апостольське правило: "Єпископ хай піклується всім церковним майном і ним порядкує, як Божий наглядач. Але не дозволяється йому привласнювати що-небудь із оного, або родичам своїм дарувати те, що належить Богові. Якщо є бідні люди, хай подає їм, як бідним, але під тим приводом хай не продає того, що належить Церкві".

[15] 37-е апостольське правило: "Двічі на рік має бути собор єпископів, і хай радять вони один з одним над догматами благочестя та розв'язують церковні суперечки, що можуть траплятися. Перший раз четвертої неділі П'ятидесятниці, а другий – у жовтні дванадцятого дня".

[16] 34-е апостольське правило: "Єпископам будь-якого народу належить знати першого серед них і визнавати його як голову, і нічого не робити, що було б понад їхню владу, без його вказівок, а кожний має робити тільки те, що стосується його єпархії".

[17] *Флавій Константин І Великий* (272-337) – римський імператор, син Констанція І Хлора і Олени. Проголосив християнство державною релігією в новоствореній

Візантійській імперії з столицею в м. Константинопіль, за що одержав титули "Великий" і "Рівноапостольний". Церковними істориками був проголошений зразком християнського правителя.

[18] *Олена Флавія* (дата народж. невідома – бл. 326) – гоподиня заїжджого двору, коханка, потім дружина батька Константина Великого – Констанція I Хлора. Ставши імператрицею, активно сприяла поширенню християнства багатими дарунками та будуванням церков. За леґендою, під час подорожі до Палестини, знайшла залишки хреста, на якому був розіп'ятий Ісус Христос. Має титул рівноапостольної, канонізована. Вважалась покровителькою гвоздильщиків.

[19] Можливо, доповідач мав на увазі документи III Вселенського Собору (431), які відбили розкол на Соборі між несторіанами і ортодоксальним духовенством, коли обидві сторони намагалися численними посланнями схилити на свою сторону імператора Феодосія II. Конкретного канону з вимогою не тривожити імператорів в документах немає.

[20] В апостольські часи єпископ обирався безпосереднім голосуванням усіх членів громади (Апостольські постанови, кн. 8). За Юстиніана Великого єпископів обирають тільки "кращі громадяни міста" (Кодекс Юстиніана, нов. 123, 127). Остаточно мирян усунуто від управління справами церкви після VII Вселенського Собору (правило 3-є).

[21] Тобто скасовано посаду хор'єпископа, що виникла після Анкирського собору (314-315 рр., правило 13) та Антиохійского (341 р., правило 10). Її було затверджено на I Вселенскому Соборі (325 р., Нікея, правило 8). Ця посада виникла, коли населення сільської округи біля великих міст не могло відвідувати церкву так часто, як міське населення. Тому хор'єпископи відправляли служби в сільській окрузі. Вони мали право рукопокладати читців, співців та іподияконів; дияконів і пресвитерів – тільки з дозволу єпископа. III Вселенський Собор (Ефес, 431) скасував цю посаду, призначивши їх або єпископами, або священиками до нових церков.

[22] У 886 р. візантійський імператор Лев VI Мудрий відібрав патріаршу кафедру у Фотія і призначив патріархом свого 16-річного брата Стефана, який обіймав цю посаду до 893 р.

[23] Мт. 18:20.

[24] *Пілат Понтій* – римський вершник з 26 р. н. е., намісник Іудеї до 36 або 37 р. н. е. У літературних джерелах вживається термін "прокуратор" (це – анахронізм). Згідно з повідомленням Євсевія Кесарійського, Пілат наклав на себе руки в 39 р. н.е. У християнській літературі згадується в зв'язку з тим, що погодився на страту Ісуса Христа. (Мт. 7:2; Мк. 15: 1; Лк. 21: 3; Ів. 18: 31).

[25] Вислів належить Людовику XIV (1638-1715) – королю Франції в 1643-1715 рр.

[26] *Никодим (Микола Кротков*, 1868–1938) – єпископ Чигиринськй, 2-й вікарій Київської єпархії у 1911-1921 рр. (з перервою). З 1921 р. – єпископ Таврійський і Симферопільський (з 1922 р. – архієпископ). Ув'язнений в грудні 1936 р. Помер у в'язниці 21 серпня 1938 р.

[27] *Володимир Святославич Великий* (955-1015) –київський князь (988-1015), що здійснив хрещення Русі, за що був канонізований і одержав титул "рівноапостольного".

[28] Тобто штундистів – членів штундистської секти.

[29] Дії. Гл. 4-5.

[30] Мк. 2: 27.

[31] У тексті стеноґрами йдеться про Христа, але в Євангелії йдеться про "господаря". Притчу викладено: Мт. 5: 14-30.

[32] Див.: Дії. 4:19; 5: 29.

[33] Це формула, якою починались постанови Вселенських Соборів.

[34] З тексту стенограми неможливо встановити точну назву документа.

[35] *Мазепа Іван* (1639-1709) – український державний і політичний діяч, гетьман України (1687-1709). Політична проґрама базувалась на засадах козацько-гетьманської державності й соборності українських земель. Головна мета в політиці – об'єднання українських земель. Час перебування його гетьманом названо "Мазепинським ренесансом".

[36] У м. Єрусалим у храмі Гробу Господнього під час богослужіння використовують речі, подаровані гетьманом Іваном Мазепою.

[37] *Мацієвич Арсеній (Олександр)* (1697-1772) – церковно-освітній діяч, проповідник, письменник, автор "Житія св. Димитрія". Вихованець КДА. З 1742 р. – митрополит Ростовський. У 1763 р. виступив з публічним протестом проти секуляризації церковних і монастирських земель. З 1767 р. засланий до монастиря на північ Росії, але не припинив боротьби. Помер, замурований в Ревельському казематі.

[38] Після дозволу на страту Ісуса Христа Понтій Пілат сказав, що він "вмиває руки" в значенні, що зняв з себе будь-яку відповідальність і відтепер вона лягає на іудейських первосвящеників і народ Іудеї. (Мт. 27:24).

[39] Тут йдеться про Олексія (Готовцева) єпископа Звенигородського.

[40] *Хомичевський Микола* (*Борис Тен*, 1898-1983) – протоієрей УАПЦ, композитор, поет. Брав участь у визвольних змаганнях в Україні 1918-1921 рр. З 1921 р. – настоятель Собору св. Софії, 2-й заступник Голови ВПЦР у 1924-1926 рр. У 1923 р. засуджений в справі Степана Орлика до 6 місяців умовно. Вдруге ув'язнений 8 серпня 1929 р. на 10 років таборів. Після повернення з таборів був професійним перекладачем, письменником.

[41] Не Західною, а Східною – Грецькою.

[42] Мабуть, патріархів.

[43] 2-е правило VI Вселенського Собору стверджує всі правила, ухвалені попередніми соборами і забороняє відступати від них або вносити в них зміни.

[44] 28-е правило IV Вселенського Собору: " . . . тільки митрополити понтійського, азійського та фракійського округів, та єпископи у іноземців вищевказаних округів нехай рукопокладаються від . . . святійшого престолу святійшої константинопольської церкви, тобто кожний митрополит вищезгаданих округів разом з єпископами області нехай рукопокладає єпископів єпархій".

[45] "Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він? Або коли риби проситиме, то подасть йому гадину?" (Мт. 7: 9-10; Лк. 11: 11).

[46] Мт. 13: 9.

[47] Див. п. 19 коментарів від 14 жовтня 1921 р.

[48] *Амвросій (Полянський)* – єпископ Вінницький, вікарій Подільської єпархії у 1918-1922 рр. З 1922 р. – єпископ Кам'янець-Подільський. Заарештований у 1925 р. Помер у 1931 р.

[49] *Герасим (Строганов)* – єпископ Балтський, вікарій Подільської єпархії у 1918-1922 рр. З 1922 р. приєднався до "обновленців".

[50] Братство св. Кирила і Мефодія утворилось з І ВПЦР, і, виконавши своє завдання, тобто скликання Всеукраїнського Собору 1918 р., перестало існувати. Метою створення Братства було допильнування вчасного скликання 2-ї сесії Всеукраїнського собору. Працю розпочало в лютому 1918 р.

[51] Мт. 7: 20.

[52] *Костомаров Микола Іванович* (1817-1885) – український історик, етнограф, письменник. Основоположник народницького напряму в українській історіографії. Як письменник належить до харківської школи романтизму.

[53] "Союз русского народа" (1905 – 1917) – чорносотенна організація в Російській імперії, що виникла в жовтні 1905 р. Своїм завданням ставила збереження самодержавства, пропагувала великодержавний шовінізм та антисемітизм. Керівництво Російської Церкви підтримувало діяльність цієї організації.

[54] *Григорій (Лісовський)* – єпископ Лубенський з 1922 р. Архієпископ Полтавський з 1923 р. В сані митрополита – з 1926 р. Помер 17 березня 1927 р.

[55] Випадок зцілення ангелом в купальні описано: Ів. 5: 5-9.

[56] "Потім каже Хомі: "Простягни свого пальця сюди та на Мої руки подивись. Простягни й руку свою, і вклади до боку Мого. І не будь ти невіруючий, але віруючий!" (Ів. 20: 27).

№ 7

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

20 жовтня 1921 р.
9-1 год.

(Молитва)

Мороз.

Слово для позачергової заяви пан-отцю Задорожньому.

Задорожній.

Вельмишановний Соборе[!] Між иншим, учора я випадково завітав на нараду єпископів, [які]* живуть у Києві і засідають у Володимирському Братстві[1]. Дуже гарних декілька [речей]2* я хотів би вам з'ясувати для того, щоб ви зрозуміли і знали, якого шляху держатись, щоб набути собі єпископа. Між іншим є маленька партія з наших соборян, яка тримається [необхідности] традиційного шляху в [набутті]3* єпископа. Ось вона і ще хто цікавився цією нарадою, завітали до єпіскопів.

Зійшлись митрополит Михайло, єпіскоп Браїловський[2] і ще 3 єпіскопи. З промовою виступив Михайло, [який] сказав, що він гадав, що тут тільки одні миряни. «Дорогие братья и сестры, я должен сказать по поводу совершающихся событий в св. Софии. Там собралась партия националистов, которая проводит свои национальные идеи». Там якраз був наш член Собору з Полтавщини, [якого] я не буду називати, і каже (між іншим російськ[ою] мов[ою] він з ним балакав): «На мой взгляд, вы очень большую оплошность делаете, что наш Собор не посещаете. Вы должны посетить наш Собор, потому что там действительно собралась партия националистов, которые проводят не церковное дело, а политическое». Після цього він каже «[едино]мышлен[н]икам»4*, котрі кажуть в їх бік «тем, кто «за» говорят в Соборе, тем дается полчаса для промовы, а тем, кто против, запрещается совсем».

Тоді я попросив слова. Кажу: «Ваше преосвященство. Цього чоловіка ніхто не уповноважував говорити, так як і мене. Я буду говорити тут як приватна людина. Цей священик є не більш, не менш як провокатор, бо це є велика неправда. Я раніше не вірив, що єпископат пише в «чеку»[3] доноси, а тепер вірю.

---

* Закреслено: "котрі".
2* Закреслено: "рис".
3* Закреслено: "обрання".
4* Закреслено: "одномишленникам".

У нас тільки церковна справа, а не політична. Відродження дух у перших християн». Тоді єпископ Дмитро каже: «кто не с епископатом, тот не в церкви, царства Божьего не видать, ему как своих ушей».

Тоді виступив професор Н.*, [який сказав][2*]: «в священном писании сказано – «члены Собора разделяются на голову, руки и ноги; епископ есть голова»[4]. Тоді селянин виступив і каже: «а що ж я з себе уявляю – ноги?» [Тут] всі засміялись і за[метушилися].

Третій промовець виступив і дуже гарно з'ясував справу. Каже так: «Ваше преосвященство, як ви будете дивитись на таку справу? – Ви вірите в загробне життя, – я знаю, що ви вірите, – а якщо вірите в загробне життя, то вірите і в мощі святі. Ми також віримо в загробне життя, а раз ми віримо, то віримо і в те, що він нас благословить».

Правда, владика митрополит схвилювався, але нічого не сказав. [Кінець-кінцем][3*] митрополит каже: «Я вас вызнавать за Собор не могу, вы есть самочинное сборище, созванное самозванной Радой Всеукраинской. Коли хотите быть с нами, то должны послушаться голоса нашего, когда соберется Всеукраинский Собор всего народа, и тогда мы, может, автономию дадим, а что касается автокефалии, то вы должны будете подать заявление об этом Всеукраинскому Собору, а потом будет Всероссийский Собор, а Вселенский Собор, может, найдет и ненужным вам дать автокефалию».

Можу одне сказати, що далеко не таким був митрополит Михайло там, як тут.

Мороз.

Прошу, – ще член Собору Сорока хоче додаток зробити.

Сорока [Уманщина].

Всечесний святий Соборе! Хоч [мене] ніхто не уповноважував [бути у Вол[одимирському] Брат[стві], але кожен має право шукати правди. Ми думали, що почуємо, [як] вони будуть між собою балакати [після того], як тут слухав нас митрополіт Михайло, але вони до нас звернулись, як тільки ми прийшли, щоб ми розказували, що в нас робиться і які наслідки [завітання] [4*] митрополита. Після цього [підвівсь] представник Полтавщини і став [говорити] те, що казав уже п[ан]-отець За[дорожній][5*]. Потім каже – поводження Собору неправдиве: хто українець, того поощряють, а хто не з українською ідеєю, тому не дають слова, і тому я прошу не кидати цього Собору, а ходіть туди, владико, ви виведете цей Собор куди ви захочете, а інакше вони розділяться і будуть вбивства, інквізиції. Митрополит[ові] кажуть, як ви дивитесь на цю справу, що вже розрішено на українській мові правити – а [він] каже: «это гонение на вас будет».

---

* Так у тексті.
2* Закреслено: "котрий каже".
3* Закреслено: "Врешті решт".
4* Закреслено: "посіщення".
5* Закреслено: "Завадський".

Вони казали, що висвячувати вони не будуть. [Нашого] Собора [вони] не визна[ють] [за] каноничн[ий]. Після цього виступив о. Задорожній, який дав багато прикладів. Вони страшенно схвилювались і заявили: «Вы в богословии ничего не знаете, – есть каноны нерушимые и есть рушимые, для того, чтобы узнать их, то нужно год читать. Вы похожи на сектантов».

Потім ще Задорожній казав, що якби прийшов Христос, то вірьовкою розігнав би таке зібрання. Потім виступив ще один і каже: «Ми звертаємось до вас [з проханням] висвятити нам єпископа, а не питаємо, чи це Церква Українська, чи ні». Тоді вони стали розходитись і кажуть: «Мы думали, что вы пришли организованно, а вы пришли неорганизованно. А кто захочет быть завтра, то сорганизуйтесь, возьмите известн[ое] течение, а мы будем завтра заседать и разъясним дело».

Мороз.

Дросенко подав заяву, що він хворий і прохає дати йому дозвіл на від'їзд додому. Збори нічого не будуть, мати проти такої заяви? Він чоловік дійсно хворий, і людина цілком певна. *(Збори погоджуються на від'їзд Дро[с]енка)** *(Див. додаток №1, 20 жовтня 1921 р.)*[2*]. [Заява] члена Собору Шидловського [про] бажання позбавити [права голосу] тих членів Собору, які підняли руки проти визнання Собору Собором. *(Читає). – (Див. додаток №2 , 20 жовтня 1921 р.)*[3*]. Прошу позбавити голосу Пархоменка, який був учора у митрополита і ганьбив нас. *(Вноситься це питання на розгляд Президії).*

Мороз.

Слово брату Білому. Доклад Мандатної Комісії.

Білий.

Мандатна Комісія, розглянувши всі картки, склала такого акта. *(Читає). – (Див. додаток № 3, 20 жовтня 1921 р.)*[4*].

Мороз.

Вгодно всечесному Собору прийняти до відома й уваги доклад Мандатної Комісії. (*Доклад приймається до відома).*

Липківський.

Учора в моєму докладі я [с]пинився[5*] на тому місці, як соборноправність церкви мало-помалу було знищено. Єпископи [становляться] єдиними вершителями церковного [життя][6*]. Збори збираються тільки з єпископів, але виборче право залишається. Потім як церква з державою була з'єднана, то держава стала обирати єпископів. Тим самим більше підвищила єпископів, вони робляться вже урядовцями. Це царі робили для того, що[б] краще керувати церквою через одну людину, ніж через орган народний. Це повело до того, що церкву було позбавлено виборчих прав, і царі стали самі при[зн]ачати єпископів.

---

* Закреслено: "Дрозденка".
[2*] Див. с. 224 цього видання.
[3*] Див. с. 224 цього видання.
[4*] Див. с. 224 цього видання.
[5*] Закреслено: "припинився".
[6*] Закреслено: "питання".

Це повело до величезних зловживань, які на своїх сторінках записувала історія. [Бувало, що] єпископами – патріархами вибирались молоді хлопці. З початку IV ст. по Різдві Христовому на арену церковного життя виступає ще один чинник, який робиться головним чинником церковного життя, який досяг вищих ступенів персонального [добробуту]*. Але тяжкі наслідки цього чинника – монахи. [Монашество], як ми знаємо, почал[ося] за часів гоніння. [Монахи] звикли жити в одино[честві], а потім стали збиратись у гуртки, більше дбали про своє персональне благочестя душі, спаса[ючи] свою душу. Монашество [призвело] до того, що [в] пустиню стали переходити сотні тисяч людей. [Запанувала] думка, що [єдиний] шлях спасіння – це монашество. У IV-му ст. цей вплив поширився і дуже захопив всю людність. Стали визнавати, що всякому, хто хоче спастись, не треба жити в шлюбному стані. Про те, до чого це дійшло, багато пише святий Іоан Золотоустий[5], Василь Великий[6] і другі. Цей вплив дуже захопив християнську людність. Держава дуже гарно [з цього] користувалась, що[б] зміцнити себе. Царі стали думати, що це дійсно так, що з людьми одинокими, нежонатими, краще робити справу, ніж з сімейними, бо сімейний чоловік – єпископ – має жінку, дітей і т. ин., а монах – це людина, яку можна як вгодно скористувати. Царі, користуючись [з] велик[ого] впливу монашества, стали обирати на церковне служіння людей [неодружених], [з косами][7]. Цю звичку взяли собі монахи, пристосовуючи до пустинного життя. Вони були дикими за своїм зовнішнім виглядом.

І от цей канон 6-го Вселенського Собору каже, що такі монахи стали шлятись по городах і т. и. Таким чином, стали тріпати свій монашеський облик в мирських служіннях[8]. Перш за все імператор-папа став [гуртувати][2*] цю чорну армію і видав закон, щоб всі церковні служителі були [неодружені][3*]. І ця армія стала підіймати достоїнства папи. І от 3-є правило[9] каже так: «Благочестивейший царь наш обратил внимание на безбрачность», от з цього часу і починається боротьба царів при помочі [Соборів]...[4*] місцевих з брачним – шлюбним станом.

Перш за все звернули увагу на [другошлюбних][5*] священиків. У каноні сказано, що [одружений] священик повинен жінку свою прогнати, а хто не прожене, той [позбавляється] священни[ць]кого сану. Той Собор все ж таки дозволив нижчим священикам, дияконам зоставатися жонатими, [але] ж було заборонено бути жонат[им] єпископ[ові]. Коли були жонаті єпископи, то жінок їх повинно бути віддано і засаджено до монастирів на [віддаленні][6*] 25 верстов од того місця, де знаходиться єпіскоп[10]. І от стали запрошувати на єпіскопські місця переважно монахів. [Того, що серед] монахів було багато кар'єристів, то зараз же чорною хмарою монахи нахлинули на єпіскопські посади. Правда, Церква боролась з цим злом.

---

* Закреслено: "благополучча".
2* Закреслено: "грунтувати".
3* Закреслено: "безбрачні".
4* Крапки в тексті.
5* Закреслено: "второбрачних".
6* Закреслено: "розстоянні".

Сказано, щоб єпіскоп не був монахом, бо монах повинен бути пасомим, а єпіскоп повинен пасти. Канон писав своє, а життя робило своє. Не дивлячись на цей канон, у Грецькій Церкві всі єпископи були монахи. Це було величезне зло для християнської [Східної] Церкви. Монашеський вплив пішов на все мирянство. Все мирянство стало [виконувати вимоги]* постів і дбати про своє персональне спасіння. Церква перестала бути громадою віруючих, а стала ареною лицемір[ства]. В такому вигляді, безумовно, про соборноправність церкви вже не можна говорити. Монахи для того і зробились монахами, щоб одійти од світу. Так що монахи не тільки не допомогали людям, а навпаки, коли мирянин [хотів] брати участь у церковному житті, вони [того] не дозволяли[11].

От в такому стані перейшла церква до нас, прийшла Христова віра тоді, як над цею вірою стала чорна хмара монашества, яке не [зважало на мирян][2*]. Для наших простодушних предків [життя] монахів, [виснажених], з довгими косами [уявлялось, як] дуже важке. І от це до того спри[чинилося], що наша Українська Христова [Церква перейняла] монашество – стали засновуватись монастирі чоловічі й [жіночі][3*]. Але український народ, хоч [і] простодушний, все ж таки був жи[ттє]радісним, і через те скоро християнство поширилось і стало освітлювати душі мирянства. Крім монашеської течії, пішла течія чисто народна. Але на великий жаль, наша Церква скоро загубила силу Церкви Христової й прийшла [під владу] Москви – народу Росії. Цей народ російський неначе спеціально складений, щоб захопитись монашеством. У російського народу є звички до обрядового виконання всякої релігії, щоб найбільше поклонів бити, постити і т. ін. І це [у нь]ого цілком заміняє духовну християнську віру. Коли перейшло керівництво Українською Церквою до російського народу, то там монашество посунуло на церкву. Ми бачили, що в московського народу скрізь засновані монастирі. Вони були не тільки Церквою, а й культурою, так що життя Російської церкви було монашеське. Всі отці Церкви були монахи. От це монашество не [терпіло][4*] соборноправності Церкви. Ці монахи могли зробити тільки чорну армію в руках царів, які старались про підвищення державного стану, про те, щоб зібрати Росію. От в цій справі головну і найбільш значну роль відіграло монашество. [З] монах[ів] найбільш скористувався імператор російський [Петро][12], який підчинив віру Христову [державі] і саме тому, що єпископами були монахи. Монахам тільки треба було нагороду дати, [влаштувати] персональне життя гарно, і вони продавали Церкву, і робились найкращими слугами царя. Ми бачили, що перші московські царі, а потім й інші, при допомозі монахів [знищили] вигляд соборноправності Церкви. Ми знаємо, що устрій Російської Церкви був не тільки монархічний, [але] й поліцейський, так що монахи зробились слугами й поліцейських. Поліцейський устрій зробив те, що церква стала «Відомством православного іосповідання».

---

* Закреслено: “виповняти пости”.

[2*] Закреслено: “не щиталось з питанням”.

[3*] Закреслено: “дівочі”.

[4*] Закреслено: “проявляло”.

Наскільки була [пройнята] церква цим державним життям видко з того, що трудно составити церковну історію од часів Петра I до цього часу. Вона перестала бути апостольською і зробилась імператорською. Може, саме через це навіть вищі розсадники освіти [– духовні академії –] незадовго до революції одержа[ли] титули імператорських. Так що вся Російська Церква впала в саму найбільшу єресь, яку тільки може уявити історія Церкви Російської. Це не є Церква [соборна] і апостольська, а Церква [казенна] і імператорська. Безумовно, що в імператорській Церкві соборноправності бути не може. І через це, коли нарід було позбавлено всяких прав в житті [своєї держави, він був позбавлений і прав] керування своєю Церквою.

Наш український народ ніколи не мирив з таким ганебним станом Церкви, і завжди, з тих пір, як український народ себе пам'ятає, боровся за свої права державні й церковні. Як ми подивимось на історію українського народу, то побачимо, що наш нарід, головним чином, боровся за церковні права і на цих правах старався здобувати права державні. І от, борючись за права церковні, наш український народ всі свої сили поклав на те, щоб скинути цю підлеглість, а [від]новити вільну соборноправність. Ця боротьба [дійшла] до цього сумного наслідку, який зветься іменем унії. І от наш народ став [вимагати] собі таких прав: господарювання всім церковним майном, вибирати всіх церковних службовців і всіх прав церковних. Тут нарід зустрів велику ворожнечу. Перш за все, пішла боротьба за церковне майно. Український нарід став утворювати з себе братства, себто цехи [шевців]*, робітників і т. ін. Вони мали свою скарбницю. І от ці цехи, які були дуже [по]божні, стали звертати увагу на те, щоб церковну працю підвищувати. І вони стали допомогати в усьому Церкві – тут і вийшло велике церковне братство, яке стало засновувати монастирі, школи, друкарні. Таким чином, пішла соборноправність народної Церкви. На грунті цього соборноправного життя пішли непорозуміння: єпіскоп каже, що він – голова Церкви і це його. Скрізь голова свого носа тиче. Пішла велика боротьба з єпископатом. Тоді вони побачили, що їм з українським народом жити не можна, і стали шукати допомоги в особі римського папи, [просили] йо[го], щоб він [вплинув] на польського короля, [під владою] [якого була] Україна, щоб він [допоміг їм запанувати над народом].

Для того, щоб [утворити] унію, було скликано Собор[2*][13]. Тут виявилась вдача українського народу до соборноправності. В той час, коли були збори на чолі з єпископом, приїхали представники всіх братств – миряни. Казали, що мирян більше, ніж єпископату. Тоді єпископат відокремився, заклав свій Собор і проголосили [унію з Римом]. Але представники народу заклали з себе свій народний собор. Цей Собор склався так, як і наш Собор – без єпископа[14]. Правда, тоді ще наша Українська Церква була сполучена з Церквою Царгородською і царгородський імператор[15] [наді]слав сюди представників своїх, які були представниками єпископату.

---

* Закреслено: "сапожників".

2* Закреслено: "Для того, щоб цю унію заснувати, був скликаний царями Собор".

Таким чином, [на] Берестейському Собор[і] український нарід показав свою [здатність]* щодо вирішення церковних справ. Історія сказала, що Христова правда [на цьому] Берестейському Соборі була не на боці єпископату, а на боці народу, [що залишився] вірним своєму народові[2*].

Нарешті, народ український завжди боровся і за своє виборче право, щоб не [надси]лали йому тих чи інших керовників. Після того, як Україну було приєдна[но було] до Москви, нарід боровся ще більш, як 40 літ [за волю церковну]. Цьому допомогало виборче право. Хоч деякі єпископи відходили до Москви, нарід вибирав на їх місце нових єпископів. Таким чином, виявляв свою боротьбу, доки не знесилився.

Треба сказати, що хоч Московська держава підбила зовсім український нарід, але ніколи український нарід не втеряв свого права повернути [собі церковну волю]. Коли [царювала][3*] цариця Катерина [II][16], то перш за все український народ став збиратись і послав імператриці свої вимоги, себто [вимагав] прав і вольності [для] українського народу й Церкви.

Правда, Катерина [II] спровокувала народ український, за ці права і вольності, яких народ вимагав, вона підбила народ наш під кріпацтво і позбав[ила] [його] прав людських. В такому вигляді народу вже трудно було боротись за права християнські. Але нарід і в цьому становищі бидла, скотини панської, все ж таки за свої церковні права боровся. Ще літ сто тому назад, за жорстоких часів Миколи I[17] і Олександра[18], архіви консисторій були набиті цілими паками бомаг, [в яких] народ [вимагав], щоб посвячували священиків тих, яких він сам вибере. Ще наші батьки пам'ятають, як боровся народ за право виборче. Люди знесилились і право виборче було скасоване, але прийшли ці часи, коли вже те все, що віками робилось, щоб [позбавити] народ прав, це все зникло, і тепер ми знов дожили до тих часів, які, може бути, повернуть [нашому народові його церковні] права.

Перше, що ми повинні тепер зробити, це відновити всі права народу в керуванні життям християнської Церкви. Оця соборноправність і є те друге питання, яке поставлено на вирішення нашого Собору. Закінчуючи св[ою доповідь], я прохав би Собор заслухати той проект ухвали про соборноправність, щоб раз [і] назавжди вирішити питання, хто повинен керувати нашою Українською Церквою. *(Читає проект)*[4*].

Отже, соборноправність наша повинна бути не єпископською, а всенародн[ьою]. Сам[им] мал[им] [осередком][5*] нашої Церкви повинна бути парафія. Ким повинна керуватись парафія? Парафія повинна керуватись парафіяльним Собором, який збирається щороку, а постійним керуючим органом повинна бути парахвіяльна Рада. Парафії мають право бути об'єднані. Значить, керуючим органом парахвії є собор, а постійним – парахвіяльна Рада. Так, керуючим органом волосним повинна бути волосна рада і т. д.

---

* Закреслено: "історичність".
[2*] Так у тексті.
[3*] Закреслено: "появилась".
[4*] Текст відсутній.
[5*] Закреслено: "ячейкою".

Мороз.

Може, Собору вгодно зробити перерву на 15 хвилин? *(Перерву ухвалюється).*

Чехівський.

Розглянули ми тут [питання] про зовнішні відносини укр[аїнської] Церкви [до] других Церков. Тепер на порядку внутрішній устрій Української церкви. «Церква» це слово грецьке, означає воно «Божий дім». Дальше значення цього слова – це громада вірних людей, об'єднаних вірою і надією християнською. Завданням своїм Церква Христова, зокрема Українська Церква Христова, має освятити людське життя. Що значить «святити»? – слово «святий» од «світу», «просвіщення». І от Церква має своїм завданням робити з людей тьми людей світу. Через те Євангелія від Іоана[19] кличе освітлюватись у сяйві духовного життя. Оце життя освітлювання людей є життя Церкви. Воно йде прямими основними дорогами, освітлюється ученням Христа розум людський. Звідциль одна сторона церковного життя – це сторона навчання Євангелія, навчання Христа; друга сторона церковного життя – це вплив на людську волю, на діяння людське. Це для того, щоб підвищити людину на вищий ступінь життя. Третя сторона – це є вплив переважно на серце, а разом з тим і [на почуття] людського життя, це буде священнодіяння.

І так, життя Церкви [складається] з освіти, керування життям людей, керування духовн[ого] і третій вплив – на серце через священнодіяння, а через почування і на всю людську істоту. Це є процес життя Церкви. Цілком ясно, брати, що основою цього життя може бути лише вільність, воля людини. Ніякого примусу, ніякого [гноблення]* Церкви не може бути. Христос сказав, що «тільки той прийде до Мене, хто [вільний][2*], того об'єднаю з Собою, хто [вільно][3*] приходит до Мене»[20]. Це значить без зовнішнього примусу. Коли апостоли пішли на проповідь по селах, то два села не захотіли їх слухати. Тоді вони вернулись до Христа і кажуть: «зведи на них огонь з неба, щоб попалити їх». Христос на це сказав: «Я прийшов не губити, а спасти»[21]. Тут не може бути насильства, це є основний закон Христа. В самій церкві не може бути насильства. Ніхто не може один одного насилувати. Ви знаєте, що все життя Христос боровся з цією течією навкруги. Ви знаєте, що найближчі [учні] думали, що Христос прийшов [закласти] [земне] царство. Коли Він казав, що вже йде час Його жертви, тоді найкращі учні Його просили Христа, щоб Він дав їм найбільші посади, коли Христос одкриє Своє Іудейське царство. Коли почули про це другі апостоли, то стали [змагатися], на якій підставі [ті] хотіли собі перші місця забрати. Христос почув це і сказав: «Ви знаєте, що князі...» [4*][22].

Вони говорять – хто єпископа не слухає, той не в Церкві. Єпископи не знають цього основного закону. Не можна з цеї катедри порушувати цей закон, і я

---

* Закреслено: "глумління".
[2*] Закреслено: "вірний".
[3*] Закреслено: "вірно".
[4*] Крапки в тексті.

хочу, щоб ми цей закон включили в свою постанову, як основу церковного українського життя.

Оце є основний закон церковного життя – ніякого панування, ніякого насильства в самій Церкві. На змішуванні державних елементів з церковною владою виникає багато зла, через те ми цей закон повинні взяти за основу церковного життя. [В церкві повинна бути] влада сили духа, сили моральної, сили впливу. Ви знаєте, що, коли Христос говорив з народом, то всі дивувались, як Він без влади. Він, як ми знаємо, син тесляра, і народ казав: «як Він, – син тесляра, і так ширить свою владу в народі»[23]. І всі говорили, що слова Його були з владою. [Ця] влада сили Святого Духа, любові, добра і правди. Оце є влада Церкви, це є влада Христа. [Ця] влада вияв[ил]ась [і тоді], коли Христа розпинали. Він на хресті, але разом з тим перемагає всіх своїх супротивників. Тут сила духа перемагає навіть насильство смерті. От в цьому сила влади Церкви. Це є основа Церкви. Між іншим, коли Христос [заклав] Церкву, у перші віки такий устрій і був – ніякого насильства не було. Всі були, як брати.

Коли ви візьмете книжку діяннів апостольських[24], то побачите, що поряд з апостолами виступають і вірні[25], натхненні Духом Святим, які мають дар навчання, які мають дар природний. Вірні відчували в своїй душі дар. Пророк мав надзвичайне натхнення підносити віру вірних і любов. Він мав вільний дар. Також у старій, першій Церкві не було спеціяльного рукоположення, а по загальному таїнству хрещення і миропомазання не треба було на це особливої санкції. Коли ви візьмете книжку з перших віків, книжку, яку знайдено було в 1865 р.[26], там знайдете змальовання пророцького і вчительського служіння. Пророки не мали рукоположення, але вважались вищими [за] єпіскопа. Коли приходив пророк, єпіскоп уступав йому місце коло престолу. І вчителі були теж у великому поважанню, хоч вони не отримували рукоположення священницького від архієпископа. Таким чином, ці вільні служіння були виявленням волі життя, яке являється для повноти життя Церкви. Коли ми це візьмемо на увагу, то нам буде зрозуміло, як будувалась Церква. Кожна церковна громада не виявляла собою підлеглості – це було сполучення братств, яке керувалось повнотою церковного устрою. Кожна Церква мала свого єпископа, своїх священиків. Кожна парафіяльна Церква мала свого парахвіяльного єпископа, який [поставлявся]* другим єпископом і молитвами самої Церкви. Таким чином, в кожній Церкві виявлялась повнота життя Святого Духа. Мало того, щоб церква була вільною, являється необхідним, щоб була повнота органу діяння Святого Духа. Ми бачили, що, коли кожна церква могла виявляти повноту життя свого, тоді часто творили тайнодіяння не тільки єпископи, а й вірні. Ви знаєте, що всесвітнє священство належить всім. Кожний вірний повинен дбати, щоб підносити віру своїх близьких, не тільки нагодувати, щоб тілесний голод задовольнити, а й голод духа задовольнити. Коли він цього не зробить, то він зло зробить.

---

* Закреслено: "обірався".

Таким чином, кожний вірний мав також благодать навчання, благодать діяння і разом з тим благодать керування. Ви візьміть, наприклад, мати – чи вона керує життям християнським дитяти, – коли ви вірні? – [Так], керує. Візьміть сироту, візьміть людину, яка заблудилась, чи може вірний кинути, коли вона страждає і не знаходить шляху. Через те ці три сторони життя Церкви не є чужі вірним. Кожний вірний повинен брати участь в роботі навчання, священнодіяння. Без вірних ні одне таїнство не відбувалась* в старій Церкві. Через це [тайна шлюбу відбувалась] після літургії, вся Церква молилась за [тих, хто ставав до шлюбу][2*], всі вірні брали участь молитвою, вірою своєю в кожн[ій тайні]. Таким чином, всі[х] вірн[их] [закликано до здійснення] повноти життя Святого Духа, а не до якихось підлеглих форм існування. Ми бачили дійсно, що мученики творили велику тайну мучеництва. Це також є [тайна][3*], бо вона викликала велику віру навіть в тих, хто палив, і ті мученики були вірними. Вони були [люде] ріжного стан[у], вони разом з тим творили велике діло священнодіяння. Але після перших віків, коли так спільн[ими силами вірних] розвивалось життя Церкви, почались і інші впливи на Церкву. Це коли почали вступати в церкву патриції. Вони стали вносить елемент панування, світський елемент. Становище спочатку єпископів і пресвитерів було іншим. Спочатку єпископ був душа Церкви, його всі вибірали і він був посвячений був Церкві. Без Церкви не було в єпископа благодаті, тільки з Церквою він одержав благодать. Тоді, дійсно, єпископ, об'єднуючи всю Церкву в своїй особі, може зосереджувати всю силу керування, навчання і священнодіяння. Без Церкви він ніщо. Тим був сильний єпископ, що разом з Церквою йшов, його Церква [о]бірала. Це таїнство було живе. І от тоді єпископ у своїй особі і своїй хіротонії був міцний єднанням з Церквою. В цьому була його сила і значіння. Також і пресвітер тоді творив свою владу, яку дав Христос. Таким чином, єднання з Церквою – [право] в'язати гріхи і відпускати*. Христос сказав апостолам: «Прийміть Духа...»[27] Що це значить? Значить те, що апостоли, [а за ними] єпіскопи, призвані спасати людей, не карати, не губити нікого. І от вони, єднаючись з Церквою, спасають і учать, а коли вони не можуть нічого зробити, тоді вони не розрішають. Це значить, що в них є влада, подібна державній владі? – Ні, тут лише служіння любові. Єпіскоп повинен послужити грішн[ій людині в її] відновленні.

Коли в Церкву стало більше і більше входити людей з пануючих верств, вони не могли [відмовитися] від своїх звичок і стали [вносити в Церкву] елемент примусу й насильства. Перш[ою] католицька Церква [перейняла][4*] ці елементи, і Римський папа захопив усю церковну владу і змінив [устрій Церкви] в напрямку державному. Вірні виконують накази. Нарешті життя вірних прийшло до того, що вірні мусили виконувати накази мовчки, а для того, щоб

---

* Так у тексті.
[2*] Закреслено: "новобрачних".
[3*] Закреслено: "таїнство".
[4*] Закреслено: "зізвала".

[одержувати прощення] гріхів, вони повинні були куп[ува]ти індульгенції, платити. Коли ти купив, ти вільний від гріхів.

На Сході [устрій Церкви було змінено іншим способом. Місце папи зайняв цезар] і вніс елемент держави в життя Церкви. Під цим впливом міняється на Сході [й] життя Церкви. Мало того, треба було [парахвії] скоротить, [бо] через Церкву політичні партії проводили державні політичні інтереси. Отут почала розвиватись централізація – керування з одного центру. Це керування раніше було чуже Церкві. Стали єпископи [при]значатись з центру, а парахвіяльних єпископів зовсім відкинули і відняли у них право рукоположення.

Так воно тягнеться до цього часу: насильство державне через бюрократизм. Те ж було потім у Російськ[ій] Церкв[і]. Українська Церква автокефальна прямувала до инших основ життя, вона не знала примусу, насильства, вона не знала господарів. Правда, коли на Заході розвивалась інквізиція, [коли] за те, що не так вірили, оддавали на смерть, коли [в] Росії переслідували [тих], хто вірив инакше, гонили [їх], били й т. и. Українська Автокефальна Церква не знала цих стремліннів, через те в Українській Церкві відбились лише загальні побутові форми. Коли там [гонили] й били, Українська Церква цього не знала. І не диво, браття, що ми тут, на Всеукр[аїнському] Правосл[авному] Церковн[ому] Соборі, може, вперше проголосили і будемо [це] здійснювати, щоб насильства в ділах вірних ні в якому разі не було, а хто вживає це насильство, повинен бути виключений. Ц[им] ми мусимо огородити [Церкву] від елементів примусу й насильства. Коли ми тепер вирішили [питання] про устрій внутрішній Української Церкви, ми повинні взяти за основні тези, за основу життя Церкви [слідуюче]: (*читає*)*.

От ті короткі додатки, [які я подаю] до резолюції о. Липківського. Додам ще, що в нашій Церкві повинна бути повна самодіяльність. Вона повинна виявляти і роботу учіння, і роботу керування, і роботу священнодіяння. Єпископи у нас повинні бути лише осередком, центром діяльності священнодіяння, вони всю роботу направляють, [але] не монополізують, як це на Заході, [де] тільки єпіскоп може навчати й керувати. Ми повинні стати на розуміння перших віків, що єпископ організує, кожний вірний може навчати і керувати. Єпископ – тільки орган цього керівництва, бо без цього ми можемо [в]пасти в той напрямок, який не дає порядку, – це протестантська Церква. Там немає об'єднання організованого окремих громад життя Церкви. Єпископи [при]значаються князем, світською владою.

Таким чином, там внесли зовнішній елемент для керування Церквою. Замість єпископів з'явились світські люде – князі. Ми цього не можемо ні в якому разі допустити. Ви бачите перед собою велику будівлю св[ятої] Сохвії. Тут кожен кирпич – цегла зв'язані загальним значінням. Але є великі зводи, які об'єднують всі цеглинки в одну будівлю. Оці скріпи теж є єпископська влада, вона необхідна в Церкві. Вона організує. Без неї не може бути організованого життя Церкви. Через те ми не можемо піти, хоч нам і закидають це, що кажуть – вони хотять

---

* Текст відсутній.

робити по зразку Лютера[28]. Ні, ми не підемо по тій дорозі, бо та дорога знов веде до державної влади. Той самий Лютер, коли селяни повстали проти князів, кричав – треба нищити селян, як собак. Елемент державн[ого] не може бути внесен[о] в Церкву ні в якому разі. Оце є основні підступи церковного життя українського, і до [них] ми повинні йти.

Куниченко.

Шановні члени святого Собору! Я хочу зробити короткий витяг з св. писання, щоб пригадати, які ідеї прийняла Церква перших часів. Я починаю з перших часів тому, що перш[ою Християнською громадою] керували апостоли. *(Читає)**.

(*Продовження*)

Засідання 20 жовтня.
1-4 год.

Мороз.

Починається обмірковування заслуханої доповіді.

Пилипенко.

Питання йде про те, як поставити єпіскопа для Церкви, яка зараз єпіскопа не має.

[Мороз].

Не про поставлення єпіскопа, а про соборноправність.

Пилипенко.

Попередній [доповідач] сказав, що всі мають рів[ні] прав[а]. Значить, в єпископи може бути поставлено священик[а], диякон[а] і т. и. Значить, наша Українська Церква мусить іти тим шляхом, який запропонував попередній [доповідач], не В.М. Чехівський. На його думку, щоб виповнити соборноправність, [треба], щоб єпископами були не тільки чоловіки, а й жінки.

Мороз.

Нічого подібного в доповіді нема, ви його не зрозуміли.

Пилипенко.

Ну, коли ви спростовуєте цю пропозицію, то я з вами згоджуюсь. *(Голоси: Треба було краще слухати).*

Теодорович.

Вельмиповажні члени соборноправного Собору[2*]! Я не буду довго затримувати вас. Я хотів би освітити і з'ясувати те, що шановний доповідач не освітив. Але перш ніж говорити про те, що я хотів, я бажав би обміркувати питання про устрій нашої Церкви. Я розумію це питання, як всенародну соборноправність. Хотілось би заглянути в глибочінь цього питання. В чому грунтовний зміст цього питання? – Надати всій людськості всенародню соборноправність – це, іншими словами, надати [змогу] кожн[ій] [людині] в Церкві виявляти [себе] в творчому процесі. Так я собі це розумію, але розуміючи так, я хотів би з'ясувати,

* Текст відсутній.
[2*] Так у тексті.

чи маємо ми цю соборноправність? Господь Бог, коли творив чоловіка, сотворив його вільним, і ця іскра вільності виявлялась на всьому протязі людської історії. Коли ми поглянемо на шлях, який пройшла людськість в своєму житті, то ми побачимо, що шлях цей в більшості уявляв боротьбу за повернення вільности. Починаючи від повстання спартаківців і кінчаючи нашим рухом. Я сказав би, що ця іскра вільності є божественна в [людині]. Ця іскра [ніколи] не погасала в [людській] душі. Часто ця іскра розгорялась великим [полум'ям]*. Як поставилось християнство до того? Християнство [мислить людину] не тільки сином [людини], а й Бож[им]. Воно набуло [розуміння] 2* відношення до Бога, як до свого Творця. Цей принцип необмеженої вільності визволення чоловіка був підхоплений всією культурою, і от тепер нам треба цей самий принцип, який походить з Церкви, але який давно втілився поза межами Церкви знову повернути до Церкви і втілити в її життя.

В теперішній час, коли революційна пожежа напевне знищила всі колишні умови політичного життя, [в теперішні часи і в церковному житті людини] ми творимо велику роботу визволення людини від усіх перешкод до визволення свого життя. Як це питання стояло у нас, на Вкраїні? Перехожу до більш-менш історичних спогадів. Там порушувались вільні права людини, де в діло релігії вмішувалась державна влада. У нас, на Вкраїні, [через] географічн[е] положен[ня], яке займає Українська держава, влада часто мінялась, а тому не мала того тісного зв'язку з Церквою, як це малось у Візантії. У нас такого тісного зв'язку держави з Церквою не було, і через це люд[сь]кість в Церкві мала змогу виявляти свою вільність. І от, коли засновувались братства на Україні, то там порушувались ті ж самі питання, які зараз обговорюються нами. Львівське Братство[29], яке утворилось, – які питання воно ставило і які були затведжені? Я дозволю собі зачитати декілька [рядків] з статуту цього Братства. Це Братство мало поширитись на всю Україну. Всі інші братства мусили або переформуватись [за] статут[ом] цього Братства, або перестати існувати. Завдання їх було слідкувати за прав[див]им ученням не тільки Церкви, а й [парахвіян]. Ці права не було взято революційним шляхом, а було надано владою, а саме патріархами Іоакімом[30] і Ієремією[31], який ці права ствердив, і коли тепер порушується це питання, коли нам кажуть, що ми йдемо революційним шляхом, то це [значить] стати на грунт нашого противника. Єсть, між іншим, правило 9-е 4-го Вселенського Собору[32], яке каже: *(Читається)*3*. [За] історични[ми] традиція[ми], позаяк наша Церква належала до Константинопольського 4* патріархату, кожна з Церков, [що маются] зараз на Вкраїні, мусить лічитись за Константинопольським патріархатом. І я ставлю нашу справу на суд Константинопольського патріархату. Наші права на соборноправність, порядкування всенародньо своїми справами, все це було надано якраз тим Константинопольським патріархом, у якого ми мусимо судитись.

---

* Закреслено: "пожаром".
2* Закреслено: "можливості".
3* Текст відсутній.
4* В тексті: "Костянтиноспольського".

Значить, з цього боку наш рух є визнаний Константинопольським патріархатом. Коли нам кажуть, що ми йдемо революційним шляхом, то я кажу: «Можливо, бо ці права у нас були узурповані. Вони надані нам Антиохійським патріярхом, а Константинопольський їх ствердив». А що це дійсно був рух соборноправності, про це свідчить слідуюче. Це був час поширення унії, а унія стала не в ім'я догматичних лозунгів, а в ім'я того, що вона тікала від соборноправності. І це – факт. Ініціятор унії був Балабан[33]. Він за часів свого діда отримав право на польську катедру і мав первести на неї свого брата. А тут несподівано це право надане було Львівському Братству. Він надзвичайно обурився. Це був не патріарх[34], а справжній патриційї. Він обурювався, – як то так, що його «батраки» беруть до своїх рук справу, яка належить тільки йому. В той же час одним з ініціаторів був єпископ Потій[35]. Подаю за прикладом історика...* Він каже, що єпископ Потій був перш кальвініст, потім православний, протестант і, нарешті, скінчив унією. Ви бачите, як про його [розповідають][2*]. Ще був третій – Терлецький[36], герой скандальних процес[ів].

Ви бачите, з ким [доводилося] мати діло, коли рух визволення пішов до соборноправності, за яку ми зараз боремось. В тому, що в той час цей рух набув тих рис соборноправності, причиною стався якраз склад єпископів і їх відношення до прав церковної людності в Церкві. Це був той час, коли Склярек [?][3*] виступав [з своєю думкою], що вся влада мусить належати Константинопольському [патріярхові][4*], і той мотив, власне панування, був головним мотивом, коли вони втікали від соборноправності до Києва. Коли б мені не повірили, я послав би тих до Грушевського[37]. Річ в тому, що на перешкоді стоїть всенародна соборноправність.

Я хотів би тільки подати цю історичну справку. Я мав ще дещо сказати, але поскільки просять скінчити промову, – я кінчаю.

Ковбун (м. Димер).

Я хотів би тільки зробити запитання. Докладчик Чехівський говорить, що вся православна люд[н]ість при натхненні Святого Духа має право брати участь в таїнстві. Як це треба розуміти?

Чехівський.

Справа ясна. В таїнстві євхаристії і всякому другому таїнстві віруючі беруть участь молитвою. Без віруючих не може діятись ні євхаристія, ні другі таїнства. Таїнство не є монопольне діяння одного єпископа або пресвітера. Вся Церква бере участь в священному діянні. Спільною вірою твориться таїнство.

о. Маляревський (Київський повіт).

Брат Чехівський тільки що сказав, що як сам священик [виконує] таїнство, то воно не може бути [виконане] без віруючих.

Чехівський.

Без єднання Церкви.

---

* Пропуск у тексті.
[2*] Закреслено: "докладають".
[3*] Так у тексті.
[4*] Закреслено: "єпископу".

Мороз.

Прохаю вислухати резолюції по [доповіді]. *(Читається)**. Єсть ще додаток брата Володимира Чехівського. *(Читається)**. *[Читає Чехівський]*.

[Мороз].

Хто забірає голос з приводу заслуханих резолюцій?

о. Пилипенко.

В ту резолюцію, як[у] зараз бул[о] оголошен[о] Михайлом Наумовичем[38], я прохаю внести поправку. Там не ясно, [чи] всі віруючі мають однакові права. [В резолюції] такий темний [вислів][2*], що дехто може зрозуміти так, що всі віруючі у всіх справах мають рівні права. Значить, вони можуть не тільки приступати до своїх таїнств, а й [виконувати] ці таїнства. Для того, щоб не було цієї помилки, щоб не подумали, що [миряне] мають право виконувати таїнства, треба додати: «Крім [виконання] таїнства і служби Божої». *(Шум з місць).*

Я вношу пропозицію, а ви будете голосувати. Коли схочете, то відкинете.

Чехівський.

Я ще до поправки даю додаток. Поправка має значіння й потрібна, але з додатком: «При стані звичайному, крім священнодіяння». Думка моя принципово така, що в надзвичайних обставинах і мирянин може творити таїнство[39]. Це треба зазначити як додаток. Тільки в надзвичайних умовах і мирянин може творити таїнство.

Пилипенко.

Тут справа пояснюється трошки; не дарма я [порушив] питання. Брат Чехівський каже, що в деяких випадках можна [виконати] таїнство й не духовенству. В надзвичайних випадках? Коли можна в надзвичайних умовах, то, значить, можуть і жінки? Справа стає яснішою. Справа дуже важлива. Ми робимо крок, якого Україна ніколи не робила. І я скажу, що для того, щоб виносити постанову, що й мирянин може в деяких випадках творити таїнство, це значить – стати на шлях протестантизму, штундизму. Це питання ще не обговорено ніде. Це треба обговорити, а не прямо ставити на голосування. Це треба буде вирішити Вселенським Собором. Я цього допустити не можу. Тому я пропоную заслухати [доповідь] [з] цьо[го] питання, яку складено членом нашого Собору й президії о. Соколовським[40].

Чехівський.

Справа, яку [підносить] о. Пилипенко, буде дебатуватись і докладатись окрем[ою] [доповіддю] [з] слідуючо[го] питанн[я]. Зараз після закінчення [доповіді] [єсть проект] резолюції, але коли внесено [заперечення], що мирянин не може творити таїнство, то треба було зауважити не [про] лютеранство [та] протестантство, а [вважати на] надзвичайні випадки, коли, наприклад, дитину може хрестити всякий. Ніщо не «виходе на чисту воду». Все це вже обговорювалось, і я протестую проти таких заяв. Це говориться про надзвичайні

---

* Текст відсутній.

[2*] Закреслено: "вираз".

умови. Звичайний порядок такий, що творить таїнство священик, єпіскоп разом з Церквою. А при надзвичайному може бути, що й віруючі творять, як і було в катакомбах, коли євхаристію творили жінки. Під час, коли духовенство скатоване було все в Колізею[41], жінки преломляли хліб і робили євхаристію. І ніякого тут лютеранств[а] не було, і цей [закид в] протестант[измі] та лютеранстві не до речі. Бо в протестантстві й лютеранс[тві]* говориться, що таїнство може [творити] взагалі всякий. Там вже хаотичність має місце, а не організованість православної Церкви. Про це ніхто не робе нам темних натяків, ніхто не пропонує вам [до] нього йти. Що ж торкається до надзвичайного стану в нас, на Вкраїні, про це буде доклад далі.

Мороз.

Питання внесено про соборноправність.

[Хомичевський.]

До порядку голосування. Обидві ці промови, які допіру говорились, були не до порядку. Зараз обговорювалось питання про соборноправність, а не про участь тих чи інших братів в таїнстві і я кажу, що ніяких додатків не треба робити.

...[2*]

Звертаю увагу на те, що апостол Павло каже, що «женщина в храме да молчит» (І Кор. 14: 34-35)[42]. Як же ми можемо дивитись на те, що в Церкві всі мають рівне право голосу?

Чехівський.

Ця глава апостола Павла має на увазі не абсолютну заборону участі в церковному богослужінні чи навчанні жінки. Цієї заборони він не дає, бо ми знаємо, що в Церкві читали й служили диякониси. Вони пропонували востаннє не говорити – вони ж говорили? Тому треба це розуміти не абсолютно, а переносно. Тільки так ми мусимо розуміти слова апостола Павла. І практика православної Церкви свідчить за те ж, бо по всіх церквах і російських і українських співають жінки, і вже ніхто не бачить в цьому порушення законів Божих. Що торкається внесення брата, що не треба вносити додатка, то я мушу засвідчити, що коли [була пропозиція внести] додаток о. Пилипенка, то й я, з свого боку, мав зробити додаток.

[Твердохліб].

Як тут забули пономарку в церквах?

Мороз.

Так я голосую резолюцію пан-отця Липківського, яку я зачитав.

...[2*]

Я просив би тільки додати до цієї резолюції...[3*]

Мороз.

Голосується спочатку сама резолюція без всяких додатків. *(Приймається одноголосно)*. Тепер – додаток брата Чехівського, який ви теж всі чули.

---

* Закреслено: "і цей заклик протестанський і лютеранський".

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Крапки в тексті.

*(Зачитується ще раз)**. Ясна резолюція? Хто з нею згоден, сидіть спокійно. *(Одноголосно ухвалюється).*

[Левицький.]

Я прошу додати слово «насильство і панування». *(Приймається).*

[Ковбун] (Київський повіт).

[Ще мій додаток].

Мороз.

Ваша думка буде у статуті. Тепер є такі заяви: Од народнього хору Собору. Він хоче для Собору проспівати тут декілька кантів і псалмів о 5 годині. Крім того, Іллінська українська парафія хоче тут улаштувати концерт о 6 годині по сонцю по такій програмі. (*Читається додаток № 4, 20 жовтня)*[2*]. Вгодно буде на це Собору погодитись? *(Просимо).* Значить, це майте на увазі. Паралельно ще надійшла привітальна телеграма з Одеси. (*Зачитується додаток № 5, 20 жовтня)*[3*]. *(Дякуємо).* Тепер на черзі доповідь брата Чехівського «Оновлення церковної ієрархії».

Чехівський.

В ім'я Отця і Сина і Святого Духа. (*Собор співає "Отче наш"*).

Тодорович.

Я пропоную вислухати доклад брата Чехівського стоячи. *(Пропозиція відпадає).*

Чехівський.

В ім'я Христа, в ім'я Його страждань і спасіння зібрався наш Український Церковний Собор і рішає в ім'я Христа, тут [присутнього][4*], справу з відбудуванням єпископату.

Ми вже прийняли постанову про устрій Церкви. Ми приймаємо за основний закон Церкви, що єпископське керування Церквою є необхідне. Але зараз ми переживаємо надзвичайні події, які в 1000 років не повторюються, і через те звичайні шляхи для нас закриті і вимагаються надзвичайні. Про те, якими ж дорогами нам зараз іти, щоб виконати волю Христа, про це ми повинні зараз вільно, [об'єктивно][5*], без гніву, забувши, простивши усім усе, поговорити, вислухати і обміркувати наші переживання. Перш за все, в Церкві ми творимо волю Христа. Закони дані були давно приготовлені Христом, і нам не треба шукати самим у себе шляхів для того, щоб вирішувати цю справу. Шляхи ці показано Христовими апостолами і їх [учнями]. Підемо ж до них і поглянемо, як нам вийти з тяжкого становища, яке утворилось. Преємство віри Христової й життя, всього життя Христового, передачею цього життя твориться взаємовідношенням Церкви, не одним чоловіком, не одною групою тільки упривілейованих людей Церкви, а твориться всією Церквою.

---

* Текст відсутній.
[2*] Див. с. 225.
[3*] Див. с. 226.
[4*] Закреслено: "царящого".
[5*] Закреслено: "безкорисно".

Це ми бачимо, перш за все, з слів і життя й діяння [самого]* Основателя Христової Церкви – Ісуса Христа. Він каже: «Коли брат твій проти тебе щось має, ти скажи одному або двом; коли їх не послухає, скажи Церкві, а як і Церкви не послухає, хай тобі буде як чужинець»[43]. Це є основні шляхи. Значить, Церква повинна [остаточно] вирішувати [справи свого життя]. І дійсно, немає кому вирішувати, як не самій Церкві. Вона є вищий храм, і вищого за неї немає. Церква непереможна, церква – це, дійсно, непоборяєме. «І врата зла, ада, не подолають Церкви»[44]. Це говориться про те, що не подолають єпископи. Церкви не подолають, а Церква є вся громада віруючих.

Далі, коли ми перейдемо до апостолів і їх учіння, то ми побачимо, що вони говорять про повне життя Церкви. Що в Церкву покладена вся благодать Святого Духа. Без Церкви немає спасіння для людини. Це єсть прямий шлях. Далі ми бачимо життя після апостолів, перших часів. Багато можна було б привести даних, що Церква являється скарбницею всього життя [Св[ятого] Духа], але я не буду спинятись на всіх свідоцтвах всіх віків, приведу тільки слова ученика Полікарпа Свирського[45], який був учеником Іоана Богослова[46]. Він був (ученик Полікарп Свирський) при тому, коли Полікарп Свирський оповідає про свої стосунки з Іоаном Богословом, і там він бачив, що вся благодать життя передається Церкві. Ієр[онім][2*][47] каже: *(читається)*[3*]. Є, значить, преємство церковне. Далі він говорить так: *(читається: «від церкви...»)*[3*] і т. д. Говорить про преємство пресвитера. Преємство всецерковне охороняється преданням, коли слово Христа не було Їм Самим записане. Де хорониться істина цих істин Церкви? – Ієр[онім] утверждає ту думку. *(Читається)*[3*]. Що окремим дано людям, а не всій церкві, Ієр[онім] в тому заперечує. *(Читається 2-й стих, 4 книжка, 33 частина)*[3*].

[Це єсть учення апостола ученика Поликарпа Свирського, воно][4*]. Це виявляє учення певної Церкви і учення апостолів, що Церква, вся Церква має всю повноту духовного життя, а не окремі люде, окремі стани, як каже [догматика][5*] Макарія[48], що тільки окрема [каста, угрупування] єпископів, має благодать [Св.] Духа, а [не] вся Церква. Таким чином, це вчення Макарія є наслідок державних впливів на Церкву. Кастове вчення дало владу пануючим верствам, [чого] спочатку не було, бо раніш церковна влада належала самій Церкві.

Життя Святого Духа йде: 1) святим письмом, 2) святим преданням, 3) в святому житті Церкви і 4) преємством священнодіяння самої Церкви, а не окремих представників. Я вже говорив про це, а зараз мушу підкреслити. Таїнство діється всією Церквою. В перші віки богослужіння не допускалось навіть приватних треб, а все творилось спільно і перша велика служба «євхаристія» [зветься] «літургією» – спільним ділом, а не ділом [фахівця],

---

* Закреслено: "святого".
[2*] Закреслено: "Іеремій".
[3*] Текст відсутній.
[4*] Цей рядок в тексті викреслено. Крапки в тексті.
[5*] Закреслено: "граматика".

ділом людини, яка творить це таїнство. [Спільне]* діло, діло всієї Церкви. В цьому відношенні ми бачимо [вказівки][2*] такі, що таїнство дійсне, хоч би був священик невіруючий. Як невіруючий священик може служити таїнство? [В]оно може бути дійсним вірою й молитвою всієї Церкви. Коли пастир недостойний, то таїнство чиниться церковною еклезією віруючих. Ось через що ніякі спокуси не можуть подолати віру Церкви. Коли ми далі перейдемо до самого таїнства священства, то й тут ми побачимо, що дари Святого Духа передаються самою Церквою, всією Церквою, [з] участ[ю], звичайно, і єпископів в звичайному порядку, коли він є і бере участь в хіротонії – таїнстві священства. Хіротонія, браття, це таїнство. [Та] молитва, яка [вважається] православним богослов'ям [за заборонену], яка робе дійсним таїнство, [ч]итається так. *(Читає)*[3*]. Тоді вся Церква молиться і співає «Господи, помилуй», по-грецьки «кирiє, елейсон». Вся Церква співає. Вся Церква об'єднана, зібрана єпископською великою вірою, великою любов'ю, і твориться таїнство навчання єпископом великій благодаті, глибині і священнодіянню. Це священна любов і молитва, яка творить благодать душ. І цю заборонительну молитву до IX ст. читав не єпископ, а диякон. Єпископ став читати цю молитву пізніш. В ознаку рукоположення на [тих, кого посвящали], клали руки як апостоли. Це була зовнішня форма, а сущність була [в] вір[і], любов[і] й над[ії] [та] молитві Церкви. В чому було таїнство? В чому сила таїнства?

Коли ми після тих загальних застережень перейдемо далі до історії життя церковного, то побачимо, що єпископська благодать часто теряла свою силу в історії вселенського послання Церкви. Не сила Святого Духа, не дари Святого Духа були слабі й невідповідні. Господь не переміняється, Господь не має недостатків, а тут розуміється та людина, яка прийняла дар Святого Духа. Та людина робилась недостойною мати дари Святого Духа. Історія знає цілий ряд таких подій, коли робились недійсними рукоположення. Історія свідчить про це недвозначно. При цьому треба зазначити, що основ єпископського служіння, основ благодаті є три: перша – дар істини, істина навчання. Єпископ отримує через церковне таїнство велике розуміння віри. Він єднається з апостолами, він ясніше й глибше других розуміє учення Христа, і через те він навчає. Оберігання істини, проповідь істини – то єсть найбільший дар, основний дар. Друге дарування – це є керування людським розумом. Це друга сторона благодатного дару єпископів. Керування, цей дар є [складова] частина дара єпископа. Третій дар – це єсть дар священнодіяння, передавання в людські душі любові Христової, надії – через таїнство. Тайна діяння в тому [полягає][4*], що воно впливає на душу, на серце. І не може воно впливати механічно. Воно мусить бути реальним, дійсним, перетворюючи і охоплюючи її. Коли ми подивимось тепер в минувшину, то побачимо там, скільки разів переривалась преємственність тільки єпископська.

---

* Закреслено: “Обще”.
[2*] Закреслено: “указання”.
[3*] Текст відсутній.
[4*] Закреслено: “заключається”.

Преємственність Церкви не переривалась, вона була непереможна. [Але] істини єпископські, єпископські сосуди часто давали щ[і]лини і не були сосудами істини. Про це говорять великі учителі Церкви. Не від себе, брати, я щось нове говорю. Я говорю про те, що давно було в Церкві. Я назву Григорія Богослова[49], одного з трьох найбільших учителів православної Християнської Церкви. Він називає єпископів слабими душами, які ослабли на пам'ять істини. «Оглухли – не чують істини». І от він свідчить про такий стан єпископів, називаючи їх «слабкими душами». Коли імператор Валент Антиохійський*[50], оборонником прав виступив Флавіян[51], який [потім] належав до аріян[52]. Проти аріан виступали миряне. Дар Святого Духа, найбільший дар благодати, [покинув] єпископів і був у мирян. Дар істини, дар навчання був у мирян і мирянин оборонив православну віру в Антиохійській Церкві[53]. Церква перемогла, Церква визнала з своєї среди нового [благовісника]2*, який проповідував істину Флаві[яна]3*.

В 5-му в. християнським імператором був [Феодосій II]4*[54], який користувався довір'ям Церкви. І от, коли в 429 р. Несторій[55] став навчати неправди про віру, значить, від нього благодать рукоположення відійшла, тоді виступив ритор, учитель, [Євсевій]5*, який в час проповіді в Сохвіївському соборі[56] [спинив] Несторія: – Несторій учив, що Вседіва6* Марія родила тільки людину, а не Бога, що Христос не був Богочоловік в [мо]мент народження. [Євсевій покликав]: «Ні, вічний Логос віддав себе другому народженню»7*. У Несторія, у патріарха не стало благодаті істини навчання, яка уявляється найбільш головною частиною благодаті єпископської. Таким же виступом у церкві від окремих віруючих (Софронія)[57] з'ясовано також [порушення істини] монофилит[ами][58], які користувались допомогою Іераклія[59]. [К]оли вже всі єпископи пристали на монофилитську єресь, – хто боронив тоді віру православну? У кого загорівся огонь істини? Огонь серця, розуму і огонь істини – у мирянина Софронія.

Таким чином, з цих прикладів ви бачите, що [преємство благодати] рукоположення, благодаті істини, благодати навчання [переривалось] і [відновлює] благодать істини мирянин, який кличе людей до дійсної істини. До цього я можу додати, що надзвичайно важне для нас писання діяння апостолів про те, що в часи надзвичайних подій сама Церква в цілому бере на себе всю повноту життя і передає благодать Святого Духа тому чи іншому ставленик[ові]. Я читаю Діяння святих апостолів главу 13, стихи 1, 2, 3, 4[60]. *(Читається)*8*. 26-27 стихи[61]. (*Зачитується*)8*. З цього тексту ви бачите, брати, що апостол Павло одержав Святого Духа положенням від Церкви Антиохійської, причому, як

---

* Закреслено: "отруївся".
2* Закреслено: "оракула".
3* Закреслено: "Флавієвого...".
4* Закреслено: "Нестор".
5* Закреслено: "Євнос".
6* Закреслено: "Приснодіва".
7* Закреслено: "Би[ша] Бог слова і голосвлекомий [?]". Так у тексті.
8* Текст відсутній.

історія Церкви це свідчить, – хто знає це, той може підтвердити, що єпископом Антиохійським був спочатку апостол Петро, а після нього святий Ігнатій Богоносець[62]. Ні першого, ні другого в той час в Антиохії не було і хиротонію було переведено без них. Скажете нам, що там були пророки і [в]чителі? Через це я мушу нагадати, хто такі були пророки і вчителі. Ми можемо подати навчання святих апостолів, і в цьому факті ви бачите, що пророками були не особливі рукоположені, а вірні, які самі відчували в собі дар пророчеського натхнення. Це було вільне індивідуальне служіння, а не служіння, в яких єпископи брали участь, наставляючи того пророком чи учителем. І пророки, і вчител[і] були вільні. Вони не були хиротонизовані. Вони не були в династії єпископів. Так що ця замітка, що там були пророки і учителі для нас не важна. Таким чином, ви бачите, що хиротонія в надзвичайних випадках була надзвичайна. При надзвичайних умовах була надзвичайною і хиротонія Церкви.

Тепер, брати, нам треба глянути, які ми умови переживаємо, – чи звичайні, чи надзвичайні. Для того, щоб розглянути наше сучасне життя, ми повинні знову таки виконати заповідь Христа. «Судити дух, чи в Бога віре»[63], – сказав апостол, а Христос: «Судіть по ділах, а не по словах; розберіть, чи вони від Духа Божого, чи ні»[64]. І от ви вчора тут чули, що в наших присутніх на Україні єпископів є благодать Святого Духа, що вона є у єпископів на Україні. Екзарх Михаїл казав, що вони мають ту благодать, але ми повинні [дослідити]* духа. Вони мають дари Святого Духа, але ми повинні [дослідити] той дух, чи від Бога він, чи ні. І от ви всі чули з доповіді про автокефалію Української Церкви, що єпископи призначались не волею Бога, а волею московського царя. Бо Українська Церква була віддана московському царю, і тим було порушено благодать рукоположення апостольського духа, бо перші єпископи обирались Церквою, разом з Церквою, а не державною владою. Коли рукоположення – діло князя тьми віку цього, коли ця влада вноситься в церкву, тоді губиться основна благодать хиротонії. Коли ми в інші часи бачили, що переривалась благодать істини, то тут переривалась благодать управління волею людей, бо коли архиєпископів призначали царі [за проханням] того чи иншого сановника, коли керуючими життям Церкви були царі, то благодать єпископська в керуванні вже не існує. Керує вже не Дух Святий, а [наказ] князя тьми віку сього. А коли благодать Духа Божого перервана втручанням князя тьми віку сього, то вона могла бути поновлена лише вірою Церкв[и]. Цієї віри, цього братерства, надії не було в Російській Церкві, але тільки тьма князя віку сього.

Коли єпископи втеряли благодать керування, то не могла [залишитись] неперерваною і благодать істини. Вони порушили істину про братерство і любов, вони понесли катехизис Філарета і інших догматистів російських, які стали [підносити як] предмет поклоніння державну працю. [В]они стали [ставити] волю імператорів вище волі Христа. Безліч фактів свідчить, що це було. Можу знову посилатись на те, що казав: в обов'язок священика ставилось проповідувати кріпацтво. Я вже свідчив вам про це.

---

* Закреслено: "спитати".

І це учення, яке є таїнство священства? Бо священик учив парахвіян служити княз[еві] тьми, а потім і єпископу. Не можна одночасно служити Богові й Мамоні[65]. Не можна говорити, що це од Бога стало так, що поміщики мали над селянами повну владу, включно до їх життя, щоб вони забивали їх на смерть, закопували живими. Не можу цього допустити. Не може бути служіння Христу і дияволу. І це буде друге порушення, порушення істини, навчання. Лише окремі випадки були променисті, окремі факти. Світлою, великою людиною Московської Церкви був митрополит Пилип[66], який боронив від гніву Івана Грозного людей, сам прийняв мученичеський вінець. [Але] то був лише виняток. Решта служила без [заперечень]* волі князя тьми, а не Христа. Коли далі розвивалось людське життя, коли піднялось на боротьбу робітництво за свої права, і силою пануючих земля заливалась кров'ю робітників, відповідь на ці події вищого духовенства утворює нове порушення істини. Сам митрополит Антоній[67] в Державному совіті [доводив][2*], що смертна кара оправдується Євангел[ією], що Христос учить смертн[ої] кар[и]. До якого відступництва віри і істини дійшов єпископат. І не один, не два, а той, що утворив цілу школу. Це [ві]дступлення є саме найгірше. Ця проповідь крові, [вбив]ства утворила те море крові, яке ще не висохло. Як же первосвященик Христов міг учити, що Христос учив ширити кров, що смертна кара можлива? Смертна кара в боротьбі з робітництвом, яке йде на визволення своє. Не в суд і не [на] осудження говоримо це, але ми запитуємо дух заповіді апостольської. Отаким чином не тільки благодать керування відійшла до князя тьми, а й навчання стало хилитись до зла. Так за керуванням відійшла й благодать навчання, а далі, разом з цим, і благодать священнодіяння. І в священнодіянні також рани, які являються перервою апостольського преємства. Які ж то рани? – Літургія, коли приноситься жертва Христова, виноситься тіло і читається молитва, [що] боронить власть князя тьми віку сього, [що] прославляє не Христа.

Таким чином, і діяльність священнодіяння була єпископами порушена. Тепер ми стоїмо перед питанням, чи зможемо ми своєю вірою запалити благодать Святого Духа? Ми хотіли і йшли до них, думаючи, що відновиться, загориться ця благодать Святого Духа, що ми запалили її. Ми звертались багато і кликали. Але немає вогню, не загоряється благодатний дар. Дар архиєпископської благодаті є істина, братерство, добро. Служити, як учив основатель нашої віри Христос, який прийшов не для того, щоб панувати, а щоб послужити. Ми їх кликали: «Йдіть до нас, браття», – а вони казали: «Визнайте нашу владу, тоді будемо говорити». Чи це любов, чи це благодать архиєпископська? Ми бачили представника Москви, який піклувався не про Українську Церкву на Вкраїні, а про те, щоб зберегти владу московського патріярха на Вкраїні. І через це ми не знайшли в ньому любові, братерського духа і єднання. Що ж нам діяти? Без єпископа не може бути Церкви – ми ухвалили. Звернутись, може до других Церков?

---

* Закреслено: "безропотно".
[2*] Закреслено: "доказує".

З цим можна було б погодитись, якби ми вірили, що наша Церква також без благодати, що наш Всеукраїнський Собор не має сили, не має благодати, що ми не маємо любови, не йдемо за істиною Христового Євангелля, не маємо віри, надії й любові Христової для спільного єднання. Але, з друго[го] [боку], як може друга Церква увійти в наше становище, зрозуміти наше життя? Принципово справу може бути поставлено так. Ні Костянтинопольському, ні Антиохійському патріярх[ові] не видно, яка ця справа. Для того, щоб друга Церква висвятила нам єпископа, треба, щоб вона розсудила нас з нашими єпископами, які не хотять іти за своєю Церквою, які відмовляються. Ми поставили б другу [автокефальну] Церкву в тяжке становище. [Московська]* Церква не могла увійти в становище нашої Церкви. Що торкається других автокефальних Церков, то умови технічні такі важкі, що це являється неможливим в цей час. Крім того, висвячення чужою Церквою буде носити формальний характер, бо в момент висвячення ми повині молитись, і коли б друга Церква висвячувала єпископа, то треба було б всім іти туди і там молитись. Це являється ознакою малої віри. Хто мало вірить в те, що Всеукраїнська Церква має благодать віри, іде й шукає благодаті на стороні.

Коли ми перейдемо тепер до останнього висновку, то висновок цей може бути тільки один. Представники, послані окремими Церквами з усієї України, ці представники носять в душах своїх і віру, й надію, і любов всіх тих, хто є живий на Україні, хто душею не вмер, хто прагне до Христа, і представники ці мають повноту дарів Святого Духа. Не позбавлені вони нічого. Вони мають віру, надію й любов, і було б непотрібним ще шукати, ще ходити шукати благодаті, коли вона у нас. Царство Боже у вас, серед вас, чого ж ви хочете ще шукати? Хіба ж ви не пригадуєте заповіту Христа: «Де два або три зібрались в ім'я моє, там і я посеред вас»[68]. Во ім'я любові, во ім'я страждання Христа. І коли ми, браття, об'єднані єдиною вірою, надією, любовію, то Господь прийде до нас в момент таїнства хіротонії. Дух правди, Дух істини, Дух живий буде з нами, і хиротонія Церкви буде вища, могутніша, сильніша для нашої Церкви, для впливу на всіх, ніж хиротонія єпископів по других Церквах. Хіротонія ця, може, буде найбільш законною в цілім світі, бо ми до неї готувались страшенною боротьбою, мукою совісті, шукаючи її, ми вибрали того, хто уявляє віру Христову найясніше. І той єпископ, котрий буде мати нашу віру, любов, надію, буде повний благодаті. Він буде творити діло Христове не по суті, а любов'ю об'єднаний з своєю паствою. Господь Ісус Христос молиться: «Зведи їх [во]істину Твою, хай всі будуть одно з собою, як і ми з Тобою»[69]. Єдність – це є найбільша благодать, вона сильніша всього, – і преємства, і зовнішньої хиротонії. Церковна хиротонія, положення рук Собором, виявить вашу віру, вашу волю, вашу надію. Через це, брати, я думаю, що ми повинні негайно це зробити, бо час не чекає. Врем'я не чекає нас, бо зло шириться, бо чекає ворог життя – князь тьми світу сього. Через це нам цю справу одкладати не можна.

---

* Закреслено: "автокефальна".

Я вношу, браття, такі ухвали до вашої уваги. *(Зачитуються ухвали)**. Цим я, браття, закінчив.

Мороз.

По цій доповіді мусив бути докладчиком священик о. Ксенофонт [70], але він вчора зняв свою доповідь. Сьогодні поступили заяви: «Прохаємо вислухати доповідь о. Ксенофонта». Всього підписів 15. *(Див додаток № 6, 20 жовтня 1921 р.)*[2*]. Як Собору буде вгодно? *(Не треба)*. Слово брату Чехівському.

Чехівський.

Браття! Надзвичайні події [вимагають][3*] надзвичайних способів. У такому становищі дуже легко похилитись убік, що приведе нас до запитань. І через те кожне слово повинно бути вислухане. Я гадав би, що цю справу ми повинні вирішувати, [вислухавши всіх], скільки буде промовців. Ми повинні вислухати всі доклади, всі доповіді. Можливо, хто з братів покаже кращий шлях. Будемо слухати до кінця уважно і зовсім спокійно. Не будемо переривати ні на одному слові, бо така справа, як ця, повинна бути вирішена повною волею духа. Я повинен сказати, що в приватних розмовах приходилось чути заперечення, що Собор неправильно скликаний. [Т]акі нарікання [безпідставні][4*], бо Собор Церковний не є представництво організацій державних.

Це представництво одне – духа віруючих, а таке представництво духа не може бути розбите на клітки. І на Вселенські Собори і взагалі на собори, де вирішуються справи духа, з'їжджаються люди, в яких горить бажання зрозуміти істину і дати змогу істині визволитись. І через це правд[иво], що ми являємось тут представниками творіння Духа Божого, ми не можемо вживати тих способів, де хотять силою панувати, де хотять силою вирвати голосування. Це звичка мирська. А ми повинні в такому питанні, як це, до кінця вислухати всіх, і я пропоную не обмежувати промовців і не повторюватись. Не обмежувати, хоч би [довелося] сьогодні не обідати, поки не обговоримо цю справу цілком вільно. Через це я стою за те, щоб просити о. Ксенофонта сказати про те, в чому він має потребу. Щоб нам мати вирішення не більшістю голосів, а нам[5*] необхідне вирішення [таке], яке дало б перемогу над злом. Я пропоную Соборові просити о. Ксенофонта сказати своє слово. *(Просимо, просимо на кафедру)*.

о. К. Соколовський.

На мою долю випадає важке завдання освітити справу утворення нашого єпископату, переважно з догматичного погляду, з погляду основного учення православної Церкви. Наше трактування справи, може, багато не відповідатиме вашому сучасному погляду на будування і, може, декого не задовольнять і навіть ображатиме його погляди. І от, коли я буду говорити про єпископат з точки зору учення нашого, то я прохаю це незадоволення посилати [не] по

---

* Текст відсутній.
[2*] Див с. 226.
[3*] Закреслено: "набувають".
[4*] Закреслено: "несправедливі".
[5*] Закреслено: "треба мати".

моїй адресі, а судити святого*. Хто в тому винуватий, що в нас таке учіння, чи він, той, хто дав нам учіння, чи догмати, які нам це передають? Чи винні наші батьки, що породили нас в цій релігії? Судіть самі. Після цього я приступаю до свого докладу.

Святий Іоан Богослов в откровенні бачить книгу діяння, запечатану сьома печатями. І ніхто не міг розпечатати й прочитати цю книгу. Тільки сказано було, що Агнець Божий, заколотий, в силах розпечатати її[71]. Ввесь час я думаю над цим, і здається мені, що справа відбудування єпископату шляхом висвячення єпископа самим Собором – це є тільки заклик, щоб наш Собор приступив до цієї книги і прочитав, що там написано. Отже, брати, хто має сміливість приступити, – приступайте і робіть, [як]що маєте сили. Але мені здається, що малі наші сили. Чи не поламаємо ми цю книгу? Велика книга та, браття, розвертаючи, не поламайте. Глибока наука в ній – не загубіться. Від цього застерігає нас Амвросій[72], звертаючись до нас. *(Читається)*[2*]. От відци, браття, я й беру головні тези вс[ієї] сво[єї] [доповіди], з аналізу Апокалипсиса.

Основа вс[ієї] [доповіді] буде така: Коли ми Собором, без архиєрея, рукоположенням висвятимо єпископа, то це буде порушення нашої православної віри в її основах, в чому – зараз покажемо.

Який саме порядок встановлюють наші християнські православні закони відносно єпископату в Церкві? Відносно цього треба сказати от що: 1. [обрання] кандидатів на єпископа то єсть право цілком самої громади, і це право ми здійснили, коли на Київському соборі обрали самі, народом, громадою, 12 кандидатів на єпископів. Далі, після обрання кандидатів, повинно висвятити їх, тобто вжити над ними священнодіяння, котре повинно складатись з рукоположення і молитов. І що особливо важно, що в рукоположенні й молитві, крім рукополагаємого і самої Церкви, обов'язково повинен брати участь єпископ. На це ми маємо такі підтвердження в святому письмі: святий апостол Павло поставив єпископа Тимофія в Ефесі і Тита – в Криті, після чого пише їм письма і в тих письмах ясно показує на єпископське значіння. Він каже в І-му посланні до Матвія[73]: «Не занедбай свого...»[74] і т. д. Далі, в 4 главі – 2-е послання [до] Тимофія: «Нагадаю тобі...»[75] і т. д. От, значит, дари єпископства були передані апостолом Павлом через рукоположення і через діяння [3*]. Причому ап[остол] Павло зазначає – «через рукоположення моє». Чому ж там, чому апостол Павло не сказав «через рукоположення громади?», а сказав – через рукоположення «моє»? Коли єпископат утворювався, то певно вся громада брала участь у молитві. Титу апостол Павло каже: «Не за ...»[3*] Отже, [порівнюючи] ці два місця, ми бачимо, що рукополагав апостол Павло, як архиєпископ, а вкупі з ним брала участь і вся громада, коли вона там була. В святому писанні ми часто зустрічаємо назву єпископ і пресвитер, причім часто [вважають], [що] це все одно – пресвитер називався часто єпископом і навпаки.

---

* Далі в тексті рядок крапок.

2* Текст відсутній.

3* Так у тексті.

Дійсно, пресвитери могли називатись єпископами і навпаки, але на це треба сказати, що вся вага не в назвах, а в суті діла. Чи дійсно пресвитери і єпископи мали однакові права священнодіяння і управління в Церкві? На це треба сказати, що хоча назви мінялись, праця була не одна як у пресвитера, так і у єпископа. Це бачимо, наприклад, у посланні апостола [до] Тимофія[76]. Єпископ має право суда над пресвитерами; пресвитер підлягає суду єпископа при свідках[77]. В іншому місці також сказано, що Тит рукополагав пресвитерів[78]. Із цього можна [зробити висновок]*, що це не одна ступінь. Той же апостол сказав в другому місці, що менший рукополагається від більшого[79].

Оце розмежування між правом громади обірати кандидатів і правом архиєпископа висвячувати особливо ясно виявля[лось] при утворенні дияконства, яке можна пристосувати і до утворення єпископату. *(Читає)*[2*]. Дуже яскраво одмічено. В цім процесі відзначається обрання кандидатів, це право [надається] громадянству, і другий момент єсть рукоположення, і це право [надається] апостолам. Апостоли, як архієпископи першої Церкви, вони не захоплюють від громади права обірати кандидатів, а нагадують їй. Ми до цього не торкаємось, і громада, по слову апостола, обірає кандидатів. Але дуже яскраво те, що громада не рукополагає сама, а ставе кандидатів перед апостолами і вони покладають свої руки. Коли б це право належало громаді, яка б то рація була вести їх для цього до апостола?

Після цього висвячення нашого єпископа собором мирян і священиків поруш[ить] законний порядок, бо, як каже святий Кипріян [80]: «Хто може дати те, чого сам не має?» Коли священик не має єпископської благодаті, як може він передати її другому? І як апостол Павло каже, що менший благословляється од більшого, – у нас виходе инакше. Ви скажете, що буде висвячувати єпископа не одна людина, а громада? – Це все-таки не всі члени Церкви, бо немає єпископів.

Нас иноді обвинувачують у фет[и]шизмі[81], коли вся сила в повноті життя Церкви, «ви всю силу вбачаєте в механізмі рукоположення». Безумовно, в апостольській Церкві була повнота апостольського життя. Ми бачили, як апостоли починали життя Церкви, яка там була згода. Святе письмо каже, що ще до рукоположення 7-ми дияконів були люди мудрості Духа Святого [82]. Відци – що благодать Христова життя була до рукоположення від апостольської Церкви; проте, хо[ча] ця благодать і була, 7 [душ][3*] все-таки приводять до апостолів, і ті на них кладуть руки. Ми будемо міркувати, нащо тут рукоположення, коли була повнота життя? А все-таки воно було. Ми віримо, що в кожній хиротонії є Дух Божий, але цього не до[сить], щоб ми могли рукоположити собі єпископа. Чому саме? – А ось чому: «Дух один, а дарування ріжні»[83]. Тому-то на кожну потребу видається чоловікові Святого Духа тільки на цю потребу. Кожний чоловік одержує Святого Духа при хрещенні не для

---

* Закреслено: “заключити”.

[2*] Текст відсутній.

[3*] Закреслено: “чоловік”.

священства, а для омиття гріха. А хто, крім цього, хотів одержати дари Святого Духа для пастирського служіння, для цього треба окреме священне діяння. Цей вже дар дається через окреме таїнство священства, через рукоположення. Значить, ми повноту життя не відкидаємо і вважаємо [її за] необхідн[у] і тільки додаємо, що для цього треба також і рукоположення, про яке ми говорили. Ми єднаємо духовне життя з рукоположенням. Коли нас і тепер обвинувачують у фетишизмі, хай обвинувачують не нас, а християнство. Як в таїнстві хрещення не тільки Духом Божим висвячується людина, а ще й водою, так і в священнодіянні потрібне руконакладання. Скажемо більше проти цього закиду. Яка сила в рукоположенні? Скажемо, чого Господь, коли треба було вилі[кувати] очі сліпому, плюнув, помазав очі і зцілив[84]. Це теж було обоготворіння, фетишизм? Очевидячки, ні. Ця видима сторона має ту силу, що таїнство повинно охоплювати всю істоту [людини], все його єство, бо дається благодать віри, любови й надії не тільки для духа, а й для тіла.

Ми поки що сказали, що дари рукоположення єпископів були в апостолів. Вони, рукополагаючи єпископів, дали заповіт, щоб вони поставляли, в свою чергу, єпископів через рукоположення і щоб ця благодать од одного до другого йшла з рук в руки, рукопокладаючи не тільки єпископів, але й пресвітерів і дияконів. В письмі до Тита апостол Павло каже так[85]. Тут річ іде про пресвитерів, але й це характерно. Апостол Павло доручив Титу рукополагати пресвітерів. Чому він не казав так: «Єсть у вас християнські общини, ви й рукополагайте»? Але він звертається до єпископів (22 стих – посланіє до Тимофія): «Рук ніяк не покладай»[86]. Значить, виходить, що апостол Павло, поставивши єпископа в Фесті Т[имофія], доручив йому утворення рукоположення. Так воно, браття, в історії рукоположення й було. Апостол поставив єпископа, а цей вже поставляв вже другого, і ведеться це й досі в православних церквах, так що на підставі історії церковної можна привести цілий список єпископів, які безперервно ведуть своє преємство від святих апостолів. Такий список єпископів найвидніших церков, починаючи від апостолів до наших часів, дає нам історик Євсе[вій][87]*. [С]кладений ним цей список на підставі книжок священного письменства самих апостолів або їх учеників, які мали з ними безпосередні стосунки. Цих апостольських книжок збереглось до нашого часу досить багато і [з] них нам дуже цікаво навести справки. От ми маємо такі свідоцва людей: Климент, єпископ Римський, рукоположений на єпископа апостолом Петром, в своєму посланні до коринфян пише так: *(Читається)*[2*]. Із цієї цитати треба зазначити, що апостол поставив єпископа і, закінчуючи діяння, одмітив, що це робиться за згодою Церкви. Значить, Церква давала свою згоду. Далі, важно помітити з цієї цитати те, що це преємство повинно було передаватись з рук в руки. Там сказано, коли він буде святить, то другий мусить приймати преємство. Той же Климент пише про трьохдіянний склад ієрархії. Були єпископи, священики і диякони. Вони [відкидають][3*] ту думку,

---

* Закреслено: “Євсеїв”.
[2*] Текст відсутній.
[3*] Закреслено: “опровергають”.

що єпископ і пресвитер – один чин. Виходить, що не тільки по назві, а й по своїх обов'язках у кожного було своє служіння. Тому на підставі цієї цитати виходить те, що помиляються ті люди, які кажуть, що служіння пресвитера і єпископа одне і то же. Святий Ігнатій Богоносець, єпископ Антиохійський, ученик Іоана Богослова, вияснює третій чин. Він каже: пресвітер не може без єпископа ні хрестити, ні вечерню любові довершати. [Тертуліан]*[88] каже: *(Читається цитата)*[2*]. *(Далі йде писаний доклад, перемішаний з цитатами)*[3*].

Мороз.

Члени Святого Собору! Вже в нас 4 год. Будемо робити перерву? – *(Ухвалена перерва)*. Тоді, коли ми зберемось після концерту? – Прошу сидіти на місці, не вставати. Тоді буде вгодно Собору: о 5 год. концерт почнеться і коло 7-ми скінчиться. Зараз же ми й приступимо до [праці]. *(Прийнято).*

Продовження

З 8 год. до 1 год. ночі.

Мороз.

Продовжується обговорення доповіді брата Чехівського [відносно] [відновлення] ієрархії [Укр[аїнської] Церкви].

Малеча.

Шановні браття святого Собору. Ми мусимо зараз вирішити питання надзвичайної ваги. Всі промовці на цьому сходяться. Я зараз виступаю після [доповідача] шановного пан-отця Соколовського. Закінчення його [доповіді] може на декого вплинути, так би мовити, з небажаного для більшості членів Собору боку. Своєю доповіддю він нібито хотів описати перед нами всі ті страхіття, жах, які можуть трапитись, як ми станемо на помилковий шлях, себто, [коли] самі вирішимо питання про український єпископат. Він казав, що тут можливо впасти в єресь, нас проклянуть і т. и. Але, прошу, не забувайте, що наша Церква Українська лише народжується. Як всяка справа народження спочатку в крові одної людини, так само віра наша опірається в Господа Ісуса Христа, який за неї потерпів, який головою [наложив][4*] за неї, і після цього віра ця не занепала, то тим більше зараз не загине вона, коли вона визнана великою частиною людності. Таким чином, нам нема чого страхатись того, що буде. В муках народження, в процесі боротьби за своє Христове ім'я не боїмось винести всякі кари. Перед нами дві доповіді: шановного члена Собору В.М. Чехівського і п.-о. Соколовського. Правда, другий доповідач зняв свою доповідь і казав тільки з точки погляду офіційної науки. А нам в цій живій справі не приходиться дуже углублятись в богослов'я. Але все-таки ми мусимо свої висновки базувати на святому письмі.

---

* Закреслено: "Терпоріан".

[2*] Текст відсутній.

[3*] Тут подається стенограма частини доповіді о. К. Соколовського. Повний текст доповіді див. додаток № 7, с . 226.

[4*] Закреслено: "постраждав".

Перше всього, на мій погляд, ми мусимо констатувати ту істину, яку, власне, вже констатували. Ми сказали своє «вірую». Ми сказали, що ми православні християни, ми підтвердили [це] сво[єї] резолюці[єю], ми від цього не відступаєм. Пан-отець Соколовський зазначав, що вирішивши питання про єпископат власними силами, ми перестанемо нібито бути православними. Це нібито один з основних догматів Христа. Але вірте, що це питання не є одним з головних і, на мою думку не слід надавати йому [такої] надзвичайн[ости]. В своїй доповіді п.-о. Соколовський зауважив, що в святому письмі і в першу голову не цілком ясно сказано про єпископів, про їх висвячення, але там є нібито два способи хіротонії. Це: 1) через хиротонію персонально – єпископську і 2) хіротонію загально-[церковну]* – всієї Церкви. Раз ми констатуємо й віримо, що благодать не має якогось степенування в більшій чи меншій мірі, а є одна, і благодать цю маємо ми всі, раз ми віруючі, раз ми зібрались в ім'я Господа і Дух Святий між нами, нібито не може бути поділу благодаті на окремі степені. А думка ця якраз лежала в доповіді о. Соколовського, що ніби є окремі служителі духовні, як-от, наприклад, єпископи, пресвитери, диякони з ріжними степенями благодати. Пройнявшись його думкою, можна прийти до висновку, що були окремі служителі для виконання окремого таїнства.

Ми самі визнаємо, що єпископи потрібні, мусять бути в Церкві. В одному з святих місць, місць святого письма – тут воно вже читалось, сказано, що апостол теж пресвитер. Звичайно, як і всякий єпископ наш православний, він є перший з пресвитерів. [Наводились][2*] приклади, що ученики апостолів висвячували пресвитерів. Звичайно, хто ж мусив робити це тоді, коли віра тільки з'явилась, основи не були викристалізовані? Звичайно, посилаючи того чи іншого ученика, святий апостол надавав йому уповноваження. Далі, пізніш, ми бачимо це з [доповіди] вельмишановного брата Чехівського, в другому випадку, висвячення проходило іншим шляхом. Ми бачимо два види хиротонії, і коли ми допустимо другий вид хиротонії, то ми не порушимо нашої віри. Таке висвячення, хиротонія, перед яким ми стоїмо, трапля[вся] в надзвичайних випадках, і цей випадок зараз перед нами. Ми мусимо за прикладом історії так зробити, як нам каже наше релігійне сумління. Пан-отець Соколовський зазначав, що ми мусимо прохати висвятити нам єпископа; наш єпископат мусить бути поставлений законною владою. Але я бачив тут і чув, як ставиться до цього митрополит Гродненський, екзарх всієї України. Деякі члени Собору дуже слізно прохали його зробити нам цю послугу. Але перед цим з кафедри не один промовець зазначав, що Російська православна Церква, на чолі якої стоять єпископи, в цей час митрополит Михайло, – давно відійшла від справжнього християнства. Цей же митрополит Гродненський, до якого звертались з проханням висвятити єпископів, і в своїй доповіді п.-о. Соколовський підтвердив це, залишив православне християнство в Гродненській губернії без пастиря, і воно живе без єпископа. Він вже на підставі канонів поставлений

---

* Закреслено: "християнську".
[2*] Закреслено: "робились".

перед необхідністю висвятити якогось другого єпископа. Отже, мусимо ми самі мати благодать Святого Духа; мусимо і маємо право вирішити це питання всією Церквою тут, в Церкві. Так не до них, до цих офіційних царських ставлеників, ми мусимо звертатись. Це справа надзвичайна. Якби у нас досі був єпископат Київський, то й Полтавщина й Харківщина давно вже по більшості були б українськими. Справа затримується. Инші обставини впливають на неї. Церкві Христовій загрожує багато ворогів. Мусимо це питання не відкладати, не тинятись по світу, вишукуючи правди Божої, благодати Божої, яка у нас. Ми такі залякані, такі опутані тими традиціями офіційними, що ми не можемо відкинути це зло і вільно подумати, як нам каже релігійна совість. Ми шукаємо вирішення справи у тієї церкви, на чолі якої стоїть незаконний єпископ. Отже, будемо вільні, тверді, висвятимо собі єпископа, а дальше – Вселенська Церква визнає нас. Нарешті, ця справа не кінчається. Серед єпископату знайдуться люди, які перейдуть до нас і задовольнять тим тих пан-отців, які ще досі інше висвячення визнають незаконним.

п.-о. Шараївський.

Святий Соборе Православний Український! Підкреслюю «православний», «апостольський». Слухав я мовчки, слухав і з захопленням чув гарячу натхненну доповідь [співдоповідача] шановного отця Соколовського, в якій відбивалась нотка вболівання за наш настрій. За загибель нашої Церкви, яка стоїть на березі якоїсь безодні, а передо мною, в моїх почуваннях, повставали тіні погибших, нещасних сектантів; почувались тут, над нами, за час промов тіні Саблера[89], Скворцова[90], Кальвіна[91]. Нещасна Церква українська. Нещасна Церква російсько-українська, православна. І досі ця мертвечина. І досі закидають чистий лик Христа камінням. Я тільки раз почув слово «євангелія», а то все було «Ігнатій Богоносець» і др. Я згадав, згадав далеке, що було 40 літ назад. Я був молодим семинаристом. Дуже добра була в мене пам'ять. Ректор, щоб визначитись, доручив мені прочитати на вечорі лекцію по історії. Я, «польщоний», вийшов і 2 [години] викладав її. Потім мене лаяли-лаяли. А зараз мені за це [соромно], аж очі не дивляться. Закидали камінням лик Христа, замкнули правду тими золотими полятурками. Убили духа. Люди добрі, не бійтесь, що ви вступаєте в третю унію, в протестантизм. Ми сказали, що ми православні, і пан-отець дарма ломиться в одкриті двері. Ми ж визнаємо 3 ступені? Я хочу тут пригадати такий факт. В багатому городі Вестфалії* робітництво давно перестало хреститись, вінчатись і т. и. І от приходить до них жвавий місіонер-протестант і починає переконувати їх в тому, щоб вони вінчались і хрестились і не відпадали від православної віри[2*]. Вони вислухали та й кажуть: «Добре ви казали, як і належить пастиреві, але просимо вас більше не балакати. Ми не віримо в те, що ви сказали. Ми віримо в Ісуса Христа і віримо також, що ви закрили його чистий лик».

Треба піднятись вище букви.

---

* Йдеться, напевно, про тодішню пруську провінцію Вестфалія (1815–1945).
[2*] Так у тексті.

Треба піднятись над цією мертвечиною.

Треба хоч гальванізувати, коли не можна оживити, організм нашої Церкви. Треба загадати, щоб були догмати перш за все в нашому серці. Не бійтесь, коли ми маємо Бога в серці. Він виведе нас на світ і дасть нам так, як буде Його веління.

Хомичевський (Волинь).

Православний Всеукраїнський Соборе! Коли мені колись в стінах вищої духовної школи доводилось міркувати про учення, походження єресі, сект і розколу, то головною думкою, найголовнішим висновком моїм було те, що це, не що інше, як діло тільки людське. Що ніякої різниці в поглядах, в розумінні духовного життя тут нема. Тут на першому плані стоять особисті рахунки людей. Їх непорозуміння, їх суперечки, і коли ви простежите історію виникнення того чи іншого розколу, єресі, то ви нападете на ці випадки. Люди посварились один з одним, єпископи, архиєреї, – з цього далі й далі поширюється ворожнеча; спершу між єпископами, потім – між церквами і, нарешті, серед народу. Так було в самих великих церквах, найдревніших, найголовніших. Вина падає на тих, хто почав з особистих рахунків і привів до розбрату церков. Безперечно, основа розбрату полягала в тих людях, які починали, але для мене ясно, що не тільки ті винні, хто з особистих рахунків відходить від церкви, але часто й ті, які залишаються, а своїм нехристиянським поводженням відкидають від Церкви людей. Ми перед таким випадком стояли ще вчора, коли люди стоять перед розривом не зза догматичних поглядів. Ми можемо погоджуватись чи не погоджуватись з догматами, але нам необхідна єдність всіх. І ось зараз ми можемо стати перед фактом роз'єднання. Можемо стати через те, що інакше й бути не може. Повинна бути єдність у взаємовідносинах Православних Церков. Щоб творити той чи інший вчинок життя Церкви, треба мати єдність цієї Церкви. Ми стоїмо перед випадком, якого в історії не було. Перед тим, як зважитись на його, ми повинні з'єднати всі свої думки, щоб не було жодної різної думки. Чи є у нас тут єдність? Чи певні ми, що ми всі тут згоджуємось в одній думці? Чи є в нас та преємственність, про яку говорив брат Чехівський? Чи можемо ми про себе з чистою совістю сказати, що в нас є преємственнсть церковного життя? Треба кожному покопатись в самому собі, і я не певен, що у нас вона у всіх знайдеться. Перш за все, я не певен в самому собі. І я не насмію брати на себе відповідальність за той акт, котрий ми намірюємось утворити. До цього акту треба готовитись, коли на себе брати. Треба готуватись... *([Голоси]: Довольно. Досить!).*

Хомичевський.

Ваші вигуки [доводять]*, що ми до цього не готові. Кожна людина повинна горіти світочем, а всі світочі повинні злитись в один вогонь. Але коли в нас не світ, а каганці, які не горять, а, може, навіть смердять...[2*]

Голоси:

Долой! Не треба, не сміє ображати. *(Промовець мусить залишити катедру).*

---

* Закреслено: "доказують".

[2*] Так в тексті.

Мороз.

Просимо не ображати членів Собору.

Хомичевський.

Я говорю, що мусить бути єдність не тільки з земною Вселенською Церквою, а й небесною Церквою, Церквою тих, які жили тут, на землі, і які зараз являються представниками Церкви живої на небі. Коли свічка горить у нас, а не коптить, треба запалити цією свічкою небо. Коли ми можемо бути певними, що Христос буде на цій хиротонії присутній і [покладе]* руку, то ми можемо зважитись на такий крок. Це не така справа, до якої можна ставитись з обуренням, з незадоволенням. Можливо, що ми зважимося на це, але я хотів би запитати чи не для того ми поставимо єпископа, щоб він правив життям нашої православної Церкви, а коли православної, то, значить, такої, яка буде в зв'язку з иншими Церквами. Далі, може стати питання, чи зможемо ми надалі [залишатись] православною Церквою, через те, що цим фактом ми не відкинемо себе від других Церков. Я певен, що нас не зрозуміють так, як повинно. Може, нас зрозуміють колись, а не тепер. Не так багато людей з широко розвиненим поглядом. Не визнають вони цього висвячення з канонічного боку. Може, навіть цей акт не зможу визнати й я, тоді, коли я буду бачити, що цей акт викликає негативне відношення Вселенської Православної Церкви. Прошу вас бачити в цьому не злі пророкування, не злі думки, а бачити в цьому саме свідоме розуміння майбутнього. Коли ми цілком свідомо поставимось до того, що за цей акт нас не визнає Вселенська Церква, ми не зможемо піти на цей акт.

о. Задорожній.

Вельмиповажний святий Соборе! Дуже багато чули ми балачок про відновлення ієрархії на святій Україні. Хіба треба нам про це багато балакати? Я бачу, що вся люд[н]ість, всі миряни об'єднані одним духом, хотять утворити щось гарне, хотять утворити Церкву. Коли Христос сказав «Хто буде мати віру, як зерно горчишне, той може гори пересувати»[92]. А ми хіба не маємо віри? Хіба ми не віримо в Христа, який постраждав за нас і якого розп'яли так, як розпинають нашу рідну Церкву Українську? Хіба ми не можемо скинути пута, якими сковано нашу Церкву, щоб по всьому світу пішло відродження Церкви християнської, яка до цього часу у нас вже вільна, а в инших [країнах] невільна, бо князі [тьми] віку цього тримають її в пазурях? Ніякий народ у світі не витерпів би так, як український нарід, і український нарід, коли він витерпів, то він підн[іс] свою душу до того, що він став духом над всім світом. Дуже багато тут читалось письма і нас обвинувачували в сектантстві, але, ми [милі] брати, коли я розкрию цю книгу, то дійсно якраз він брав ті уривки і читав нам, як читають сектанти. Але коли ви прочитаєте ці пакти душею, а не очима, яке тільки нам треба учіння, а святе письмо є наука з наук, то ми знайдемо в них зовсім протилежне розуміння, ніж їм надавав [доповідач] о. Со-

---

* Закреслено: “возложе”.

коловський. Візьмемо те слово, яке читав пан-отець Ксенофонт. У мене, вибачте, російська біблія. *(Читає видержки)**. 1-ша глава до Тита. *(Зачитує)**.

Дійсно, в Церкві Христовій часто єпископів звали пресвитерами. В інших назви ці розділяли. Раніш було при церкві 12 пресвитерів, а єпископ – то був дійсний настоятель Церкви. Так і було до Константина І-го А коли [він] взяв [до] сво[го] керування Церкву, то він захотів бути вищою духовною особою. Він був в короні і став цар і єпископ. З цього часу Церква зробилась царською. З того часу величність і чинник стану єпископського став царський. Ми побачимо, що висвячення імператора і хіротонія не мали різниці.

Дал[і], як будемо переглядати, більш як 20 років було рукоположення(?)[2*]. Там сказано, що апостоли рукополагали самі, а також і вся Церква. Звичайно, що значить надати вла[ду] чоловікові, який буде Головою Церкви? Це значить – треба перехрестити (?)[2*] Коли ми піднімаємо руку, ми надаємо вла[ду] тим, за кого піднімаємо руку. Дійсно, коли рукополагають, то накладають руки хрестообразно. Наше ієрархічне число трьохступеневе відповідно Святому [Письму] і завіту. Я вас не буду довго затримувати, а тільки назву вам текст свято[ї] Євангел[ії], щоб ви могли на селі [по]яснити, на яких підставах ми обрали єпископа. Звичайно, та особа, котра не висвячена в дияконський і пресвитерський сан, вона мусить перейти ці стадії. [За] слова[ми] до[повідача] виходе так, що на шість таїнств священику дано Святого Духа, а на сьоме не[стає]. Коли священик може робити дійсне таїнство, то він має право й хиротонії. В діянні святих апостолів сказано, що «Духа через міру... [2*] ісходіт»[93]. Дальше сказано: «Соберите мужей и возложите на них руки»[94]. Рукоположення це є тільки надання влади. Є навіть вираз: «Наклав руку». Ми, прості люди, завше звертаємо увагу на зовнішність, величність. Моя конкретна пропозиція одкинути міркування, що нам треба кудись їхати. Я [вірю], що тут всі віруючі люде, і Дух Божий з нами. Ви повинні знати, хто був на війні, там, де армія зорганізована, то й маленька вона бере велику силу, а коли [з'єднання][3*] нема, то армія нічого не варта. Так і тут. Коли ми [поєднані], то ми дійсно поставимо нашого архипастиря, який від нас не одійде. Бо коли ми висвятимо його революційно – Собором, то ті не приймуть його, і він не відійде, а коли буде инакше, то він скаже: я і канони визнаю і єпископа визнаю, а вас не визнаю.

Кримський.

Дорогі брати, я займаю середнє становище поміж тими, які досі говорили, і хотілось би мені перш за все поділитись своїм враженням, враженням від вчорашнього дня, враженням від приходу його преосвященства для того, щоб поставити нам запит, чи є у нас якась инша віра, яка дозволить обірати Собором свій єпископат. Ви, може, знаєте, що на цьому Соборі раз у раз бува[ю]ть люди, назвемо їх хоча б «соглядатаями», які кожне слово переносять до того

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

[3*] Закреслено: "сплочонності".

зібрання, що відбуває свою нараду в залі Володимирського братства. Те, що я говорив вам недавно про свою візиту до екзарха Михайла, зараз же було перенесено туди і викликало обурення, яким таким чином він мав право приватну балачку переказувати тут. Але, в крайньому разі, добрий наслідок був. Коли екзарх сюди прийшов, він вже не називав нас малоросами, не називав мову малоросійською, а зважився назвати «українська» мова. На великий жаль, це єдиний добрий наслідок. Все друге, що ми чули далі, піддержує той песимистичний настрій, який був у мене місяць тому після розмови з ним. Що ми почули від екзарха? 1) Чи висвяте він нам тих єпископів, яких ми обірали згідно з старими канонами? На це ми почули відповідь: «Ні, не висвячу. Я висвячу тих, яких я оберу». Дозвольте мені розшифрувати ці слова. Ті єпископи, яких ми досі мали, що вони робили? Знущались з нас, з нашої української мови. Тут говорилось про те, які образи наносились нам окремими єпископами, а екзарх Михайло каже нам: «Ви маєте з десять тих, що знущаються з вас, а я вам поставлю ще десять, які також будуть знущатись з вас». Далі, тоді, коли один з членів Собору з слізьми молив його й казав: «Ваше Високопреосвященство, коли ми в вас прохаємо хліба, не дайте нам гадюк», він сказав: «Я вам гадюки не святитиму». А ви скажіть, отці ті, що ми досі бачили, як їх назвати? Гадюками я їх називати не хочу, але – як? Тут ви чули факт. Єпископ Олексій в присутності громади каже одно, а в другому місці він каже: «Тільки смотріть, не робіть цього». Його запитують: «А як же ви там друге казали?» – «Там я должний був казати». Як характеризувати це? В Євангелії можна знайти єдину назву для цього. – Це син диявола. Він єсть отець лиха. Одним словом, у мене було страшенно важке почуття від заслуханого. Висновок – нам не по дорозі.

Далі. Йому було поставлено запитання про українську мову, яку розуміє людськість. Ми почули, відповідь: «Це вирішить Собор, який збереться по правилам, надлежаще виробленим. Вперед говорю, что этот вопрос предрешен – украинская мова будет допущена там, где за нее выскажется большая часть населения». Розберемо його слова. Він нам зараз відповіді не дає, а відкладає до зібрання Собору. Собор збереться тільки на той рік. Значить, ми маємо велику оттяжку. Там люди живуть тільки надією, що проженуть більшовиків і тоді й українство*. Я в цьому нічого іншого не добачаю. Дальше, Собор збереться по «выработанным правилам». Яких? Це буде не той Собор, який скличе громада, а зібраний силами єпископів. Тепер їх багато, а дальше буде ще більше. Ми бачили один зразок такого Собору в 1918 р., який виносив постанови про українську мову й т. и., які потім відкинено патріархом Московським. Уявіть собі, що збереться цей Собор і постановить благословити українську мову там, де за неї висловиться достаточна частина голосів. Як це? Коли 2 тисячі населення, тисяча сто голосів «за» – чи достаточно це? – Ні, треба, щоб було 3/4. В Чернігові було так. Було 3/4, сказали, що треба 4/5, а далі, може, скажуть, що 9/10; а затим, може не захоче тільки один, і те одмінять. Скажуть: «Для одного праведника треба буде одмінити».

---

* Так у тексті.

Таким чином, кажу, страшний сум знову обгорнув мене, коли я це почув. Далі були поставлені запити. Це питання було таке: «Що він зробить проти тих єпископів, які знущаються з нас?» Він мовчав. Він нічого не сказав. Очевидячки, нічого не буде зроблено. Це моє враження. Я думаю, що воно – враження значної частини Собору, бо коли було поставлено питання, чи йти до нього на нараду, відповідь була – не йти. Всі зрозуміли, що йти, це значить іти в «Союз руського народу», що це не була б нарада з представниками єпископату, а з певною політичною партією, яка нічого спільного мати з нами не може. І ось після всього цього я прийшов до висновку, що нам треба мати свій єпископат. З цим єпископатом нам не по дорозі.

Були тут свої важкі питання. Чи буде це канонично? Що таке канони? – Закон. Чи можна не виконувати закону? – Ні, будь які вони важкі, треба їх виконувати. Ще Арістотель[95] сказав, що краще найгірші закони, ніж беззаконня. Але треба пам'ятати, що закони ці пристосовані до звичайного життя, коли ж робиться щось несподіване, канони-закони одпадають. Часто треба оце порушення закону, щоб уникнути більшого нещастя. Візьму приклад. Щоб ви зробили, коли б в мирні часи людина стала бити вікна? – Її притягли б [до] суд[у], це був би злочин. Але коли б була пожежа, то ми зрозуміли б, що на це є право. Візьмемо другий приклад. Аби на пристані хтось став ламати пароплав, це був би злочин? – [Так]. А на морі, коли б він гинув і треба було б ламати дошки, щоб врятувати других і себе, ніхто цього не осудить. Я певен, що коли ми визнаємо, що зараз стан Церкви катастрофичний, то ми визнаємо, що канони, які вимагають поставлення єпископа єпископом, канони ці не будуть порушені. Христос передбачав це? – Передбачав. Чи каже що проти Євангелля? – Ні. Господь каже: «Не людина для суботи, а субота для людини»[96]. Він каже третій приклад про – хліби предложення. До них ніхто не міг доторкатись, але коли Давид був голодний, то й він їв, і другі наїлись[97]. З такими думками ми повинні приступати до [даного]* моменту. Факт, коли священики висвятять нам єпископа, не буде новим явищем. Тут з великим [захопленням]2* говорив нам о. Соколовський. Я слухав його з великою увагою, але все те, що він каже, не єсть нове. Але він [заперечував]3* проти деяких фактів, які вважає взагалі за встановлені. Він, наприклад, заявляє, що єпископ і пресвитер раз у раз дуже відріжнялися з перших часів християнства. Думаю, що про історію єпископату можна було б недовго говорити. Для цього треба було б обмежитись [творами]4* Ієремії, приблизно у 65-66 році після Різдва Христового[98]. Далі я візьму тільки книгу професора Петроградської академії Миколи Барсова «О временном положении иерархии в Церкви»[99]. Я наведу декілька [уривків], щоб для вас було зрозуміло, як на питання це дивиться російська наука. *(Читаються видержки)*5* Ви бачите, що в справі єпископство й пресвитерство не так різко відрізнялось.

---

* Закреслено: "настоящого".
2* Закреслено: "заколотом".
3* Закреслено: "спорився".
4* Закреслено: "преніями".
5* Текст відсутній.

Далі. *(Читає)**. Таким чином, ієреї, які мають благодать священства, мають таку саму благодать, яку мають і єпископи. Далі в історії Барсова: «...»[2*] Такий чин дозволяє мені думати, що коли Собор обере кандидата на єпископа і коли його рукоположить ієрейство, то нічого різного канонам тут не буде.

Отець Соколовський говорив про єресь, що вони заснували свою Церкву політичну. Мене це дивує. Невже ми тепер нову єресь засновуємо? Навпаки. Українська Церква не є щось нове. Єпископат у нас не нове явище. В Москві ми їх маємо з XIV віку. Що ж до нашої України, то в кожному разі єпископат пробував тут з XI віку. Хіба Петро Могила не був нашим єпископом[100]? Коли ми поставимо єпископа, то ми тільки поновимо те що в нас вже було. Нічого ми нового не робимо, і говорити, що нас можна зрівняти з єретиками це несправедливо.

Тут говорилось, що треба послати делегатів до інших Церков. Ми можемо сказати Константинопольському патріарху: пришліть нам єпископа. Ми тільки не можемо погодитись з тими єпископами, яких нам шле Росія, бо ідеал російського народу нам зовсім не по душі.

Це те, що я хотів сказати. Прохаю вибачити, коли сказав щось лихе. Я вважав [за] справ[у] своєї совісті сказати те, що вимагає моя душа. Тепер я звертаюсь до певної групи, ватажка. Я маю на увазі полтавську течію. Можлива річ, що вони не захотять взяти участь у рукоположенні, але справа від того не загине. Залишиться друга половина священиків, яка може висвятити єпископа. Але яка буде – не хочу казати – доля, становище тих, що нас покинули? Ви подумайте, десять літ тому назад чи можливо було бачити те, що ви бачите зараз? Чи пішла б інтелігенція з духовенством? Це були два дуже ворожі лагері. Казали – це клерикалізм. Де б це інтелігенція бачила, що духовенство йде вкупі з народом, вона йде спільно з духовенством? – Такого єднання не бувало досі. Скажіть, духовенство, невже ви хочете відійти для того, щоб породити розбрат, одвернути інтелігенцію, котра до вас привернулась? *(Дякуємо)*.

Мороз.

Член Собору Василевський. Єсть? *(Нема)*.

Проф. Данилев[ич][3*].

Вельмиповажні члени Собору. Я хочу зупинитись трошки на каноничності. Перш за все, я дозволю собі дуже мало сказати, декілька слів про те, що звуть, як в нашій православній Церкві, так і в інших, канонами. До складу канонів належать закони Церкви двох походжень: 1) які були ухвалені Вселенським Собором, або місцевим Собором, і затверджені Вселенським Собором; 2) канони світські, видані імператорами. Таких канонів чимала кількість. З цих канонів дуже багацько вживається й досі в Російській Церкві. Це канон 137 Юстиніяна Великого[101]. Юстиніян Великий видав його тоді, коли він перейшов до монофелітства. Є ще канони, на які мусять посилатись єпископи. Це канони

---

* Текст відсутній.

[2*] Пропуск у тексті.

[3*] Закреслено: "Данилевський".

про тих єпископів, які для одержання кафедри звернулись до [мир]ських* властей. Цей канон можна знайти по всіх збірниках православних канонів, не дивлячись на те, що спочатку він був визнаний Собором [за] єретични[й]. Таким чином, ви бачите – не всі канони щодо їх походження церковного – православні.

Тепер я хотів би звернути увагу на одну цікаву річ. Звернути увагу на відповідь цілих чотирьох Вселенських Соборів, що канони можна зміняти, канони, які торкаються церковної організації, а не догматів. Але коли б ми розібрались в цій церковній [юрисдикції], то можна побачити, що церковна [юрисдикція] за час існування була не одна. Вона не раз змінювалась. Що ран[іше] визнавалось законами, далі не визнавалось. Нагадаю таку річ. Постановами апостолів нам сказано, що наставляти апостолів можна навіть...[2*], ще пізніше [встановлено][3*] право висвячення [єпископа не менше двома] єпископами. Тепер в одних Церквах [висвячує][4*] од[ин], в других – двоє, по третіх – троє і т. д. Але професор Ба[р]сов про хіротонію подає дуже цікаві відомості. Він зупиняється на хиротонії дияконів. Професор каже, що ці три проголошення: «повели, вказуй, научи», [в]казує на перший вихід Христа. Таким чином, як ви бачите, В самому виді хиротонії грає роль процес обрання єпископів народом на пан-отців. Тепер вияснимо питання, яка була роль обрання. Те, що ми хиротонії маємо ці слова, вказує на колишній обрядовий [мо]мент. Він вказує, що од перших віків [залишився] звичай руконакладання і таким чином встановлювалась друга частина. Обрання зникає і залишається настановляння. Але цього мало. Церква знає по всіх усюдах наставлення. Але в Російскій Церкві мається ще третя частина. Це – наречення єпископа. Наречення єпископа нам відоме у визнанні. Це єсть вирішення монарха, що така-то людина буде єпископом, а тоді вже його наставляли через хиротонію. Я [навмисне][5*] зупинився на цих подробицях, щоб сказати, що в первичних обраннях люде святились або пресвитерами, або єпископами. Накладання рук є явище досить пізнього часу і з'являється не раніше III ст. Що [в] обранні [на] пан-отців народом і єпископом первісно ніяк[ого] [покладення] [6*] рук не було, вказує церковний свод. Ми знаємо з листів отця Церкви святого Кипріяна Карфагенського[7*] про таку річ, що дв[ох] єпископ[ів] за часів переслідування християнства було замучено, і [Церква] залишилась без єпископа або із зрадниками. І святий Кипріян дивиться на цей факт, як на цілком пасивний вчинок. Він звертається до них тільки з проханням бути милостивими до єпископів, які зрадили. Цей факт підкреслює те, що [по]ставляти єпископів належало тільки цій Церкві. Безумовно, [по]ставлення без покладення рук і хиротонія мають два ступені: 1) вибори і 2) покладення рук.

---

* Закреслено: "людських".
[2*] Крапки в тексті.
[3*] Закреслено: "получало".
[4*] Закреслено: "балакають на одну".
[5*] Закреслено: "незамітно".
[6*] Закреслено: "ніяких покладаннів".
[7*] Закреслено: "Купріяна Картогенського".

Вибори були раніш в хиротонії. Таким чином, дослідження справи [доводить], що за пан-отцями первісно було однакове право священства і, зокрема, право хиротонії. Ще єпископ і пресвитер раніш були одно, а після єпископи відокремились, як окрема церковна держава. І це відокремлення наклало на єпископів не церковні, а державні риси.

Твердохліб.

Все те, що мало бути сказано до святого Собору, щоб упевнити чи переконати його, вже сказано. Та частина Собору, яка йде за церковно-визвольний рух, вже упевнена, але я хотів би звернути увагу тих членів Собору, які не порозумілись з нами. Мені страшенно [шкода їх]*. Ці люде, може, вони й переконались, але їх мучить совість. Вони никають поза канонами. Вони не можуть стати перед Собором і сказати: «Простіть, ми з вами». Мені пригадується [похід]2* Іуди з учениками після предання [102]. Але до цього ще не дійшло. Вони не пішли ще на цей шлях, на який пішов Іуда, і я умоляю, ради Христа, ради всього святого – ідіть з нами.

Мороз.

Священик Чулаєвський. – *Немає.*

Член Собору Вертелецький. – *Немає.*

Член Собору Ходзицький.

Ходзицький.

Питання, яке сьогодні вирішує почесний Собор, складає нову добу Української Церкви. Може, це буде й всесвітня доба. Тому всі [доповіді] повинні бути з'ясовані всебічно, не через те, що приходиться зривати [доповідь], а через те, що приходиться з'ясовувати справу всебічно. І от якраз дозвольте мені порозумітися з вами, брате Чехівський. Я, правда, кажу, що я не зрозумів вашу думку, коли ви казали про хиротонію апостола Павла. Через те я буду вам казати, а ви мені з'ясуйте. Я просив би зараз сказати. Тут так було: «Були у церкві, що була в Антиохії...»[103] і т. д. *(Читає)*3*. Це питання [залишається] неточно виясненим для всіх. Воно [залишається]4* сфинксом нерозгаданим і для цієї і для другої сторони. Чи висвячувала громада, чи ні? Дуже воно не вияснено. А мені, пускаючи кораблі в [схвильоване] море життя, хотілось би зараз сказати й вирішити як найкраще для справи. Не кажу я до того, щоб висвячувати, чи не висвячувати. Ми мусимо подумати, як [треба] постав[ити] справ[у] так, щоб Церква Українська пішла по найкращому шляху.

Левицький.

Мені дорого виступати в той [мо]мент, коли стоїть питання про висвячення єпископату. Я кажу, що я щасливий, що дожив до цього часу і що я беру участь в ньому. Тут перед нашими очима проходять дві течії. Ці течії зв'язані законами. Одна течія виявляється в [доповіді] брата Чехівського, а друга – в [доповіді] пан-отця Соколовського.

---

* Закреслено: "жаль".

2* Закреслено: "шествіє".

3* Текст відсутній.

4* Закреслено: "зостається".

І коли подивитись просто, без особ[лив]их мудрствуваннів на ці дві течії, то що ми бачимо? – З одного боку, [по-дитячому] глибока, чиста віра й думки, які [базуються на суті віри]*, а з другого боку, чисто формальне, мушу вибачитись, [буквоїдство]. І от перед цими двома течіями і ми мусимо сказати, куди нам йти і за що держатись. Нас дуже залякують тим, що, коли ми висвятимо, то ми не будемо православні. Ми будемо й сектанти і єретики і т. и. – декому присниться вночі. І от, коли ми будемо дивитись так на життя, на цю велику віру, як вона заслуговує, то перед нами є такий факт, про який нам говорили. В який [мо]мент ми живемо?! Які обставини нас оточують? І коли [бували] випадки [в] житті Церкви, що, коли загрожує дитині смерть, то бабка має право хрестити і священик не повторює хрещення, – скажіть, коли нашу Церкву нехтують, то чи не подібна вона до того стану, коли дитина уміраєє? І невже Собор[ові] не належить подумати про те, що коли принаймні одна думка єсть знищити нашу Церкву, ми будемо сидіти тихо і мудрствувати, коли-то нам зроблять лихо вороги? Нам казали, що Собор не готовий, що у нас нема досить наукових сил, що тут є прості люди, та забули про одне, про те, що я казав владиці, що з нами правда, а правду зрозуміють і прості люди, скоріше навіть, ніж учені. Про це напевно сказано в писанні: «Слава оця, що Ти заховав від мудрих і відкрив немовлятам»[104]. Ці слова повні змісту і показують, наскільки істина велика і зрозуміла для простого, який в душі схиляється до правди. Пророк наш дуже гарно каже про неосвічених людей: «Невчене око загляне в саму душу, глибоко-глибоко»[105]. Коли нарід іде за правду, то вже за неправдою не піде. І ось, дорогі брати, в такий великий [мо]мент ми мусимо собі одверто і ясно сказати, яка ж наша вина, що нам накидають. Чи ми щось лихе, страшне робимо? І коли ми спокійно скажемо: у нас совість спокійна, ми бажаємо тільки добра і правди, коли кругом нас стараються нам пошкодити.

Ми зробили все. Ми мали тут митрополита. Що ж він нам одповів [про] нашу [долю]? Що не дасть нам того, що ми просимо. – «Я вам назначу. Вы собрание, а не Собор». Ось така була розмова. Михаїл хоч і балакав і розмова деяка була, а уявім собі, дорогі брати, якби сидів тут Денікін. Розговор був би другий. Ми сиділи б за гратами. Бо хіба не було того, що наших дорогих панотців били при денікінцях нагаями? Все це ми мусимо мати на увазі. Де ми живемо, і в який [мо]мент, і що нам може дати та Церква, до якої звертались щиро. Тепер ми бачили самі і для нас не може бути [сумніву], що могло б бути инакше. Я радий, що всі бачили й чули. Закінчуючи, я хотів би сказати, дорогі брати, що в даний [мо]мент ми не будемо боятись того, що ми непідготовані. Ми будемо твердо пам'ятати, що ми робимо це для спокою й сили Церкви. Нас лякають, що Вселенська Церква Собору не визнає. Моє останнє прохання до вас, як сказано в писанні: «Дерзайте убо»[2*]. Нам нічого боятись, бо наша совість чиста. Ми йдемо з любов'ю, а коли нам на любов відповідають гадюкою, то ми [складаємо] з себе відповідальність.

---

* Закреслено: "беруть сущність віри".
[2*] Так у тексті.

Отець Соколовський казав, що ми плямуємо честь. Про це треба казати не Собор[ові], а тим, що сплямували вже свою честь. Хай вони держать свою честь, а нам тепер тільки одно зостанеться. Ми вирішимо так, як нам підказує совість. Не будемо боятись. Мусить бути послана делегація до всіх Церков про наше рішення з докладним змістом. Нехай всі знають. Ми не боїмося суда, бо ми йдемо з чистим серцем, з любов'ю, а з любов'ю нам не страшно нічого. Ні на хвилину ми не повинні забувати про те, що робиться це на сотні літ.

Мороз.

Справа ясна, тому будемо прохати промовців, коли він нічого нового не скаже, відмовитись, а хто скаже – дати йому 5 хвилин. Голосую. *(Порядок остається попередній).* Добровольський. – *Нема.*

Кійченко*.

Святий Соборе! Справа в тім, що вже балакали тут багато і більш-менш все [з'ясовано] і дійсно склались дві течії, представниками яких були два [доповідачі] з цілком протилежними поглядами. Я хотів би [нагадати] Собор[ові], [що] коли ми приїхали, щоб прийти до однієї думки і продовжувати роботу то не повинні ні перед чим зупинятись. Кожному ясно, що виходу нема, а справу закінчити треба. А коли ми приїхали, щоб балакати і кинути робити, то я цього не розумію. [К]оли нами [з'ясовано все, то][2*] треба прийти до одної думки і продовжувати роботу.

Шевченко [Київщина].

Святий Соборе! Мені здається, що тут найбільше хвилювання між панотцями. Я їх не буду торкатись. Я звертаюсь до вас, братів селян. Я боюсь, що своєю поведінкою ті, котрі кажуть, що це незаконно, неканонічно, не збили вас з прав[див]ого шляху, і тому я звертаюсь до вас, брати селяни. Я хотів вчора сказати те, що маю сказати зараз. Я скажу словами пророка, щоб зрозуміли це краще ваші серця: «Кругом неправда і неволя...»[106] Далі він каже: «Немає правди на цім світі». Тому я кажу вам, селяни, ваш простий розум скаже, [що робити]. Ви знаєте, що ми винесли на наших плечах, скільки горя зазнали. І ваш розум поможе нам знайти вихід з становища, [яке утворилось].

Коломієць [Чернігівщина].

Перший почесний святий Всеукраїнський Соборе! Отут я вас слухав і слухав, і хочу торкнутись коротенько [справи] поновлення ієрархії. Нам величезними штрихами [змалювали справу][3*] з історичного й канонічного боків. Тут були на кафедрі промовці з великою освітою. І ось, коли ми поглянемо навкруги [та порівняємо з тим], що робилось, чо[го] вчив нас наш Бог і Христос, [то вийде, що того] єпіскопа, який був тут з нами, і ми[4*] зрозуміли, і він нас зрозумів. Тут єпископ нам говорив, що це не Собор, а з'їзд. Коли ми звернемося до Христа, то знайдемо в Його слова: «Прийдуть пророки»[107].

---

* Закреслено: "Кельченко".
[2*] Закреслено: "вичерпані всі теми".
[3*] Закреслено: "нарисували картину".
[4*] Закреслено: "і ми його не зрозуміли".

І ось вони прийшли. Христос не вчив проливати кров, як учили єпископи. Христос не доручав їм, щоб вони нас вчили. А ми бачимо наслідки – війна 1914 р. – скільки крові пролилось, і не перестає вона литись і до цього часу. Ось деякі пан-отці кажуть, що цим Собором не можна висвятити собі єпископа, а мусимо десь його шукати. Ось недавно, [цими ж днями], вельмиповажний голова В[сеукраїнського] Ц[ерковного] Собору казав, що там, на Сході, вже якийсь революційний здвиг; і в Сербії. Там зібрались віруючі в Бога, хочуть порвати кайдани, в які [їх] було закуто. І ось я гадаю, – а так думають, як я, ще й всі брати з села, – що тут діло трошки не з канонічної точки погляду. Їх перелякало те, що дух буде визволятись. Соборноправність їх перелякала. Вони знають, що екзарх Михаїл єпископом не буде. Може, й буде Михаїл, та не він, що кинув своє єпископство і дезертирував сюди. З канонічної точки [погляду] ми мусимо [повернути]* його до мирськ[ого] ста[ну]. І ось тепер він у нас на Вкраїні. Ні, вельмиповажні брати, ми не підемо шукати того, чого не знайдемо в сучасних обставинах. При нас тут найвищий єпископ – Христос. [В]иходять на кафедру учені люди, щоб ми прозріли, щоб ми бачили, хто писав ці канони; брат Левицький казав, що з такої величезної книжки зробили таку маленьку. Ми зібрались обговорити справу, щоб іти по стопах Христа, щоб не лилась наша кров. Цей наш перший Український Собор буде в історії записаний. Ті, що нас не визнають зараз, – [уламки] бувших жандармів тощо зникнуть. Христос казав – Церква [з] тих, [хто] віру[є]. «Де три або два зібрались в Ім'я Моє, там і Я посеред їх»[108]. Я сказав, що наш всечесний Собор буде записано в історії золотими буквами. Але нас знають і за кордоном, де теж прагнуть до світового братерства. Я гадаю, вельмиповажні брати мої, що тут, коли [єсть] легкодухі, вони не страшні для нас. Ми всі прозріли. Не поїдемо ми нікуди, а знайдемо собі єпископа, бо ми з найбільшим єпископом – Христом.

Маляревський.

Члени Святого Православного Українського Собору. Ми вже стоїмо перед рішучим історичним фактом, перед висвяченням єпископа Собором. Далеко неспокійні серцем є деякі з нас. Через що? Через те, що це робиться надзвичайними засобами, инакше не буде. Не дальше, як вчора, увійшли ми до єпископату Київщини. Всі вони дивились на нас так, як за старих часів дивились на арестантів в сесії Окружного Суду. Коли [митрополит] прочитав про набуття єпископату [для нашої Церкви], він сказав, що він в неділю має висвятити кандидата. Ми просили йти з нами, але він не пішов. Далі прийшов. Ми плакали-просили [поставити нам єпископа]2*, він не [зробив цього]3*. Любі брати, Христос сказав: «Я двері. Через Мене ідіть і одчиниться вам»[109]. Брати, через ці двері треба йти. Один промовець сказав, що треба покласти руки на вибраних кандидатів [і це буде законно й відповідатиме апостольським часам]. Я запитую всіх членів Собору, чи будемо ми вправі [вважати] себе [за] апостол[ів]?

---

* Закреслено: "низвести".
2* Закреслено: "дати нам благодать".
3* Закреслено: "дав".

Я себе вважаю за апостола Божого, згідно з словом Божим. Я канонів не знаю, а держусь глибоко духа священного писання. [Христос]* сказав: «Мир вам. Як послав Мене Отець, так я посилаю вас. Що зв'яжете на землі, буде зв'язане й на небі»[110]. Хто зв'язує? – Священики. Хто сповідає? – Священики. Хто ж дає єпископам благодать? [І кажуть] – неповнота благодаті. Що це, яка неповнота благодаті? Це є вищий дар, а її ділять на частини. Це чисто формальна заборона, наука не торкається її, тим [більше], що чи це ми робимо, [зважаючи на] надзвичайні [обставини]. Між иншим, зауважив о. Соколовський, що може дати той, хто сам не має? А як же баба-повитуха хрестить дитину? Чи вона має благодать, яку має священик? Ні, вона дає в цю надзвичайну подію благодать, яка виходить од глибокої віри бабки. Любі брати, [члени] Всечесного Собору. Ще два-три кроки – і ми приступимо до святого діла. Ми висвятимо єпископа і будемо завершати велике діло будування церкви. Є у нас велика віра в правоту нашого діла. А як, брати й сестри, ми будемо лякатись, то благодать Святого Духа не буде дихати з повнотою. Однодушно, одностайно, з постом, з великою молитвою, з надією на Христа, з любов'ю до нашої праці приступимо до цього святого діла.

Пилипенко.

Коли я слухав доклад В.М.Чехівського, а затім промову професора Кримського, то для мене стало ясно, що ми повинні були погоджуватись з тою думкою, що закон нам не дає права висвячувати єпископа, але надзвичайні обставини вимагають цього. Правда, було підведено підвалини для того, щоб це виходило по закону, бо і Вол[одимир] Чехівський і проф. Кримський [наводили] приклади: перший з життя пастирів Церкви і навіть апостола Павла, а другий – з Євангел[ії]. Ось я хочу торкнутись цього. Коли це діло законне, то так і кажуть, що це є наше переконання; ми принципово держ[имось] цієї думки, що самі ми маємо право висвятити єпископа. Я тоді буду знати, з ким маю діло. Люде стоять за принципи. Але ви кажете, що принцип ваш другий. Ви звернетесь до патріярха Константинопольського, щоб він колись висвятив вам єпископа.

Голоси:

[Нічого подібного].

Пилипенко.

Професор Кримський казав, – як настане час, то ми звернемось до патріарха Константинопольського і він скаже: чого тоді не звернулись? Ми скажемо: дайте вашого єпископа і ми приймемо. А тепер я кажу: [якщо] ваше переконання таке, що можна ставити мирян і священиків в єпископи, що це ясно, і навіть сьогодні ви ще поїдете на села і всім православним християнам скажете: Ми прийняли такий закон, що навіть в єпископи будуть ставити мирян і священиків.

Голоси:

[Неправда, неправда.]

---

* Закреслено: "Апостол".

Пилипенко.

Ви стоїте сьогодні перед лицем Господа Бога... Я прошу не припиняти мене... Ви чули – справа великої ваги... Треба всіх вислухати. Але дайте висловитись. Коли я кажу неправду, то роз'ясніть мені. Так-от, я кажу, коли ми станемо на шлях, щоб через [покладення] рук висвятити єпископа, то треба знайти підвалини. Я торкнусь того, що казав В.М. Чехівський. Він посилався на те, що апостол Павло прийняв хиротонію в Антіохійській церкві і послав відтіль проповідників. Се неправда, апостол Павло не потрібував хиротонії. Сам Христос дав апостолу благодать і це було те, що надало йому особливі права. Він міг сам ставити єпископів і ставив, як Тимохвія, Тита. До вас слова апостола Павла: «Руки скоро ні на кого не покладайте»[111].

Я торкнусь [далі] того, що казав В.М.Чехівський відносно Антиохійської церкви, коли вона була в скрутному стані. Ніхто не міг захистити віру і знайшовся один мирянин, який її захистив. А де були єпископи, коли аріянство поширилось? Мирянам падає на долю, і вони захищають її від аріян. А як ці миряни стали на захист віри? Але я вам скажу, [що] це є твердження В.М. Ч´ехівського помилкове. Я знаю з історії і [доведу], ще тоді були єпископи, як, наприклад єпископ...* [Його] було зіслано, але все-таки [він] зоставався православним. Був також єпископ Васил[ь] з Каппадокії[2*][112]. Він [одержав] мантію від імператорів, але сказав, що він не відійде від православної Церкви. Коли б у нас були єпископи! [Але] ми знаємо, що такі єпископи єсть, які [будуть][3*] захищати нашу православну Церкву.

Затим я торкнусь того, що казав професор Кримський. Що виключні обставини вимагають висвячення єпископа надзвичайним чином. Він посилається на те, що «субота для людини, а не людина для суботи». Христос сказав це тоді, коли [захворів] чоловік у суботу Христос порушив тільки обряд, який було встановлено не законом, а Талмудом*.

Затим посилався професор Кримський на Давида, який пішов в Святе Святих і їв хліб і другим давав. Що ж це була за скрута? – він міг втратити своє життя. Тепер виникає питання, чи є небезпека для нашої Української Церкви загубити своє життя?

Голоси:

[Єсть.]

Пилипенко.

Ні, до[веду], що нема. Ви всі чули й знаєте, як на селах поширився український рух в Церкві. Він поширюється й зараз все далі. Значить, небезпеки нема. Значить, треба для чогось іншого, щоб були поставлені єпископи таким чином. Є люде, які переконані, що їм не треба законно поставленої ієрархії. Що не треба священиків, патріархів. Ви чули, що баби можуть охрестити дитину, то, може, ви скажете, що бабка може й висвятити єпископа?

---

* Так у тексті.

2* Закреслено: "Каподокії".

3* Закреслено: "думають".

Голоси:

Довольно, досить. 5 хвилин пройшло.

Пилипенко.

Я чув, що ви будете давати висловлюватись всім до кінця.

Чехівський.

Брати соборяни, необхідно вислухати [промовців], які говорять по першому разу, до кінця. Треба дати всім слово до кінця, хто говорить в перше раз.

Пилипенко.

Я виступаю перший раз, а тому прошу вислухати мене до кінця. Коли ми тут висвятимо собі єпископа громадою, то тою ж громадою почнуть на селі висвячувати священиків і т. д. Проте, цього не було на Вкраїні тоді, коли вона була в гіршому стані і коли вона особливо потрібувала поширення священства. Це було тоді, коли треба було боротись проти унії й протестантства. Тоді боролись на протязі багатьох років і миряни й духовенство. *(Шум, голоси: Довольно, не хочемо. Нічого за шумом розібрати не можна).*

Пилипенко.

Значить, ми знаємо з життя Української Церкви [приклади] того, як треба обережно і з терпінням переносити скрутні обставини. Тут професор приводив приклади, що коли буває пожежа, то треба бити віконця і виймати рами, а коли тоне корабель, то треба ламати дошки. Але зараз чи єсть така небезпека [для] Українськ[ої] Церкв[и]?

Голоси: (Єсть).

Пилипенко.

Немає. Українська Церква зараз відроджується, роз[к]вітає. Історичний шлях вам укаже, що ми зараз повинні турбуватись не про реформацію, а про відродження. Я сам знаю, що коли ми починали цю справу, то мали на увазі заповіти стар[ов]ини [в] Українськ[ій] Церкв[і] [і дбали] про відродження [її], а не про реформаторство. Зараз ми кажемо: дивіться, щоб від відродження не відійти до реформаторства. Я сам знаю, що на селі, коли приїде священик, то його запитують: а хто тебе послав?

Мороз.

Коли ми у Києві зібрались в перший раз побалакати в цій справі, то нам о. Пилипенко казав: нас мало зібралось, давайте розійдемось. Тепер сюди прийшла вся Україна, і він те ж саме каже. Ні, ми його не послухаємо і не розійдемось.

Чехівський.

Отець Пилипенко сказав неправду. Він стверджує, що апостол Павло не був рукоположений. Це неправда. Глава 9 діяній апостольських каже: «Коли апостол Павло прийшов у Дамаск...*» і т. д. «Десятий стих». Зараз читано 17-й стих[113]. *(Дякуємо).*

Мороз.

Прохаю заспокоїтись.

---

* Так у тексті.

[Д]ахівський.

Святий Соборе! Один з промовців зауважив тут, що у нас ще каганчики горять. Ну й дійсно, я на цих каганчиках зупиняюсь. Коли мені приходилось підходити до церковної роботи на селі, ці каганчики серед духовенства [по]мічаються – підупад сил і зневір'я в свою справу. Щодо останнього промовця, о. Пилипенка, то у [нь]ого, певне, величезна лямпа, але він її навмисне прикручує і робе каганчика. Він хвилюється за нас, щоб нас нарід підтримав. Все, що я переживаю душею, все висловили попередні промовці, котрі йдуть за висвячення єпископа Собором. Я прибув тільки сьогодні. Залишався, як голова волосної ради, щоб стримати ту чорну навалу, яка провадила там величезну роботу. Це мене, головним чином, затримало. Я з Стайок, 60 верстов від Києва, [при]їхав висвячувати єпископа. Наш народ, коли почув, що посилали до екзарха Михаїла, і він одмовив висвятити єпископа, прийшов до мене і каже: справа вимагає, щоб ви були там. Ви повинні їхати. Ми хочемо через вас [взяти] всі участь в цій урочистості.

Не прикручуйте лампи, шановний о. С[ергію]! Ближче до віри, до роботи. Любі брати і шановний Соборе, я приїхав на готове діло. Мені сказали: їдьте і висвячуйте єпископа.

Маляревський.

Між іншим, шановний протоієрей Пилипенко сказав: «Не йдіть туди, куди вас примушують». Тут примусу немає ніякого. Кожний вільний висловлювати свої думки на катедрі. Затим він сказав, що в майбутньому сама парафія буде висвячувати священиків. Священиків надалі будуть висвячувати єпископи.

Мороз [Ніжинський пов[іт]].

Святий Соборе. Я просив слова з приводу доповіді о. Соколовського. Я все-таки хочу поставити декілька запитаннів, бо я уважно вислухав оцю доповідь. Він передбачає, що Собор висвятить єпископа, і каже, що справа ця досить складна, як та книга за сьома печатями. Якби ми вирішили цю справу [позитивно], [то] заблудились би через те, що ця справа складна. Я не знаю, чи винен той, хто дав релігію, чи той, хто прийняв. В тому, що не можна людині розв'язати те чи інше питання, винний той, хто дав релігію. Висвятити священиками єпископа – це значить: 1) порушити віру Христову в основах; 2) нічого не [зостан]еться від святої віри, коли висвятять самі єпископа; 3) Нам прийдеться порвати зносини зо всіма Церквами. Навіщо митарства усі, вся праця? Мені цікаво, що [доповідь] робила людина з богословською освітою. Далі, яке розуміння благодаті? Апостол Павло каже, що благословення передається від більшого до меншого. Як це треба зрозуміти? Крім того, єпископа, висвяченого Собором, я не визнаю і таїнство залишиться без сили. Нема ієрархії і Церкви – «таїнство залишається недійсним». Тоді, коли ми чули з доповіді брата Чехівського, що бувають такі випадки, коли [тайни, що їх виконує] недостойн[ий] священик бувають дійсними, бо вони виконуються всією Церквою. «Церква неповна, бо нема єпископа». Свідчить, що благодать Святого Духа є велика віра. Далі свідчить, що хиротонія є тільки зовнішнє діло. Ап[остол] Павло казав: «Дар Божий через рукоположення», і апостол

Павло не передав його Церкві. Моє враження те, що для Соколовського неясно, чи брала участь там громада. Отакі сумні думки поселив в моїй душі той отець з богословською освітою, [слово] якого для нас повинно було б бути важливим. Я пригадую ті часи, коли екзарх України об'явив, що він в цій справі не допоможе. Не через те, що нас була маленька кількість, яка надіялась. Коли було [з'ясовано], що мав на думці екзарх Михаїл, нас [охопив] особливий настрій. У нас була тільки одна думка – про [доведення]* справи [до кінця]. Тепер, після [доповіди] о. Соколовського, [знову] у нас є непорозуміння. Я хотів би, щоб їх було спростовано. Думаю, що нам треба було б порозумітись з о. Соколовським, щоб у нас було натхнення в справі висвячення єпископату Собором.

Стороженко.

Шановні браття Першого Всеукраїнського Собору! Я з великою увагою слухав [доповідь] о. Соколовського про набуття ієрархії Українською Церквою. Я не стежив за всіма деталями, а за загальною картиною. І коли шановний [доповідач] скінчив, передо мною встали два образи: [спочатку людина, що] вір[ила] без всяких канонів, без всяких правил. [А далі] – коли все більше й більше з'являлось нових канонів, [то й] віра Господня, учення Христове опинилось за сьома печатями, а сам Ісус Христос опинився аж на сьомому небі. Оці [два образи][2*] постали передо мною[3*]. [Чому ж така ріжниця]? Тому, що цілком зрозуміло – життя йде в перед, живе, встановлюються нові правила. Час зафіксовує відношення людини до Бога і т. д. Але нема того фіксування, яке йшло б [поруч з] життям. Коли ж фіксування відходить від життя, воно стає тягарем, кайданами... Ці правила поволі життя зміняє, але поволі, йдучи, як сказав один діяч, «вперед на легкім тормазі». А життя йде без «тормазу», і тому ці правила затримують життя, і ми [є] свідками того, що на всім світі зараз є те, що зветься революцією. Що це таке? Ця революція проти застиглих правил, які не йшли за життям. В тих правилах церковних життя релігії було з[афіксоване] тисячу літ тому. Життя теперішньої людини й минулої неодн[акове]. Як нам [ставитись] до істини старої науки, що землю [збудовано] на воді? І багато такого мається. Ті правила встанов[или] святі. [Гадають, що] вони не можуть змінятись. Їхня зміна є гріх проти Бога. Я не буду розглядати всіх канонів, а торкнусь тільки постільки, поскільки цього вимагає набуття єпископату. Є всякі правила, і між ними ті, які порушують відношення людини до людини. Але, проте, ми роз'єднані від всіх людей. Там дуже протестують. Тут говорилось, що в Сербії щось робиться. Далі, вчора казали, що в Базелі в серпні місяці відбулась нарада[114], з'їзд представників всіх Церков для порозуміння [в справі скликання][4*] Вселенського Собору, якого вимагає всесвіт від Константинопольського патріарха. Нарада повинна вже початись, бо представники Америки вже приїхали.

---

* Закреслено: "вирішення".
[2*] Закреслено: "картини".
[3*] Закреслено: "Чого ж відправа життя Христова перша така не похожа на другу".
[4*] Закреслено: "ожиданні".

Хто ж [репрезентує] там нашу Українську Церкву? Єпископ Євлогій[115], який [стояв у керма] Російської Церкви, а почасти й Української. Але [однаково]: так або інакше – це надзвичайний факт. Далі, нам відомо, що нарада [має накреслити] шляхи до [утворення] єдиної Церкви. Яке ж порозуміння по нашому православному вченню про канони? Не академічне, а всіх християн. Ми можемо говорити тільки про православний християнський [світ]*. Являється двоїзм, і він знесе тих, що борються за [канони]. Вся Церква мусить зробитись єдиною Церквою на підставі: 1) [віри в Бога Єдиного], 2) визнання Ісуса Христа і 3) Євангел[ії]. От три [підвалини]2*, на яких вся Церква мусить поєднатись на Вселенському Соборі. В цей час, коли [розв'язуються] питання [Всесвітньої Христової Церкви], коли наша Українська Церква відроджується, вона повинна пройти всі ті стадії, всі ті правила, які було складено в минулі часи 3*. В даному разі я закликаю вас пам'ятати те, що робе історія. Я закликаю вас пам'ятати те, напередодні чого стоїть наша Українська Церква. Щоб на Вселенському Соборі не Євлогій нас [репрезентував], а наш рідний представник з пророчим словом. Щоб ми на представництво всіх Церков послали свій голос. Далі нам говорять: а чи визнають нас? Дорогі брати, коли ми самі себе не визнаємо, то хто ж нас визнає? Тут зібралась ціла Україна, і ми не визнаємо себе? Ми мусимо народитись, перенести трудність народження, дати перший крик народження і мусимо заявити про своє народження, і знайдуться [куми]4*, які допоможуть стати нам на ноги. В оцім процесі народження, коли немає ні повитух, ні [кумів], а є вороги, в цей час ми мусимо перейти до надзвичайного [кроку], про який тут говорять. Я не хочу розбірати канони, я [ставлюся] до їх з повагою, як до своїх батьків і матерів, але [як до того, що] вже вмірає. Ми над ними поплачемо один день, а все-таки ідемо творити нове життя. Я закликаю вас, щоб ви понесли перше [нове слово] за спільну Церкву, за яку молитесь завше в церкві, за з'єднання Церков. Ідемо і заявляймо про свою народність. Ми мусимо заявити зараз всім Церквам, і я вірю, що в майбутній час ми займемо почесне місце у Вселенській Церкві, зо всіма своїми властивостями, якими так багато обдарувала нас природа. І ці властивості – то є мова, ті шляхи, якими ми йдемо до Бога, якими ми розмовляємо з Богом. Цю [доповідь поставлено] щиро, не для того, щоб внести розбрат, а для того, щоб [знайти] істину. Ми цю істину почули і будемо наближатись до неї [в повному єднанні].

Соколовський.

Я відмовляюсь від слова. Мені зроблено так багато запитань, що я навіть не записав їх.

Чехівський.

Перш всього, я повинен нагадати Святому Собор[ові], що увесь той канонічний порядок, устрій церковний, який так докладно наведений був о. Ксенофонтом Соколовським, є тільки частина порядку.

* Закреслено: "стан".
2* Закреслено: "шляхи".
3* Далі закреслено: "а сьогодні зовсім неможливі для нового народження".
4* Закреслено: "восприемники".

Яку ми [прийняли] соборноправність Церкви? Коли приймались постанови 7[-ми] Вселенськ[их] Собор[ів], всі ті докази, що потрібне єпископське рукоположення, які визнавали вони, визнаємо й ми, вони прийняті й мною, але инший порядок, надзвичайний порядок, не відкинути їх не міг. Коли мене запитали відносно рукоположення в Антиохійській Церкві, то питали, чи вся Церква [брала] в тому участь, чи тільки пророки, і казали, що апостол не потрібував рукоположення, що апостоли не рукополагались. На це запитання я повинен відповісти, що Церкви були такі-то й такі-то. Пророки подали думку висвячувати. Єпископа там не було. Єпископом Антиохійським був апостол Петро, а після нього Ігнатій Богоносець. Тут їх не указано. Рукоположення зробили не вони, а пророки. Таким чином зостається факт без[сумнівний], що висвячення це було не єпископське.

Відносно висвячення апостола Павла треба зазначити, що перше рукоположення було миропомазання, а не хиротонія. Тут казали, що сам Господь признав [його], не треба було нічого иншого. [Також] і перших апостолів призвав Господь, але потім на них зійшов Дух Божий в день П'ятидесятниці. Апостол Павло повинен був також прийняти рукоположення. Таким чином, цей факт ясний. Пророки хиротонії не одержували, це були люди, які своїм натхненням, духом [підносили] життя, це були...* люде, і дар пророцтва, дар учительства не може бути викреслений з життя Церкви. Тут ми чули, що людина може передбачати будучину. Осяяна Святим Духом душа часто може бачити також майбутнє. Цей дар пророцтва християнська Церква також мала. В Українській Церкві люде, як Іван Вишенский[116], мали ті чи інші задатки ясного визначення, задатки пророцтва. Цей дар пророцтва, передбачення, [ви]являється і в Божих словах Всеукраїнського Православного Собору – дар передбачення майбутнього шляху життя з натхненням християнським. Ніхто не може [заперечить][2*] тому, що в душах, зібраних в ім'я Христа, [живе цей дар], дар учительства. Що [хіба] немає благодаті учительства тут[?] А такі віруючі учителі і пророки висвятили апостола Павла. Наша ж задача – висвятити єпископа. Далі треба зазначити, що третій момент, який дає підстави гадати, що є благодатна сила у Всеукраїнському Соборі, є той момент, що в першій Церкві, [крім] того, що пресвитери були близькі богослужінню, що слово «настоятель» майже рівне значенню єпископа, він має одні й ті ж функції. Теперішні пресвитери мають функції діяльности єпископа перших віків, крім рукоположення, що було відняте від них [з] мотивів державності. Так що теперішній настоятель являється з функціями тодішнього єпископа. Різниця тільки в словах, а не в [самому][3*] процесі життя. Кажете: хто може дати те, чого не має? Собор має все те, що він дасть. Він має благодать любови, віри й надії. Він не має тих, що формально називають себе єпископами, на що фактично права не мають. Таким чином, Собор має всю повноту.

---

* Так у тексті.
[2*] Закреслено: "одвернути".
[3*] Закреслено: "сущности".

Навпаки, та думка, що нам пропонували – шукати єпископів, покаже, що там нема того, чого ми шукали. Нам увесь час указували на закон. Я спитав би, що являється критерієм законності? Звичайно, діло – «по ділах їх пізнайте їх». В данному разі не йде [мова]* про окремі недостоїнства, а про віру, систему, напрямок віри. Коли ви визнаєте це критерієм, то тоді ясно вам стане, що невже закони ті єпископські [можна вважати за][2*] Христові? Хто стоїть «за кражу, за війну, за кров»? «Щоб братню кров пролити, просять, а потім в дар Тобі приносять з пожару вкрадений покров»[117]. Чи це є православність? Ні, це не православність. Це те, що зветься казенним православ'ям. І невже це маленьке недостоїнство ієрархії, яка за царів набула владу над Українською Церквою. Вона [одержала права][3*] від гнобительства, а не по преемственності. Тут немає вже преемственності, вона давно перервана. Бо не можна ж говорити про формальне [покладання] рук, коли немає [внутрішнього змісту][4*]. Чому ж такі владики [не вважаються] за православних зо всіма формальностями, як ті аріяни? Але вони були одкинуті не за те, що в них не було рукоположення, – в них воно було, та віри православної не було. Вони порушують повноту заповіді Христової любові і добра. І все ж таки вони зостаються православними тільки по закону, а не по суті. Де ж тут законність?

Тепер ми звернемось далі до історичних деяких [вказівок]. Тут зазначили, що в Антиохійській Церкві був Ахванасій Великий[118]. Ні, він член Олександрійської Церкви. Це раз. А друге, хоч і зоставались єпископи православні, але не вони боронили віру. Значить, благодать єпископів перейшла до мирян. Мирянин одстояв преемственість. Значить, перерва була благодаті в історії. Що ж то він? – рукоположення підтримав, а сущності не було? Ця головна сущність не в рукоположенні, а в єднанні віри.

Надзвичайні події вимагають і надзвичайних способів, і коли ми не можемо зараз отримати постійним порядком, ми не можемо чекати ще якихось ліпших умов. Нам кажуть, що треба вжити всіх заходів, щоб прийти до законної хиротонії. Але чи ці заходи не безконечні? Нам говорили, що не загрожує Церкві смерть. Наша Церква не може вмерти, але може вмерти людина, багато людей. Ми чули, від чого гинуть люде. – Від темряви, від того, що ву нас немає повної ієрархії. Чекати нам – зараз є те саме, якби пропонували апостолам чекати, поки Синедріон визнав би їх. Чекати було б дарма, і нічого, нарешті, дочекатись не можна було б.

Далі, тут робили деякі [за]уваги [на] рахунок лютеранства. Що ми йдемо по лютеранському шляху, причому нічим цього не [довели]. Про лютеранство можна говорити по відношенню до Російської Церкви, де пастирі призначались, де елемент лютеранства був занесений Петром І. Але про яке лютеранство говориться тут? Ми все визнаємо, але тільки [зважаємо на] надзвичайні умови. Ми з самого початку говорили, що ми цей спосіб визнаємо [за] надзвичайний.

---

* Закреслено: "річ".
[2*] Закреслено: "являються".
[3*] Закреслено: "получила ієрархію".
[4*] Закреслено: "сущности".

А для [нормальних обставин]* ми визнаємо для вжитку спосіб постійний. Тут суперечності нема. Ми не двох думок. Не може бути все підігнано під один режим, під один трафарет.

Що торкається молитви під час хиротонії, яка читається так: «Спаси, Господи...»[2*] Коли так, то, звичайно, при цьому були й священики. Значить, не народ і єпископи, а Сам Бог приносить благодать. Значить, тим самим освячується все те, [про] що нам закидають.

Далі посилались на докази громадського порядку. Казали, що ця думка посіє розбрат між людьми. Не буде у них волі, щоб утворити братерство всеукраїнське. Відносно цього треба сказати, що з'єднання давно не істнує. Люде не об'єднані. На це вказує саме життя. Ми утворимо більш суцільну організацію. Ми кличемо об'єднатись в любові до меншого брата.

Говорено, що прийдеться порвати з керуючою Церквою. На це відповідали, що ми йдемо на цей розрив, щоб через його прийти до більш почесного сполучення. Невже ті [царські посли], що були послані в Константинополь [прагнули] до єдності? Єдність ця була не визвольна, але її буде досягнуто в майбутньому. Це єсть велика задача, яка стоїть перед усіма Церквами і Українською Церквою. Багато робилось ще запитань. Казали, що буде розкол. Я кажу на це, що єсть тільки одна істина – та, що з двох ріжних поглядів винуватий тільки завше один.

Здається, більш-менш на всі питання я дав відповідь. Тепер, брати, перед голосуванням цієї справи я від себе пропоную, щоб Собор ухвалив [вважати за дійсну] постанову в тім разі, коли вона збере 11/12 голосів. Гадаю, брати, що вирішенням цієї справи ви дасте можливість жити людям разом з Христом в єдності й любові. Що, вирішуючи так справу, ви зробите звено, яке об'єднає християн всього світу з нами. Я розумію в даному разі сущність хиротонії: діяння Святого Духа, істину, правду, і любов. *(Далі зачитується резолюція)*[2*].

Мороз.

Значить, помолимось *(перед голосуванням)*.

Далі голосування [поіменне]. Наслідки:

за – 181, проти – 5, утрималось – 5.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 62-73, 75, 76, 78-96, 98-129. Стенограма.

---

* Закреслено: "постійного життя".

[2*] Текст відсутній.

Д о д а т о к № 1

[Заява священника П. Дросенка про від'їзд]

«На засід[анні] 20/Х ВПЦС
дозволив виїзд свящ[еннику] Дросенко
Голова Собору (підпис) [М. Мороз]»

*20/Х [1]921 р.»**

До Всеукраїнського Православного Церковного Собору

Почуваю себе хворим і безсилим – прохаю Собор дати мені дозвіл на виїзд додому з тим, що зараз же приїде замісць мене другий представник від округи.

Член Собору священик П. Дросен[ко]

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 74. Оригінал, рукопис олівцем.

Д о д а т о к № 2

[Записка до Президії В. Шидловського про позбавлення права голосу тих, хто виступив проти визнання Собору]

Шановна правос[лавна] Рада, Президія

Бажано[б] щоб позбавить рішающого голоса тіх членів, котри підняли руки протів визнання Собора назво[ю] «собор[ъ]» Особливо [попа], котри[й] з ка[те]дри читав резолюц[ію], а його проганяли.

Член [Собору] В. Шидлов[ський]

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 75. Оригінал, рукопис олівцем, є механічні пошкодження тексту.

Д о д а т о к № 3

[читали 20/Х]*

Протокол засідання Мандатної Комісії Всеукр[аїнського] Правосл[авного] Церк[овного] Собору

20 жовтня 1921 р.

Мандатна Комісія в складі Голови о. П. Тарнавського, членів П. Михайленко, І. Житника, В. Скригина, [Я]. Чулаївського, [Хв]. Щуренка і писаря І. Білого склала цей протокол в тім, що при перевірці мандатів членів Першого Всеукраїнського Православного Собору признано триста вісімдесят сім мандатів відповідаючими Інструкції по скликанню В.П.Ц.С., а двадцять два мандати не відповідними Інструкції через те, що видані обраним на па-

* Так у тексті. Допис від руки чорнилом.

рафіяльних зборах в місцевостях, де відбувались повітові з'їзди. Але приймаючи на увагу те, що зазначені двадцять два члени прибули з повітів і можуть бути корисними не тільки на Соборі, але й при поширенні ідеї відродження української автокефальної православної Церкви, Мандатна Комісія на підставі 6 Регламенту , затвердженого Собором, ухвалила довести про це Всеукр[аїнському] Правосл[авному] Церк[овному] Соборові і просити його вважати їх дійсними членами Собору з правом рішаючого голосу.

Голова комісії — *Прот[оієрей] Петро Тарнавський*

Члени: *Свящ[еник] Я. Чулаївський*

Прот[оієрей] Хв. Щуренко

В. Скригин, Павло Михайленко

Свящ[еник] І. Житник

Писар І. Білий

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 76. Машинописна завірена копія, редагована від руки чорнилом. Підписи членів комісії зроблені чорнилом і олівцем.

Додаток № 4

[Записка про концерт духовної музики для соборян]

[Читаний 20/X]*

[О 5 год. народній хор [о 6 год.]

Вельмишановний Петро Михайлович!

Концерт завтра о 6 год. вечора можна буде дати. Програм такий:

1. «Ой, видить Бог».
2. «На орданській річці».
3. «Небо і земля».
4. «По всьому світу».
5. «Херувімська» – пісня Стеценка[119].
6. «Світе тихий» – Кастальського[120].
7. «Тобі співаємо» – Рахманінова[121].
8. «Потоп» – Леонтовича[122].
9. «Ой, зійшла зоря» – Леонтовича.
10. «Страшний суд» – Демуцького[123].
11. «Молитва за Україну» – муз. М. Лисенка[124].

Що торкається умов, то гадаю, що ми з Вами завжди [з]співаємось.

Значить, у завтра о 6 г. вечора ми будемо в Софії, в соборі. Дуже прошу Вас бути до цього часу там, щоб, якщо буде потрібно, то вмісті з Вами вирішить.

19. X. [19]21 [р.] — З пошаною до Вас */підпис/ [Лісовий] [?]*

О 5 год. народний хор

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 95. Оригінал, рукопис олівцем. Текст записки міститься на зворотній стороні бланку "2-е Пароходное Общество по Днепру и его притокам". Отчет № 1 за 8 апреля 1911 года. [Фінансовий звіт].

---

* Позначку на документі написано від руки чорнилом

Додаток № 5

[Вітальна телеграма Всеукраїнському Собору УАПЦ]

[Читали 20/X]*

ТЕЛЕГРАМА

Ю-ЗЖД 1921 р. 16.X. Из Одессы, № 975

Подана 16. 22. 15. *Получена 19.7. 35.*

Щиро вітаємо перший Всеукраїнський Церковний Собор. Молимо Бога допомогти нашій церкві стати вільною, живою, народньою, якою вона була весь час до Московського поневолення. Віримо, що так буде. Поможи, Боже. Парахв[іяльна] Рада Одес[ької] Свято-Дмит[рівської] Церкви.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 96. Телеґрафний бланк, рукопис олівцем

Додаток № 6

[Записка до Президії Собору з проханням вислухати доповідь о. К. Соколовського]

*«20 [жовтня]**

Прохаю вислухати доклад п.о. Ксенофонта Соколовського.
[Підписи]: *свящ. Пилипенко, Куниченко, Калішевський*
Ів. Ковбун, Черкасен[ко], Маляревський
о. свящ. Зінчук, Бассавол, свящ. Зубко
*свящ. Т. Зачоса, свящ. К. Бей*2*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 97. Рукопис олівцем. Всі підписи зроблені олівцем і чорнилом різними особами.

Додаток № 7

[Доповідь члена ВПЦР священика Ксенофонта Соколовського на Всеукраїнскому Православному Церковному Соборі про відновлення єпископату в Українській Церкві]

Шановні члени Собору!

Святий Іван Богослов бачив в одкровенні таємну книгу, запечатану сьома печатями і ніхто ні на небі, ні на землі, ні під землею не міг розкрити й прочитати ту книгу і тільки Агнець заколений в силах її розпечатати. Проте, улюблений брат наш Володимир[125] зараз закликав вас, брати, Собором приступитись до тої книги, зірвати з неї печать і прочитати, що там написано.

---

* Допис від руки червоним олівцем.
2* У тексті стенограми зауважено, що підписів 15. Але фактично віднайдено 13 підписів, з них два розібрати не вдалося.

Що ж? Хто має сміливість, приступайте до задуманого діла. Але ж мабуть, мала наша сила, щоб зняти ті печаті, як би ми не поламали їх. Велика та важка та книга, щоб її розгорнути – як би ми її не попсували. Мудра її наука – як би ми не заблудились в ній. Від цього саме і застерігає нас св. Амвросій Медіоланський, коли під тою запечатаною книгою розуміє непорушність Христової православної віри, і священства зокрема, і з того приводу звертається до християн з таким усовіщуванням: «Будемо берегти заповіти батьків і не насмілимось псувати печаті, що досталися нам в спадщину». Чи відважится хто розпечатати священницьку книгу, запечатану і освячену мучеництвом багатьох? Инакше сказати: як можемо ми касувати віру тих, чию перемогу прославляємо? *(«Про віру», кн. 3, гл. 15)**.

Відси ми і беремо основну тезу нашого докладу: як ми самі Собором висвятимо собі архиєрея без єпископського рукоположення, то це буде порушенням Христової православної віри в її основах. І справді, які порядки встановлює наш християнський закон відносно єпископату в Церкві?

Перше всього, кандидатів на єпископа обірає сам народ, як і у нас ще травневий Собор призначив на єпископські катедри 12 осіб. Але ж після народнього обрання кожного кандидата повинно ще висвятити на архиєрея, тобто над ним треба виконати церковне священнодійство, котре складається з рукоположення і молитви і, що особливо важно, – рукоположення над ставлеником – єпископом, священиком чи дияконом утвор ює вже непремінно архієрей, хоч би з участю всеї Церкви. Так було ще при апостолах, котрих учив Сам Господь. Так, св. апостол Павло поставив Тимофія єпископом Ефесським і Тита – єпископом Критським і в своїх письмах до них вже прямо пише про єпископську степень: «Треба єпископу бути непорочним» (I Тим. 3, 2; Тит.1,7)*.

Як же було поставлено цих єпископів? Через рукоположення, котре виконував сам вкупі з старшим священством (Злотоуст, Феодорит), і це рукоположення, яке утворив сам апостол, було не простим обрядом, а надавало ставленику благодаті Святого Духа для пастирського служіння: «Не занедбай свого дарування, котре дано тобі пророцтвом, з положенням рук священства» (I Тим. 4, 14) і «Нагадую тобі, щоб ти підогрівав Дар Божий, що маєш у собі через положення рук Моїх» (2 Тим. 1, 6; Діяння. 20, 28).

Так – перших єпископів в Церкві рукоположили апостоли, як первопастирі Церкви Христової, що мали найвищу благодать священнослужіння в Церкві. Що єпископство було окремою й вищою степінню від пресвитерства, видно хоч би з того, що поруч з єпископами апостол каже окремо і про пресвитерів і навіть «начальствуючих» пресвитерів, котрими він керує (I Тим. 5, 17), і надає єпископові право висвячувати тих пресвитерів (Тим. 1, 5), судити їх при свідках (I Тим. 5, 19), нагороджувати (17 ст[их]). (I Тим. 3, 5 і 15).

---

* Тут і далі посилання на Біблію та інші твори подаються за текстом документа.

Розмежування між правом громади обирати кандидатів на священство і правом архіпастиря висвячувати їх особливо яскраво виявляється в сповіданні про утворення апостолами дияконства, що однаково можна прикласти і до порядку утворення єпископату.

«Дванадцять апостолів, прикликавши громаду учеників, сказали: «...виберіть, брати, сім мужів із вас, доброї слави, повних духа Святого та мудрости...*, і вибрали 7 чоловік, котрих поставили перед апостолами, і, помолившись, положили вони руки на них». (Діяння. 6, 2-6). Апостоли не тільки не захоплюють у громади її права обирати на священство відповідних осіб, але і самі скликають ту громаду і пропонують їй обрати достойних на священство людей. З другого боку, громада не тільки не посягає на права апостолів висвятити її обранців, але і сама ставить їх перед апостолами, і не миряни і не священики і не вся Церква, а тільки апостоли, як первопастирі тодішної Церкви висвячують їх через рукоположення і молитву.

Після цього висвячення нашого єпископа Собором мирян і священиків буде суперечити зазначеному апостольському порядкові, бо, як запитує св. Кипріян, єпископ Картагенський (полов[ина] III ст. по Р. Х.): «Хто може дати те, чого сам не має?» (Посл. до Магнез. 76, п. 11). Як священик, який сам не має єпископської благодаті, то як він може передати її другому? Отже, по апостолу «менше від більшого благословляється» (Євр. 7, 7), а у нас виходить навпаки: священик – менший – висвячує – єпископа – старшого.

Скажете, що висвячує вся Церква, але ж і Церква не вся, бо в ній нема єпископа, котрий повинен брати непремінно участь в рукоположенні єпископа.

Це ж оповідання про утворення дияконства є для нас оправданням і на той раз, коли нас обвинувачують в фетишизмі, тобто в обоготворенні рукоположення і механичному розумінні дійств благодаті, як якогось колдовства, тоді як вся сила таїнства, кажуть, в повноті духовного життя церковного, в вірі, любові і братерстві в церкві. На це відповідаємо: в апостольській Церкві, де поставлялось 7 дияконів, безумовно була повнота духовного життя й любови: апостоли й громада, як бачимо, поважали одне одного, і обрані в диякони були мужі «доброї слави, повні віри, Духа Святого та мудрості» (ст. 3, 5)[126].

І однак же, крім оцих високих духовних чеснот, все ж таки неодмінно потрібувалось ще й рукоположення апостольське. Значить, сила священства надається не тільки з повноти духовного життя Церкви, а й через рукоположення. І це зрозуміло: хоча Церква апостольська рясніла багатством даруваній благодаті і любові, хоча й зараз ми всі християне також маємо через таїнства благодать Святого Духа, одначе, по апостолу, – «Дух один, та дари його ріжні» (І Кор. 12, 4) і кожний з нас має дарування Святого Духа на свою окрему потребу: в хрещенні – для омиття первородного гріха, в миропомазанні – для підсилення свого життя, в шлюбі – для доброго сімейного життя, но це все не для пастирського служення: для цього останнього додається особливий Божий Дар в таїнстві священства через єпископське рукоположення.

---

* Крапки в тексті.

Значить, у нас ніякого фетишизму нема, бо ми визнаємо повноту духовного життя Церкви за джерело священства, але при умові непремінного єднання тут Духа і видимого знака Його – рукоположення. Як і після цього ми – фетишисти, то обвинувачуйте в тім не нас, а християнство: запитуйте Христа, чому Він скрізь подає Духа Свого через видимі знаки: в хрещенні – через воду, миропомазанні – через миро, священстві – через рукоположення, і чому Він зцілив сліпорожденного не одним Духом, а ще плюнув на землю, утворив з того болото і тим помастив очі сліпому і так його зцілив. І тут фетишизм – обоготворення вещества? Здається це все для того, що як людина складається з тіла і душі, то й таїнства повинно приймати ощутительно для всієї нашої істоти: і для душі, і для тіла.

Рукополагаючи і навчаючи тому єпископів, апостоли дали їм заповіт , щоб вони, в свою чергу, наставляли собі заступників таким же чином – через рукоположення і щоб цей порядок наслідування благодати єпископського служення од одного до другого без перерви йшов з рода в род до кінця віку (2 Тим. 2, 2), і тільки єпископи рукополагали других на священні степені (Тит. 1, 5; І Тим. 5, 22; Посл. Восточн. Патр. о правосл. вірі, член 10). Так воно в історії Церкви й було: кожний єпископ одержував своє рукоположення од попередніх архиєреїв, так що по історичних списках можна прослідкувати непреривність преємственного од апостолів служіння кожного архиєрея. Так, історик Євсевій (IV ст.) зберіг старовинні списки Єгезипа – преємственний ряд єпископів Церков Римської, Коринфської і Єрусалимської, і сам передає такі ж списки єпископів всіх найвидатніших Церков.

Так, св. Климент, єпископ Римський[127], четвертий після ап[остола] Петра, їм же рукоположений, пише: «Проповідуя по ріжних странах і городах, апостоли первенців із віруючих, по духовному іспиті за згодою Церкви, поставили в єпископів, з тим, щоб, як вони спочиють, инші іспитані мужі приймали на себе їх служення (Посл. к Коринф. 43-44). Бачимо тут розмежування прав: Церква давала згоду, тобто обрання, а поставляли апостоли. Далі Климент каже про трохчинний склад ієрархії з єпископів, пресвитерів і дияконів, яким, відповідно старозавітній ієрархії, дано служення кожному своє окреме і, значить, покладено різницю між єпископом і священиком.

Св. Ігнатій Богоносець, єпископ Антиохійський, ученик Іоана Богослова, ясно розмежує три степені священства, супротиставляючи обов'язки єпископів в служінню Господу і сан пресвитерів – апостолам (Ефес. 6 гл., Трал. 1-3 гл.), і тому пресвитер без волі єпископа не може ні хрестити, ні провадити вечери любові (Смир. 8 гл.). Отже, без ієрархії нема й Церкви (Трал. 3 гл.; Магнез. 7; Смир. 9 гл.).

Св. Іриней, єп[ископ] Ліонский[128] (кінець II в.), що чув учення Христове і апостольське з уст свого учителя єпископа Полікарпа, а цей жив із апостолами, – Ириней, котрий каже, що «проповідь неначе ще звучить в моїх вухах, і я неначе своїми очима бачу їх», – виставляє найкращим доказом істинності Христової Церкви преємство в ній єпископів і виводить їх лінію до апостолів: «Ми можемо перерахувати всіх, кого апостоли постановили єпископами і хто

їм наслідує до наших днів», і для зразка перелічує в Римській церкві 12 єпископів, починаючи од апостола Петра і до Елевферія, майже до кінця II в., відріжняючи їх від пресвитерів (книга проти єресів III, 4; IV, гл. 3).

Тертуліян на початку III в. пише: "Нехай єретики вкажуть початок своїх Церков, преємство своїх єпископів, котрі є галузь апостольського сімені; нехай докажуть через непреривне преємство, що попередник їх єпископів, рукоположений апостолами або мужами апостольськими, бо таким саме чином апостольські Церкви і доказують свої права. Смирнська Церква представляє єпископа Полікарпа, поставленого Іваном Богословом: Римська церква – єпископа Климента, рукоположеного апостолом Петром («О давности против еретиков», гл. 32).

Климент, єпископ Олександрійський[129] (III ст.) свідчить, що після вознесіння Господнього апостоли Петро, Яків і Іван постановили Єрусалимським єпископом апостола Якова Праведного, а апостол Іван Богослов, після повернення з заслання, обійшов околиці Ефеса, щоб поставити, де треба, єпископів: «В священих книгах, – каже Климент, – дано правила особам обраним: одні – священикам, другі – єпископам», значить, констатує обрання, розрізняє єпископів і священиків, і додає, що ці степені священства за його часу пробували в їх первісному становищі (Настав., Кн. III, гл. 12). Він розмежовує обрання через внесення у виборчі списки і посвячення через рукоположення, подібно тому, як обрання Христом апостолів не те, що поставлення їх через натхнення Духом Божим. Обрання – діло життьове, посвячення – священнодійство (Стромат. кн. 6. гл. 13).

Св. Кипріян, єпископ Картагенський (полов. III ст.) каже, що єпископа поставляють через положення рук єпископи найближчих місцевостей, за згодою всого Братства; знов розділяється – згода – обрання Братства і рукоположення від єпископа. За часів Кипріяна виник в Карфагені й Римі розкол пресвитера Новата[130] і Новаціяна[131]. Новат став єпископувати і рукоположив свого приятеля Фелицисима в диякони. Про це св. Кипріян пише: «Вони встановили в себе ієрархію, похожу на існуючу в Церкві, но їх ієрархія – самозванна і свавільна, бо ніхто не дав законного єпископського посвячення їх видуманим єпископам, а вони самі себе поставили такими, нікому не наслідуючи в єпископстві, но походячи від самих себе». (О единстве Церкви, п. 10, посл. к Магнез. 76). Оці видумані священі особи виконують і похожі на істнуючі в Церкві таїнства; але ж останні, як виконані свавільно, не мають нічого спільного з подібними ж священнодіями, установленими Христом і дорученими апостолам і тому поза Церквою вони не мають своєї благодатної сили. На таких розкольників прийде суд Корея, Дефана і Авірона[132] за підпалення на вівтарі чужого вогню. Нарешті Новаціян був засуджений на Соборах Картагенському і Римському.

В період Вселенських соборів (з IV-VIII вв.) відносно єпископату незмінно залишається той же порядок. Згідно з апостольськими правилами, «Єпископа нехай постановляють два або три єпископи» (1), і при тім вірних, бо хрещений або рукоположений від єретиків не може бути ні служителем Церкви, ні навіть

вважатись вірним (68), і тому висвячення, які робив незаконний єпископ Максим Циник[133], визнаються нікчемними (4 прав. 2-го Вселенського Собору, 381 р.).

Поставлення єпископа утворювалось через єпископське рукоположення (1-й Вселен[ський] Соб[ор], пр. 4)[134]. і через те подавалась благодать Святого Духа. Так, 2-е правило 4-го Вселенського Собору (451 р.) осуджує симонію, коли єпископ рукоположить єпископа за гроші і «непродаєму» благодать зверне в продажу[135].

Постанови апостольські наказують, щоб єпископ був рукоположений трьома, або принаймні, двома єпископами і щоб ні пресвитер, ні диякон не рукополагали клириків із народу (III, 20, УІІІ, гл. 46), бо, каже св. Єпифаній [136], – чин єпископський переважно призначений для народження отців в священстві; другий же чин, пресвитерський, не може народжувати отців, а через хрещення – тільки дітей. Як же можливо, щоб священик поставив священика, коли для того він не має ніякого права хиротонії (...* 75, гл. 4). Неможливо, щоб єпископ і пресвитер були одно; божествене писання навчає, хто єсть єпископ і хто – пресвитер, кажучи Тимофію: «Старця (пресвитера)[2*] не докоряй». Для чого треба було б наставлення, щоб єпископ не докоряв пресвитера, якби первий не мав переваги перед останнім? (Против ересей, кн. 3). І коли в IV ст. з'явився Арій і став учити, що єпископ не має ніякої переваги перед пресвитером, то, по свідотству Єпифанія і Августина[137], всею Церквою був визнаний за єретика (Єпиф. Єрес. 75, Августин. «Книга о ересях», ст. 53). Св. Афанасій, єп. Олександрійський (половина IV ст.), вважає недійсним священиком Ісхиру саме тому, що його рукоположив не єпископ, а священик Колуф (Апологія прот. Аріян., п. 12).

Підводячи підсумок всім нашим догматичним розсудам про священство, ми мусимо погодитись з тим определінням його, яке дається в православно-християнскому катехизисові: «Священство є таїнство, в которому Дух Святий правильно обраного поставляє через єпископске рукоположення виконувати таїнства і пасти стадо Христове» (Простр. христ. катех., с. 95, М. 1852 г.).

Значит, священство, як і инші таїнства, є одна з підвалин – основ православної віри, врівні з догматами. Про це в Посланні Восточних патріархів, символічній книзі Православної Церкви, читаємо так: «Віруємо, що в Церкві є євангельські таїнства, числом 7. Ні менше, ні більше сього числа таїнств в Церкві не маємо. Седмиричне число таїнств грунтується на святому письмі, рівно, як і инші догмати православної віри» (л. 28 об. М. 1848 р.). Зокрема, священство називається таїнством – (І Тим. 3: 8-9), у Блаженного Августина – дев'ять раз з початку його твору про хрещення і у Федора Студита[138] в IX ст.

Таким чином, де нема виконавців таїнства – священства, там нема й самих таїнств, нема, значит, і Церкви.

---

* Так у тексті.

[2*] Дужки в тексті.

Св. Ириней Ліонський так і каже, що тих, котрі одержали пресвитерство не по преємству від єпископів, треба вважати єретиками і відступниками, котрі роблять це задля свого прибутку і суєтної слави (Прот. єрес., кн. 4, гл. 26).

Отже, виходячи відси, нам треба берегтися, бо висвячений нами самими архиєрей без єпископського рукоположення буде недійсним, а од того і всі священики і диякони, що він рукоположить, теж будуть недійсними, і тому всі таїнства, що вони будуть виконувати в Церкві, не будуть мати сили. Ми простуємо в иншу віру без Церкви, бо, як каже св. Кипріян: «Церкву складає народ, з'єднаний з своїм пастирем. Єпископ в Церкві і Церква в єпископі, і хто не додержує єднання з єпископом, не знаходиться в Церкві» (О единстве Церкви. Письмо 69 [?]* п. 8). Певне, єднання тут розуміється, як принципове визнання єпископського інституту в Церкві, що зовсім не виключає можливости фактичної незгоди з єпископом і навіть зрічення від підлеглости йому в випадках порушення їм правил віри й моралі. Без єпископа, пресвитера і диякона «Церква не називається» (Ігнат. Богон. Посл к трал., п. 3). «Без єпископа нема Церкви», – пише Тертуліян (Прот. Маркіян. 11, 5). «Ні єпископ нехай не гордує дияконами або пресвитерами, ні пресвитери – народом, тому з тих і других складається тіло Церкви, каже св. Іполит[139]» (...*, п. 1). Як це так, то що ж залишається від нашої православної віри? Та нічого, окрім одної підложної назви. І кого ми хочемо обманути, називаючись після цього православними? Браття, скажемо одверто: «Наша стара мати – Православна Церква, що прожила вже 1920 років, тепер стала нам недовподоби, і ми хочемо скласти собі иншу, кращу віру, і тому ми самі ставимо собі єпископа». Коли ж ми називаємось православними, то самочинцям, свавільцям – єпископам у нас нема місця. Дуже гарно це саме вияснить нам і св. Іван Златовуст: «Скажіть мені, невже ви вважаєте достаточним того, що відділяющихся від Церкви називають православними, тоді як у них зубожіла і загинула благодать рукоположення? Яка ж користь у всьому иншому, як у них не збережена ця остання? Необхідно однаково стояти як за віру, так і за благодать священства. Бо як всякому дозволено бути священиком без рукоположення, то нехай підходять усі (миряни) і сповідають, і причащають і вінчають одно одне; і даремне збудований оцей жертівник, даремне установлений церковний чин, даремне – священики. Скиньмо і зруйнуймо оце все. «Цього», кажете, «не повинно бути». Але ж чи не ми робимо це і самі ж кажемо: «Так не повинно бути». Що ти кажеш: не повинно бути, як так вже стало справді» (Бесіда на посл. Ефес. II с. 192-193. СПб. 1858 р.).

Яка ж власне причина скасування у нас таїнства священства? Це можна з'ясувати історичною паралеллю з подібним же з'явищем в лютеранстві. Лютеранство розвинулось під впливом самої крайньої опозиції проти зловживанів католицької Церкви і особливо – її ієрархії з папою на чолі. А позаяк ієрархія була виконавцем церковних таїнств, то лютеранство повино було йти далі і на перших же порах впало в крайність старовинного монтанізму о спасінні

---

* Так у тексті.

виключно одною благодаттю, без зовнішного посередництва і зовнішніх засобів, а тому і нема потреби ні в таїнствах, ні в ієрархії церковній.

Подібним же чином ми стали в уперту опозицію до Російської Церкви і особливо до її ієрархії і зовсім даремно поставили історично-життьові її помилки і особисті зловживання в рахунок ідейній структурі церковної ієрархії, і от, намагаючись тепер якомога більш одухотворити зматеріалізоване життя церковне, впадаємо в крайність виключно духовного розуміння благодатних установ Церкви. Як ми відкинемо таку тенденцію, то істину найдемо посередині: в гармонійному об'єднанні вищих проявів християнського духу з необхідними зовнішніми його формами.

А поки що, якась нещаслива доля висне над Українською Церквою, і так на протязі всієї її історії. Вже третя унія роздирає нашу Церкву. В XVI-XVII ст. поляки заводили нас в першу католицьку унію; вона не вдалась. Тоді з половини XVII ст. почалась друга – адміністраційна унія з Московським патріярхом. Але ще ми не встигли з неї вибитись, як уже застрягаємо в третю унію – з лютеранством. Стіни цього храму бачили і татар, і католиків, і московське поневолення; нехай же побачуть і лютеран. Але ж скажіть: яка різниця між папами Римським, Московським і Німецким? Та хоч і гірше, аби чуже. – Ні, мабуть, рабство увійшло в нашу плоть і кров. Пташка, котра довго сиділа в клітці, як її випустять на волю, може загинути, бо вона не звикла до вільних обставин нового життя. От так і ми, остільки привикли ходити у ярмі, що зараз на просторі нам тісно і ніяково, і ми знову заглядаємо у клітку. Колись, в першу унію зрадили православній вірі всі архієреї і українська знать, бо їм було вигідно; православним же залишився тільки один простий народ, і він зберіг і доніс до нашого часу православну віру непорушною. І зараз спасіть, браття, православну віру, як не своїми грудьми, то в своїх грудях.

Оправданням для скасування єпископату в Церкві часто виставляють недостоїнство, негідність єпископа. Відси можна було б зробити тільки один висновок: в такому разі треба шукати достойних єпископів, а не касувати саму установу взагалі. Щодо дійсности рукоположення єпископського, то, по ученню нашої Церкви: «для таїнства потрібний священик, законно рукоположений, або єпископ». (Прав. іспов. віри, ч. I, с. 76). І тільки донатисти [140], потім вальденси[141] і альбігойці[142] в XII ст., а з XIV ст. послідувачі Виклефа[143] визнавали, що для виконання й дійсності таїнств потрібний священнослужитель побожний, і що таїнства, виконані негідними священиками, не мають ніякого значення. І тому за своє недостойне поводження єпископ відповідає перед Богом і людьми, но це не перешкоджає нам одержувати від нього благодать священства, бо навіть по людському суду було б несправедливо за гріхи єпископа карати його паству – вірних людей, закриваючи для них джерело благодаті. Тому-то Іуді – злодієві (?). Спаситель дав силу проповідувати євангелля, хворих зціляти, мертвих воскрешати. І ап[остолові] Павлові Господь сказав: «Доволі з тебе благодаті Моєї, сила бо Моя в немощі звершується». (2 Кор. 12, 9). І це має свою рацію, бо податель благодаті – не єпископ, а Господь, архиєрей же тільки провідник Його сили і, бачучи недостоїнство його, всякий

стане тоді приписувати благодать не йому, а Богові: «Ми маємо цей скарб», – каже апостол, – «у глиняних посудах, щоб премножество сили було від Бога, а не від нас». (2 Кор. 4, 7), чому і в молитві і на херувимській священик молиться: «Ти, Господи, нам і приносиш євхаристію і приносишся, приймаєш і роздаєш Себе».

Св. Григорій Богослов пояснює це так: яку б печатку ти не приклав на віск, чи золоту, чи залізну, відбиток получиться однаковий, хоч матеріял – різний. От так, хоч би один предстоятель переважав другого по життю, но сила хрещення (а значить і священства) рівна (Слово на хрещення). Сім'я дає плід, чистими чи нечистими кидається руками, і соняшне проміння, падаючи в калюжу, не забруднюється.

Блаженний Августин до цього додає: «як священослужитель недостойний, то через нього Бог утворює видиму форму таїнства, а Сам дарує невидиму благодать: (...* 105, п. 12). Хто дає благодать єпископства? Бог чи людина? Бог її дає через людину. Людина покладає руки, а Бог ізливає благодать; єпископ посвячує в сан, а Бог надає достоїнство». (...* розд. V). «Хрещений, як відділиться від Церкви, не тратить таїнства хрещення, так і рукоположений, як відділиться від Церкви, не тратить таїнства преподання хрещення». (О хрещенні, I гл. I, тв. т. д., с. 53).

Ми роздивились питання більш з догматичного погляду. Але кажуть, що дикий чоловік різниться від культурного тільки тим, що перший живе виключно настоящим, а другий, крім того, заглядає і в будучину і передбачає наслідки тих чи инших з'явищ.

Отже, і нам варто розміркувати, які наслідки соборне висвячення єпископа може мати для нашого майбутнього церковного життя. Думаємо, що шкідливі. Воно несе розбрат і розпад в нашу Церкву. Навіть і тепер, коли ми стоїмо на православному грунті, нам докоряють, що ми і єретики, і уніяти, і розкольники, і Собор Єпископів всея України в посланні до народу називає нас «отпадающими от православной Церкви». І це не залишається без впливу на віруючі народні маси, і як ні успішно йде наше діло, але ж все-таки на нашім боці – меншість народу. І зараз вже єдиний український народ розбився на церковні партії: російську, малоруську і українську, Київську – революційну і Полтавську – еволюційну. Що ж буде, коли ми підведемо дійсний грунт під наклепи про наше ухилення від православної віри? Тоді багато відсахнеться від нас навіть тих людей, що зараз пішли за нами – священики, парахвії, і без того мала наша Українська Церква розколеться на поповщину і безпоповщину, замість єднання і братерства, розіб'ється на секти і толки. Підуть непорядки такі, як св. Ириней зауважив у маркіонитів[144] і катафригистів[145]: «поводження їх не має і вигляду порядку, зовсім похоже на їх віру». Позаяк вони протилежні один з одним в свойому віруванні, то для них все рівно, все пригідно, аби тільки побільше людей до них пристало. Їх посвящення робляться наугад, без наслідків. Ніде так хутко не повишаються в чині, як у них; «у них сьогодні – один єпископ,

* Так у тексті.

а завтра – другий, сьогодні – священик, а завтра – мирянин. У них навіть жінки займають ієрархичні посади». Мало того. Нам прийдеться порвати братерські відносини зо всіма православними Церквами Древнього Сходу, зо всією вселенською Церквою, в такім разі і з нашою матір'ю – грецькою Церквою, а це має своє, принаймні, моральне значення. Стіни цього святого храму вузькі, щоб вмістити всю величезну широкість цього діла, котре можна висловити одним словом «вселенський скандал». Він заплямує нашу церковну честь і загальну нашу працю. Бо, ніде правди діти, і зараз нас часом випроваджують із сел, тикають пальцями, ображають. Через те ще недавно в Церковній Раді плакав гіркими сльозами, як мала дитина, один церковний працьовник з Чернигівщини, котрому люди кричали: «Геть від нас, ви єретики, де ваш єпископ?» Пишуть і із Ніжина, що там на передсоборному повітовому з'їзді, оповідаючи про скорботи свого церковного життя, плакали поважні делегати з'їзду. Почуйте ж, браття, оце голосіння наболілої української душі і не завдавайте нового церковного смутку, туги і ворожнечі. Бо кому ж це буде на користь? А нашим вороженькам. Ви думаєте, вони турбуються нашою трагедією? О, ні. Бачучи оте все, вони радіють і кажуть: «так їм і треба», «чим гірше, тим лучче»; нехай зіб'ються з церковної путі сотні тисяч української людности, зате спасуться вони, наші благодітелі. Пекельна тактика, якої колись трималась старорежимна державна влада: коли на неї напосідав розлютований народ, вона ділила своїх підданців на табори і нацьковувала одну частину на другу; люди бились, різались, і коли холодні трупи лежали у ніг мудрих правителів, Церква тоді проголошувала «вічну пам'ять» живот свій за вітчизну положившим, а благодітелям «многая лета». Отже, брати, якби й нам не заспівали «вічну пам'ять», а нашим вороженкам – «довгії літа».

Нарешті, в сей відповідальний [мо]мент, коли державна влада закликає всіх чесних громадян стати на варту проти західної навали, – навали, котра загрожує і нашій Православній Церкві повернути її в неволю шляхом відбудування союзу Церкви з державою, в цей скрутний момент, замість того, щоб гуртуватись і готуватись до одностайної боротьби за волю Церкви, ми залишаємо наших православних братів під погрозою того церковного поневолення, а самі ухиляємось в нову, відмінну від православної, церковну організацію, котра, певне, є вільною і безпечною від усяких державних замахів, оскільки спілка Церкви й держави завжди у нас базується виключно на «господствующей православной вере»*.

Не будем же, брати, спішити з соборним висвяченням архиєрея, по слову апостола: «Рук скоро не клади ні на кого, а ні приставай до чужих гріхів» (2 Тим. 5, 22).

Як же найти вихід з цього архієрейського тупика, куди попала Українська Церква?

---

* Закреслено: "як же найти вихід з цього архиєрейського тупика, куди попала українська Церква?"

а) Досі в межах України й Росії ми знаходили архієреїв, що нам співчували або й допомагали. Такі: Пархвеній, Антонін, Микола і Олексій. Малися сприятливі чутки про Олексія Дородніцина*, Агапіта, Андрія Уфимского і т. и. Не всіх цих і подібних кандидатів ми використали, і не треба було тратити надії, що, нарешті, найдуться архипастирі, котрі станугь на наш грунт.

б) Московський патріарх і місцевий єпископат не згоджуються дати нам архиєрея, очевидячки тому, що вони ще почувають під собою деякий грунт в більшости народних мас. Але як та більшість піде за нами, то вони мусять задовольнити нашу потребу в єпископаті.

в) Утворити наш єпископат можуть і всякі инші нові обставини загальнонароднього життя.

г) Ми ще не використали для придбання нашого єпископату закордон: Грецію, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Буковину, Угорщину, Єрусалим та інш.

д) На початку XVII ст. українці 10 років залишались без своїх архієреїв, користуючись священиками, що переходили до них з Російської Церкви або випадково висвячувались сусідніми православними єпископами і, нарешті, Єрусалимський патріярх Феофан в 1620 р. рукоположив Україні єпископів.

Чому ж і нам не потерпіти і в усякому разі не 10 років, а менш?

е) Як це все буде випробовано і використано без бажаних нам наслідків, тоді й буде вчасно поставити питання про надзвичайні заходи по утворенню українського єпископату.

На підставі всього сказаного, я пропоную в справі відновлення єпископату в Українській Церкві винести таку резолюцію:

«Всеукраїнський Православний Церковний Собор доручає Всеукраїнській Православній Церковній Раді:

1) Звернутись від імені Всеукраїнського Православного Церковного Собору з посланням до російської церкви, і з'ясувати їй обсяг, силу і непереможніст українского церковного руху, жажду і прагнення української Церкви до благодатних джерел вселенського православ'я, духовну жорстокість тих, що в відповідь на те припиняють для нас течію благодатних церковних даруваннів і тим штовхають українську православну людність на позацерковні шляхи життя, включно до протестанства, а це вносе в єдину Христову Церкву розбрат і розпад; нагадати, як колись українська Церква прислужилась російській, давши їй церковну ієрархію і взагалі Христову віру. І тому прохати Російську Церкву – відновити для своєї матері – України церковну ієрархію шляхом висвячення обраних нею кандидатів на єпископів.

2) Вживати найенергійніших заходів, щоб прилучити до української Церкви прихильних до неї єпископів, що мешкають на просторі України й Росії, або щоб вони висвятили нам єпископа.

3) Використати всі можливості утворення єпископату через висвячення його в одній з закордонних православних Церков або ж через запрошення звідти місцевих єпископів. Звернутися до Восточних Церков з посланням.

---

* У тексті помилково написано "Дородницького".

4) Непохитно провадити розпочату працю відбудування української Церкви, пам'ятаючи, що масове об'єднання людей в рідній Церкві є могутнім і вірним способом здобуття в українській Церкві власного єпископату».

1921 р. 13 жовтня*.

Священик Ксенофонт Соколовський

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 1-7. Машинопис, копія, неправлений текст, з друкарськими помилками.

КОМЕНТАРІ

[1] Церковні братства були відроджені за наказом Олександра II 8 травня 1864 р. з метою поширення місіонерства та доброчинної діяльності. Братство св. Володимира засноване 15 липня 1864 р. з ініціативи Київського митрополита Арсенія при Софійському кафедральному соборі. У 1891 р. перейменоване в "Свято-Володимирське братство ревнителів православ'я" (вул. Стрітенська, 2/8).

[2] *Миколай (Браїловський Микола Олександрович,* рік народж. невідомий – 1925) – єпископ, вікарій Черкаський Київської єпархії у 1921-1925 рр., член Київського Свято-Володимирського братства.

[3] Мається на увазі ЧК ("Чрезвычайная комиссия"). Її повна назва: "Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем". Це перший спеціальний радянський орган державної безпеки. Створена постановою РНК від 7 грудня 1917 р. і проіснувала під цією назвою до декрету ВЦВК від 6 лютого 1922 р., коли її було перейменовано в ДПУ (рос.: ГПУ).

[4] Див.: I Кор. 12: 12-27. Правильно: "Бо як в однім тілі маємо багато членів, а всі члени мають неоднакове діяння, так багато нас є одне тіло в Христі, а зосібна ми один одному члени". (Рим. 12: 4-5, або I Кор. 12: 27-28).

[5] *Іоанн Золотоустий (грец. Хризостом,* 347-407) – святий, учень ритора Лібанія, письменник, проповідник, церковний діяч, який з VI ст. офіційно отримав своє прізвище за красномовство. З 398 р. – патріарх Константинопольський, з 403 р. – в засланні.

[6] *Василій Великий* (*Кесарійський,* 329-378) – ранньовізантійський письменник, церковний діяч, автор численних богословських праць. Єпископ м. Кесарія в Малій Азії. Канонізований Православною Церквою.

[7] Ченці мали наслідувати в житті приклад пустельників і не дбати про свій зовнішній вигляд – тобто не голитись, не стригтись і т. ін. (див. докл. 42-е правило VI Вселенського Собору).

[8] Ймовірно, про мирське служіння ченців йдеться в 41-у правилі VI Вселенського Собору: "тоді хай вступають в затворництво, але їм тоді вже не дозволяється виходити самовільно... хіба що вимагатиме громадське служіння... і то з благословення місцевого єпископа".

[9] 3-є правило VI Вселенського Собору забороняє мати другий шлюб під загрозою позбавлення сану: "Ті, хто відійшов від гріха і розлучився з наложницею, чи жінкою, мають тимчасово відійти від служіння і перебувати деякий час під епітимією".

[10] 48-е правило VI Вселенського Собору: "Дружина висвячуваного на єпископа перше взявши розлуку з чоловіком, за спільною угодою, після висвяти його на єпископа хай іде в монастир, далекий від житла цього єпископа, і буде на його утриманні. Якщо ж виявиться достойною, може бути висвячена в дияконіси".

---

* Так у тексті. Дата написання доповіді.

[11] Див. напр.: *Казанский П. С.* История православного монашества на Востоке. – М., 1854-1856; *Соколов И.* Афонское монашество в его прошлом и современном состоянии. – СПб., 1904; *Пономарев П.* Догматические основы нравственного аскетизма по творениям восточных писателей-аскетов IV в. – Казань, 1899.

[12] *Петро I Олексійович* (1672-1725) – російський цар з 1682, перший російський імператор (1721-1725).

[13] Тут йдеться про Берестейський собор 1596 р.

[14] На антиунійному соборі в Бресті були присутні такі українські єпископи як Гедеон Балабан та Михаїл Копинський.

[15] Правильно буде: "патріарх".

[16] *Катерина II Велика* (*Софія Фредеріка Августа Анхальт-Цербстська*, 1729-1796) – російська імператриця у 1762-1796 рр.

[17] *Микола I Павлович* (1796 -1855)– російський імператор у 1825-1855 рр.

[18] *Олександр I Павлович* (1777 -1825) – російський імператор у 1801-1825 рр.

[19] В Євангелії від Іоана близькі за змістом місця зустрічаються часто. Див. гл. 1, 17 та ін.

[20] Можливо, тут мається на увазі наступне: "Я вже більше не буду рабами вас звати, бо не відає раб, що пан його чинить. А вас назвав друзями Я, бо Я вам об'явив все те, що почув від Мого Отця". (Ів. 15:15 або Гал. 4:7).

[21] Ів. 12:47; Лк. 9: 10.

[22] Мт. 20:25-28.

[23] Мт. 13:55-55; Мк. 6:2-3.

[24] Дії святих апостолів – частина Нового Заповіту.

[25] В апостольські часи християни були відомі між собою як "учні", "вірні", "вибрані", "святі", "брати", "сестри" та ін.

[26] Дату вказано помилково: тексти "Вчення 12 апостолів" було відкрито у 1875 р.

[27] Ів. 20:22-23.

[28] *Лютер Мартин* (1483-1546) – теолог, громадський діяч епохи Реформації, засновник німецького протестантизму, перекладач Біблії на національну мову, реформатор освіти, композитор. Селянська війна в Німеччині (1524-1525) штовхнула Лютера до більш тісного союзу з феодалізмом і він закликав до знищення повсталих селян та їхніх ідеологів – анабаптистів.

[29] Львівське братство – найстаріше братство в Україні. Первісний статут не зберігся. Ймовірно, засноване 1439 р. при Успенській церкві Львова. Після приїзду Антиохійського патріарха Іоакима в 1586 р. повинно було стати для інших братств зразком та центром їх орґанізації для всієї України.

[30] *Іоаким* – патріарх Антиохійський. У 1586 р. побував у Львові, де затвердив новий статут Львівського братства, який став зразком для інших українських братств.

[31] *Ієремія II Транос* – Царгородський патріарх у 1572-1579, 1580-1584, 1586-1595 рр. Під час його останнього перебування на патріаршій кафедрі Константинопольський собор затвердив патріарха Московського як голову Російської Православної Церкви, підтвердив розпорядження патріарха Іоакима щодо Львівського братства.

[32] 9-е правило IV Вселенського Собору: "Якщо якийсь клірик має судову справу з іншим кліриком, то він не повинен обминати свого єпископа і не повинен звертатись до цивільних судів. Найперше він повинен передати справу... до свого єпископа... Якщо ж єпископ . . . чимсь незадоволений з обласного митрополита, хай звертається до екзарха великої області, або до престола в Константинополі й перед ним судиться".

[33] *Балабан Гедеон (Григорій*, 1530-1607) – церковний діяч, єпископ Львівський. Підписав документи про з'єднання православної та католицької церков, але на Берестейському соборі (1596) став на боці кн. Острозького проти унії. Екзарх Константинопольського патріарха в Україні. Захищаючи авторитет єпископа, вів боротьбу з Львівським братством.

[34] Тут помилка: Гедеон Балабан патріархом не був, Теодорович мав на увазі , мабуть, "ієрархом".

[35] *Потій Іпатій (Адам,* 1541-1613) – церковний діяч, письменник-полеміст, один із засновників уніатської Церкви в Україні, сенатор, каштелян. У 1593 р. призначений єпископом на Володимирську кафедру. Уніатський митрополит у 1600-1613 рр. (хоча у 1611 р. передав адміністративні справи В. Рутському).

[36] *Терлецький Кирило* (рік народж. невідомий – 1607) – єпископ Луцький і Острозький з 1585 р. Після візиту Антиохійського патріарха Іоакима був призначений патріаршим екзархом на Україні, чого не було досі. Учасник таємної конференції в м. Белз (1590), яка дала згоду визнати владу папи в Україні. Учасник Берестейського собору 1596 р.

[37] *Грушевський Михайло Сергійович* (1866-1934) – видатний український історик, орґанізатор української науки, політичний діяч, публіцист. У 1924 р. обраний дійсним членом ВУАН.

[38] Мається на увазі М. Н. Мороз.

[39] Тут Чехівський захищає протестантські ідеї.

[40] Текст доповіді К. Соколовського подається в додатку №7 (див. с. 226–237) .

[41] Колізей (лат. colloseum – великий) – амфітеатр Риму і всього античного світу. Назву одержав від статуї колосса, що стояв поблизу. Побудований при Флавіях, освячений у 80 р. н. е. імператором Титом. Служив місцем ґладіаторських змагань та інших видовищ. Під час гонінь там загинуло багато християн.

[42] І Кор. 14:34-35: “Нехай у Церкві мовчать жінки ваші! Бо їм говорити не позволено, – тільки коритись, як каже й Закон. Коли ж вони хочуть навчитись чогось, нехай вдома питають своїх чоловіків, – непристойно бо жінці говорити в Церкві!”.

[43] Мт. 18:15-18.

[44] Мт. 16:18.

[45] *Полікарп Свирський (Смирнський,* бл. 69–160) – священномученик, учень Івана Богослова, єпископ м. Смирна в Малій Азії. Спалений у 160 р. під час гонінь. Канонізований Православною Церквою.

[46] *Іван Богослов* – апостол, учень Ісуса Христа, автор декількох книг Нового Заповіту.

[47] *Ієронім Стридонтський* (347-420) – народився в м. Стридонт (Далмація). Християнський письменник, богослов. Автор латинского перекладу Біблії (“Вульґата”), який зробив за дорученням папи Дамасія. (Католицькою церквою визнається як канонічний.) У своїх творах проповідував аскетизм та монастирське життя.

[48] Мається на увазі видання: *Булгаков Макарій.* Православное догматическое богословие. – СПб, 1849-1853. – Т. 1-5.

[49] *Григорій Богослов (Назіанзин,* 329-390) – церковний діяч, поет, письменник, мислитель, представник православної патристики. Єпископ м. Назіанзі, у 380-381 рр. – патріарх Константинопольськиіі. Канонізований Православною Церквою.

[50] *Валент Флавій Іовіан* (328-378) – римський імператор з 364 р. Останній з імператорів, який офіційно підтримував аріанство.

[51] Аріанство за Валента Флавія користувалось державною підтримкою і вся церковна ієрархія додержувалась аріанської єресі. Проти цього виступили миряни Флавіан і Діодор.

[52] Аріанство – течія в християнстві IV-VI ст., засновником якої був священик Арій з м. Александрія. Заперечував офіційне вчення про єдину сутність Св. Трійці, стверджуючи, що Син Божий нижчий від Бога Отця.

[53] Антиохійська Православна Церква – одна з найдавніших помісних автокефальних церков. З середини V ст. очолювана патріархом.

[54] *Феодосій II* (401-450) – римський імператор з 408 р. Прибічник монофізитства (від грец. monos – “єдиний” і physis – “природа”). Склав т. зв. “Кодекс Феодосія” (429-438), куди увійшли всі закони, починаючи з 313 р. Ініціатор скликання Вселенських Соборів 331 та 449 рр.

[55] *Несторій* (бл. 381– бл. 450) – Константинопольський патріарх у 428-431 рр. Засновник несторіанства – вчення, згідно з яким Христос визнається “предвічно народженою” від Бога людиною. Тому Марію це вчення оголошувало не Богородицею, а

Христородицею. Ефеським Вселенським Собором 431 р. скинуто і засуджено як єретика. З 439 р. засланий до Єгипту.

56 Йдеться про собор св. Софії в Константинополі.

57 *Софроній* – вірний Православної Церкви. Прийняв монашество, був Єрусалимським патріархом у 634 р. За часів правління імператора Ієраклія (610-641) боровся проти монофелітської єресі. Помер у 641 р.

58 Монофелітство – (грец. monos – "один" і thélèma – "воля") – християнське богословсько-догматичне вчення, яке виникло на початку VII ст. і стверджувало, що Христос має дві сутності – божественну та людську, але одну волю і "енергію" (боголюдську).

59 *Ієраклій* (575-641) – візантійський імператор з 610 р., який 638 р. оголосив Символ Віри згідно з вченням монофелітів.

60 "А в Антиохії, у тамошній Церкві були ці пророки та вчителі: Варнава й Семен, званий Нігер, і киринеянин Луцій, і Манаїл, що був вигодований з тетрархом Іродом, та ще Савл. Як служили ж вони Господеві та постили, прорік Святий Дух: "Відділіть Варнаву та Савла для Мене на справу, до якої покликав Я їх! Тоді, попостившись і помолившись, вони руки поклали на них, і відпустили. Вони ж послані бувши від Духа Святого, прийшли в Селевкію, а звідти до Кіпру відплинули". (Дії. 13: 1-4).

61 "Мужі-браття, сини роду Авраамового, та хто богобоязний із вас! Для вас було послане слово спасіння цього. Бо мешканці Єрусалиму та їхня старшина Його не пізнали, а пророчі слова – які щосуботи читаються, – вони сповнили присудом". (Дії. 13: 26-27).

62 *Ігнатій Богоносець (Феофор,* помер бл. 107 р. н. е.) – ранньохристиянський письменник, 2-й єпископ Антиохійський, загинув під час гонінь Траяна, – його було віддано диким звірам у римському амфітеатрі. Він вважається автором 7-ми послань, в яких викладено підвалини раннього християнства, а також засуджуються іудействуючі та докети.

63 Ймовірно: "Улюблені – не кожному духові вірте, але випробовуйте духів, чи від Бога вони, бо неправдивих пророків багато з'явилось в світ". (І Ів. 4: 1).

64 Мт. 7: 15-20.

65 Мт. 6: 24.

66 *Пилип (Федір Степанович Количев,* 1507-1568) – митрополит Московський. Постригся в монахи в Соловецькому монастирі, пізніше став ігуменом цього монастиря. Був висвячений на Московського митрополита у 1566 р. Ризикуючи життям, відкрито виступав проти опричнини, відмовляючи Івану IV Грозному у благословенні. У листопаді 1568 р. був ув'язнений в м. Твер (Отроч монастир) і 23 грудня 1568 р. задушений у келії Малютою Скуратовим.

67 Помилка: йдеться про Державну Думу. Маються на увазі виступи архієпископа Антонія (Храповицького) у Державній Думі ІІ-го та ІІІ-го скликання, представником правого крайнього крила якої він був. 12 березня 1907 р. на засіданні Думи було порушено питання про діяльність військово-польових судів. У дискусії, що виникла з проблеми гуманності терористичних актів стосовно особи, представники духовенства підтримали заходи властей, щодо впровадження військово-польових судів та смертної кари взагалі.

68 Мт. 18: 20.

69 Див. Ів. 17: 22-26.

70 Доповідь о. К. Соколовського див. дод. № 7, с. 226–237.

71 Об. 5: 1-7.

72 *Амвросій* (бл. 333-397) – єпископ м. Мілан (Медіолан) з 374 р. Проповідник, богослов, церковний діяч. Першим ввів у католицькому богослужінні співи гімнів під час служби, автор "Тебе, Бога, хвалимо" ("Te Deum"). Католицькою Церквою визнаний "отцем церкви". Вважається патроном м. Мілан, бібліотека якого має назву "Амброзіана".

73 *Матфій* – один з 12 християнських апостолів, автор першого канонічного Євангелія. Інші євангелісти іноді називають його Левієм (Мк. 2:14; Лк. 5:27).

[74] “Не занедбуй благодатного дара в собі, що був даний тобі, щоб ти розігрівав Божого дара, який у тобі через покладення рук моїх”. (І Тим. 4:14). В тексті помилково названо посланням до Матвія.

[75] “З цієї нагоди Я нагадую тобі, щоб ти розгрівав Божого дара, який у тобі через покладення рук моїх”. (2 Тим. 1: 6).

[76] Повний виклад відмінностей між пресвитером і єпископом див. І Тим. 3: 1-13.

[77] І Тим. 5:19.

[78] “Я для того тебе був полишив у Криті, щоб ти впорядковував недокінчене і пресвитерів настановив по місцях, як Я тобі звелів”. (Тит. 1:5).

[79] “І без усякої суперечки більший меншого благословляє“. (Євр. 7: 7).

[80] *Киприян Фасций Цецилій* (страчений 14 квітня 258 р.) – єпископ м. Карфаген, автор релігійних праць, отець церкви, канонізований як мученик. У своїй єпископській діяльності намагався створити сильну ієрархічну владу в церкві, як втілення старозаповітного принципу теократії.

[81] Фетишизм – різновид релігії в докласовому суспільстві, коли об’єктом для поклоніння обираються не родові божки, а особистий ідол у вигляді людини, тварини та ін. Шляхом магічних дій від фетиша вимагають допомоги або захисту.

[82] Дії. 6: 3-6.

[83] Ймовірно, “Є різниця між дарами милости, Дух той же самий”. (І Кор. 12: 4).

[84] “Промовивши це, Він сплюнув на землю, і з слини грязиво зробив, і очі сліпому помазав грязивом, і до нього промовив: “піди умийся в ставку Сілоам . . . Тож пішов той і вмився, – і вернувся видющим . . . ” (Ів. 9: 6-7).

[85] Тит. 1: 5.

[86] “Не рукополагай скоро нікого, і не приставай до чужих гріхів. Бережи себе чистим!” (І Тим. 5: 22).

[87] *Євсевій Памфіл Кесарійський* (260 - бл. 339) – церковний письменник, історик, автор відомої “Церковної історії” у 10-ти книгах,”Життєпису Константина” тощо. З 313 р. – епископ Кесарії Палестинської. На честь його заслуг перед Церквою йому було надано титул “Отець історії Церкви”.

[88] *Тертуліан Квінт Септимій Флоренс* (бл. 160-бл. 220) – перший ранньохристиянський письменник в західній частині Римської імперії. Був близький до секти монтаністів.

[89] *Саблер (Десятовський) Володимир Карлович* (1847-1929) – обер-прокурор Св. Синоду (1911-1915). Був призначений за рекомендацією Г. Распутіна.

[90] *Скворцов Василь Михайлович* (1859-1932) – закінчив КДА, чиновник Св. Синоду з особливих доручень при обер-прокурорі. Редактор журналу “Миссионерское обозрение”, видавець щоденної церковно-політичної газети “Колокол” (1906-1917).

[91] *Кальвін Жан* (1509-1564) – один з провідних діячів Реформації, засновник кальвінізму, напряму протестантизму. В Женеві встановив релігійну диктатуру, за що його було названо “женевським папою”.

[92] “А Він їм відповів: “Через ваше невірство. Бо по правді кажу вам: коли будете ви мати віру, хоч як зерно гірчічне, і горі оцій скажете: “Перейди звідси туди”, то й перейде вона, і нічого не матимете неможливого”. (Мт. 17: 19-21; Лк. 17: 6).

[93] Ймовірно, “Бо кого Бог послав, Той Божі слова промовляє, – бо Духа дає Бог без міри”. (Ів. 3: 34). В тексті наведено посилання на “Дії святих апостолів”.

[94] “Отож, браття, виглядіть ізпоміж себе сімох мужів доброї слави, повних Духа Святого та мудрости, – їх поставимо на службу оцю . . . їх поставили перед апостолів, і, помолившись, вони руки поклали на них”. (Дії. 6: 3-6).

[95] *Арістотель Стагирит* (384-322 рр. до н. е.) – відомий давньогрецкий філософ, учений енциклопедист, засновник перипатетичної школи.

[96] Мк. 2: 27.

[97] "А Він відповів їм: "Чи ж ви не читали, що зробив був Давид, коли сам зголоднів і ті, хто був з ним? Як він увійшов до Божого дому і спожив хліби показні, яких їсти не можна було ні йому, ані тим, хто був із ним, а тільки самим священикам . . . " (Мт. 12: 3-4).

[98] Тут помилка: діяльність пророка Ієремії припадає на період з 626 р. – бл. 587 р. до н. е.

[99] Правильно: *Барсов Н.* О времени учреждения иерархии в Церкви. – Б.м.: Вера и Разум, 1888.

[100] Петро Могила був митрополитом Київським у 1633-1647 рр.

[101] *Юстиніан Великий Цезар Флавій* (482-565) – імператор Візантії з 527 р., ініціатор зібрання та кодифікації римського права (529). Підтримував ортодоксальну церкву, боровся проти монофізитства.

[102] Ймовірно, йдеться про розкаяння Іуди після зради: "Тоді Юда, що видав Його, побачив, що Його засудили, розкаявся, і вернув тридцять срібняків первосвященикам і старшим, та й сказав: Я згрішив, невинну кров видавши . . . І, кинувши в храм срібняки, відійшов, а потому пішов, – та й повісився... (Мт. 27: 3-5).

[103] "А в Антиохії, у тамошній Церкві були ці пророки та вчителі: Варнава й Семен, званий Нігер, і киринеянин Луцій, і Манаїл, що був вигодований з тетрархом Іродом, та ще Савл. Як служили ж вони Господеві та постили, прорік Святий Дух: "Відділіть Варнаву та Савла для Мене на справу, до якої покликав Я їх! Тоді, попостившись і помолившись, вони руки поклали на них, і відпустили". (Дії. 13: 1-3).

[104] "Того часу Ісус звеселився був Духом Святим і промовив: "Прославляю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що втаїв Ти оце від премудрих і розумних, та його немовлятам відкрив...". (Лк. 10:21).

[105]

Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! Глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять!

Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненародженим...// Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 250.

[106]

Кругом неправда і неволя,
народ замучений мовчить.
А на апостольськім престолі
Чернець годований сидить.

Шевченко Т. Г. Єретик // Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 201.

[107] З тексту стенограми невідомо, про що мова, бо в Новому Заповіті пророки згадуються дуже часто. Див.: Мт.23: 24; Дії. 3: 22-26 та ін.

[108] Мт. 18: 20.

[109] Ів. 10: 9.

[110] Тут наведено 2 різних уривки: "Мир вам! Як Отець послав Мене, і Я вас посилаю!" (Ів. 20: 21) та: "І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі, а що на землі ти розв'яжеш, те розв'язане буде на небі!" (Мт. 16: 19).

[111] І Тим. 5: 22.

[112] *Василь Великий* (бл. 330-379) – єпископ Кесарії Каппадокійської, один з "отців церкви", автор "Бесід про Шестоднев" – пастирських керівних настанов та проповідей, письменник, філософ, оратор.

[113] Дії. 9: 8-17.

[114] Можливо, йдеться про конференцію організації "Всесвітній Альянс Церков", до якої входило 24 держави, що відбулася в Женеві 14-15 вересня 1921 р. Метою конференції була координація сил по боротьбі за всесвітній мир через втручання і вплив діячів церкви.

[115] *Євлогій (Василь Семенович Ґеорґієвський*, 1868-1946) – народився в с. Сомово Одоєвського пов. Тульської губ. в родині священика. У 1877-1882 навчався у Белевському духовному училищі, 1882-1888 – в Тульській семінарії, 1888-1892 рр. – Московській Духовній Академії. В 1895 р. приймає постриг. 1897-1902 рр. архімандрит, ректор Холмської духовної семінарії. 1902-1905 рр. – єпископ Люблінський, вікарій Холмсько-Варшавської єпархії. 1905-1914 рр. – єпископ Холмський. У 1907 р. обраний до II Державної Думи, 1907-1912 рр. – член III Державної Думи, голова віросповідної комісії. 1914-1920 рр. – архієпископ Волинський і Житомирський, священноархімандрит Почаївської Лаври. Учасник Всеросійського Помісного Собору 1917 р. У 1918 р. разом з митрополитом Антонієм (Храповицьким) еміґрував за кордон. 2 жовтня 1920 р. призначений Вищим Тимчасовим Управлінням Російської Православної Церкви керуючим усіма західноєвропейськими церквами на правах єпархіального архієрея з резиденцією в Парижі. Помер в еміґрації.

[116] *Вишенський Іван* (бл. 1545- після 1620) – український письменник, церковний діяч, полеміст. Виступав проти унії з Католицькою Церквою, в релігійному житті вимагав повернення до апостольських часів.

[117]

Щоб братню кров пролити, просять
А потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!

Шевченко Т. Г. Кавказ //
Повне зібрання творів: У 12 т. –
К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 248.

[118] *Афанасій Великий* (295-373) – єпископ Олександрійський з 328 р., богослов, письменник, непримиримий противник аріанства. Будучи дияконом, протистояв вищим ієрархам, більшість з яких була аріанами.

[119] *Стеценко Кирило Григорович* (1882-1922) – український композитор, диригент, автор низки духовних творів, серед яких три Літургії, Панахида, Всеношна. Був протоієреєм УАПЦ з 1921 р. Помер від тифу.

[120] *Кастальський Олександр Дмитрович* (1856-1922) – композитор, автор церковних творів, викладач, директор Московського синодального училища і реґент синодального хору.

[121] *Рахманінов Сергій Васильович* (1873-1943) – російський композитор, дириґент, піаніст. Автор "Литургии Иоанна Златоуста".

[122] *Леонтович Микола Дмитрович* (1877-1921) – український композитор, педагог, диригент, фольклорист. Один з видатних майстрів обробок українських народних пісень.

[123] *Демуцький Порфирій Данилович* (1860-1927) – український композитор, педагог, дириґент, науковий співробітник ВУАН, громадський діяч. У 1892 р. у с. Охматов (Київщина) заснував народний хор, що уславився виконанням т. зв. "народних примітивів".

[124] *Лисенко Микола Віталійович* (1842-1912) – український композитор, етноґраф, диригент, піаніст. Основоположник національного напряму української музики. Автор низки духовних творів, гімну "Боже, Великий, Єдиний".

[125] Тут: Чехівський В.М.

[126] Дії. 3:5.

[127] *Климент, єпископ Римський* (народж. бл. 30 р. н. е.) – перший єпископ Риму (62–99), учень апостола Павла, автор численних послань та листів до християнських громад, богословських праць, що за змістом наближаються до іудео-християнства. Після вигнання Траяном в Херсонес Таврійський (Крим) прийняв мученичеську смерть. Причислений до апостольських отців. Канонізований; день пам'яті – 25 листопада.

[128] *Іреней Ліонський* (бл.135-202) – один з перших отців церкви, богослов, єресіолог, переслідувач гностиків. Головним його твором вважається праця "Проти єресей".

[129] *Климент, єпископ Олександрійський* (бл. 150 – до 215 р.) – ранньохристиянський богослов, один з засновників олександрійської богословської школи, визнаний отцем Церкви.

[130] *Новат* (Ш ст.) – священик церкви м. Карфаген, який у 248 р. порвав з офіційною церквою на чолі з єпископом Киприяном і поклав початок розколу, відомого під назвою "Розкол Новата та Філіциссіма". Засуджений разом з прибічниками у 251 р. на карфагенському соборі.

[131] *Новаціян (Новатіан)* (пом. бл. 268 р.) – римський священик, засновник церкви новатіан, яка існувала до V ст., коли вона злилась з маніхеями та павлікіанами. Новатіан за життя вимагав вигнання з церкви всіх, хто відступив від християнства під час гонінь.

[132] *Суд Корея, Дефана і Авірона* - мається на увазі біблійний сюжет про заколот Корея, Дефана і Авірона проти Мойсея і Аарона, за що заколотники разом з родинами та майном були поглинуті землею (4 М. 16:1-35).

[133] 4-е правило II Вселенського Собору: "Про Максима Циніка та бешкет, що він його учинив у Константинополі. Собор постановив: Максим ані був, ані є єпископ, і ті, кого він висвятив на будь-яку ступінь кліру, і все зроблене для нього і що він зробив, – усе касується". (Максим – єгиптянин, близький до Григорія Богослова, намагався стати єпископом в м. Константинопіль).

[134] 4-е правило І Вселенського Собору: "Єпископові належить бути призначеним всіма єпископами даної провінції; але в разі якоїсь нагальної потреби, або якоїсь поважної причини, або відстані, то принаймні три єпископи мусять зійтись, а відсутні мають прислати письмову згоду, і тільки тоді може відбутись висвята. А митрополит цієї провінції має затвердити зроблену висвяту".

[135] 2-е правило IV Вселенського Собору: Якщо якийсь єпископ перепровадить висвяту за гроші й тим самим непродавану благодать поверне на об'єкт продажу та за гроші поставить єпископа, чи хор'єпископа, чи пресвитера, чи диякона... чи взагалі на якусь церковну посаду, з тим, щоб мати нікчемний заробіток, - то такий, бувши викритий в тому... позбавляється власного сану (ступеню), і той, кого він поставив, не може скористати з купленої висвяти... бо позбавляється сану чи посади, що їх він здобув за гроші".

[136] *Єпифаній* (307-402) – архієпископ Кипрський, іудей з Палестини. В 65 років поставлений єпископом м.Саламін (о.Кипр). Автор богословських творів, в яких засуджував аріянство, визнавав Орігена єретиком ще до його офіційного засудження.

[137] *Августин Аврелій* (*Блаженний*, 354-430) – ранньохристиянский письменник, богослов. Прийняв християнство у 387 р. під впливом Амвросія Медіоланського. З 395 р. – єпископ Гиппонський (Карфаґен). Найбільш відомі твори: "Сповідь", "Про Божий град" та ін.

[138] *Студіт Феодор* (759-826) – візантійський церковний діяч, настоятель Студійського монастиря в м. Константинополі.

[139] *Іполит* (др. пол. Ш ст.) – римський священик, християнський письменник, автор праці "Засудження усіляких єресей", учень св. Іренея. Постраждав під час правління імператора Клавдія. Канонізований Церквою.

[140] Донатисти – послідовники священика Доната, який вимагав засудження християн-відступників, тобто тих, хто під час гонінь погодились принести жертви поганським богам. Помер у засланні під час правління Константина І Великого.

[141] Вальденси – прибічники середньовічної єресі XII ст. Свою назву отримали від ліонського купця П'єра Вальда. Заперечували право власності за Католицькою Церквою, виступали за оновлення церковного життя на засадах раннього християнства. Ідеї вальденсів були засуджені на IV Латеранському соборі у 1215 р.

[142] Альбігойці (лат. albigenses) – послідовники бюргерської церковної єресі (XII – XIII ст.), що поширилась у Франції, Італії та Німеччині.

[143] *Віклеф (Уїкліф) Джон* (1320-1384) – ідеолог бюргерської єресі в Англії, професор Оксфордського університету, доктор богослов'я. Його ідеї мали вплив на ідеологію Реформації, знайшли відгук у Яна Гуса та Мартина Лютера.

[144] Маркіовіти (маркіонити) – послідовники Маркіона(85–бл.180)– ранньохристиянського діяча II ст., який виступав за повний розрив з іудаїзмом, не визнавав людської природи Ісуса Христа. Секта маркіовітів створила свою церкву, що проіснувала до середини V ст.

[145] Катафригісти (від. грец.“новий варваризм”) – у IV ст. течія серед монтаністів м. Ліон, вихідців з Азії, до яких спочатку належав Іриней Ліонський. Вчення катафригістів було визнано єрессю після засудження їх єпископом Елевферієм (175-189 рр.).

№ 8

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

21 жовтня 1921 р.
П'ятниця.
З 9 до 1 год.

[**Мороз.**]

Засідання Собору розпочинається. Зважаючи на те, що вчора багато членів Собору не було, [єсть пропозиція] продовжити зараз голосування.

Чехівський.

Я підтримую цю пропозицію, але [щоб голосування було] [не] в формі перекликання [членів Собору]. Вчорашні ухвали залишаються в силі. А тепер, хто не голосував і вважає [за] [свій] свят[ий] обов'яз[ок] [взяти участь в голосуванні]*, подає заяви.

Квятківський.

Я пропоную, перш, ніж приступити до голосування, об'явити наслідки вчорашнього голосування.

Мороз.

Може, ми зробимо це трошки пізніше. (*Згода*). Слово для позачергової заяви має отець Тарнавський.

Тарнавський.

Шановні члени Собору! Беручи на увагу те, що я обраний од Переяславського повіту на повітовому з'їзді, на котрому не було обмірковано питання про набуття єпископату і не було дано директив, як повинно держатись в цій справі, я вважав [за] св[ій] обов'я[зок] вчора при голосуванні утриматись. Мій особистий погляд такий, що бувають обставини надзвичайні, коли чоловік повинен рішитися на те чи инше діло, і такі надзвичайні акти дійсно мають велике значіння. І от чому я вважав [за] св[ій] обов'я[зок] довести про це до відома членів Собору, котрі, може, ще не знають, що я працював з самого початку визвольного українського руху і всім серцем завше належав і надалі буду належати до нього. Я сьогодні, браття, був на могилі свого батька і прочитав там слова: «Любіте ж один одного, як Я возлюбив вас»[1]. А я вчора був свідком того, коли дехто з членів голосував проти, і тоді один з членів

---

* Закреслено: "приєднатись".

заявив: «таких треба нам викинути». Мені здається, що так казати не треба і що це – не думка шановного Собору. Із протилежних міркуваннів саме і складається істина. І хоч часто люде не встигають за життям, але ж вони прийдуть до того, до чого прийшла більшість.

Я ще хотів затримати вашу увагу на деякий час. З'ясувати, через що не вирішили на Переяславському з'їзді це питання. Тільки за три дні було розіслано повідомлення. На з'їзд [з'явились] тільки [місцеві делегати]*, а від волостей всього чотири представники. От через що я вчора при голосуванні утримався. Власне, це не свідчить про яке-небудь [негативне][2*] відношення до справи, яка нас хвилює. Я вірю, що вона так чи инакше вирішиться і що знайдуться засоби, які з'єднають і тих, що проти по переконаннях. Але коли буде цей надзвичайний акт – набуття єпископату, ми повинні одно одне покривати щирою християнською любов'ю по заповіту Христа.

Іван Липківський.

Вітаю Святий Собор від Звенигородщини. Я тільки що приїхав і хотів би з вами поділитись тим, що мене затримало. Туди прибув відомий вже єпископ Олексій[2] і там наводить порядки, як це розуміє, по-свойому. Треба зазначити, що в Звенигород[ці] є дві парафії: одна соборна – українська, а друга, Успінська, – не українска ще. Єпископ прибув в Звенигородку якраз перед Покровою, перед відкриттям Собору. Перше, що зробив, послав вимогу, щоб пан-отці з'явились до нього на поклін, і дійсно, окружні пан-отці явились до єпископа, зробили йому зустріч. І в нашій парахвії трапилась така несподіванка, що настоятель парафії також зрадив парахвії і перейшов на [бік] єпископа. Становище було надзвичайно скрутне, якби не зостався твердим, непохитним другий священик – Іван Богорський[3*]. Я Собор, може трошки довго затримаю, але мені хотілось би оповістити, що там [діється], яке враження справляє поява єпископа [Олексія] серед народу. Почалась служба в Успінськ[ій] [церкві][4*] ввечері, а в соборі йшла своєю чергою. На другий день була нарада Парахвіяльної Ради з приводу того, що єпископ вимагав[5*] [побачення з радою в повному складі]. Це вже втручання [російського] єпископа в справи [Української] Церкви. Рада, обговоривши справу, рішила, що єпископ Олексій не являється обранцем народу і головою українського народу, тому ухвалили, що бачити єпископа вони не хочуть, а коли єпископ хоче бачити Раду, то може прийти на її засідання. Друга вимога, яку поставив єпископ, щоб о. [Б]огорський з'явився до [нь]ого, [залишив] працю в соборі і служив в Успінській церкві, причім не говорилося, як же залишиться[6*] собор? При цьому робились погрози, що коли о. [Б]огорський відмовиться прийти, то [його] буде позбавлено сану і єпископ перенесе соборну службу до Успінської церкви.

---

* Закреслено: "повітові".
[2*] Закреслено: "негарне".
[3*] Закреслено: "Погорський".
[4*] Закреслено: "Соборі".
[5*] Закреслено: "дати йому відчитність, а також щоб Рада явилась до його на поклін".
[6*] Закреслено: "праця в соборі".

Попутно треба зазначити, що ці вимоги не ставились офіціяльно, а через клевретів, які стали коло його гуртуватись. По цьому питанню Рада Парахвіяльна ухвалила: що [б] ні було, а вона буде йти тим шляхом, який вона намітила, і буде прямувати до істини, не зважаючи на ніякі погрози. Таким чином, в неділю знову не пішли до єпископа. Як пан-отець не з'явився, то в неділю єпископ скликав загальні збори парахвіян. Перед початком цих зборів єпископ заявив, що ці збори не будуть для вирішення питаннів, а щоб дати інформації. На цих зборах було багато парахвіян, які сподівались провести справу реформації церкви. Вони думали про те, щоб українізувати Успінську Церкву. Потім питання були такі поставлені: управління церквами на Україні, украї[нізація] служби церковної і біжучі справи.

По першому питанню було зазначено: Церква управляється собором. Потім, після того, як собор установе правила Церкви, – управляє нею єпископ, а на місцях – причет. Для того, щоб легше було єпископам управляти, при йому заводяться канцелярії, котрі будуть називатись колегіями. Коли справа перейшла до української служби, поставили таке питання з боку Української Ради: як же так, що вищий орган управління Церквою це єсть Собор, а між тим тепер єпископ говорив у своєй промові, що можна служити на укр[аїнській] мові, а Собор [1918 року] находить, що не можна служити по-українському. Єпископ на це сказав, що то Собор був 18-го року, і коли він не управляє, то управляє єпископат – Собор єпископів України. Коли ж йому сказали, що Собор Єпископів не є Собор в повному розумінні слова, то він не відповів на це зовсім. Відносно української мови він сказав, що служити можна на укр[аїнській] мові. Кажуть йому: «Як же служити на укр[аїнській] мові, коли ви не маєте перекладів? Нате наші переклади, які затверджені нашою Церквою. По яких же перекладах ви служите?» Тоді єпископ сказав: «Я сам служив по тих перекладах, які зроблено до цього часу. Там є дійсно деякі слова, які не відповідають правильності служби. Їх треба справити». Його питають: «Як же ви зробите виправки, як не знаєте мови?» Він каже: «Я служив, де мене просили. І у вас я відслужу, а затім від'їду». Далі він говорив, що в Києві дуже хороше устроєно сестрицтво. Вони гурутються коло церкви і клопочуться про неї. Вішають рушники і помагають взагалі наводити чистоту в церкві. Тоді люди питають: «А як же чоловіки? Вони остаються за бортом?» Каже:...*

Таким чином, зібрання це закінчилось, причому в протоколі, якого, власне, не повинно було складати, бо голосування не було, говориться, що самою найкращою мовою являється церковно-слов'янська.

Представник влади, який був на зборах, заявив: «Товаришу єпископе. Ви заявили з початку зборів, що вони будуть для інформації. Ніяких постанов не було, і я не підпишу протоколу». Єпископ сказав: «Я перепрошую, це була помилка». Далі всім пан-отцям було предложено явитись до нього.

[Укр[аїнська] Цер[ковна]] Рада ухвалила, що б не було, стояти на свойому і не згоджуватись на пропозиції єпископа.

---

* Так у тексті.

Тепер я скажу про те враження, яке зробило на нарід появлення єпископа. Як він вводиться, як він одягається. Я вважаю це за дуже велике значіння. Люди ставили такі питання: «А невже й наш єпископ буде так одягатись, як цей [фараон]*?» Страшенно неприємне враження зробили слова: «Ісполла еті деспота». Наші прихожане стали робити запити парахвіянам Успінської церкви: «Де це ви знайшли собі «деспота?» Потім, друге – неприємне враження зробила мишурна одіж, особливо митра. Питали, чи камінці у нього настоящі, чи підроблені. Я відповів. Щодо одягу – сказав, що Українська Церква реформується, вона стає на шлях вищої нової української Церкви, а тому, я думаю, й відносно одягу будуть реформи. В нас будуть не князі, царі, а отці, керовники духовного життя. І, думаю, що й відносно одягу не буде таких річей, які робили б зле враження на народ. Таке враження зробило на народ появлення єпископа. Крім того, треба зазначити, що появлення єпископа зробило великий рух. Ви почуєте на базарі, скрізь такі розмови. Все, що не можна було раніш сколихнути, зараз заворушилось. Його поява зробила те, що робе камінь, кинутий у натовп. Успінська парафія стала посилено готуватись до українізації, щоб скинуть ту силу темноти, яка її сковувала. З собору частина парахвіян, незадоволених українською мовою, перекинулась до Успенської церкви і до цього часу брала в ній верх. Люде чули промову єпископа в церкві, де він казав, що нічого не має проти укр[аїнської] мови, проти демократизації (він цього слова не казав, але треба було так розуміти його, як я сформулював), але все инше мусить зостатись так, як було раніш. Людям це кинулось у вічі, бо вони бачили, що соборною парахвією управляє Рада. Це зробило на їх тяжке, неприємне враження. Далі, він каже, що можна правити на укр[аїнській] мові, а ті, що з ним працюють, ввесь час оскверняють укр[аїнську] мову. Оця двоїстість, що говориться одно, а роблено друге, викликала заколот навіть навколо самого єпископа. Єсть багато священиків, які не знають, на якого стільця сісти. Вони кажуть, що вони будуть служити на українській мові, коли на це буде благословення єпископа. Відносно ж реформи ніхто слова не говорить. Народ сам за це держиться. Це стихійне з'явище. Церковна Рада порівнююче мало працювала за весь час, так що цей рух розвивається сам собою, стихійно. Так, Успенська церква після появлення єпископа заявила, що ми будемо остаточно українізувати свою парахвію. Переходжу далі до праці клевретів єпископа. Між іншим, я звертаю увагу Собору на те, що деякі особи пробрались в Церковну Раду і одержали посвідчення на україн[ізацію] Церкви. Наприклад, Скоропостижний[2*] і [Пилип] Бржосньовський[3*]. Останній висловився, що «коли я почну служити українською мовою, то напевне одіб'ю до неї охоту». Далі, там є така особа, як Сокович, який близько стоїть до єпископа. Людям це кинулось у вічі, бо після від'їзду єпископа, в понеділок, настоятель Успінської церкви сказав, що його викидають, а [люди][4*] зібрал[ись] і каж[уть]:

---

* Закреслено: "фарисей".
[2*] Закреслено: "Скоропостиженський".
[3*] В тексті: "Бржозовський".
[4*] Закреслено: "Рада".

«І вас не хочемо, і єпископа не хочемо. Ми збіраємось обрати Раду і будемо собі порядкувати. Бо ви внесли розбрат нам, і ми не знаємо, де ми, чи в церкві, чи де».

На цьому я, щоб не затримувати Собор, і кінчу. Тільки ще одно скажу. Мене запитували: «Ви їдете на Собор? Треба, щоб неодмінно справа з нашими пан-отцями була вирішена. Єсть пан-отці, ми хочемо пан-отців, і не маємо. Потім, треба, щоб були в нас єпископи». Народ не ставить це так, що треба якось це оформити, а просто хоче, щоб це було так: Їдьте на Собор, поставте нам єпископа і хай він нам висвячує пан-отців. Ще: [Звенигородська Соборна] парахвія на Покрову, в час відкриття Собору, молилась, щоб Бог дав силу членам Собору достойно розрішити всі питання і устроїти Церкву. Потім, вважаючи, що Соборові потрібні кошти, Звенигородська [Соборна] парахвія присилає 1 мільйон карбованців в повне розпорядження Собору.

Мороз.

Так що Собору вгодно висловити подяку Звенигородській парафії? (*Просимо. Дякуємо*).

Тут цікаво ось що: нашого Собору не визнають, Церковної Ради не визнають, а нашими перекладами користуються. Друге, казав митрополит – може, буде скликаний Всеукраїнський Собор, де він почує голос народу. Я певен, що його не буде, але починається підготовка. Без всякого обговорення роблятся постанови – ось той голос, який хоче почути єпископ. Третє, вони втручаються в нашу працю. Сам єпископ казав і писав: «Я получил авторитетное указание (від Совнаркому України), а там прямо сказано: «Украинская Ц[ерковная] Р[ада] не имеет права посылать распоряжения в неподведомственные ей приходы, а только в приходы, говорящие по-украински». Значить, на підставі роз'яснення Совнаркому, такі парахвії, які правлять по-українському, вони є наші парахвії і єпископат не має права до них вмішуватись. Але, бачите, вони роз'яснюють нам питання, а самі не виконують. Треба звернути на це увагу і на місцях опиратись на це роз'яснення, яке дала влада єпископу Назару.

Тепер єсть заяви чотирьох товаришів, які прохають виїхати. Просять виїхати священики Тарнавський, Маляревський і Марчук.

Маляревський.

Дорогі брати, у мене на неділю є шлюби, а немає пан-отців, які б могли ці шлюби виконати. Я не передбачав затриматись, а ви знаєте, що значить на селі відкласти весілля, до якого так багато готуються.

...*

Те, що казав пан-отець, це становище більшості з нас. Треба взяти на увагу, що коли в нас відбувається таке величезне свято в неділю, то треба нам зговоритись, чи він поїде, чи я, бо наші приходи сумежні.

---

* Прізвище не вказано.

Левицький.

Це цілком неможливо. Чи виїхати там одній особі, чи цілому народу. Як у вас повертається язик казати про одну особу, коли питання торкається всієї України.

Маляревський.

Я ж не кажу, що маю право, а тільки прошу. (*Постанова: прохати отця Маляревського залишитись*).

Мороз.

Така сама заява Тарнавського. (*Просимо зостатись*). Заява Кавецького – «Сповідь». (*Читається*)*. Вгодно святому Собору прийняти цю сповідь до уваги? Є ще заява Бакалинського та... про...[2*] Я думаю, можливо ці заяви передати в Президію для обговорення. (*Просимо*).

Мандатна комісія запитує членів Собору, як вона повинна ставитись до того, що в мандатах іноді говориться, що братів посилається на «З'їзд»? (*Вважати помилкою*).

Тут якийсь член Собору був у Володимирському Братстві і щось балакав про політичний напрямок церковної [діяльности]. Члени Собору бажали б, щоб він вийшов і дав свої пояснення. Це Кордолянський (?)[2*], він уже виїхав. Справа ускладнюється. Може, доручити Президії розглянути цю справу, і коли він винен, то виключити його з Собору?

Далі є заява Білого про складання від імені Собору відозв до населення. Може, це вгодно буде доручити Президії? (*Просимо*). Здається, всі заяви? Ще єсть. Член Собору диякон Венделовський просить дозволу виїхати на Чернігівщину по невідкладних справах.

Венделовський.

Я виїду і вернусь. (*Ухвала – зостатись*).

Мороз.

Тепер заяви всі вичерпано. Вчора була ще пропозиція професора Кримського – висвятити пресвитера української Церкви й послати делегацію до інших церков. (*Пропозиція приймається*). Президія їх согласує і зробить одну пропозицію. Тепер щодо порядку нашої праці...[3*]

Левицький.

Прошу слова до порядку. Я хотів запитати, як буде з тими, що вчора не були? (*Це вже говорилось*).

Мороз.

Тепер щодо порядку нашої праці. Позаяк Собор вчора ухвалив хиротонію єпископа членами Собору і нашими почесними пан-отцями Собору , то нам перш за все необхідно буде обрати тих осіб, котрих ми будемо хиротонізувати. А для цього треба встановити нам певний погляд на особу єпископа в нашій Церкві. Які його мусять бути права і яким вимогам він буде відповідати. Може, Собору буде вгодно встановити це в першу чергу? Коли це буде вирішене, то

---

* Текст відсутній.
[2*] Так у тексті.
[3*] Крапки в тексті.

треба вирішити, скільки треба поставити єпископів і де. Третє, намітити тих осіб, яких вгодно буде Собору хиротонізувати і послати на місця. Далі ми балакатимемо про права єпископату. В цій справі в нас вироблений статут автокефальної Церкви. Він буде в свій час докладений Собору. Там єсть відділ про священнослужіння. Може, ми його сьогодні заслухаємо і обговоримо?

...*

Я думаю, що попереду треба вибрати двох кандидатів. (*Це рано ще, це буде потім*).

Так-от: Всеукр[аїнська] Прав[ославна] Церк[овна] Рада пред'являє проект статуту укр[аїнської] православної автокефальної Церкви. (*Читається один розділ*)[2*].

Оце пакт, який Рада має своїм обов'язком подати на увагу і обговорення святого Собору.

Чехівський.

Хто має слово з приводу докладу Мороза?

Задорожній.

Моє переконання таке, що єпископський сан був підвищений сильно царями, а Церква повинна бути демократичною. Тому я цілком погоджуюся з тими єдиномишлениками, що корони на нашому єпископі не повинно бути. Христос носив терновий вінець на голові, то й нам корони з дорогоцінним камінням не треба носити, особливо в той час, коли багато єсть голодних людей. Краще зібрати це каміння і пожертвувати на голодуючих. Я протестую тільки проти царських митр, щоб не дивились на одіж гарну. Ми повинні звертати увагу перш усього на серце. Єпископ мусить впливати перш всього на серце, щоб людськість поважала людей не за зовнішність, а за душу. Як апостол Павло каже: «По духу пізнавайте їх»[3].

Левицький.

Високопочесний Соборе! Момент, який ми переживаємо, на все накладає свою печать, і мусить накласти і на саме духівництво. І коли рух духовенства взагалі великий, коли воно хоче бути на свойому місці, то в даний момент особливо важливий рух, і наше духовенство хай не знає, як знало раніш, аби получити тепленьке місцечко, а до решти, до роботи духовної їм немає діла. Досі вони були для нас не священиками, а донощиками, навіть жандармами. Те, що вони чули на сповіді, вони доносили. Це треба, звичайно, покінчити назавше. Образ священика мусить бути євангельський, духовний. В цей великий історичний [мо]мент, коли будується автокефальна Церква, духовенство мусить бути відповідне вимогам вільної укр[аїнської] Церкви. Ні на одну хвилину воно не має права відриватись від народу і ніколи не зраджувати йому, як це було досі. Наше духовенство повинно служити народові так, як вимагає наша Церква і учення Христа. Я думаю, що єпископ наш не буде заслуговувати тої назви, яку надавав йому раніш народ: фараон.

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Текст відсутній.

Я думаю, що наш єпископ не буде таким, а буде керовником, як старший брат. Він буде йти за народом і для народу. Не приходиться багато казати про те, яка велика роля єпископів, як керовників нашого духовенства. Наше духовенство мусить стати на дорогу творчої роботи і виконувати цей святий обов'язок якнайкраще, так, як накладає на них найбільше велике навчання нашого великого Учителя – Іисуса Христа. Я вірю, що духовенство виконає свій обов'язок. Воно буде завше свято виконувати свої обов'язки перед народом. Воно ніколи не зраде народу, а буде йти з ним завше вкупі, щоб справу Церкви довести до доброго кінця, щоб вона увінчалась найкращим, що єсть, – любовію і правдою.

Сосно*.

Шановні члени Собору! З попередніх дискусій досить ясно визначено, чим повинен бути єпископ, чим повинно бути для нас духовенство і яким шляхом має воно йти в своїй роботі. Ми навіть обговорювали умови життя духовенства. Мені хотілось би звернути увагу на дрібницю, яка, проте, часто відограє велике значіння. В житті нашого духовенства часто приходиться дивуватись, скільки місць приходиться йому змінити за свій вік. Єсть єпископи, які і перерахувати не можуть, на скількох катедрах вони були. У нас цього не повинно бути. Ось же мені здавалось, що наш Собор повинен винести побажання, що особи, які будуть працювати в Українській Церкві, повинні бути постійними працьовниками на своїй праці. Це буде мати велике значіння для поліпшення життя душі.

Друге. Тут деякі промовці говорили про зовнішність вигляду. Мені здається, що коли вже порушувати цю справу, то треба порушувати її взагалі. Коли говорили про доцільність зовнішнього вигляду єпископів, то треба говорити і про священиків. Мені здається, що ми це на деякий час можемо відкласти. А коли говорити про зовнішній вигляд архиєреїв, то треба взагалі розглянути питання про одіж. Взагалі, ріжниця між одягом єпископа та ієрея дуже мала. Мені здається, що краще не торкатись питання про одіж зараз, а потім, згодом, у звичайні часи.

Закінчуючи, я хотів би, щоб Собор виробив маленький наказ тим людям, які будуть просити собі службу, щоб духовенство сиділо на місці і було порядними людьми, совісними і служили правильно, як того вимагає свята віра. Щоб священик вів людськість до кращого. Хай не витає далеко думками, а буде порадником народу, який буде указувати їм слідуючий крок їх життя. А для цього треба маленький наказ, маленька підтримка.

Одним словом, закінчуючи свої [за]уваги, я зазначаю, що ми повинні подбати про те, щоб ті священники, які будуть сіяти, були на свойому місці. Ми мусимо подбати про те, щоб набувати своїх людей. Ми не повинні думати, що ця справа вимагає надзвичайних здібностей. Повинна бути тільки бездоганність і тоді буде все гаразд. Конкретно моя пропозиція: щоб Собор дав маленький наказ. *(Пропозиція зачитується)*[2*].

---

* Можливо, Сахно (?).

2* Текст відсутній.

Ярещенко.

Святий Соборе! Створення живої Церкви вимагає й відповідних людей, проводирів в цій Церкві, учителів і носителів тих трьох харій* благодаті, про котрі казав Чехівський. Ясно, ким повинно бути для нас духовенство. Але основною підвалиною для життя духовенства береться виборне начало. Ворог наш закидає нам, що це виборче начало зле відіб'ється на нашій Церкві. Так я хотів би тим, хто ще не впевнений в тому, що це виборче начало буде мати найкращі наслідки, я хотів би зазначити одно: боятись того, що буде вибраний єпископ і другі, непотрібно. Проект статуту, який склала Всеукр[аїнська] Церковна Рада і пропонує Собору, зазначає, що ні положення, ні стан, ні освіта не повинні стояти на перешкоді до обрання чи в священики, чи взагалі на священнослужителів. І ми не повинні боятись цього виборного начала, як зазначив митрополит Михаїл: «Ми принципіяльно проти виборчого начала». Наші вороги іменно грають на цьому, але ми не повинні боятись цього. В цім відношенні, коли ми свідомо будемо підходити до будування Церкви живої, ми повинні, всі віруючі, взяти активну участь в житті Церкви і свідомо ставитись до виборів в Церкві. Тоді від нас буде залежати, щоб до роботи церковної йшли люде достойні. Звичайно, освіта не має великого значіння. Бажано, щоб коли ми бажаємо вести Церкву по культурному шляху, іти за культурним розвитком життя, то у нас мусить бути культурне духовенство. Але не забувайте, що ми зараз живемо в переходову добу і за надзвичайних умов, які вимагають і надзвичайних кроків. Може, в цю добу будуть вибрані й малоосвічені пан-отці, але вони будуть горіти вогнем, щоб живити нашу Автокефальну Церкву. Значить, зараз потрібна тільки свідомість, а тоді не треба нічого боятись. З другого боку, перед нами стоїть питання про шлюб, і я мушу зауважити думки наших ворогів, що коли єпископ буде жонатий, то він буде дбати про жінку, а не про паству. Я в цьому зауваженні бачу одно: шлюб, не забувайте, єсть таїнство, і тайна велична й велика в ньому. Велика увага була до нього в старовину, коли це таїнство провадили всією Церквою. І до цього таїнства, до цієї тайни, як поставились ті, що хотіли з духовенства зробити своїх рабів? Ми бачили, що католицтво стало на цей погляд, і коли від папи вимагають права ксьондзам женитись, він не дає своєї згоди, бо так їх легше тримати неодлучно під своїм началом. Цього боялись, щоб дуже не наблизились керовники Церкви до народу. Тому вони стали це таїнство забороняти і тим утворили поганий погляд на таїнство, ніби то щось брудне. Ось ці п'ять таїнств ви можете робити, а шосте – ні. Це погляд на таїнство нехристиянський. Ми мусимо його уникнути. Ми мусимо благоговійно, свідомо підійти до цього питання. Свідомо підтримувати питання про право шлюбу для пан-отців, бо в старі часи ми мали єпископів жонатих. Цього нам не повинно лякатись.

Що ж торкається самого характеру, духу духовенства, яку ролю воно відограє, я вважаю, що це вже цілком з'ясовано з попередіх розмов. Воно мусить бути проводирем. Я хотів би тільки з'ясувати сам для себе про взаємовід-

---

* Так у тексті.

ношення пан-отців з Радами. Я де од кого чув, що пан-отці, які мають безпосереднє відношення до цієї справи, а мирянин, може і не розуміти цього, і в той же час...* винесена постанова, з якою духовна особа погодитись не може, – як бути в таких випадках пан-отцям? Є пропозиція від деяких пан-отців: остаточно з'ясувати це – які будуть взаємовідносини Церковної Ради з єпископом і повітових рад з священиками. Прохають з'ясувати участь єпископів у висвяченні пан-отців. Він висвячує, а вибирають всі. Але ж зауважте, що він буде працювати в Церкві з священиками, які будуть висвячуватись. Єпископ мусить знати, кого він висвячує. В цім відношенні, щоб не утворити чогось злого, треба, щоб єпископ, чи через його довірених співробітників, чи пан-отців, брав участь у висвяченні священиків і мав змогу зазначити і свій погляд на це. Тільки відносно цього я й хотів зробити свої зауваги, що єпископ також має законне право брати участь у виборах духовенства. Щоб не було того, що коли представлений кандидат, то він би не міг ні в якому разі його відхилити. А в цілому цілком підтримую проект, виставлений Радою.

[Протоієрей Липківський.]

Прошу тільки прочитати ті місця, де говориться про шлюбний стан єпископа. Річ в тім, що нам на цьому місці [треба] спинитись більш уважно. Вже більш 1000 років, як шлюбний стан був для єпископів заборонений. Хай зараз саме серце підказує кожному, як треба дивитись на шлюбний стан єпископів, а я тільки прочитаю канони: правило 5-е апостольське каже[4]: *(Читається)*[2*]. Правила 46-51[5]. *(Читається)*[2*].

От правила апостольські, які істнували в 345 р. Дальше переходимо до правила 6-го Вселенського Собору[6], на якому наче було вирішене питання про одруження єпископів.

...[3*]

Прошу прочитати 4-е правило галицьке. *(Читається)*[2*].

Стороженко.

Мої брати, ми будуємо живу Христову Церкву. Всі ми тут говорили, що розуміємо, що таке жива Церква. Для живої Церкви потрібні й живі керовники, як священики, так і єпископи. Тому не може стояти на чолі Церкви монах, людина, яка зреклась всього мирського. Керовники Церкви, як-от священики, єпископи, суть громадські діячі в Церкві, а монах ним не може бути, бо навіть взагалі закони, які складаються для всіх мирян, завше обходять монахів. Адже, поскільки монах не може бути керовником, не повинно бути монахів-єпископів. Тільки по окремих заслугах, можно, яко виняток, допустити це.

Дальше я хотів би ще торкнутись того питання, яке підіймав один з промовців. Він казав, що ми мусимо зараз продати митру і роздати гроші голодним. Дійсно, голодні потребують помочі, але чи ж ми можемо казати це? Продавати митру ми не можемо і не маємо навіть права робити це, бо це

---

* Так у тексті.

[2*] Текст відсутній.

[3*] Прізвище не вказано.

єсть державне майно. А з другого боку, мушу освітити цей факт з боку психологічного. Ви всі добре знаєте психологію нашого селянина. Те, що ми зараз стаємо на екстраординарний шлях висвячення єпископа, це на селянство не справить враження. Селянство бажало мати українських, своїх рідних, як священиків, так і єпископів, які будуть виконувати свої треби згідно з правилами, які ми будуємо з історичної перспективи. Коли ж народ побаче з боку щось инше, не входячи в обміркування, що він праве так-то й так-то, – ви повірте, – він скаже, що це не православна Церква. Навпаки, в першому випадку він всякому скаже: ні, неправда, церква ця православна. Я хочу запитати [чоловіка], який подає думку розпродати митру, чи в Українській Церкві, хоча б раніше, провадились відправи без митр? Чи ця традиція єсть наносна? Чи це дійсно єсть в глибині минулого? – Отже, з цього боку я прошу підійти з обережністю і не робити тих тактичних помилок, які можить бути зроблені тепер щодо одягу. Чи це приємно нам, чи ні, – інша справа, але це в усякому разі є мазок історії. Він повинен зостатись для історії, щоб свідчити, яким тернистим шляхом ми йшли, і все ж таки прийшли до Христа.

Холодкевич.

Вельмиповажані члени Собору. Я хочу сказати декілька слів про те, що тут говорилось. Це про організацію єпископату. Не може бути в нас подібної організації, яка вона була до цього часу. Не повинно бути святіших Синодів і т. и. Єпископат повинен працювати вкупі з Церковною Радою, вкупі з президією Церковної Ради. Далі, щодо висвячення єпископату. Зараз, в переходовий момент, ми повинні обрати такого єпископа, який би був демократичний душею й народник. Освіта зараз не має особливого значіння. Що ж надалі, то ми мусимо погодитись на тому, що єпископ мусить бути великим учителем не тільки для народу, а й для інтелігенції. Тому надалі члени єпископату мусять мати великі знання і авторитет. Як вам відомо, в Росії на це все не звертали уваги, і єпископи були без всякої богословської освіти. Отже, я хотів би довести до Собору, що тоді єпископи будуть відогравати велику роль як учителі. Працюючи спільно з Церковною Радою, вони повинні мати великий авторитет і не тільки з боку моральної краси, а – найголовніше – з боку великого богословського розуму й освіти.

Далі я хочу сказати, що монахи ні в якому разі не можуть бути єпископами через те, що канони Церкви кажуть, що монах відходить від миру, а єпископ повинен бути з миром. Що торкається до одягу єпископів і зовнішнього вигляду, то, дійсно, це не має великого значення, але треба зауважити, що ті обряди, які бувають під час єпископської відправи, вони мають більш характер театральний.

...*

Поступила пропозиція припинити запис промовців. Припинити взагалі дебати. Єсть записавшихся промовців 4. (*Дати слово записавшимся. Новий запис припинити*).

---

* Прізвище не вказано.

Чехівський.

Внесено пропозицію обмежити промовців часом. Хто за обмеження? (*Приймається*).

Єсть ще пропозиція – до голосування заслухати вчорашню резолюцію. (*Просимо*).

Мороз.

Я пропоную, щоб ті, що вчора не голосували, підходили й казали номери своїх квитків.

Холодкевич.

Пропоную на час голосування зробити перерву на 10 хвилин, щоб ті, що вчора голосували, вийшли на подвір'я, а другі зостались.

Чехівський.

Ставлю на голосування пропозицію Хо[ло]дкевича. (*Проти виходу*).

Левицький.

Я вважаю, що це навіть неможливо розділяти людей. Це діло всього Собору.

Хо[ло]дкевич.

Я здіймаю свою пропозицію.

...*

Вчора була ухвалена поіменна подача голосів. Єсть пропозиція, щоб голосування було голосним. (*Приймається*).

Секретар.

Я пропоную всім тим, хто не голосував, вистроїтись в чергу. (*Зачитується резолюція, яку голосується*).

Чехівський.

Прошу зайняти місця. Слово з мотивів голосування належить священику Чулаєвському.

Чулаєвський.

Почесні соборяни! Я хотів Вчора ввечері побалакати з приводу набуття свого єпископату, але поскільки я далеко живу, я мусив вийти. Тепер я хотів би сказати про ті думки, які нас, духовенство, хвилювали. Нас, духовенство, більш хвилювала ця справа, ніж вас, мирян. Нас, які мали з дитинства діло з святим письмом. Нам треба було зараз, як людям практичним, обміркувати цей шлях, щоб потім нам не могли кинути всяких обвинуваченнів. Приходилось вести наради духовенства, коли кожен з нас почув про цей визвольно-церковний рух. Ми обмірковували його з історичного й канонічного боків і признали правильним. Ми зуміли у свій час захищати автокефальну Церкву українську всіма засобами, а для цього недостаточно було звертатись до вищого духовенства, щоб воно підтримало цей рух. Більшість до нас ставились вороже, посилаючись на канони. Тоді ми, обмірковуючи справу, порішили, що ми маємо право порушувати канони, які, властиво, давно вже порушені. І через це, коли кожен з нас обмірковував цю справу, а це були часи і годи, яких кожний з нас не забув, – коли вирішувалось питання, чи ставати на шлях визволення, чи ні,

---

* Прізвище не вказано.

а це була страшна боротьба, але ми знали, що ми люди більш-менш тривкі, ми рішили стати на нього. Ми знали, що на нас будуть напади, що нам прийдеться багато витримати від того духовенства, що й досі вижидає ще. На шлях цей став більш-менш сильний елемент, ідейний. Я, наприклад, коли був владика Михаїл, то я прямо говорив, що коли я визнаю це почуття правдивим, з каноничного й історичного боків, то, хоча б мене обвинувачували сектантом і т. и., це не повинно було б мене затримати. Може, тільки на деякий час я міг би зупинитись, але потім, коли поставлено лозунгом боротьбу за українську автокефальну Церкву, ми всіма силами будемо провадити цю справу до кінця. Коли нам радянська влада сказала: міркуйте, як хочете, то нам не страшне ніяке духовенство. Воно сознає, що це правдива течія, але боїться заявити це прямо. Ми ж ідейні працьовники, хай обвинувачують нас, як хочуть, ми не повинні звертати з шляху, аби навіть прийшлось стати на шлях лютеранства, то ми ляжемо жертвами православія на шляху визволення української Церкви. Ми знаємо, що коли ми будемо йти цим шляхом і коли нас будуть називати лютеранами, хоча ми далеко дальші від того, ніж вони, коли вони мали змогу порушити канони, щоб мати можливість іти дальше, дійсно, що нам прийшлось столкнутись з тим, що було направлено проти нас найгостріше, – з справою єпископату. Щоб вирішити цю справу, ми звертались і до єпископату і приймали всякі засоби. Але зараз ми побачили, що нам не дають того, що ми просимо. Тоді перед нами повстало питання, як же вийти з положення? Вони надіялись, що ми не зробимо рішучого кроку. Деякі заявляли, що вони погоджуються з цим набуттям, але їх смущає те, чи буде єпископ і благодатний. Духовенство обміркувало і одні казали – да, а другі – ні, бо він не має преємства благодати. Я на благодать дивлюсь инакше. Один священик казав, що тут благодати нема, і в той же час проводив думку, що люди, які заплямили себе злими ділами і затим совершають таїнство, люди від них одержували благодать. І тому я гадаю, що нам можна було б вийти з цього положення так. Ми не маємо даних совершати це таїнство, але все-таки через нас таїнство совершиться. Я говорю, що ми – кожний – мусімо прийти до тої думки, що ми недостойні, але через нас все-таки прийде благодать.

Далі я чув що є, все-таки сумління. Ми всі віручі, хай недостойні, через нас благодать прийде. Затим не забувайте, що в Софії єсть остатки мощей. Коли у нас є сумління, то невже цей Святий Дух не підказує нам, що, коли ми не маємо права совершати хиротонію, то мощі св[ятого] Макарія[7] можуть бути приподняті й положені на голову єпископа. Тоді хто з православних зможе отрицати, що коли пречесні останки Макарія будуть возложені на голову владики, невже через мощі не зійде благодать, коли не прямо через нас. На цьому я кінчаю.

Мороз.

Сьогодні голосувало 72, «проти» – 4, «утримались» – 7. З учорашніми: 253 – «за», 9 – «проти», 12 – «утримались».

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 1 – 18. Стенограма.

[Продовження]

1–4 год.

Чехівський.

Сьогодні голосувало 83 чоловіка: подало голоси «за» – 72 членів Собору, «проти» – 4, «утримались» – 7. Разом з вчорашніми 253 – «за», 9 –«проти», «утрималось» – 12.

Я дозволю собі, брати, сказати слідуюче – не для докору тих, хто так або инакше думає хто переживав муки сумління в собі, не про присутніх на нашому Церковному Соборі, а про боротьбу нашого Собору за наші ідеї з тою тьмою, яка є навкруги, яку ми чули з доповіді представника Звенигородської церкви Української. Там тьма ще міцна, як говорив Іоан Златоуст, що сильна ще влада мамонів[8], сильна влада тьми. Через те хай буде перед нами сміливість і ясність там, де нам прийдеться боротись за нашу вільну українську Церкву. Там, на тому шляху ви згадаєте завжди ті три [мо]мента всесвітньої історії розвітку людського духа. Первий [мо]мент там, коло гори Синаю[9], – невольника, – раба, народа іудейського вивів великий вождь пророк Моісей[10] з неволі. Привів великим, непорочним до гори Синаю і сам пішов у самотню, щоб там виробити закони разом, бесідуючи з Богом. Остався визволений нарід і почав кланятися тельцю і казати Мойсею – нащо ти вивів нас з землі Єгипетської, там були повні горшки з м'ясом, а тут нам тяжко, нас мало, повернемося луче в неволю. Ви бачите, що тяжко з темрявою було боротись Мойсею, але він не поддався, він розбив скрижалі і повів нарід до всесвітнього життя і переміг ті бажання старої неволі.

І ви тепер часто чули, що при старих порядках при торжествених богослужіннях митри сіяли, ходім туди, у вас немає історії. Будете і ви чути заклики – повернемся до горшків. Це один [мо]мент. Другий [мо]мент також в тих краях. У Єгипті, в Олександрійському* храмі язичеському – там є великий істукан. Коли прийшли до нього християни і захтіли зняти, щоб піднести храм до ідеального християнства, але кругом стоять ще іновірці, які не знають православія і кажуть – не лізьте до істукана, бо буде лихо. Але коваль іде з своїм молотом і б'є по голові цей істукан. Вдруг сильний шум і всі розбігаються. Потім знов сходяться, знов коваль іде з своїм молотом і збіває голову істукана – розбиває і оказалось...[2*] Що ж там за шум був? Це так було дійсно в Олександрійському храмі*, там пацюки (криси) зробили собі гнізда. Коли перший раз коваль ударив, то вони всі зашоштілись і налякали маловірних. Але останній удар по істукану був нанесений, і суєвірство було знесено. Третій [мо]мент з розвитку всесвітньої історії – він діється тут, у святому Києві, на горі коло Дніпра – величезний істукан Перун[11]. От збираються скидати цей істукан. Частина людей ще стоїть за старі переконання і говорять – не до добра це ви робите, це викличе...[2*] Толпа також каже, що проти Бога нельзя йти.

---

* В тексті "Олександровському".

[2*] Так у тексті.

Коли звалили істукана, він поплив по Дніпру і маловірні стали бігти за ним і кричати «видибай, боже, видибай, боже», але істукан не видиб, бо він був лише істуканом.

Четвертий [мо]мент учора і сьогодня – тут ми боремось з слабою вірою бездушних насильницьких клясів, пануючих верств, які нічого спільного не мають з вірою, і цей бездушний істукан у нашій постанові тепер зсунутий. Але, брати мої, це зразу діється і йде далі. Будуть ще малодушні. Але, брати, хай ці три історичні картини будуть у вас в душі і хай завжди буде оден лиш висновок, що прийдуть і ті, хто спізнився. Прийдуть не в 10, то в 11, 1/2 на 12, без одної хвилини 12, але прийдуть. І от назустріч тим, хто занеміг душою у тяжкій боротьбі, назустріч їм ми, брати, повинні піти. І повинні також понести світло вогню любови кругом, бо темрява міцна ще. От оден, і останній, висновок з нашого голосовання.

Обговорення по докладу про право єпископату, слово належить брату Потапенку.

Потапенко.

Я хочу продовжувати обговорення далі стану духівництва Українськ[ої] Христ[ової] Апостольськ[ої] Церкви. Відбудовуючи Українську Церкву, наша головна мета – скінути ту грязь, яка налипла на неї і побачити знову її в тому вигляді, в якому вона була в перші часи християнства.

Во всіх її відношеннях до людей ми завжди берем перші віки християнства, і от, відбудовуючи Церкву і дбаючи, щоб були священослужителі, ми також повинні взяти зразком тих священослужителів, які були за перших віків. Зразком нашої ієрархії візьмем Господа нашого Іисуса Христа. Наш І[сус] Х[ристос] був сином столяра, апостоли були прості, невчені люди. На діло служіння Церкві вони йшли, не обрані від кого-небудь, а по внушенню Духа Святого. І от це перше духовенство, хто вони були по професії? Вони творили навчання Христової віри і не робили з цього професію; їх професія була звичайного громадянина. В дальніших віках духівництво почало віру Христову вироблювать у професію. Появився спеціальний клас духівництва. І от берем найближчі часи російські. Ми бачимо, що духівництво вилилось в професію, не в життя віри Христової. Поставило собі це за тяжкий труд, за який треба брати нагороду. І от, балакаючи про вибори нашого духівництва, я хочу вас застерегти от від чого – при виборах у нас бувають такі випадки. Вибірається от диякон і священик, безумовно він гарний кандидат, але після цього ставиться питання – що ж ви мені дасте за цю працю, що я буду вам робить. Звернім увагу на Христа, чи він питався, що ви мені за це дасте[?] – Ні, він шов до людей, навчав віри Христової. Так само наше духівництво повинно бути не класом, не професіоналами, а дійсно апостолами, які б считали цю працю не ремеслом, а працю, даную от Бога вище. Завдяки тому, що ми це звели на ремесло, це є головна причина нашої боротьби з ворожим нам духівництвом. Може б, все духівництво стало на цей шлях, але воно ненормальними умовами життя поставлено так, що воно ставить питання – а куди я піду далі? Він, крім цього, нічого не знає.

За шматок хліба він поступається своїми поглядами і ідеями. Наше духівництво повинно бути першим громадянином кожного села. Священик може брати зразок з апостолів і з І[суса] Х[риста] – парахвіяни його самі забезпечать.

Тепер ще скажу, що тут балакали, з'ясувавши зовнішній зодяг при відправі святої служби. Одні кажуть, що корони треба, а другі – що не треба. Ми знаєм, що корони мусять бути, але я хотів, щоб ті єпископи, які будуть обрані, отділялись зовнішнім зодягом, зодягом апостольських часів – себто повинен бути пресвитеру [фелонь], єпископу омофор, а саккос – одежа царя. Так що цей новий зодяг треба скинути і установити древній – [фелонь] і омофор.

Рклицький.

Побожні християни, я, як історик освіти, хочу звернути увагу на деякі історичні питання по цьому, про походження духовенства чи вищого, чи низчого.

Історія Української православної Церкви ще не написана, але єсть можливість уже написати. Можна було найти договори, грамот...* в старій історії.

Ми таких грамот маємо більше, як десять. Цікаво, що з цих грамот можна зробити висновок от який. Що у нас на Україні в сурові часи можна найти і тоді ще не звертали уваги, якого походження пан-отець. Ми знаємо приклади, коли шли в священики крамарі, мотники 2* займали посади протопопів. Маємо ще більший приклад: У 1596 р. – військовий суддя Михайло N* був висвячений у Києво-Печерській Лаврі на архимандрита[12]. Це щодо походження.

Тепер я хтів звернути увагу на ознаки зовнішні. Нагадаю вам теж історичний приклад. У 1685 р. ріжними заходами був висвячений у Московському Успенському Соборі відомий князь Гедеон Святополк-Четвертинський на митрополита Київського. Тоді сам гетьман зауважив у Москві, що необхідно, щоб Переяславські умови були здержані Церквою і навіть були залишені обов'язковими ті ознаки, які мали митрополити [13]. Зовнішні ознаки має кожна традиція. Коли зміцняють Церкви, то хай вони залишаються, а коли їх треба зовсім позбавитись, то можна одказатись од них. Як тільки людність не піде на ці ознаки, то хай викинуть їх. Ознаки це є історична підвалина. Ось з приводу цього я хтів перебалакати з історичного погляду.

Лещук.

Я, Всечесний Соборе, взяв слово в таким питанню, яке не гармонує ні з сучасним [мо]ментом, ні з моїми поглядами, але дорожу дуже справами відновленої української церкви і боюсь за те, щоб ми не зробили помилки, яка б пошкодила справі відродження.

Питання з одягом духівництва має велике значіння. Я працюю на селі і знаю, яке відношення у селян до одягу священика. Я захищаю одяг красивий і пишний. З практики знаю, як селянство дивиться на самого кращого лікаря, самого кращого професора, коли він з'явиться обірваний. Ідуть люди до

---

* Так у тексті.

2* Можливо «сотники».

знахаря, а не до лікаря, кажуть – це не професор, а пройдоха. Так само треба і цю справу обміркувати і не виносити яких-небудь постанов. І справді, у нашого народу єсть звички до красивого одягу, і от коли ми неуважно поставимось до цього, або винесем якусь постанову, то це нам може пошкодить.

о. Чулаєвський.

Тут я чув балачки про те, що виявляє з себе духівництво з естетичного боку. Мене не так зовнішній бік цікавить, як внутрішній – його содержання. Я хочу нарисовати облик священика, котрий міг би задовольнити автокефальну Церкву не тільки зовнішнім виглядом, но внутрішнім [змістом], діяльністю. Дійсно, зовнішній вигляд має значіння. Він способствовав тому, що лучше відносились. Я говорю з практики – нам потрібно носити свої ряси, коли ми совершаєм таїнства. Но коли нам приходиться працювати на ниві освіти, то приходиться сказати, що ця одіж ніякого значіння не має, навпаки – шкодить. Через те та характеристика, що склалась віками, дуже шкодить всім людям.

Мені був такий случай, коли я їхав у Москву у воєнному вагоні, там прийшлось мати балачки на релігійні теми і мені кидалась грязь і все таке инше. Тепер же, коли я їхав в цивільній одежі, то всі дійсно погодились і прийшли до спільного погляду, що таке верховне существо...* Я кінчаю про це. Воно мене не так інтересує. Я хтів би, щоб Українська відновлена Церква мала дійсно пастирів, а не наємників. У нас багацько є священиків, котрі дивляться на цю службу, як на службу, котра дає хліб. Ми можемо багацько дечого зробити на шляху освіти. Я розумію священика, що він чоловік освітний, щоб він міг проповідувать і т. и. Я на протязі свого 5-6 років священства скажу, що дійсно це може піднести священика. Необхідно, щоб священик задовольняв потреби селянства. Теж саме можна сказати і про наш єпископат. Я теж не розумію єпископів, котрі сидять по кабінетам, треба, щоб єпископ їздив по селах, да так, щоб я, священик, не знав, що він приїде. Розуміється, що ці ідеали я не можу цілком нарисувати.

Чехівський.

Промовці вичерпані, але ще просить слова на 3 хвилини робітник слова Петкевич.

Петкевич.

Святейший Український Соборе, я війшов сюди для того, щоб всім шановним пан-отцям, котрі з'єднались з нами, розкрить яко православний християнин свою душу, як перед лікарем, який повинен лічить наші душі. Я думаю, що коли вони вислухають мене, то скажуть «да» – вони візьмуть своє слово назад, вони повинні йти разом з нами. Це не у мене тільки така рана; я бачу, що у нас, – у всіх соборян, одна рана, але ці пан-отці можуть вилічить. Я хочу, щоб вони знали наші страждання душевні, де люде сидять голодні й холодні. Коли три дні тому назад я сказав, що треба назвати святим Собор, то отець сказав, треба назвати Всечесним. Тут дійсно я почуваю святість і святий він тому, що нема єпископа, він не достоїн бути тут помеж нами.

---

* Крапки в тексті.

Ми святість почуваємо по тому, що немає поміж нами єпископа антиканонічного. Не можна придержуватись мертвої букви. Христос боровся не з мертвою буквою. Він сказав книжникам, котрі боялись, що він порушить їх то букву*: я не прийшов ламати закон, а прийшов сполняти цей закон [14]. А ми хіба прийшли ламати закон? – Ні, ми прийшли сполняти заповіт Христа. І ви, лікарі, мусите це зробити, – ідіть вперед; не ми вас щоб тягли сюди, а ви нас тягли, бо кров наша сочиться тут. Що благодать ми вам надаємо, бо благодать у нас, її не треба далеко шукати. Ми, незрячі, прозріли за ці 3-4 дні, а ви ще досі не можете прозріть, все дивитесь у мертву точку, пора уже розгіпнотизуватись. Це мертва буква. Йдіть з нами, лічіть наші рани, у нас буде одно братерство християнське. Прошу вас піти разом з нами.

Чехівський.

Слово належить брату Шандурі.

Шандура.

Дорогі брати і сестри, ми вилили з себе слів стільки, скільки мужик висіє по полю зерна – хліба. Ми сюди зібрались – строітелі святого храма. Ми должні строїть гібкий храм з камня світлого, хрустального камня, щоб він блищав магнітом. Ці храми поставлені з дикого камня, а хрест поставлен чугунний і вже заржавів*.

Тут є другі строітелі – інженери, кирпичники і є партачі. Ми їх до цього не допустим, у нас буде храм світлий вовіки віків. Я вам поясню свою правду. (*Зачитує вірші*)2*.

Чехівський.

Слово належить брату Морозу.

Мороз.

Маю дати відповіді на деякі запитання, які були зроблені членами Собору. Є запитання, як треба розуміти форму благословенства. (*Зачитує*)2*. Це торкається ролі єпископа у нашій Церкві. Єпископ нашої Церкви мусить бути... (*Зачитує*)2*. Значить, ми розуміємо, що людність обірає собі пастирів, а єпископа є слово рішаюче – або висвячує, або благословляє. Далі брат Ярещенко зауважив, що необхідно при обранні. (*Зачитує*)2*. Безумовно, ми це передбачали, але ми визнавали, що це не є обов'язкове, а є тільки бажання, причому, коли єпископ не має змоги взяти участи, то щоб там був священик Повітової Ради.

Далі у нас маються наміри, що будуть у нас єпископи Всеукраїнський, губерніяльний і повітовий. Вони будуть близько коло народу, як вони будуть виконувати обов'язки, то це видко з статуту. (*Зачитує*)2*. От в коротких рисах роля архієпископа українського в нашому житті. Відповідно цьому такий є для повітових єпископів*. Він також має право одвідувати всі парахвії свого повіту. Так що тепер ясна буде для вас роль єпископа. Ще було багато балачок з приводу одягу. Тут були пропозиції, щоб одяг реформірувати. Кожен з нас це підтримує і хоче, щоб у нас було як можна простіше, але я вважаю, що вона [реформа] для нашої справи не має надзвичайного значення.

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

Ми її можем зробити і потім, коли ми цілком твердо станем в нашій праці Я думаю, що наші вороги могли б використати [одяг] для перешкод в нашій справі. Ви чули пан-отців, де вони спираються на букву славлення Богу – оце є суть. Так що я вважаю це діло для нас важливого значіння не має, ми можем погодитись, що наша священницька одіж залишалась як вона є, а реформація прийде естественним порядком.

Є ще пропозиція, з якого віку життя людина може вважати себе діячем Церкви. Ми так пропонували, щоб єпископи мали право висвячування від 25 років, а священиків – 21 року. Тут пропонується для священиків 24 роки, єпископ 30 років*. Я гадаю, що слід нам остатись при тій пропозиції, яку пропонує Церковна Рада, бо тепер священиків робим молодших. У нас настільки буде поставлена хороше справа з набуттям священиків, що ми можемо цього не боятись. На мій погляд, я не підтримав би пропозиції, щоб ценз віку підвищити.

Далі є запитання, як бути при висвяченні священика, чи він повинен бути жонатий, чи ні; раз ми визнаємо, що шлюбний стан не може бути перешкодою для набуття наших пастирських посад, то і людина неодружена має право зайняти посаду, до якої вона прагне.

Тепер дозвольте прочитати резолюцію. (*Зачитує*)[2*]. Оце, що пропонувала Українська Церковна Рада, ще є додаток члена Собору Левицького. (*Зачитує*)[2*]. Потім ще є. (*Зачитує*)[2*].

Потапенко.

Я бажав би, аби священик був одружений.

о. Теодорович.

Тут, між іншим, приїхав зі мною член нашого Собору вчитель Скаржевський який може посвідчити, коли моїх слів мало. У нас єсть священик Олександров, який рукоположен священиком, не жонатий, тільки він сказав, що буде працювати в цілях партії*, і він там досі є священиком. Років він моїх.

...[3*]

Відносно одруження – холостяк може занімати священницькі місця, але після 40 років.

Чехівський.

Я приступаю до голосування. Спочатку резолюція брата Мороза в цілому, а потім додатки. (*Резолюція приймається одноголосно*).

Голосую додаток Левицького (*«проти» – 4, «утрималось» – 16*).

Є внесення про 21 рік і 24 роки – хто за 24 роки. (*Меншість – поправка одпадає*).

По докладу основному для єпископа – 25, поправка – 30 років. Хто за поправку? (*Поправка приймається, себто – 30 років*).

---

* Так у тексті.
[2*] Текст відсутній.
[3*] Прізвище не вказано.

Липківський.

Для тих, хто не состоїть в шлюбі, а візьме собі, так і буде жити, то для цього ж є суд парахвії, яка скине такого священика.

Чехівський.

Є пропозиція, щоб поставити на голосування про нежонатих священиків. Ми уже прийняли, що безбрачне состояніє не має значення для висвячування священиків. Є пропозиція окремо проголосувати про стан шлюбу єпископату – шлюбний стан єпископату не являється перепоною.

...*

Ми ж ухвалили: чи шлюбний він чи ні – немає значіння. Голосовати не потрібно.

Чехівський.

Хто за те, що шлюбний стан кандидатів в єпископи не являється перепоною висвячування? (*Одноголосно, «утримались» – 2, «проти. – 1. Приймається*).

Теодорович.

Я хотів передбачити такий випадок, коли ми стоїмо на тому стані, що шлюб – приватня справа єпископа, то я хочу знати, коли єпископ вдовіє, він має право взяти шлюб? – Має.

Чехівський.

Справа ясна і закінчена. Слово брату Морозу.

Мороз.

Я буду коротким, святий Соборе. Нам всім відомо, що нині у нас велика непереможня боротьба Христової Церкви іменно з тими людьми, які себе вважають православними, а хочуть, щоб ми були неправославними. Тут було зазначено, що православний єпископ висвячує у великій кількости єпископів і посилають їх на місця, щоб наводити порядок і «обуздывать бесчинства». Я гадаю, що це ми мусимо взяти на увагу, бо дійсно, коли ми мусимо боротись і перемогти, то ми мусимо виступити такою силою, яка б перемогла, бо вони посилають ченців, старих, які єлє ноги пересовують. Ми можемо кращі елементи послати – і молодих, і одружених. Я гадаю, що нашому Собору необхідно подбати поставити на Україні єпископів в такій кількості, в якій мусимо поставити. Я вважав би, що позаяк зараз територія України поділяється на 12 губерній[15], а саме: (*Зачитує*)[2*], то безумовно, було б бажано, щоб ми Собором поставили хотя би по одному єпископу во всі ці губернії.

Потім друга справа – це те, чи нам необхідно мати архієпископа Всеукраїнського. Я вам докладав, що Церковна Рада, виробляючи статут Української Церкви, внесла пакт, що у нас мусить бути Всеукраїнський архієпископ. Необхідно потому Соборові перш за все тут же обрати архієпископа Всеукраїнського, якого ми хіротонуємо у неділю.

Липківський.

Хто в цій справі бере голос? – Ніхто.

---

* Прізвище не вказано.
2* Текст відсутній.

Мороз.

Значить, Церковна Рада пропонує вибрати архієпископа Всеукраїнського. Я буду голосувати: хто за те, щоб зараз обрати? (*Одноголосном ухвалюється*).

Друга пропозиція, що на цьому Соборі необхідно обрати почесних і достойних людей і поставити їх, принаймні, хоть в ті губернії, де зараз відчувається найбільш остра потреба. (*Приймається одноголосно, «проти» – 1*).

Пан-отець Потапенко проти, прошу з'ясувати нам, чому це так.

Потапенко.

Через те, що кожна губернія мусить сама обрати, ми не маємо права обирати на губернію.

Мороз.

Зараз ми зібрались тут – усі губернії. Ми надзвичайним шляхом висвячуєм владик. Я кажу, що нам усі будуть дякувати, коли святий Собор дасть на місця достойних і почесних робітників. Поступила позачергова заява до президії. (*Зачитує*)*.

Тепер ми маємо перейти до виборів, а потім приступити до самої хиротонії. Є пропозиція, щоб завтра на літургії перевести наріччіння, а у неділю уже перевести хиротонію архієпископа, а по буднім дням правити літургію і решту владик хіротонувати. Чи угодно сьогодня перевести вибори? *(Угодно)*. Завтра перевести наріччіння угодно? – *(Угодно)*.

Є ще пропозиція, що ми на початку праці Собору не обрали собі почесних членів Президії, і тепер пора уже їх обрати, бо при хиротонії необхідно бути самим близьким людям. Ми повинні обрати тих людей, які працювали і надалі згодні йти в цій справі. Так-от, Президія постановила обрати всіх тих священиків і дияконів, котрі були присутні при голосуванні резолюції про відродження української ієрархії. Себто, обрати тих, хто голосував «за», і крім того вибрати 12 душ почесних сивих людей. Угодно прийняти цю пропозицію? – *(Угодно)*. (*Приймається, «проти» – 3*).

...[2*]

Причина та, що, може, в той час виходили наші діячі почесні.

Мороз.

Про це прошу передати в Президію.

Теодорович.

Я просив би поки що не ставити. Я не розумію мотиву, чому ми всі, як священики, мусимо входити в почесні члени. Я за те, щоб персонально голосувати.

Мороз.

Тут справа ясна, прошу називати кандидатів з мирян.

Квятківський.

Я пропоную, щоб наші всі старики почесні, котрі мають 50 років, були обрані в почесні члени.

---

* Текст відсутній.

2* Прізвище не вказано.

Мороз.

Прошу встати членів святого Собору, які мають 50 років і украшені сідинами. (*Зачитується список кандидатів*)*. Угодно свердити цей список святому Собору? (*Список стверджується одноголосно*). Приступаєм до намічення кандидатів у архієпископи. Прошу називати. (*Зачитується список кандидатів: Чехівський, Липківський, Шараївський, Теодорович, Маляревський, Орлик*). Професора Чехівського ми не можем по формальним причинам хіротонувати в неділю.

Теодорович.

Свою кандидатуру на Всеукраїнського Архієпископа здіймаю.

Маляревський.

Теж саме, здіймаю. Не визнаю можливим для себе.

Левицький.

Прошу голосувати закритим голосуванням, щоб не було непорозумінь, бо це є історичний [мо]мент.

Мороз.

Протоієрею Липківський, ви не одмовляєтесь на обрання вас Всеукраїнським архієпископом?

Липківський.

Ні.

Мороз.

Професор Чехівський, ви не одмовляєтесь на обрання вас Всеукраїнським архієпископом?

Чехівський.

Я цеї згоди, брати, дати не можу. Не можу по причинах, які усунути своєю волею не в силі – не можу. Є причини у мене індивідуальні, особистого характеру.

Мороз.

Професор Чехівський одмовляється. Отець Несторе, угодно Вам?

Шараївський.

Працюю в церковній справі по відбудованню рідної Церкви. Добре знаю цю справу, лише рішуче відмовляюсь од високої почести, яка мені пропонується. Кандидатом єдиним рахую може бути тільки безумовно протоієрей о. Липківський. Я одверто скажу. Що торкається мене, я прохаю залишити мене простим ієреєм і кандидатури взагалі на єпископа не приймаю, дякую дуже.

Мороз.

Отець Теодорович, ви не одмовляєтесь на обрання вас всеукраїнським архієпископом?

Теодорович.

Я уже мав за честь докладати Всеукраїнському святому Соборові, що не вважаю для себе такої великої честі, і не осмілюсь говорити про це. Так що я тоді говорив, що одмовляюсь і тепер одмовляюсь.

---

* Текст відсутній.

Мороз.

Протоієрею Маляревський, ви не одмовляєтесь на обрання вас Всеукр[аїнським] архієписк[опом]?

Маляревський.

Я себе щитаю нездатним і не підготовленим до цеї праці. Дякую щиро.

Мороз.

Протоієрею Орлик, вам угодно...*

Орлик.

Ні, дякую.

Мороз.

Залишається одна кандидатура – о. Василя Липківського. Вона ставиться на обговорення. Хто з приводу кандидатури о. Василя Липківського на посаду Всеукраїнського архієпископа хоче взяти голос, прошу висловитись.

Шараївський.

Любі брати і всі члени святого Собору, о. Липківського я знаю і мені хочеться плакати од радости, що мрії цього чоловіка здійснились. Всі свої бажання, все своє життя, він направляв тільки для цього, і ніяка дерзновенна душа не посміла б стати на дорозі йому і зайняти цей високий заслужений пост. Ніяких балачок не може бути, ніяких міркувань не може бути на цій чистій євангельській душі – всякі балачки повинні бути усунені. Один тільки аксіос. Треба поклонитись і подякувати його за його велику працю, яка несмітно великої вартости заслуговує. Я ще раз повторюю, достойнейшийдостойним. Со сльозами радості і од щирого серця скажу – аксіос!

Чехівський.

Отець Василь Липківський близький не одним нам, і люди, ті, хто стоять до нього як до пастиря, знають, яку силу впливу він має на піднесення людини до кращого, до добра. Я мушу привести слова робітника, с.-д. N*, він тепер, [на жаль] помер у Вінниці у 1919 р. Він мені свідчив про діяльність о. Василя Липківського як священика на Соломенці. Цей робітник провів у еміграції за кордоном більш 10 років, був індиферентен до релігії, але бесіди з о. Липківським відродили його душу. І от, він мені свідчив про о. Липківського, як він вміє відновлювати і відроджувати людей.

Деякі люди кажуть – прийдеш в собор, і о. Василь все говорить про недостатки архієпископа – і говорить дійсно. Всі ці виступи були лише виконанням заповіта – Христових слів. Так що і ця сторона дерзновенна мусить бути пастирською, яка є у о. Липківського.

Мороз.

Може, хто проти є? Значить, такого немає, хто має проти сказати. «За» – слова, сказані дуже певними особами. Та і ми самі все це знаємо. Тепер переходимо до самого факту обрання. Отець Василь прохав, щоб його обирали закритим голосованням, я вважаю, що ми це повинні зробити. Зараз я зроблю перерву на 10 хв. Ви візьміть записки, заповніть кандидатом, а ми будем викликать поіменно кожного. (*Порядок ухвалюється*).

---

* Так у тексті.

Оголошується перерва на 10 хв.

Мороз.

Взяло участь у голосованні 29* членів Собору, «за» о. Липківського подано 232 голоси, «проти» – 5, одна була пуста. І так на посаду архієпископа Всеукраїнського Святим Собором нині обраний протоієрей Василь Липківський.

(*Моляться – «Достойно є»*).

Мороз.

Тут є одне питання з приводу свічкового заводу Київського. Була постанова священного Собору Київщини, але вона не здійснилась. Треба послати делегацію до влади з'ясувати. Доручити, може, президії, щоб вона намітила осіб, яких туди послати. Так що, Собору угодно до влади звернутись? (*Угодно*).

У 4 1/2 год. по сонцю відбудеться концерт духовного хору собору св. Софії.

Увечері обговоримо питання наріченння і встановлення титулу нашого архієпископа, потім хиротонію на українській мові і обіцянки українського архиєпископа. Ще намітимо кандидатів в єпископи і на цім закінчимо.

Завтра о 8 год. буде літургія і буде переведено хиротонію, а там до праці. Завтра члени почесної президії мусять бути піти до о. Василя і запрохати його сюди.

Оголошується перерва засідання до 4 1/2 год. по сонцю.

Вечернє засідання

21 жовтня
5 1/2 – 9 1/2 год.

(Концерт)

Мороз.

Засідання зборів розпочинається. У нас на черзі дня наріченння митрополита. Слово о. Шараївському.

Шараївський.

По звичаю, що вживається в православній Церкві після обрання кандидата на єпископа є звичайний обряд нарічення. Я пристосував відповідно нашим вимогам. *(Зачитує)*[2*].

Мороз.

Хто може щось додати, або голос забирає?

Задорожній.

Святий Всеукраїнський Православний Соборе, я надзвичайно щасливий, що та ідея, котру провели отці Всеукраїнської Церковної Ради, а також яка у мене давно; я настоював ще у травні місяці, щоб висвятити нам архієпископа, але з мене тоді сміялись, а тепер бачите, що як Христос каже «коли будете мати віру, тверду віру, то ви будете гори переставляти»[16]. Та віра здійснилась, і ви всі повірили і переконані в тім, що тільки так буде, як ми зробимо. Висвятим собі архиєпископа надзвичайно. Ви чуєте з цих промов і молитв, ви всі, члени Собору, розумієте і ви, селянство, і ви, інтелігенція, і, духовні отці, ті затруднення.

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

Потому нареченному протоієрею Василю предстоїть велика праця і праця тяжка. Що торкається совершення хиротонії – я трошки своїм маленьким розумом бажав би дещо упустити, а дещо прибавити. Так що, якщо можливо, то щоб наречення переглянути.

Мороз.

Ми ще не ухвалили власне титула нашого найвищого архипастиря. Є пропозиція, щоб це був митрополит Київський і всієї України. На цей Собор митрополитом Київським був обраний Парфеній, але він до Києва не з'явився. Церковна Рада довідувала його і він казав, що цього обрання прийняти він не може. Таким чином, треба вважати, що ця посада є вакантна. От пропонується, щоб титул був – «митрополит Київський і всієї України».

Друга справа з приводу наречення. На мій погляд, ми повинні винести подяку о. Нестору Шараївському і ствердити, доручивши Раді зробити деякі поправки. Коли хто має зауваги робить, то щоб негайно передали до Президії.

Є пропозиція така, щоб сьогодняшнього дня по постанові Собору до неділі наші члени Собору тримали піст, щоб готовились до цеї святої події. Потім після літургії пропонується зробити обводження, крім того, необхідно подбати, щоб була одночасно хиротонія священика і диякона. Отакі пропозиції я мав докласти Собору.

Слово члену Собора Шандурі.

Шандура.

Я тут маленьке прочитаю. *(Зачитує вірші)**.

Мороз.

Слово професору Даниленку.

Даниленко.

Титул ми маємо дати такий: «архиєпископ, митрополит Київський і всієї України». Архієпископ необхідно тому, що в Церкві православній, правда, не тільки у православній, – суть архиєпископ. Тому я пропонував би тітул вищого церковного керовництва української Церкви теж зробити такий, який був у нас з давніх-давен. Архиєпископ Сільвестр, митрополит Київський і всієї Русі, то раніш, а тепер – український.

Хомичевський.

Коли Собор зважився на таке відповідальне діло, як призначення митрополита святим Собором, то дуже уважно треба відноситись до цього. Коли ухвалили тут, що треба почати піст, то я сказав би, що треба ще більш уважно підготуватись. Треба напружити всю енергію духовного життя, духовного досвіду, і всі сили душевні злити так, щоб ми були певні, що благодать духа є на тому, кого ми вибіраємо. Мені хотілось, щоб Собор зрозумів, що ми не можем обійтись без співучасти святих київських, яких ми раніш підтримували. Ми мусимо бути переконані, що молитва мученика Макарія, мощі якого знаходяться тут, а також й инших святих, зведеться разом благодать на того, кого ми обіраєм[о][2*].

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

Серед нас є мощі митрополита Макарія. Ми повинні йому помолитись, щоб його благодать зійшла на нас, треба молитись до того [мо]менту, поки не настане хиротонія. Я хочу, щоб, починаючи з цього часу, відправляти молебствіє перед мощами Макарія. Коли ми будемо з'єднані такою молитвою, то можна бути певними, що до нашої молитви приєднаються всі святі.

Бакалінський.

Я хотів би зробити декілька зауваг. Тепер не час уже говорити і широко й довго, тільки одне ясно, що ми йдемо від індивідуального життя до братерського від матеріального до духовного. Я хтів би, щоб усі священики в той час, коли старший протоієрей благословляє нового рукоположеного, щоб всі свящники брали участь у цьому. Коли весь народ приймає участь, то щоб підніманням рук благословляли новонареченого. Потім відносно грецьких слів – які обозначають господина – це скоро окончиться, так що треба на рідній мові назвати – пан-отче. Ще відносно посту – мені здається, що ми так постимось, що здається досить і цього.

Коли всі пересиділи в тюрмі, то вряд чи більший піст можна зробити, чим той, який був там.

Чулаєвський.

Я також коротко хотів напомнити не тільки ту пропозицію, яку я вніс ранком, а ті думки й почуття в тім, що в цей важний [мо]мент наша Церква повинна об'єднатись, і вона дійсно об'єднається. Позаяк тут є останки мощів митрополита Макарія, то бажано, щоб рукоположений получив останки віри* цього святого. Вся Церква повинна об'єднатись. Бажано, щоб рукоположений також приложився к мощам святого – це, кажу, моя підвказка душі.

Теодорович.

Щиро, зо всією щирістю я хтів відповісти тим двом промовцям. Історичний сумлів огортає душу мою. Мені тяжко виступати, я не можу говорити проти того, щоб порушити мощі св. Макарія. Я нічого не хочу сказати проти того, щоб ми молились. Але те, що я відчуваю у промовців – у них вагання було, тінь сумлінь й маловірства. Не від мощей ми хочемо взяти силу, ми хочемо взяти силу, ми хочемо повторити великий акт сходу Св. Духа. І до цього акту ми повинні приступити без вагань. Я не проти цих промов виступаю. Я виступаю проти того, що велика нерішучість у цих промовців. Що то є той акт – ті люди, які до цього часу висовували, що вони монопольно володіють владою – ми відкинули їх – ми сказали, що найвищий пастир є, і ми до нього йдем, і во ім'я його благодать зійде на нас. Це мусить бути необхідним переконанням. Так ви мусите мислити той великий акт – і тільки тоді він буде священним. Пам'ятайте про тверде визнання, цього потребував від людей сам Син Божий. Він Бог – не чоловік, а потребував цього визнання і тільки тоді давав тую благодать, коли [в] його вірили, і кожний раз запитувався, «чи ми вірим?», коли йому вірили, то він давав благодать. Ми мусимо вірити. Це мусить бути вільний порив до

---

* Так у тексті.

Нього, не те, що ми по черзі мусимо виставляти священиків, і вони мусять служити молебни. Ні, цього не треба, треба в душі мати віру, і тоді Бог дасть нам віру.

Мороз.

Поступила пропозиція припинити балачки, справа ясна.

Чулаєвський.

Пан-отець Теодорович сказав, що він у моїх словах побачив тінь сумління, маловірства. Я сказав те, що почував. Мені хотілось, щоб вся Церква влилась в одну молитву. Це не є маловірство, а порив молитвенний.

Босововк*.

Соборне висвячування архиєпископа всієї України є велике свято в відродженню православної Української Церкви. Воно мені мимоволі нагадує друге велике свято – свято Воскресіння Христового. Так само, як Христос після всіх своїх страждань воскрес і тим самим дав життя мертвим, так само і українська церква після своїх великих страждань воскресла до нового життя. На мою думку, після того, коли буде висвячений архиєпископ і дасть перше благословення нам, то щоб був проспіваний тропарь і кондак великого свята Великодня.

Протасів.

Я все ж таки настоюю на тому, щоб включити поклоніння мощам святого Макарія. Треба оддати почесть. Я просив би винести цю постанову.

Маляревський.

Крім того, наші вороги на кожному кроці будуть твердити всім, що немає благодаті в нашому висвяченні. Перш за все, благодать митрополита не вмерла з ним, бо то дух. Тепер виникає питання, як вони віднесуться до нашого висвячення. Коли вони не визнають благодаті митрополита Макарія, то вони повинні стати на сектантство. Ми знаємо, що до прикосновення пророк Мель...[2*][17] мертвого воскресив. Це буде великий козирь в наших руках. Вони говорили, що ми штунда, а коли ми при допомозі Макарія це вчинимо, то буде великий козирь в наших руках.

Шараївський.

Тут хтось запитав. *(Зачитує)*[3*]. Може, хто недочув як я говорив, – це щоб людина не втручалась в чужу єпархію.

Я хочу додати про мощі Макарія. Позаяк таке бажання є, то я пропонував би зробить хрестний ход кругом собору. Щоб воно відповідало нашим бажанням, ми зробимо так, перенесем мощі і вони будуть стояти весь час, а потім понесем мощі кругом Церкви.

Липківський.

Я ще трошки прибавлю, коли священики будуть посередині, то й мощі на середину перенести.

---

* Так у тексті. Правильно: Басовол.

[2*] Так у тексті. Можливо, Мельхиседек.

[3*] Текст відсутній.

Мороз.

Ніхто більш нічого не має додати? Перш за все, з приводу титула – архиєпископ Василь, митрополит Київський і всієї України.

Шараївський.

Архиєпископ ширше, чим митрополит. То от ми скажемо – митрополит Київський і архиєпископ всієї України.

Данілевич.

Тут архиєпископ є влада незалежна, цим він отлічається від іншого підлеглого архиєпископа, а митрополит це є титул інший, тому, який архиєпископ – не пишеться, титул йде за іменем, це є вельможенство.

Мороз.

Предложено так тітулувати – архиєпископ Василь і Митрополит Київський і всієї України. *(Одноголосно ухвалюється).*

Про чин наречення. *(Зачитує)**. Хто за цю пропозицію? *(Приймається).*

Ще була пропозиція про літа. *(Прийняти до відома).*Тепер ще пропозиція, щоб священики благословляли. Може, передати в президію до редакційної комісії? – Згодні? – Згодні.

Ще була пропозиція, щоб покладати руки, і була, щоб підіймати. *(Приймається – покладати руки).*

...[2*]

Як бути, коли ми покладемо руки на людей, які не знають цього? – вони здивуються.

Теодорович.

Треба о[т]ділити членів Собору. Я пояснення даю для того, щоб відділення членів Собору не розумілось, так би мовити, не так як слід. Відділяються як учасники члени Собору в великому акті, який ми будемо творити. Кожна віруюча душа має право присутності в цьому акті.

Мороз.

Тут є слово «кори[тись]». Я його зовсім не вжив би, бо трошки вийде негарно.

Чехівський.

Тут покоріння ніякого не може бути. Тут може бути тільки служіння вірою, любовою і надією. Таким чином я гадаю поставити служіння вірою, надією і любовою всеукраїнській Церкві.

...[2*]

Мені пам'ятається, що тут був доклад, котрий більш-менш накреслив права і обов'язки Собору, нормального життя і Церковної Ради, як виконавчого органу Собору, на той час, коли Собора немає. Я розумію так, і докладчик так розумів, що нормальний стан життя Української Церкви є управління Собором. Через те, що Собор не може постійно слідити і працювати, то він обірає на цю

---

* Текст відсутній.

[2*] Прізвище не вказано.

перерву виконавчий орган, котрий мусить виконувати тільки постанови Собору і більш нічого – своїх прав не має і я думаю...*

Мороз.

Прошу вас...*

...[2*]

Прошу мене не перебивати, я вношу цю пропозицію як юрист і хочу опреділити як член Собору мої права і обов'язки відносно єпископату. Коли єпископ вибірається Собором, то він підлягає тільки Собору. Я не згоден з пропозицією брата Чехівського, котрий каже, що він повинен служити вірою, правдою і надією – це по-Божому, коли ми живемо на землі...*

Мороз.

Ваша пропозиція.

...[2*]

Моя пропозиція – «я обіцяюсь служити і виконувати постанови Собору, но не Ради».

Мороз.

Про це буде справа, коли статут буде обговорюватись. Діло в тім, що Собор буде збіратись раз на п'ять років, а, може, і менше. Так що без законодавчої праці жить не можна, бо нове життя будується щоденно. Через це, коли у нас немає Собору, то вся влада переходить до Церковної Ради, яка збірається на Трійцю і на Покрову. Так що, безумовно, єпископ може підлягати і Собору і великим Зборам Церковної Ради.

Теодорович.

Я цілком підтримую погляд брата Чехівського. Що то є таке обітниця? – Це є юридичний акт. Тут мусить бути в кожному виразі, слові як можна більш змісту. І дійсно такий самий глибокий зміст можна найти тільки в слові церковному, а ті юридичні міркування, які нам подавав брат юрист , вони в свій час будуть уміщені. Крім того, у нас є ще постанова, що він є почесний Голова Ради, а раз він є Голова, то разом з тим Рада повинна керуватися і служити Церкві. Ото є той почесний стан, в якому ми мусимо мислити нашого архипастиря.

Боковин*.

Я підтримую те, що сказав зараз священик Теодорович. Через те, що які будем ми, такі будуть єпископи. Я хотів додати, що, очевидно, ми будем мати діло з живою українською Церквою – тут треба, щоб була назва автокефальної Церкви.

Мороз.

Буду голосувати внесок брата Чехівського «обіцяюсь служити вірою, любовію і надією Всеукраїнському Православному Собору автокефальної Церкви».

---

* Так у тексті.

[2*] Прізвище не вказано.

Теодорович.

Позаяк ми всі стоїмо на шляху народоправства, то внести – «народноправний». Тут треба підкреслити, що в устрію Церкви бере участь все віруюче громадянство – я за те, щоб було «соборно-народноправну».

Мороз.

Хто за таку формуліровку *(зачитує)*: «Обіцяюсь служити вірою, любовію і надією Всеукраїнській Православній Автокефальній Соборноправній Церкві»? (*Приймається одноголосно*).

Ще була пропозиція, щоб проспівати кондак і тропар великодний.

Теодорович.

Мені здається, що вжиття того чи іншого слова може бути пристосоване до тої чи іншої хвилі. Тут ми будем святкувати неповторимий поки що акт сходу Св. Духа і через те яку-небудь церковну пісню ми мусимо взяти.

Чехівський.

Я пропоную всі побажання дати до ухвали президії, яка буде обговорювати, і цим закінчити голосування – згода? (*Згода*).

Мороз.

Прошу уваги! Наш обраний архиєпископ Київський, митрополит всієї України доводить до нашого відома. *(Зачитує)**.

Тепер приступаємо до виборів кандидатів на губернії. Може, уже є намічені кандідати в кожну губернію, то прошу подати на записці до Президії.

Стороженко.

Я вношу пропозицію відкласти цю справу на завтра, бо прийдеться, може, закритим голосуванням вибірати, а це дуже затягне справу.

Мороз.

Ми ухвалили на Соборі поставити єпископів, яких можна буде, так що треба подбати якомога скоріше їх поставити. Треба прохати, щоб на завтра пропонували своїх кандидатів від губерній – тоді, може, зробимо перерву сьогодні.

Завтра літургія о 8 год. по сонцю. На літургії буде оголошено наріченння. Ще є пропозиція: повернувся п.-о. Орлик, щоб обрати його почесним членом Собору (*Одноголосно приймається*). Засідання оголошується закінченим до завтрашнього дня. (*Молитва*).

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 1 – 21; Ф. 3984 – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 1-18. Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] Ів. 13:34.

[2] *Олексій (Готовцев)* – вікарій Звенигородський Київської епархії у 1921-1923 рр.

[3] Відповідний за змістом вираз віднайдено не в посланнях ап. Павла, а у І Ів. 4:1.

[4] 5-е апостольське правило: “Єпископ, чи пресвитер, чи диякон не може виганяти своєї дружини під виглядом благоговіння. Якщо ж вижене, позбавляється церковного єднання, а коли залишиться непохитний у цьому, позбавляється сану”.

---

* Текст відсутній.

[5] 51-е апостольське правило: "Якщо... єпископ, або пресвитер, чи диякон... цурається шлюбу не заради подвигу стримування, а через гидування, забувши, що все дуже добре і що Бог створив людину, чоловіка й жінку, отже тим самим зневажає Боже створіння, тим то або виправиться, або хай буде позбавлений священського сану та й відкинутий від церкви. Так само й мирянин". 46-50 правила, що згадуються в тексті, не стосуються шлюбного стану.

[6] Питання про шлюб торкаються 6-е та 13-е правила VI Вселенського Собору.

[7] *Св. Макарій* – митрополит Київський у 1495-1497 рр., священномученик, архімандрит Віленського монастиря Св. Трійці. Замордований татарами під час подорожі з Вільно до Києва 1 травня 1497 р. в м. Скриголов Мінської губ. на р. Прип'ять. Мощі свмч. Макарія зберігалися в Софійському соборі перед іконостасом Архангело-Михайлівського притвору у срібній раці (дар митр. Євгенія (Болховітінова) в 1833 р.). День пам'яті – 1 травня.

[8] Влада мамонів – вираз взято з Євангелія від Матвія: "Не можете Богові служити і мамоні". (Мт. 6: 24).

[9] Повний виклад цього сюжету див. 2 М. Гл. 19.

[10] *Мойсей, Моше* – біблійний пророк, якому іудейські та християнські перекази відводять роль посередника між народом Ізраїлю та богом Ягве, а також засновника релігії іудаїзму.

[11] Перун (старослов. Перунъ) – в давньослов'янській мітології бог грози та грому.

[12] Мається на увазі *Михайло Вуяхевич-Височинський* (в чернецтві – Мелетій) (бл.1625-1697). Військовий писар у гетьмана Сомка. Після падіння останнього засланий до Московщини. З 1668 р. – генеральний писар у гетьмана Дорошенка, виконавець дипломатичних доручень. У 1683-1691 рр. – військовий суддя, а з 1691 р. – архімандрит Києво-Печерської Лаври.

[13] В угодах, що були укладені Богданом Хмельницьким з московським урядом в редакції 1654 р. ст. 12-13 стверджують канонічну залежність Київського митрополита від Константинопольського патріарха. За ними, обрання митрополита відбувалося шляхом загальних вільних виборів серед духовенства, старшини і народа. Але у новій редакції угод (1659 р.) за підписом Юрія Хмельницького ці статті відсутні. Натомість є ст. 8, за якою митрополит Київський має бути під благословенням патріарха Московського і "всея Великія і Малыя і Белыя Руси", "а въ права духовныя патріархъ вступати не будетъ".

[14] Це слова Ісуса Христа: "Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, – Я не руйнувати прийшов, але виконати". (Мт. 5: 17).

[15] Україна за станом на 1921 р. поділялась на 12 губерній: Волинську, Донецьку, Катеринославську, Запорізьку, Київську, Кременчуцьку, Миколаївську, Одеську, Подільську, Полтавську, Харківську, Чернігівську.

[16] Мт. 17: 20.

[17] *Мельхиседек* – цар Салимський, первосвященик (І М. 19: 20). Жертва Мельхиседека вважається прообразом пожертви Ісуса Христа. Апостол Павло у посланні до Євреїв говорить, що Христос є первосвящеником за чином Мельхиседековим(Євр.7:1-28) .

№ 9

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

22 жовтня 1921 р.

Мороз (*Зачитує листа до владики*)*.

Липківський.

Святий Соборе православної автокефальної вільної всенародної соборноправної української Церкви! Стала[ся] всемогутня, непереможна воля Божа [і воля Церкви].

На мене, поставленика вашого, впав жереб служіння святій Церкві нашій [в сані першого її архієпископа і митрополита]. Що ж мені, нікчемному, на це сказати? Як мені свою нікчемну волю ставити проти волі Божої, проти волі народу? Але, як ви тут часто казали, це твориться надзвичайна подія, якої ще не було в християнській православній Церкві, в цілій її історії. [А для надзвичайні події потрібна надзвичайна людина]. [Як] же я можу осмілитись взяти на себе тяжкий і трудний тягар, тягар [першого в служінні] наш[ій] Церкві Христовій? [Я – людина така звичайна, знесилена]. Одне те, що я зовсім не бажаю і не думаю бути Головою Української церкви. [Ні], хай Христос Спаситель буде Головою української Церкви. Може, Христу Спасителю угодно було триста літ тому назад зняти голову з Української Церкви, голову – митрополита старих часів. Може, це вгодно було Господу Богу зробить для блага нашого народу, для того, щоб терновим шляхом піднести до себе нашу Церкву, «освятити її [як] купіллю в воді», щоб [поставити її перед собою славною Церквою, що не має плями або хиби, або чого подібного, а щоб була свята і непорочна].

Отже, нехай Господь, Спаситель наш, і тепер буде Головою нашої Церкви, а я [тільки][2*] першим слугою [її], по слову Христа Спасителя: «Хто з вас хоче бути старшим, хай буде всім слуга»[1].

[Дивіться ж на мене, дорогі брати], як на останнього свого слугу, ви мене [не жалуйте], заставляйте служити Христовій Церкві. [Але який з мене слуга? Я старий, знесилений]. Отже, не надійтеся на мене, як на свого слугу: на себе надійтесь, [самі працюйте]. Де б ви не зібрались, перш за все закликайте [до себе] того невидимого Христа Спасителя, який сказав: «Де двоє [або троє] зібрались [в ім'я Моє], там і Я посеред [їх]»[2]. І тільки та думка і віра, що, може

---

* Текст відсутній.

[2*] Закреслено: "для того, щоб бути".

у вашій праці церковній по відбудові Церкви [нашої], може, та гадка, що хтось рахується [першим] слугою, буде хоч маленькою підтримкою [в вашій] церковній праці, – це мені дає тільки [сміливість], що я приймаю це служіння Церкві.

Дорогі брати, священики*, нашої української Церкви, до вас тепер мій щирий заклик і прохання – Іспросіть мені апостольське преємство через молитву всього Собору[2]* для [єпископського] служіння святій українській Церкві.

Дорогі брати, пастирі української Церкви, зрозумійте, що тепер твориться надзвичайне піднесення українського і всього християнського народу. Тепер народ здобув усі свої права, які Господь Бог кожному християнину дав. Ці права довго були одняті від народу. Народ тепер уже здобув право молитися на своїй рідній мові. Набув народ собі уже права господарювати своїм майном. Народ здобув уже собі право бути хазяїном у своїй рідній Церкві. Отже, і ви, священики, здобувайте ті права, які так довго були під забороною єпископського панування, які так довго лежали, більш 1000 літ лежали без дійства під тяжкою [рукою самовладства][3]* керовників Церкви. Тепер ми, пастирі, повинні ті права, права апостольські, що [одержали їх][4]* через церковне преємство, повинні здобути. Вони лежали 1000 літ мертвими, але благодать не вмірає.

Отже, дорогі брати, священики, закликаю вас і прохаю вас – зведіть свою душу, переробіться, перестаньте бути, як ви досі були, [«ніжайшими»] послужниками єпископів. Перестаньте бути послужниками, єпископ, [як сказав][5]* Христос, повинен бути вашим послужником. Я звертаюсь з щирим проханням [до вас] покладанням рук своїх і благодати священства [зведіть на мене благодать єпископського служіння]. Хай не ви будете моїми послужниками, а хай я буду вашим послужником. [Не] ви мене [повинні] слухатись, а я повинен – вас, [а найкраще – один одного тягарі будем нести і так виконаємо закон Христов][6]*.

Тільки глибока й [тверда] віра моя, що молитвою всього Собору через покладання рук священства зійде на мене апостольське преємство [Св[ятого] Духа]. Тільки глибоке переконання [і непохитна надія, що як] завтра ви всі об'єднаєтесь навколо мене грішного, так одностайно й надалі ви будете працювати по всіх кутках нашої Украї[ни] [на відбудовання і] життя наш[ої церкви, що як каже Христос «де труп, там зберуться і орли»[3], тільки щира любов до нашої рідної Церкви, до оновлення і життя нашого народу] це дає мені сміливість на обрання святого Собору, на заклик до мене шановного Голови Собору [відповісти]: «Дякую Богові [і] священному Соборові, приймаю це обрання і проти волі Божої й народньої нічого сказати не смію».

«Благословен Бог наш...» (*Моляться*). (*Акт наречення*).

---

* Закреслено: "і пресвитери".
[2]* Закреслено: "через українську Церкву Святу".
[3]* Закреслено: "фурою безвластя".
[4]* Закреслено: "дали вам".
[5]* Закреслено: "якого послав".
[6]* Закреслено: "і Ви мені повинні допомагати в правлінню, а я – вам. Трудно буде мені виконувати працю".

Мороз.

Засідання Всеукраїнського Церковного Собору розпочинається. Є деякі питання, які я вважаю потрібним докласти.

Нам необхідно обрати до складу почесної президії Якова Чулаївського, який надзвичайно багато положив праці. (*Одноголосно обірається*).

Також ще священика з Полтавщини Бакалинського необхідно обрати. (*Одноголосно обірається*).

На минулому Соборі Київщини наш Собор шанував отців ознаками своєї пошани. Там було сказано, що ці пошани набувають сили, коли будуть стверджені єпископом. Але до цього часу у нас не було єпикопа, і ці ознаки пошани не мають змоги виявитись.

Треба в знак пошани, щоб о. Шараївський мав право надівати митру. Я свідчу, що о. Нестор Шараївський велику зробив послугу. Тут можемо сказати, що нашому Собору діло вшанувати таких, як о. Шараївський, бо завдяки йому Господь Бог дав нам осягнути нашу працю. (*Згода*).

Ще є записка про те, щоб вшанувати тих священиків, які брали участь у голосуванні. Справа в тім, що вшанувати можуть тільки ті, хто знає це. Цієї великої рішучості, яку виявили наші пан-отці під час нашої боротьби, крім членів Собору ніхто не знає, ніхто не бачив. Тому я вважаю, [що] має право і може тільки святий Собор оказати почесть нашим пан-отцям. Є пропозиція, щоб всі священики, які брали перший раз участь у голосуванні, це дуже важливо тому, що ми були весь час у боротьбі, і хто горів цим ділом, той не покидав поля битви, поки не було перемоги.

Слава і честь тим, хто здобув цю перемогу. Через те заслуговують такої пошани ті пан-отці і диякони, які стояли на цьому шлях у перемоги. Є пропозиція, щоб священики, які брали участь у голосуванні, вважались протоієреями і щоб диякони вважались протодияконами. Їм надається право носити вищий ознак святості – орар.

Крім того, священикам, які мають сан протоієрея, щоб святий Собор благословив під час служби Божої вживати...*

Угодно ствердити Собору? – (*Угодно*). (*Стверджується*).

До черги дня. Ми мали на увазі намітити кандидатів на єпископів, яких Собор має обрати і поставити для Христової праці, для служіння. У мене були подані записки прізвищ осіб, які виставляються кандидатами. (*Зачитує прізвища*). Може, ми ці прізвища цілком і виставимо, а в неділю цю справу вирішимо?

Є ще пропозиція обрати в почесні члени Президії Стеценка й Демуцького (*Одноголосно обираються*).

Ми можемо заслухати головні доповіді. Ще мають бути такі доповіді. (*Зачитує*)2*. Може, святому Собору вгодно буде приступити до заслухання цих доповідей?

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

Доповідь про відокремлення Церкви від держави брата Чехівського.

Ще є пропозиція від Білоцерківщини – вважати кандидатом на єпископа о. Бржосньовського

Слово брату Чехівському.

Чехівський.

Не тільки є справи відбудови ієрархії і автокефалії Церкви, а є справи відношення Церкви святої до держави. Ця справа вимагає для себе пильної уваги. Ця справа – відокремлення Церкви від держави, – має цілий ряд подій історичних, які впливали глибоко на життя Церкви. Ми вже про це не раз говорили, як імператори керували життям ієрархії. Церква через те теряла свої основні риси. Ось через це нам треба ясно собі уявити і ухвалити, як повинна Церква ставитись до держави. З початку християнства, з перших днів питання це було вже поставлене в життя Христом на землі і потім воно проходить через все життя Христа до кінця. Ви пригадайте, браття, той момент , коли Христос був у пустині, готувався до проповіді, до свого служіння в Церкві, і там дух зла, дух тьми сказав Йому: «Поклонись мені, і дам Тобі у владіння всі царства землі»[4]. Христос одверг цю повагу*.

Далініше, багато разів і апостоли і еврейський народ ждали, що Христос об'явить себе земним царем і поведе повстання проти римлян. Ви згадайте той [мо]мент, коли Христос розломив хліби і дав їсти всьому зібранню людей навколо. Люди так були піднесені цим, що поділили голоси. Потім кілька разів питали ученики Христа: «Коли ти устроїш царство еврейське?» А далі його в цьому ж обвинувачували, що Він робить Себе царем. Націоналісти того часу казали: «Коли ми зоставим Христа проповідувати, то прийдуть римляни і ввесь народ переб'ють, то лучче хай він буде один забитий, ніж ввесь народ загине в неволі римській».

Значить, в ім'я національної боротьби вони предали Христа. І от в кінці суд уже відбувається над Христом, і там Його знов обвиняють в тому, що він робить Себе царем іудейським. – Це Той, хто казав, що «хай між вас не буде державного духа». І тут в кінці Свого життя, на суді, Христос знов перед усіма засвідчив, що «царство Моє не від миру сього»[5]. Ясно, звідціля, що не можна було Йому закинути цеї вини, що Він робить Себе царем Іудейським, коли Він багато разів відхиляв це.

На хресті було написано: «Ісус Назорей, цар Іудейський»[6]. Іудеї цього добивались, але коли Його розп'яли, то їх національне почуття було ображене, і пішли вони до Пилата і сказали: «Перепиши наново – напиши, що Він казав, що Він цар іудейський».

Після смерти, після воскресіння Христос знов зустрічав учеників, які йшли в село Еммаус. Вони кажуть Христу, не пізнавши Його: «Ми гадали, що Він був Месія, що Він устроїть Іудейське царство, а тут Його розп'яли»[7]. Їх надії державні не справдились. І дальніше, особливо у Іоана Богослова, говориться: «Світ і тьма Церкви не може бути змішана з звичайним людським, що світ [у

---

* Так у тексті.

злі] лежить, і через це Церква не може приймати в собі життя державне, порядки державні»[8]. Не може змішуватись Церква з державою. У Ветхому завіті держава й релігія були об'єднані, але то не було вищим завданням життя людського.

Новий заповіт відріжняється від старого тим, що тут розділяється Церква від держави. Але під впливом класу пануючих Церкву при Костянтині зробили органом панування патриціїв, панування вищих класів над меншими людьми. Іменно це об'єднання різних сфер життя робить неприродним устрій Церкви і держави. Церква має одні завдання, держава має другі завдання. Церква має своїм завданням освітити людей, розвивати їх думку, їх розум, з'ясувати волю й почування людей, тоді як держава має базу – матеріальну культуру, а не культуру духу. Церква стоїть на грунті повної волі, а держава не може бути без насильства, без примусової влади. Ніяка держава не може істнувати без органу примусу. Через це елемент насильства не може бути переведений в Церкву, бо Церква має завдання, щоб зовсім вільно приходили до Христа.

І от через що ми бачимо на протязі історії християнства, що сполучення Церкви й держави приводили до того, що ні Церква не виявляла свого природного життя, ні держава не показувала своєї дійсної сущності. Так, наприклад, візьмемо життя Візантії. Там Церкву вживали, як знаряддя для панування тої чи иншої верстви.

Так само і в Російській Церкві [її] вживали для панування поміщики та дворяни.

Пригадати часи інквізиції на Заході – ішов процес переливання грошей з карманів більш...* класи в кармани класи, яка стояла з духовенством на користь католиків.

Таким чином, підставою змішування держави й Церкви завжди являються інтереси пануючих класів. Відділення Церкви від держави, яке приходить силою розвитку життя соціяльного, це являється основною вимогою християнства, учення Христа, і учення апостолів. Коли ми ближче станемо до сучасного життя навколо, то мусимо засвідчити, що все-таки, хоч і відділяється Церква від держави, але взагалі відношення між ними істнують, вони не можуть бути знищені, бо осередком сполучення являється кожен зокрема індивідуум, кожна зокрема особа.

У лабораторії істоти чоловіка по законах психічних утворюється це взаємне діяння з одної і з другої сторони, і тут-то в індивідуумі стріваються ці дві сфери життя, крім того, на кордонах своїх відносин і там зустрічі ці...*

Що ж має Собор бажати в цім напрямку, що являється підставою для дальших відносин? Собор не може нічого сказати, крім того, що заповідано Христом, що царство Христа «не од миру сього» і не може бути сполучене з державою. Стверджуючи разом з тим, Собор не може бути рівнодушним до тих, хто хоче використовувати служіння Церкві для встановлення пануючих верств.

---

* Так у тексті.

У доповіді Голови Собору про стан річей на місцях було підкреслено, що російська ієрархія дбає за кордоном і тут про те, щоб авторитет монарха Церкви будувати знов таку мішану силу церковно-державну, яка дала б поворот до панування тих класів, які відійшли. Таким чином, ми не можемо відійти в сторону від цього питання. Ми повинні сказати, що хто серед нас буде йти до того, щоб повернути мішанину держави з Церквою, хто буде йти до того, щоб церковні елементи вертали до пануючих класів, той повинен вийти з Церкви, бо він одійме все найдорожче, що має християнство. Хто хоче змішувати чи з росіян, чи з українців – це все одно: Церква істнує тільки в організації єднання з бідуючим братом. Церква стоїть проти всякого поневолення, вона має завдання піднести до найвищої межі. Церква не може бути байдужою, коли нищиться життя людини – класовим, національним, революційним [шляхом], все одно – Церква не може поставитись рівнодушно до того, хто буде вносити панування.

Моє внесення [таке]: боротись зо всякою такою течією церковною. Це не значить, що Церква проповідує анархизм. Вона проповідує, що усовершенствування людини не може бути иншими заходами виконане, крім цього.

Звичайно, можуть прийти елементи з тим чи иншим настроєм, але вони мусять з цим боротись. У апостолів Іоана і Якова політичний настрій, а не церковний, коли вони просять посади у Христа. Христос каже – не знаєте, чого просите, бо церковні методи – це є чаша страждання[9].

Для того, щоб вороги людського життя не використовували святого діла, ми повинні ясно поставити в своїй ухвалі, щоб ніхто не міг піднесення Святого Духа зводити до знаряддя тої чи іншої форми боротьби. Не може бути...*

З другої сторони, підносячи волю людську, Церква разом з тим, звичайно, впливає глибоко на життя людське. Спочатку проповідь була неясна, коли в Церкву стали вступати патриції, то вони вносили з собою рабство. Рабство впало, в значній мірі, не тільки від економічно-соціяльних умов, але й від того чинника, який проповідувала Церква. Той, хто знов поверне в рабство вольного пущеника, той повинен бути виключений з Церкви. Таким чином, нищення людини у нас не може мати місця. Ми повинні йти за прикладом перших віків – там виключали з Церкви тих, хто поневолював.

Постанова Собору цього свідчить про те, що Церква, лише поневолена, не підіймала голосу. Через те ми повинні ясно зазначити в своїм дальшім житті, хоч ми не маєм постанов таких тому, що була пануюча держава. Ця ж держава, теперішня держава, яка поставила на свойому прапорі «З'єднання робітників і селян», вона не може відіймати права від Церкви. Виганяйте з свого осередку того, хто поневолює других людей. Це право Церковній Раді належить, і ми повинні до цього поставитись практично. Коли стара Церква, казенна, панська Церква Російська нічого не казала тим людям – християнам, які устріяли карні експедиції в 1905 р. по наказу Миколая II, ієрархи благословляли на це; коли йшли люде на всесвітню різню, ієрархи продавали віру Христову і бла-

* Крапки в тексті. Далі – нерозбірливо.

гословляли. Тим самим вона переставала бути християнською. Ми не можемо бути байдужими, і в цім ділі соціяльної сторони є сторона моральна і політична, і через те я закликаю Собор одностайно підняти знов той прапор християнства – хрест, на якому принесена була...* визволення проти всякого поневолення. Це нам треба ще для того, щоб ніхто не смів поріцати нас в тому, що ми не вибрали той чи инший клас, що українці захищають інтереси пануючих класів. Ні, Українська Церква повинна йти по лінії орієнтації на меншого брата, на біднішого. О, тільки таке єднання з меншим братом, таке єднання буде виконанням заповітів Христа. Таку Церкву ми, браття, повинні здобути. Я пропоную ухвлити такі постанови. *(Зачитує)*[2*].

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 82 – 88. Стенограма.

[Продовження]

22 жовтня 1921 р.

Святий Собор, як офіційний орган повинен, безумовно, в цім напрямку сказати свою волю. Яке його відношення до советської влади, яка існує на Україні. В останні часи кидається багато опорочуючих слів в напрямку нашого Собору. Говориться, що хочеться. Ми дуже добре знаємо, що це заходи наших ворогів, які стараються, щоб наш Собор був зірваний.

Безумовно, наш Собор повинен ясно сказати своє відношення, виявити своє лице. Ми дуже добре знаємо, коли ми будемо одговорюватись працею, нам далі будуть кидати обвинувачення, затемняючи наш Собор, а для того, щоб це висказати, ми повинні оглянути весь стан, який перебуває на Вкраїні. Скажуть, що це не наше діло. – Ми не повинні так дивитись. У нас істнує на Вкраїні совітська влада. Як ми будемо дивитись з точки погляду Христа, то ми мусимо сказати, що ми йдемо шляхом учення Христа і поскільки совітська влада має той же лозунг, ми, значить, не йдемо проти неї. Значить, ми ні в якому разі ворогами влади не можемо бути.

Голоси: Нащо це?

Докладчик.

Вибачте, я хочу висловитись. Негайною працею не можна відмовлятись. Ми рішуче мусимо заявити, що ми ніколи ворогами совітської влади не були. Ми йдемо по стопах Іисуса Христа. Прошу вставити ці слова в резолюцію: «Ми ворогами совітської влади ніколи не були». Собор ні в якому разі не йшов проти совітської влади і ніхто не може нам кидати подібні обвинувачення.

Чехівський.

Я взяв слово в порядку ведення дебатів. Питання не може бути поставлено, яке відношення до тої чи іншої влади. Ми не є політична організація. Инакше нам прийдеться говорити про відношення до всяких влад. Ми просто кажемо: «Ми не є ні політична, ні громадська влада, і хто вносе ці елементи до нас, той

---

* Так у тексті.
[2*] Текст відсутній.

порушує наші принципи». Це єсть тільки фраза, а основні принципові слова. Бо коли ми будемо обговорювати, то ми перейдемо цілком на грунт політичних спорів. Питання повинно розглядати, яке відношення Церкви до держави взагалі, а не Собору – до тої чи иншої влади.

Мороз.

Які наші відношення? Ми як громадяни – у нас одні відношення. Як громадяни Української республіки ми мусимо безумовно підлягати всім розпорядженням і виконувати їх не за страх, а за совість. Як Церква? – Церква від держави відокремлена. Церква не має права втручатися в справи держави. Вона може тільки молитися і жити праведним християнським життям. І з цього боку наші відношення ясні. Знову таки наш Собор скликаний з відому і розрішення совітської влади. Значить, і з цього боку відношення ясні. Ми не були і не будемо ворогами влади, і коли нам хочуть це накинути, то це даремна справа. У нас цього не було й не буде. Будемо ж балакати по суті, для якої ми сюди з'їхались.

Теодорович.

Святий Соборе! Після слів брата Чехівського мені мало що залишається додати, але вважаю своїм обов'язком освітити цю справу з історичного боку, з'ясувати відношення Церкви до влади, і на цьому, так би мовити, й закінчити.

Які відношення у Церкви до державної влади були в перші часи християнства? Відношення ці характеризувались тим станом, в який Церква поставлена зараз радянською владою. В перші часи християнства християнство не мало жодних зв'язків з державою. Але ж які наслідки того були? До наслідків я й хочу звернутися. Наслідки були дуже й дуже корисні. Коли християнство було визнано державною релігією, тоді й почався той зв'язок держави з релігією, який тримався далі весь час і закінчився тепер. Особливо держався він в законодавстві Юстиніяна. В цілім ряді новел можна бачити його думки про зв'язок церкви й держави. Шість новел кажуть про це особливо яскраво[10]. Коли авторитету єпископів потрібно стало підтримуватись чимсь більшим, ніж моральний авторитет, єпископи стали користуватись піддержкою влади для своєї підтримки.

З цього часу Церкву [влада] стала використовувати для своїх інтересів. Так ця справа виглядала в певні часи. Як же вона виглядала в нас, на Вкраїні? За часів князів Церква відносилась до держави, як у візантії. Церква була в дуже міцнім зв'язку з державою. З зовнішнього боку вона була в дуже поважному стані. Князі дуже держались її. Але ж у другій половині XIV в., власне з початку 1383 р., з початку...* унії[11]. Церква починає розвалюватись. Частина відійшла до Польщі, і та Церква, яка привикла до привілейованого стану, вона не зуміла знайтись в нових обставинах. І протягом XIV ст., і навіть до XVII в. Церква болюче переживає зміну тих чи інших обставин. Я міг би психічно порівняти ті часи з нашими. І тоді прийшла нова влада, і на житті Церкви це відчулось.

---

* Так у тексті.

Магнатство, яке тоді в житті грало головну ролю, розпадається, і Церква не має на кого схилитись. Бо вона не була зв'язана з народом, а з державними установами. Зараз Церква також болюче переживає зміну влади. Я говорю, головним чином, про ту, яка перебуває в нас, на Вкраїні, поруч з нашою. Зійшла та влада, повороту якій не буде. Але Церква була тісно зв'язана з цією владою, і Церква болюче переживає. Замість виявлення того чи іншого відношення Церква та зайняла вичікуючу позицію безсилля. Доволі привести маленький рядок документів, з яких ви побачите, яка Церква була близька до держави. Так, наприклад, «Церковная жизнь» Суворова[12], 42-43 статті законів. Можна було б ще привести документи, але це даремна річ. Можна ще вказати, що кожний єпископ при хиротонії мусив присягатись по такій формулі: «Обещаю во все дни своей жизни повиноваться законам...*» от Константина Великого встановленым. Безумовно, коли був з державою такий тісний зв'язок, то відхід її вона переживає дуже болюче. Як же це вдіялось? Народ не мав з Церквою внутрішнього живого зв'язку. Замість живого організму було щось мертве, непридатне для життя. По-друге, в історії всяка влада виявляє інтереси тої чи іншої класи. І ось наша колишня влада була виразницею інтересів вищих пануючих класів і позаяк Церква була навіть на послугах цієї влади, її зробили знаряддям для обслуговування цієї влади. Дуже багато говорив про це брат Чехівський – я не буду на цьому спинятись.

Як же ми мусимо віднестись до цього акту – відокремлення держави? Якого відношення вимагає наше християнське сумління? – Коли Церква в перші віки християнства залежала цілком від себе, то це був живий організм. Він сам у собі витворював енергію. Ми бачимо – 12 апостолів заснували 12 Церков в Римі, Азії, а потім в історичнім процесі християнство поширилось. Це було живе тіло, а самодіяльність витворювалась самою общиною. Вона жила, як сама хотіла. Це витворило ту міць, ту енергію, яка дала можливість організму поширитись. І от зараз, коли Церква відокремлена від держави примусовим актом, бо законодавча влада є завше примусова влада, Церква цим повернена в той стан, в якому пробувала в перші часи. Наша Церква мусить вітати це. Ми тільки жалкуємо, що раніш Церква була заслаба, щоб відокремитись. Життя Церкви мусить вільно розвиватись, в самому собі здобувати моці життя і енергії. І через це ми вітали владу за видання цього закону. Ми вітали, як дійсно християни. Цього вимагало життя самої Церкви, її висока гідність. Церква – то єсть небесне встановлення, яке почалось на небесах і там закінчиться. Життя наше то є тимчасовий шлях, по якому ми йдемо з неба до неба. Мета Церкви поза межами життя, і коли ми бачимо, що в державі міняються ті чи инші принципи, наша релігія не може змінятися з цього боку. Через те, пристосовуючи те, що не може змінятись, до того, що міняється, ми б знижували її. Церква мусить бути відділена від держави. Цього потрібує життя Церкви. Христос не може низводитись на землю. На землі в процесі творчості все міняється, а в Церкві – саме головне, воно ніколи не міняється і через це, кажу,

---

* Так у тексті.

з боку нашого морального сумління ми не можемо зв'язувати те переходове з тим, що не переходить, мету, яку ставить віра, з метою житьовою.

Мороз.

Надійшла пропозиція такого змісту. *(Зачитується)**.

Бакалинський.

Святий Соборе, я ще ні разу з вами не балакав. Мені трудно буде за три хвилини сказати. Мені хотілось би хоть раз сказати по цьому питанню. Я беру по цьому питанню слово, бо вважаю, що це буде основний нерв майбутнього життя. Мені здавалось би, що нелогічно Собору це питання так мало обговорювати. Я вважаю, що це питання дуже важливе. Ми живемо в той час, коли життя перевертається. І от ми пішли нарешті до релігії. Люди старого порядку кажуть, що в їх зосталась тільки одна галузь, де можна одпочити. Коли ми чуємо, що вся земля залита кров'ю, то люде шукають порятунку і бачуть цей порятунок в релігії. Іде переоцінка всіх цінностів економічних, політичних і т. д., а в релігії особливо важно, що ми переживаємо переоцінку цінностів формально. Того прихожани в Церкві нічого не розуміють, і коли тепер робиться переоцінка моральних цінностів, ми приходимо до морального відношення людей. В докладах братів Чехівського і Теодоровича ми бачили тільки освідчення цього питання з боку суто релігійного і з боку історичного. Коли Христос хотів создати свої християнські общини, то вони відогравали і велику економічну ролю. Я кажу, – коли тепер являються нові умови життя, то те, що ви учили в школах, тепер на це приходиться дивитись з нових боків і в новому освітленні. Це питання цікаве з того боку, що вони освітлювали з історичного боку, як вони проходили в других місцях і які мали наслідки там.

Потім ми знаємо, що коли Церква була вільною Христовою, морально братерською, то вона не трималась держави. Але ви знаєте, що Костянтин зробив Церкву державною. Як же Володимир Святий зганяв людей хреститись, то ми од цих батьків досі не були хазяями Церкви. І коли ми беремо зараз на себе висвячення єпископа, то нам здається, що ми беремо великі права на себе. Але ми беремо й великі обов'язки. Тут питання з юридичного боку, нові декрети про відокремлення Церкви, нова тактика відношення. Тут трудно встановити юридичні взаємовідношення. Я сказав, що нам трудно це встановити і що нам трудно це рішати, і я висловився б за те, щоб при Церковній Раді був орган правничий, який би в контакті з Радою, всі можливі непорозуміння нам розрішав. От для чого я вважав би потрібним це зробити. В закінчення скажу одно. Коли перше починався український рух в Церкві, то це захоплювало тільки частину людності, мрійників. Зараз же, коли ми підійшли до реформи Церкви, до справи пристали люде освічені; прийшли борці з народу, освічені, які знають те, чого, може, не знаємо ми, що казав Арістотель: «Геній – є терпіння. А де єсть терпіння і страждання, там справа...[2*] Там, де страждання, там правда». Згадаємо наших братів, які зробили велике діло і обновили свої

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

українські Церкви, де вони розвели велику діяльність всякої допомоги, де Церква була приютом для дітей, де були школи, «Просвіти»[13], лікарні, коли тепер, в часи бідуванння, ми бачимо, що люде вмирають без помочі, – так оце братерське життя, будучина нашої нової релігії, оце наша суть, і це є відокремлення Церкви від держави. Ви ж чули, що наш рух церковний іде й за кордоном і творить нове життя братерське в Церкві. Будучина нашої Церкви, брати, в будучині братерського життя, яке було заповідано Христом, показано в нашій історії і тепер стоїть перед нами, як завдання.

Стороженко.

Дуже цікавий доклад брата Чехівського на перший раз, коли вислухаємо, викликає такі запитання: Навіщо ломитись у відчинені двері, коли Церква від держави відділена? Але це тільки на перший раз. Далі ми побачимо, що доклад такий дуже потрібний. Питання йде не про сьогоднішній день, а про майбутнє нашої Церкви. Ми ж починаємо нове життя. Ми мусимо освітити ті шляхи, по яких мусить іти Церква. Коли ми подивимось в минуле, то побачимо, що Церква на протязі історії була зроблена знаряддям сильних миру сього. Я про це не буду дуже довго балакати. Але пригадайте, як недавно в нас, на Вкраїні канцелярія православного відомства боролась з сектантством. Як вони допустили волю сумління. Батюшка був безсильний – тоді він звертався до жандарма, і той брав їх туди, відкіля не швидко повертались. Далі, Іван Грозний[14]. Він наказував святити од 3 до 5 жінок, і Церква робила. Духовенство проклинало тих, відносно кого [його] примушували, як, наприклад, Мазепу. Тому, з одного боку, ми повинні освітити шляхи, а з другого, ми напередодні, коли зіллються всі Церкви, і ми мусимо внести туди наше нове. У нас сьогодні фактично здійснилось те, до чого людськість прагнула. І ось же, коли попутний вітер нашої Церкви подув, і держава не вмішується в наші діла, але в житті кожної людини бувають вітри і попутні і не попутні. Отже, попутній вітер сприяє росту колективу, а непопутній перешкоджає. Але Церква свого слова не казала, як вона дивиться. Отже, ми скажемо: Церква дивиться так, що це діло душі. Дух віри Христової, яка не знає ніякої влади. Вона знає тільки душу, дух, і ми стоїмо на тому переконанні, що й на дальші часи, незалежно від вітрів попутних і непопутних, Церква мусить бути відділена від держави.

Задорожній.

Коли я слухав річ оратора, то мені так неприємно стало і згадалось: коли я був малим, я поїхав з батьком на ярмарок. Він дав мені гривеника і сказав, щоб я купив собі гостинця. Я купив ситра, потім хлібного квасу. Осталось ще 2 копійки. Купив знов ситра. І коли пив ситро, забув, який був квас, а за квасом не помітив, яке було ситро. Зараз забув і ситро, і квас. Так приємно було слухати лекцію брата Чехівського, але коли стали говорити другі промовці, то я забув, що говорив брат Чехівський. У мене зробилась плутанина і я зараз не пам'ятаю нічого. Що там говорилось про відокремлення Церкви від держави? Ми їм дякуємо і кожний християнин мусить пам'ятати, що «Царство Моє не од миру сього». Я проповідую свободу, рівенство і братерство, а той, хто шукає власти, той є антихрист. Христос не проповідував власті, а рівенство, братерство. Тому

ми не повинні балакати ні про яку власть. Значить, нам коротко і ясно все. Не ясно тільки те, що лекція професора Чехівського змішана і я нічого не розумію.

Чехівський.

Справа з відношенням до держави дійсно не проста і не дивно, що не всі з промовців її зрозуміли. Вона складна, і особливо, після всіх подій історичних, які на протязі років не могли бути з'ясовані. І через те не можна сказати зараз так, що ми передбачаємо зараз братство, а дальше нам нічого не потрібно. Вийде, що ми будемо проповідувати вітієтизм[15] – безразличне (байдуже) відношення до того, що навколо нас. Ми тільки кажемо, що ми даємо основні закони боротьби, а як проти, то йдіть у другу организацію і там розбірайтесь. Ідіть у політичну организацію. Це ми повинні зазначити, щоб не змішувати одно з другим. А вічно змішують державу з Церквою. І тут ми бачимо зменшення цього. Ті закони, які стали на канонічному праві, вони стали на мішаному праві старої држави, і весь час одступали від них. Візьмемо любого к[?]...ста*[16]. Вони тепер не знають, як говорити і [що] думати. На основі цього каноничного права вони не можуть тепер говорити про устрій законної Церкви. Це питання має значіння глибоке. Моя резолюція має на увазі ясно зазначити, що Церква в даному разі йде проти змішення держави з Церквою, але разом з тим вона бореться також і з людьми своєї Церкви, які повертаються на старий шлях, щоб через Церкву впливати на вселюдське поневолення, яке має своїм завданням панування над людьми бо це єсть основна задача Церкви – визволення людської душі, а не поневолення.

До моєї резолюції було додано ще таке внесення, що після слів «вживання церковного життя для поневолення соціяльного» внести додаток: «всі, хто зловживатиме національним почуттям..» т. д. Що торкається цього додатку, то я приймаю його і приймаю його на таких мотивах: що коли ми не можемо погоджуватись з тим, хто вбиває душу людини через гноблення, ми не можемо й того вважати християнським членом нашої Церкви, хто пригноблює слово, яким ви хочете наблизитись до Христа. Так само ми не можемо вважати членом нашої Церкви гнобителя соціального. Так, наприклад, якби в ім'я єдності національної хто-небудь хотів поневолити класу, наприклад, робітничу, він ішов би проти Христової віри, бо Христос наказував мати метою «інтереси посліднього найменшого»: «прийдіть до Мене, всі трудящі і обременені»[17]. І через це той, хто в ім'я національного єднання пропонував би соціяльне панування, той був би ворогом меншого брата, або самого Христа на землі, бо найменший брат, той, хто страждає, той єсть Христос на землі. І той, хто прикриваючись чим би то не було, той не може бути членом дійсної Української Церкви. А це в наші дні дуже поширилось. Над цією темою дуже багато працюють і єднаються не по лінії пригнобленого брата, а в ім'я національних інтересів, прикриваючи тим класове пригноблення. Ця культура пригноблення є культура гнилизни. Вона не робиться культурою і в національному відношенні, вводячи в кров нації гнилі, розкладаючі елементи. От через що я цей пакт приймаю.

---

* Так у тексті.

Я вже розв'язав в кінці докладу свого це питання. Церква не одмежовується від життя політичного, економічного і всякого иншого. Вона не вживає заходів протидержавних, але, разом з тим, підносячи людську душу, не може терпіти поневолення, і коли кличе до визволення людей, разом з тим не стає на дорогу нищення тих чи инших державних форм. А через те апостол Павло говорить: «Робіть, раби, що вам кажуть»[18]. Він не оправдовуває цього, але він казав, що коли ти особисто будеш (розгорячатись) розпалюватись під впливом рабства, то ти його не переможеш, а морально розпадешся, бо ти тою крадіжкою не побореш свого господина, а тільки принизишся. Але коли ти, вільний, не піднімеш брата свого, то ти можеш бути християнином. Так ясно виходить з наказів його до багатих, де він каже, щоб вони зробили бідних своїми братами. Як він каже в свойому листі. *(Зачитується)**. Таким чином, християнство, хоч і не є політично-соціальна теорія, але воно не мириться з поневоленням пануючими верствами і з поневоленням людської душі. Ми знаємо, як приклад, що хто приймав християнство, відпускав рабів своїх. Перетворення світогляду церкви Христової веде до тих великих завдань, про які і соціальна наука говорить, а іменно: буде врем'я, коли не буде насильства. Не буде держав на світі цілому, як це каже наука соціально-економічного відношення. Буде врем'я, коли насильства не буде, сила держав одійде і останеться тільки громадська організація. Цю думку, перш, ніж наука, висловило християнатсво. Висловив Христос і його ученик, апостол Павло іменно в таких словах: «В християнстві все оживає...» і т.д.[19] (І Послання Коринтянам, гл. 15, стих 22)[2*]. От прогноз будучого розвиття. І наука соціальна так каже. Держава відпаде і зостанеться тільки громада. І через те, що основа християнства совпадає з наукою соціальною, ми ще з більшим правом повинні стати в оборону цього розвитку, щоб не принижувати справу життя. Я міг би дати відповідь і про те, що було у Франції, але, за браком часу я дам тільки коротку відповідь брату Бакалинському. У Франції підтримував церкву пануючий клас. І там не дало це наслідків більш творчих, бо церква у Франції мала зв'язок з пануючою владою, як і Російська церква, і користувалась своїми зв'язками з грошового й інших боків. Таким чином, відокремлення церкви від держави нічого в церкві не змінило. Панування церкви ще більш розширилось. Духовенство активно простувало до того, щоб взяти панування в свої руки. Вони провадили цілком мирські свої інтереси. Через це відділення церкви від держави не дало ясних наслідків у розвитку життя. А зараз ми кажемо, що ми, Церква, не хочемо мати в собі бази насильства, бази матеріальної, а ми йдемо шляхом апостольського навчання.

Мороз.

Голосується пропозиція. *(Приймається проти одного голосу).*

Тепер згідно з наказом, ми мусимо свою працю перервати. Значить, праця

---

* Текст відсутній.

[2*] Так у тексті.

буде перервана. Ще у мене є одна увага. Завтра у нас прийдеться [співати]* під час хіротонії «Господи, помилуй» і «На довгі літа, отче». Треба було б нам зробити співанку. Літургія почнеться о 10 год., закінчиться, певне, о 1-й год.

Пономаренко.

Шановне братство! Я, як вибраний Головою соборно-господарської комісії, мушу повідомити вас, що завтра з приводу такого гарного, урочистого свята ми надумали улаштувати братерський обід для всі членів Собору. Може, досить всіх не нагодуємо, але потрошку найдеться. Для цього ми хотіли б пропонувати Собору зробити добровільні пожертви. Ми просимо всіх. Обід буде там же, на Раді; варити будемо там же, де і зараз, і після пізньої обідні будьте всі на місцях. Я посажу коло вихідних дверей свого секретаря, він буде записувати пожертви.

Мороз.

Значить є пропозиція Голови соборно-господарської комісії устроїти братський обід. Вгодно буде Собору? *(Вгодно).*

Відносно пожертв Собор ухвалює? *(Так).* І коло входу буде сидіти людина, яка буде збирати гроші і записувати їх.

Твердохліб.

Маю пропозицію, щоб ті церкви українські, які маються в Києві, прийшли завтра до Собору з хресним ходом і людськістю.

Мороз.

Не знаю, чи можна буде це зробити, бо треба було б зараз повідомити про це владу. Значить, з приводу процесій – справа не може відбутись, бо вже не встигнемо взяти дозволу від влади. Отже, справа, здається, відпадає.

Відносно співанки – зробити її зараз після «Достойної».

Кінець дня 23/X[2*]

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 121- 129. – Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] Мт. 20: 26, 23: 11; Мк. 9:35; Лк.22:25-26.
[2] Мт. 18: 20.
[3] Мт. 24: 28; Лк. 17: 37.
[4] Мт. 4: 8-10.
[5] Ів. 18: 36.
[6] Мт. 27: 37; Мк. 15:26; Лк.23:38. Ів. 19: 19.
[7] Лк. 24: 13-21.
[8] І Ів. 15:19.
[9] Мт. 20: 20-24.
[10] Тут йдеться про кодифікацію римського права, яку здійснив у 528-534 рр. візантійський імператор Юстиніан Великий. Цей документ відомий під назвою “ Corpus juris civilis”, в якому окремими новелами надавались особливі привілеї християнській Церкві, зокрема нов. 137.

---

* Через механічне пошкодження аркуша кінець рядка неможливо прочитати.
[2*] Так у тексті.

[11] Мається на увазі Кревська унія (серпень 1385 р.), за угодами якої Литовська держава мала перейти на латинство.

[12] Видання не встановлено.

[13] Мається на увазі просвітницька діяльність українських церковних братств по влаштуванню навчальних закладів.

[14] *Іван Васильович IV Грозний* (1530-1584) – великий князь Московський, перший російський цар (1547-1584). Тут йдеться про 9 шлюбів царя, що відбулися всупереч нормам церковного права.

[15] Можливо, це слово "квієтизм" (лат. quiêtus – "спокійний", "бездіяльний") – богословсько-етичне вчення, що виникло наприкінці XVII ст. в католицтві. Ним проповідувалось пасивне споглядальне ставлення до життя, відмова від активної діяльності, підпорядкування Божій волі тощо.

[16] Можливо, "каноніста", тобто знавця канонічного права.

[17] Мт. 11: 28.

[18] Ймовірно: "Раби, щоб корилися панам своїм, щоб догоджали, не перечили, не крали, але виявляли всяку добру вірність...". (Тит. 2: 9).

[19] "Бо так як в Адамі вмирають усі, така само в Христі всі оживуть" (І Кор. 15:22).

№ 10

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

23 жовтня 1921 р.
[З 5 г[од]. веч[ора] до 8 1/4 [год]. по обіді].

Мороз.

У нас єсть деякі пекучі питання, які необхідно вирішити, бо часу вже мало, а праці ще досить остається. Ми управились поки що розлянути й вирішити до 11 пакту, а ще в нас залишається: «Рідна мова у Церкві» і т. д. Так що, браття, ще досить багато. Якось треба їх так розділити, щоб вони були закінчені в найближчий термін. Потім справа з єпископатом. Бог дав нам єпископа. Але нам треба подбати, щоб у нас було більше пастирів. І от ми мусимо обміркувати, скільки й де треба було б мати пастирів і кого туди призначити. Потім тут ще піднімалось питання про головне убрання єпископів. Нарешті, я сьогодні читав відозву Собору. Вона вчора була ухвалена нарадою, але ще потрібує остаточного ствердження. Це єсть біжучі справи, які, може, ми сьогодні розглянемо. Перше всього, я думаю, ми повинні заслухати відозву Собору і, може, ми ствердимо її.

Чехівський. *(Читає відозву)**.

Мороз.

Хто бере голос?

...[2*]

Треба змінити спочатку титул. [На][3*] «архиєпископа і митрополита Київського і всієї України».

Додати до священства і церкви "і инших членів Церкви".

...[2*]

Ще не мішало б упомьянути про надзвичайність цього акту для народу.

Мороз.

Собору вгодно затвердити цю відозву? *(Да)*. Значить, вона затверджується і передається в юридично-правничу комісію, щоб вона відповідала всім редакційним вимогам.

Тепер така ще справа. Тут де-які члени піднімали питання про надсилку привітання єпископу Пархвенію. На мій погляд, це слід зробити. Він був

---

* Текст відсутній.
2* Прізвище не вказано.
3* В тексті "Не".

першим перекладчиком евангелія[1]. Його іменем було спочатку багато зроблено. Те, що він в останні часи зійшов з свого шляху, то вже наша зла доля. Такі приклади знаємо ми і з Кулішем[2] і з другими діячами. Так що я вважав би, що нам слід від Собору привітати Пархвенія і побажати йому допомоги Божої в роботі на користь Церкви. *(Просимо).*

...*

Зараз єсть чутки, що він дуже хворий. Можна побажати йому видужати. *(Добре).*

Мороз.

Щоб всі непорозуміння, які ми маємо до епископату російського, від нього відокремити. *(Згода).*

Далі, ще де-хто подавав запитання, як буде з головним убором нашого єпископа. До цих пір манахи мали чорні клобуки, а инші – білі. Чи наш єпископ мусить мати убір, клобук, в церкві? Можна було б, щоб у єпископа був чорний клобук, а митра була з червоним хрестом.

Проф. Данілевський.

Коли ми придивимось, то побачимо, що наказ Господен каже нам, що ні духівництво, ні єпископат не мусить відріжнятись щодо одягу від инших людей. Але потроху витворювалась одіж урядова і, з другого боку, одіж звичайна в житті духівництва. Якщо ми подивимось на святі образи, хоча б Миколи Чудотворця, то ви легко побачите, що на давніших образах немає окремого обрядового одягу, який родився пізніш і зостався в Церкві Христовій. Тим паче не можна знайти якогось сталого одягу в його приватному житті. Тепер ви бачите, що духовенство відріжняється окремим одягом. Але коли ви звернете увагу, то побачите, що він навіть в російській Церкві не є обовьязковий у звичайному житті. Укажу на духівництво, яке виконує обовьязки при посольствах. Все Духівництво не носить ніякого окремого одягу. Воно носить там, за кордоном, цивільну одіж. Це властиво не тільки нашій Церкві, а навіть католицькому духівництву, одіж якого за кордоном являється обовьязковою. Вони за кордоном ходять у звичайному одягу. Як було за часів найсвятіших отців Церкви, найбільш відомі отці, як святий Амвросій, Августин, вони не мали жадного окремого одягу, який зьявився у єпископів, починаючи з 9-го століття Тільки з цього часу стали переважно призначатись в єпископи з ченців, а з 19-го вибирались тільки з ченців. В Раді Єпископів старший був також не з чернецтва. Так, наприклад, архієпископ Новгородський був зі складу духівництва білого. Таким чином, клобук, який пристав ченцям, він не може бути у нашого єпископа з білого духовенства. Вигадувати щось нове, на мій погляд, немає чого. Якщо ж знову будемо вигадувати якісь прикраси, то знову замісць спільного духовенства, замість душпастирів, вільно обраних і непримусово шанованих, у нас знову зьявиться якась окрема церковна верства з окремими прикрасами, і все повернеться до зовнішніх форм, до зовнішніх прикрас, а про живу, справжню віру всі забудуть. *(Дякуємо).*

---

*Прізвище не вказано.

Мороз.

Може, ми це питання віддамо в комісію, яка розглядає подібні справи? *(Так).*

Мороз.

Тепер – справа єпископату. В Президії Церковної Ради були з боку єпископату такі міркування, щоб наш Собор виніс таку ухвалу: Що на Україні утворюється 12 катедр. *(Читається)**. Решта буде организовуватись по волі місцевих организацій. Коли б ми це ухвалили, тоді було б питання, кого на їх обрати. Списки таких осіб єсть. Крім того, єсть ще кандидати, яких тут немає, але які висловили згоду зайняти катедру. Так ось, коли ми сьогодні обговорюємо, то я вважав би, що ця справа не жде. Нам треба организувати єпископат в найближчі часи. Я думав би, що зараз можна кожен день правити і поставляти одного єпископа.

І також з боку Церковної Ради єсть пропозиція установити кількість катедр, установити їх місця і обрати кандидатів, яких треба туди призначити. На мій погляд, заслуговує такої ухвали протоієрей Іван Тодорович. Потім, може, можна було б прохати нашого шановного діяча Миколу Левицького. Його треба, браття, обрати на Полтавщину. Там старий Пархвеній; був би й наш старенький. Далі, єсть ще другі. Ось отець Михновський. Може, ще другі. Може, й ми почнемо з цього?

...[2*]

Чесний Соборе! Я, крім цих катедр, пропонованих зараз по губерніях, я гадаю, разом з цим установити катедру для Київщини, тому що Київщина являється самим центром, відкіля пішла хвиля визвольного руху. Ще треба катедру в Уманському, Чернігівському і Канівському повітах, де є вже старі московські катедри. Я думаю, крім цих 12-ти, треба установити катедри ще тут і зразу ж поставити єпископів. От моя пропозиція конкретна. А там вже далі кожна губернія буде обірати собі єпископа.

...[2*]

На майському Соборі були виставлені кандидатури.

Зачоса.

Всечесний Соборе! На мій погляд, нам треба вибрати кандидатів по губерніях. А потім місцеві організації, так як це було вирішено на Соборі, деревні, міста, мають висловлювати побажання, щоб в кожному повіті мати свого єпископа. Це питання повинно вирішити дома. Може кожен повіт мати, може спільно два повіти. Про це краще побалакати дома. Що торкається губерній, то це ми повині вирішити зараз.

...[2*]

Спершу призначити губерніяльних, а потім – повітових, так і сказано.

...[2*]

Всечесний Соборе! З свого боку, теж пропоную висвятити спочатку на головні місця, але зауважую, що нам треба звернути увагу, що наші вороги

---

* Текст відсутній.

[2*] Прізвище не вказано.

тим користуються, що в нас не було єпископів і зараз всюди висвячують, щоб спровокувати цю справу. Таким чином, я пропонував би не відкладати цю справу, і на повіти призначити також зараз.

Малеча.

Я ненадовго займу вашу увагу. Я хотів би сказати, що нам не слід робити так, як російські єпископи, де єпископи сиплються, як "з рогу ізобілля". Треба, щоб [ця справа йшла повільно]. Треба туди призначати єпископа, де він потрібний, або може спричинитись до кращого ведення цієї справи, а не обтяжатиме. Зараз буду говорити про Херсонщину. Там зараз парахвій максимум 30. Отже, призначати єпископа в Херсонщину, для Одеської й Миколаївської губерні[й] зараз немає потреби. Бажано, щоб був тільки один єпископ. Я маю наказ від Херсонщини, щоб туди послали єпископа зараз, а при обміркуванні цієї справи вирішено, що єпископ буде в Миколаєві.

...*

Я хотів звернути увагу на те, на що звертав Собору Київщини. Бажано було б вживати назви катедр не ті, які вживають російські єпископи, а наші старі, колишні. Може, коли ми будемо будувати наші єпископства, то ми будемо вживати ці старі назви.

Чехівський.

Я гадав би, що ця справа буде вирішуватись після розгляду справи життя парахвіяльної Церкви. Зараз нам можна було б встановити, скільки треба архиєпископів. Діло в тому, що єпископська Церква наша буде робити цілком інакше діло, як раніш. До цього часу він підписував резолюції, був бюрократичним органом, і Церква висвячувала тільки того, хто пройшов стаж науковий. Коли по суті – єпископське служіння зовсім инакше. То служіння звичайне всіх вірних самої Церкви. Він повинен обьїхати ввесь приход не для контролю, а щоб знати життя кожного віруючого. З кожним віруючим бути в тісному сполученні. Перша Церква через те так пишно й розцвіла, що ця Церква жила будучим життям. Так що наша задача – щоб життя було повне, щоб єпископ навчав вірних і пресвитерів ученню Христа. Він мусить дивитись, у кого горить огонь душі. Він мусить стежити за тим, де ведеться якась праця, в якому селі єсть священик, який творить. Йому в навчання треба посилати людей. От через що ми не можемо зупинятись на тому, що в нас по губерніях будуть духовні губернатори. Нам на цьому спинятись не можна. Нам треба, щоб єпископ нічим не відріжнявся від людей. Щоб була одна одіж, бо одіж ця мішає бути віруючим. Таким чином, я дивлюсь на наші перші катедри, як на перші дороги.

Шакун (Поділля).

Любі брати! Справа набуття єпископату, намічення кандидатів по губерніях – справа надзвичайної ваги. Коли намітити їх і обмірковувати на місці, справа дуже рискована. Там, на місцях є досить міцні сили. І от іменно там ми мусимо їх обрати. Тут же треба обрати в самі необхідні головні місця, та й то не на всі.

---

*Прізвище не вказано.

...*

Я тільки запитаю, про що не зазначив попередній оратор. Як іменно ці кандидати будуть обиратись – тут чи там?

...*

Я пропонував би, щоб кандидати називались тільки по бажанню губерньских представників. Декотрі говорили, щоб проводились наші кандидати, а не другі. Далі, що торкається єпископів, яких можна обрати, то є думка, що можна обірати кого б то ні було. Не можна назначати єпископа без стажу. Колись, коли справа буде певна, єпископів можна буде висвячувати малограмотних і без стажу духовного чи громадянського, а зараз не можна.

Що торкається катедр, то обрати тільки в головніші місця – 2-3-5, а обірати зараз 12 головних не слід. Треба обрати тільки 2-3, щоб вони могли задовольнити нас на перші часи праці.

...*

Святий Соборе! Я хочу додати. Як видно, кожна губернія хоче мати свойого кандидата. Я придержуюсь тієї думки, що в свойому отечестві не можна бути пророком. Я гадав би, що єпископ мусить бути з другої губернії. Тоді діло, на мій погляд, стояло б краще.

Мороз.

Більш ніхто не бере голосу?

...*

Всечесний Соборе! Ви вирішили правильно справу набуття єпископату. Тепер нам треба забезпечити цей надзвичайний акт, щоб у нас була законна кількість єпископів. І от, дякуючи Богові, оден єпископ єсть. Для того, щоб не прибігати до надзвичайних умовин, нам треба набути ще одного єпископа. Намічаючи кандидатів по губерніях, треба знати, куди ж він приїде. Треба, щоб губернія приготувала йому місце. Як сказав зараз представник Херсонщини, що там не більше 30 парафій. Туди посилати єпископа рисковано. Тому пропоную – треба утворити катедри, але не посилати зараз єпископів. Щоб губернія сама затребувала! Ми наперед знаємо, що нам треба висвятити ще одного викарія, і цей єпископ надалі буде висвячувати нам єпископів.

Мороз.

Я хочу зробити де-які уваги. Перш за все, у нас буде панувати виборче начало. Але призначення Собором не порушує права цього, бо Собор є представник всієї України. Друге, – дуже бажано, щоб кандидати від губерній були вибрані там. Але це провести зараз дуже трудно. У нас питання мусить стояти так, щоб бути на всякий раз организованими, щоб зразу задовольняти вимоги. Безумовно, за місцевими организаціями залишається право обрати цих осіб. Ми посилаємо туди єпископів тимчасово, на час відсутности обраних. Третє, – тут вже було зауважено, що наші єпископи не будуть князями і помпадурами[3]. Через це немає нам ніякого жаху, що він буде там, де 30 парахвій.

---

* Прізвище не вказано.

Він буде простим священиком тільки з повною благодаттю Божою. Четверте, – безумовно, ми можемо дати туди єпископа, де єсть наші парахвії. В Києві, в Полтаві, в Лубнах і т. д. єсть парахвії. На Кременчужчині, в самому Кременчузі у нас нема парахвії. Була в Золотоношському повіті, єсть, здається, й зараз. На Катеринославщині в одному селі також є парахвія. На Волині парахвія є, та нема де правити. В Олександріївському Запорожжі* єсть парахвія. Буде єпископ, то буде діло. В Одесі єсть [парахвія], але її залишив священик, і навіть [там] не правиться. Туди неодмінно треба єпископа. Так що, в усякому разі, 12 цих катедр ми мусимо затвердити і дати туди людей, по змозі. Що торкається Київщини, то тут умови надзвичайні. Митрополит казав, що тут буде 14 єпископів. Нам треба призначити не менш. У нас знайдуться не гірші священики, ніж в російського єпископату. При цьому не треба губернських зьїздів, бо це візьме силу часу. Хай сама парахвія визнає, що треба єпископа. Таким чином, вважаю, що ждати не треба. Треба висвятити потрібну кількість єпископів.

Голосую. Чи Собор вважає потрібним утворити 12 катедр по губерніях? *(Ухвалюється одноголосно)*. Далі буде такий порядок, що парахвія буде обірати кандидата, а Церковна Рада буде його затверджувати. (*Приймається Собором до уваги*).

...[2*]

Я хочу сказати про Кременчуцьку губернію. Вона тягнеться на 240 верстов, починаючи від Золотоношського повіту до Олександрівського. Для одного єпископа дуже важка буде така губернія. Кременчужчину треба розділити на два повіти.

Мороз.

Може, ми на цій ухвалі зробили б перерву до завтрього? Тільки на завтра встановимо порядок дня. Наш архиєпископ сьогодні наморився і завтра не зможе висвячувати, а після завтрього зможе. Тому завтра можна буде обрати кандидатів. Так, може, завтра вже будемо діло не затягувати і почнемо з доповіді брата Чехівського "Життя парахвіяльних Церков"? Потім приступимо до заслухання постанов і далі, коли буде змога, – про фінансові справи і вибори єпископату. Вгодно Собору такий порядок? *(Угодно)*.

...[2*]

А що торкається майських кандидатів[4]?

Мороз.

Ми їх обговоримо завтра.

Мороз.

Може ми сьогодні обговоримо. Цей кандидат мусить бути священик, бо мирян треба виводити в диякони і священики. Можна було б просити о. Федоровича[5] *(Згода)*. Попереду треба Шараївського. *(Шараївський відмовився)*. Негаразд. Будемо просити п.-о. Шараївського, в першу чергу, а потім Федоровича. *(Згода одноголосна)*.

---

* Так у тексті.
[2*] Прізвище не вказано.

...*

На мій погляд, було б бажано зібрати автографи священиків, які брали участь у висвяті єпископа.

Проф. Данілевський.

Нам треба скласти документа, який свідчив би, при яких обставинах відбувся акт хиротонії і хто в цьому брав участь. Я не пригадую спеціяльної назви. Це складається хиротоніяльний акт і всі, хто брав участь в ньому, підписуються під ним.

Мороз.

Може, ми будемо прохати шановного професора скласти проекта такого акта. І ще будемо просити – акта для висвяти священиків.

Мороз.

На цьому засідання переривається до завтряшнього дня.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 130-136. Стенограма.

К О М Е Н Т А Р І

[1] Парфеній (Левицький) не був перекладачем Євангелія українською мовою. У 1906 р він домігся видання перекладу Пилипа Морачевського, який був відредагований комісією під проводом самого єпископа Парфенія (Левицького).

[2] *Куліш Пантелеймон Олександрович* (1819-1897) – українский писменник, історик, етнограф, літературний критик і перекладач.

[3] *Помпадури* – від імені маркізи де Помпадур, фаворитки короля Франції Людовика XV. Російський письменник М.Є.Салтиков-Щедрін (1826 – 1889) використав це ім'я в своєму творі "Помпадури і помпадурші", де висміюється пихатість та зарозумілість міністрів і губернаторів.

[4] На травневому соборі Київщини було обрано кандидатів на висвячення. Див. ч. II, док № 12.

[5] Тут: Теодоровича.

---

* Прізвище не вказано.

№ 11

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

24 жовтня 1921 р.

(Молитва)

Мороз.

Слово брату Володимиру Чехівському.

Чехівський.

Браття, я вношу пропозицію послати двох священиків до архиєпископа і запросити його на наш Собор, зустрінути його, як звичайно, достойно і на довгії літа, отче.

Мороз.

Будем прохати пан-отця Теодоровича і ...* До мене поступила заява о. Житника про те, що він не погоджується з останнім наказом і мусить *(зачитує)*2*; аналогічна заява о. Зінчука і о. Конона Бея. *(Прохання задовольняються)*.

Далі, наш шановний працьовник о. Грушевський пише, що він не має змоги через хворобу взяти участь в праці Собору, але вітає і бажає всього найкращого в нашій праці. Я гадаю, ми будем теж вітати його. – Згода? *(Згода)*.

Потім багато заяв поступило про дозвіл відьїзду з Собору. Я гадаю, що це треба передати Президії, і вона сама буде розглядати цю справу, бо, очевидно, тепер заяв багато буде і Собору внимання цим не слід одволікати. Ще є привітання священика Борецького[1] з Поділля.

Можемо перейти до черги дня. Вчора ухвалили заслухати доповідь Чехівського – «Життя парахвіяльних Церков».

З приводу поставлення Собором єпископів. Ми вчора це питання обговорили й вирішили, щоб сьогодні остаточно провести в життя. Я учора доповідав, що, на мій погляд, нам необхідно в першу чергу вирядити на села наших міцних і щирих працьовників. З цього боку – всі ті єпископи, яких виставить Собор, вони матимуть великий авторитет, – щоб під цей час було рукоположено кілька єпископів. Учора було вирішено, щоб просити отця Нестора Шараївського.

Шараївський.

Не можу бути єпископом. Може, пізніше погоджусь, а зараз не можу.

---

* Крапки в тексті.

2* Текст відсутній.

Чулаєвський.

Я пропонував би просити о. Шараївського всім почесним Собором. Нам треба, щоб у Києві завжди були два єпископи, котрі могли б висвячувати...*

(Входить архієпископ Василь. («Достойно [єсть]»).

Липківський.

Святий Соборе! Сьогодні вперше я прийшов на велику святу працю, як обраний вами ваш архиєпископ.

Дякую Господу Богу за вчорашній день, за те, що Він допоміг такому піднесенню нашої справи, нашого [церкового][2*] устрою. Дякую Господу Богу за наш святий Собор, що Господь Бог дав йому стільки віри, рішучости, що він одностайно прийшов на цей, може, вже останній, революційний крок в нашому церковному [відродженню][3*]. Ми вже скільки літ скинули державне ярмо, а учора ми скинули ярмо самодержавства духовного єпископату. Ми тепер не тільки вільний народ, а й вільна Церква. Скинувши з себе ярмо чоловіческьке, ми повинні взяти ярмо Христове, і перш за все це Христове ярмо вгодно було вам покласти на мою слабу шию, на мої плечі. Але я не боюсь ярма Христового, бо Христос сказав: «Ярмо Мо[є] приєм[не] і [тягота] легка»[4*2]. Але це ярмо буде [ще] легче для мене, як ви [всі] будете [мені] допомагати, [щоб одностайно всею Церквою нести його].

Отже, дорогі брати, візьміть і ви на себе ярмо Христове після того, як скинули ми з себе ярмо державне. Будьте й ви благовістниками нашої церковної волі.

На вашу святу працю, що на Соборі, на вашу ту святу працю, яку ви, я певний, поведете по-за Собором, для піднесення нашої української Церкви, я даю вам своє перше архипастирське, вірте, що не начальницьке, а щиро-рідне, [отецьке] благословення. *(«Іспола еті деспота»).*

Мороз.

Слово брату Чехівському по його доповіді.

Чехівський.

Сьогодні на порядку денному вимоги життя парахвіяльних Церков. Ми вже знаємо, браття, що вся Церква Христова складається іменно з тих парахвіяльних Церков, бо кожна парахвія то є основа всієї Церкви. І через те устрій і життя кожної парахвії має назвичайне значення для всієї Церкви. Як улаштовано життя парахвії, так буде улаштовано й життя вселенської Церкви, бо тут, у самій парахвії, твориться освячення життя людського. Тут, в глибині народнього життя, проходить той процес, коли людська душа освіщається, коли здійснюється те, для чого прийшов Христос – поновлення людських душ, відродження їх, приєднання їх до Бога. Через те вся суть іменно в тому, як іде життя в праці. Це є база, це є основа.

---

* Крапки в тексті.

[2*] Закреслено: “духовного”.

[3*] Закреслено: “вихованню”.

[4*] Закреслено: “ярмо йому приємно і тогда легко”.

Коли ми глянемо на життя Православної Церкви перших віків, то повинні зазначити, що тоді кожна парахвія мала свого парахвіяльного єпископа.

Тепер, собственно, наші настоятелі виконують те, що єпископ виконував. Раніше в кожній парахвії був єпископ, пресвитер, парахвія мала всього 24 чоловіки. Так, наприклад, візьмемо село наше, де є людей 3 000 чоловік, – така була парахвія в Єрусалимі, там були всі апостоли і диякони, потім утворився пресвитер. Таким чином, повнота ієрархії потрібна навіть і в парахвіяльній Церкві, для того, щоб у нас не було такого розуміння, що от поставлений оден начальник, настоятель, а то всі підлеглі. Ні, таке розуміння буде державне, не християнське. Христос говорив, що всі повинні поєднатись і бути як одно. І от в перві віки всі парахвії засновувались так, що всі організовано підтримували діло єпископів. 12 єпископів розбірали всі спори між вірними, як от пьянство і т. и. Це був суд. Диякон перший повинен був сказати, що заслаб такий-то брат на таку-то хворобу. Це не був донос з боку диякона, а він був як фельдшер, для того, щоб доктору сказати, щоб дати допомогу. Пресвитер тоді йде і говорить, як то сталась та слабість, як врятувати людину від цеї хворости. Таким чином, одні 12 допомагали лікуванням, а другі 12 допомагали господарству.

Характеристика священика. Ксьондзи мають надзвичайну владу над парафіянами, але вони не втручаються в самодіяльність Церкви. Самодіяльність парахвіяльних Церков вимагає всю повноту душі. Ми в цьому напрямку і повинні йти, бо зло це таке велике – ви знаєте, скільки зла, скільки хижацтва. Через те робота над душами людськими є безмежна. Вся повнота ієрархичного устрою повинна належати основним Церквам, з яких складається всесвітня Церква. Не може бути, щоб тільки оден начальник розпоряджався – він повинен тільки організувати й навчати. Батько вчить своїх дітей, мати вчить своїх дітей, дорослий вчить сиріт, сильний духом допомагає слабому духом, а священик тільки керує. Він цим підтримує те навчання, яке повинні нести парахвіяне. Він повинен тільки керувати, він повинен управляти життям в своїй парахвії Таким чином, це перве, до чого ми повинні йти. Парахвіяльна Церква повинна йти до оновлення церковного життя. Місцевий єпископ, який об'єднує кілька парахвій, щоб полнота життя була у кожної парахвії, а не бюрократичний лад, який було заведено при старому режимі.

Що торкається прихожан кожної парахвіяльної Церкви, я повинен зазначити, що навчати – це діло тільки пресвитерів. Це неправильно, браття.

У першій Церкві кожний віруючий приходив з молитвою натхненною і тут же він її говорив. Кожен приносив, що міг. Це ви побачите у посланні апостолів. Перша Церква була повна життя внутрішнього. Кожен виступав і давав щось своє, а єпископи лише керували навчанням. Це були органи, які концентрували ці навчання, а не монополізували. Пізніше вже була введена монополизація. Вчитель давав свою проповідь писану і вона йшла на цензуру, а потім вже читалась. Ви чули, що книжка слова Божого була запечатана сьома печатями, і Дух Святий був оточений тими людьми, які закріпощені – були кріпаками. Між тим, як можна виконати той основний закон Христа, з яким Він звертався до людей, – ви повинні нагодувати голодного, ви повинні

дати пити тому, що має жажду, повинні допомогти тому, хто потрібує вашої допомоги. Коли на страшному суді буде вимагатись відповідь, Христос скаже: бачите – ваш менший брат знесиливсь, чи ви словом йому допомогли? Ви ж єднались зо Мною, ви мали Моє євангелля. Я життя Своє оддав, Я оддав кров Свою і Себе Самого. А чи ви того голодного духом нагодували? Це кожному вірному буде сказано. І кожен вірний мусить дати хліб духовний і хліб навчання, і тоді тільки збудується те, про що апостол Петро пише, що ви царське священство, незвичайне священство[3].

От через те, браття, як не ви, кожен вірний, то хто? Як не тепер, то коли ви будете спасати своїх братів, які в темряві живуть? Це не якась видумка, це не є мистика, утопія, це настояща дійсність. Каже психолог – коли аналізуєте сучасний стан, то ствердіть. Візьмемо життя робітників в Чикаго в Америці; прочитайте «Дебрі»[4] – тут страшна тьма духу людського. І от це життя ми призвані підносити, це є дійсна реальність. І от через що, браття, над цим кожній парахвії треба глибоко подумати, це не є характеристика парахвіян, які приносять гроші і беруть собі прощення, ні, браття, ті, котрі кажуть тільки «Господи, Господи», не ввійдуть в царство Боже; тільки хто творить волю царства небесного, той досягне життя вищого[5]. От через що ви повинні над цим подумати, щоб в кожній парафії підняти дух, любов і братерство, щоб не тільки давали гроші тим нещасним, які стоять коло воріт, ні, – не цим. Коли ви закладете при кожній парахвії орган, тоді ви через той орган будете підносити проповідь Христа.

Такий орган вже заснований тут, при тій парахвії – храмі, в якому ви зараз засідаєте. Тут заснований орган робітників слова; мета їх така – об'єднання всіх вірних парахвії, які хотять посвятити себе служінню слова, які хотять самі піднестись і другим допомогати. Повинен вам зазначити, що цей орган, який істнує два місяці, вже вияснив, що серед робітників, селян і інтелигенції є новий настрій, який прагне дійсно до вищого нового життя Христового. Вже де-хто з учнів робітників слова почав виступати з проповіддю і у других парахвій, на село йде, почав проповідувати слово Христа. Старі, молоді, жінки й чоловіки сходились і разом підносились до Христа. Учили на памьять слово Боже – євангелля і вимовляли його з надзвичайним почуванням.

Такі органи повинні бути при кожній парахвії. Кожен священик повинен дати напрямок цьому органу, а кожний вірний повинен допомогти. Орган робітників слова при храмі Сохвії здобув собі першу фундаментальну бібліотеку, щоб мати склад книг по всіх предметах відення. Создання бібліотеки в кожній парахвії можливе, навіть у всякому темному селі. Треба тільки цю роботу зорганизувати і викликати з людей парахвії краще вогниво, яке можна знайти серед людей простих, – там є люди міцної волі.

На протязі останнього року, коли прийшлось мені працювати по тюрмах, селах і городах, повинен зазначити, що найбільше горіння духу я бачив серед простих людей, через те не думайте, що в темному селі не можна утворити орган робітників слова. Не думайте, що ви нічого не знайдете. Коли ви не знайдете книжок, беріть кращі проповіді, не бійтесь російської мови, пере-

кладайте твори, в яких правда говориться, які промовляють до серця. Перекладайте їх і користуйтесь ними. І таким способом, способом самодіяльности ви підіймете вогонь – життя. Це є велика задача, і можлива й реальна задача, тільки за неї треба взятись. Разом з тим, крім дороги навчання, є ще дорога читання в церкві. Для того, щоб це читання не було аби яким, для того треба, щоб до читання церковного готувались робітники слова. Бо не в тому справа, щоб голосно читати, а в тому, щоб всю душу передати в читанні, щоб передати розуміння Христа, страждання Ісаії-пророка, ті любовію перейняті строки, – то велике мистецтво. То не просте мистецтво, що взяв, деревьяним голосом прокричав стихи – треба так читати, щоб ти сам горів тим духом, яким горів Іисус Христос. Є книжки, які допомагають мистецтву читання, і ті книжки треба також використати. Це книжка Ревуцького[6] і инші книжки. Крім того, велика сила не тільки слов читання, а й спів. Ви знаєте, браття, що в тяжку хвилину свого життя, коли заснував Церкву Христос, коли Він єднався з своїми учениками, – Він вийшов з зібрання на тайну вечерю і співав*. Спів – то велика є сила, він глибоко виявляє людський настрій, він передає відчування, навіть дитина відчуває. Думку можна не розуміти, а пісня передає цей настрій. Чого ми всі так радіємо, коли чуємо: «Христос воскрес»? – бо в мелодії закладена віковічність, вона передає віковічний настрій. Люде зробили з нього пісню переможню духа злого. І от через це, браття, не можна ставитись до співу, що це є тільки задоволення. Я чув прохвесора думку, який казав, що мені важно, щоб все було прочитано, а спів – це задоволення естетики. Ні, браття, це глибоке навчання, безпосереднє навчання співом людської душі, через те спів треба ставити також на велику висоту. Треба викидати з співу тільки те, що являється мирським придатком*. У деяких композиторів російських нема релігійного почування, а є тільки зовнішнє. Треба йти тут шляхом утворення народних хорів. Ще за часів Богдана [Хмельницького] утворювали народні хори і так український спів підняли, що він і тепер лунає по цілому світу. Не оден народ так велико не підняв свій спів, як наш. Наш славетний Кошиць[7] викликає здивування всього світу. Ні оден оркестр в світі так не співає й не передає, як Кошиць, українські співи. Це є велике будування людських душ. Ви повинні поставитись так, щоб кожна парахвія йшла до того, щоб утворити народній хор, який би підносив славу Вишнього Бога на цілий світ.

Значить три основних галузі повинні розвиватись у парахвії.

Далі, ми не можемо обмежуватись казенною благодійністю, яка була до сього часу. Ми повинні дбати не тільки про дух, но й про тіло людське. Через це ми повинні подбати, щоб в кожній парахвії не було нищіння, не було тих, хто голодує. Це позор і сором парахвії. Такого стану не може бути. Ми повинні допомогти кожному, самі повинні піти назустріч, бо не кожен скаже, що він голодує, повинні допомогти йому чи то хлібом, чи дати йому заробити, но щоб не було такої страшної картини, яку малює Іван... [2*8], наш письменник, коли батько від голоду – вмісті з матір'ю не міг дивитись, як діти вмирають від

* Так у тексті.

[2*] Крапки в тексті.

голоду, – він зарізав своїх дітей і з'їв їх тіло. Це факт, це було в Галичині. Таких [мо]ментів не може бути. Бо ми всує будемо називатись християнами, коли не буде того органу братерської допомоги, який буде знати, хто страждає від голоду, хто близький до того, щоб накласти на себе руки. Ми повинні прийти і зупинити його, вивести з темряви його. Це не можна класти на священика, кожен вірний повинен дбати про життя других. Значить, крім органа слова, читання, співу, повинен бути орган братерської допомоги. Я вже говорив, що повинен бути орган суду братерства, щоб підіймав життя людей на вищий ступінь.

Для того, щоб справа парахвій підносилась вище, щоб ділитись тим придбанням, будуть служити зьїзди всякі. Тут ми, браття, зараз ділились нашим життям: от всі ці зьїзди будуть служити також тому, щоб кожна парахвія ділилась своїм надбанням.

Крім того, треба, щоб кожна парахвія подумала про те, кого поставити кандидатів на священиків, дияконів, вчителів, того, хто читає й т. ин. Для цього треба, щоб кожна парахвія посилала своїх членів на ті курси, які будуть утворюватись по центрах України. У нас відбулись тут курси, а тепер будуть другі. Було чоловік 60 на курсах з ріжною освітою, з ріжним настроєм. Люде які прослухали курси, робились сильнішими. Через те кожна парахвія повинна поставити заступників діячів освіти, релігійних пастирів й инш. Перш було инакше устроєно по казенних семинаріях – там дисципліною виховували не християн, а послужників, робітників влади. Виходили звідтіль невіруючі, атеїсти. Самі учні в семінарії сміялись над релігією. Головне завдання тут було тільки служіння цареві. У 80-х роках в Київську академію приїхав був представник Синоду і каже: «у вас у будинку студент писав відозви по політичних питаннях, і того студента у тюрму забрали а...»*. І професору філософії Лепецькому було сказано, що він не правильно веде філософію тому, що студент пише політичні відозви. Оце було головною ціллю їх приїзду. Я сам був педагогом і пригадую засідання педагогичної ради семінарії, де...* [один] сказав: «Надо поставить 4 за хороший характер» а другий казав «поставьте мне хоть палку начальником – я буду слушаться». Таким чином тоді виховували не пастирів, а послужників, і таке підготування не давало своїх результатів. Тут я стріваю зараз діячів віри Христової Церкви дуже не багато з семинарії, яких я знаю. Де ж ті, хто одержав від народа средства і сили, хто жив на кошти народу, де вони, чого їх голосу не чуть? Через те, що та система підготовки була бюрократична. Тепер инший буде шлях – іменно кожна парахвія буде виставляти своїх робітників і посилати їх до тих приходів, де є пан-отець, і який своїм навчанням підноситься навкруги; посилать туди, де вище стоїть ця справа, де буде підноситись життя людське і не буде того, що ми мали до сього часу, іменно – каст, а з другого боку, стадо, яке не підноситься до віри Христової.

Чому така тепер боротьба велика проти відродження української Церкви? – тому що і вище духівництво російське і з ними її прислужники дбали не про

---

* Крапки в тексті.

Христа, а про те, щоб разом з пануючими сферами бути. Ви знаєте, що не ставили українців митрополитами, тільки тепер, в останні часи, стали призначати.

Тільки одкриється де-небудь на Україні парахвія, як одразу уже получає – посаду з Тульської губернії, або иншої російської губерні[ї]. Стоїть пригадати список Київського духівництва – всі фамилії російського духівництва, яке йшло по родинних зносинах і утворювало привилейований клас і яке так ворожо тепер ставиться до духівництва. Потім їм давали 20% надбавки на Україні, так що вони всі сипали сюди. Який-небудь Матвей у Камьянці з 20% надбавки наскладав грошей і збудував собі домок у Камьянці. От тепер вся ця класа вороже ставиться до того, щоб розвинулась парахвіяльна Церква, і будуть казати – як мужики будуть проповідувати слово Боже, можуть тільки пани семінаристи проповідувати. От зумисне перегляньте списки фамілій і ви побачите одні тільки російські прізвища, які прийшли з пануючою верствою і ніколи вони не дбали про самодіяльність приходу. Вони йшли не ради відновлення життя Церкви, а ради користи. Припомнились слова поета Василя Мови[9]: «Заради користи, заради...»*

Так от чого «Україна – кругом сирота». Так от, бачите, що боротьба з цими іудиними учіннями мусить бути тільки піднесення самодіяльности парахвіяльних Церков. Тільки так ви визволите творців Церкви. Поет Шевченко вийшов з кріпацької сімьї і став життям народу. Коли в поезії це можливо, то більш ще можливо у церковному житті. Через те, браття, є основна вимога: Ні від кого нічого не доб'єтесь, а підносьте самодіяльність кожної парахвії. Я вношу таку пропозицію *(Читає)*[2*].

Оце моє внесення. Прошу вибачити, що затримав. Будівля парахвії є основа; коли ми поставимо фундамент, тоді життя останніх Церков буде йти легко. Коли життя парахвій піднесеться високо, тоді справа української Церкви буде забезпечена. Світлом своїх парахвій ми повинні освітлювати і навкруги всього життя.

Коли хто хоче мати список тих книжок, які тепер може рекомендувати наука, то це можна мати у секретаря робітників слова.

Мороз.

Обговорюється доповідь Володимира Чехівського, тільки що заслухана. Слово Рклицькому.

Рклицький.

Побожні християни. Наше вчорашнє свято і доповідь, яку ви тільки що чули, викликали в мене багато думок. Я хочу ними з вами поділитись, як дозволите.

Підводячи підсумок того, що я вчора тут бачив, чув і, по змозі, брав участь, – сьогодні великдень духа, сьогодні на Вкраїні воскрес Христос, і перемогу одержало слово. Дійсно, мені на думку спала надзвичайно стара історична подія. Історичність, власне кажучи, Церкви Христової; з приводу цих думок я

---

* Так в оригіналі.
[2*] Текст відсутній.

записав, що перевагу одержало слово. Пригадав я, наприклад, що, як не слово, утворило Церкву Вселенську православну, ту, за яку життя своє віддали святі брати Кирило та Мехводій[10]. Хіба це не так, коли утворювалась вселенська православна Церква, хіба це не там казали, що не можна на словьянській мові говорити Богу, а тільки на трьох мовах? Хіба це не там казали Івану Гусові[11], що не можна вживати для промов церковних мови чешської? Вже з приводу цього зазначив я вчора, що перевагу одержало слово – мова. Крім цього, стали події нашої української Церкви – за часів Петра І і взагалі за часів царювання, за доби Петроградського періоду руської історії. Пригадав я, що там була ціла низка наказів, що тільки на мові великоруській можна славити Бога. На Лавру були накладені запрети[12] за те, що вона друкувала книжки не згідно з російською мовою. Ще можна нагадати декілька історичних докладів: ібо не там було спалено на Московії перший том Дмитрія Ростовського[13] тільки за те, що українською мовою було написано, а останні його томи переробили на російську мову?

У 1721 р., кажу, аж два накази було видано, що тільки згідно з великоросійською мовою можна друкувати у наших українських друкарнях державних. Навіть було приставлено такого чоловіка, вроді протектора, щоб він пильно стежив за виконанням цього наказу. Таким чином, слово наше пригноблене не мало змоги істнувати, і люде не мали змоги ним користуватись. Ще мені на думку спали події історичні, вже останніх часів. Може, чули, коли була державного напряму газета «Петроградські Відомости»[14]? Московська часопись була, то ми знали, що це князя Мещерського[15], і тут на чолі стояв князь...* Про цього князя можна сказати, що він видавав газету в приємлемому консерватизмі. Що иншим часописам було «зась», то в цій часописі багато де-чого можна було знайти. Це років 20 було; там працював министер Дурново[16]. З приводу української мови там були цікаві статті, що не можна вам не нагадати. Там було з приводу церковних подій на Україні багато цікавого. Була така стаття «Зачем?» єпископа Мордов...*, потім з приводу ганебного стану, в якому опинились українці. Ще була ціла низка статтів. І от на Поділлю цей самий Мордов...* казав: мова у вас «хахлацька». А коли оден з пан-отців попрохав в його дозволу поїхати до Києва помолитись, то він сказав: «ти поїдеш, може бути, не тільки молитись, а й на могилу Тараса». Це він нам сказав: «Мазепа – дурак», «мова собача».

Пригадайте з історії грузинської Церкви. Там керував екзарх...* Він не дав змоги служити службу Божу старому батюшці і послав людину, котра зазначала, що язик грузинський теж «собачий» язик.

Ми не мали змоги до останніх часів працювати через те, що були позбавлені рідної мови. Зараз ви маєте цю мову. Зараз ми маємо старі переклади письма святого. Я вам нагадаю приклад...*

Мороз.

По цьому буде ще доклад. Прошу вашу пропозицію.

---

*Крапки в тексті.

Рклицький.

Пропозицію таку пропоную: пригадати працьовників слова, починаючи від...*, які переклали для поліпшення розуміння євангелля, а також, маючи на увазі працю відомого нам Куліша, який переклав письмо нового й Старого Заповіту, пригадуючи це все, виголосити їм «Вічну пам'ять».

Мороз.

Справа ясна. Промовців немає. Собору буде вгодно голосувати резолюцію, яку пропонував вам брат Чехівський? Вгодно Собору ухвалити? *(Пропозиція ухвалюється і передається в Президію для редакції).*

Петкевич.

Святий Соборе! Я звертаюсь до всіх членів Собору з проханням. Я – член Братства робітників слова. Зараз у нас є змога закупити в одного прохвесора багато цінних книжок для нашої бібліотеки, но немає у нас грошей для купівлі. Я просив би, хто скільки може, хай зробить пожертвування. У парадних дверях буде підписний лист.

Чехівський.

Статут Церкви. Докладає брат Мороз.

Мороз.

Члени святого Всеукраїнського Православного Церковного Собору! Я маю вам докласти проект Статуту, який виробила Всеукраїнська Православна Церковна Рада. Це проект конституції нашої Церкви, який покладено в основу його міркування. Статут має головних пьять підвідділів. *(Зачитує підвідділи)*[2*]. От такі є п'ять півідділів. Тепер як нам бути з цим Статутом? На погляд Церковної Ради Всечесному Собору цей Статут необхідно заслухати, ствердити його, доручити Раді з комісією, щоб вона остаточно його передивилась і внесла в Статут зміни, які можуть бути потрібними, бо як я сказав, життя йде і з'являються нові закони. Для того, щоб Статут відповідав умовам, необхідно, щоб він був согласований. Через те ми вважаєм, що коли ми ухвалили цей статут, то потім де-які зміни зробимо. Це загальне правило. Статут такий. *(Зачитує статут)*[2*].

Я хочу зауважити, що цей статут, власне кажучи, є конституція, через те тут мусять бути накреслені головні підстави. *(Читає)*[2*] .

Дробьязко.

Шановні члени Собору! Я мушу зауважити, що тепер ми вже приступаємо до розгляду Статуту, переходимо од неба на землю. До цього часу, що ми робили, там головував Бог, тепер буде головувати влада земна. Наш Статут мусить бути приноровлений до істнуючих законів. Через те він мусить бути так складенийі і ухвалений, щоб був владою ухвалений. Бо як влада не ствердить, то ми не можемо жити. Я на це звертаю увагу через те, що я сам з 21 березня 1917 р, сидів на цьому.

---

* Крапки в тексті.

[2*] Текст відсутній.

Я сам на всю цю країну стверджував, дозволяв і припиняв товариства, кооперацію і т. ин. Як мені подавали статут, який не відповідав закону, я не стверджував.

Мені здається, що в першому відділі треба перший відділ поставити не першим, а другим, бо це є мета громади. У першому відділі є помилка: сказано, що членами громади можуть бути від 18 років. Я не погоджуюсь, бо православними українці можуть бути не тільки 18-ти років, а й ті, що тільки що родились. У 18 років – це так зване активне право, вони мають право активне, а не членами бути. Себто має право участвувати в керуванні Церкви.

Мороз.

Брате Дроб'язку, я знайомий з сучасними законами радянськими. Це зроблено цілком законно. Я був у Харкові по цій справі і отримав певні інструкції. Так що ми цілком це передбачаємо. Потім, цей статут можемо не региструвати, бо для регистрації у нас є зовсім инший Статут. Для влади важно, щоб наш Статут був такий, щоб не протиречив законам влади. Це все ми маємо на увазі. Всі ті уваги, які ви робили, вони вже передбачались. *(Продовжує читати Статут)**.

Чехівський.

До порядку обговорення Статуту. Я просив би намічати які-небудь основні лише принципи, а детальна розробка буде зроблена комісією. Може, ми проголосуємо принципово цей статут? Хто забірає слово?

...[2*]

Сказано там, що 12 душ досить записатись у парахвію, а для одержання майна богослужбового треба 20 чоловік. Потім термин про скликання Собору. Тепер життя іде таким широким кроком, що 5 років буде дуже великий термин.

...[2*]

Цей статут буде стверджуватись владою, чи другий? Якщо він не буде стверджуватись владою, то мене цікавить параграф, де парахвія улаштовує курси і т. и. Якщо цей статут не буде затверджений владою, то не може бути здійснений параграф. Наприклад, коли піднялось питання релігійного виховання дітей, то влада заборонила. Раніш 18-ти років цього робить не можна.

Малийченко.

Я хотів би зробити кілька уваг у відділі Статуту, де йде розмова про повітових єпископів. Зазначено, що вони мають право обьїздити парахвії повіту. Я пропонував би, щоб було зазначено, – не має право, а мусить. Потім, не зазначено, які саме книжки мусимо вести. Ми мусимо встановити один порядок для запису народження, шлюбу і т. и. У зв'язку з радянським законодавством мусять бути зміни. Я бажав би, щоб для нашої Церкви формат книг був встановлений однаковий. Я гадаю, що в звьязку з ухваленням нами титулу нашого духовного вищого владики...[3*]

---

* Текст відсутній.
[2*] Прізвище не вказане.
[3*] Крапки в тексті.

Теодорович.

Я гадаю, що трудно, тут зараз сидючи, подати деякі конкретні зауваження. Я хотів би, щоб було вияснено, що ті чи инші зміни Статуту належать до прав Всеукраїнської Церковної Ради. Потім, в пакті другому хотів би зробити таку зміну: членами мають право бути особи незалежно від віку, активними членами – від 18 років. Потім ще щодо титулування. Ми, коли ухвалили резолюцію про одокремлення Церкви від держави, говорили, що слово «владика» не може в нас вживатись і мені хотілось, щоб архиєпископу, митрополиту Київському і всієї України надати такий титул: «найвсепочесніший отець», єпископу – «всепочесніший отець», священику – «всечесний отець».

Приходько.

Відносно Волосних Рад трохи не погоджуюсь, бо є Волосні Ради, де 12 [членів], а може й більше. Я хотів би перейменувати [їх] в Округові Ради, щоб сюди прилучити й менші парахвії.

Рклицький.

Я гадав, що можна вживати історичного титула «високохвалебний».

Мороз.

Перш за все про кількість членів. Безумовно, для одержання майна необхідно, щоб було 20 чоловік, но діло не в тому, – вони мусять бути об'єднані й організовані, мусять бути відомі місцевій владі. Тому ми вважали, щоб були оформлені 12 душ, через це немає ніяких перешкод в цьому мінімумі. Цей мінімум вживається Церквою, бо перша Церква вважалась з 12 апостолів. Тому, на мій погляд, можна залишити ці 12.

Тепер відносно скликання Собору. В разі потреби Рада може скликати в инший термін, – є примітка. Скликати часто Собор – це дуже громоздка справа.

З приводу Статуту – він буде для нашого вжитку, його ствердить Церковний Собор, а для регістрації наших парахвій буде окремий статут, який буде відповідати закону. Тепер, відносно заснування шкіл Парахвіяльною Радою. Безумовно, цього права парахвіяльна рада не має, бо всі церковні організації позбавлено прав, вони не мають ніякого представництва перед законом. По роз'ясненню Харківського Наркомюсту, одкривати ці школи може тільки окрема особа. Хто бажає мати ці роз'яснення, може у нас одержати. *(Зачитує інструкцію)**.

Відносно єпископа, що він має право відвідувати, замінити «мусить». Мені здається, що це негарно нагадувати в Статуті. Вони, безумовно, повинні навідувати. Це цілком формально обставлено, щоб знав єпископ, де він має право, а де не поширюються його права

Метрикація совітською владою одвергається. У нас є певний циркуляр, який буде дано вам. Ні в якому разі у нашій Церкві не може вестись народження, шлюб і т. и. Можна тільки вести похорони, шлюб – можна писати тільки вінчання, народження – хрещення; це дозволяєтья. Форма стара книжок не допускається владою. Є циркуляр, що не може бути виконаний обряд, поки не

---

* Текст відсутній.

подадуть посвідчення від органів радянської влади, що була зроблена регістрація шлюбу, народження, смерти і т. и. Неісполнення цього буде вважатись контрреволюцією, і всіх буде оддано до Ревтрибуналу.

Відносно одноманітної відчитности – вона необхідна, але зробити її трудно, бо немає паперу. Цю увагу я вважаю можливим прийняти, коли буде можливість, то щоб Рада дала для вжитку членам нашої української Церкви.

Про зміну Статуту – то, звичайно, може зміняти Рада. Доки Церковний Собор працює, вся влада йому належить, лише Собор припине працю, то вся влада належить Церковній Раді, і на підставі цього розуміння Великі Збори Церковної Ради мають право робити зміни в цьому Статуті.

[Бути] членами незалежно від віку, – про це є певні пояснення. Всі наші Статути поступили в Харків на заключення. До заключення членами парахвії мусять бути ті особи, які мають право участи в громадській праці, цебто [з] 18-ти років. Там сказано – раз не можна в парахвію вписувати до 18-ти років, то і в Церкву.

Я нічого не маю проти, щоб митрополит мав назву «всепочесніший».

Потім, що торкається Волосних Рад, то є примітка, що можна з'єднуватись в одну округу. Це передбачено. От всі відповіді, які я дав.

Чехівський.

Поступила записка Караванського.

Караванський.

Всечесний Соборе. В місцях, по повітах возник дуже серйозний вопрос. Будинки, де живе духівництво, реквизуються владою під приюти. Наприклад, у Катеринополі священника виселяють. Вопрос, де буде жити пан-отець?

Я гадав би, що церковні постройки оставили б для причету. У Катеринополі виселяють пан-отця в помешкання дяка, но це мене не торкається, бо мене виселяють у батьківську хату. Але річ у тому, що сьогодні в одному місці виселяють, а завтра у другому. Я просив би Собор, щоб будинки церковні залишались у пользованню Церкви.

Мороз.

Справа в тому, що Собор не може нічого зробити. Є циркуляр Наркомюсту, де сказано: *(Зачитує циркуляр від 9 вересня 1921 р., ч. 170/15)** Значить, справа в тому, коли у вас забірає Сельсовет, то инша річ, но коли забирає хто другий, то не має права. Це цілком компетенція сельсовета, раз він вважає, що церква необхідна, то вони виселяти не будуть.

...[2*]

Коли реквизицію зробила військова частина для приюту?

Мороз.

Вони не мають права.

Чехівський.

Я хотів зазначити, щоб не було у кого-небудь такої думки, що ми, окремі люди, не маєм права проповідувати Христове слово тим, хто не має 18-ти років. Ми не маємо права одкривати школи, но права проповідувати ніхто не одбірає.

---

* Текст відсутній.

[2*] Прізвище не вказано.

Проповідувати це слово кожному належить. Я це зазначаю, щоб не виникло якогось непорозуміння, що це право відбірається від матері, батька, що він не може проповідувати слово Боже.

Це, безумовно, так і є. Закон допускає, сказано так. *(Зачитує закон)**.

Теодорович.

Я настоюю, щоб була внесена поправка, що Всеукраїнська Церковна Рада може робити поправки в Статуті. Не погоджуюсь з тою поправкою ось через що: Всеукраїнська Церковна Рада, як Велика, так і Мала, то є орган, підлеглий Собору. Надавати право органам підлеглим, мені здається, що це з юридичного боку мусить вважатись непорозумінням. Слід було б обговорити, що Всеукраїнська Церковна Рада, в разі потреби, може зміняти статуту. Бо я дивлюсь на Раду, як на орган, підлеглий Всеукраїнському Православному Собору.

Глущенко.

Зміни в статуті дійсно це буде робити і вносити Церковна Рада, но, безумовно, щоб ці зміни були стверджені, як казав Голова, Великою Радою, себто представниками від усіх Парахвіяльних Рад.

Мороз.

Тут є запитання, чи мають право Волосні Ради мобилизувати священика, диякона? *(Зачитує)**. Потім ще заява. *(Зачитує)**.

Відносно самого кворуму Собору й Ради. Кворум Собору кожен раз виробляється Інструкцією, і там все буде зазначено. Крім того, є такі вказівки. *(Зачитує)**. Но коли члени Собору бажають, щоб це було встановлено зараз, то, безумовно, можна буде.

Левицький.

Мені здається, що це повинно бути не випадковим чимсь, а мусить бути наперед вирішено і сказано, що при такій-то кількости рахується дійсним Собор і Рада. Для того, щоб не було перешкод, це обовьязок Собору зробити. З боку юридичного це обовьязково.

Мороз.

У нас є Статут Всеукраїнської Ради, який зарегистрований владою, тут є такий параграф. *(Зачитує)**.

Шараївський.

Тут оден член порушив питання про помешкання. Це питання настільки цікаве, що треба щось зробити. Це физична умова, яка дає можливість чи жити, чи не жити. У нас є архиєпископ, де він буде жити? Мені здається, що влада не може не відповісти на це питання. Я не знаю, [може], ще треба якось, кудись звернутись, бо становище неможливе. Ми вже два роки працюємо і не забезпечена наша Церква. Немає де сторожа помістити. В селі ще можна істнувати, поки вони ще не зденаціоналізувались. Куди ж я піду з сім'єю, на вулицю жити, чи що?

Мороз.

Собор нічого не може зробити.

---

* Текст відсутній.

Левицький.

З приводу помешканнів – мені здається, що коли влада допускає можливість релігійних організацій – коли б вони були заборонені, тоді ті особи, які працюють, вони не мали б права на помешкання, но коли вони визнають, то витікає логично, що треба ж десь жити цим людям. Собор, мені здається, має право виявити свою думку. Це питання саме основне.

Мороз.

В законі сказано ясно, що Церква від держави одділяється. *(Зачитує наказ)*[2*]. Значить, нам ніяких преймуществ не може бути дано на підставі закону. Що ми можемо писати? У нас є певна потреба в певних селах. У городах дбають Жилвідділи, коли є можливість, вони відводять. На повіті це діло залежить від Сельсоветов. Так що з такими питаннями нам нема чого звертатись.

Куниця.

Мені здається, що ця справа не так з'ясована. Дійсно, зараз відділення Церкви від держави. Це значить що [потрібно] відділяти те, що належить Церкві. Значить...*

Мороз.

Я пропоную закон. *(Зачитує закон)*[2*]. Значить, церква ніякого майна не має. Це все законом передбачено. Сказано, що все переходить до влади, а всі речі богослужбові передаються віруючій людності.

Рябокрис.

Я з приводу помешканнів скажу: – у нас були в селі, хотіли помістити акушерку у пан-отця, але ми пішли просити, щоб оставили помешкання пан-отця, то нам сказали: «що ж ви хочете, щоб були дворці, як раніш?»

Чехівський.

Внесено пропозицію припинити балачки. *(Ухвалюється одноголосно).*

Малейченко.

Шановні члени Собору! Я вношу таку поправку до Статуту. При кворумі Великої Ради, яка має право зміняти цей Статут, ухвалений Собором. Голова нашого Собору пропонував, що дійсним кворум Великої Ради буде, коли збереться 1/3 членів. Це буде, я гадаю, недоцільним. Я вношу поправку, щоб збори Великої Ради були дійсними, коли буде представлено на зборах більш половини парафій нашої Церкви. Ми зацікавлені, щоб почути більше голосу нашої Церкви. Таким чином, хоч оден чоловік приїде від нашої парафії, і ми будемо знати голос парафії. Це правильніш буде, чим послухати 1/3 голосів. З'їдуться тільки від Київщини, а околиць не буде представлено. Я пропоную, щоб збори Великої Ради були дійсні при наличчі представництва від більшости українських парахвій.

Мороз.

Я цілком неможливим це нахожу. Справа в тім, що всі члени ради мають однакові права голосу і поділяти неможна на таких, хто живе в Київі і хто – на

---

* Так в оригіналі.

[2*] Текст відсутній.

провінції. Нам, безумовно, бажано слухати голос всіх, але може бути так, що приїде мало, тоді, значить, ждати зборів других. Це неможливо, на мій погляд. Я підтримую те, що я пропонував. Коли є 1/3 членів, то одкривається Рада, а коли немає, то ждемо сутки, а потім приступаємо до праці.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 89-104. Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] *Борецький Микола* (1879-1937?) – український церковний діяч, митрополит Київський і всієї України УАПЦ у 1927-1930 рр. Народився в м. Сарни на Волині. Закінчив Київську духовну семінарію. В 1904-1914 рр. працював священиком на різних парафіях Поділля. Восени 1914 р. пішов добровольцем на фронт, де його було призначено благочинним 65-ї дивізії. З 1917 р. – настоятель собору в м. Гайсин. У 1922-1927 рр. – єпископ УАПЦ Гайсинської округи; 1927-1930 рр. – митрополит УАПЦ.

[2] Мт. 11: 30.

[3] I Петра 2:9.

[4] Мається на увазі роман американського письменника Ентона Синклера (1878-1968), переклад якого було надруковано в Києві у 1906 р.

[5] Мт. 7:21-22; Лк.13:25.

[6] Можливо, йдеться про музикознавчі твори Д.М.Ревуцького.

[7] *Кошиць Олександр Антонович* (1875-1944) – видатний український композитор і дириґент. У 1908-1917 рр. керував хором університету св. Володимира, а з 1912 р. ще й хором театру М.К.Садовського. З 1914 р. – викладач Київської консерваторії по класу теорії композиції. У 1917 р. був орґанізатором І-го Національного хору, який було реорганізовано у 1919 р. в Українську республіканську капелу. Урядом УНР був відряджений з капелою до Західної Європи з "культурною місією" і не повернувся. Помер в еміґрації (Канада).

[8] Ймовірно, йдеться про українського письменника, поета та громадського діяча Івана Франка.

[9] *Мова Василь (Лиманський*, 1842-1891) – український письменник. Після закінчення Харківського університету був співробітником "Основи". Автор численних поезій, драматичних та прозових творів. Вважається попередником експресіонізму в українській літературі.

[10] *Кирило* (827-869) та *Мефодій* (820-885) – християнські просвітителі, проповідники. Перші перекладачі богослужбових книг на слов'янську мову.

[11] *Ян Гус* (1371-1415) – ідеолог чеської Реформації. За його діяльність на захист вчення Уікліфа, засудженого за торгівлю індульгенціями, його було відлучено від церкви. У 1414 р. на соборі Кардиналів у м. Констанца Яна Гуса було засуджено як єретика і пізніше спалено.

[12] Мається на увазі наказ Петра І від 5 жовтня 1720 р. про заборону друкувати книги українською мовою.

[13] *Димитро Ростовський (Данило Туптало*, 1651-1709) – видатний церковний діяч, вчений, письменник. У 1701 р. – митрополит Сибірський, 1702 р. – митрополит Ростовський і Ярославський. Канонізований у 1758 р. Тут помилка: 1-й том "Четій-Міней" не було спалено, – це був початок запровадження церковної цензури

[14] Газета "Петроградские ведомости" виходила 1914–1917 рр.

[15] *Мещерський Володимир Петрович* (1832-1914) – князь, редактор журналу-газети "Гражданин".

[16] *Дурново Петро Михайлович* (1844-1915) – директор Департаменту поліції у 1884-1893 рр. У 1905-1906 рр. – міністр внутрішніх справ Російської імперії. З 1906 р. – член Державної Ради. Підтримував чорносотенні організації.

№ 12

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

25 жовтня 1921 р.
12-4 1/2 год.

(Молитва)

Чехівський.

Засідання Собору откривається. Першою справою повинно йти наріченння в єпископи о. Теодоровича.

Теодорович.

Во ім'я Отця, і Сина і Святого Духа. Я син української православної автокефальної – вільної Церкви. З глибоким синівським поклоном склоняюсь я перед Церквою. Зараз ми боремся за те, щоб у християнстві відновити первичне християнство. Тепер ми в самому життю у своїх почуваннях здибуємся з фактом первичного християнства. Ми во ім'я Духа утворили перший акт, який ще не повторювався. І зараз ми стоїмо так, як святі апостоли – беру на себе цю смілість, ми боремся за християнство.

Чи маю я смілість, чи можу я на своїх плечах підняти той великий тягар, який накладає на мене воля. Я вірю, що як Бог надав апостолам Дари Духа і любови, він не відмовить нам усім і мені у святих дарах. Хай же Він пройме своєю великою любовію, натхненням, своїм словом. У ньому найвеличність [мо]менту життя.

Вже 20 віків привикли люди склонятись в тяжкий [мо]мент свого життя. Склонялись і непохитно вірили, що він не відмовить їм в тій силі, яка потрібна для того святого діла.

Дякую і приймаю, не можу відмовитись від служіння, покладеного на мене Церквою. *(Моляться).*

Липківський.

Почесний отче Іване, з великим задоволенням почув я вашу згоду бути єпископом української Церкви, бути одним з перших на новій Христовій ниві. Я кажу про це з великим задоволенням, почув з тим більшим задоволенням, коли ми прийняли на себе це – то ми, старі працьовники, ми не мали права зріктись, а ви у нас як би перша ластівка прилетіла з далекої країни, з далекої Волині. Ще кілька місяців тому назад ви перший раз були, ви не чули про це, але я в вас тоді побачив таку людину, яка не заспокоїться, а шукає світу духовного. Я у вас замітив великий зміст, замітив чуле серце. Не у кожного так відчувається все, що робиться в наші часи.

Ви йшли [на] напрямок правдивий. Як ви пригадаєте, ми з вами першу розмову мали про нашу справу, безумовно, у вас тоді було багато недодуманого, недоговореного. Тепер я бачу уже, як багато ви постигли, що було для вас незрозумілим. Я признаюсь, що я думав, як буде воля, щоб народ став вільним в своїй церкві, щоб Бог дав творити життя нової Церкви, – я за вас боявся, думав, напрасно він їде до нас. І велике задоволення для мене було, коли ви прийняли згоду на єпископа. Ця ваша щирість, ця ваша віра дає нам велику надію і певність, що Ви і надальше останетесь великим учеником і співробітником і такою щирою людиною.

Я з великим задоволенням, почув вашу згоду і од щирого серця благословляю вас і желаю вам в новому життю здоров'я й успіху. Помолимось Пресвятій Діві Марії. *(Моляться).*

Теодорович.

Найпочесніший отче пастир, так, ви правду сказали. Були [мо]менти великого сумління. Лише як камінь січе, тоді, коли він обтошується, так ті сумліви оточували той камінь, який зараз оточували той камінь і ви, батько мій, і ви, Володимир [Чехівський], і ви всі члени Собору. Ваша непохитність, ваша віра багато спричинили іменно те, що той камінь віри засіяв. Вам, святий архієпископ, всім членам Президії і всьому Собору щиро дякую.

Чехівський.

До порядку дня – є пропозиція Михайла Наумовича Мороза, Голови Собору, щоб сьогодня розглянути справи такі: рідна мова у церкві, доклад всепочеснішого отця Шараївського; другий – церковні співи – Козицького; третій – мистецтво в церкві; четвертий – українські церковні звичаї – брата Рклицького і п'ятий – удосконалення церковного богослужіння.

Михайло Наумович Мороз пропонує з черги дня зняти доклад по фінансовим справам і допомогу голодним, прохаючи, щоб ці справи були розглянуті тоді, коли він може взяти участь, бо голова М.М[ороз] занедужав учора і не може з'явитись на Собор. Через те він просить фінансовий доклад і про допомогу голодним на завтра відкласти.

Липківський.

Я дійсно згоджувався, щоб на завтра кошторисні справи відкласти, але під одною умовою, щоб члени Собору не роз'їзжались, через те, що цей доклад має велику вартість. Через те я прохав би, що як ця справа відкладається, то щоб ця справа обговорювалась не в меншій кількости, як зараз. *(Порядок ухвалюється).*

Чехівський.

Слово всечеснішому о. Шараївському.

Шараївський.

Вельмишановні члени святого Собору, те питання, яке я повинен з'ясувати, уже втеряло ту гостроту і той інтерес, який воно мало б два роки назад – про відправу служби Божої на рідній мові. Тепер уже саме життя відповіло, що це справа життьова, яка вимагається сучасним всім обставинам, які цілком

відповідають нашій душевній потребі. Так що і читати не слід, но для того, щоб ви більш-менш розповсюджували цю ідею, яка ще не захопила усіх так, як захопила вас, я дозволю її прочитати. *(Зачитує доклад)**.

Чехівський.

По докладу просить слова священик Задорожній.

Задорожній.

Я не думав виступати по докладу вживання рідної мови в церкві, но позаяк я звернув увагу на дядьків, які обороняються проти нашої мови, багато обурюється баб проти вживання рідної мови, я хочу з'ясувати – відкіля взялась у нас церковно-слов'янська мова. Коли Русь була охрещена грецьким священиком, то Володимир подивився на цю справу так. По-грецькому служити це зовсім не зрозуміло. Він чув, що в Болгарії вживається слав'янська мова, то він зрозумів, що ця мова більш буде підходить до цього, і тоді він звернувся за слав'янською мовою. Але все ж таки відкрив школи і почав навчати рідньою мовою. Таким чином, при Богдані Хмельницькому у нас мова була наполовину нашою рідною мовою, а що це так, то нам доказує церква.

На засіданні єпископів оден дядько висловився – ви нам дозволяєте на рідній мові молитись, а єпископ каже – у вас не було рідної мови, але селянин сказав, а N...[2*] цілу кипу спалив книжок. Тоді Дмитро сказав – я не могу, нужно уже кончать збори[3*].

За Катерини II зовсім наша мова скасувалась, стали вживати російську мову, змішану з слав'янською. Шевченко передбачав, що колись прийде цей час, коли український нарід скине ярмо поневолення. Хоть він і у тюрмі сидів, але казав, "що наша Церква зробилась «домовиною»[1].

Я був років пьять вчителем, я знаю, як прививалась російська мова. Треба раніш дитині показати малюнок, а потім уже пояснити. Покажеш малюнок і питаєш, що це таке – та кажуть «чобіт». Я говорив: як же це так чобіт, коли це «сапог». От бачите, як ми перекручували дітей[3*]. Треба тепер все архівне в брухту здати, ми ізжили мову церковно-слав'янську. Треба нам, дядьки, вживати заходів, щоб церковно-слов'янска мова у нас не вживалась, а рідна мова. Ми живемо для майбутніх благ своїх дітей ми повинні заботитись про дітей наших. Ви скажете, що в школі не вчать дітей Закону Божому, – ні, треба рішуче сказати, що слово Боже повинно лунати на рідній українській мові. Може, хто з нас не так правду каже, то візьміть Шевченка, котрий каже «Отак-то, Богдане...»[2] *(Читає вірші)*[4*].

Чехівський.

Слово належить Миколі Васильовичу Левицькому.

Левицький.

Всечесний Соборе, це питання ніби-то ясне, але оскільки воно важливе і велике, що ми не маємо права обійти його мовчки, а мусимо звернути увагу на

---

* Текст відсутній.

[2*] Крапки в тексті.

[3*] Так у тексті.

[4*] Текст відсутній.

нього. Коли ми побачим, що робиться на світі, то побачим, що повага рідної мови – це культура народу. З нами зробили те, що язик, мова твоя, матері твоєї і батька твого – мужичча, недостойна. Вони у чисту душу дитини вливали хуліганські елементи до батька і мами і непослушання. Він кінчав школу, мав значок і бачим, що Іван з села уже на батька і матірь згорда дивиться. Це так навчали його. Ви знаєте багато фактів, що коли приходить брат з села до окончившого тут школу, то він йому каже: я вас не знаю. Ви подумайте, яке це страшне діло, покалічили так, що заставляли від рідного народу одвертатись. Ми повинні дбати про мову нашу. Ви, мабуть, чули, що діти приходять з школи і плачуть, кажуть, що в школі сміються, що я не можу назвати букву «г», учительки глузують над дітьми, що вони вимовляють «г», а не «ґ». Це знущання над чистою, священною душою дитини є знущання над цілим народом.

Мені згадуються слова Петра [I], який казав: «Малороссийский народ зело умен, но от этого мы можем быть не в авантаже», і він проголосив закрити на Україні всі школи. Олександр [II] [18]76 року видав наказ історичний [3], що всі українські книжки належать бути вилучені*. Далі – наказ, що на концертах не можна співати українських пісень. Мотив можна, а слова нельзя, слова «можно на каком угодно языке, а на украинскому нельзя». Це неприлична мова. Заборонили святе письмо учити на рідній мові, скільки учительства постра[ж]дало, що вони євангеліє дітям роздавали на рідній мові. Коли убивають слово, убивають душу людську. Це питання остільки важливе, що треба дбати про нього в день і в ночі. Ось через що наш пророк Шевченко сказав: «Що на сторожі я поставлю слово»[4]. Оце найкраща сторона, коли живе слово народа.

Коли в деяких селах пішла служба на рідній мові, то люди виходять з церкви і плачуть. Чого це ви плачете, – питаються. Як же нам не плакати[?] – 70 год жила, ходила в церкву і нічого не розуміла, а тепер все розуміла. Це святі сльози...[2*]

Були ще другі факти – люди виходять з церкви, зібрались коло церкви і обмірковують. Стоять старі люди – так от ми дождались, що по-нашому правлять, так значить тепер і ми уже люде.

Подумайте, дорогі брати, значить і ми тепер люди. Це самоповага до мови, самоповага до народу. Через те питання про мову набірає великої ваги, тим більш, коли вони чули, що християнські єпископи називали мову базарною, негідною і т. и. Для нас питання ясне, але багато людей є, котрі ще пригноблені старою єпископською неволею. Тому мусимо просити всіх братів, щоб взяли на себе роботу провадити думку – це є наше право на життя.

Чехівський.

Слово секретарю Президії.

Тарасенко.

Поступило два внесення – перше *(зачитує)*[3*]. Друге *(зачитує)*[3*].

---

* У тексті: “випущені.”

[2*] Крапки в тексті.

[3*] Текст відсутній.

Чехівський.

Одна і друга резолюції між собою не суперечать. Я пропоную передати в редакційну комісію до президії. *(Приймається).*

Позачергова заява з пропозицією ще одного кандідата на єпископа Задорожного. З приводу цього я мушу сказати, що жаль чому ці брати, які виставили кандидатуру, в свій час не виставили.

Другий доклад голови хору, композитора Козицького.

Козицький.

Шановні члени першого Всеукраїнського Церковного Православного Собору, мені пригадується оден [мо]мент з засідання роботи того собору Київщини, що відбувся у травні місяці. Під час собору багато було суперечок. Після цих засідань був концерт. Я пам'ятаю те величезне враження, яке справив цей концерт на членів Собору. Після концерту всім стало на душі спокійніше, всі почули, що ця справа має твердий грунт. Перелому цього настрою спричинились оті співи, оті рідні мотиви, оті скарби української музики, які лунали під цим сводом. Я прошу вас нагадати, яке вражіння робить на нашій службі Божій, коли співає оден дяк і яке, коли співає хор. Співи церковні, я б сказав, одна з самих інтимніших частин служби Божої, бо люди, які стоять на службі, можуть найкраще свій екстаз виявити в співах. Отже, перед нами стоїть це завдання зорганізувати, приєднати співочу справу в нашу церкву. Наша церква відродилась. Ми після трьохвікового мовчання дістали право молитись. Наша церква стала живою, раз церква жива, то й співи мусять бути живими.

До цього часу не було співів живих, були мертві. Причина цьому спричинилась з заходів святого синоду. Ви знаєте, що є церковні роспіви, вони створені були по кліросах церкви, і в той [мо]мент, коли вони складались, вони були живими, бо у них виливалось все релігійне життя тих, хто складав. Святійший Синод взяв заборонив ці співи в церковне життя. І от 200 років віруюча душа в церкві мусить співати пісні, які уже давно утворені*. На спів був покладений замок. От цього я скажу, що коли позбавиться чоловік органа світу, він забуває про світ. Той, хто почав відвикати жити релігійним екстазом, це пояснюється цею забороною. Коли були спроби, що який-небудь композітор складав нові твори, то ми бачили, що святіший синод накладав своє «вето». У мене є два випадка, коли відомий композітор Чайківський[5] склав свою композицію для літургії, то Пахметів[6] висловився проти цеї літургії. Другий випадок з життя Київської церкви. У мене є обіход, який був складений протоієреєм Ціховським. Цей обіход він склав, переписав начисто і одіслав у придворну капелу на цензуру. Через два роки обіход вернули йому з забороною. Це, каже, є іскажені роспіви. Ті цензори забули про те, що це іскаження і є життя. Це є живі зміни. У нас є оці два факти, які дуже яскраво свідчать, якою мертвечиною віяло од теї Церкви, яка була у Росії. Ці факти доказують, що дійсно нам було заборонено співати так, як ми хотіли. І так Церкві не давали права співати живим співом.

---

* Так у тексті.

Тепер все минулось і перед нами встає питання, як нам творити нові живі співи. Можна сказати, що боятись цього питання, що воно не роз'яснено, нічого, бо як ми живі, то і спів буде живий. Історія свідчить, що український нарід завжди творив ті живі співи. Перший [мо]мент набування співу за Ярослава[7], коли у Київ прибув інститут співу. Були введені ноти, школи співу стали откриватись. Київ став джерелом музичної творчости. Звідци спів став йти по всім народам. Щоб вони не сказали, що це з чисто національного почуття, я вам приведу приклад слова росіянина Ол. Мезенця[8] – він пише *(зачитує)**. Значить, перші творці були у Києві. Ви бачите, що російські теоретики XVI в. свідчать, що дійсно Київ був осередком церковних співів. До того часу християнства майже не було. І от за часів Ярослава утворились живі співи, які розлітались по всім православним городам тодішньої Русі. Другий [мо]мент свідчить про те, що українці уміють утворити живий спів. Це [мо]мент трошки пізніше – XVI-XVII віку. На спів тоді стали звертати величезну увагу, і в Київській академії, братських школах були заведені хори і було заведено нотнолінейну грамоту. Значить, у 1793 році на Україні уміли писать на п'яти лінейках[9]. У Росії на 60 років пізніше навчились писати. Разом з цею грамотою Україна набула освідчених людей, які склали багато музичних творчостей. Зберігся каталог Львівської бібліотеки[10]. Цей гурток[2*] свідчить про те, що у XVII в. ми мали розкладку на 4-7 голосів. Пам'ятник цих співів є – це Києво-Печерської Лаври роспів[11] – розкладку на 4 голоса зробили композітори XVI-XVII в. Далі тодішні композітори стали керуватись народніми співами – це, наприклад, «Херувимська». Вона співається по всій Україні. В основі лежить мотив канону «Радуйся». Демуцький Микола[12] взяв цей мотив, як приклад того, яким способом з народнього канта нужно творити церковні твори. Він це робить таким чином – підписує церковний текст. Московські композітори скористувались цим мотивом, стали співати херувимську пісню[2*]. З того часу цей мотив став вживатись на службах. Він популярний тому, що тут лежить пісня народня, яка утворена народом. Бачите, що цей принцип був предложений у XVII віці найкращим нашим теоретиком Демуцьким. Цей самий принцип і зараз вживається і стає перед нами як способ, яким чином утворити співи. Яким чином зробити, щоб дійсно наша церква заспівала живим співом. Я пригадую першу різдвяну службу. Вона була надзвичайно цікава. Люди, що повиходили з церкви, почули, що Різдво наступило. Цей настрій появився від того, що заспівали колядки. Ці колядки дали настрій, внесли життя. Це мотиви, які склав нарід. Далі можна нагадати, яке велике враження робить[ся], коли хор співає кант Божої Матері про страшний суд. Як вони глибоко у вашу душу йдуть. Це доказує, що цим ми можемо оживити церкву. Уявіть собі [–] у церкві правиться шлюб, якби хор заспівав весільний кант, хіба це не дало весільного характеру, хіба б це не дало живого синтезу? Звичайно, дало. Ми можемо зробити так, що дійсно наш церковний спів буде живим.

---

* Текст відсутній.
[2*] Так у тексті.

Я певний, що це буде, тому що сучасні композітори свідомо стали на цей шлях – використування у своїх співах співочого матеріялу народу. Самий найкращий композитор – це Стеценко – він показав це у своїй панахиді. Ви пам'ятаєте, може бути, яке величезне враження робить ця панахида. Ця панахида збудована в народній творчости. Цей твір є першим словом живих співів українсЬкої Церкви. Перший дзвінок, який український народ проголосив устами Стеценка. Це є єдиний шлях до оживлення Церкви.

Перехожу тепер до більш конкретних завдань. Раз будуть живі співи, треба використати весь матеріал, що утворив народ. Ми мусимо перш за все його зібрати. В архівах є багато обіходних нот, треба нам це все показати. Отже, завдання, це треба зберегти ті живі співи, які є у старих дяків наших, у старих батюшок наших. Де-які співи віють глибоким національним духом. Ці співи треба зібрати. Треба, щоб кожний з вас, роз'їхавшись по домах, цікавилися, розпитувались, чи немає таких священиків, які знають старі співи. Треба їх записувати, щоб вони не пропали. Це є драгоцінне сокровище, яке треба зберегти. Перше ваше діло – це запис старовинних співів від старих людей.

Третє завдання, весь цей матеріял треба науково обслідувати. Далі треба було б скористувати для української служби ті твори, які по инших церквах. Їх треба вживати. У нас, наприклад, є твори Березовського[13] і инших; їх твори треба скористувати для нашої Церкви. Твори як Чайківського, Римського-Корсакова[14] [треба] вживати, бо у них багато закладено живого почуття релігійного, но, звичайно, з українським текстом.

Тепер, що робить у самій церкві. Тут виступає другий принцип: це принцип загальних співів, Ми мусимо визнати, що коли весь народ буде співати, то тоді спів для нього буде живим ділом. Отже, треба твердо поставити ідею загальних співів. Не треба боятись, що художню картину тратить цей спів. Треба цю ідею поставити, вони існували і у першій християнській Церкві. Вони істнували в українській церкві, вони істнували в академії[15]. Для цього треба організувати народні хори. Найкращий зразок такого хору [–] це той хор, який був зорганізований Ходзицьким при св. Софії[16].

Далі потреба пекуча: це підготовка диригентів, співаків, дяків, священиків. Для цього треба, щоб на цю справу стали дивитись досить серйозно. Слід-би було, щоб з міст присилали людям, або у повітові місця, де є музичні школи, або до Києва, де є заклад музичного відділу при інституті Лисенка [17]. Ще стоїть справа з завданням [виданням] нот. Треба, щоб Собор ухвалив, щоб нотновидавнича справа стояла на належній височині, щоб можна було їх розповсюджувати по провинції. Дозволю собі наприкінці своєї доповіді прочитати ту резолюцію, яку я вніс по свойому докладу. *(Зачитує резолюцію)**.

Чехівський.

Я мушу взяти слово з приводу розуміння творчости співу. Шановний докладчик не тільки дав конкретні пропозиції, а вносить пропозицію, як ми

---

* Текст відсутній.

повинні радить композіторам творити їх. Цю пропозицію я пропонував би виключить з пропозиції, бо ця справа не підлягає директивам, що торкається етнографичного матеріалу, то [він] може бути остільки допущен, оскільки композітор переживає.

Коли вносить етнографичний матеріял, то цим можна релігійну думку не виявити в повній мірі, бо етнографічний копировочний матеріял не завжди носить глибоко релігійний матеріал. Ми можемо взяти творчість Веделя[18], він дійсно цілком вільні дав образи релігійні. Но є твори тепер, які не досить переробить на етнографичний матеріял і тим робить службу Божу лише демонстрацією матеріялу, а не творчістю того матеріяла.

Ось через що я гадав би, що ми повинні бути обережними з ними. Щоб копіювати – цього не потрібно. Ведель переживав, він був регентом, він співав подібно тому, як пророки говорили, без підготовки, натхненно. Так Ведель співав, це було в Києві, на Подолі. Коли його запросили у Москву і вимагали, щоб він українські пісні співав, тоді він драматичні речі співав з великим натхненням. Ведель, повернувшись з Москви, пішов по селах, і його взяли там і посадили в дім божевільних, де він писав «На реках Вавилонських» – так що він цей матеріал переживав. Через це я вношу де-які директиви, що композитору ми не можемо давати директиви. Коли композітор мусить пережити не тільки етнографичний матеріял, а користуватись всесвітньою піснею. Таким чином, композитор може користуватись і матеріялом національним, але мусить користуватись і матеріалом всесвітнім. Через те я кажу, що ми можемо конкретні пропозиції приймати, але утриматись від того, щоб композітори непремінно копіювали, – це не являється живим, а часто являється задержувачим, бо це не перетворюється, а копіюється.

Козицький.

Я прийшов, щоб захищати свою резолюцію. Мушу сказати, що перша частина моєї резолюції не носить характеру директивів, там є слово: визнаючи, що коли Собор приймає першу резолюцію, то він цим самим благословляє новий напрямок. Це не є директива, а лише визнання. Я хотів, щоб Собор [визнав], що дійсно це принципи, які мають історичний грунт, вони дійсно правильні, принципи для живих співів. Щодо перетворення цих спів[ів], то це питання интимне, але я певен, що талановитий композітор з народньої пісні утворить талановиту пісню. Так що тут опасности немає. Життя саме одбере те, що буде жити і те, що мертвіє.

Чехівський.

Такого розуміння я приймаю. Я тільки був проти смішання* того, що називає брат докладчик. Тоді я пропоную резолюцію прийняти до ухвали і оддати в редакційну комісію. *(Резолюція приймається).*

Слово по докладу «Українські церковні звичаї» належить Рклицькому.

---

* Слово підкреслено в тексті стенограми.

Рклицький.

Православні християне, моя доповідь така: Старовинний релігійний побутовий предмет православної Церкви на Україні. Я дам трохи у скороченому вигляді, бо бачу, що дуже уже стомлені і що зміст цього докладу більш-менш знайомий. Тільки я маю на думку надати вам те, що більш-менш знайоме.

Православіє ще і досі носить на собі відбиток колективної творчости. У нас тут заклався свій рідний настрій художньо-закінчений, надзвичайно поетичний, вкупі з тим тут починається таємне поривання людей до неба. Таким чином, православіє у нас на протязі віків збереглось [як] барвисте почуття майбутнього життя, як окремий світогляд цілої нації. В чому ж можем знайти ми пояснення цього світогляду – такого поетичного – от чого залежить перетворення християнства православного. Це залежить, ви самі знаєте, залежить від натури краю і від фізичних і психольогічних рис наших батьків, яко нації окремої. Щодо натури краю, я гадаю, що природа українця така, що відомий натураліст N...* сказав, мабуть тут кубло гірське[2*], яке роспочало життя після потопа[19]. Ця біло-рожева гречка, ця занадто родюча почва – це все повинно було відбитись на релігійнім світогляді. З другого боку, психольогичні риси як окремої національности теж мали велике значіння, щоб утворити свій рідний релігійний світогляд. В чім окремішність полягає, порівнюючи з Москвою[?] Перш за все, полягає вона в його надзвичайній індивідуальности, в його особистій[3*] волі. Український індивідуаліст по цілокупности своєї істоти нічого спільного з Москвою не має. Він такий індивідуаліст, що ніяк не можна переконати. У нас немає змоги з'ясувати, що таке община. Громада не підходить, бо це єсть вільне братерство, це не те, що община. У нас є приказка, що у ляхів «пани», а в Москві «робята», а у нас «брати». Ми тут мусимо зазначити, що творчість індівідуальна має начало у нас. Таким чином, у нас утворилась окрема релігійна риса, я підкреслюю, своєю рідною поетичністю, взагалі ці зовнішні ознаки які мають велике значіння. Може, хто не погодиться зі мною, коли я зазначу, що українець занадто більш релігійна людина, чим москвич; але це я висловлюю не свої думки, але тих, хто буде більш-менш мати змогу ознайомитись з етнографичними умовами. Через те, що я мушу скоротити доклад, хочу подати вам більш-менш систематично, потім перейти до висновку. Я поділяю доклад на 7 галуззів. Оден можна пропустити. Перехожу до другого. *(Читає доклад)*[4*].

Чехівський.

Доклад змальовує цілий ряд [звичаїв][5*], обговорювати тут немає чого. Є одне внесення, щоб ці справи звичайно передать в редакційну комісію.

Левицький.

Я одну хвилинку тільки. Я не міг не виступити через те, що тут зачеплені великі питання. Звичаї ломали також, як мову, щоб нас покалічити. Кожна

---

* Крапки в тексті.

[2*] Підкреслення в тексті.

[3*] Пропуск у тексті.

[4*] Текст відсутній.

[5*] Закреслено:"Священства".

нація має свою психольогію, свою душу. В цим її велика сила. Коли має нація свою душу, то це всесвітня ідея. Тут, на Україні ці форми відповідають душі народній, які вироблялись тисячоліттям. Тут трагедія велика в тому, що виявляється одна з історичних форм насильства. Через те звичаї народні не так складались, як повинні були, не так, як народ хтів, а як єпископи московські хотіли. Наша Церква тим дорога, що вона обновлює старі звичаї, вона допомагає творчости духа народнього. Цей доклад нагадує нам, що спосіб поневолення душі було знищенням наших звичаїв. Ми мусимо провадити цю лінію по селах, і все, що нанесено з боку Москви, мусимо щищати*.

Ходзицький.

Коли я прослухав цей надзвичайно цінний доклад про обряди, то мені здається, що докладчик не навмисно випустив оден надзвичайно цінний випадок урядовий, який буває напередодні Водохреща – це символ з'єднання людини з твариною.

Батько бере хліб, дитину заставляє брати воду і с хлібом і святою водою йдуть до скоту і святять скот. Це надзвичайно глибокого змісту обряд. Потім ідуть по коморам і святять хліб. Я гадаю, що це у докладчика випадково було випущено.

Малеча.

Я дуже шкодую, що цінний доклад нашого члена Собору Рклицького вийшов таким скомканим. Ми всі прагнем, щоб зробити церкву народньою. Московська церква казенна і касувала все, що було народне. Я гадаю, що шановний доповідач багато не все своєю доповіддю з'ясував – оті головні факти зазначив. Я знаю, що член Собору Рклицький з Чернігівщини по походженню і в своїй доповіді зазначив звичаї на Чернігівщині. Коли взяти другі губернії, то там теж є звичаї. Я вніс би пропозицію, щоб Всеукр[аїнська] Прав[ославна] Церк[овна] Рада підібрала ті етнографічні матеріали, які ще є і не зникли, то коли буде все записано і видруковано, то щоб воно перейшло до нашої Церкви, щоб церква дійсно була народною.

Махомет.

Я приєднуюсь до слів попереднього промовця. Якраз брат Рклицький зазначив звичаї, які істнують на Чернігівщині – себто на тій частині, яка лежить близько до Росії. Я сам з Холмщини. У нас була унія, і вона очевидно, зберегла старовинні звичаї. Самий головний звичай, це – загальний спів. Потім ніде на Україні я не замічаю вечерньої служби в неділю. У нас завжди збірається [в] два рази більш людей, як на літургію. Тут я помітив, що гризуть насіння, замість того, щоб йти в церкву, а там всі приймають участь у службі Божій. Далі ще брат Рклицький згадав про вироблення свічок. У нас свічки двоякого роду – є свічки, які мають, 1,5-2 пуди, їх тримають 4 пари досить здорових хлопців. Кошти збірались на ці свічки просто. Я пригадую ще одного звичая – колядки. Хлопці збірались по святах і йшли колядувати і всі гроші, які збірали за колядки, оддавали на свічки. Потім закладались братерства – сестер і братиків.

---

* Так у тексті.

Колядували у нас по кілька партій – хлопці колядували на великі свічки, а дівчата – на малі, котрі вони держали на службі.

Повинен ще зазначити про причастя, яке відбувається кожну неділю; священик не лінується потеряти де-який час, нарід приймає участь в співах канонів. Виносяться всі корогви і обходиться раз церква.

Чехівський.

Є загальне побажання – використовувати старовинні звичаї і друге побажання, щоб старовинні звичаї збірати по всіх краях. *(Побажання приймається).* Вечірнє засідання буде в 6 год. по сонцю. Будуть питання: мистецтво церкви і справа поліпшення деяких службових чинів.

Крім того, буде внесена пропозиція в справі досягнення повної одностайності в справі ієрархії. Завтра справа грошова, також треба, щоб всі були. Об'являється перерва до 6 год.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 39-51. Стенограма.

[*Продовження*]

*З 7 год. вечора 10 1/4 год.**

Чехівський.

Засідання відкривається. Слово дається вельмиповажному нашому архипастирю Липківському.

Архипастир Липківський.

Святий Соборе[!] Я мав з приводу удосконалення богослужіння української православної церкви скласти доклад досить подробний і грунтовний, але ті події, які трапились, не дали мені змоги звернути належну увагу на цю дуже важну справу в нашій церкві, та признаться, я вже дуже втомивсь, і от через що я тільки коротко, в загальних рисах розкажу про те, що я думав раньше докладно викласти, щоб винести ті чи інші побажання, ті чи инші постанови з приводу удосконалення нашого богослужіння. Треба сказати, що за часи з 1000 і більше літ в церковному житті застой. Такий же застой зробився і в житті богослужебних справ. Перш за все наше богослужіння не мало в собі характера живого. Як ми подивимся, служби Божі в церквах перших віків Християнства і послі, то ми побачимо, що всі богослужіння християнські були пройняті духом живої творчости. Всі богослужіння пройнято духом пророчества. Виступали натхненні духом люде, пророки на богослужінні, які тут же складали свої молитви, свої псалми до Господа Бога. Тут же виступали з промовами, з закликом до людей. Таким чином, богослужіння християнське було животворним єднанням християнської церкви з Богом. І та вже творчість таким великим джерелом била, що багато дуже тих натхненних гімнів осталось і до нашого часу од цих старих часів. Ми знаємо, що багато було таких дуже гарних натхненних піснепівців, що складали гарні пісні і співали в церкві,

* З початку цієї частини стенограми текст подається за рукописним варіантом: Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 71-72.

наприклад, Іван Сладкопівець[20], перекладали на ноти, й була жива творчість. Тепер уже богослужіння не має в собі характера творчости. Ми молимось тими піснями, тими молитвами, які складали в старовину. Це було підражання, а не жива творчість. Отже, як наша церква стає живою, як вона буде утворювати життя, то необхідно дати волю живій творчості і християнському духу. Треба дати волю людині, натхненній творчістю, щоб вона складала пісні, молитви, і щоб це все вживалось нашим християнським народом. Наш український народ має велику здатність до Божого натхнення. Уже коли у всіх майже народах творчість захолола, український народ багато таки чого утратив, але жива творчість в українцях при службах Божих ніколи не зникала*. Ще й досі співаються канти побожні, співи, молитви. Все це народна творчість перетворює і, таким чином, в нашому богослужінні дише живим духом народної творчости. От перше побажання повинно бути те, що у нашій живій церкві було чути живе слово причету, живе слово промовців, живе слово молитв, живі співи, взагалі, щоб наше богослужіння вийшло з того холодного стану тільки підражання, тільки істнування богослужіння, утвореного другими, і вийшло б на шлях живої творчости. Але дійсно в народі не так багато талантів, сам творити не всякий може. Не може творити кожна людина, яка виконує службу Божу. Але єсть одна галузь богослужебної справи, яка повинна бути пройнята живим духом. Це спосіб виконання «ісполненія» тих чи инших молитов. В тому способі, як їх читати, співати; співати з почуттям, щоб вони впливали на душу. Отже, жива творчість в богослужінні повинна виявлятись не тільки в тому, щоб ми утворювали нове, не всякому це доступно, но всякому, хто бере на себе обов'язок правити службу Божу, доступно те, щоб він відправляв службу Божу як найкраще. Щоб він читав виразно, співав виразно, щоб його молитвенний настрій передавався і другим. Іменно ця народня творчість досить гарно обслужена. Недовго живе ще Українска Церква, але в цій галузі, в виконанні співів і читанні ми бачили дуже гарні зразки [2*].

От, наприклад, чули ми дуже гарне читання священика. Він читав тут євангеліє, яке відчувала вся наша душа. В цьому читанні творчість виконання, артистичність виконання. От таким способом виконання співів бажано було б удосконалювати[3*] наше богослужіння. І треба нам побажати, щоб наша служба відправлялась так гарно, виразно, з почуттям, щоб кожний вкладав в неї всі почуття своєї душі. Раніш служба Божа відправлялась на церковно-слов'янському язиці. Думали тільки про те, щоб скорше отбути. Тепер треба думати про те, як би найкраще передати людям почуття молитв, співів. Щоб слово Боже світило одвіку. Отже, друге побажання наше з приводу удосконалення богослужіння, щодо виконання, читання слова Божого, було б якнайкращим, і щоб в спосіб читання кожний, хто читає, вкладав найбільш своєї душі, свого натхнення. Крім цього, треба ще ось що побажати в нашому новому християн-

---

* Далі текст подається за друкованим примірником. [ЦДАВО. – Ф. 3984. – Оп. 3 – Спр. 104. – Арк. 19-51]. Текст було додатково звірено з рукописним варіантом.

[2*] Далі від руки викреслено рядок тексту.

[3*] Викреслено одне слово.

ському житті, з приводу удосконалення богослужіння. Треба ось ще що побажати, щоб як би то нам зробити так, щоб у нас хоч маленька служба в церкві відправлялась щоденно. Дуже великий сум забірає, коли бачили, що церква поставлена людьми, а вона майже зовсім заперта. Тільки по неділям та великим святам вона одперта. Як ми подивимось, наприклад, на життя католиків, – в кожному костьолі служать щоденно хоч і маленьку службу; отже, і нам треба побажати, щоб цей звичай був і у нас заведений. Миж иншим, тут докладчик* докладав, що у нас на Україні в старину правилось щодня.

Коли священик не міг прийти в церкву, то приходили самі люде в церкву прочитати і проспівати обідню. Було б дуже бажано, щоб у нас щодня одчинялась церква, звонилось на збори, і нехай увечорі відправляється вечерня, а вранці обідня. Все-таки єсть в парахвії багато людей, що хотіли б помолитись щодня. Нехай би у нас була звичка така що денно служити. Нарешті, що-до самого змісту служби Божої, щодо самого уставу, то саме головне питання – удосконалення, але і воно досить трудне. Через те, що цей устав складався на протязі сотні літ, склався остаточно 1000 літ назад і складався переважно для монастирів, а після перейшов і для нашого вжитку. Аби його всього виконувати, то треба було б весь час перебувати в церкві. Тому кожний настоятель мусив скорочувати цей устав все більш і більш, зараз з тих великих книжок вичитується тільки 1/20 частина. Іде безсистемне скорочення уставу. В деяких частинах дійсно устав богослужіння потрібує чи якогось скорочення, чи якоїсь другої зміни. Візьмемо, наприклад, літургію, і там ми найдемо те, що треба було б змінити. Наприклад, там єсть ектенії, коли готуються до хрищення. Це для нас зараз не потрібно, бо таких в церкві не буває. Потім багато занімає часу читання єктенії*. Часто за одну службу читається по 2-3, так, наприклад, на просительній службі вона читається 2 рази. Часто буває так, що вечерня служба правиться рано, а утрішня у вечорі, а перед праздниками і вечерня, і утріння служаться увечорі, при чім, великих єктеній читається 2-3, а малих до 10 раз. Одним словом, в службі Божій треба також багато змін, щоб не було ріжниці. Але для того, щоб це зробити, щоб передивиться устав богослужіння, для цього треба великий досвід. Треба зібрати великий науковий досвід. Треба багато часу і знання. Це скоро зробити так не можна. Тому в справі удосконалення нашого богослужіння, нашої християнської православної церкви, може нам прийдеться обмежитись загальними побажаннями з приводу цього.

Правда, єсть в богослужінні де-які речі, які нам негайно треба було б так чи инакше вирішити. У нас довго дебатувалось питання про поминання в церкві, бо у нас якось так, як повстало поминання церкви, то уже кожний став поминати, як знає. Тут поминають старих українських святих, [тут Україну]*, а тут нічого не поминають. Треба було б вирішити одну сталу форму. Одні кажуть, що треба поминати уряд, другі кажуть, що не треба. Щодо церковних

---

* Крапки в тексті.

поминань: одні кажуть треба поминати патріарха Московського, другі кажуть всіх треба [–] і ніяких, а через це треба встановити якусь сталу форму поминання на службах Божих, бо ця ріжниця більш-менш хвилює. І, перш за все треба сказати відносно поминання нашої вітчизни. Безумовно, позаяк ми на Україні живемо, то треба, ясно, виразно поминати ім'я України. Церковна Рада виробила таку форму:«Богом любиму і Богом бережену Україну». Так ми поминаємо, коли Ви знаєте, і так треба, щоб поминали скрізь. Що торкається поминання уряду, то було багато по цьому суперечок. З цього приводу були великі [вимоги]*. Одні требували поминати українську республіку; при инших умовах требували поминання особистого. Радянська влада, правда, в це діло не вмішується. Але все-таки повстає питання, чи поминати уряд, чи ні. От через що треба вирішити це питання [принципово][2*] навіть з поглядів апостольських. Апостол Павел учить молитись за уряд, щоб тихо і спокійно життя провадилось[21]. І в церкві, коли ми приносимо[3*] божественну євхаристію, ми молимось за уряд і просимо тихого життя. І треба сказати, що ця молитва не повинна залежати від того, як цей уряд відноситься до Церкви, бо, як ми знаємо, за часів апостола Павла уряд був дуже ворожий, а все-таки апостол Павел каже молитись за уряд і через це, по навчанню апостольському, на мій погляд, ми все-таки повинні за уряд молитися незалежно від того, як він відноситься до церкви. Іменно цього вимагає наше невмішательство до держави. Бо як ми будемо поминати прихильний уряд, а ворожого ні, то це дасть змогу обвинувачувати нас в участи в політиці. Ми ж повинні молитись завше, щоб був для нас спокій, який би не був уряд, а християни повинні рах увати його істнуючим по волі Божій і молитись за нього.

Безумовно, уряд не треба змішувати з [формою] урядування, як це було при царі, коли ми молились за самодержавіє. Християнство не повинно молитись за урядування, а тільки за уряд. За ту организацію, яка керує Україною, нашою вітчизною, а яка це організація, – це повинно бути для нас однаково. Це не діло наше, а діло державне, з приводу цього молитва за уряд у нас провадиться. Дальше, в наших молитвениках прибавлено було ще військо. Може, нам можна було б [продовжувати] молитись і за військо. Пора було б вже перейти до мирного життя. Коли молитись за військо, то кожна держава була сильна цим військом, а нам, християнам треба молитись, щоб ця сила зникла, щоб люди перестали між собою сваритись. Отже, я думав би, щоб наші молитви припинити за силу озброєну, а молитись тільки за Український уряд і всю людськість. Що торкається церковної влади, у нас обговорювалось. Перш за все моляться тільки за першого єпископа і за свого місцевого єпископа, і це єсть та вища влада яка поминається на службах Божих. У нас на Україні після того, як Святейший Синод був скасований, раніш поминали Синод, митрополита і єпископа, а після – священики не знали, кого поминати.

---

* В тексті: "екатенії".
[2*] Дописано зверху.
[3*] Це слово написане над закресленим зверху.

Стали поминати всіх патріархів, а далі Московського. Зараз, позаяк у нас церква автокефальна, то підстава для поминання на службах Божих патріархів других сторон – восточних, московських – відпадає. Ми вже нікого з патріархів поминати не повинні. Ми повинні поминати вищу владу української церкви, а ця влада – сама церква. Крім святої православної української церкви, [поскілько] святому Собору угодно було обрати і поставити митрополита Київського і всія України, то безумовно, він, як об'єднуючий всю Україну, – треба поминати митрополита і місцевого єпископа. От і все поминання, яким і треба обмежитись.

Безумовно, як я кажу, ми повинні припинити поминання патріархів, це не значить, що ми від них відділяємось, що ми перестаємо їх поминати в звичайних службах Божих. Практика церкви показує, що всяка церква молилась за владу в межах автокефальної своєї влади. Для того, щоб все-таки показати наше братерське єднання з другими Церквами, для цього можна встановити урочисті служби Божі в певний термин года. Наприклад, в першу неділю посту залишилось молебствіє – проголошування анафеми, які владі чинились, недогоджали і політичних діячів і всіх кого хочете. Мені здається, що тепер приходиться говорити не про анафему, а про те, щоб до себе наближати. Тому замісць молебствія з анафемою скласти молебствіє, де б провадилась урочиста молитва за всі Церкви православні. Ці молитви були б дійсно корисними і для людей і дійсно приємними для Бога. А на звичайних службах поминать тільки свою власну владу. Закінчуючи цими короткими словами свій доклад, який заслуговує далеко більшого обговорення, я подаю такий проект ухвали по своїй доповіді. *(Читає)**. Слово належить священику Задорожньому.

Задорожній.

Святий Соборе! Кожен член Собору має право висловити свою думку, як розуміє. Позаяк, якби ми слухали одного промовця, то вийшло б тоді, що ми повинні слухати діло одного, а коли ми зберемо колективний погляд, то це буде наше спільне діло. Вельмипочесний от[ець] Липківський висловив свою думку відносно скорочення літургії. На мій погляд, в літургії єсть така жива творчість, як у пісні. 2 рядки стишков [–] і повторюються ті ж самі слова. Коли починається літургія, то читається велика єктенія, потім вживаємо «Благослови, душе моя, Господи», проспівають перший антіфон і потім знов приглашається [перейти] до [всіх] побожних християн. Коротенькі 2-3 єктенії, потім знову антіфони. Потім ще і ще трошки помолимось. Що торкається тої ектенії, яка читається після[2*] ... і просительної єктенії, то там, в першій єктенії, говориться за перенесення святих дарів, Господу помолимось і що ж торкається єктенії перед[3*]..., ми молимось про священиків. От що, милі брати і сестри, гадав би, нам треба було [постановити] особливо при архиєрейському богослужінні, щоб не нести митри перед батюшкою, коли виносять дари. Бо на митрі єсть корона, значить, символ гнобительства і рабства.

---

* Текст відсутній.
[2*] Закреслено: "обов'язково".
[3*] Далі викреслено декілька слів.

Дальше, що торкається утрені, то, правда, на утрені читається 2 єктенії і 2 кафизми. Правда, їх не виконують. Тут уже можна в утрені й сократити. Читати шість псалмів. Але за всю службу я не чув, щоб їх вичітували. Що торкається поминання за Христове військо, ми знаємо, що Христос казав: «Через мою...»* Так що бачите, ми не можемо вичитувати в церкві за військо, бо Христос забороняє всяке військо. Що торкається уряду, то позаяк уряд каже – ми не визнаємо церкви, то нащо його вичитувати. «Не мечіте бісер перед свинями» [22] сказано. Нема за що за нього молитись. Прямо за Богом бережену і Богом любиму Україну і всю людськість. Правда, сказано: молись за ворогів своїх, але ми не повинні метати бісер перед свинями.

Мороз.

Слово належить члену Собору Бутенко.

[Бутенко].

Шановні брати Собору! Заслухавши доклад вельмишановного отця Василія, досить докладний і досить кожному зрозумілий, я хотів додати декілька деталів до цього докладу, а саме через те, що цей доклад має собі на меті зібрати матеріали, які накопились за цілі віки в Церкві і на майбутнє винести остаточно свої постанови щодо зміни статуту богослужіння. Але поки ці 5 років пройдуть! Безумовно, праця тяжка і праця велика, і дай Бог, щоб вони за 5 років осилили її. До тих же пір, поки все остаточно вирішиться, нам в найближчі часи треба було б зробити ті зміни, які так яскраво кидаються в вічі. Перш за все, богослужебний устав це єсть той статут, де констатується, по яких правилах живуть члени церкви від самого початку. Цей богослужебний устав охоплює всю церкву, ту людськість, яка молиться, тих, що виконують службу і при виконанні служби ми бачимо, що цей устав через те порушається, що його порушає часто сама людськість. Наприклад, візьмемо такий виголос у церкві: «Будьмо уважні, мир усім». Воно читається: «Будьмо уважні, мир усім», а в церкві людськість те, що робила, те й робить, а нам треба зробити, щоб ці безтлінні слова знову виконувались і людськістю, щоб слова «Будьмо уважні» не були для проформи, а щоб дійсно рухи припинялись і щоб священик казав «мир усім» при повній тишині. Нам треба приучить людськість слідить за виконанням [дисципліни].

В сельських церквах співається «Херувимська» і завдяки тому, що євхаристія [исполнялась] при закритих дверях і під час «Херувимської» вони особливо серйозно моляться. А коли дійсно проходить головне богослужіння, то ходять з тарілкою. Крім цього, порушує особливо зараз, увагу молящихся та конторка, яка видвигається в селянських церквах. Ці конторки треба безумовно [винести] на второстепенне місце. Треба, перш за все ввести дисципліну, щоб люди знали, що церква наша не тільки по-українському править, а щоб її впізнавали по її дісципліні. Московська церква завела у нас цю торгівлю, тому, що брались різні відсотки; причет турбувався за кращу торгівлю, а це порушало благость богослужіння. І так, моя пропозиція, щоб в українській церкві була введена дісціпліна.

---

* Крапки в тексті.

Далі, ектенія – та, що торкається тих, що мають бути крещеними, її вичитують якось дуже соромливо. Я в своїй парафії так поставив справу. В церкву є доступ усім. Один прийшов молитись, другий тільки дивитись. Отже, до літургії вірних можуть стояти всі, а з цього менту невіруючі мусять вийти. От ті зміни, які я додаю до доклада шановного отця Василя.

Мороз.

Брата Щербаківського* прошу до президії.

Данілевський[2*].

1) Я хотів би звернути увагу на те, що пропозиція вельмиповажного отця нашого Василія дещо змінити, дещо скоротити не є, так сказать, така новина, бо немає що казати, що це діялось в житті церкви усюди. Але я нагадаю одно цілком офіціальне скорочення. Мабуть, не всі ви знаєте, що за часів царя істнувала скорочена літургія, вона виконувалась так добре, що літургія Василя Великого проходила за 1 год. і 15 хв. Літург[ія] Іоана Золотоустова теж[3*]. Висвячення дарів за 45 хвилин. Так що офіційно в православній церкві був такий чин. Його можна буде добути, хоча він був вироблений не для загального вжитку. Його можна найти.

2) Я хотів пропонувати, щоб були пригадані наші старі звичаї, які нашу службу відріжняють від других церков. Їх можна найти в требниках Петра Могили. Безумовно, не все треба поновляти. Але багато єсть корисних. Нагадаю, наприклад, з обряду шлюба. У нас була присяга, а у Росіян її немає. А це повинно робити дуже велике враження.

...[4*]

У деяких церквах є такі звичаї.

Данілевський.

Це тому, що по деяких церквах і досі є Требник Петра Могили і немає синодального требника. Я знаю один прихід на Полтавщині, де не було такого требника і тому там залишились старинні пісні, і взагалі там єсть немало хороших звичаїв. Затим – 3-я річ. Надзвичайно цінна річ була б, щоб по всій Україні подивились по різницях. Там єсть забутки ріжних книжок і т. д. У нас заховалось багато рукописів, єрморогов[23] нотних. Серед них є дивовижні гарні наші співи. Взагалі, наші старі Київські співи зараз страшенно змінені і не відповідні духу українського народу. Дуже бажано було б, щоб ви дали можливість поновити ці співи або переслали їх нам. Ми використаємо їх на користь і славу української православної церкви.

Мороз.

Слово належить новонареченому єпископу о. Теодоровичу.

Теодоровичу.

Святий Соборе! Я хочу підійти до цієї справи з иншого боку, чим підходили всі ті промовці, які порушували це питання після доповіді нашого почесного

---

* Кількa слів закреслено.

2* Так в оригіналі. Можливо, Данилевич.

3* Так у тексті.

4* Прізвище не вказано.

архипастиря. Я гадаю, що Собор не мусить розпливатись в дрібницях, і що ми стоїмо на свойому церковному життю на грунті творчості. Сама служба Божа витворить величезні зміни у відправі. Наперед нічого не можна сказати, бо ніхто не знає, як їх витворить чиста жива творчість нашої енергії, яка на протязі віків так яскраво виявлялась на церковному полі і яка, ми сміємо вірити, буде являтись і надалі. Хочеться мені освітити питання з цілком з іншого боку. Порушити справу молитви. Що то єсть молитва? То єсть єднання душ* чоловічих з Духом Божим. Але ж Бог то єсть щось недосягаєме для нас. Божество ми не завше розуміли так, як тепер розуміємо. В тій мірі, як удосконалювалась душа чоловіча, все більш і більш розкривалось перед очима духовного чоловіка божество, так що можна зазначити, що божество в сфері християнства не було завше одно. Ми переходили од одних понятій, думок до других і цей процес повинен провадитись і надалі. Так що божество перед духовними очима всесвітнього християнства воно є таке, що ускладняється, відріжняється і, звичайно, відношення наші до Бога теж ускладняються. В тій мірі, поскільки Божество в процесі нашого удосконалення розкривається перед нами, в тій мірі повинно удосконалюватись і наше відношення до Божества. Мусить підніматись наша молитва. В ній мусить відбиватись той дух, який би сказав би те внутрішнє відношення, з яким ми підходимо до Христа. А цей настрій, це відношення не по всіх епохах були однакові. Християнству в ріжні епохи ріжні завдання. Так, між иншим, у нас довгий час був напрямок аскетичний. Церква мислила, що мир лежить у злі, тому церква ховала людей од миру, щоб захистити їх від зла. Але тепер цілком инше явище. Тепер мета християнізації миру. Ми кажемо: мир лежить у злі, але треба його хрестіанізувати. Треба йти в мир і в самому мирі припинити те зло. І, звичайно, молитва наша мусить набути иншого настрою, иншого змісту. Нам найпочесніший архипастир в доповіді своїй зазначив, що в повній відправі служби Божої дуже багато монашеського елементу. Чи ж елемент відбиває наш настрій? – Ні. Ми живемо зараз другим життям, настрієм. Та й божество ми мислимо інакше. По певному психологічному закону ми мусимо інакше мислити. Є ще і третя причина. Як вам відомо, чоловік все іде наперед. В невпинному поступі він все удосконалюється, і наше удосконалення мусить спричинитись до певних змін в нашому порядку, молитовному порядку, в нашому богослужебному строї.

От три причини. Але повинно зауважити для релігійних людей, [що] кожна різка зміна дуже боляче відбивається на їх настроях, почуваннях, то є дуже і дуже делікатна справа. До них треба підходити дуже і дуже обережно. Бо часто замість того, щоб зробити щось найкраще, ми можемо заподіяти щось необережне і зробити зло. Треба пам'ятати завше, що наш дух зустрічається з божественним, в самих сокровенних своїх тайниках і хто його знає, що на кожну людину впливає, коли душа в тих найглибших тайниках підходить до божества. На одного впливає зовнішній вид Божий, на другого – співи, на третього

---

* Закреслено: "духа".

натхненне слово промовця, на четвертого – натхненна молитва. З цим треба бути дуже обережним. Вільна творчість мусить бути, але та, що сама стихійно виливається. Стихійно виливающаяся творчість – вона сама мусить робити зміни. Але ці зміни ніколи не можна декретувати. Всякий декрет єсть виявлення влади, а влада то єсть уже насильство. А виявлення влади не може бути у тій сфері, самій таємній, відношення чоловіка до Бога. Тому, коли кажуть, що треба те скасувати декретом, мені здається, що люди ламаються туди, куди їх не можна допускати. Тоді, коли ця законність загальним порядком відживає, одмирає – це натурально, але декретувати ми ніяк не повинні.

Це , я кажу, мій погляд щодо обставлення нашої служби. Сам нарід мусить переводити це рухом живої своєї творчости. Те, що відживає, мусить само по собі умерти. Для того, щоб цей процес удосконалювання з боку внутрішнього відношення до Бога, – молитва, щоб він пройшов якнайкраще, мусять бути притягнені всі наукові сили, цього потрібує саме розуміння відношення чоловіка до Бога. Це не тому, що чоловік може молитись тільки тоді, коли стане на коліни. Є ще глибша молитва. Є ріжні вдачі. Є такі люде, які не можуть молитись увечері і ранком, але зате у них бувають натхненні пориви, коли душа їх піднімається до Бога. Єсть люди, що моляться не словом, а в сфері творчості. Є люде, які дуже корисні для церкви – архитектори, скульптори, живописці. Період натхнення цих творців – то єсть та сама молитва. Щоб нам як найкраще перевести удосконалення, мені хотілось би, щоб ви мали правильний [погляд] на культуру.

Культура в цей час єсть той молодший син, який покинув отчий дом і пішов на бік[24]. Але зараз ми бачимо зараз процес повернення цього сина в отчий дім. І скоро-скоро ми дочекаємось того, що ми будемо вітати вдома молодшого сина. Скоро працьовники повернуться до своєї церкви. Тоді церква буде набувати живого, удосконаленого характеру, який личить високому відношенню до Бога.

Ось такими думками я хотів поділитись з вами, щоб, коли Ви роз'їдетесь, то мали правдивий погляд на культуру.

Відношення людини до Бога, воно мусить мінятись, як все в собі міняється, і отже, ми мусимо перевести в церкві зміни. Я не хочу затримувати Вашу увагу на дрібницях. Але все-таки де на чому зупинюсь.

Пан-отець Задорожний говорив про відношення до уряду, але таке відношення, про яке говорить о. Задорожній, не личить християнству. Хоч Син Божий і сказав «Царство Моє не од миру сього»[25], але і до цього миру Він відносився з кротостю і любовію. Слова, які приводив пан-отець, треба розуміти в иншому значінні. Затим, апостол Павло говорить, що треба молитись за уряд, який ставився до християнства дуже вороже. Зараз же, коли відокремленням церкви від держави поставило нас в умови творчости, церква залишена для самої себе, вона мусить набувати в самій собі сили, – цей акт не треба розглядати так, що він нам щось дає неприємне, але як акт, за який треба дякувати з точки погляду християнства. Ми в такому ж стані зараз, як християнські общини. Вони жили самостійно, нікому не даючи відповіді. І зараз ми бачимо,

що рух, який відбувається у нас в церкві, він має дуже велике значіння і навіть просто з вдячности я молився би за уряд.

Стороженко.

Колись, у дитинстві, ми з вами [на Україні] вчили по книжках, і там було: «Моя родина. – Небо, ельник и песок»[26]. А я ніколи не бачив єльника. – Мені пригадується те, що я бачив в російській церкві. Там поминали всіх святих, крім святих нашої України. Притому я думав, що говорилось це не про нашу велику Україну, а говорилось це про Калужську губернію. Я говорю це для того, щоб була звернута увага на те, , що де говориться про святих, то там сказано – Борис, Гліб[27], Ігор[28] [–] руські чудотворці. Через те, що немає про це ніякої постанови, пропускають тих великих духовних отців, творців великої нації української. Бажано було б зазначати вселенських чудотворців і далі треба було б привикати до своїх святих. Треба привчати народ, щоб своїх він почитав найбільш. Дальше треба не тільки тим, що будуть їх почитати, треба, крім цього скласти ще популярний життєпис святителів і учителів, який би читався і церквою, і громадянством, бо в цьому єсть велика потреба.

Далі я хотів би сказати, щоб Собор ухвалив поминання на службі Божій, щоб було зазначено, коли ми поминаємо, – то чи «просто християн», чи «православних християн», в залежности від індивідуальних поглядів. Я думав би, що треба замість молитви про привернення до нас всієї людськости, читати «всіх християн».

Задорожній.

Це сказати відносно церковного благослужіння, я хотів би сказати відносно постів. Правда, більшість з нас, християн, вже не постять. Наприклад, я в піст їм скоромне, а як приходять прихожане, – я ховаюсь. Це єсть лицемірство. Треба знищити Петрівку, Спасівку. Що торкається Великого поста, то треба постити цілий піст.

Бр[жосньовський]*.

Шановні брати соборяне[!] Річ в тому, що коли ми підходим до розгляду питань у богослужебних діяннях, всім нам треба було б найти ісходний пункт. Що ми хочемо від нашої служби? Це єсть натхнення для практичного життя. Божа служба [–] то єсть джерело тих огоньків, котрі можуть світити для церковно-практичного життя окремої душі, котра визнає себе чоловіком. Який ісходний пункт можемо ми для себе найти[?] Ця справа, ця думка об тім, що наша відправа не задовольняє християн, [–] то річ зовсім не нова. Коли ми поцікавимось матеріалами, котрі були в загоні у руських і котрі наближались до вольнодумія в минулі часи, то ми дуже багато найдемо матеріалів, між иншим, відносно богослужіння. Я читав багато. Дуже мене поразили погляди Ієронима[29], Піпіна[30] про те, що богослужіння повинно нам давати. Вони кажуть, що ми в богослужіння повинні нести огонь християнського життя. Натхнення для практичного життя. Миж иншим, вони дають цілий ряд практичних порад. Ієронім каже, що ми повинні в богослужінні звернути увагу, щоб воно

---

* В цьому місці текст погано читається. Ймовірно – “Бржосньовський”.

відправлялось якнайкраще. Яке воно зробе враження на членів церкви, від того залежить, що власне члени церкви понесуть додому, який порядок в церкві, де все впливає на душу божу. Він же зазначив, що в нашім богослужінні дуже багато повторяємости. Звертає увагу на те, що і євангеліє на протязі цілого року читається щороку одно й те ж, одне й те ж, при чим сама суть, [більш] легка для розуміння. Вона так розкладається на будні дні. Що ж торкається до свят, [–] вони дуже однобічні. Може, це єсть вина проповідників, але треба зазначити, що євангелля зовсім не читається. Сама головна книга, де лежить шлях до безмежного удосконалення, – святе євангелія, дуже мало читається. Читаються коротенькі зачала. Отже, треба було б нам подбати, щоб на наших богослужіннях, при відправах служб Божих головнішу увагу звертали на саме слово Боже, на читання його, на його роз'яснення. Ми чуємо багато молитов, які підвищують наш розум, нашу душу до Бога, котрі зв'язують наш дух з Божим, но все-таки слова християнського практичного знайомства з теорією християнства у нас не буде, бо в будні дні ми, обтяжені своєю працею, не маємо можливости завитати в церкву Божу, і не можемо ознайомитись з потрібним євангеллям, яке там читається.

Тут багато було розмов про церкву, про ріжне відношення в молитвах наших за уряд. Звичайно, відносно цього ми повинні зазначити, що в священному євангелії, науці Христовій, нам сказано молитись за уряд, відноситись з повагою. Ми не можемо рахуватися з тим, як він відноситься, але повинні молитись за нього.

Відносно постів. Коли ви ознайомитесь з матеріялами, представленими на Собори російські відносно постів, то ви побачите, що вже і в ті часи зверталась увага, що треба зробити великі зміни в поділу [нашого] богослужіння. Наприклад, для вінчання одведено за весь рік всього 100 день. Далі, єсть багато людей, що не розуміють постів, що вони мають значіння і оздоровительне. Тому давно вже казалось, що треба ввести скорочення. Дуже міцно трималися тільки того, щоб додержуватися Великого посту.

Саме головне те, щоб ми роз'яснювали науку християнства. Було б дуже необережно передати справу читання євангелля настоятелям, через те, що дуже багато з євангелля, з науки Христової, остається для народу невідомим. Бо коли ми додержуємось певного церковного ладу, то ми додержуємося цього ладу і користуємось вказівками, які нам залишили отці Церкви.

Преосвященний Пипин і Ієронім звертають увагу на те, що в відправах служби Божої єсть дуже багато повторяємости. Що в відправах служб Божих, в порівнянні з статутом, єсть дуже багато скорочення. З одного боку, кажуть, дуже багато повторяємости, а з другого – скорочення. Ми повинні зазначити, і зараз дуже добре знаємо, що вони провадяться невпорядкованим чином. Отже, ми повинні просити Всеукр[аїнську] Церковну Раду, яка має могутність скликати досвідчених людей в житті Церкви, – обговорити ці справи, бо нам байдуже відноситись до цієї справи не можна, в якій, може, відкривається сама суть релігії. Закінчуючи свою промову, я мушу зазначити, що в нашому богослужінню єсть дуже багато того, що ми мусимо залишить і на що звернути

увагу, – на читання слова Божого, на казання, як у нас поширене слово і коли воно зможе заходити у всяке серце, зможе запалювати нашу совість християнську – це буде половина нашої справи.

Як ми до порядку богослужіня віднесемося уважно, як Церковна Рада збере для цієї справи знавців богослужебного життя, то ми на другому Соборі зможемо це затвердити. З другого боку треба, щоб Собор дав змогу настоятелям мати свободу в читанні слова Божого.

Цілком погоджуюсь зо всім тим, що говорили промовці, що Церква повинна бути одкритою на ввесь час. Все-таки, я кажу, – ми повинні звернути особливу увагу, щоб слово Боже, наука Божа, відкривалась на кожній службі. Щоб там лунало роз'яснення слова євангелля, котре [мало] б легший доступ до наших сердець. Отже, тоді ми віджиемо. Конкретна пропозиція моя така: просити Всеукраїнську Церковну Раду подбати про те, щоб не було повторяємости – в одну всенощну десять єктеній. Ми зараз молимось за оглашених, котрих у нас нема. Щоб ми могли звернути увагу на...* постановку казаннів, щоб на кожній службі ми могли слухати роз'яснення слова Божого.

Чехівський.

Хто за те, щоб запис спинити? *(Приймається).* По скільки часу дати слово? Хто за 5, хто за 3? *(Більшість за 3 хвилини).*

Теодорович.

Я дозволю собі зробити невеличкий перший додаток до тієї промови, яку говорив. Бажано було б відновити наші звичаї, а саме про те, як колись в старовину ставили себе на суд Божий в першу неділю посту. Я згадав про те, що найпочесний архипастир говорить про анафему. Звичай такий: ставлять свічи посеред церкви без свічок[2*]. Кожний віруючий ставить свічку і говорить: ставлю свічку на суд Божий. Такий звичай відбувався по всіх церквах на Україні.

Другий додаток. Повинно внести в порядку зміни богослужіння замість «владика, благослови» при митрополичій катедрі «найпочесніший отче, благослови».

Третій [додаток]. Слід би було зробити Центральній Раді[3*] розподіл нового заповіту на 52 неділі, себ-то частини, щоб кожну неділю читалась нова частина нового завіту.

. . .[4*]

Для нас, як для церковних революціонерів, що віта[ють] удосконалення богослужіння, для нас може мати велике значіння те братство, яке істнує на Кадетському шосі[5*]. В церкві цього братства я сам був на днях. Там єсть деякі великі зміни, цікаві для нас. На чолі цього Братства стоїть Арт. Спірін[2*], який написав дві книжки, які я раджу прочитати. Там, наприклад, єсть такі зміни.

---

* Крапки в тексті.
[2*] Так у тексті.
[3*] Так у тексті. Ймовірно, "Церковній Раді".
[4*] Прізвище не вказано.
[5*] У рукописному варіанті "часі".

В ектенії моляться за робітників, як найбільш пригноблену верству. Ми молимся, за патріархів, духовенство, тим більш нам треба молитись за пригноблену верству. Друге, що я помітив, те, що слово «раб» з церковного вжитку виключено. На мій погляд, у Бога рабів немає, а є вільні сини. Це слово взято з політичного життя. У нас же рабів немає і тому можна замінити його якимсь иншим словом.

Малеча.

Я ненадовго затримаю вашу увагу. Наша церква Божа на цьому Соборі воскресла. Отже, мусімо тепер як можна тісніше зв'язатись з минулим нашої церкви. Ми допіру продовжуємо нашу історію, і тому повинні зв'язатись з тим, що було цікавим. До цього мусять спричиниться такі факти. Я доповню промову Стороженка. Він казав про українських святих. Дійсно, на українському Соборі я чув від одного промовця, що коли наша Церква підпала під владу Москви, то українські святці переглядали в Москві і багато святих повикреслювали і, нарешті, про них забули, а вони для нас мають велике значіння. Їх дух живе меж нами. Спомин про них з'єднає [ін]ші церкви і зв'яжеться з минулим. Таким чином, я пропонував би, [щоб] Рада церкви подбала про [вишукання] святих отців і вшанування їх. В одному з календарів товариства Петроградського* багато мається наших українських святих, і як вони почнуться знову вживатись, то це спричиниться до того, що наша церква буде рідна народу.

Чехівський.

Брати, В богослужінні є дві сторони. Є Божа сторона – вплив [з]гори, і людська сторона. Ця людська сторона підлягає апольогічним і псіхольогичним законам. Приймаючи на увагу цю сторону, треба дбати, щоб богослужіня не притомлювало людини, бо піднесення вгору теж може...[2*], коли людина пере[в]томлена, от через то число співів і довжина промов повинні бути розраховані на середню силу людську. Це також треба мати на увазі. Потім, основою всякого навчання, а в даному разі і релігії, є самодіяльність, не пасівна участь, але активна. От через що задача пастирів церкви викликати цю самодіяльність громадян в церкві Божій. Через це я цілком приєднуюсь до першого пункта резолюції. Ця воля може вилитись в те, що на протязі неділі може бути призначена одна служба для вільних відправ. Часом бажано, що самі віруючі виявили хоч трохи самодіяльність, і це буде часто вигодніше того, що він чує на протязі цілого місяця. Кожний принесе в цей день свій подарунок. Один вивчить текст євангелія напам'ять, і прочитає його так, як скаже його серце. Другий виуче вірш релігійний. Третій проспіває якусь релігійну пісню, яку він вивчив...[2*] І ось така самодіяльність буде викликати і слово навчання, і це буде підготовка для того, щоб і читати з розумінням і промовляти від душі, що і складає основу богослужіння. Що[б] дійсно у нас не було кимбала звенящого і міді бряцаючої[31], богослужіння повинно найти самодіяльність.

---

* Так у тексті.

[2*] Крапки в тексті.

Тепер переходимо до голосування.

...*

Я хотів звернути увагу на необхідність на місцях в тих церквах, що не українізовані. Там в церквах поминають патріарха [Петро]градського[2*] Антонія[32]. Треба роз'яснити людськости, що його не можна тепер згадувати.

Чехівський.

Основна резолюція моя така. *(Читається)*[3*]. Додаток Теодоровича. *(Читається)*[3*]. *(Резолюція приймається).*

Додаток [І]. Бржосньовського[4*]: 1). «Євангеліє читається кожну службу». (*Одпадає за неясністю*).

Додаток 2). «Казання обов'язкові». (*Приймається*).

3. «Доручити Раді переглянути службу Божу». (*Приймається*).

4. Додаток Теодоровича про відновлення звичаїв.

Чехівський.

Про звичаї у нас була уже ухвала: «Розглянути їх і подати на затвердження Собору».

Побажання відносно зміни «Владика, благослови» на «найпочесніший отче, благослови». (*Приймається*).

Чехівський.

Це не принципове питання. Не голосуючи передати його в комісію в формі побажання. *(Приймається).*

Внесення професора Данилевського. Пропонував би поновити ті відправи, які зараз забуті. Тут єсть побажання, щоб служба була щодня. Такі коротенькі служби єсть у Івана Богослова, служба апостолів і т. и.

Чехівський.

Разом з цим побажанням я ставлю побажання про вживання Коп[т]ської літургії[33]. Хто за те, щоб комісія прийняла це до відому і виконання? *(Приймається).*

Пропозиція Холодкевича, щоб викинути слово «раб» з тексту.

Чехівський.

Дійсно, це слово мало своє особливе значіння. Зараз це слово являється пережитком.Я це слово вважаю поставити на голосування... [5*] Хто за пропозицію т. Холодкевича?

Теодорович.

Слово «раб» вживається в відношенні до Бога. Ми безумовно є діти Божі. Але ж на мою думку ми не мусимо це підкреслювати, що ми не що більше, як діти: навпаки, чим смиреніш ми будем підходити до Бога, тим милостивіше божество буде до нас відноситись.

---

* Прізвище не вказано.

[2*] В рукописному варіанті "Цареградського" виправлено на "Петроградського" і потім надруковано в машинописному варіанті.

[3*] Текст відсутній.

[4*] В тексті "Блажовського".

[5*] Крапки в тексті.

Чехівський.

Христос каже: я не хочу рабів, а хочу тільки друзів. Слово «раб» не буде свідчить про смірення, а про приниженість. Через це все ж таки в цім слові є відтінок, який противен Христовому розумінню.

Левицький.

Я хотів з приводу слова «раб». Я місяців 5 тому назад подав докладну записку з приводу слова «раб», Думаю, що кожний із нас того погляду, що слово це віджило і зараз тим більш зовсім не підходить до життя: наша церква вільна і народ там вільний. Ми не хочемо бути рабами, навіть у Бога. Не хочемо бути рабами і не будемо. Воно не достойно вільної церкви української. Ми тільки сини Божі. Ми ідемо до нього не як раби, а як вільні люди.

Чехівський.

Хто за те, щоб не вживати пережитку старовини, – слова «раб»[?] – Слово «раб» не повинно вживатись.

...*

Я все ж таки хочу нагадати, що Христос звелів називати себе рабом Христовим. І я стою за те, щоб сохранити наказ Божий . Це був образ, а не в розумінні слова «раб» в загальному змісті.

Додаток священика Потапенка: «Всесвітню церкву, Україну, український уряд і всю людність». – Хто за? Хто проти? (*Меншість*). (*Приймається як побажання до матеріялу комісії*).

Теодорович.

Ця справа розглядалась і була ухвала. Там сказано, що святе письмо було б поділено і роз'яснено.

Св[ященник] Бакалинський.

Я просив би читати «соборноправну і автокефальну українську церкву». (*Приймається як побажання до комісії*).

Переходимо до докладу в справі містецтва. Слово належить професору Щербаківському.

Пр[оф]. Щербаківський.

Високоповажні брати! Предметом викладу моєї невеликої доповіді буде українське містецтво. Власно, частина містецтва. Доклад про частину ви чули. Це доклад про українські церковні співи. На мою долю випало розказати вам про творчість українського народу в сфері пластичного містецтва, того містецтва, яке постигається оком, про церковну архитектуру, про фрески, про инші побутові речі і утварі і т. и. В одному з сьогодняшніх докладів Кулицького[2*] вас уже познайомили з цілим рядом питань, і я в самих коротеньких рисах скажу про те, що ще осталось не освіченим[3*].

Розуміти мистецтво не так легко, як здається. Зрозуміти доклад про українські співи вам було легше, у вас для того був грунт. Кожному з вас в

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Певно, йдеться про Козицького.

[3*] Мабуть, що залишилось нерозглянутим.

дитинстві мати співала пісні. Нарешті, в соборі ви чули найкращі зразки співів в найкращому виконанні, і тому не тільки зрозуміти і відчути українські співи вам було легко. Що ж до мистецтва – вам буде трудніше, тому особливо, що я не можу показати вам наочно зразки мистецтва. Я не можу показати вам ні в оригіналах, ні в знімках і фотографіях, та навіть аби і показав, то ви не зрозуміли б, бо ви не підготовлені вашим вихованням. Крім того, ми переживаємо добу захоплення матеріялізмом. Останні годи людськість придбала надзвичайні багатства в матеріяльному напрямку. В кінці XIX ст. , [на початку] XX ст*. були видумані пароплави, залізниці і т. д., але що до духа, до душі людськости, то тут можна нічого не робити. Що до поповнення оточення людського зроблено надзвичайно багато, а що до змісту – нічого не зроблено. І тому, коли людині приходиться розуміти те, що виходить від серця, – це дуже трудно і серед вас, я думаю, не більш 10 чоловік розуміє ці прекрасні фрески, які вас оточують в соборі. Бо це доба, яку ми минаємо, несприятлива для того. Це зробиться тоді, коли людина повернеться до духа, коли не тільки мозок, але й серце будуть працювати. Наші сини, діти будуть більше щасливими. Їх серцям будуть дані ті переживання, які не випали на нашу долю.

Далі перейдемо до містецтва. Я зупинюсь тольки на двох-трьох[2*] моментах, і прошу вас на хвилину забути, що ви тут, в соборі, й перенестись в ту добу, коли не було ні Софії, ні...[3*] коли на Київських горах стояли ідоли, і наші предки приносили їм поганські жертви. Володимир рішив зробити акт християнства. Раніш, ніж зробити це, він послав киян во всі сторони, щоб придивиться там до віри. Вони повернулись і кажуть, що коли ми прийшли в Царгород і подивились на службу, то ми не знали, чи ми на небі, чи ми на землі. – Що примусило оцих киян, наших прапрадідів поставити на перше місце християнську церкву? – Краса. Вони богословії не розуміли, але у них серце було, у них душа мала остільки велике поривання до естетики, що вона їх товкнула до пласт[ичної] краси храму, що вони сказали: «Ах, як справді хороше». – Пройшло 600 років і через Україну їде в Москву антиохійський єпископ[34]. Він залишив для нас надзвичайно цікаві записки. В них він описує храми Божі і свої враження. І от він теж каже, що він не знав, де він був [–] чи на землі чи на небі. Проходить ще 50 з лишком років. Їздить по Україні піп кацап Лук'янів[35]. Він теж залишив записки і, ви бачите, але він навіть вилаявся по кацапському звичаю: «от, противні хахли»... і т. и. Він вилаявся в розумінні, «яка краса була тут». Я взяв ці три мента для того, що[б] доказати, що в минулому отці наші надзвичайно відчували цю красу. Коли Володимир хрестив киян, він привіз майстрів з-за кордону, і вони почали будувати церкву. Будував її і Ярослав, будували діти його. На жаль, я не маю часу, щоб зупинитись на цьому соборі. Тільки зараз можу зазначити, що зараз ви бачите не той собор, який був: ви сидите на 2 аршини вище, чим сидів Володимир[36]. Раніш він був облямований мармором. Замість іконостасу стояла маленька мармурова і тільки

* В тексті: "В кінці 19-20 століть".
[2*] В тексті: "на 2-3 моментах".
[3*] Крапки в тексті.

Нерушима Стіна осталась нерушимою. Я боюсь, що ви не відчуєте цієї краси. Я не можу не сказати вам, що це особливо цікаво, коли заходе сонце. Божа Матір стоїть на золотому фоні. Творці, які творили її, були одірвані од землі і хотіли потягнути маси людськости теж туди, на небо. Але проходять часи і коли ви подивитесь на зразки більш пізнього мистецтва, то ви зобачите на цих українських образах уже землю, а не небо. Людина ввела страшно багато елементу земного, людського побуту. Ви бачите, що на образах малюють всяке життя, між іншим на ці[й] стіні, де намальовано 4 святих, тут був намальований Володимир і вся його семья. Це був звичай мальовати в церкві того, хто її будував, і ви можете бачити, як на празничних іконах малювався титарь. Єсть цілий ряд таких надзвичайно цікавих образів. Так, на одному образі намальований Хмельницький. Особливо улюбленим був образ, який можна назвати національним українським, це образ Покрови. Там малювалась маса людей, на яких накладався покров. На Запоріжжі єсть дуже цікавий образ, на якому намальована Матір Божа, яка покриває покровом велику кількість запорожців. Але національні риси найбільш вилились не в мальованні і не в цікавих облаченнях, які ви бачили в службах Божих. Ці облачення являються зразками творчої роботи українців монастирсько-цивільних откосів*, але найбільше слово сказала Україна [–] це в архітектурі. Я казав вам, що це не буде зрозуміле для вас містецтво, і коли я почну вам говорити про архитектуру, то я якраз і думаю, що ви мене не зрозумієте. До того часу, поки не визнавали український нарід за окремий, не визначали окремим і його містецтво. В залежности від того, хто панував, українське містецтво називалось чи то польським, чи руським. Тому дуже цінну частину ми можемо бачити в польськім і руськім містецтві. В останні часи наше містецтво нарешті визнано. Єсть спосіб дуже легкий відріжнити особливі стилі. Особливість архітектури в тім, що суть полягає в тому, як архітектор мире між собою дві лінії: горизонтальну й вертікальну. От треба поставити будинок. Від того, як він мірить ці дві лінії, залежить стиль архітектури. Візьмемо – як греки мірять ці дві лінії. Я боюсь, що не всякий бачив з вас, як будувались грецькі храми. Він будувався так. Бралась лінія горизонтальна, потім ставився ряд колон. Потім на кожні[й] товщі колони маса вертикальних ліній. Це прикривалось горизонтальною лінією, потім вриваються знов вертикальні і, нарешті, трьохкутником закінчується боротьба вертикальних з горизонтальними. Що робе Рим? Прошу пригадати арку. Візьмемо літеру «П», а в ній – дуга.

Я вам це говорю і боюсь, що більшости з вас це буде не зрозуміло. Коли вам говорять про пісню, то ухо нагадує вам її. А коли я вам нагадую, то вам нічого не пригадується. А через те я і говорю, що дуже трудно зрозуміти, що таке український стиль. Там таке примирення вертикальних з горизонтальними, яке ще не дав ні один нарід. Прошу пригадати звичайну трьохбанну церкву. Не ті церкви, які виросли за часів Петра Першого, а старі, оті трьохбанні церкви,

---

* Так у тексті.

які на протязі віків творив український нарід, трьохбанні, – де 2-3 стоїть бані. Одірвемо одну баню. Получаємо грань, потім восьмикутник і знову...*. Коли ви подивитесь, то получається вертикальная і косая, вертикальная і косая. Получається ползуче нахилення лінії. Вислухавши це, ви самі упевнились в тому, як трудно зрозуміти містецтво взагалі. Більшість з вас не може мати конкретного образа, тому що ви не бачили зразків і тому, що ви не могли відчути це. Зараз я мушу кінчати. Я прошу перейти до тих конкретних пропозицій, які я дуже хотів би, щоб Собор прийняв. Я не можу, не маю часу зупинитись на подробицях і з приводу ріжних панагій, хрестів і т. д. Це зрозуміти дуже трудно, я тільки прошу, щоб всі ви надалі пам'ятали, що хлам, якого сила по церквах, то не єсть хлам. Що там бувають надзвичайно цінні речі, які треба дуже і дуже берегти. Пропозиція моя конкретна буде така:

1. Берегти предковічні старовини церковної української утварі.

2. Ні одну церкву українську без дозволу академії не повинно руйнувати або перероблювати.

3. Аби церкви на Україні будувались в предковічному українському стилі.

Чехівський.

Ніхто слова не забірає? – Ні.

Справа ясна. Пропозиції читать ніхто не вимагає? *(Ніхто)*. Хто за пропозиції? *(Приймаються одноголосно)*.

Позачергова заява:

...[2*]

Щоб провести це в життя, те, що казав докладчик, при державній академії єсть майстерня, яка ставить собі метою відродити фрескове містецтво станкове; відродити старинне шитво, керамництво. В майстерні виконують все це по можливости як найкраще. Там можна заказать вироби по адресі...*

...[2*]

Позаяк я завтра залишаю Собор, я хотів би дати Собору деяку інформацію, яка буде мати велике значіння для нас.

По скінченню Собору кожний з нас, з'явившись на село, прийметься за яку-небудь діяльність, і, безумовно, коли ми почнемо більш рішуче виявляти свою діяльність, то нам будуть ставити ще більше перешкод. Кожному з вас прийдеться українізувати парахвії. Перше, що вживається проти нас – це подається заява, що насильственним путем провадилась українізація. І от в юридичному відношенню при українізації парахвій мусить бути зачитаний декрет і [дальше] акт мусить бути такий, що: «заслухавши декрет...*» і т. д. Це буде перша отшивка.

Друге, вороги кажуть, що «тепер всіх дезертирів будуть рукополагать». Тому обов'язково треба тих, що будуть рукополагати, питати про їх відношення до військової служби.

---

* Крапки в тексті

[2*] Прізвище не вказано.

Арх[иєпископ] Липківський.

Архітектор обіцяє завтра після служби дати пояснення відносно будівлі і архитектури Софії.

10 1/4 год. вечора.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 19-38; Спр. 105. – Арк. 73-97. Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] "Церква-домовина" – вираз взято з вірша Т.Г.Шевченка "Стоїть в селі Суботові..." (*Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 1 – С. 233).

[2] "Отак-то, Богдане..." – Там само.

[3] мається на увазі розпорядження російського уряду, підписане Олександром II 18 (30) травня 1876 р. в м. Емс (Німеччина) про обмеження в застосуванні української мови.

[4]

Раді їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Шевченко Т. Г. Подражаніє 11 псалму //
Повне зібрання творів: У 12 т. –
К.: Наукова думка, 1989. – Т.2 – С. 237.

[5] *Чайковський Петро Ілліч* (1840-1893) – видатний російський композитор, диригент, поет, громадський діяч, професор Петербурзької та Московської консерваторій. Автор численних симфонічних творів, опер, балетів та ін. Йому належать твори духовної музики: "Литургия св. Иоанна Златоуста" (ор. 41, 1878), "Всенощное бдение" (ор. 52, 1881), 9 духовно-музичних творів (1884-1885), гімн на честь Кирила та Мефодія (1885) тощо.

[6] У тексті помилково названо прізвище Пахметіва. Правильно: *Бахметєв Микола Іванович* (1807-1891) – російський композитор, диригент, музикант. В 1861- 1863 рр. був керівником придворної співочої капели. Автор численних духовних музичних творів. За його редакцією видано працю "Обиход нотного церковного пения" (СПб., 1869, ч. I, II).

[7] Мається на увазі знаменний розспів часів Ярослава Мудрого (978-1054) – (від "знамен", або "крюків" – знаків, при допомозі яких записували розспіви). Чоловічий спів в унісон обмеженого діапазону і строгого величного складу. Був панівним протягом XI-XVII ст.

[8] *Мезенець Олександр* (*Стремоухов*; рік народж. невідомий – після 1677 р.) – музичний теоретик, знавець церковних співів (дидаскал). Народився в Новгород-Сіверському. У 1668 р. як член ради старійшин Звенигородського Саввино-Сторожевського монастиря очолив комісію 6 дидаскалів по виправленню церковних книжок на "истинноречие". Виступав проти п'ятилінійної нотації музичних творів, захищаючи старовинне крюкове письмо. Автор праці "Извещение о согласнейших пометах во кратце изложенных (со изящными намерениями) требующим учитися пению", що була видана С.В.Смоленським під назвою "Азбука знаменного пения. Извещение о согласнейших пометах старца Александра Мезенца" (Казань, 1888).

[9] П'ятилінійне нотне письмо відоме в Україні з XVI ст. Пам'ятка цього письма "Супрасльський Ірмолой" датується 1593 р.

[10] Зберігся каталог бібліотеки Львівського братства, де вказані рукописи багатоголосого співу, записаного в нотних зошитах і ірмологіонах.

[11] Мається на увазі партесний спів (від лат. part (partis) – частина, галузь, відділ), тобто багатоголосний спів (по партіях, голосах, кожен з яких веде свою мелодію). Виник в середині XVII ст. Найбільш відомий у той час був чернечий хор Києво-Печерської лаври.

[12] У тексті помилково названо Демуцького. Правильно: *Дилецький Микола Павлович* (бл. 1630 – бл. 1690) – український теоретик музики, композитор, викладач, автор "Граматики мусікійської" (українською мовою вперше видана в Санкт-Петербурзі 1723 р.), регент Московської царської співочої капели. Під впливом музичних та теоретичних творів Дилецького у 70-х роках XVII ст. склалася композиторська школа багатоголосних церковних співів.

[13] *Березовський Максим Созонтович* (1745-1777) – український композитор, один із творців українського хорового співу в духовній музиці. Закінчив Київську духовну академію, співав у Санкт-Петербурзькій придворній капелі. Член Болонської філармонічної академії (1771). Автор духовних музичних творів, побудованих на основі української народної пісні та київських церковних співів.

[14] *Римський-Корсаков Микола Андрійович* (1844-1905) російський композитор, професор Петербурзької консерваторії (1871), диригент, інспектор духових оркестрів Морського відомства (1873-1884), директор безкоштовної дитячої музичної школи (1874-1881), помічник керуючого придворної співочої капели (1883-1894). Духовні твори: 8 номерів із Літургії Іоанна Златоуста, зібрання духовно-музичних перекладів, хор "Тебе, Бога, хвалим".

[15] Йдеться про Києво-Могилянську академію.

[16] У 1919-1920 рр. при ВПЦР існувала комісія музики та співів, метою якої було створення нової церковної музики до богослужіння. До складу цієї комісії входили К. Стеценко, брати Д. та О. Ходзицькі, Папа-Афанасопуло. Був створений хор при соборі св. Софії, яким і керував Д. Ходзицький.

[17] Йдеться про Музично-драматичний інститут ім.М.В.Лисенка, який був у 1918 р. реорганізований з музично-драматичної школи, створеної за ініціативою Лисенка у 1904 р.

[18] *Ведель Артемій* (1764-1808) – український композитор, музикант, співак, диригент, автор численних творів духовної музики, в т.ч. твір на згаданий в стенограмі текст Пс.136.

[19] Йдеться про всесвітній потоп. Див. I М. 7-8.

[20] У тексті помилково написано "Іван". Треба читати: "Роман". *Роман Солодкоспівий*– видатний візантійський гімнограф, автор і творець близько тисячі кондаків. Народився в Емесі (Сирія) у другій половині V ст., був дияконом Кирова храма Божої Матері в Грецькій Церкві. За легендою мав дуже неприємний голос, але дякуючи Богородиці був наділений і дивним голосом, і винятковими здібностями до складання пісень. Про це чудо під назвою μεγάλη ἀντίληψις ("велике осягнення"), що відбулося в одному з східних монастирів (див. Halkin F. Bibliotheca hagiogphica graeca. – Bruxelles, 1957. – T.III. – P. 67; Delehaye H. Propylaeum ad Acta Sanctorum.–Bruxelle, 1902. – P.95-96, etc. // Зап. Іст.-філ. Тов-ва Андрія Білецького. – 1998. – Вип.2. – С. 208).

[21] Рим. 13: 1-7.

[22] Мт. 7: 6.

[23] Ірмологіон, або Ірмолой (грец."ірмос"- "сплетіння" та "логіон" - "вираз") – пам'ятки нотно-лінійного письма в Україні, записані п'ятилінійною, т. зв. "київською" квадратною нотою. Збірники містять мелодії і тексти традиційних церковних співів, що уживаються в християнському богослужбовому обряді. Відомі перші ірмологіони, що відносяться до XII ст.

[24] Притчу про блудного сина викладено: Лк. 15: 11-32.

[25] Ів. 18: 36.

[26] "Небо, ельник и песок..." – рядки з вірша М. О. Некрасова "Школьник".

[27] *Борис і Гліб* – молодші сини київського великого князя Володимира Святославича, які у 1015 р. були вбиті за наказом старшого брата Святополка Окаянного. Канонізовані 1072 р.

[28] *Ігор* – великий князь київський (912-945), який загинув мученицькою смертю.

[29] Блаженний *Ієронім Євсевій Софроній* (340, Стридон, Далмація – бл. 420) – один з найвідоміших західних отців церкви чернець, аскет. До прийняття християнства отримав у Римі широку світську освіту. Здійснивши паломництво на Схід, ненадовго повернувся до Риму, потім знову його покинув, оселився в Палестині. Автор церковно-історичних праць ("Про знаменитих мужів" тощо), повчань і проповідей. Йому належить текст Вульгати – перекладу Біблії з давньоєврейської на латинську мову.

[30] З тексту не зрозуміло, про кого йдеться.

[31] "Коли я говорю мовами людськими та ангельськими, та любові немає, – то став я як мідь та дзвінка, або бубон гудячий". (І Кор. 13:1). В російському варіанті не "бубон", а "кимвал".

[32] У тексті помилково згадано патріарха Петроградського. Насправді ж йдеться про митрополита Київського Антонія (Храповицького), ім'я якого згадувалось під час богослужіння в усіх церквах України навіть після його втечі за кордон (через брак інформації на місцях).

[33] Копська (Коптська) літургія – відправлялась у церкві монофізитів в Єгипті серед коптів, тобто охрещених єгиптян. Текст її приписується св. Кирилу Олександрійському.

[34] Див. *Миркос Г.* Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским (перевод с арабского по рукописи Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел). Выпуски: 1. От Алеппо до земли казаков; 2. От Днепра до Москвы; 3. Москва; 4. Москва, Новгород и путь от Москвы до Днестра; 5. Обратный путь: Молдавия, Валахия, Малая Азия и Сирия. Результаты путешествия. – Москва, 1896-1900.

[35] Мається на увазі московський старець Леонтій (Лук'янов). Мандрував до Єрусалиму для поклоніння Гробу Господньому, двічі заїзджав до Києва (1701) і залишив нотатки про свої мандри. Назва цих нотаток: "Лета 7209, месяца декабря в седмой-надесят день хождения во Иерусалим старца Леонтия". Рукопис зберігся в бібліотеці графа А. С. Уварова, уривки надрукував "Черниговский листок". – 1862. – № 4-8. (Див. *Закревский Н. В.* Описание Киева . – Москва, 1868. – В 2 т.)

[36] Князь Володимир (988-1015) не міг перебувати в Софійському соборі, оскільки собор почали будувати у 1037 р.

№ 13

Стенограмма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

26 жовтня 1921 р.
З 12 год. дня до 4 год.

Мороз.

Засідання Собору розпочинається. На порядку денному наречення на єпископа Полтавського священика Олександра Ярещенка. *(Зачитується повідомлення. До священика о. Ярещенка...* * *і т.д.).*

п.-о. Ярещенко.

Почесна Президія Святого Собору, Святий Соборе! В цей час, в цей надзвичайно важливий [мо]мент для мене особисто я невільно переношусь в Гефсиманський садок, де Господь Іисус Христос перед тим, як іде на страждання, щоб покласти на хресті життя своє за грихи всіх людей, перед тим, як наближався зрадник, один з його учнів, щоб продати Божественного Праведника на росп'яття, я переношусь іменно до тих часів, коли Христос готувався до надзвичайного [мо]менту, щоб покласти своє життя за людей...[2*] В цей час Богочоловік, перебуваючи в Гефсиманському саді зі своїми учнями, цейноситель Божого світу, любови, правди, Богочоловік, під тягарем наближаючогося страждання, під тягаром турбот і хвилювань, які він, як людина, переживав під той страшний [мо]мент, цей самий Богочоловік в той час падав на коліна і звертаючись до отця Свого – Бога – казав: «Боже, Ти все можеш, для Тебе все можливо. Хай пройде чаша ця повз мене, але хай буде так, як Ти хочеш»[1]. І от я в цей великий [мо]мент переживаю майже те саме, що можливо переживав і сам Христос. Я передбачаю, що наближаються надзвичайно тяжкі турботи і хвилювання служіння Богу і всім людям. Наближається апостольське служіння, для якого я себе не почуваю цілком відповідним. І, звичайно, на кого я можу покладатись, чию волю виконувати[?] – Не свою волю, людини слабої, яка боїться того, що покладає на свої плечі той тягар, який по волі Собору покладає на мене Президія. Мені ще пригадується один [мо]мент з мого життя, коли я в семінарії прийшов на іспит по моральній богословії і єпископ перед присутніми на цьому іспиті задав мені таке питання: «Скажіть, будь ласка, скільки ангелів сразило Бога на неді...[3*] – чому оден і цей, а не инший, і хто був цей янгол?» Відповідаю: цей ангел і на небі користувався

---

* Текст відсутній. Крапки в тексті.
[2*] Крапки в тексті.
[3*] У тексті: "на неді", а далі тексту немає – це край сторінки.

певним впливом, ревним керуванням. Має певну кількість підлеглих собі ангелів. І от, перебуваючи у владі, він захотів ще більшої влади, впав в гріх гордості, яка удалила його від Бога[2]. І цей єпископ ставить мені друге питання: «Так значит, по-вашему и епископу угрожает впасть в грех Божий?» Я далі і кажу:«Так, безумовно, и єпископам погрожує ця спокуса впасти в гріх гордости, позаяк він зараз перебуває у влади, і навіть наш сучасний єпископ має владу у себе і цівільну. Вони є духовні, які розглядають по консисторіям майже цівільні справи, і тому єпископу погрожує спокуса». Він нічого мені не відповів і сказав: «Довольно». І от зараз, коли я пригадую цей [мо]мент, то поволі згадую всі роки навчання і в семінарії, і в духовній академії, де я мав можливість ознайомитись з прийомами синодальної церкви, яка залежала від царя і була держателем не православія, не християнства, а царя.

І от бачу життя ченців, які потім виходили єпископами. Я бачив життя єпископів і весь час мене це, признаюсь, відвертало од Святого Духа. Не дивлячись на те, що я син пан-отця, я до цього часу, поки не почалась революція, не міг брати участи в церковній роботі. Я був і в Росії, і на з'їздах, але взяти на себе апостольську проповідь я не смів. Я знав, що мені прийдеться захищати неправду людську. Але зараз, коли революція удалась і набрала певних здобутків, і Церква цілком вільна від держави, коли вона приступила до акту творчої роботи і откриває тепер широке поле роботи для душі, тепер це служіння, яке чекає нас усіх, особливо правителів церковних єпископів, – воно прямо лякає своєю необмеженістю, своєю величезністю, і, коли хочете, то кажу, і непосильною роботою. Зараз, коли керовникам і православному духовенству прийдеться, живучи на Україні, не тільки проповідувати Христа, але захищати ту всю роботу, яку виробив собі Собор, отут на цім місці в святій Софії, захищати законність нашої ієрархії, законність свого існування і за...* роботу керовників нашої Церкви і особливо людськості, яка має досить щепетільну вдачу, якій Христа легше буде захистити, ніж Церкву, бо вони скажуть: «Ти з ними, тому і захищаєш». І от той, хто просив мене взяти кандидатуру, бачив, які у мене були...* Я вірю в перемогу над тими, які заховали Бога і затоптали в грязюку все святе. Наша правда і я вірю в її перемогу. І тільки певність в Божу допомогу, те, що я зараз виконую доручення Собору, це тільки, ця надія дає мені змогу дати відповідь позитивну. Так, я згоден. Дякую і приймаю і перечити ніякої змоги не маю волі Божій, волі Собору, і працю свою, свій хрест понесу так, як мені допоможе Святий Бог. *(Молиться).*

Архипастирь Липків[ський].

Всечесний, внов поставлений пастирь! З великим задоволенням прошу тебе бути найближчим по роботі нашій церкві. Я певен, що ти будеш не тільки найближчим, а й найкращим працьовником на тернистій нашій ниві. Праця Всеукраїнського Собору закінчується. Необхідно пробивати нові шляхи в житті Церкви. В цьому новому напрямку Церква жива, наш Собор не зупинився перед

---

* Крапки в тексті.

тим, щоб пробити великий доступ до життя народного, і він не спинився перед тим, щоб за митрополита обрати чоловіка жонатого, чим вніс струмок нового життя всенароднього в нашу атмосферу. Отже, в українській церкві зараз стоять люди, які з'єднані з народом. Але в особі вас ми маємо новий струмок в нашій церкві. Ви є представник громади. Отже це для мене велике задоволення. Мушу тільки сказати, що та місцевість, куди ви ідете працювати, буде вимагати від вас досить праці тактовної...* Ви там будете боротись з ярими і одвертими ворогами нашої церкви. Ви, мабуть, більше будете боротись з тими, хто рахує себе нашими приятелями більш, ніж нашими ворогами. От в цьому найбільша, найтрудніша буде іменно ваша церковна праця і що прийдеться боротись не одверто, а з тими, які нібито за нас. Але я певен, що у вас хвате любови, тактовности вести це діло[2*]...

Мороз.

На черзі дня 19 – «Монастирі Української Церкви». Слово дається найпочеснішому архипастирю нашому.

Мит[рополит] Липківський.

Я вибачаюсь перед святим Собором за свій доклад про монастирі української церкви. Для цього ми шукали якогось монаха – і не знайшли такого, щоб згодився зробити доклад. І от цей доклад повалили на мене. Через другі обставини, я не міг продумати його. Він буде дуже коротенький. Я вийшов з цим докладом тільки для того, щоб винести де-які ухвали по ньому, бо в майбутньому монастирі будуть відігравати велику роль і тому треба, щоб і Собор висловивсь принципово про монастирі.

Монастирське життя в християнській Церкві не єсть природ[нє] життя. Один прагне до сем'ї, другий до молитв, до Бога, – треба [та]кій людині найти вихід. Такі люде в християнстві тим більш ст[али] природні, що і саме Христове учення стежить за тим, щоб себе од цього світу охоронити і через це требує, щоб чоловік зрікся од того, що його притягає до землі, а залишив тільки Божеське. От через це з людей, які прагли цілком до Бога і давали обітниці жити без шлюбу і инші обітниці, – з них склались монастирі, починаючи з 3–4-го сторіч після Різдва Христова. Ці монастирі засновувались попереду в пустелях. Вони складались з людей, які покидали злоби житейські і старались служить тільки Богу. Служили тим, що старались про спасіння своєї душі. Постом, молитвою загартовували себе від життя. Ці монастирі не мали завдання иншого, крім спасіння душі шляхом відокремлення від життя. До 6-го віку монахам не дозволялось приймати духовного сану. Всі вони не були священиками, і перший прийняв сан монах Савва[3] в 7-му віці. От як стали монахи приймати духовний сан, стали прикликати багато богомольців, стало рости багацтво монахів. Багато людей заможних утворювало монастирі на свої средства. Коли монастирське життя стало обільним, довольним, то, безумовно,

---

* Крапки в тексті.

[2*] Тут зауваження стенографістки: "Далі нічого не чула з огляду на скупченість людей біля реченого, а тому кинула, не могла стенографувати".

високе життя монахів далеко припинилось...*, і ми бачимо, що багато людей вже позорють монашество. Багато людей приймало монашество для одержання посад. Потім стало так, що з монахів стали обиратись в єпископи. Таким чином, монахи, які по ідеалу свому ухилялись від життя, ставали потім на чолі єпископату, і це тоді, коли самі для себе склали великий устав монашеський, де на кожний день було розподілено, що монах повинен робити, як молитись і т. и. Позаяк я сказав, що вони довго не були священиками, то через це служба Божа відправлялась гуртком монахів без священика. Вона складалась з таких молитов, які можна було виконувати без священика. Це переважно псалтирі[4]. Через це і в нашу службу перейшло багато псалтирів[2]*. Можна сказати, що цей монашеський устав був введений для вжитку і в життя мирян, як устав для Церкви. Українська Церква засновувалась князем Володимиром, коли на Сході процвітало найбільш монашеське життя, тоді стала користуватись особливим впливом гора Фавор. Отже, перші проповідники у нас життя монашеського були з гори Фавор. Вони істнували по зразку східних афонських і принесли до нас устав[5] Федора Фомицького[3]*. Він істнує, цей устав, і досі. Безумовно, перші монахи на Україні – монахи Києво-Печерської Лаври – дійсно високо тримали прапор монашеського життя. Це видно з того, що в Лаврі єсть так багато мощей святих, які були і керуючі катедрою, і священики, і архипастирі і простими людьми, і книжниками. Взагалі в старовину монастирі були осередками освіти християнської. Монахи були зайняті перепискою книг через те майже з монахів виходили більш освічені люди.

Згодом на Україні монастирське життя дуже і дуже прив'яло. На Україні монахи стали скопляти в монастирях багато добра, зелені, лугів, ставків і, таким чином, монашество з людей, які зреклись мира, обернулось в людей, які захопились громадською справою і нагромаджували багато майна. Правда, багато вони споживали на утворення церков, багатих різниць, але вони за це пеклювались, головним чином, щоб приваблювати до себе більш богомольців, і по мірі того, як вони багатіли, життя монастирське все нижче і нижче падало. І ми почуємо багато нарікань на життя монахів. Скоро вони відстали від життя в культурному відношенню і стали плентатись сзаду. І от зараз вони не світло в християнському житті, а пляма і по своїй освіті і по низькому культурно-моральному свойому становищу. Ми знаємо, що для того, щоб досягнути священного сану, треба було закінчити духовну семинарію або витримати дуже трудний іспит, а для монахів цього нічого не треба було. Прийшов хлопець в монастир, порубав років 2 дрова, далі – попас корів, і ось він уже робиться монахом. І тому до монастирів стали приставати ріжні люди, які без великої освіти часто робились керовниками. Правда, монахи могли б зайнятись самоосвітою, але ми бачимо те сумне явище, що коли монахи займались самоосвітою, то це були тільки одиниці, а другі оставались неосвіченими

* Крапки в тексті.
[2]* Так у тексті.
[3]* Так у тексті. Можливо, йдеться про Феодора Студита.

людьми. Цікаво зазначити, що покійник митрополит Флавіян,[6] людина самоосвітчена, задався метою освітити ревельських монахів і запропонував Назарію просвіщати монахів. Я з цим Назарієм мав нагоду балакати. Він казав, що ніколи він не зустрічав такої темряви, навіть по селах, серед баб. Так що з приводу освіти дійсно в монастирях діло стояло дуже негарно. Правда, в масу монашеську темну, неосвічену часто шли люде з середньою і навіть вищою освітою, але йшли вони не для того, щоб піднести життя, щоб свої природні здібности задовольнити, а для того, щоб як найскорше досягти найвищого щабля служби. І от за послідній десяток літ ми бачимо в цьому напрямку дуже сумні явища. Який-небудь священик, що кінчив академію якнайкраще, він теряв цілі десятки літ в глухому місці, а студент академії тільки що поступив в монахи, його роблять зараз лектором семинарії, а через 8 років він архипастир. І не оглянувсь, як монашеська благодать підняла його на найвищі щаблі влади. Він безумовно рахує себе великою силою, починає гордувати собою і робиться егоїстом, нездатним до життя, далеким од народу. Тепер, після того, як сталась ця революція наша, життя монашеське зробилось дійсно трудним, несподіваним, бо, як ми знаємо, монахи жили з свого недвижимого майна – відтіля добували великі средства для життя. Тепер же в них все віднято. Перейшли в державну власність і їх будинки. Друге средство для життя, іменно служба, – через тяжкі обставини, а головним чином через те, що світогляд людей міняється, – також відпало. І от ми бачимо, що монахи тепер, як ті миші, розбігаються. Так, наприклад, в Лаврі осталось тільки 100-150 чоловік, коли раніш були тисячи. Багато монахів розбіглось по селах і стали священствовать. Але це зовсім не на користь Церкві взагалі і Українській зокрема. – Через те, що вони неосвічені і не можуть бути керовниками, через це зараз стан монахів дуже тяжкий. Життя [монахів]* мусить зараз перетворитись. Наша українська церква, витворюючи нові обставини життя, безумовно, не може оставити без своїх вказівок і життя монахів. Через це наш Собор мусить висловити хоча б принципові ухвали, які він хотів би бачити на Україні монастирі і яке монастирське життя. От для цього я і пропоную свої ухвали. *(Ухвали зачитуються)*[2*]. (*Дякуємо*).

Мороз.

Хто бере слово по цьому питанню?

Міхновський[3*]**.**

Святий Соборе! Я хотів тільки добавити в резолюції на той доклад, що виклав нам найпочесніший пастирь, саме відносно ухвали ні в якому разі не висвячувати монахів. Я задержу вас на 2 хвилини. Я розкажу. В тій волості, де я стою на чолі волості, на шляху українізації стоїть одна парахвія. Там монах. На Спаса була урочиста служба, але монах на другий день одслужив і каже: «Правда, це не по святому, вони приходять в овечих шкурах, щоб зіпсувати службу Божу». Я узнав це, днів через 3-4 позвав його, побалакав, але наслідки

---

* У тексті "його".
[2*] Текст відсутній.
[3*] У тексті "Махнов".

були такі ж. Я пропонував, щоб він залишив приход, але дякуючи деякому впливу на баб, він ще й досі там. Я просив би, щоб монахів не допускали до приходів.

Хомичевський.

Пан-отець, який говорив допіру, мав на увазі сучасний стан річей. В українських парахвіях вони дійсно не можуть бути, бо парахвії обірають своїх пан-отців і принципово не можна виносити такого додатка. Бо, коли ми визнали, що шлюбний стан не має ніякого значіння, то для нас не повинно бути цікавим, чи він монах, чи ні. Це одна заувага. Друга – я сказав би, що такий церковний устав, який є в Києво-Печерській Лаврі, це устав єдиний на весь світ, і мені здавалось би, що коли устав монастирський можна пристосувати до життя, то устав Києво-Печерської Лаври не повинно зміняти, як щось виключно індивідуальне. Я стояв би за те, що цей устав не повинно змінювати. Всі инші монастирі живуть, як їм Бог поклав на душу, без всякого устава, в Києво-Печерській же Лаврі живуть [по] уставу з часів першого християнства*. Я хотів би, щоби научно вести вселюдську старовинність цього монастиря. Треба було б, щоб там залишилась праруська мова, якою там правлять, щоб там залишилась непорушна старовина.

...[2*]

Мене трошки дивує, що попередній промовець настоював на тому, що устав Києво-Печерської Лаври має якесь всесвітнє значіння. Здається мені, що він мало знайомий з уставом. Але взяти цей устав і правити по ньому, то він би сам остався в церкві. Далі – я не бачу необхідності, щоб цей устав остався неперобленим. Його обов'язково треба переробити. Там багацько найдеться річей, непідходящих до сучасного життя. Тому я зовсім не погоджуюсь з тим, щоб устав Києво-Печерської Лаври остався незміненим.

Хомичевський.

Я зовсім не за те кажу, щоб він був обов'язковим для всієї церкви, а тільки для Київо-Печерської Лаври.

Левицький.

Те, що говорив попередник, про це і думати не можна. [1] Коли у нас церква автокефальна, повна правди і т. и., то все до цього мусить бути пристосовано. Коли раньше ми почували себе як раби, то зараз нічого не може залишитись незміненим. Це була б ложка дьогтю в бочку меду. 2) Я навіть не сподіваюсь, щоб була внесена пропозиція про оставлення старої служби. *(Пропозиція п.-о. Липківського* приймається).*

Фінансові справи* .

Святий перший Всеукраїнський Православний Соборе! Великого значіння той шлях, який ти указав і указуєш з ласки Божої членам святої православної автокефальної церкви. Той шлях великого значіння і великі завдання перед нами. Всі думки тобою ухвалені, всі порядки тобою стверджені, одним словом

---

* Так у тексті.

[2*] Прізвище не вказано.

всі твої думки мусять бути здійсненими. Треба, щоб ці думки пройшли в саму душу нашого життя. Но дуже мало сказати, щоб так було, треба цього добиватись, це зробити. Отже, треба пам'ятати, що наша кристалично чиста ідея – все для удосконалення душі, всі ці питання вимагають ще певних матеріяльних засобів, щоби перевести їх до життя, щоб був забезпечений нормальний порядок діяльності. Здійснення твоєї правідної думки, Соборе, вимагає величезних коштів. Утримання Всеукраїнської Центральної* Ради, утримання єпископату, утримання допомагаючих органів, ріжних комісій, утримання комісій по перекладу книжок, набуття книжок, допомога бідним парахвіям – вимагає великих коштів, і вимагає, щоб в цих видатках брала участь вся людність України. Церковно-господарча комісія прийшла до висновку, що всі губернські, повітові і волосні парафії будуть утримуватись на місцеві кошти, а тому доклад церковно-господарчої комісії має на увазі сказати про ті видатки, які мають загальне церковне значення, про видатки всеукраїнського значіння. До того комісія має за честь навести маленький витяг з відчиту Центральної Ради за 2 місяці, а саме: (*Читається відчит*)[2*].

От все, що церковно-господарча комісія має за честь подати до вашої ухвали. До цього маю тільки додати, що забезпечення Церкви нашої коштами є дуже важлива справа. Все, що раніш говорилось, поезія життя, може бути тільки тоді, коли ми не забудемо і прозаїчної частини, себто добування коштів.

Мороз.

Я вважаю необхідним додати декілько слів щодо законних підвалин, щодо набуття коштів. Тепер церква відокремлена від держави, і вона має дбати тільки про церковне життя і не про яке инше, і ті кошти, які має, повинна витрачати тільки на свої нужди. Стаття 14 каже. *(Читається)*[2*]. Значить, на підставі цього закону ми маємо право на релігійні потреби робити складчину добровільно, а не примусово, і в цьому нам ніхто не має права заперечувати. Потім – друге. Єсть така стаття, що все майно церковне переходить в розпорядження влади, але тут сказано. *(Читається)*[2*], і ця інструкція була видана в листопаді [19]20 року. Ці складчини, які ми маємо зробити, вони є наша власність, і ніяка влада не може їх реквізувати. Потім, ви бачили, яка тут робиться велика праця. Для того, щоб вона була зроблена, нам потрібні дуже великі кошти. Останні часи за браком коштів Церковна Рада не могла задовольнити всіх вимог, які їй пред'являлись. Ось ми бачимо, що нам прийдеться вести боротьбу з ворогами. Для цього нам треба улаштовувати школи, а для цього потрібні також кошти. Майте це на увазі і про це дбайте.

Потім треба нам книжки. От каже комісія – зменшити ціни на ці книжки, але ми цього не будемо мати змоги зробити. І от ви, члени цього святого Собору, вживіть заходів, щоб відповідним ладом організувати постачання коштами Всеукраїнську Церковну Раду, бо без цього наша справа не зможе піти тим швидким темпом, яким пішла б, коли б мала кошти.

---

* Так у тексті. Тут і далі потрібно читати: "Церковної Ради".

[2*] Текст відсутній.

Тепер як це зробити. Святим Собором було ухвалено, що джерела наші грошові [–] то єсть добровільні внески і одноразова пожертва, яка робиться в жовтні. І от Собору треба було б ухвалити, щоб на жовтень було...*

Вам пропонується, щоб на місцях була комісія для збору коштів. Ви на місцях організуйте це і проведіть збір коштів. Далі передати їх можете Церковним Радам, так, щоб вони були в свій час направлені в центр. От ті зауваги, якими я хтів з вами поділитись, щоб ви знали, що ці збірки ми маємо право робити і що цього вимагає дуже справа.

Чехівський.

Хто просить слова в цій справі? *(Ніхто). (Читається заява, в якій комісія просить членів після перерви остаться для остаточного обміркування засобів грошового постачання).*

Чехівський.

Голосую прочитану резолюцію. Хто за те, щоб її прийняти? *(Приймається одноголосно).*

Справа допомоги голодним[7].

Орлик.

Дорогі брати! Справа має бути дуже ясна і коротка, і я вас довго не задержу. Ми мусимо обговорити справу допомоги голодним. Ви всі чули, що з нашим братами стряслась велика біда. Голод обняв великі простори. Голодних мається всього 27 міл[ьйонів] людей, з яких 15 мил[ьйонів] присуджено до вірної гибелі*. Я бачив зразки того хліба, які не стали б їсти у нас свині. Люди мруть, як мухи. Я не буду від себе описувати вам ті ужаси, які там мають місце. Я просто звернусь до тих відчитів, які подали ті комісії, які були серед голодних. *(Зачитуються витяги з відчитів)*[2*].

Як бачите, брати, справа ясна. Обговорювати не приходиться. Чи ми, Всеукраїнський Собор, можемо допомогти? Ми розійдемось по селах. Кожний з нас має кусок хліба, яким він може поділитися. По міркуванню одного статиста, аби кожні 21 чоловік взяв прохарчувати одного голодного, то всі голодуючі були б задоволені. Отже, конкретно я хтів би сказати ось що. *(Зачитується резолюція)*[2*].

Конкретно зробити можна так. Спекли 2-3 жінки хліба, засушили ф[унтів] 2-3 і послали нам, а в Харкові була така постанова, що всі продукти, які будуть направляться до Ради, не підлягають реквізиції. Ми є приватна організація, але приймаючи на увагу значіння справи, влада видала такий декрет. *(Читається)*[2*].

Я, дорогі брати, як був в Харкові, прийшлось мені багато бачити людей, які приїжджали з голодних місцевостей. Страшенно багато українців з Подолії, Київщини. І ось було утворено багато засідань при КУЦК[3*]. Радянська влада до нашої організації віднеслась з увагою і навіть довірієм. Мені було дано ман-

---

* Так у тексті.

[2*] Текст відсутній.

[3*] Йдеться про ВУЦВК.

дата в справі допомоги голодаючим. *(Читається мандат)**. Бачите, брати, що самим цим мандатом ми зв'язані. Ми повинні що-небудь зробити. Отже, я просив би цю резолюцію прийняти до відома і обговорити.

Мороз.

Дозвольте додати мені декілька слів. Церковна Рада давно звернула увагу на допомогу голодним і давно була видана відозва до всієї пастви церковної. Ця відозва була подана і в Харківський ЦИК[2*]. Вона була ухвалена до надрукування в часописах. Безумовно, справа допомоги голодним є дуже велика справа. Ми є християни. Ми утворюємо нову Церкву і з цього боку ми, як християни, мусимо піти на всякі пожертви, щоб дати людям прожити скрутні часи і поставити їх надалі в ряди братерської трудової сили, яка б будувала всесвітнє братерство. Я закликаю Собор поставитись до цієї справи дуже уважно, напружити всі сили. Я вірю, що заклик цей не залишиться в ваших серцях без відгуку і що все, що наша церква зможе дати, вона дасть.

Чехівський.

Хто просить в цій справі голоса? – Справа ясна. Голосується резолюція. *(Приймається одноголосно).*

Біжучі справи.

Мороз.

Слово по біжучих справах належить брату Басов[ол]у[3*]. Про утворення братства «Церква Жива».

Басовол[4*].

Почесні соборяни! Коли ми придивимось до кожного ідейного рух у, яким, ясно, є і наш релігійно-визвольний рух, то ми побачимо, що в кожному русі є ідейний осередок. У нас керовником цього руху була Православна Церковна Рада. Крім того, коли ми взагалі обдивимось історію всесвітню, то ми побачимо, що завше були провідники ідеї. Починаючи з християнської віри, ми побачимо, що там були провідниками апостоли. Вони гуртували коло себе своїх учеників і утворювали той осередок, навколо якого засновувалась Церква, вона подібна до того апостольського початку християнської релігії. Тепер, як і тоді нам необхідно, щоб на чолі були люди святої віри, котрі віддавали б своє життя для цієї справи. Правда, в цьому рухові єсть багато шипів. Далі, не кожний з нас може віддатись цій справі. Єсть і багато примазавшогося елементу. Для того, щоб наша праця була на міцних підвалинах, необхідно той ідейний елемент об'єднати. Необхідно його організувати, щоб він був грунтом і осередком для нашої праці. Таким осередком мусять явитись наші традиційні церковні братства. Всеукраїнська церковна історія показує нам те велике значіння, яке відогравали в історії церковні братства. Вони були тими самими осередками, на яких базувалась релігійна творчість народу. Тим грунтом, на якому ба-

---

* Текст відсутній.
[2*] Йдеться про ВУЦВК.
[3*] У тексті: Басов.
[4*] У тексті: Басовий.

зувалась українська церква. Єдиним із завдань цього об'єднання мусить бути колективна ідейна творчість. Багато вам приходилось відчувати ті суперечки, які ведуться між атеїстами і віруючими. Ті атеїсти, котрі не зрозуміли життя, вони проводять думки, що немає Бога, що релігія – то єсть софизм. Нам здається, необхідно буде утворити такий гурток, утворити таку владу, яка підвела б науковий грунт під релігію і могла б провадить боротьбу з атеїстами. Крім цього, сучасне життя вимагає самої найширокої проповіді для ознайомлення з ідеалом Української Церкви. Я мушу зазначити, що коли мені приходилось працювати на селах, то там пан-отці не могли уявити, яка ріжниця по дух у між українською і російською церквою. Та глибока демократичність, те глибоке прагнення до всього гарного, прагнення до живої творчості, які не знайомі Московській Церкві. Всім цим братчикам треба якнайширше ознайомити на місцях людність з ідеалами української церкви. Друге завдання – це величезна праця на місцях. Мало того, що тут винесли гарні постанови, накреслили ті чи инші шляхи. Це треба все перевести в життя. Мало того, що у нас єсть Всеукраїнська Церковна Рада. Це єсть мозок. Нам потрібний той апарат, який би практично провадив все до життя. Крім практичної праці вони мусять мати в собі людей глибоко переконаних. Щодо організаційної праці необхідно подбати про особливу здатність. Тим більше треба відректися від свого приватного життя.

Для того, щоб запалить огнем серця віруючих, треба бути самому проповіднику ідейною людиною, яка одреклась би від свого приватнього життя, і, коли, може, не цілком відреклась, то переважно віддавала себе ділу. Кожна праця, крім ідеї потребує і дисципліни. Тільки тоді праця буде продуктивною, коли вона підлягатиме дисципліні. Но в той же час постільки, поскільки наша праця являється приватною і ми не маємо ні морального, ні офіційного права вимагати переважно тих чи инших постанов від життя, ми можемо стати на шлях прийняття вільно обов'язків, коли людина вільно приймає на себе обов'язок дбати більш за все за працю релігійну. Тільки тоді ми можемо досягнути найліпших наслідків. Таким чином в єднанні сучасного життя ми маємо перед собою 2 галузі: 1) поширення ідеольогії і 2) виливати цю ідеольогію в вільні ораганізаційні форми. Я уже зазначив, що для цієї праці потрібен певний контингент людей. Не всякий схоче і зможе працювати так, як вимагає справа. Таким чином, ми переходимо до того висновку, що найбільш відповідальна форма єсть братство. З одного боку братчики приймають на себе обов'язок поширити відродження української церкви. Крім того, приймаючи обов'язок цей, вони мусять підлягати самій строгій дисципліні, без якої не може бути ніяка творчість. Братство буде той осередок людей, які ідейно хочуть оддати себе на цю працю, але розпорошені по всій Україні. Конкретно це саме братство мусить, на мою думку, провадити свою діяльність таким чином. Тут Всеукраїнський Церковний Собор відокремить тих осіб, які взяли б на себе це почесне завдання. Ці люде утворюють братство, яке буде працювати в Києві. Коли ж члени братства розійдуться по всій губернії, вони там заснують філії братства. Ці вже филії будуть прагнути до того, щоб були устроєні об'єднання

на місцях. Коли я звертавсь з цим питанням, то мені казали, нащо нам братство, коли ми будемо закладати парахвії. Я говорив, що не скрізь же ми можемо закладати парахвії. В деяких місцях навіть немає прихильного відношення до Української Церкви, але в кожному селі єсть такий гурток, така людина, яка взялась би за цю справу. І це буде нашим камнем, нашим осередком, на якому буде далі будуватись парахвія. Наша задача об'єднати всіх окремих людей в гурток, щоб вони були з'єднані. Щоб вони могли з одного боку получати матеріяли від Всеукраїнської Церковної Ради, а одержавши його, проводить в життя на селі.

Далі, щодо тактики нашої праці, то я мусив би звернутись з такою пропозицією, щоб ця праця проводилась силою ідейного впливу. Мені приходилось часто зустрічатисьз такими працьовниками ідейного рух у, які провадять свої ідеї навіть не християнськими засобами і вживають часто негарні засоби. Крім того, що це, нарешті, не дасть ніяких наслідків, що це значить будувати на піску, крім того, ми мусимо визнати, що взагалі ідея боротьби, яка керує ідейним рухом, вона зовсім не потребує такої негарної тактики.

Щодо статуту цього братства, я тільки зазначу мету і потім головні принципи цієї праці. Статут же цей в цілому буде обговорений і прийнятий організаційним зібранням, яке збереться.

Мета братства. *(Читається витяг із статуту)**. Тепер же що торкається складу цього братства, його внутрішнього порядкування, то це буде обговорюватись на організаційному зібранні членів. Організаційна ж праця буде в тому, що той, хто схоче вступити в братство, той подає про те заяву в Церковну Раду. Коли буде 7 чоловік, буде призначено засідання зборів і буде обговорено статут. Коли ж буде обговорений статут, складом братчиків буде відправлена служба Божа, на якій ці братчики дадуть урочисту обіцянку, що вони повинні працювати на користь української церкви. Для того, щоб зафіксувати цю постанову, виявити відношення Собору до цього братства, я виношу таку постанову. (*Зачитується резолюція*)*.

Мороз.

Кому угодно взяти голос? *(Ясно).*

Ковбасюк.

Я хотів би тільки одно додати, що коли ця справа є в згоді з Церковною Радою, то погодитись з нею можна, а коли окремо, то я цілком не згоджуюсь.

Мороз.

Я дам деякі пояснення в цій справі. Безумовно, в таких братствах є велика потреба і таке братство давно було засноване Церковною Радою. Є його статут, але його не було поширено між народом, і доповідь шановного бр. Басова[2*] більш-менш освітила його. Нам всім треба прийняти всі міри до поширення цих братств на місцях. Тому я зі свого боку закликаю вступити в це братство. *(Одноголосно ухвалюється).*

---

* Текст відсутній.

[2*] Йдеться про делегата собору Басовола.

Мороз.

Тепер у нас єсть декілько біжучих заяв. Слово дається для привітання від робітників сестрі Щуренковій.

Щуренкова.

Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Шановний святий почесний Соборе! Я слів не буду говорити, я тільки приведу вам евангеліє, глава от Матвія 13. *(Деклямируеть* всю главу).*

...[2*]

Шановні члени Собору! Хто хоче мати гарний список книжок церковних і сложить відповідну бібліотеку, може списати ці книжки в канцелярії Ради і хто має можливість купувати, то ми їх рекомендуємо, а хто не може, то хай хоч прогляне.

Мороз.

Слово дається нашому найпочеснішому нашому митрополиту.

Митр[ополит] Липківський.

Я звертаюсь до святого Собору от з чим. Річ у тім, що ми стали на нові шляхи в церковному житті, але нам треба зліквідувати наслідки, які зробила Церква при російському уряді. До нас звертаються часто священики і навіть монахи, яких було позбавлено сана старим урядом, і просять востановити їх тепер у сані, Це, перш за все, ті священики, які одружились в другий раз. Тоді вони повинні були зняти свій сан. Тепер, як ми винесли постанову, що священики можуть бути одружені, то вони звертаються з проханням встановити сан: «Верніть нам право бути священиками». І єсть дуже гарні люди, яких дійсно варто було б використувати для служби. Ми їх залишали досі до Собору. От і між нами є один з членів Собору от[ець] ієромонах Сергій, який зовсім примусово повинен був подати прохання про зняття сану. Тепер він прохає відновити цей сан. І, мабуть, таких прохань буде поступати багатенько. І от персонально Собор не може такі прохання розглядати. Я просив би, щоб Собор принципово сказав своє слово по цьому. З свого боку пропонував би таку резолюцію. *(Читається резолюція)*[3*]. *(Правильно).*

Мороз.

Тепер є заява Київського архитектурного інституту. *(Заява про запрошення на лекцію читається)*[4*].

Собор висловлює подяку і приймає заяву до відома. Тепер далі єсть декілька заяв. Єсть заява члена Собору Окрежимовського*. (Читає)[3*]. Може, ми дійсно, ухвалимо, що дяків, які брали участь, висвятити в сан дияконів.

Заява про кандідатуру т. Задорожного на єпископа. *(На розгляд Ради).*

Кандідатура Холодкевича на єпископа – передати на увагу Ради. Заява Задорожного. *(Просе слова в справі монастирів). (Подати на увагу Церковній Раді).*

---

* Так у тексті.

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Текст відсутній.

[4*] Див. ч.II, док. № 24.

Заява Бакалинського. *(Читається)**. Тепер така заява: про сповіщення всіх автокефальних церков. Може, Собору було б угодно ухвалити і доручити Церковній Раді послать запрошення до всіх православних церков, щоб вони на 22 [травня][2*] 1922 р. прислали своїх представників у м. Київ на нараду для обговорення питання про скликання Всесвітнього Церковного Собору. *(Угодно)*.

Тепер, дорогі брати, ми уже вичерпали всю чергу дня.

...[3*]

Я хотів би, щоб Собор, закінчуючи свою працю, постановив день початку Всеукраїнського Собору, день Покрови, вважати святом, загальним українським святом. А день, коли українська церква набувала собі ієрархію теж святкувати або 10/23 жовтня, або в другий день після Покрови. Взагалі, встановити свята на все життя і той піст, який був в Соборі перед висвяченням єпископа, установити постом постійним. Це було б пам'яткою для всіх майбутніх поколінь про діяння дуже важливого значення, яке утворив Собор.

Мороз.

Може, ми ухвалимо так. У нас буде празник на Покрову, але можна буде помолитись про це і в неділю. Ми це винесемо на ухвалу Церковної Ради. *(Просимо)*.

І так ми всі питання, які були на черзі дня, ми заслухали. По цим питанням нами були зроблені певні постанови. Нами одно ухвалено, що ці постанови будуть передані Раді для редагування їх і потім знову внесені до Собору. Ці постанови треба зробити дуже вірні. Безумовно, ми надалі не зможемо зібратись. Я пропоную, щоб в неділю ці постанови передивитися, ствердити. Я гадаю так, що ті члени Собору, які повинні виїхати, уже виїхали, а в неділю все-таки ще хтось останеться. Власно, справа уже цілком не принципова, а технічна. Раніш зробити це, на мій погляд, немає ніякої можливості. І так у неділю після літургії о 3 год. по сонцю. *(Згода)*.

Тут ще т. Левицький пропонує, щоб на перше травня встановити наш церковний доклад «Воля і братство». Я думаю, що цей доклад можна також обговорити в неділю.

Мороз.

Записка: як вшанувати найкращих діячів Ради? Заява проста. Ми здіймаємо її з порядку дня. Дозвольте засідання Собору на тому закінчити.

Махомет.

Тут на Соборі ми накреслили той шлях, по якому ми повинні були йти, і зробили постанови, які ми повинні виконувати. Моє слово буде до представників членів Собору київських повітів. До цього часу наша церковна Рада працювала 3-4 місяці. Тепер же у нас чергове засідання має відбутись 4/XI [4 листопада]. Нам повинно поставити нашу організацію зразком для всієї

---

* Текст відсутній.

[2*] У тексті: 22/V.

[3*] Прізвище не вказано.

України. Через це я прошу всіх членів Собору, представників від київських повітів нагадати всім членам Церковної Ради, щоб вони з'їхались на це чергове засідання.

...*

Скарбник нашої Всеукраїнської Церковної Православної Ради запрошує всіх голов як повітових, так і волосних рад на срочне необхідне засідання зараз в канцелярії Ради.

Мороз.

Зі свого боку я також прохаю, хто має змогу, завтра прибути в помешкання Ради для обговорення ріжних організаційних справ і циркулярів, які ми маємо з Центру.

Представників Чернігівщини прошу залишитись для обміркування справ Чернігівщини.

...*

А тепер я прохаю членів президії і почесний Собор встановити, коли ми зберемось для обговорення остаточних справ? *(У неділю після літургії).*

4 год. дня.

Ф. 93984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 52-67. Стенограма.

КОМЕНТАРІ

[1] Мк. 14: 36.

[2] Йдеться про Сатанаїла, що впав у гріх гордині. Іс. 14:11-12(?)

[3] *Св. Савва* (рік народж. невід. – 532 р.) - монах, ім'ям якого названо монастир, до складу якого входили 3 лаври та 4 кінові, поблизу м. Єрусалим у Палестині. Запровадив до вжитку т. зв. Єрусалимський Типікон, який одержав від свого вчителя палестинського подвижника преп. Євфимія Великого (пом. у 473 р.).

[4] Мабуть, псалми. Псалтир – це збірка псалмів (Пс. 1–150).

[5] У 1063 р. в Києві перебував монах з Студійського Царгородського монастиря (заснований у 463 р.). Він прибув разом з митрополитом Георгієм, що мав при собі список Типікону Константинопольського патріарха Алексія (1025-1043), який заснував поблизу Константинополя монастир на честь Успіння Богородиці і як його ктитар поклав в основу устав Студійського монастиря з деякими змінами та доповненнями. Саме цей устав Феодосій Печерський без змін поклав в основу устрою Києво-Печерського монастиря.

[6] *Флавіан (Микола Городецький,* 1840-1915) – митрополит Київський і Галицький. Народився в дворянській родині в Орловській губ. Освіту здобув на юридичному факультеті Московського університету. З 1867 р. – монах. 1883 р. – настоятель Бахчисарайського скита. З 1879 р. – керуючий православною місією у Пекіні (Китай), архімандрит. 1898-1901 – екзарх Грузії, архієпископ Карталінський та Кахетинський. З 1901 по 1903 р. – архієпископ Харківський і Охтирський, 1903-1915 рр. – митрополит Київський і Галицький, священноархімандрит Києво-Печерської Лаври, голова Комітету Православного Місійного Товариства, а також Православного Палестинського Товариства.

[7] Мається на увазі голод 1921 р. у південних губерніях України.

---

* Прізвище не вказано.

№ 14

Стенограма засідання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

30 жовтня 1921 р.

(Молитва)

Мороз.

Засідання Всеукраїнського Церковного Православного Собору розпочинається. На черзі дня такі справи: зачитання тих резолюцій, які Собор ухвалив і передав в редакційну комісію для редагування, і після цього – остаточного затвердження. Потім святий Собор відклав заслухати доповідь Миколи Васильовича Левицького про встановлення всеукраїнського церковного свята. Потім ще була справа про російський церковний Собор, вона була не порушена, але треба обговорити її. Ще одна справа з приводу обрання на єпископа Юхима Калішевського. Йому трохи не хватає до 30 років. Треба ухвалити, що у виключних випадках по згоді з Радою можна висвятить і особу молодшу, але достойну. Ось ті справи, які нам треба сьогодня вирішити.

І так, почнем з резолюцій. – Згода? – *(Згода).*

Ходзицький.

Я хотів сказати про організацію співочої справи при Церковній Раді.

Мороз.

Це діло Ради. Про питання про канони. (*Зачитує резолюцію*)*.

...[2*]

Я хотів, щоб ми могли дійсно ствердити резолюції. Я хотів, щоб прочитались форми, які стверджені Собором, а поруч, які зредаговані комісією. Бо ми не можемо пам'ятати резолюції, які пропонував Собор.

Мороз.

Це неможливо, бо там ціла купа ухвал. Була ж ухвала Собору, щоб передати редакційній комісії, а потім уже зредаговані резолюції докласти. *(Зачитує резолюції)**.

Ми заслухали всі ті резолюції головні, які були ухвалені на протязі двох тижнів Собором. Є ще инші резолюції, але то другорядні й ідуть протокольним шляхом.

Тепер з приводу того, як нам їх ухвалювати. Ці резолюції принципово були ухвалені Собором і здані для редагування в Президію Собору. На мій погляд,

---

* Текст відсутній.

[2*] Прізвище не вказано.

ці резолюції нам обговорювати немає можливости і немає потреби, бо все, що можна було зробити уже зроблено. Через те я вважав би, щоб усі резолюції ствердити, але з умовою, що вони передаються в церковно-правничу комісію, яка перегляне їх, щоб не було якого-небудь протизаконного непорозуміння.

Стороженко.

Я цілком приєднуюсь до пропозиції шановного нашого голови, але мені здавалось, що тут є зауваги редакційного характеру. Я взяв на замітку слово «господарювання» і инші – наприклад, «єпископ не є церковний». Безумовно, єпископ церковний, тільки не нашої Церкви. Так що тут багато є редакційних поправок.

Мороз.

Ці ухвали переписані машинкою, може, і вкралась опечатка. Потім можна їх обробить з боку стильостичного. Собору угодно ці резолюції затвердити? *(Одноголосно затверджуються).* Собору угодно буде, щоб резолюції були передані в церковно-правничу комісію, щоб слова, які не підходячі, були замінені відповідаючими? *(Згода).*

Угодно буде, щоб президія виправила стильостично? *(Угодно).*

Значить, резолюції всі нами ухвалені. Таким чином, не може бути балачок, що наш Собор був неканонічним.

Тепер ще додаток – угодно ухвалити, що у виключних випадках можна освятити особу, якій не хватає 30 років.

...*

Я пам'ятаю, що ця справа була обговорена Собором і Собору угодно було вирішити, що не менш 30 років. Тим більш, що ми од цього нічого не загубили, бо коли людина корисна, то й залишиться корисною.

Мороз.

А як тут ми загубим і діло пострадає від цього[?] У нас зараз, ви самі знаєте, яка велика боротьба йде, і ми не можемо поставити свого діяча для діла із-за того, що йому немає 30 років! Достойна людина буде ждати рік, щоб бути єпископом. Це на мій погляд. Я зачитаю ухвалу і примітку відносно обрання єпископів. *(Зачитує ухвалу)*[2*]. Тепер я голосую, хто за цю резолюцію? *(Одноголосно приймається).*

Як нам назвати цей регламент, який ми ухвалили? Є пропозиція назвати його – «канони устрію».

Липківський.

Прошу Собор поправити маленький пропуск, який зробився на днях. Відомого нашого отця Григорія Дем'яновича Стороженка, коли давали на ухвалу кандидата, то думали, що Григорій Дем'янович одказується. Між тим, він одказується від кандидатури єпископа, а просив на деякий час дати йому можливість попрактикуватись, висвятившись на священика. Ось через що я прохав би, щоб помилку поправити і висвятити Григорія Дем'яновича Стороженка на єпископа.

...*

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Текст відсутній.

Я був, коли Собор підраховував голоса, коли зустрічалось прізвище Стороженка, то казали зачеркувати, бо він одказується.

Мороз.

Діло в тім, що Стороженко був обраний на єпископа Собором Київщини, так що ми можем ствердити, не обговорювавши.

Липківський.

Ще є кандідат Звенигородщини. Але позаяк він сюди не прибув по незалежним од нього обставинам, його кандідатура не видвигалась. Але Звенигородщина дуже бажає, щоб він іменно був єпископом. Може, Собор затвердив би цю кандидатуру?

...*

Я сам зараз з Звенигородки. Це, власне, йде річ про пан-отця Калішевського з Петраківки. Він дійсно заслуговує цього. Українізував всю Звенигородщину сам Калішевський. Це людина певна і багато працювала і достойна такого високого сану. Селянство його дуже цінить і бажано було б його обрати єпископом на Звенигородщину.

Мороз.

Тут вийшла невеличка помилка. Калішевський відомий діяч. Діяч, який перший почав працювати по українізації на Київщині. Це перше село було, де працював Калішевський, яке визнало Церковну Раду. Так що з цього боку Калішевський має більші права, як хто инший.

Чехівський.

Той порядок коли повітова рада буде присилати кандидатури єпископів до Ради Церковної, – є постійний порядок. Але той порядок, який ми зараз переживаєм, требує це необхідно зробити. Для цього можна, я гадаю, ухвалити кандідатуру пан-отця Калішевського.

Мороз.

Справа ясна. Угодно Собору ствердити кандідатуру о. Калішевського? *(Угодно).* Ще одне питання. Коли на Соборі Київщини були обрали митрополитом Київським Пархвенія, то був обраний заступником йому Антонін. Але не той ні другий не явився[2*]. Ми визнали, що посада митрополита вільна. Може, Собору угодно буде визнати, що катедра, чи то посада заступника вільна і обрати почесного отця Нестора?[3*] *(Одноголосно приймається).*

Слово члену Собору Миколі Васильовичу Левицькому.

Левицький.

Високопочесні члени Собору, моя доповідь буде дуже коротка, але я їй надаю велику увагу. Ми починаєм нове життя церкви вільної, народньої, і мимоволі являється питання про те, що як нам вшанувати день свята, який вибрати високоторжественний день. Цей день мусить бути. Найти цей день легко, тільки стоїть найти назву нашої церкви – вільна соборноправна автокефальна церква, – в самій назві легко найти той день. Моя думка буде про

* Прізвище не вказано.
[2*] Так у тексті.
[3*] Йдеться про Нестора Шараївського.

встановлення українського свята волі і праці. Наша церква вільна, вона скинула ярмо. Церква, яку гнобили московські епископи, довели до того, що вона стала поліцейським участком. Вона була у такому становищу, що торгували нашою Церквою і продали [її] за 200 золотих. Після того, як Церква пройшла таке ганебне становище, то перше бажання буде вільна любов. Воля мусить запасти глибоко в душу нашу.

Я думав, що встановлення цього дня зв'язано мусить бути з бажанням волі. Цей день може назватись святом волі. Цей день мусить носити назву свята волі й праці. Це не наша видумка, наша Церква трудящого народу, працюючого народу. Це буде нашим обов'язком, щоб це свято було зв'язано як з волею, так і з працею. Крім того, наша церква, як церква трудящого народу себе зв'язує з трудовим народом і, крім того, зв'язує себе з трудовим народом цілого світу. Так само, як і в справі волі теж зв'язує з цілим світом. Я пропоную це українське свято встановити 1 травня. В зв'язку з тим, як робітники цілого світу цей день святкують, тому не буде гріха, коли Церква трудового народу скаже, що ми не тільки єднаємось з нашим трудовим народом, а єднаємось з трудовим народом цілого світу. Це віха така, що показує народу дорогу до волі і охорони інтересів працюючого народу. Так що це буде світлою віхою, яка буде світити і показувати, щоб наша церква не хилилась у бік пануючих класів.

Цей день мусить бути ініціативним – громадської праці, – заснування шкіл і т. и. Так що це буде мати виховуюче значіння. Прошу шановних членів Собору звернути увагу на це і прошу дозвілу прочитати резолюцію тої пропозиції, яку я пропоную. (*Зачитує резолюцію*)*.

Я мушу додати, що в цей день мусять бути молитви за тих, хто боровся за волю українську на цілому світі, і за живих, які працюють у нас на Україні і на цілому світі.

Ось коротенько, щоб не однімати у вас часу, дозволив внести цю пропозицію до вашої уваги. Я просив би визнати це свято і затвердити резолюцію.

Стороженко.

Шановні члени Собору, я зверну увагу на те, звідкіля ми мусимо брати мотиви для встановлення свята, яке тут було запропоновано шановним докладчиком. Ми з вами пригадаєм, що Божественний Вчитель Іисус Христос, коли вийшов на нагорне місце, то зробив заклик: «Прийдіть до мене всі трудящіє і обремененні. Я успокою вас»[1]. Стоїть питання, чому Вчитель закликав під свою тінь, для того, щоб вони віддихали, перестали працювати. Він закликав, очевидно, як порядок, коли не буде визискувачів і праця буде тільки для колективу і, безумовно, в такій обстановці праця стане насолодою життя. Безумовно, ці мотиви сходять з самого Христа. Зараз ми є свідками того, що це ученіє Христа з великими зусиллями починає реалізуватись Ми є свідками, що 1-е травня святкує во всім світі весь трудящий люд.

Так що, цілком буде доцільним, коли ми скажемо, що церква приєднується і в свою чергу перса встановлює свято волі і приєднується до загального робітничого святкування.

---

* Текст відсутній.

Прошу вибачить, що я затримав вас, но скажу, що мотив для святкув[ання] находиться во всім божественнім ученії нашого вчителя Ісуса Христа*.

Краєвський.

Шановні члени Собору, тепер, як ми бачили, робиться велика перебудова во всьому світі не тільки церковна, а й економічна, політична. Сьогодні якраз наш архиєпископ підіймав думку про те, що буде заклик на конференцію всіх християн. Тепер ми знову чуємо порівнення думок – нового святкування.

Я до цього хочу додати, до цих загальних думок, ще нову думку – формування. Шановні громадяни, життя само висовує, що треба нове формування. Шановний оратор запропонував святкувати 1 травня і згадав тих покійників, які положили життя своє на громадській ниві. Позаяк на цьому Соборі утворений новий прецедент[2*] обрання єпископів, а якого ще не було ні в жадній церкві – так що тепер виявились апостолами, які висвятили єпископа*.

Дозвольте ще прецедент поминання покійників завданням [вважати] нового храму*. Треба пам'ятати наших покійників ще ближче, не так, як пам'ятали до сього часу Івана, Петра і тільки – святкуванням, молитвою. Крім молитв в храмі [за] великих діячів, [бажано] щоб дух [їх] завжди був з нами. Це ідея висока, але це нам не помішає*. Поминання повинно бути таке, що пам'ять їх повинна дійсно бути з нами на землі.

Крім того, торкнусь відносно заклику на конференцію всіх християн. Мені здавалось, що цей акт був би цілком політичний, може, з нашого дозволу пропонував би, щоб меморандум випустити.

Мороз.

Запис промовців уже вичерпано. Може, Собору буде угодно принципово пропозицію Миколи Левицького ухвалити і передати в редакційну комісію? *(Угодно).*

Мороз.

Скликання російським єпископатом у 1922 р. Собору[2]. Вони пишуть, [що] хоть ви від нас відійшли, а ми вас хочемо тримати у своїх руках і пишем вам відозву. Очевидно, вони будуть намагатись посилати і у наші парахвії відозви. Може, наш святий Собор обміркує тут сьогодня цю справу. На мій погляд, треба нам ухвалити, що всі члени повинні використати всі ті зібрання, які будуть російські єпископи скликати в справі російського Собору для інформації української церкви. Людність наша в цій справі участи брати не повинна. Хто забирає слово в цій справі?

Бойчук.

Шановний Соборе! Я взяв слово в цій справі з приводу обмірковування, – яку поставити контрагітацію російському єпископату. Тому що мав деякі стички раніш, це необхідно мати на увазі. Я гадав би, що не тільки треба роз'яснити це питання, а навіть я вважаю, що цей Собор буде скликаний, так що треба вживати заходів, щоб той Собор був переведений не в їх користь, а в нашу. Треба старатись, що коли будуть посилатись делегати у повіт, то щоб

---

* Так у тексті.

2* У тексті "принцидент".

делегати ті були співчуваючі українському руху. Таким чином, ми зможемо поставити їм той «контр», яким гадають скористуватись вони проти нас.

Ковбасюк.

Шановний Соборе! Щось дивне твориться, ми бачим, як єпископат шагає всім шагом за церковною Радою. Що раніш у них неможливо було, то тепер можна. Вони кажуть, [що] ви проторюєте дорогу, а ми йдемо без всякої праці. Чи можливе це надалі? – Ні, я скажу про картину, яка наблюдається. Їх агенти, звичайно, роз'їжджають по селах: і оден в рясі, а другий – у штатському. Збірають відомості про працю Ради, заходять до тих священиків, які щиро поставились до цього руху і кажуть: «Чого ви йдете за ними?» Коли вони нападають на людей не дуже розвинутих, то той йде не в ту [і] не в цю сторону. Коли вони нападають на більш освічену людину, яка розуміє, так, наприклад, напали на п.-о. Н...* Він задав питання, чому оден у рясі, другий у цивільнім одежі? – Тепер можна, ми все визнаєм, даже готові визнать Церковну Раду, только нам не нравятся*, котрі сидять тут. «Видите, я даже лучше люблю Украинскую Церкву чем Русскую, там люди ругаются а тут нет. Нам мова, мова нравится, толко не нравится группа, которая пустила нас в революционный рух».

Так що я твердо скажу, що коли вони будуть спички вставляти в наші колеса, то вони вогненні і не піддадуться. Собор буде не їх, а наш.

Стороженко.

Я по данному питанню предложив би конкретну пропозицію. Обговорювати тут, яким чином реагувати на майбутній. Собор Російської Церкви на Україні не приходиться. Ми цілком свідомі, що твориться. В данному разі кожна свідома людина цілком знає, яким способом їй боротись. Конкретно нам треба винести таку резолюцію: доручити нашій Президії, аби вона завчасно в найближчому часі виступила з відповідною відозвою до всіх Церков на Україні, з'ясувала сутність Собору, який відбувся, його постанови і тут же виступити, чому на другий рік скликається другий Собор. Треба, щоб ці відозви читались по всіх парахвіях як українських, так і не українських. Безумовно, з 500 три попаде неукраїнських. Так що українська людність рознесе ці думки і це буде одвертий, щирий спосіб боротьби.

Пропоную не обговорювати спосіб, а прохати Раду, щоб вона своєчасно виступила з відозвою.

Тритенко.

Я прохав би, щоб якомога Рада скоріше випустила всі наші постанови.

Мороз.

Є пропозиція Президії Собору про те, що всі наші місцеві організації мусять використати всі ті зібрання, які будуть скликатись російським єпископатом для організації свого Собору, щоб узнати, з якою метою цей Собор буде скликатись. Хто з цим згоден? *(Згода).*

Є пропозиція Стороженка, щоб Церковна Рада видала відозву про діяльність Всеукраїнського Церковного Собору. Таке побажання угодно винести? *(Угодно).*

---

* Так у тексті.

Таким чином, черга дня, яка сьогодні намічена, вичерпана, і ми підійшли до [мо]менту того, що вся наша праця виконана. Але ми хочемо зробити маленьку перерву, і в цій перерві одкрити засідання Всеукраїнської Ради для оформлення деяких питань, які виникають у зв'язку з питаннями Собору Київщини. Цю перерву угодно зробити? *(Угодно)*. Так засідання Собору перривається і розпочинається засідання Церковної Ради з участю членів Собору.

По статуту Всеукраїнської Спілки Православних Парахвій керівничим органом є Всеукраїнська Церковна Рада, а виконавчим органом – Президія Всеукраїнської Православної Ради, також само, тільки виконавчим органом, Мала Рада. Церковна Рада вибрана на рік. Нам треба вважати, що цей склад президії Церковної Ради є і Мала Рада. Потім друге питання – безумовно, що справа буде поширюватись і будуть необхідні працівники. Ми маємо листа з Таганрога від N...* який дійсно хоче працювати, так що прийдеться поновляти раду, але поповнити можуть Великі Збори. У нас є примітка кооптувати працівників. Треба ухвалити, що Мала рада користується кооптуванням. Потім друге діло. По закону, який ми прийняли, при Раді організується Вищий Суд. Вибирає Рада на Великих Зборах, себто сьогодня. Можна вибрати або уже аж на Миколу, але це дуже довго чекати, так що треба це сьогодня зробити.

Це власне три питання, які необхідно сьогодня ухвалити, щоб далі можна було провадити працю. Хто забірає в цій справі голос? Ніхто не бере, значить, ясно. Президія Ради Всеукраїнської ствердить яко Малу. *(Приймається)*.

Тепер пропонується, щоб надати Малій Церковній Раді право кооптації в свій склад тих осіб, які будуть корисні для справи. *(Приймається)*.

Чехівський.

Гадаю, що в масштабі керування церковним життям всеї України потрібніш окремий відділ у Малій Раді, який керував би організацією розвитку співів. Побажати організувати такий відділ для керування організацією розвитку спів[у].

Мороз.

Мала Рада нічого не має, але брак коштів перешкоджує. Потім ще композіторів немає. Запрохали були Стеценка, але він виїхав на село, потім запрохали Козицького, але він теж виїхав на село. Ми це приймаєм і виконаєм.

Про Вищий Церковний Суд на підставі 48 канонів сказано так. *(Зачитує канон)*[2*]. Значить, у нас є пропозиція, щоб собор Собор Церковної Ради доручив Малій Раді скласти реєстр осіб, яких бажає обрати в Вищий Церковний Суд, і щоб цей реєстр затвердили чергові збори Ради. Так що, неначе, Великі Збори. *(Одноголосно ухвалюється)*.

Тепер далі ще про порядок праці. Угодно доручити Малій Раді виробити цей регламент і подати на затвердження засідання Малої Ради. *(Приймається)*. Може, ще є запитання до Ради?

---

* Прізвище не вказано.

[2*] Текст відсутній.

Левицький.

Дорогі брати і сестри! Закінчується наш Собор. Про те, яку велику вагу він має, ви самі знаєте і бачите. Ми пережили такі великі дні, чи вряд хто з нас забуде. Не кажучи про те, що наш український нарід не забуде цих днів. Ми були учасниками у висвяченні єпископів, вони являються апостолами Церкви. Ми повинні пам'ятати, що кругом вороги об...* нашу церкву. Як ми можемо поставитись до цього – ми мусимо одверто сказати, що кожен мирянин мусить бути апостолом української Церкви – це його обов'язок. Кожен мусить дбати про те, щоб Церкву оберегти.

Звертаюсь на прощання до вас, – коли роз'їдетесь додому, пам'ятайте про те, що на нас лежить великий святий обов'язок не тільки берегти церкву, а й ширити. Ми мусимо по це дбати день і ніч і не забувати не на хвилину наш святий обов'язок.

Ми засідали в храмі, який стоїть 900 літ, який переживав татарщину і всякі руїни. Хай же, дорогі брати, цей великий дзвін святого Собору лунає на цілу Україну – в вашій особі, – що ми йдем до вільного життя Церкви, що ми йдем незалежно, автокефальною, соборноправною Церквою. Кожен з нас повинен бути апостолом Церкви Української і боронить її від тих, хто хоче зруйнувати. Хай вам Бог допоможе.

Чехівський.

Брати! Підем тепер кожен на свою роботу і там повинні провадити ті заповіти, якими ми тут спільно ділились. Я хочу пригадати на кінці той [мо]мент, коли основатель нашої Церкви Ісус Христос пішов со своїми учениками в межі N... і содомські[2*] і шла за ними жінка ханаанеянка іншої нації[3] і кричала вслід і просила Христа допомогти їй, но Христос не відповідав. Тоді вона вдруге стала просити і молити, але Христос не відповідав. І уже ученики звернули увагу Вчителя свого і кажуть: одпусти її. І лише тоді Христос звернувся і сказав, чого вона хоче. Коли та попросила допомогти своїй дочці слабій, то він сказав – не годиться брати од дітей і кидати псам, кидати собакам. Гостре слово було сказано представниці сусіднього народу, який нищив усе святе. «Народ іудейський, – Христос сказав, – велика віра твоя, хай буде так, чого ти просиш». І далі Христос сказав: «Ідіть перш всього до овець ізраїльських. Скільки раз я хотів зібрати вас усіх рідних, як птиці збирали своїх пташок»[4]. Так казав Христос. Тільки після того, як було використовано джерело першожиття, було сказано: ідіть, научіть всі народи[5]. Отже, браття, не випадково це зроблено Христом. Для того, щоб піднести ідею всесвітньої Церкви, треба міцно збудувати церкву на грунті нашого народу. Перше всього, треба йти по селах, городах до наших братів, які ще заковані в кайдани. На кожному зібранні, скрізь ви повинні рвать ті кайдани наших братів.

Отже, браття, не гадайте, що ви, члени Собору, можете дома обернутись в звичайного обивателя. Ні, браття, ви завжди будете чути той дзвін, який

---

* У тексті пропущено рядок.

[2*] Так у тексті. Правильно: "Тірські і Сідонські" – Мт. 15:21.

буде вас звати – і кожен з вас повинен підніматись і нести це діло гуртом. Скажу словами мудреця, сучасника нашого: «Як не тепер, то коли, як не ми, то хто повинен будувати цю справу?» Цей заповіт, щоб слова наші не остались лише піднесені настроєм, а щоб воно увійшли в життя і понесло вогонь, любов, віру і надію*. Щоб це сталось, ми повинні приложити всіх зусиль, не стояти не перед чим. Коли так буде, то радість засяє і у нашому життю. Ніщо на землі не буде сильніше тої огневої сили, яка буде в ваших душах. Туди, де тьма кругом, до наших братів, і в спільній праці з'єднаємося в нашій Церкві. Христос там, в Гефсиманському саді, що за нас молився і з нами поєднався.

Мороз.

Слово представнику робітників слова сестрі Щурук.

(Щурук читає витримки з Євангелія)[2*].

Єпископ Юрій.

Ще декілька хвилин, і ми члени Собору, роз'їдемося. Коли ми їхали сюди, то ми почували, що їдем на свято якесь. Але побувши тут скілько днів, ми собі не мріяли, що це є свято, велике свято, надзвичайне свято відбулось у ці дні. Надзвичайне свято в відбудуванню української церкви – життя релігійного.

Мене сумлів бере, коли подумаєш, що завтра ми роз'їдемось по домах, хто буде там нам напоминати це свято. Але з вірою в Бога, як тут вітав Дух Божий над нами, що робили ми тут для рідної церкви. Так і там нам буде напоминати Дух Божий, що тут було, що нам треба робити на місцях. Я думаю, що я не буду одиноким, як скажу, хто ж привів нас на цей святий храм, хто показав шлях, коли ми з далеких країв України, не дивлячись на таку суподорож все ж таки з'їхались більш 400 чоловік. Ці шляхи указала нам Рада, представники якої тут сидять. Я гадаю, що я буду виразителем всіх, коли скажу: поклонимось перед Радою, щира подяка вам, святий отець і вам всім. Дай, Боже, на майбутнє довгії літа. *(Співають «Довгії літа»).*

Задорожній.

Поважний Святий Соборе, сьогодня в останній день ми бачимося, завтра роз'їдемося. Що ж чекає нас там, на селі, со сторони тих, хто не може нашу справу переварити. Божественний Вчитель сказав: Щасливі ви, коли вас будуть...[6]

Так сказав Господь наш Іисус Христос, і ми цей заповіт повинні тримати, а ще підкреслює нам славетній наш поет Тарас Шевченко, коли він був у кріпацтві.

Хай будуть гнобити і казати – вони нам проповідують політику, як раніш говорили – проповідують нам якийсь комунізм, бо для загітування таких мас вживають ріжних заходів. Ми повинні їм сказати, що політики ніякої немає, а що торкається християнства, то воно є інтернаціонально. Так що ми маємо власне право проповідувати віру Христову, і це зразок християнства, який ми хочемо проповідувати...[3*], щоб проповідувати правду. Дійсна Церква Христова

---

* Так у тексті.

[2*] Текст відсутній.

[3*] Крапки в тексті.

повинна бути єдиною Вселенською Церквою. І от ми повинні сказати, що проповідь Христа є інтернаціональна. Як казав Христос, немає жида, грека і т. и.[7] По всіх повинен панувати Христос. Він проповідував рівність, свободу і братерство. Коли ми так будемо проповідувати, то нас ніхто не зіб'є. Коли ми будемо вірити в слова Христа, де він каже: «коли вас будуть гнать...»[8]. Коли ми будемо це пам'ятати, то у нас більше буде охоти до цеї праці.

Що торкається того, що на нас будуть говорити, що ми розповсюджуєм політиканство, – ми знаємо з історії, що Христос дав право на ріжних язиках проповідувати; є [нації], де налічується тисячами нарід, і ті проповідують на рідній мові. Ми знаєм приклад старого часу, коли хотіли пригорнути до Росії, то, звичайно їх приваблювали тим, що вчили їх мову і потім йшли проповідувати їм віру Христову. Для того, щоб збільшити в количественному відношенню російську імперію. Як же ми не можемо проповідувати для того, щоб збільшити маленьку людність України. Тим, хто не хоче цього проповідувати, ми можем сказати словами Шевченка: «П'явки, п'явки»[9]. Хто може, сміється з цеї мови, то хай побільше пам'ятає заповіт Шевченка і Христа.

Маленко.

Шановні члени Собору! Оден російський поет, недавно я прочитав його, пише, [що] тільки той народ здібний підвищити культуру, котрий, робить реформу у своїх релігійних справах не заствивая в первобитному становищі. Той йде до вищих культур, котрий в своїх релігійних справах переживає у собі внутрі – тільки той народ здібен до вищої культури.

І я, старий, був на Соборі і чув ваші промови і бачив вашу працю, працю всього українського народу, то дивувався, як щиро, як обережно і яким природним джентельменським кроком ви йдете. Яку ви робите реформацію, не скажу, а поліпшення святої православної Української Церкви [робите] як ви, про котрих ми, інтелігенти думаєм – то темний нарід, грубий нарід, невихований нарід. Скажу вам одверто, що я часто, рівняючи себе з вами, дивувався вашому благородству. Ви з ними не хочете поривати, а вперед йдете. Чому так в Германії не було[?] Я ще в середній школі читав – велика реформація йшла в Германії: Лютер рішуче схопив папу і скинув з престола і сказав: дай нам євангеліє. Народ український не так робить, він дуже обережно іде вперед. Лютер просто...* пустив в папу, а наш народ здібен до вищої культури. Наші предки запорожці шаблі виймали і слухали євангеліє, показували, що з зброєю в руках будуть захищати євангеліє. Наш меч другий. Новий Собор пошле українському народу єпископів добрих. З шановним відношенням до науки релігійне громадянство повинно йти поруч. Таким шляхом піде український народ і забезпечить нам перемогу.

Мороз.

Від бувшого члена Собору пан-отця Конона – Бея надійшла така заява. *(Зачитує)*[2*]. Угодно шановному Собору прийняти його у свою братерську

---

* Пропуск у тексті.

[2*] Текст відсутній.

сім'ю? (*Угодно, слава*). Угодно висловити свою братерську любов, співчуття моральному перелому п.-о. Конона Бея? *(Угодно)*.

(Усі промовці висловились).

Представник Робітників слова.

Святий Соборе! Ми скоро роз'їдемся, жалко розставатись. Тут у промовців я бачу, немає певности, бачу – врагів у нас багато. Ми пішли далеко уперед, ми оставили мертвих ховати своїх мертвяків[10]. Вони нам нічого не пошкодять. Ви тут бачили, що ми прийняли і до чого дійшли. Господь указав нам шлях і ми стали на нього твердо. Увійшли ми в новий Ієрусалим, хай нам світять ієрусалимські слова Господні. Нічого нам боятись, у нас немає ворогів. Нам треба світ нести у темряву. Це темрява, ворогів немає, бо вони побиті*. Ще скажу декілько слів. Земля може подолати небо, так і ворога можна подолати тільки любовію. Ворогів у нас не може бути, наша справа свята. Ще сказати можу – промисел Божий. Послали 2-х чоловік висвятитись – не доїхали, прийшов Михайло до Липківского, не застав. Липківський по приїзді пішов до Михайла – не застав. Це все случай, а случай – промисел Божий. Тут на Соборі захотілось пан-отцям єпископа, хочуть, щоб цей труп завоняв на время, то що ж робити, посилають за ним. Він прибігає сюди. Бачили ми, що він тут воняв. Він пішов і бачили ми, що після його ухода що ті, хто колихався – стали кріпкі. Їм очі розкрились. Господь сам нам укаже, нічого нам боятись, нікого.

Мороз.

Любі брати і сестри, шановні члени Всеукраїнського Православного Церковного Собору! На мою долю випало щастя вітати вас на початку вашої святої праці. Дозвольте сказати декілько слів наприкінці святої праці. Я нагадаю вам, що цю працю по сликанню Собору Всеукраїнська Рада розпочала 14 вересня 1920 р. Ви бачите, для того, щоб ви мали змогу зібратись, пройшов рік і оден місяць. За цей час удалось Всеукраїнській Раді скликати цей Собор. У нас були сумліви, хитання, чи дійсно ми доведемо цю справу до кінця. Але у нас була велика віра, що Господь Бог допоможе довести до кінця. Як ми бачим, що ця віра була недаром. Церковний Собор зібрався і виробив ті шляхи, по яким можна йти для підвищення нового життя нашої церкви. Хто ж це нам зробив? Це люде, які пішли на заклик Церковної Ради. Це люде, які були нашими уповноваженими і головноуповноваженими, які несли на це діло свої кошти і працю. Я вважаю, що нам необхідно від імені Собору висловити всім працівникам, які працювали на місцях, свою щиру подяку. *(Дякуємо)*.

Ви часто чули, що бувший Церковний Собор, який скликала Рада другого складу, йшов зовсім иншим шляхом, навіть виключив зі свого складу Раду*. А наш Собор йшов у контакті з Радою і показав, що він цілком свідомо зрозумів завдання і задачі, які на плечі Ради поклало церковне життя.

Отже, беручи працю...*, я вважаю необхідним констатувати той факт, [що] коли на цьому Соборі повстали бажання деяких течій, щоб цьому Собору не

---

* Так у тексті.

дати можливості довести до кінця справу, то хочу констатувати, що твердою частиною були пан-отці. Але твердою основою було селянство. Ми вірили, що наш Собор закінчить свою працю, як треба. Я скажу словами Давида, що дійсно в ці дні Бог побажав, щоб його слава перебувала на землі нашій[11]. *(Зачитує)**. І дійсно, що наша віра була велика, і правда з неба поглянула. Не було у нас єпископа, але Господь Бог послав нам. Він послав женців[12], які будуть непохитно і твердо стояти на стерні нашого церковного життя. Безумовно, ми зробили велике діло, але ще багато прийдеться зробити. Тут було сказано, що помічаються великі сумліви – цього я не бачу. Є бадьорий настрій – вогневий. Я сказав би, щоб дійсно цей вогонь у нас не загасав, щоб ми на місцях розповсюджували те, що тут було сказано.

Отже, я прохав би вас ще одну справу – не забувайте справи матеріальної, бо це необхідно. Я прошу вас – організуйте це діло як слід, щоб дійсно ви помогли цьому. Щоб ці кошти, які необхідні будуть нам для постачання книжок, хору, – щоб ці засоби були зібрані добровільно і дані тому органу, який це провадить, то ми докажем, що ми дійсно це будем робити і маленькими пожертвами.

Україна така велика, що який-небудь карбованець з села нічого не значить, а тут виходить ціле море сили матеріальної, яке дійсно дасть змогу здійснити ці побажання, що у нас робились, щоб стала [наша мова] відома всьому світу. Я думаю, що нашу постанову передати за кордон і цим наша мова буде славитись. Дорогі брати, допоможіть Церковній Раді все це зробити.

Тепер ще, я вважаю від імені Церковної Ради висловити подяку всім членам Собору за те, що вони також взяли на себе цей тяжкий хрест – в тяжких обставинах сюди їхали, жили тут в голоді і холоді і назад будуть також їхати. Од Церковної Ради вам щира подяка. Од себе ще висловлю щиру подяку, що вам було угодно обрати мене Головою Святого Собору. Оскільки це я міг, я старався виконувати. Може, я під час своєї праці кого образив, то прошу мене вибачити. Дякую вам, на цьому оголошую засідання Всеукраїнського Православного Собору закритим.

Липківський.

Ми повинні з щирою подякою звернутися до Господа нашого за те, що наш Собор відбувся. Дійсно, якби Господь Бог нам не допоміг, то як би він відбувся? При яких тяжких обставинах прийшлось їхати, але все-таки зібрались і відбувся Собор. Ви зробили за ці дві неділі те, що не зробили за 200 літ нашого життя. Не тільки Собор цей вирішив долю Української Церкви, – можна сказати, що він зробив початок вирішення долі Церкви. Що ж торкається української Церкви, то цей Собор поставив її на твердий шлях автокефальної живої творчости.

Але, дорогі члени Собору, все, що сталось, ким воно було підготовлено? Підготовлено воно нашими найкращими силами України, які з початку життя України підготовили до цього часу цю роботу. Вся наша Україна в могилах славних наших предків, які своє життя поклали за нас, між цими могилам и

---

* Текст відсутній.

піднімається могила пророка Тараса Шевченка, який теж життя своє поклав за волю, віру нашого народу, і після його до останніх часів скільки тисяч або мільйонів кращих синів нашого народу покрили могилами нашу українську землю. І от на цих могилах будується лучше життя нашого народу.

Отже, по нашому старому звичаю українському, скінчивши працю, згадаєм же щирою молитвою до Господа Бога на вічний спокій тих всіх синів України, що завойовували віру і добробут нашого народу, життя своє поклали, проспіваєм їм "Вічну пам'ять". *(«Вічна пам'ять»).*

Я дуже радий, що всі ці надії всесвітні у стінах цього храму відбулись Помолимось щиро Пресвятій Богородиці нашій і подякуєм Пресвяту Богордицю за те, що вона сподобила відбутись нашому Собору. *(Моляться).*

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 104. – Арк. 68-81. Стенограма.

Додаток

Слово члена Собору, прочитане перед закриттям Собору

ВИСОКІ ЗБОРИ

Перш, чим роз'їхатись нам із Золотоголового Киіва по селам та містечках України, дозвольте, шановні і дорогі члени Українського Православного Церковного Собору, ваші думки і побажання висловити приблизно такими словами:

Ми, обранці Українського трудового народу, коли на заклик В.П.Ц.Ради вирушили з глухих, Богом забутих куточків до Києва, нашого культурного центра, не будемо тут таїти, хвилювались і думали: а що як справді народ український захопився так суєтою житейською та боротьбою за своє соціальне [і] матеріальне поліпшення, що про віру православну, братерство й любов перестав і думати? Що тоді робити? Бо з вибухом Великої соціальної Революції стара, чужа нам по мові й звичаям «казьонна» церква на Вкраїні фактично перестала істнувати: до неї вже й стежки травою позаростали. Невже тоді й нам доведеться до штундів приставати[?]

Але, як виявилось отут, на многолюдному Соборі, даремно, слава Тобі, Господи, хвилювали нас такі болючі питання. Ще жива Правда, Любов і Братерство помеж нашим народом. Наш український народ, отже, ще раз виявив невичерпане джерело своїх інтелектуальних здібностей, щире прагнення до Сонця, Правди і науки.

В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Радо! Цілком правдивий шлях у своїй праці ти взяла. Й надалі прямуй до наміченої мети тим самим шляхом. Не звертай вбік з нього, а ні на крок. Своїми чистими руками ще вище піднімай незаплямований Тобою прапор нашого культурно-просвітнього і церковно-релігійного визволення.

Дорогі члени Собору! Від усього православного Українського народу многострадального давайте Всеукраїнській Православній Церковній Раді в особі присутніх тут і голови Ради М. Мороза, членів її, п.-о. Н. Шараївського, п.-о. В. Липківського, громадян Вовкушівського та Пивоварів і секретаря

Ів. Тарасенка виголосимо тут наше українське – «Слава» і «Довгі літа» за її невпинну героїчну творчу та корисну працю. Від гарячого й щирого серця українського дякуємо Вас – піонери нашого визволення. Бажаємо вам, дорогі наші провідники, ще довго-довго жити серед великого Українського народу й керувати ним.

Вельмиповажаний і дорогий Михайле Наумовичу! Бери керму в свої тверді руки і наміченим Тобою шляхом веди нас. Всі ми як* діти одної сем'ї, безумовно підемо за тобою. Ми хочемо, щоб ти, Батьку наш, давав нам самі тверді і рішучі накази та вказівки, бо сантиментальности тут, при такому великому й серьозному ділі, ми визнавати не збіраємось. Вір: а ні на крок не відставатимем від Тебе. За матеріальними засобами на витрати по організації та поширенню по всій Україні православних українських парахвій також не журись – будуть. Взагалі кажемо так: Ви – В.П.Ц.Рада нехай буде вулик, а ми – бджоли; літо надходить урожайне, дощове, а раз так, то й мед буде.

Всі встають з своїх місць і співають досить гармонійно, головне чуло: 1) «Слава», 2) «Довгі літа» і, нарешті, «Заповіт».

На цьому засідання членів Собору, обібраних в члени У.П.Ц.Ради Київщини[2*], закінчується.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 22. Копія, машинопис, згасаючий текст.

КОМЕНТАРІ

[1] Мт. 11: 29-30.

[2] Йдеться про Всеросійський церковний собор, який планували провести 1922 р. прибічники обновленства в РПЦ. Але це їм не вдалося зробити. 16 травня 1922 р. відбулися лише установчі збори "Живої Церкви", де було створено Вище Церковне Управління, на чолі якого став архієпископ Анонін (Грановський).

[3] Ханаанеї, або ханаани (ІМ. та ін.) – мешканці землі Ханаанської, що оселилися в ній раніше за ізраїльтян. Вони вважали себе нащадками Ханаана, одного з 1 1 синів Хама. Притчу про ханаанеянку викладено: Мт. 15: 21-28.

[4] Мт. 23: 37.

[5] Мт. 28: 19-20.

[6] Ймовірно, Мт. 5: 11-12.

[7] Гал. 3: 28.

[8] Мт. 5: 11-12.

[9]

П'явки, п'явки! може, батько
Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.

Шевченко Т. Г. Сон. // Повне зібр. тв. – К., 1989. – Т. 1. – С. 190.

[10] Мт. 8: 22.

[11] Цар Давид: "Бог побажав, щоб Його слава перебувала на землі нашій". Тут важко встановити про що йдеться. Напр.: Пс. 8:2; 64: 2 і т. ін.

[12] Мт. 9: 37-38.

---

* Закреслено: "ото бува".

[2*] Так у тексті.

Частина друга

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

№ 1

Канони Української Православної Церкви, затверджені на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в м. Київ 14-30 жовтня 1921 р.[1]

І. Православна віра, канони і Всеукраїнський Православний Церковний Собор у м. Києві, 14(1) жовтня 1921 року

[Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:]

1. Шануючи в житті Христової церкви все те, що було в минулому дійсн[им] виявленням заповітів Христа і творчості Святого Духа в немочах людей, УХВАЛЮЄМО: непохитно тримати православну християнську віру, стверджену на 7-ми Всесвітніх соборах, що її прийняли наші предки за св. Володимира.

2. Визнаючи правила церковного ладу й урядування, що утворені Всесвітніми Соборами, і ухвалені цими Соборами до вжитку правила місцевих соборів і святих отців, що утворили їх благодаттю Святого Духа, за найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порядкування церковн[им] життя[м], вважаємо, що ті ж вимоги життя Церкви можуть, під керуванням Святого Духа ж і виключати їх з[о] вжитку.

Тому не задля скасування або змінення старих канонів, а піклуючись про спасіння й поступ людей до кращого (правило 126[2] І-го Всел[енського] Соб[ору]) ухвалюємо:

1) що єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин історичних і державно-монархічного ладу тих часів, яким пройняті старі канони, надалі не може залиш[а]тись і повинен бути змінений устрієм церковно-соборноправним, відповідно духові православної Христової віри;

2) що Собори з одних єпископів, як це було досі і є , не відповідають істинному духові православної Христової віри, не дають змоги Церкві жити повним життям, і їх необхідно надалі [за]мінити Соборами з представників від усієї православної української людности;

3) вважаючи, що Собори з представників усієї української людности не є порушення церковних канонів, а тільки органічний розвиток їх, ми представники української православної церковної людності, скликані Всеукраїнською

Православною Церковною Радою, визнаємо себе канонічним місцевим Собором Української Православної Церкви, а тому і найвищим її органом, через який лунає голос Української Церкви благодаттю Святого Духа.

II. Взаємовідносини межи Українською Церквою і другими церквами

Визнаючи за Українською Православною Церквою і историчне, і каноничне, і моральне право на життя, незалежне в своєму урядуванні і окремішностях від [инших] автокефальн[их] Церк[ов] і остаючись цілком на ґрунті православного розуміння Христової віри, Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:

1. Християнство є релігія безмежного удосконалювання духу людського в неося[жно]му прагненні його сполучитися з своїм одвічним першоджерелом – Духом Божественним. Християнство вимагає від всієї Церкви в цілому і її окремих частин в невпинному й безмежному поступові удосконалювання [виявлень] вільної духовної [тв]орчости, через це християнство вимагає цілковитої незалежности одного церковного організму від другого, бо вільна творчість взагалі, духовна зосібна, може тільки виявлятися в сполученні впливів [місцевих] одмін культури, історії, народности.

2. Всесвітня православна Христова апостольська соборна Церква об'єднує окремі автокефальні Церкви.

Автокефальні Церкви народів і країн вільно єднаються у всесвітню єдину апостольську православну Христову Церкву.

3. Церква – громади або парафії, в яких окремі вірні [об'є]днуються між собою без примусу, вільно, вірою, любовію, надією християнською, в свою чергу вільно з'єднуються в Церкви окремих народів: грецьку, болгарську, сербську, арабську, грузинську, чеську, московську, українську та ин.

4. Органом всесвітнього міжцерковного об'єднання повинен бути орган вибраних представників всіх автокефальних Церков.

5. Ніякого підлягання Церкви окремого народу Церкві другого народу бути не повинно.

6. Хто домагається провадження або заведення [підлягання] Церкви одного народу церкві другого народу, той є супротивник Христової братерської Церкви і повинен бути виключений з Церкви.

7. Ні одверте підбиття примусом однієї церкви під владу другої, ні прикрите – в формі автономії – не може бути допущене у Всесвітній Церкві.

8. Українська православна Христова Церква від часу свого заснування, в добу будування, з X ст., була у вільних дочірніх стосунках з грецькою Церквою. Коли час зросту минув, українська Церква на ділі стала автокефальною.

9. Насильницьке примусове підбиття з XVII ст. Московськими патріярхами з їх єпископатом по наказах і силою [московських царів і бояр Української Церкви під владу московського панства], є противне християнству. Не Собором Української Церкви, а насильством панства й царства Московського позбавлено було волі Українську Церкву.

Акт 1687 року[3] піддання української Церкви під зверхність Московського патріархату, що дало такі сумні, але безперечні доведення, як один церковний організм може скасувати, цілком знищити дух вільної творчості другого церковного організму, що суперечить самій природі християнства; акт по суті, в історичному освітленні, антиканонічний – визнати аморальним, недійсним. Факт перебування української Церкви в підлеглості Московському патріархату визнати насильством, яке мусить обурювати кожного дійсного християнина; ні з якими наслідками цього факту не лічитись. Українська Церква, закуплена московським царатом через посередництво магометанина, турецького візира, для Московського патріархату, після знесення влади панів і царів стає в дійсності автокефальною, вільною від підлеглості церковному московському панству на чолі з патріархом. За визнання тієї автокефальности Українська Церква підіймає голос до сумління всієї Церкви Всесвітньої і певна, що Всесвітня Церква не відмовить у такому визнанні [*бо патріярх Костянтинопільський сам своєю волею відрікся прав на українську Церкву, переуступивши її московському патріярху*]*.

10. Собор Московський 1917 р. і Київський гетьманський [Всеукраїнський Церк[овний] Собор] 1918 р., що скликались під гнітом пануючих верст, не піднялись до Христових заповітів: дбали про зміцнення панування над Церквою єпископату, органу, що затримав частки царсько-панської влади; не зняли з української Церкви кайданів підлягання московському патріархові, силою заведеного царсько-панською владою; продовжили соціяльний гніт у Церкві України і примусову, заведену панами і царями, русифікацію. Через це постанови Собору Московського 1917 р. і Київського гетьманського 1918 р. не дійсні для української Церкви.

[11.] На цій підставі не визнавати правомочними для Української автокефальної Церкви ті церковні інституції на Україні, що їх утворив згаданий церковний Собор 1918 р., по згоді з московським патріархом, а саме «Священий собор єпископів», «Український Синод» «Переводчеський комітет» та ин2*.

[12.] Українська православна Церква, яку примусово і супротиканонічно московська царська влада позбавила автокефалії, яка морально і канонічно завжди залишалась автокефальною, а ухвалою В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] від 5-го травня 1920 р. фактично відновила свою автокефалію повністю, є автокефальна, ніякому [духовному] урядові инших православних церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа.

[13.] Українська православна Церква, як автокефальна – є вільним членом Всесвітньої соборної апостольської православної християнської Церкви і лишається в непорушному братерському єднанні зо всіма православними церквами.

---

* Тут і далі викреслені фрагменти тексту подаються в квадратних дужках курсивом

2* Далі нумерацію пунктів було порушено, оскільки під час редагування машинопису нумерацію закреслено, іноді декілька раз.

[14.] Всеукраїнська Православна Церковна Рада, парафіяльні об'єднання і окремі парафії спільними силами повинні йти до збудування всесвітнього православного Христового міжнародного органу [об'є]днання всіх автокефальних Церков.

[15.] Уповноважити Всеукр[аїнську] Православну Церк[овну] Раду сповістити про [фактичне відновлення автокефалії української Церкви всі автокефальні православні Церкви.]

[16.] Щороку [14-го] жовтня (на Покрову) святкувати урочистим молебством відродження Української православної автокефальної Церкви по всіх українських парафіях.

III. Внутрішній устрій Української Церкви

1. Церковна влада має своєю основою силу Св[ятого] Духа. Між членами Церкви не може бути ні панування, ні насильства. Основний заповіт Христа, Сина Божого, про устрій Церкви да[но] нам у таких словах: «Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а старші правлять їми. Але проміж нас не так нехай буде. А хто у вас хоче бути старшим, нехай буде вам слугою, і хто хоче у вас бути першим, нехай буде вам рабом. Як і Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб Йому служилиа щоб Самому послужити й оддати душу Свою за спасіння многих». (Мт. [20]: 25-28).

2. Устрій української автокефальн[ої] православн[ої] Церкви, згідно з духом Христової віри віднині є всенародно-соборноправний: всіма церковними справами порядкує сама Церква через: 1) Всеукр[аїнський] Православн[ий] Церковний Собор, що збирається періодично в певні терміни з представників української православної людности; 2) Всеукр[аїнську] Православн[у] Церковну Раду з українських єпископів і представників від парафій; 3) Повітові Церковні Зібрання і Повітові Церковні Ради; 4) Волосні Церковні Зібрання й Волосні Церковні Ради; 5) Парафіяльні Церковні Зібрання й Парафіяльні Церковні Ради.

IV. Відновлення української церковної ієрархії

1. Преємство (наслідування) від Ісуса Христа, Сина Божого, й апостольської Церкви всієї повноти життя Св[ятого] Духа здійснюється Церквою Христовою.

2. Соборна православна українська Церква прийняла всю повноту благодатного життя Св[ятого] Духа через апостольську Церкву. Безпосереднє діяння Св[ятого] Духа у всіх таїнствах у Христовій українській Церкві не може бути обмежено сторонньою зовнішньою владою.

3*. Єпископат, який визнає підлеглість української Церкви Московському патріарху, не є [єпископатом української Церкви.] Церква його не визнає, бо він[2*] не є органом української Церкви, а органом визискуючих український

* Закреслено: "Патріярша ієрархія".

[2*] Закреслено: "служить".

[віруючий] народ верств. Ті* з єпископів, [що] не визнали автокефалії української Церкви, не з'єдна[лися] з українською Церквою[2*], не можуть мати благодатної сили в житті Церкви. Українська Церква не має єпскопів і зараз остаєтся сиротою.

Через те постанови патріаршого єпископату на Україні про кари над священнослужителями української Церкви і про установи церковні вважати недійсними.

4. Українська Церква повинна відбудувати єпископат, знайти дійсних, істинних добрих пастирів, які не панували б над людністю, а служили б Церкві.

5. Всеукраїнський Церковний Собор, творячи волю всієї української Церкви, нині обірає архиєпископа і митрополита Київського і всієї України і 12 єпископів окремих частин України.

6. Здійснюючи волю Оснувателя й Голови Церкви – Иисуса Христа, Сина Божого, Всеукраїнський Церковний Собор священно-соборно в Ім'я Отця і Сина і Святого Духа висвячує церковним рукоположенням двох обраних на єпископів осіб з священиків.

7. Священний чин хиротонії для відбування єпископату [виконується] згідно з основами чину, прийнятого у всесвітній Церкві.

8. [Надалі] священний чин хиротонії [єпископів] в українській Церкві Христовій виконується за участю двох і більш єпископів по чину всесвітньої східної Церкви.

V. Відносини межи церквою і державою

1. Змішування церковного життя з державним є переступом волі Христа і Його заповітів, порушення підвалин Христової віри.

2. Хто вносить в устрій і життя Церкви частки (елементи) примусу, поневолення клясового, державного, національного панування, той повинен бути виключений з Церкви, коли не покається.

3. Хто вживає церковне життя для поневолення соціяльного, національного, політичного, або особистого, той повинен бути виключений з Церкви.

Всі, хто зловживають національним почуттям, використає його для відновлення панування заможних клясів суспільства, повинен бути відлучений від Церкви, коли не покається[3*].

4. Будуючи царство Боже на землі, поширюючи любов і братерство межи людьми, піднімаючи вартість життя й праці, борючись добром із злом визискування праці й життя, Христова Церква сприяє розвитку творчості добра й правди і в державі, і в громаді, і в житті окремої людини.

---

* Закреслено: "хто".

[2*] Закреслено: "як поставлені неканонично наслідниками царської узурпації над українською Церквою ".

[3*] Так у тексті.

VI. Життя парафіяльних Церков

1. Кожна парафіяльна Церква повинна йти до відбудування повноти церковного життя, до відновлення всіх органів життя Церкви перших віків християнства (місцевого єпископату, пресвітерства, дияконату, учительства).

2. Кожна парафіяльна Церква дбає про підготовку кандидатів священства, учительства церковного, читання й співу, посилає по своєму вибору тих, хто викликає надії, для кращого вивчення до тих парафій, де вище стоїть відповідна галузь церковного життя.

3. Кожна церква утворює з своїх членів орган робітників слова для проповідування святої Євангелії; кращі посилаються для вивчення до церквів, де більш розвинен[о] проповідницьк[у] діяльність.

4. Кожна Церква дбає про утворення з своїх членів народнього хору при храмі.

5. Єпископи, священики, проповідники, видатні церковні співці повинні круг себе утворювати з членів парафії братства учнів для передачі їм відповідного дару церковної творчости.

6. Кожна парахвія організує з своїх членів орган церковного суду.

VII. Рідна мова в Церкві

1. В українській православній автокефальній Церкві вживається жива українська мова народу, бо Христос, апостоли і їх заступники проповідували рідними мовами людності, бо тільки рідною мовою можна найкраще молитися, виявляти душу свою Богу.

2. Хто сміється над українською мовою благовістя, той хулу творить на Св[ятого] Духа, що в огненних язиках дав дари мов для благовістя всім народам, той повинен бути виключений з Церкви, поки не покається.

3. Маючи на увазі, що переклади богослужбових книжок на укр[аїнську] мову, які зробила до цього часу В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] цілком відповідають потребам нашої Церкви, Собор визнає необхідним, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] і надалі провадила свою корисну роботу по перекладу богослужбових книжок, щоб дати змогу українській православній людности завжди і при всяких випадках користуватися в Церкві рідною мовою задля слави Бога й затвердження в народі Христової науки.

VIII. Всеукраїнська Православна Церковна Рада

Собор визнає В[сеукраїнську] П[равославну] Ц[ерковну] Р[аду] вищим керівничим органом української православної автокефальної і всенародньо-соборноправної Церкви, затверджує і взаконює її в цьому стані для провадження своєї діяльности згідно з канонами української православної автокефальної Церкви, на славу Божу і на користь всієї [віруючої] людности.

[IX. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.

Собор ухвалює: 1) не визнавати так званого В.Ц.С. 1918 року представником української Церкви, бо хоч скликаний він був тодішньою В.Ц.Р., але під вимогами тодішньої політичної реакції обернувся в більшости в збори ворогів української Церкви і виключив з свого складу В.П.Ц.Раду, яка його скликала, а також виробив ворожі для української Церкви і шкідливі для її життя постанови, тому вважати цей Собор нікчемним і постанови його не маючими для української Церкви ніякого значіння]*.

[IX.] Манастирі в Українській Церкві

1. Визнаючи історичне значіння монастирів в минулому житті української Церкви, Собор не може не зазначити, що н[ин]і монастирі і по освіті, і по трудовому життю ченців далеко ухилились від свого ідеалу й повинні бути перетворені в напрямку первісних чернечих релігійно-трудових громад, згідно з умовами сучасного загально-церковного життя.

2. Визнаючи допустимим в житті української православної Церкви чернече життя, як прагнення до служіння Богові в стані безшлюбнім, Собор вважає бажаним, щоб чоловічі й жіночі трудові чернечі громади з таких християн, які побажають перейти в церковних відправах на українську мову і приєднат[и]ся до української автокефальної Церкви, входили, як окремі брацтва, в склад тих парахвій або парахвіяльних об'єднань, в межах яких вони перебувають, а чернечі [українські] трудові громади м. Києва і других міс[ць], що мають всеукраїнське значіння, об'єднувались під безпосереднім духовним доглядом В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради.

3. Замісць старого грецького чернечого устав[у], що вже втратив своє життьове значення, в новій Українській Церкві бажано, щоб новий устав було пристосовано до загального життя в напрямку освітньо-релігійного і трудового [удосконалення] на користь і піднесення загально-церковного життя.

[X.] Удосконалення богослужіння в Українській Церкві

1. Визнаючи за необхідне грунтовний перегляд уставів сучасних Божих служб і обрядів, доручити Всеукраїнській Православній Церковній Раді підготувати про це докладний матеріал до майбутнього Собору.

2. Визнати принципово важливим і бажаним [вживати] з дозволу В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради на церковних відправах нових творів, як натхнених виявлень живої церковно-релігійної творчости, що до цього часу була скована старим церковним устрієм.

3. Всі виконавці Божих служб в храмах українських парафій [повинні] дба[ти] про те, щоб виконувати їх якнайкраще, щоб читання й співи були виразні і зрозуміл[е] було кожне слово молитви.

---

* Другий пункт розділу див.: п.[11], розд. II.

4. [*На службах Божих поминати Україну так: «Боголюбиву і Богом бережену Україну, уряд і всю людність її». Українську Церкву поминати так: «Святу православну українську Церкву і всечесного отця нашого архиєпископа Василя, митрополита київського і всієї України, і всечесного отця нашого (*ім'я*), єпископа...»*]

5. В першу неділю Великого посту, замісць молебню з проголошенням анафеми, [виконувати] урочист[ого] [молебню] за [з'єднання всіх Церков].

[XI.] Організація Української Церкви і церковного урядування

1. Загальні підвалини

1. Українська православна автокефальна Церква є вільне братерське об'єднання віруючої людності, яка бажає утворювати своє земне життя для досягнення царства Божого на грунті правдивого і непорушного розуміння св. Євангелія Господа нашого Іисуса Христа, заповітів св. апостолів і догматів і канонів святої православної соборної і апостольської Церкви.

2. Правомочними членами Української православної автокефальної Церкви має право бути православна віруюча людність обох полів, віком від 18 років, яка визнає автокефалію української Церкви, всенародньо-соборноправний устрій її, відокремлення Церкви від держави і вживання при церковних відправах і требах живої української мови, українських церковних співів, звичаїв [і] обрядів.

3. Для спільного задоволення [своїх] релігійних потреб члени української православної автокефальної Церкви єднаються в українські православні парафії, які є складовими частинами української церкви, яко Всеукраїнської Спілки Православних Парафій.

4. Про свою належність до української православної автокефальної Церкви кожна парафія на загальному парафіяльному зібранні постановляє більшістю голосів правомочних парафіян приговора і надсилає через Волосні та Повітові Церковні Ради до Всеукраїнської Православної Церковної Ради в двох примірниках, котра одного примірника залишає в своїй канцелярії, а другого з написом, що парафія належить до української православної автокефальної Церкви, повертає парафіяльній раді.

5. З метою найдоцільнішого і найкращого задоволення таких релігійних потреб, які вимагають спільної праці декількох парафій гуртується в Волосні та Повітові церковні об'єднання.

Примітка: 1) Декілька парафій цивільно-адміністративних волостей можуть об'єднуватись в одно волосне церковне об'єднання (волосну Церкву).

2) Декілька парафій одного міста можуть об'єднуватись в міське церковне об'єднання (загально-міську Церкву).

3) Декілька повітових церковних об'єднань також можуть об'єднуватись в одно кількаповітове об'єднання (єпархію).

6. Українські парафіяльні Церкви і їх об'єднання, перебуваючи цілком автономними в межах визначеної їм діяльності, разом з тим уявляють з себе складові частини цілого – української православної автокефальної всенародно-соборноправної живої Христової Церкви і дбають про життя й інтереси всієї Церкви, а тому мусять вважати своїм обов'язком виконувати розпорядженняй допомагати [за совість] в праці ти[м] орган[ам] керівництва Української Церкви, з якими вони організаційно з'єднані, а також мусять повсякчасно і при всяких обставинах високо тримати перед людністю святе імення Української Церкви й авторитет всіх органів керівництва церковного.

7. Українські парахвії і їх об'єднання користуються парахвіяльними храмами і богослужбовими речами – або тими, які будуть передані парафії в користування органами цивільної влади, або тими, які вони придбають на власні кошти і власними засобами, на підставі існуючих законів.

8. Ті ухвали керівних і розпорядчих органів українських парафій і їх об'єднань, які мають принципове значіння для життя від[п]ов[ід]них* парахвіяльних об'єднаннів, або всієї української Церкви, до переведення їх в життя подаються на ухвалу і затвердження Повітової Церковної Ради, або Всеукраїнської Православної Церковної Ради – по належности.

9. Всі члени парафій і їх об'єднаннів користуються рівним правом в порядкуванні справами своєї організації.

10. Порядкування життям парафій і їх об'єднань провадиться на підставі загально-церковних канонів, а також братських статутів, регламентів і [наказ]ів[2*] Всеукраїнської Православної Церковної Ради, в межах існуючих державних законів.

2. Священнослужителі української православної автокефальної Церкви

11. Священнослужителями української правосл[авної] автокефальн[ої] Церкви вважаються єпископи, священики і диякони.

12. Українські священнослужителі, які відповідають всім вимогам догматів і канонів православної Церкви і вимогам цих канонів (Розділ XI, 2) і мають належну шкільну або позашкільну освіту і по своїй бездоганній попередній діяльності заслуговують бути пастирями церкви, <u>право на служіння в церкві</u> набувають шляхом: а) обрання їх відповідними церковно-релігійними організаціями і потім б) церковного висвячення, в якому беруть участь члени церкви вкупі з єпископом.

13. Українські церковно-релігійні організації обирають собі єпископів і вищих священнослужителів, не зазначаючи терміну, на який обрано. Звільнення єпископів і членів причету від служіння Церкві без їхньої згоди можливе лише після вироку церковного суду. Справи про звільнення єпископів передаються в суд за згодою Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а насто-

---

* Закреслено: "відновлених".

[2*] Закреслено: "канонів".

ятелів парафіяльних храмів і инших священиків, дияконів та дяків – за згодою Повітової Церковної Ради.

14. Висвячення [в] сан українських священнослужителів виконується на місці їхнього парафіяльного служіння [після того, як кандидатуру буде ухвалено Всеукраїнською Православною Церковною Радою або належною повітовою церковною радою]*. В тому разі, коли на служіння Церкві обрано особу, яка вже має сан священнослужителя вона [після затвердження виборчого переведення В[сеукраїнською] П[равославною] Ц[ерковною Радою], або належною Повітовою Церковною Радою]*, одержує від єпископа благословенство на працю, по можливості в самій парафії при першій відправі.

15. Єпископи укр[аїнської] правосл[авної] автокефальн[ої] всенародно-соборноправної Церкви, з волі Божої, через церковне обрання й висвячення є носителі Божої благодаті й духовні провідники Церкви, і тому мусять бути зразком чесноти і морально-духовної краси.

16. Походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного сану, до єпископського включно, особам, гідним того як з морального, так і з освітнього боку. На служіння єпископське можна обірати осіб від 30 років, а на служіння священницьке і дияконське від 21 року.

Примітка: У виключних випадках, за згодою Всеукраїнської Православної Церковної Ради, на єпископське служіння може бути обрано особу й молодшого віку, але не менш 25 років.

17. В справі набуття єпископського сану ченці не повинні мати ніяких привілеїв.

18. В справі одруження і розриву шлюбів священослужителі української Церкви підлягають загальним законам.

19. Засвоєну православному духівництву одіж українські священнослужителі повинні вдягати під час відправи Божої служби і треб. В позаслужбовий час вони мають право носити цивільну одіж. Волосся вони можуть носити по бажанню.

20. Українські священнослужителі одержують утримання по згоді з парафіянами, відповідно місцевим умовам.

21. Священнослужителі Української православної Церкви мають право приймати зовнішні церковні ознаки пошани з постанови парахвій, або їх об'єднаннів і за згодою Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

3. Об'єднання членів Української Церкви

а) Парафіяльні Церкви (парахвії)

22. Парафіяльні об'єднання членів укр[аїнської] Церкви утворюються з окремих членів і дбають про задоволення релігійних потреб своїх членів і піднесення їх духовно-морального розвитку і християнської культури. Зокрема вони: 1) допомагають своїм членам організуватись в гуртки, як, наприклад,

---

* Рядок дописано зверху зеленим чорнилом.

братства, по стародавньому українському звичаю, які сприяли б поширенню між парафіянами звички до побожно-християнського громадського життя; 2) Улаштовують лекції й реферати, розмови на релігійні теми, а також духовні концерти; 3) піклуються про забезпечення парафій Божими храмами і про благоліпне впорядкування і вбрання Божих храмів; 4) п[і]клуються, щоб відправи Божих служб в храмах і виконання було богонатхненні, і щоб церковне проповідництво [було]* дійсно богонавчаючим і пробувало на належній височині; 5) постачають кошти, необхідні для утримання свого Божого храму і храмового причету, а також на загальноцерковні видатки; 6) вступають в духовне об'єднання з иншими українськими православними парафіями; 7) Вступають в дозволені державними законами спілки з іншими українськими парафіями.

23. Членами українських православних парафій можуть бути особи обох полів, віком від 18 років, які відповідають всім вимогам канонів укр[аїнської] прав[ославної] автокеф[альної] Церкви. [Роз. XI, § 2].

24. Українська парафія вважається заснованою, коли в ній згуртуються не менш як 20 членів.

б) Волосні церковні об'єднання

25. Волосні церковні об'єднання утворюються з відому Повітової Церковної Ради і по затвердженню Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. До складу волосних церковних об'єднаннів входять парахвії, на підставі ухвал парахвіяльних зборів.

26. Волосні церковні об'єднання, піклуючись взагалі про побожно-братерське релігійно-церковне життя парафіяльних Церков, що належать до об'єднання, звертають особливу увагу на заснування в парахвіях церковно-релігійних братств і гуртків по старовиному українському зразку, які сприяли б поширенню межи членами Церкви звички до побожно-християнського громадського життя, зокрема ж дбають: 1) щоб храми і всі речі в них були в чистоті й порядку 2) допомагають засновувати в парафіяльних церквах катехізаторські школи для членів Церкви, віком від 18 років, для навчання їх слову Божому; 3) улаштовують урочисті відправи, а також читання, лекції, розмови на церковно-релігійні теми і з відому належної цивільної влади церковні процесії й прощі; 4) допомагають улаштовувати для членів причету парафіяльних церквів курси по теорії і практиці церковних відправ і виконання треб на живій українській мові; 5) допомагають парафіям набувати богослужбові книжки, а також необхідні при церковних відправах богослужбові речі; 6) вживають заходів до полагодження непорозуміннів в церковному житті межи членами причетів та парафіянами; 7) дбають про постачання коштів та матеріальних

* Закреслено: "істинно".

засобів на церковні потреби Української Церкви; 8) виконують в межах свого району розпорядження й доручення вищих органів керівництва Української Церкви.

27. Волосне церковне об'єднання вважається існуючим, коли в ньому згуртується не менш, як три парафії, і коли статут його буде стверджений для подачі на регістрування повітовою церковною радою.

в) Повітові (єпархіяльні) церковні об'єднання

28. Повітові, або єпархіяльні церковні об'єднання утворюються з відому і затвердження Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. В повітові церковні об'єднання входять цілком всі волосні і міські церковні об'єднання парахвій повіту на підставі ухвал волосних церковних зібраннів, а також і окремі парахвії (в тих випадках, коли вони через зовнішні обставини, від них незалежні, не входять до складу волосних церковних об'єднаннів), на підставі ухвал парахвіяльного зібрання.

29. Повітові церковні об'єднання мають загальний догляд і керівництво церковно-релігійним життям в церковних об'єднаннях повіту, зокрема ж: 1) допомагають відкриттю вищих і середніх богословських і проповідницьких шкіл для підготовки членів причету і працьовників слова, віком від 18 років, до українських парахвій; 2) ведуть реєстри осіб, що заслуговують обрання на священнослужіння Церкви; 3) організовують постачання церковно-релігійним об'єднанням богослужбових книг [і книг релігійного змісту], а також речей, необхідних для виконання богослужбових відправ і треб; 4) дбають про братерське полагодження непорозумінь межи окремими членами Церкви і церковними об'єднаннями на церковно-релігійнім грунті через Повітовий Церковний Суд і иншими шляхами; 5) складають проекти та пляни будови і оздоблення нових і відновлення старих Божих храмів і подають парафіям і їх об'єднанням необхідну в цій справі технічну допомогу; 6) обирають собі єпископів; 7) [дбають про постачання коштів та матеріальних засобів на потреби Української Церкви]; 8) скликають повітові з'їзди та наради в справах церковно-релігійного життя.

30. Для заснування повітового церковного об'єднання необхідно, щоб в ньому згуртувалось не менш трьох волосних об'єднаннів.

4. Органи керівництва в Українській Церкві

31. Органами керівництва укр[аїнської] правосл[авної] автокефальн[ої] Церкви є:

1) Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Всеукраїнська Православна Церковна Рада і її виконавчий орган – Мала Рада. (Всецерада).

2) Повітові Церковні Зібрання й Повітові Церковні Ради.

3) Волосні Церковні Зібрання й Волосні Церковні Ради.

4) Парахвіяльні Церковні Зібрання й Парахвіяльні Церковні Ради.

а) Всеукраїнський Православний Церковний Собор

32. Всеукраїнський Православний Церковний Собор скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада через кожні п'ять років 1/14 жовтня, на свято Покрови, в складі: 1) єпископів укр[аїнської] правосл[авної] автокеф[альної] Церкви; 2) всіх членів Всеукраїнської Правосл[авної] Церковн[ої] Ради; і 3) виборних від парахвій, [обраних] на повітових і міських передсоборних зібраннях представників українських парафій; 4) делегатів від українських церковних братств і 5) церковно-громадських діячів та инших осіб, участь котрих в праці Собору вважа[тиметь]ся [корисною], по запрошенню Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради. Інструкцію по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору кожний раз складають й ухвалюють Великі Збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

Примітка: В разі потреби Всеукраїнська Православна Церковна Рада може скликати надзвичайний Всеукраїнський Православний Церковний Собор і в инш[ий] призначен[ий] нею термін.

33. Всеукраїнському Православному Церковному Собору належить вища церковна, законодавча, керівнича, судова і доглядча влада в українській Церкві.

34. Питання, які мають бути обговорені й вирішені на В[сеукраїнському] П[равославному] Ц[ерковному] Соборі, розроблює і підготовляє Всеукраїнська Православна Церковна Рада. Церковний Собор має право обговорювати й вирішувати й ті питання [церковного життя], які порушать на Соборі його члени. В таких випадках необхідні матеріали й пояснення подає Собору Мала Рада.

б) Митрополит Київський і всієї України

35. Митрополита Київського і всієї України обірає Всеукраїнський Православний Церковний Собор для духовного керівництва Церквою й порядкування церковним життям.

Примітка: Всеукраїнський Православний Церковний Собор може уповноважити на обрання митрополита Київського і всієї України Всеукраїнську Православну Церковну Раду.

36. Митрополит Київський і всієї України здійснює духовне керовництво Церквою і порядкує церковним життям, беручи відповідну участь в праці Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яко її почесний Голова і перший порадник.

37. Митрополит Київський і всієї України, яко представник Всеукраїнської Православної Церковної Ради, має право персонально одвідувати парахвії української Церкви і слідкувати, щоб життя в них провадилось в потрібному напрямку, щоб життя в них провадилося в побожному напрямку, щоб святі храми і всі богослужбові речі були в належній чистоті й порядкові.

в) Всеукраїнська Православна Церковна Рада

38. Всеукраїнська Православна Церковна Рада є найвищий керівничий орган укр[аїнської] правосл[авної] автокеф[альної] Церкви. Керівництво Українською

Церквою Всеукраїнська Православна Церковна Рада провадить через Великі й Малі збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

39. До обсягу діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради належить взагалі головне керівництво і порядкування життям Української Церкви, а також в межисоборний час – церковне законодавство, церковний суд, догляд за життям Церкви і зокрема: [1] вона скликає церковні собори а також з'їзди й наради по справах церковно-релігійного життя; 2) затверджує вибори повітових [єпархіяльних] Церковних Рад і затверджує такі ухвали місцевих зібраннів і органів керівництва церковними справами, які мають принципове значення для життя всієї української Церкви; 3) Ухвалює й затверджує кандидатури осіб, котрих оберуть на єпископське служіння Церкві місцеві церковно-релігійні організації; 4) визначає територію єпископських округ і призначає місце постійного перебування єпископів; 5) допомагає відкриттю вищих духовних шкіл і курсів для членів причету до українських парахвій, в які можуть прийматись особи віком від 18 років; 6) допомагає відкриттю вищих проповідницьких шкіл і курсів для осіб віком від 18 років; 7) дбає про переклад Святого Письма і богослужбових і инших релігійного змісту книжок на укр[аїнську] мову; 8) ухвалює переклад святого письма і богослужбових книжок і оригінальні церковні твори до вжитку в храмах українських парахвій і при виконанні треб; 9) постачає для українських парафій богослужбові і инші релігійного змісту книжки, ноти українських і инших церковних співів; 10) допомагає українським церковним організаціям в справі набуття необхідних церковно-богослужбових речей [вина, свічок, священнослужительського одягу і т. и.]; 11) улаштовує лекції, реферати-розмови на церковно-релігійні, церковно-історичні й церковно-мистецькі теми; 12) організовує для членів Української Церкви подорожі до видатних святих і церковно-історичних місць*.

П р и м і т к а: Зміни в канонах устрою й організації Української православної автокефальної Церкви, що ухвалив Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Всеукраїнська Православна Церковна Рада може робити лише в вилключних випадках з тим, щоб ці зміни було внесено на затвердження найближчого Всеукраїнського Православного Церковного Собору.

40. В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] виконує постанови Всеукр[аїнського] Правосла[вного] Церковн[ого] Собору. Про свою діяльність В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] подає належні звіти Всеукр[аїнському] Церковн[ому] Собору і, крім того, також однорічні звіти робляться на Великих Зборах членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

41. Членами Всеукраїнської Православної Церковної Ради вважаються: 1) Митрополит Київський і всієї України; 2) єпископи української Церкви; 3) особи, [яких] об[еруть] н[а] членів Ради [терміном] на [три] рок[и]: [а)] парафії – фундатори Всеукраїнської спілки православних парафій, а саме: Старо-Київська при соборі св. Сохвії, Подільська при церкві Андрія Перво-

* Цей пункт подано в останній редакції.

званного, Печерська при соборі св[ятого] Миколая, Либедська при церкві пророка Іллі – по 10 членів від кожної, [б)]* міські парахвіяльні зібрання міста Києва від решти його парафій – 9 делегатів, [і] міст: Харкова, Катеринослава, Херсону, Житомира, Чернігова, Полтави, Одеси, Миколаїва, Вінниці, Кам'янця-Подільського і инших губерніяльних – по 3 делегати і [в] Повітові церковні зібрання – в кількості 3-х делегатів від кожного повіту, з них одного з священнослужителів і двох з мирян.

П р и м і т к а: [*1) Щороку одна третина виборних членів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] по черзі вибуває з її складу і обрання (перші два роки по жеребку).*][2*] 2) Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церк[овна] Рада в виключних випадках, по ухвалі 2/3 присутніх на засіданні Ради членів, має право кооптувати до свого складу, [терміном на один рік][3*], осіб, участи яких вимагають інтереси життя української Церкви. 3) Єпископи укр[аїнської] Церкви, крім обраних на членів на загальних підставах беруть участь у Великих Зборах Всеукр[аїнскої] Православн[ої] Церковної Ради по черзі, яку встановлюють Великі Збори.

42. Виборчі переведення на членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради затверджує [Мала Церковна Рада][4*].

43. Почесним головою Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради вважається митрополит Київський і всієї України. Для головування на засіданнях Ради в відсутности митрополита і в його присутності – з благословення митрополита на Покровських Зборах Рада обірає, терміном на один рік голову Ради [і] двох товаришів, для завідування грошовими і господарчими справами – скарбника, а для складання протоколів засіданнів Ради і підготовки справ для засідання Ради – секретаря.

44. Великі Збори членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради відбуваються двічі на рік: 9/22 травня (на Миколи) і 1/14 жовтня (на Покрову). Покровські збори В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] вважаються роковими зборами.

45. Великі Збори Всеукраїнської Православної Церковної Ради вважаються дійсними, як на них прибуде не менш однієї третини всіх членів Ради. Якщо в призначений день і годину на Великі Збори Церковної Ради не прибудуть члени в необхідній для законного кворуму кількості, то в такому разі початок засідання переноситься на 12 годин третього [п]ісля цього дня, в якому разі Великі Збори Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради розпочинаються і вважаються дійсними при всякій кількості прибувших членів.

46. Для провадження біжучої праці по керівництву українською Церквою, а також для виконання постанов Всеукраїнського Православного Собору і Великих Зборів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковної Ради, на Покров-

---

* Закреслено: "члени, яких на рік оберуть".
2* Цей пункт дописано від руки чорнилом.
3* Дописано від руки чорнилом.
4* Закреслено:"Великі Покровські Збори членів Ради".

ських зборах Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церковна Рада обірає Малу Раду (терміном на один рік) в складі членів, кількість яких ухвалять Покровські Збори.

Примітка: Розподіл праці межи членами Малої Ради робить сама Рада.

47. Засідання Малої Ради бувають чергові, які збираються щомісячно в призначений Малою Радою термін для вирішення справ і питаннів більш важливого значення і звичайні – для вирішення біжучих питаннів.

48. На чергових щомісячних засіданнях Малої Ради мають право голосу, крім членів Малої Ради, всі члени Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, які в той час перебувають у Києві.

Примітка: Про те, які справи вирішують Великі Збори членів Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, а які – Мала Рада, а також про порядок вирішення справ і т. и. зазначається в наказі Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, котрий ухвалюють Великі Покровські збори членів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради.

49. Митрополит Київський і всієї України, голова В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади], його товариші, скарбник і секретар [належать до складу] членів Малої Ради. Митрополит Київський і всієї України вважається почесним головою Малої Ради, а голова Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради, його товариш, скарбник і писар складають президію Малої Церковної Ради.

50. При Всеукр[аїнській] Правосл[авній] Церковн[ій] Раді існує Вищий Церковний Суд в складі шести членів, крім Голови, котрих обирає В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] на однорічний термін, з них половину з священнослужителів, а половину з мирян. Головою Вищого Церковного Суду вважається митрополит Київський і всієї України. Обсяг діяльности суду і порядок провадження праці встановлюється регляментами і наказами Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

Примітка: Коли в Вищому Церковному Суді будуть розглядатись скарги на митрополита Київського і всієї України, він не бере участи в цьому засіданні, а головує один з єпископів, по обранню Суду.

51. Вироки Вищого Церковного Суду має право касувати лише Всеукр[аїнський] Правосл[авний] Церковн[ий] Собор, а в межисоборний термін – Великі Збори Всеукраїнськ[ої] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради.

52. Члени Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церковн[ої] Ради мають право одержувати за участь в засіданнях Ради добову платню в розмірі, який ухвалить пленум Ради. В разі потреби членам Ради можуть бути повернуті видатки по подорожі до Києва і назад для участи в засіданнях Ради, або її комісії, в розмірі, який буде встановлений Церковною Радою.

53. Члени Малої Ради можуть одержувати за свою працю платню в розмірі по ухвалі Великих Зборів В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади].

г) Повітові єпископи

54. Для духовного керівництва й порядкування церковним життям парахвій, що належать до повітових церковних об'єднань, зазначені об'єднання мають право обірати собі єпископів.

55. Повітові єпископи здійснюють духовне керовництво й порядкування церковним життям, згідно з канонами української Церкви, беручи відповідну участь в праці Повітових Церковних Рад, яко їх перші порадники й почесні голови.

56. Повітові єпископи, [яко представники Повітової Церковної Ради]*, мають право одвідувати всі парафії свого повіту і пильнувати, щоб церковно-релігійне життя в них провадилось в побожно-християнському напрямку і щоб Божі храми і всі богослужбові речі в храмах перебували в належній чистоті й порядкові.

[*П р и м і т к а: Обрання повітових єпископів переводиться на повітових церковних зібраннях при обов'язковій присутності на зібранні представника Всеукраїнської Церковної Ради*]*.

д) Повітові (єпархіальні) Церковні Зібрання

57. Повітові Церковні Зібрання вважаються керівничим органом повітового об'єднання парахвій.

58. Повітові Церковні Зібрання складаються з: 1) повітового єпископа і 2) членів по обранню волосних церковних об'єднаннів в кількости п'яти виборних від кожного об'єднання, терміном на [три]2* роки, з них двох від членів причету і трьох від мирян.

[*П р и м і т к а: Щороку одна третина членів Повітової Ради вибуває з складу по черзі обрання. (Перші два роки по жеребку.*]3*

59. Для обговорення й вирішення церковних справ Повітові Зібрання збираються не менш двох разів на рік, з них одні збори відбуваються восени приблизно 1/14 вересня (на Семена), які вважаються роковими зборами. Термін скликання другого чергового зібрання призначає Повітова Рада.

е) Повітова церковна рада (Повітцерада)

60. Для безпосереднього керівництва життям повітової Церкви Повітове Зібрання обірає Повітову Церковну Раду, кількість членів якої встановлюють Повітові Збори [– терміном на один рік]3*.

П р и м і т к а: Крім Повітової Церковної Ради, Повітове Церковне Зібрання обірає на однорічний термін Повітову Церковно-Ревізійну Комісію і, в разі потреби, і инші церковно-освітні й господарчі комісії.

---

* Цей рядок дописано зверху зеленим чорнилом.

2* Закреслено "на один рік".

3* Дописано синім чорнилом.

61. Повітова Церковна Рада є виконавчий церковний орган Повітового Зібрання. Повітова Церковна Рада здійснює постанови й ухвали Церковного Зібрання, керує [духовним] життям церкви й церковним господарством, а також виконує всі доручення вищих церковних органів української Церкви, керуючись цими канонами, регламентами, наказами і розпорядженнями В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади].

62. Повітове Зібрання обірає Голову Повітової Ради, його заступника та писаря. Розподіл обов'язків межи членами Ради робить сама Повітова Рада.

63. Виборче переведення на членів Повітової Церковної Ради стверджує Всеукр[аїнська] Правосл[авна] Церковна Рада.

64. Члени Повітових Церковних Рад можуть одержувати платню за свою працю в розмірі по ухвалі Повітового Церковного Зібрання.

65. При Повітовій Церквній Раді існує Повітовий Церковний Суд в складі чотирьох членів, не рахуючи голови, яких обірає Повітове Церковне Зібрання терміном на один рік, з них двох з священнослужителів, а двох з мирян.

66. Головою Повітового Суду є повітовий єпископ.

Примітка: Скарги на повітового єпископа розглядає й вирішує Вищий Церковний Суд.

67. На вироки Повітового Суду сторони мають право подавати скарги до Вищого Церковного Суду.

ж) Волосне Церковне Зібрання

68. Волосне Церковне Зібрання складаєтся з: 1) настоятелів храмів парахвій волости, або їх заступників, і виборних від парафій в кількості п'яти душ від кожної парафії, яких обирають парафіяльні зібрання терміном на [три] роки*.

[*Примітка: Щороку одна третина виборних членів Волосного Церковного Зібрання вибуває зі складу по черзі обрання. (Перші два роки по жеребку*)].

69. Виборчі переведення на членів Волосного Церковного Зібрання затверджує само Зібрання.

70. Волосне Церковне Зібрання вважається керівничим органом волосного об'єднання парафій.

71. Справи, які належать до обсягу діяльності волосних церковних об'єднаннів, Волосні Церковні Зібрання вирішують на чергових засіданнях Волосного Зібрання, котрих повинно бути не менш чотирьох на рік, причому одне засідання призначається в серпні і вважається роковим.

з) Волосна Церковна Рада (Волцерада)

72. Для безпосереднього керівництва життям волосної Церкви (об'єднання парафій) Волосне Церковне Зібрання обірає терміном на один рік Волосну Церковну Раду в кількості членів по ухвалі Волосного Церковного Зібрання.

---

* Закреслено: "на один рік".

П р и м і т к а: Волосне Церковне Зібрання обірає на однорічний термін, крім Волосної Церковної Ради, Волосну Церковно-Ревізійну Комісію і, в разі потреби, інші церковно-освітні й господарчі комісії.

73. Виборчі переведення на членів Волосної Ц[ерковної] Ради затверджує Повітова Церковна Рада.

74. Волосна Церковна Рада є виконавчий орган Волосного Церковного Зібрання, керує* життям волосної Церкви та волосним церковним господарством, а також виконує всі доручення й розпорядження органів керовництва укр[аїнської] Церкви, керуючись цими канонами, регляментами, наказами й розпорядженнями Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

75. Волосне Церковне Зібрання обірає Голову Волосної Церковної Ради, його заступника й писаря. Розподіл обов'язків межи членами робить сама Рада.

76. Члени Волосної Церковної Ради можуть одержувати платню за свою працю в розмірі по ухвалі Волосного Церковного Зібрання.

і) Парафіяльні Церковні Зібрання

77. Загальні Парафіяльні Церковні Зібрання керують церковним життям і церковним господарством парахвій.

78. В Парахвіяльних Зібраннях мають право голосу всі правомочні члени парахвії, котрі вписані в парафіяльні реєстри, [віком від 18 років][2*].

79. Загальні Парафіяльні Церковні Зібрання мають право виключати з свого складу окремих членів за невідповідні членові Церкви вчинки.

80. Вибори членів причету парахвії провадяться на парахвіяльному Зібранні в присутності єпископа або [окремого][3*] представник[а] Повітової Церковної Ради.

81. Кількість членів причету до храму парахвії, а також розмір утримання встановлюють загальні парахвіяльні збори.

82. Крім Парахвіяльної Ради, Парафіяльне Зібрання обірає Ревізійну Комісію й інші господарчі і церковно-освітні комісії[4*].

к) Парафіяльна Церковна Рада

83. Парафіяльні Церковні Ради – виконавчі органи парахвій, керують парахвіяльним церковним життям і церковним господарством і взагалі всіма церковними справами парафій. Вони виконують постанови й ухвали Парахвіяльних Зібраннів і виконують доручення, накази й розпорядження Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради, а також Повітової й Волосної Церковної Ради.

84. Парафіяльну Раду обірає Парафіяльне Зібрання в кількості членів, яку ухвалить саме Зібрання, терміном на один рік.

---

* Закреслено: "церковним".
[2*] Дописано синім чорнилом.
[3*] Дописано зеленим чорнилом.
[4*] Далі два рядки тексту закреслено.

85. Голову Парафіяльної Ради, його заступника й писаря також обірають Парахвіяльні Зібрання. Розподіл обов'язків межи членами Парахвіяльної Ради робить сама Парахвіяльна Рада.

86. Вибори переведення на членів Парахвіяльних Рад, на підставі висновків Волосних Церковних Рад, затверджує Повітова Церковна Рада.

5. Кошти й матеріяльні засоби Української Церкви

87. Потрібні на утримання Божих храмів, церковних працьовників і організацій кошти й матеріальні засоби українська Церква здобуває шляхом добровільних членських внесків, пожертв і т. п.

88. Кожна парахвія робить на загальні церковні видатки української Церкви добровільний членський внесок в розмірі по своєму бажанню.

89. В кожній парахвії при відправах Божих служб збираються пожертви на видатки української православної Церкви. Крім того, щороку в жовтні місяці церковно-господарчі комісії улаштовують в кожній парахвіяльній церкві одноразову збірку пожертв натурою й грішми на поширення православної віри і на видатки церковно-освітні*, обходячи для того членів Церкви.

90. В Повітових і Волосних Церковних Радах для завідування церковним господарством і організацією постачання коштів на церковні потреби обов'язково утворюються церковно-господарчі відділи, а при Парахвіяльних Радах – церковно-господарські комісії.

91. Церковно-господарчі парахвіяльні комісії обіраються на загальних парахвіяльних зборах [таким ладом]2*, щоб від кожного кутка в цю комісію було обран[о відповідних людей]2*.

92. Щомісячні членські внески, а також пожертви і т. и., парахвії передають безпосередньо В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Раді, одержуючи від [неї] належні квитки, [які] обов'язково треба заявляти для реєстрації в церковно-господарчих відділах Вол[осних] Цер[ковних] Рад.

[П р и м і т к а: Не забороняється Парахвіяльним Радам, коли цього будуть вимагати обставини життя, надсилати членські внески й зібрані пожертви до Повітових Церковних Рад через Волосні Церковні Ради].

93. В церковно-господарчих відділах Повітових і Волосних Церковних Рад ведуться особисті рахунки добровільних членських внесків парахвії на [загально-церковні]2* і місцеві [потреби]2* і взагалі всіх пожертв, чи то грішми, чи то натурою3*, котрі надходитимуть від парахвій.

94. Порядок приймання для потреб церкви добровільних членських внесків, пожертв, витрат коштів і відчитності встановлюються інструкціями Вс[еукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Ради4*.

---

* Закреслено:"для навчання людности слову Божому".

2* Дописано чорнилом.

3* Закреслено: "(по оцінці на гроші)".

4* Закреслено: "а також Повітовим, Волосним і Парахвіяльним Зібранням, по належности".

Ухвали Всеукраїнського Православного Церковного Собору по окремих питаннях життя Української церкви[5]

I. Вітання уряду У.Р.С.Р.

Вітати радянську владу за видання закону про відокремлення Церкви від держави, який забезпечує волю віри в українській радянській соціалістичній республіці і надає людности можливість порядкувати своїми церковно-релігійними справами так, як вона сама бажає.

II. По доповідях і наказах з місць

Заслухавши накази й повідомлення представників парахвіяльних Церков України, Всеукраїнський Православний Церковний Собор констатує:

1. Що бажання української православної людности слухати слово Боже на рідній мові і замінити старий клерикально-монархічний церковний устрій на новий всенародньо-соборноправний набуло великої сили і поширилось на всі місцевості України, але справа цілковитого оновлення церковного життя затримувалась відсутністю [власної]* української ієрархії.

2. Прислужники царсько-панського патріаршого єпископату і самі ті єпископи, патріарші клеврети на Україні, вчиняють ворожі напади проти Української Христової Церкви, проти українського благовістя: а) вони вживають неправдивих політичних доносів, наклепів, називаючи діячів української Церкви перед темними людьми комуністами-більшовиками, а перед органами державної влади – петлюрівцями; б) вони підмовляють темних людей проти Христової євангелії на укр[аїнській] мові, вони, як клеврети первосвящеників на Голгофі, глузують з слова євангельського[2]*; в) вони ширять наклепи, або що укр[аїнська] Церква йде до папизму, або що вона йде до лютеранства.

3. Всеукраїнський Православний Церковний Собор зазначає, що причіплювання Українській Церкві політичних намірів є злосним наклепом у визискуванні меншого брата на Україні.

4. В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] зазначає, що причеплювання укр[аїнській] Церкві обвинувачення в папизмі або лютеранстві є злосним наклепом, який має метою затримати визволення вірних з рук князів тьми віку сього.

5. Всеукраїнський Церковний Собор зазначає, що розходження межи декляративними заявами патріарших єпископів і самого патріарха з справжньою роботою їх щодо українського благовістя свідчить, що заяви про визнання українського благовістя повні лицемірства і тих заяв треба берегтися: вони можуть лише приспати волю вірних до поширення євангеллі укр[аїнською] мовою.

6. Собор вітає всіх робітників слова євангельського на укр[аїнській] мові і особливо тих священнослужителів, що оддають самопожертвенно сили й життя своє ділу Христа на Україні.

---

* Закреслено: "нової".

[2]* Закреслено: "Так, єп[ископ] Амвросій називає мову укр[аїнської] Євангеллі базарною в своїх проповідях".

III. Про Всеукраїнську Православну Церковну Раду і її діяння

1. Заслухавши доповіді про діяльність В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади], Церковний Собор констатує: 1) що Всеукраїнську Православну Церковну Раду життя Христової Церкви поставило на кон боротьби за визволення української православної Церкви з-під кормиги призначених царатом духовних владик і за відбудування соборноправного устрою церковного на підвалинах приписів св[ятих] апостолів і в погодженні з духом нових часів; 2) що В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] провадила свою роботу взагалі і по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору зокрема, в надзвичайно тяжких умовах ворожнечі старорежимного духівництва й духовної влади з одного боку і релігійно-несвідомих народних мас, розагітованих духівництвом,– з другого; 3) що в усій діяльності вона йшла в погодженні з свідомим українським православним громадянством і звідси черпала свою силу.

А тому Собор визнає: 1) що вся діяльність В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] цілком відповідала вимогам сучасного життя Церкви і всі її діяння, як в справі відносин до старорежимного єпископату, так і в справі проголошення автокефалії, соборноправності, переведення відправ Божих служб на рідній мові і т. ін., що спрямувало до розвитку й закріплення цих церковно-визвольних здобутків – були доцільними і єдино гідними живої української Церкви. А тому Собор висловлює подяку В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Р[аді] і прохає її й надалі йти неухильно тим шляхом, на який вона стала.

[*IV. Черга висвячених обраних кандидатами на єпископів української Церкви*

З складу обраних Церковним Собором кандидатів на єпископів української Церкви висвятити в першу чергу: 1) на архиєпископа і митрополита Київського і всієї України настоятеля Київо-Сохвійською катедрального собору протоієрея Василя Липківського, 2) на єпископа Київського і заступника митрополита Київського і всієї України – протоієрея Києво-Сохвійського катедрального собору Нестора Шараївського, 3) на єпископа Подільського й Винницького – настоятеля [прізвище] храму парахвії с.* [назва села]*, *Старокостянтинівського повіту на Волині, протоірея Івана Федоровича, на єпископа Полтавського – магистранта богослов'я Олександра Ярещенка, 4) на єпископа Чернігівського – настоятеля храму св. пр[орока] Іллі с. Прохорівки, Золотоношського повіту на Кременчужчині, протоірея Юрія Михновського і 6)*[2]* *на єпископа Харківського – настоятеля св.* [назва храму][2]* *храму м. Тифліса протоієрея Степана Орлика-Волинського*].

---

* Пропуск у тексті.
[2]* Так у тексті.

[IV.] Українські церковні співи

Зазначаючи, що з відродженням української Церкви і співи її мусять відродитися, зріднитися з народною душею, його піснею, стати живими співами; що композітори широкою рукою повинні черпати для своїх церковних творів матеріал з старовинних українських роспівів, а також з народньо-релігійної (канти) і обрядової (колядки, весільні і ін.) пісні, Всеукраїнський Церковний Собор ухвалив: визнати необхідним, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Рада при першій можливости:

1. Для збагачення церковно-співочого матеріалу виконала:

а) обслідування всіх матеріалів по старовинному церковному співу, які переховуються по церковних архивах;

б) організувала запис старовинних церковних співів від дяків, священиків, старих співаків;

в) подбала про науково-художню обробку зібраного матеріалу, виробку на його грунті українського обіходу;

г) скористала для церковного вжитку кращі твори композиторів інших православних Церков.

2. Для організації церковно-співочої справи:

а) поста[вила] підготовку диригентів та дяків на сталий грунт;

б) підтримувала серед православних членів церкви ідею загальних співів в Церкві, яко співу, що спричинюється до підвищення та збагачення релігійних емоцій у віруючих;

в) подбала про організування в храмах загальних церковних співів.

[V.] Українське церковне мистецтво

1. Духівництво, Парахвіяльні Ради і всі парахвіяни повинні дбати, щоб не нищилась і не псувалась, а зберігалась предковічна церковна старовина українська: старі іконостаси, образи, облачення, утварь і інші старовинні [речі]*, що належать церквам.

2. В разі потреби ремонту, або перебудови, або розібрання старовинних храмів, українські православні парахвії повинні звертатись за дозволом до відповідних органів державної влади і до Академії Наук.

3. Бажано, щоб в українських парахвіях будувались церкви як [муровані][2*], так і дерев'яні, лише в предковічному українському стилі.

VI. Старовинні українські церковні обряди та звичаї

Визнати за необхідне, щоб В[сеукраїнська] П[равославна] Ц[ерковна] Р[ада] організувала по всіх місцевостях України збірку матеріалів щодо старовинних обрядів та звичаїв української Церкви, щоб зберегти їх від знищення, і кращі з них завести до вжитку в українських парахвіях.

---

* Закреслено: "предмети".

[2*] Закреслено: "кам'яні".

VII. Нарада в справі скликання Всесвітнього Церковного Собору

Визнати за необхідне, щоб Всеукраїнська Православна Церковна Рада негайно подбала про скликання в м. Києві на 22 / 9 травня 1922 року підготовчої наради з представників автокефальних православних Церков всесвіту для обговорення і вирішення питаннів в справі скликання в близькому майбутньому Всесвітнього Православного Церковного Собору.

[VIII]. Повернення сану священнослужителів

Собор [ухвалює]*: тим священнослужителям, яких старий церковний уряд позбавив сану не за провини, а за порушення канонів, [що] втратили життьове значення (наприклад про другий шлюб) 2*, [в порозумінні з місцевим єпископом] і [Повітовою Церковною Радою], Всеукраїнська Прав[ославна] Ц[ерковна] Р[ада] повертає право священнослужіння.

[*IX. Українське православне церковне братство "Церква Жива"*

Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор благословляє заклад українського православного церковного братства "Церква Жива", як об'єднання людей, повних віри й любови до української православної Церкви з метою апостольської діяльности на користь відродження Церкви і призиває на його працю Боже благословенство].

[IX.] Допомога голодним від Української церкви

[*IX. Заслухавши доповідь протоієрея Степана Орлика-Волинського про тяжке становище голодних місцевостей, що потерпіли від неврожаю, і констатуючи, що голод охопив надзвичайно широкі простори як України, так і Росії, Всеукраїнський Православний Церковний Собор визнає необхідним яко мога прийняти участь в допомозі голодним братам, щоб врятувати їх від голодної смерті.*

Для цього Всеукраїнський Православний Церковний] Собор ухвалив:

1. Утворити при В[сеукраїнській] П[равославній] Ц[ерковній] Раді комісію допомоги голодним, [*яка б розгорнула свою діяльність у всеукраїнському масштабі, з дозволу і за згодою органів державної влади*].

2. Утворити на місцях при Церковних Радах постійні організації допомоги голодним з терміном діяльності на 7-8 місяців, власне до нового врожаю.

3. Закликати українські парахвії взяти на своє утримання можливу кількість голодних дітей, якщо в цьому виявиться потреба.

4. По всіх українських церквах встановити збирання грошових пожертв голодним.

[*5. Доручити В.П.Ц. Раді скласти план організаційного провадження справи допомоги голодним від української Церкви.*]

---

* Закреслено: "визнає, що".

2* Закреслено: " з благословенства митрополита Київського".

6. Звернутись з відозвою [від імені Всеукр[аїнського] Прав[ославного] Собору] до української віруючої людності і закордонних братів-українців в Америці, власне в Канаді, і на Далекому Сході і прохати їх своїми пожертвами піти назустріч організації допомоги голодним.

[*XI*. Про засоби та кошти на утримання працьовників від Української церкви та органів керівництва Церквою* [6]

Задля забезпечення регулярного постачання коштів і матеріальних засобів, необхідних для церковного життя українскої автокефальної Церкви, Церковний Собор визнає необхідним:

1) Скасувати щомісячний внесок від парахвій в розмірі 5 % з загальних прибутків за попередній місяць, що встановив Церковний Собор Київщини.

2) Встановити, що парахвії їх об'єднання самі визначають розмір можливої пожертви на загально-церковні потреби і щомісячно через повітові або губерніяльні Церковні Ради надсилають свої пожертви до скарбниці В.П.Ц.Р.

Що в кожній парафії улаштовуються постійні збірки пожертв, а саме:

а) в фонд на загально-церковні потреби в розпорядження В.П.Ц.Р.

б) На організацію церкви – з якого 70 % надсилається до скарбниці В.П.Ц.Р., а 30 % – в розпорядження волосного і повітового парафіяльних об'єднаннів на ріжні потреби церковного характеру.

в) На переклад богослужбових книжок на українску мову в розпорядження В.П.Ц.Р.

г) одноразові пожертви – грішми й харчовими продуктами і т. ін. – в розпорядження В.П.Ц.Р.

3) Повітові і Волосні Церковні Ради поширюють правдиві інформації серед православної українскої церковної людності про фінансовий стан нашої Церкви.

4) У всіх церковних об'єднаннях парафій повинно провадитись рахівництво і докладна відчитність в справах руху церковних коштів.

5) В парафіях і їх об'єднаннях утворюються постійні контролно-ревізійні комісії, які не менш трьох разів на рік роблять докладну ревізію по документах.

6) Всі видатки церковних сум провадятся виключно по постановах або резолюціях виконавчих органів. Видаткові ордери підписуються Головою Ради чи його заступником, завідуючим грошовими справами Ради чи відповідальним бухгалтером.

7) Доручити В.П.Ц.Р. виробити інструкцію для рахівництва й запису майна.

8) Визнати бажаним можливо більшу знижку вартості церковної літератури, маючи на увазі, що це сприятиме більшому припливу пожертв на задоволення потреб нашого церковного життя.

9) Місцеві церковні об'єднання парафій вживають найрішучіших заходів до того, щоб всі боргівники скарбниць різних органів нашої Церкви у свій час повертали борги].

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 105. – Арк. 47- 53 зв. Машинопис, правлена копія, згасаючий текст, багато викреслень.

---

* Так у тексті.

КОМЕНТАРІ

[1] Цей документ опубліковано ВПЦР як розділ у брошурі "Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14/30 жовтня 1921 р." (К.: Вид. ВПЦР, 1921. – С. 3-37).

[2] Тут помилка: існує тільки 20 правил І Вселенського Собору (325 р.).

[3] Акт приєднання Київської митрополії до Московського патріархату відбувся в 1685-1686 рр.

[4] Всеросійський церковний Собор відбувся в 1917-1918 рр., а Всеукраїнський розпочав роботу в січні 1918 р.

[5] Документ опубліковано в "Діяннях..." як розділ 2 (с. 38-43).

[6] Цей розділ у друкованому варіанті "Діянь" відсутній.

№2

Список членів
Всеукраїнського Православного Церковного Собору*

14–30 жовтня 1921 р.[2*]

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
		ВОЛИНЬ, Володимир-Волинський повіт						
1	22	Филимонюк С. С.	23	середня	студент	с. Стенжаричі Волинського пов.	звичайний парафіянин	представник т-ва "Церква жива"
		м. ЖИТОМИР, Житомирський повіт						
2	377	Ганюк О. І.	35	-//-	учитель	м. Житомир	співак	як делегат Всеукраїнського Церковного з'їзду
3	376	Рибак В. О.	32	вища	студент	-//-	-//-	делегат на ВПЦС
4	380	Хомичевський М. В.	24	-//-	учитель	-//-	головноуповноважений ВПЦР на Волині	голова (тимчасовий) Волинської ВПЦР
5	378	Дзюблик Т. М.	29	середня	студент	м. Черняхів	Житомирського повіту	делегат від українського громадянства м.Житомира

* ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп.3. – Спр. 16. –Арк. 2–24 зв., 56. Копія.
2* Час роботи Собору

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
		Овруцький повіт						
6	408	Кислицин Ів. Як.	26	-//-	кооператор	м. Коростень	парафіянин	уповноважений ВПЦР*
		Старокостянтинівський повіт						
7	82	Жуйчук Як.	31	вища	студент	с. Мотрунки	уповн. повіту	упов. повіту
8	368	Саржевський	37	середня	учитель	с. Моньки	співак	делегат
9	56	Федорович Ів. В.	37	середня	священик	с. Митинці	священик	головноуповноважений ВПЦР і представник парафії
		м. Київ						
10	93	Алчевський П.	28	вища	студент	м.Київ	–	представник від організації робітників "Слова"
11	261	Андріїв О.	29	поза	інша професія шкільна	-//-	парафіянин	делегат Андріївської парафії (ч. 7)
12	278	Атаманенко М.	41	середня	-//-	-//-	член параф. ради	представник від парафії
13	288	Афанасьїв С.	62	-//-	-//-	-//-	(парафіянин)	делегат від Андріївської парафії, № 69 від 9. 10. 1921 р.
14	30	Барбарич (Барбарович)Є.Ів.	23	нижча	-//-	-//-	голова т-ва	прихожан св. Софії по обранню загальних зборів

15	282	Білобровець В.	38	неграмотний	-//-	-//-	(парафіянин)	делегат зборів Андріївської парафії м. ч. 71
16		Білосорочка Ів.		позашкільна	-//-	-//-	член параф. ради	Андріївської церкви член ВПЦР
17	177	Бредюк О.	27	середня	учитель	-//-	член Ради	член ВПЦР
18	396	Булах В. 35		нижча	–	-//-	–	персональне запрошення
19	266	Вертієнко О.	50	позашкільна	інша професія	-//-	член параф. ради	делегат Андріївської церкви м. ч. 64
20	344	Вишкварка Д.	1882	неграмотний	–	м. Київ	диригент хору	по обранню
21	3	Власенко Ів.	1874	вища	учитель	-//-	голова параф. ради Миколаївського собору	член ВПЦР
21[a]		Войткевич-Павлович	1864	-//-	інша професія		член ВПЦР	–
22	5	Вовкушевський Г. Д.	1866	юрист	-//-		член ВПЦР	членська картка № 1072
23	6	Газетенко Явдоха	28	середня	–	-//-	парафіянка	делегат Київської пов.ЦР, м.ч. 152
24	18	Герштанський М.	43	-//-	учитель	-//-	парафіянин	член ВПЦР
25	223	Глущенко Хв.	1875	середня	кооператор	-//-	парафіянин	член ВПЦР
26	274	Говядовський І. І.	1884	неграмотний	інша професія	-//-	член Подільської параф. ради	делегат Подільської парафії
27	280	Говядовський П.	35	позашкільна	-//-	-//-	член церковної ради	представник м.ч. 5
28	257	Голованъ В.	1903	середня	учень	-//-	–	делегат

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
29	332	Головань М. В.	31	позашкільна	інша професія	-//-	член параф. ради	обраний параф. зборами
30	144	Голубятників Ів.	1879	нижча	кооператор	-//-	–	по постанові загальних параф. зборів Петропавлівської церкви
31	41	Горбачів В.	1881	вища	юрист	-//-	фотограф церковної старовини	персональне запрошення
32	271	Горущенко М.	–	неграмотний	інша професія	-//-	парафіянин	делегат від Андріївської парафії, м.ч.78
33	256	Гурський А.	1894	вища	помічник лікаря	м. Київ	співак	представник Рогозянської парафії
34	31	Данилевич В.	1872	-//-	Професор	-//-	казнодій /?/*	особисте запрошення
35	156	Демидів Х.	42	позашкільна	інша професія	-//-	парафіянин	член ВПЦР
36	146	Діаковська М.	41	середня	учитель	-//-	-//-	делегат Петропавлівської парафії
37	48	Дроб'язко А.	52	вища	письменник, юрист	-//-	-//-	особисте запрошення
38	301	Дурдуківський В. Х.	48	вища	учитель	-//-	-//-	-//-
39	80	Дурдуківський О. Х.	38	середня	диякон	-//-	протодиякон	-//-
40	200	Ємець П.	46	позашкільна	інша професія	-//-	господар Софії-	член ВПЦР вського собору

41	405	Єфремов С. О.	–	–	письменник	-//-	–	особисте запрошення
42	50	Завадський А.	34	середня	інша професія	-//-	парафіянин	делегат від Петропавлівської парафії
43	185	Загірний О.	1877	нижча	–	-//-	парафіянин	делегат від Петро - павлівської парафії
44	172	Задніпрянська Г.	46	позашкільна	інша професія	-//-	член церковної ради Андріївської парафії	на підставі мандата ч. 63
45		Замша Ів.	27	середня	кооператор	-//-	парафіянин	представник Розкішнянської парафії
46	62	Захар'євич Як.	57	-//-	-//-	-//-	-//-	член ВПЦР
47	153	Згій В.	–	-//-	інша професія	-//-	рахівник Іллінської парафії	упов. Іллінської парафії
50*	345	Ісаєнко О.	50	нижча	–	-//-	парафіянин	представник Петропавлівської парафії
51	77	Кіхно С. А.		нижча	селянин	-//-	-//-	персональне запрошення
52	124	Кислий Ів.	1866	позашкільна	робітник	-//-	-//-	член ВПЦР
53	29	Клепатський Л.	35	середня	студент, діловод	-//-	диякон	член ВПЦР і міської повітової церковної ради
54	63	Клименко П. Ів.	1878	нижча	інша професія	-//-	заступник голови параф. ради	член ВПЦР
55	263	Коваленко Т.	47	позашкільна	робітник	-//-	член параф. ради	делегат Андріївської параф. ради, м. ч. 67

* В оригіналі пропущені порядкові номери 48, 49.

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
56	299	Ковальський Н.	1871	вища	священик	-//-	священик	член ВПЦР
57	22	Ковальчук А.	50	позашкільна	робітник	-//-	скарбник Печерської парафії	представник Печерської парафії
58	151	Каниболоцький Як.	1884	-//-	-//-	-//-	парафіянин	представник Подольської парафії., м. ч,. 66
59	314	Козинський Н.	1875	нижча	-//-	-//-	член параф. ради-Труханів острів	представник від парафії
60	193	Козицький П.	28	вища	інша професія	-//-	складає музичні твори	доклaдчик
61	196	Коломієць Гн.	1885	середня	письменник	-//-	парафіянин	представник Старо київської парафії
62	305	Компанієць Юх.	1884	позашкільна	робітник	-//-	член параф. ради	представник Єлиса вет[инської] парафії (Труханів острів)
63	247	Костельнюк Ів.	37	позашкільна	інша професія	-//-	парафіянин	делегат Іллінської парафії
64	258	Крась А.	45	-//-	-//-	-//-	-//-	делегат Либідської парафії, м. ч. 257
65	279	Крижанівський Ф.	43	вища	професор	-//-	-//-	персональне запрошення
66	152	Крижанівський Дм.	41	середня	інша професія	-//-	член Андріївської параф. ради	член ВПЦР

67	38	Куниченко О.	1882	вища	-//-	-//-	–	персональне запрошення
68	364	Лаврентійович М.	1880	-//-	-//-	-//-	–	член ВПЦР
69	16.	Лазаренко М.	36	середня	студент	-//-	–	делегат Софіївської парафії
70	203	Лапа Ївга	1887	вища	учитель	-//-	член параф. ради	член ВПЦР
71	357	Лебідь Н.	56	позашкільна	робітник	-//-	пом. господаря	-//-
72	32	Левитський М.	1859	вища	письменник, кооператор	-//-	член ВПЦР	-//-
73	2	Липківський В.	57	-//-	священик	-//-	заст. голови ВПЦР	як член ВПЦР
74	–	Литвиненко С.	44	нижча	кооператор	-//-	член ревізійної комісії Миколаївського собору	-//-
75	355	Литвиненко Ст.	1890	-//-	інша професія	-//-	співак	член ВПЦР
76	394	Малахвій Р.	1873	позашкільна	інша професія	-//-	продавець свічок	персональне запрошення
77	17	Мартиненко В.	1868	вища	-//-	-//-	заст. гопови КПЦР	-//-
78	168	Махулько-Горбацевич	1891	середня	студент	-//-	парафіянин	представник студентського товариства "Жива церква"
79	312	Михайлов Ф.	1885	–	-//-	-//-	титар, голова ради	Представник параф. Єлисаветинської параф. (Труханів острів)
80	329	Мишура К.	46	нижча	робітник	-//-	член параф. ради	член ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
81	340	Мірошник В.	36	позашкільна	-//-	-//-	–	представник Андріївської парафії
82	202	Моренко М.	52	нижча	-//-	-//-	парафіянин	делегат Андріївської парафії, м. ч. 155
83	1	Мороз М.	1876	вища	інша професія	-//-	голова ВПЦР	як голова ВПЦР, чл.квиток № 1
84	8	Мороз О.	1877	нижча	–	-//-	парафіянин	персональне запрошення
85	187	Мошинський М.	1894	вища	інша професія	-//-	член ВПЦР	член ВПЦР
86	395	Мусієнко П.	34	нижча	-//-	-//-	–	персональне запрошення
87	162	Орловська М.	1887	вища	-//-	-//-	член параф. ради	–
88	167	Орловський Хв.	1888	нижча	робітник	-//-	член параф. ради і член ВПЦР	як член ВПЦР
89	385	Осінський С.	1885	середня	священик	-//-	священик	представник Єлисаветинської парафії, м. ч. 63
90	328	Панченко П.	38	-//-	урядовець	-//-	диригент	делегат Кирилівської Свято-Троїцької парафії
92	37	Перепелиця С.	37	позашкільна	диякон	-//-	диякон	персональне запрошення
93	7	Пивоварів М.	1872	вища	письменник	-//-	член президії ВПЦР	як член ВПЦР, картка ч. 1069

94	61	Пивоварчук Є.	32	нижча	учитель	-//-	хорист	представник т-ва “Церква жива”
95	90	Пітенко М.	1895	середня	студент	-//-	парафіянин	-//-
96	339	Плохий В.	1866	позашкільна	робітник	-//-	член параф. ради	представник Єлисаветинської параф. (Труханів острів)
97	304	Плошко Т.	1900	вища	учитель	-//-	член Миколаївської параф. ради	делегат Печерської парафії
98	251	Помогайленко М.	33	нижча	робітник	-//-	скарбник парафії	як член ВПЦР
99	21	Пономаренко Т. П.	1885	-//-	-//-	-//-	член параф. ради	на підставі обрання загальними параф. зборами, м. ч. 136
100	11	Поповиченко Ст.	1883	середня	інша професія	-//-	–	персональне запрошення
101	253	Потабенко П.	1885	нижча	-//-	-//-	голова параф. ради	як член ВПЦР
102	224	Поржицький В.	22	-//-	-//-	-//-	член ЦР	член ВПЦР
103	224	Прант Юх.	43	середня	-//-	-//-	скабник	представник Петропавлівської парафії
104	268	Притмак Ю.	43	нижча	робітник	-//-	член Либідської параф. ради	член ВПЦР
105	701	Романишин С.	1901	позашкільна	-//-	-//-	член Софіївської параф. ради	персональне запрошення
106	280	Роминський Р.	1865	середня	урядовець	-//-	парафіянин	персональне запрошення
107	45	Самборський М. С.	1880	-//-	–	-//-	–	-//-

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
108	284	Синицький М.	1880	вища	юрист	-//-	парафіянин	–
109	71	Скаржиновський О.	1879	–	-//-	-//-	–	представник Софіївської парафії
110	233	Скрипець Л.	1887	нижча	робітник	-//-	заступник голови Печерської парафії	як член ВПЦР
110[а]	430	Смичко О.	1883	середня	–	-//-	–	головноуповноважений ВПЦР
111	6	Соколовський К.	1876	вища	священик	-//-	член ВПЦР	як член ВПЦР
112	414	Стебницький П.	-//-	-//-	письменник	-//-	–	персональне запрошення
113	20	Стороженко Г.	1881	вища	кооператор	-//-	член Софіївської параф. ради	представник парафії св. Софії, м. ч. 134
114	211	Стасюк Юх.	1879	позашкільна	урядовець	-//-	член ВПЦР	як член ВПЦР
115	404	Страшкевич	–	–	–	-//-	–	персональне запрошення
116	43	Тарасенко Ів.	1872	позашкільна	інша професія	-//-	секретар ВПЦР	як член ВПЦР
117	44	Тарасенкова Я.	39	-//-	-//-	-//-	–	персональне запрошення
118	15	Терещенко К.Р.	1893	середня	-//-	-//-	голова варти т-ва собору св. Софії	представник парафії св. Софії

119	264	Тихоненко Н.	–	неграмотний	-//-	-//-	парафіянин	делегат Андріївської парафії
120	120	Тихончук У. (Примак-Тихончук)	1882	позашкільна	робітник	-//-	член Іллінської параф. ради	член ВПЦР
121	176	Тищенко З.	35	нижча	-//-	-//-	член ВПЦР	як член ВПЦР
122	308	Трохимович Й.	45	-//-	–	-//-	член Миколаївської параф. ради	делегат Печерської парафії
123	47	Турчина Ст.	50	-//-	робітник	-//-	свічниця	делегат Іллінської парафії
124		Федорович Є.	1890	-//-	інша професія	-//-	секретер Іллінської параф. ради	як член ВПЦР
125	254	Федорович П.	43	-//-	робітник	-//-	господар Іллінської церкви	делегат Іллінської парафії, м. ч. 259
126		Фотій А.	1892	середня	–	-//-	член ревізійної комісії	як член ВПЦР
127	272	Цирульник Г.	59	неграмотний	–	-//-	парафіянин	делегат Андріївської парафії, М. ч. 76
128	141	Чехівський В.	1886	вища	професор	-//-	проповідник	як член ВПЦР
129	19	Чехівський Т.	1875	неграмотний	диякон	-//-	диякон	як член ВПЦР
130	248	Швачко О.	1878	нижча	інша професія	-//-	член ревізійної комісії	представник Либідської парафії
131	4	Шараївський Н.	1862	вища	священик	-//-	заступник настоятеля Софіївського собору	як член ВПЦР
134	92	Шидловський В.	32	нижча	діловод	-//-	українізатор	як уповноважений (ВПЦР)

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
135	283	Щербаківський Д.	44	вища	урядовець	-//-	парафіянин	особисте запрошення
136	184	Юрченко Ів.	1894	нижча	робітник	-//-	голова Петро-павлівської парафії	як член ВПЦР
138	25	Якименко Л.	1878	–	інша професія	-//-	парафіянин	персональне запро-шення
139	159	Яненко П.	36	нижча	-//-	-//-	член Петропав-лівської параф. ради	представник парафії
140	267	Яницький А.	1860	позашкільна	інша професія	-//-	член Єлисаве-тинської параф. ради	представник Єлисав. тинської параф. ра-ди (Труханів острів)
141	249	Янушівський	1868	вища	священик, учитель	-//-	настоятель	–
141[а]	435	Липківський В.	21	середня	учитель	-//-		
141[б]	436	Липківський К.	26	-//-	студент	-//-		
141[в]	437	Липківська М.	27	вища	учитель	-//-		
141[г]	438	Липківська Г.	24	середня	інша професія	-//-		
141[д]	439	Липківська П.	51	–	-//-	-//-		
141[е]	440	Липківська М.	51	–	-//-	-//-		
141[ж]	441	Липківська Є.	51	–	-//-			

142	127	Кротюк П.	35	середня	селянин	м. Нова Прилука	член параф. ради	делегат Бердичівської пов. ЦР, м. ч. 853
143	407	Лещук Ф.	1890	-//-	студент	м. Погребище	інструктор укр. церкви	представник м. Бердичіва
144	126	Лучук В.	33	-//-	учитель	м. Нова Прилука	парафіянин	делегат Бердичівської пов. ЦР, м. ч. 854
145	338	Осадчий М.	20	середня	студент	с. Лосіївка	-//-	обраний від вол. з'їзду
146	341	Порицький	26	-//-	-//-	с. Сошананське	-//-	обраний вол. радою, м. ч. 861
147	383	Очкур П.	22	-//-	-//-	м. Бердичів	–	делегат Бердичівської пов. ЦР
148	326	Сметана Л.	1888	нижча	робітник	с. Білашки	диригент	представник Бердичівського пов.
149	181	Суботенко Г.	1900	учень педагогічної школи	–	с. Лебединці	голова параф. ради	персональне запрошення
150	313	Чулаївський Я.	1888	середня	священик	с. Овечаче	священик	член ВПЦР і голова Бердичівської ЦР
151	323	Ястрембський В.	1901	нижча	–	с. Гопчинці	півчий	делегат Погребищенської вол. ЦР
151[а]	447	Боримський А.	1899	середня	студент	м.Спиченці	диригент	представник вол. ЦР
151[б]	449	Дзюбак Г.	1899	-//-	-//-	-//-	хорист	-//-
151[в]	448	Дубина Т.	1899	нижча	–	-//-	-//-	-//-
151[г]	444	Ковбасюк П.	1886	учителька	священик	с. Булаї	дяк-регент	член ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
		м. БІЛА ЦЕРКВА, Білоцерківський повіт						
152	104	Болозович А.	1896	неграмотний	дяк	с. Ковалівка	дяк	делегат Білоцерківського пов. передсоборного з'їзду
153	106	Бржосньовський	1890	вища	священик	с. Шпендівка	головноуповноважений ВПЦР	делегат пов. ЦР
154	246	Бельчук М.	1888	середня	кооператор	м. Біла Церква	член ПЦР	делегат від передсоборного з'їзду
154[а]	347	Вишнівський	1881	нижча	священик	с. Велика Снітинка	дяк	член ВПЦР
155	107	Возний Н.	1883	-//-	селянин	с. Шпендівка	інструктор української церкви	член ВПЦР і і делегат Шпендівської парафії
156	397	Горовий Ст.	36	нижча	дяк	м. Біла Церква	дяк	делегат Білоцерків ського передсоборного з'їзду
157	307	Грегуль Т.	1892	учитель	студент	м. Біла Церква	заст. голови пов. ЦР	член ВПЦР
158	381	Донець М.	1886	середня	священик	с. Розаліївка	священик	делегат з'їзду
159	418	Лиховид Л.	1897	-//-	лісник	с. Велике Половецьке	парафіянин	персональне запрошення
160	382	Неграш М.	1892	нижча	селянин	с. Веприк	секретар ЦР	
161	161	Никоненко Т. О.	25	середня	–	с. Несташка	–	делегат пов. ЦР

162	162	Паткевич К.	1863	позашкільна	робітник	м. Фастів	парафіянин	упов. ВПЦР, персональне запрошення
163	309	Присяжнюк Й.	37	-//-	студент	м. Біла Церква	-//-	обраний від пов. з'їзду
164	394	Сушицький О.	1889	середня	дяк	с. Руда	дяк	делегат Руданської параф. ради
165	189	Ткаченко П.	23	-//-	–	с. Ковалівка	диригент	обрав Білоцерківський пов. з'їзд
166	389	Солоденко Я.	1894	7 кл. трудової школи	дяк	с. Тростинка	хорист	упов. ВПЦР на Білоцерківщині
167	370	Третяк С.	38	позашкільна	дяк	с. Паляниченці	член параф. ЦР	представник параф. ради
168	373	Ціоменко В.	1882	середня	священик	м. Біла Церква	священик	член ВПЦР
м. БОГУСЛАВ, Богуславський повіт								
169	112	Бей Конон	1889	середня	священик	с. Чайки	настоятель	член ВПЦР
170	117	Даниленко Т.	35	-//-	–	с. Карапиші	регент	делегат Карапишівської окр. ЦР, м. ч. 255
171	235	Зінчук Дм.	1884	-//-	священик	с. Синявка	священик	обранець пов. з'їзду
172	236	Турянський В.	1885	нижча	кооператор	с. Янівка	секретар параф. ради	-//-
173	188	Яковенко Б.	1880	середня	-//-	с. Ісайки	–	-//-
173[а]	442	Баглаєнко О.	1881	–	диякон	с. Зеленьки	–	член ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
		м. КАНІВ, Канівський повіт						
174	400	Гавриленко Л.	1894	неграмотний	–	м. Таганча	член параф. ради	представник від парафії
175	232	Дорошенко І.	1897	середня	–	с. Повстин	диригент	обраний на пов. з'їзді, м. ч. 548
176	245	Зачоса Т.	1884	-//-	священик	с. Карапиші	священик	делегат окр. ЦР
177	54	Приходько С.	1877	нижча	–	с. Потік	–	обраний на пов. з'їзді
178	119	Пушняк Х.	46	позашкільна	селянин	с. Карапиші	член Карапишівської окр. ЦР	делегат Карапишівської окр. ради
179	118	Тонкошкур А.		неграмотний	робітник	с. Карапиші	голова параф. ради	диригент Карапишівської параф. ради
		м. ЗВЕНИГОРОДКА, Звенигородський повіт						
180	356	Бережницький К.	1866	середня	священик	м. Катеринопіль	священик	–
181	372	Ганженко Ст.	18	неграмотний	–	с. Шостаківське	–	член ВПЦР
182	46	Кушнір Ю.	1888	середня	інша професія	м. Звенигородка	член пов. параф. ЦР	обраний на пов. з'їзді
183	420	Липківський Ів.	29	-//-	учитель	-//-	член параф. ради собору	-//-
184	197	Снитко Як.	1886	-//-	-//-	с. Юрківка	українізатор церкви	
185	348	Щуренко Т.	1888	-//-	священик	с. Шостаківське	настоятель	упов. ВПЦР
185[б]	105	Грегуль А.	1893	позашкільна	кооператор	с. Кизенці		

Київський повіт

186	237	Антоненко С.	29	середня	дяк	с. Михайлівська Борщагівка	делегат вол. ради	
187	58	Антоненко А.	39	-//-	-//-	-//-	парафіянин	-//-
188	145	Бабиченко С.	42	позашкільна	-//-	с. Крюківщина	голова Хотівської вол. ЦР	персональне запрошення
189	154	Барченко П.	56	середня	диякон	с. Козичанка	дяк	обраний на параф. зборах
190	386	Березовський М.	38	-//-	діловод	с. Мирівка	секретар параф. ради	
191	240	Білецький З.	53	ніякої	селянин	п.Святошино	член параф. ради	делегат вол. ради
192	320	Білоноженко А.	1897	середня	дяк	с. Великі Дмитровичі	секретар вол. ЦР	член ВПЦР
193	212	Буркацький А.	47	-//-	-//-	с. Янковичі	дяк	член ВПЦР і делегат парафії
194	387	Васильченко П.	1896	вища	учитель	с. Мирівка	член пов. ЦР	член ВПЦР
195	390	Верещака П.	37	-//-	дяк	с. Данилівка	–	обраний на пов. з'їзді
196	269	Витвицький І.	50	богословська	священик	с. Андріївка	священик	персональне запрошення
197	356	Гарасименко С.	27	позашкільна	селянин	с.Шпитьки	–	член ВПЦР і представник парафії
198	276	Гах В.	56	вища	священик	с. Ходосівка	священик	член ВПЦР
199	234	Гордієнко О.	32	середня	дяк	с. Дмитровичі	скарбник	член ВПЦР і делегат

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
200	286	Дворник П.	43	-//-	діловод	п. Чоколівка	парафіянин	делегат від Микільсько-Борщагівського з'їзду
201	136	Демиденко А.	36	вища	учитель	с. Хотів	парафіянин	обраний на Київському пов. з'їзді
202	165	Дехтярянко М.	1900	середня	діловод	с. Братська Борщагівка	секретар вол. ЦР	делегат вол. ради
203	215	Добровольський М.	32	вища	учитель	с. Княжичі	парафіянин	обраний на пов. з'їзді
204	413	Довгаленко Д.	1891	середня	священик	м. Обухів	священик	персональне запрошення
205	319	Дросенко П.	1888	-//-	-//-	с. Юшки	настоятель	член ВПЦР
206	238	Довженко Дм.	1883	нижча	–	п. Святошино	урядовець	делегат вол. ради
207	109	Кабцевич Б.	34	середня	священик	с. Малі Дмитровичі	настоятель	обраний на пов.з'їзді, м. ч. 4099
208	131	Кліщ Т.	45	позашкільна	селянин	с. Кожухівка	співак	делегат пов. ЦР і упов. ВПЦР
209	60	Коваленко Ів.	46	нижча	-//-	с. Михайлівська Борщагівка	член пов. ЦР	член ВПЦР
210	375	Коваленко М.	1878	середня	священик	с. Мирівка	настоятель	делегат Мирівської параф. ради
211	412	Ковбун Ів.	35	-//-	учитель	с. Пашківка	дяк	делегат Пашківської параф. ради
212	210	Ковдій Ів.	1878	-//-	священик	м. Димер	священик	обраний на пов. зібранні
213	399	Коломійченко	30	-//-	-//-	с. Княжичі		член ВПЦР

214	205	Кононенко П.	34	позашкільна	селянин	с. Софіївська Борщагівка	парафіянин	делегат Микільсько-Борщагівської ЦР, м. ч. 22
215	241	Костенко А.	44	нижча	селянин	с. Михайлівська Борщагівка	–	делегат в. ЦР
216	114	Кохан Й.	35	-//-	-.-	-//-	член вол. ЦР	обраний на вол. з'їзді, м. ч. 21
217	194	Крицький У.	34	позашкільна	-//-	с. Рославичі	член ВПЦР	член ВПЦР
218	409	Купрієнко П.	49	неграмотний	-//-	с. Козичанка	фундатор церкви	обранець параф. ради
219	170	Куроч К.	41	нижча	робітник	с. Литвинівка	титар	делегат від т-ва"Церква жива", м. ч. 24
220	209	Лиманський П.	33	середня	учитель	м. Димер	диригент	делегат парафії м. Димера
221	289	Лимаренко О.	45	позашкільна	селянин	с. Красне	член параф. ради	делегат від параф. ради
222	147	Максименко С.	1895	-//-	учитель	с. Рославичі	хорист	делегат пов. ЦР, м. ч. 4110
223	23	Малеча М.	1860	середня	священик	с. Межигір'я – (Васильківське)	священик	персональне запрошення
224	333	Маляревський М.	1873	-//-	-//-	м. Ясногородка	настоятель	обраний на пов. з'їзді
225	352	Матвієнко М.	54	нижча	селянин	-//-	титар	-//- м. ч. 4100
226	353	Махометенко Й.	24	середня	учитель	с. Рославичі	диригент	-//- м. ч. 4102
227	358	Моцевитий А.	28	позашкільна	селянин	с. Н. Петрівці	член параф. ради	обраний від Н. Петрівської парафії
228	226	Мельниченко І.	1891	нижча	селянин	с. Петропавлівська Борщагівка	–	делегат від волості, м. ч. 20

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
229	287	Мельниченко А.	53	позашкільна	-//-	с. Старопетрівці	титар	упов. від парафії
230	137	Мертвяченко С.	25	нижча	-//-	с. Жуляни	член параф. ради	обраний на вол. з'їзді
231	166	Мовчук Х.	40	-//-	-//-	с. Біличі	-//-	делегат вол. з'їзду, м. ч. 19
232	186	Нещерет П.	48	позашкільна	-//-	с. Витачів	співак	делегат Стайківської вол. ЦР, м. ч. 12
233	270	Підтілок П.	29	нижча	-//-	м. Обухів	член параф. ради	представник параф. ради
234	410	Пилипенко С.	1882	вища	священик	с. Пашківка	священик –	
235.	229	Полулях Д.	1888	середня	–	с. Демидів	член Демидівської вол. ЦР	персональне запрошення
236	415	Потапенко Ів.	28	-//-	священик	с. Н. Безрадичі	настоятель	обраний від параф. ради
237	111	Рішняк К.	1881	-//-	-//-	с. Гавронщина	-//-	член ВПЦР, делегат від парафії
238	244	Рудько А.	50	ніякої	селянин	с. Михайлівська Борщагівка	–	делегат вол. ЦР
239	115	Рябокрис М.	37	нижча	-//-	с. Черняхів	голова вол. ЦР	обраний на пов. з'їзді
240	388	Садовський Ів.	1881	-//-	дяк	м. В. Бугаївка	дяк	-//-
241	384	Сапак Д. М.	21	-//-	-//-	с. Мирівка	парафіянин	обраний від Мирівської параф. ЦР

242	351	Скоба Л.	49	позашкільна	-//-	с. Германівська Слобідка	голова вол. ЦР	обраний на пов. з'їзді
243	204	Сингаєвський І.	58	позашкільна	дяк	с. Совки	парафіянин	делегат Микільсько-Борщагівської вол. ЦР, м. ч. 18
244	365	Сіренко Х.	47	-//-	-//-	с. Лісники	титар	член ВПЦР
245	164	Снігір П.	31	нижча	-//-	с. Михайлівська Борщагівка	член вол. ЦР	делегат від Микільсько-Борщагівської вол. ЦР, м. ч. 23
246	234	Снігір Т.	1885	нижча	дяк	с. Михайлівська Борщагівла	член вол. ЦР	делегат від Микільсько-Борщагівської ЦР, м. ч. 23
247	169	Степаненко	40	-//-	селянин	с. Кожухівка	голова параф. ради	упов. ВПЦР
248	411	Сушицький П.	38	середня	священик	м. Трипілля	священик	упов. Трипільського округу
249		Тритиниченко П.	45	позашкільна	дяк	с. Петропавлівська Борщагівка	парафіянин	член ВПЦР, чл., кв., 4237
250	228	Тритиниченко Ів.	45	нижча	селянин	-//-	–	представник від села
251	359	Тютюнник О.	1877	-//-	дяк	с. Литвинівка	дяк	персональне запрошення
252	208	Удовиченко К.	44	-//-	селянин	с. Кожухівка	–	член ВПЦР /?/, член пов. ЦР
253	243	Фесенко А.	49	ніякої	робітник	с. Михайлівська Борщагівка		голова параф. ради
254	154	Цимбаленко А.	50	нижча	лісник	с. Литвинівка	-//-	обраний на пов. церковному з'їзді

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
255	242	Шандур Ів.	43	ніякої	селянин	с. Михайлівська Борщагівка	–	делегат Микільсько-Борщагівської вол. ЦР
256	311	Шевченко Як.	43	середня	художник	с. Нові Петрівці	член вол. ЦР	обраний на пов. церковному з'їзді
257	227	Шпаченко М.	1894	-//-	селянин	с. Петропавлівська Борщагівка	–	делегат вол. ЦР, м. ч. 3
258	135	Щербина Ів.	1890	середня	учитель	с. Малі Дмитровичі	секретар параф.	обраний на пов. з'їзді
259	216	Ячник Ів.	1895	вища	агроном	м. Кагарлик	хорист	упов. параф. ЦР
259[а]	450	Борисенко П.	1883	середня	дяк	с. Музичі	-//-	обраний на пов. з'їзді
259[б]	421	Дахівник-Дахівський В.	33	вища	священик	с. Стайки	священик	упов. ВПЦР
259[в]		Здоренко Я.	37	37	позашкільна	м. Обухів	–	член параф. ради делегат /?/
259[г]	446	Цибульський П.	39	неграмотний	дяк	с. Копачів	дяк	обраний на пов. зборах, м. ч. 4105
260	315	Вертелецький М.	1886	нижча	дяк	с. Тягун	дяк	обраний на пов. з'їзді
261	51	Гладкий Дм.	32	-//-	–	с. Ситківці	-//-	обраний на пов. зібарння
262	81	Квятківський І.	40	-//-	диякон	м. Липовець	диякон	упов. ВПЦР і делегат пов. з'їзду

263	140	Кидин В.	40	позашкільна	дяк	с. Юлиці	дяк	делегат Липовецької пов. ЦР, м. ч. 149
264	254	Лисинчук Є.	34	нижча	урядовець	с. Монастирище	–	те ж, м. ч. 121
265	84	Паламарчук Ів.	38	-//-	селянин	с. Очитків	член параф. ради	те ж.
266	83	Пенцак О.	1900	середня	учитель	с. В. Ростівка	парафіянин	те ж.
267	85	Скоропад Ф.	–	нижча	дяк	с. Кожанка	голова параф. ради	те ж.
				м. РАДОМИШЛЬ, Радомишльський повіт				
268	158	Петрушевський Є.	30	середня	учитель	м. Рожев	парахв.	делегат Велико-Карашинської параф. ради, м. ч. 48
269	391	Ульянчин-Ульянченко Ів.	–	-//-	дяк, учитель	с. Раковичі	дяк	упов. ВПЦР
270	371	Комишій К.	1895	-//-	інша професія	м. Рожев	співак і секретар	представник Рожевської параф. ради
				м. СКВИРА, Сквирський повіт				
271	221	Василевський М.	23	позашкільна	селянин	с. Волиця, с. Зарубинці	парафіянин	член ВПЦР
273	55	Добровольський Ів.	33	середня	-//-	с. Зарубинці	голова параф. ради	те ж
274	334	Євдощук Як.	1896	-//-	учитель	с. Волиця с. Зарубинці	хорист	особисте запрошення
275	49	Задорожній С.	30	-//-	священик	м. Володарка	священик	член ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
276	101	Кабанець Д.	1893	позашкільна	селянин	м. Корнин	голова Корнинської параф. ради	делегат Корнинської параф. ради
277	102	Краснонос П.	1887	середня	селянин	м. Корнин	член і скарбник Корнинської параф. ради	делегат від Корнинської вол. ЦР
278	401	Кравчук	–	нижча	дяк	с. Мохначка	дяк	член ВПЦР
288	359	Марчук П.	25	середня	священик	с. Войтівці	священик	делегат від Сквирщини
289	129	Мізерницький П.	28	-//-	дяк	с. Харліївка	–	член ВПЦР
290	116	Михальчук З.	1884	нижча	селянин	м. Корнин	титар	делегат Корнинської параф. ради
291	295	Мокренич Т.	1897	-//-	дяк	с. Степок	дяк	упов. ЦР
292	222	Онищук С.	55	–	селянин	с. Волиця, с. Зарубинці	голова параф. ради	обраний на пов. з'їзді
293	360	Свиридюк М.	37	-//-	-//-	с. Войтівці	парафіянин	член ВПЦР
294	367	Статкевич В.	1893	-//-	дяк	с. Гнилець	дяк	обраний від Корнинської вол. ЦР
295	349	Стравицький Ю.	1884	скінчив курси для учит. прац. упов.	учитель	м. Сквира	диригент	персональне запрошення

м. ТАРАЩА, Таращанський повіт								
296	69	Житник Ів.	1883	середня	священик	с. Антонівка	настоятель	головупов.ВПЦР, голова пов. ЦР
297	110	Осадчий М.	1886	загальна	селянин	с. Бесідка	голова параф.	член ВПЦР і упов. ради від повіту
298	265	Черкаський І.	1869	вища	юридична	с. Теліжинці	співак	делегат Теліжинець кої параф. ради
м. Умань, Уманський повіт								
299	346	Білий І.	1886	нижча	кооператор	м. Умань	чтець	обраний на пов. з'їзді
300	310	Воєводін Г.	1888	середня	дяк, учитель	с. Добра	дяк	делегат Добранської парафії
301	99	Лук'янчук М.	64	неграмотний	селянин	с. Ксьондзівка	парфіянин.	обраний на пов. з'їзді
302	66	Малюшкевич К.	31	вища	священик	м. Умань	настоятель	те ж
303	98	Петльований Й.	1893	середня	селянин, учитель	с. Бабанка	парафіянин	те ж
304	103	Сорока Є.	1896	-//-	–	с. Вороне	-//-	член ВПЦР і її упов.
305	67	Табачук О.	37	-//-	священик	с. Талалаївка	священик	обраний на пов. з'їзді
306	97	Холодкевич П.	1892	вища	учитель	м. Умань	парафіянин	головупов. ВПЦР
м. ЧОРНОБИЛЬ, Чорнобильський повіт								
307	423	Носик Р.	41	нижча	лісник	м. Іванків	-//-	представник Іванківської парафії
КРЕМЕНЧУЧЧИНА, Золотоніський повіт								
308	14	Мельник А.	1886	середня	учитель	с. Бубнів	–	обраний від Золото-ніської пов. ЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
309	13	Михновський І.	1869	загальна	священик	с. Прохорівка	священик	представник Золотоніської пов. ЦР Хорольський повіт
310	426	Никитенко Г.	57	нижча	селянин	с. Ст. Аврамівка	–	делегат Хорольського пов. – м. ч. 426
		м. ЧЕРКАСИ і Черкаський повіт						
311	429	Богацький С.	1872	середня	священик	с. Мліїв	священик	член ВПЦР
312	425	Бутовський М.	1882	-//-	-//-	м. Орловець	-//- -//-	
313	350	Калишевський Г.	1891	вища	учитель	м. Черкаси	організатор	обраний на пов. з'їзді
314	343	Музиченко В.	39	позашкільна	робітник	с. Петропавлівське	-//-	особисте запрошення
315	416	Олефір Н.	1888	-//-	селянин	с. Мліїв	головноупов. ВПЦР	обраний від Черкащини
316	331	Ступенко С.	45	-//-	інша професія	м. Білозір	співак	делегат пов. ЦР, м. ч. 1
		м. ЧИГИРИН, Чигиринський повіт						
317	132	Гуренко М.	1878	позашкільна	робітник	м. Кам'янка	член параф. ради	обраний на район. з'їзді, м. ч. 110
318	100	Олексієнко Л.	1877	вища	інша професія	с. Тишківка	–	обраний Чигиринським з'їздом
319	290	Романенко Я.	28	позашкільна	кооператор	с. Кам'янка	–	обраний на район. з'їзді
320	294	Самборський Я.	25	середня	студент	с. Цвітне	–	упов. ВПЦР

				***ОДЕЩИНА**, м.Одеса*				
321	95	Рябокінь Ст.	28	середня	студент	м. Одеса	–	делегат від Одеского пов. з'їзду
322	317	Сагайдак Ів.	1884	-//-	-//-	-//-	–	те ж
323	42	Скригин В.	37	-//-	діловод	-//-	секретар параф. ради	обраний на Одесько-му пов. з'їзді
324	398	Твердохліб В.	42	-//-	студент	-//-	парафіянин	-//-
325	94	Яновський В.	31	нижча	-//-	-//-	-//-	-//-
				Першотравневий повіт				
326	403	Залевський К.	25	середня	священик	с. Маркове	настоятель	упов. ВПЦР і делегат від окр. з'їзду
327	417	Новицький С.	51	позашкільна	селянин	те ж	член парф. ради	те ж, м. ч. 2
				ПОДІЛЛЯ, Балтський повіт				
328	366	Сумовськйй П.	33	вища	кооператор	с. Черполе	–	обраний від громадян
				Брацлавський повіт				
329	302	Басовол С.	1894	середня	учитель	с. Н. Миколаївка	уп. по заснуван-ню укр. параф	обраний на Вінниць-кому пов. з'їзді
330	10	Вірник Ст.	1889	-//-	-//-	с. Яринка	те ж	як упов. ВПЦР
331	36	Зубко Ф.	29	-//-	священик	с. Комарів	священик	обраний на Брацлав-ському пов. з'їзді
				***м. ВІННИЦЯ**, Вінницький повіт*				
332		Решетняк К.	1888	–	студент	м. Вінниця	голова параф. ради	член ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
333	96	Братенко Є.	19	середня	студент	-//-	парафіянин	обр. на Вінницькому пов. з'їзді
334	52	Давидовський Г.	1866	вища	інша професія	–	диригент-композитор	обраний від Вінницької губ. ЦР
335	183	Маковецький Я.	1892	нижча	селянин	с. Черепашинці	секретар параф. ради	те ж, м. ч. 124
336	35	Цимбаленко Й.	1884	вища	урядовець	м. Вінниця	секретар Поділ. губ. ЦР	представник Подільськ. губ. ЦР
337	34	Шекун Ів.	30	середня	агроном-кооператор	-//-	член Подільськ. губ. ЦР	делегат від Вінницького пов. з'їзду
		Гайсинський повіт						
337[а]	432	Завальний О.	1894	середня	учитель	ст. Гайворон	–	обраний на пов. зборах Жмеринський повіт
338	160	Куцак Ст.	38	нижча	селянин	м. Межирів	парафіянин	делегат від Жмеринського пов. з'їзду, м. ч. 128
		Кам'янецький повіт						
339	33	Давидович-Давиденко П.	32	-//-	інша професія	м. Кам'янець	–	делегат Кам'янецького пов. з'їзду
		Летичівський повіт						
340	72	Мельник Ів.	1895	вища	урядовець	м. Летичів	–	від Летичівського пов. з'їзду

				Літинський повіт				
341	214	Копиця Р.	25	середня	учитель	м. Хмельник	–	представник Літинського повіту
				Могилівський повіт				
342	406	Карабиневич П.	33	нижча	дяк	м. Шаргород	дяк	представник Могилівського пов.
				Проскурівський повіт				
344	363	Яструбецький Гн.	1877	вища	член ВПЦР	м. Вапнярка	парафіянин	обраний на Ямпільському пов. з'їзді
				ПОЛТАВЩИНА, Костянтиноградський повіт				
345	198	Солодовник Й.	1891	нижча	учитель, студент	с. Орчик с. Чернече	організатор-інструктор	як інструктор Лохвицький повіт
346	291	Балика Г.	1865	неграмотний	член ВПЦР	с. Сенча	член параф.	делегат Лохвицького пов.
347	324	Здоровець	1899	нижча	учитель	м. Варва	парафіянин	обраний від парафії
348	65	Кретенко П.	1877	-//-	член ВПЦР	с. Гапонівка	те ж	делегат Лохвицького пов. з'їзду
349	75	Шафарост Д.	1880	учительська	священик	с. Вороньки	священик	делегат Лохвицького пов. з'їзду
				м. ЛУБНИ, Лубенський повіт				
350	9	Брижаха О.	25	середня	студент	м. Лубни	регент	член ВПЦР
351	79	Кочерга Т.	1870	позашкільна	робітник	с. Остапівка	–	обраний на окр. з'їзді
352	78	Стрілець М.	1896	нижча	кооператор	м. Лубни	голова ЦР І-ої укр. парафії	-//-

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
				м. МИРГОРОД, Миргородський повіт				
353	143	Бакало Ів.	1899	середня	студент	м. Миргород	–	член ВПЦР
354	252	Вовк А. 25	-//-	-//-	-//-		-//-	
355	192	Кийченко О.	1887	-//-	урядовець	-//-	голова ЦР	обраний на окр. з'їзді
356	108	Осьмак К.	31	вища		м. Шишаки	парафіянин	обраний на Полтавському окр. з'їзді
				м. ПЕРЕЯСЛАВ, Переяславський повіт				
357	362	Бакалінський А.	1880	середня	священик	м. Вороньки	священик	упов. ВПЦР
358	374	Гурін Ів.	1901	-//-	студент	с. Бзів	–	член ВПЦР
359	133	Залісський М.	1896	-//-	учитель	м. Баришівка	–	упов. ВПЦР
360	433	Колесниченко С.	41	-//-	інша професія	м. Переяслав	член параф. ради	обраний на пов. з'їзді
361	255	Мілютенко П.	25	-.-	учитель	с. Бзів	секретар параф. ради	те ж
362	342	Сімашкевич М.	46	вища	-//-	м. Баришівка	–	те ж
363	316	Тарнавський П.	48	-//-	священик	-//-	настоятель	те ж
363а	428	Сахно Б.	1890	середня	учитель	с. В. Каратуль	співак	делегат /?/

м. ПИРЯТИН, Пирятинський повіт								
364	87	Василенко С.	42	нижча	селянин	с. Грабарівка	член параф. ради	делегат від Пирятинського пов.
365	322	Купрій Я.	48	-//-	-//-	м. Яготин	-//-	те ж
366	86	Логвиненко Ів.	38	-//-	інша професія	м. Пирятин	регент	те ж
367	88	Прокопенко Т.	32	позашкільна	селянин	с. Грабарівка	парафіянин	представник від Пирятинсього пов.
368	260	Тихонович Г.	1876	середня	священик	с. Черняхівка	священик	упов. від Пирятинського пов.
м. ПОЛТАВА, Полтавський повіт								
369	73	Лук'янів М.	33	вища	священик	м. Полтава	парафіянин	обраний на Полтавському окр. з'їзді
370	76	Таран П.	1879	позашкільна	селянин	с. Мачухи	голова параф. ради	те ж
371	74	Храпко Д.	1885	середня	священик	м. Полтава	парафіянин	те ж
372	128	Ярещенко О.	–	вища	учитель	-//-	член пар. ради	те ж, як упов. ВПЦР
м. ПРИЛУКИ, Прилуцький повіт								
373	179	Бондаренко Я.	40	нижча	селянин	с. Миколаївка	голова параф. ради	обраний від Прилуцького пов.
374	173	Варивода Ф.	46	-//-	-//-	-//-	член параф. ради	те ж
375	150	Компанієць А.	29	середня	учитель	с. Миколаївка	упов.	упов. ВПЦР
376	419	Крило Ст.	25	середня	учитель	с. Погреби	член "Церкви живої"	делегат т-ва "Церква жива", номер 26
377	190	Куш В.	34	нижча	дяк, селянин	с. Миколаївка	дяк	упов. ВПЦР

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
378	191	Куниця К.	24	середня	студент	с. Згурівка	член ревізійної комісії	представник повіту , ч. 4
379	155	Михайленко П.	1893	нижча	–	с. Миколаївка	голова пов. ЦР	уопв. ВПЦР
380	192	Омельченко К.	47	позашкільна	селянин	с. Стрільники	член ВПЦР	член по. ЦР, м. ч. 28
381	174	Петренко П.		нижча	робітник	с. Миколаївка	член параф. ради	представник Прилуцького пов., м. ч. 22
382	180	Петрівський В.	28	нижча	дяк, учитель	с. Аркадіївка	дяк	те ж, м. ч. 31
383	59	Шийко Ів.	1890	-//-	студент	с. Середівка	парафіянин	представник т-ва “Церква жива”
		м. РОМНИ, Роменський повіт						
384	225	Манько Я.	1887	вища	учитель	м. Глинське	–	делегат Роменського пов., м. ч. 88
385	28	Санбур В.	29	середня	селянин	м. Ромни	–	обрав окр. з’їзд
386	27	Стрижак Ів.	1874	вища	інша професія	-//-	–	обраний на окр. з’їзді
387	26	Шийко-Пархоменко К.	1896	-//-	-//-	-//-	–	те ж
389	39	Якименко Ів.	1895	середня	священик	с. Оксютинці	настоятель	те ж
		м. ХАРКІВ, Харківщина						
390	64	Коновод П.	1897	нижча	учитель	м. Харків	–	делегат Харківської губ. ЦР
391	91	Яковлів Ів.	1876	вища	юрист, кооператор	-//-	парафіянин	те ж

					ХЕРСОНЩИНА			
392	148	Малеча Н.	1887	вища	учитель	м. Миколаїв	член ВПЦР	як член ВПЦР
393	285	Олексієнко О.	24	середня	студент	-//-	хорист	делегат Миколаїв-ської ради
					ЧЕРНІГІВЩИНА ***БОРЗНА, Борзенський повіт***			
394	12	Бакумовський В.	1900	середня	студент	с. Мартинівка	упов. ВПЦР	обраний на пов. з'їзді
395	139	Карпенко-Семе-нюк Д.	1891	позашкільна	інша професія	-//-	–	головупов. ВПЦР
396	138	Кононенко С.	32	нижча	робітник	м. Івангород	член параф. ради	делегат Борзенщини
397	231	Педерій М.	21	середня	студент	с. Прохорів	–	обраний на пов. з'їзді
398	178	Ткач Ів.	1869	нижча	робітник	с. Комарівка	–	делегат Борзенщини
399	292	Ширяй М.	1870	-//-	священик	с. Сваричівка	–	-//-
399[a]	445	Мазур Л.	1881	-//-	селянин	с. Березовець	–	делегат від Березо-вецької параф. ради
					м. ГЛУХІВ, Глухівський повіт			
400	163	Коломієць О.	37	нижча	селянин	м. Дубовичі	секретар параф. ради	обраний від Дубо-вецької параф. ради
					м. КОЗЕЛЕЦЬ, Козелецький повіт			
401	230	Венделовський В.	1873	нижча	диякон	м. Н. Басань	диякон	представник Козеле-цького пов.

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
402	175	Куриленко В.	1899	середня	учитель	с. Піски	член параф. ради	обраний на пов. з'їзді
403	40	Римаревський Ів.	1875	-.»-	дяк	с. Марківці	дяк	упов. ВПЦР
404	89	Руденко Р.	47	нижча	селянин	м. Н. Басань	голова параф. ради	делегат від Козелецького пов.
405	392	Глушко Й.	1891	-//-	-//-	м. Кобижча	заступник голови і скарбник параф. ради	делегат від Кобижчанської парафії
406	195	Ярошенко М.	1902	середня	студент	м. Бобровиця	упов. ВПЦР	упов. ВПЦР
		м. КОНОТОП, Конотопський повіт						
407	123	Харченко С.	42	середня	диякон	м. Конотоп	диякон	делегат Конотопської пов. ЦР, м. ч. 71
407а	125	Сердюків М.	34	нижча	–	-//-	писар параф. ради	заст. представника до ВПЦР
		м. НІЖИН, Ніжинський повіт						
408	121	Дмитренко Ст.	1900	середня	учитель	х. Хими	–	обраний на пов. з'їзді
409	24	Костюк П.	1893	позашкільна	селянин	м. Ніжин	упов. ВПЦР	як упов. ВПЦР
410	327	Крутько П.	1892	позашкільна	учитель	м. Вертіївка	член пов. ЦР	обраний на пов. з'їзді
411	213	Левчій Ів.	26	середня	-//-	м. Лосинівка	–	упов. ВПЦР
412	171	Лінник М.	1890	-//-	мед. робітник	с. Рівчак	парафіянин	обраний на пов. з'їзді

413		Любченко Ів.	26	середня	селянин	с. Шиянівка	працівник по відродженню церкви	обраний на перед соборних зборах народних працівників "Живої церкви" і представник Прилуцького пов.
414	306	Мороз О.	1899	–	учитель	м. Ніжин	–	представник Козелецького пов.
415	53	Приходько С.	1882	нижча	урядовець	-//-	упов. Ніжинщини	як упов. Ніжинщини
416	296	Сорока П.	30		–	-//-	член параф. ради	обраний на пов. з'їзді
417	361	Суярко Я.	52	-//-	учитель	с. Вертіївка	голова параф. ради	делегат Ніжинського пов.
		м. НОВГОРОД-СІВЕРСЬК і повіт						
418	207	Рклицький С.	47	вища	учитель	м. Новгород-Сіверськ	–	персональне запрошення
		м. ОСТЕР, Остерський повіт						
419	219	Буяло А.	34	середня	учитель	м. Остер	–	обраний на пов. зборах
420	337	Власик П.	32	-//-	-//-	с. Євминка	–	-//-
421	331	Григор'їв Л.	1889		інша професія	м. Остер	співак	делегат Остерської пов. ЦР
422	217	Грициненко Д.	42	нижча	селянин	с. Жукин	–	обраний на пов. зборах
423	230	Коляда Ф.	42	нижча	дяк	с. Світильня	дяк	делегат Світильнянської парафії, м. ч. 20

№ п/п	№ квитка	Прізвище членів по губерніях та повітах	Вік	Освіта	Професія, стан	Місце постійного перебування	Праця в церкві	Підстава перебування на Соборі
424	325	Панченко Ф.	–	–	–	с. Калита	–	персональне запрошення
425	218	Тригуб С.	34	нижча	селянин	с. Сваром'я	співак	обраний на пов. зборах
426	293	Шимко Г.	1891	середня	священик	с. Сівки	священик	делегат, м. ч. 36
				м. СОСНИЦЯ, Сосницький повіт				
427	297	Брусило Й.	37	середня	учитель	с. Шабалинів	член параф. ради	делегат Сосновського пов., м. ч. 48
428	298	Потієнко В.	24	-//-	-//-	м. Сосниця	-//-	упов. ВПЦР
				м. ЧЕРНІГІВ, Чернігівський повіт				
429	318	Веклич Р.	49	нижча	селянин	х. Шевченко	титар	представник І-ої укр. парафії м. Чернігова
430	422	Гармаш А.	32	нижча	-//-	Стара Басань	парафіянин	представник Старо-Басанської парафії
431	321	Руденко Ів.	1876	–	робітник	с. Козелець	–	-//-, м. ч. 31

№ 3

Лист архієпископа Парфенія (Левицького) до Московського Патріарха Тихона (Белавіна) щодо українізації церковної справи

31 грудня 1920 р.

Ваше Святейшество!

Послание Вашего Святейшества от 21 сентября с. г. я получил только 20 ноября[1].

Повеление отмежеваться от киевских украинцев[2] принимаю с сыновнею любовию и готовностью исполнить его.

Но считаю своим долгом об'яснить, как случилось, что я решил принять под свой «догляд» церкви и приходы чужой єпархии, – тем более, что мой доклад по этому делу Вашему святейшеству от 10 августа возвращен был через три месяца* обратно, недоставленным по адресу.

По прибытии в Полтаву в апреле сего 1920 г. по благословению Вашего Святейшества[3] я застал украинизированными четыре прихода. Мне представлен был статут, по которому были организованы эти приходы, также статут Украинского Церковного Братства, пришли ко мне представители приходов и Братства.

Из беседы с ними и из разсмотрения статутов я увидел, что ничего противного канонам Церкви и вообще – идее православия в этом движении нет, а равно нет ничего враждебного Русской Церкви. В этом я еще больше убедился, побывавши в украинских приходах и совершив в храмах богослужение. Напротив, я был утешен высоким подъемом религиозного настроения и тем, что среди молящихся видел много лучших интеллигентных лиц, которые своим участием в жизни прихода вносят живую струю в церковную жизнь.

На основании изложенного я решил не препятствовать церковному украинскому движению в епархии. И до сих пор у нас отношения с членами украинизированных приходов самые добрые, с епархиальной властью они обо всем советуются, на что нужно – испрашивают разрешения.

В начале августа прибыли в Полтаву из Киева представители Всеукраинского церковного братства[4]. Они направлялись в Грузию или Константи-

---

* Закреслено: "Его Святейшеству Патриарху Московскому и всея России Тихону".

нополь просить для себя епископа[5], так как у них произошел разрыв со своими епископами. Узнав о положении украинского церковного дела в Полтавской епархии, они пришли ко мне и затем, приходя ежедневно в течение нескольких дней, убеждали меня стать «на чолі» Украинской Церкви. Главные доводы были те, что епископы украинских епархий относятся к ним враждебно, что ярко обнаружилось на Украинском Соборе 1918 г., когда постановления Собора епископами были отвергнуты. В частности, в жизни Киевской епархии наблюдалось такое явление: в зависимости от политического момента украинцам то разрешали служить по-украински, то запрещали, то указывали им особые храмы для совершения богослужения, то отнимали, то запрещали священикам богослужение, то разрешали и проч. Когда они шли к епископам со своими нуждами, их не принимали. Вообще они потеряли веру и в Собор и в благорасположение к ним епископов-великороссов, которые продолжают смотреть на украинцев как на сепаратистов, хотя после революции это понятие [сепаратизм] должно стать архаическим. Теперь они стоят на распутьи, не зная, у кого искать покровительства.

На все доводы их [отвечал] убеждением не нарушать церковного мира, не отторгаться от Церкви, оставаться в подчинении своим епископам. Видя безуспешность своих убеждений и желая удержать их от искания епископов вне Русской Церкви, что повело бы к расколу, я решил обещать им принять под свой «догляд» и только с благословения Вашего Святейшества, о чем тотчас и написал Вам, святый Владыко, но [это до Вас не] дошло.

«Мой догляд» до сих пор ни в чем не выразился. А Киевские украинцы, правда, увлеклись, как дети, разгласили мое имя с титулом «украинского» и поминают за богослужением. Правда, это неправильно, неканонично. Но здесь есть и добрая сторона: украинцы не ушли из лона Русской Церкви, потому что я не ушел.

Владыко Святый! Смею думать, что для мира Церкви и для блага многомиллионного украинского народа (а теперь так мало мира и блага) необходимо, чтобы Ваше Святейшество благословило мне ли или другому епископу, сочу[вст]вующему церковному украинскому движению, если не стать «на чолі», то [пр]инять под «догляд» Украинскую Церковь.

Еще и то нужно иметь в виду, что митрополит Андрей Шептицкий[6] зорко следит и агенты его работают, чтобы повернуть украинцев в унию.

Испрашиваю Ваших святых молитв и милости к родному мне украинскому народу, Вашего Святейшества покорный послушник архиепископ Парфений.

1920 г. Дек[абрь] 31-го.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 28-29. Копія, машинопис. [Арк. 29 – Це інший варіант, копії, в якому є декілька правок від руки чорнилом. Аркуш має механічне пошкодження].

КОМЕНТАРІ

[1] Документ не віднайдено.

[2] Мається на увазі київський осередок прихильників українізації та автокефалії Православної Церкви в Україні на чолі з ВПЦР.

[3] Архієпископ Парфеній (Левицький), перебуваючи на покої, здійснював тимчасове керівництво Полтавською єпархією. Загальною причиною такого стану була еміграція багатьох церковних ієрархів за кордон, через що багато єпископських кафедр в Україні залишилися вакантними.

[4] Йдеться про візит до Парфенія (Левицького) 15 серпня 1920 р. членів ВПЦР М. Мороза, протоієрея В. Липківського, священика Ю. Жевченка, мирянина Т. Чехівського.

[5] Йдеться про спробу ВПЦР дістатися до Грузинського католікоса Леоніда (Окропірідзе) з метою висвячення кандидатів на єпископів для УАПЦ. М. Мороз звернувся до Київського Губревкому за дозволом на від'їзд (лист № 564 від 22 липня 1920 р.) 5 осіб: заступника голови ВПЦР І.Приймака, парафіян А. Балики, В. Тацієвського, настоятеля Софійського собору протоієрея В. Липківського, священика Андріївської церкви Ю. Жевченка.

[6] *Шептицький Андрей* (1865-1944) – видатний церковний, культурний і громадський діяч, граф, митрополит Галицький, архієпископ Львівський і єпископ Кам'янець-Подільський, голова Української Греко-Католицької Церкви.

№ 4

Постанова Собору єпископів Православної Церкви України про засудження діяльності архієпископа Парфенія (Левицького)

18/3 березня 1921 р.

«Священного Собора Епископов [Синода]
Православной церкви всея Украины».

Его Высокопреосвященству,
Высокопреосвященнейшему архиепископу Парфению
временно управляющему Полтавскою епархиею

Священный Собор Епископов (Синод) Православной церкви всея Украины в заседании своем от 15 /28/ февраля сего 1921 г. «имели суждение о письме Вашего высокопреосвященства к Управляющему Киевскою Митрополиею Епископу Назарию Черкасскому, в коем [письме] Вы сообщаете о принятии Вами «под свой догляд (попечение, наблюдение, но не управление)» киевских украинцев, вышедших из повиновения местной епископской власти и прекративших с нею каноническое общение.

Справка. Из представленных преосвященными Епископами Пименом Подольским и Назарием Черкасским данных усматривается,что догляд Преосвященного Управляющего Полтавской Епархией над украинцами Киевской и Подольской Епархий понимается как принятие им всех украинцев под свое церковное управление, как возглавление им Украинской Церкви, самовластно объявленной украинцами автокефальной, вследствии чего за богослужением украинские священнослужители оставили упоминание святейшего Патриарха и местного епископа, а возносят имя Преосвящ[енного] Парфения «Архиепископа всея Украины». Именем преосвященного Парфения украинцы внушают и духовенству, и мирянам неповиновение местной церковной власти и полное отпадение от нее. Проти[в] тех священнослужителей, кои не разделяют их беспокойного образа мыслей, они всячески возстанавливают прихожан, обещая им лучших пастырей, которых поставит для них архиепископ Парфений. Отсюда происходят большие церковные нестроения.

Постановили: ввиду того, что принятие Управляющим Полтавской Епархией архиепископом Парфением украинцев чужих епархий под свой догляд нарушило мир церковный и вызвало большое расстройство церковных дел в этих епархиях, и что о сем догляде Его Высокопреосвященством дана пись-

менная резолюция, опубликованная украинцами во всеобщее сведение, – предложить преосвященному архиепископу Парфению ради мира и пользы Украинской Церкви прислать на имя Священного собора епископов /синода/ в письменной же форме заявление о том, что в церковные дела чужих епархий он – архиепископ Парфений – не вмешивается и под свое управление никого из не принадлежащих к его Полтавской области не принимает; канонического общения с запрещенными или низверженными от других епископов не имеет и нимало не поддерживает людей, сеющих в Украинской церкви смуту, ставленников для чужих епархий не рукополагает и без надлежащего обращения местных епископов в чужие епархии не переводит; своего согласия на то, чтобы возносить его Архиепископа Парфения имя за богослужением в тех местах, где правилами церковными требуется возносить имя Святейшего Патриарха и местного Епископа, никогда и никому не давал, самочинных учреждений как всеукраинская церковная рада, парафиальные рады, спилка украинских парафий, законными учреждениями не признает и [в] деловых сношениях с ними не состоит; по делам церковного управления впредь будет относиться только к священному собору епископов (синоду) Украинской церкви. Вместе с сим изъяснить преосвященному архиепископу Парфению, что неполучение Священным Собором сего письменного заявления будет сочтено за его нежелание содействовать восстановлению мира и единства в Украинской Церкви, и собор вынужден будет о сем иметь особое суждение на предмет представления Святейшему Патриарху Тихону. О чем Собор поставляет Ваше Высокопреосвященство в известность. – 1921 г. 18 / 3 марта [дня].

За председательствующего Собора: епископ Фаддей Владимиро-волынский[1], управляющий Волынскою епархиею

Делопроизводитель: протоиерей Н*

[*підпис*]

З оригіналом згідно:
Член братства Р*.

[*підпис*]

[Печатка]

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 26-27. Копія. (Арк. 26 – машинопис, копія, незначні правки чорнилом. Арк. 27 – це інший варіант машинописної копії, правки чорнилом).

КОМЕНТАРІ

[1] *Фаддей (Іван Успенський,* 1872-1942) – єпископ Володимир-Волинський, перший вікарій Волинської єпархії у 1908-1921 рр. Заарештований у 1937 р. Помер у в'язниці.

---

* Прізвище не вказано.

№ 5

Лист архієпископа Парфенія (Левицького) до Всеукраїнської Православної Церковної Ради

29 квітня 1921 р.

Листи Ц[ерковної] Ради, послані Всеукраїнській Православній Церковній Раді через всечесного п.-о. Ксенофонта Соколовського я одержав і висловлюю Раді мою щиру подяку за любов і пошану.

Відомо Богові, що я дуже бажав і тепер бажаю прибути до Києва, щоб допомогти, скільки од мене залежить, церковним українським справам і визволити з напасти братів моїх – українських пастирів.

П.-о. Ксенофонт посвідчить, що вже був призначений день виїзду з Полтави, обмірковано було й маршрут, тільки не прийшлось виїхать. Причин багато, а найважливіші такі: я хворий і слабий; переїхать 360 в[ерст] на конях та ще при таких смутках, що панують скрізь на Полтавщині, трудно, неможливо; се кажуть всі, хто бачив і знає мене, навіть лікарі. Я й на се не вважаю. Для святого діла поїх[ав] би, хотя би прийшлось і вмерти в дорозі. Боюсь, що, як виїду, загине церковне українське діло на Полтавщині. Зразу пришлють другого архиєрея, що поведе діло инакше, і загине все, що тут зроблено було до сієї пори.

Коли Бог поможе найти єпископа, що замінить мене в Полтаві, то, може, згодом, я і прибув би до Києва.

А поки що од усього серця бажаю членам Ради і всім православним киянам, українцям мира, спокою, і многих милостей од Бога.

Архиєпископ Парфеній, керуючий Полт[авською] єпархією.

Року Божого 1921, квітня 29-го.

м. Полтава

З оригіналом згідно:

Секретар ВПЦР:

[*Ів. Тарасенко*]*

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 31. – Арк. 9. Машинопис. Засвідчена копія, неправлений текст, багато друкарських помилок.

---

* Підпис червоним олівцем від руки.

№ 6

Доповідь члена ВПЦР священика Ксенофонта Соколовського Всеукраїнській Православній Церковній Раді про організацію поїздки до Києва архієпископа Парфенія

[4 травня 1921 р.]

До Всеукраїнської Православної Церковної Ради*
Члена Президії тої ж Ради священника Ксенофонта Соколовського.

Д О К Л А Д

Маю за обов'язок повідомити Всеукраїнську Православну Церковну Раду, що архієпископ Парфеній виїжджає до Києва приблизно 28 Квітня ст. ст. 2*

З формального боку перебування Владики в Києві буде вважатись тимчасовим, задля особистого обміркування церковних справ спільно з «Собором єпископів Всея України» і Київським єпископатом згідно з відомим наказом патріарха Тихона про те, що засвоєння Парфенію прав Всеукраїнського архієпископа залежить від того Собору і єпископату. Тому-то після в'їзду в Київ Преосвященний Парфеній перш над усе звернеться до управляючого Київською митрополією єпископа Назара, а через нього і до «Собору єпископів», про вчасне скликання якого Парфеній разом з цим прохає Назара. Це буде вже останній крок дипломатичної чемності з боку Парфенія, і є повна надія, що після цього він відверто і рішуче стане на наш грунт.

Але, щоб одержати від Преосвященного Парфенія згоду на те, я в урочистому зібранні Полтавського Церковного Братства архієпископської наради і «постоянного совещания»[1] (бувшої консисторії), під головуванням самого Парфенія, мусив дати від імени Всеукраїнської Церковної Ради обіцання, що, непохитно стоячи на зайнятих нами позиціях, ми, одначе, не будемо простягати засвоєнного нами церковного демократизму і свободолюбства до порушення канонічних прав і авторитету архієпископа, котрому ми і маємо віддавати належну пошану.

Крім того, відповідно високому представництву першого Всеукраїнського ієрарха, і персонально – з огляду на слабість здоров'я Преосвященного Пар-

* У лівому верхньому кутку аркуша штамп ВПЦР із зазначеним: "Одержав: 19/V 1921 р. № 455.

2* Так у тексті.

фенія, саме зовнішнє становище його вважається необхідним обставити якнайкраще. А саме: дати гарні покої, поки не менше 4-х кімнат з мебіллю, бо сам Владика казав про своє теперішнє помешкання з 2-х кімнат: «І ви дасте мені от такі апартаменти!», призначити добре харчування, опалення, освітлення, прислугу і задовольняюче грошове утримання, бо владика тут досить солідно забезпечений: отримує щомісяця з монастирської кружки приблизно 300 тисяч крб. , від єпархії – 200 тисяч крб., і крім того, випадкові прибутки грішми і натурою за архієрейські служби по церквах, приватні пожертви, приношення і т. и.

Вищезгадана спільна нарада ухвалила їхати Преосвященному підводою для огляду церков, бо залізницею з Полтави до Харкова нам можна було переїхати лише в вагоні-лавці, в брудній теплушці, і то 1-2 особам, а цілий гурт людей туди на приймають. Та і взагалі вся путь залізницею – небезпечна, всякий момент контроль може висадити із службового вагона приватних осіб та ще й притягти їх до відповідальності «за загромождение транспорта», як Чехівського. Правда, сухопутна подорож з фельдшером і ліками для слабого владики нам обійдеться дорого, по приблизному розрахунку коло 900 тисяч крб., які гроші, мабуть, будуть розкладені межи трьома інституціями: Всеукраїнською Церковною Радою, Полтавським Церковним Братством і «постоянным совещанием».

Архієпископа супроводжує в подорожі такий почет: келейник і фельдшер, котрий повернеться із Києва додому, одержавши прогони і платню за свій труд. Разом з Владикою їдуть на наш з'їзд три делегати від Полтавського братства, котрим треба заготувати в Києві притулок.

Маршрут подорожі остаточно ще не вироблений: може, прямо на Миргород, Лубни, а, може, і кругом – на Гадяч, щоб заїхати в с. Плішивець, рідне село Владики. В усякому разі пропонуємо в'їхати до Києва 8 травня ст. ст., щоб встигнути на з'їзд.

Позаяк Владика вступить в Київ поки як архієрей чужої єпархії і зразу формальних зносин з Українською Церквою зав'язувати не буде, то всенародньої урочистої зустрічі в Соборі просить йому не робити, а він лише під'їде в 12 годин по сонцю 8 мая до будинку Всеукраїнської Церковної Ради, де його може зустрінути президія Ради і провадити в призначені йому покої. Проте, я намагаюсь переконати Преосвященного, щоб після короткого – прямо з дороги – візиту єпископу Назару він – Парфеній – прийняв всенародну урочисту зустріч у Соборі, відправив молебен і т. инш. Як він на це згодиться, то з путі я вчасно повідомлю Раду.

В усякому разі добре було б попередити Радянську Владу, щоб вона не вважала цю зустріч за яку-небудь політичну або національну демонстрацію, а також не дражнити ворожу нам людність, щоб фанатики не зчинили якої неприємності Преосвященному. Про безпеку його з цього боку нехай уже подбає українське суспільство

Не виключається можливість, що Преосвящ[енний] Парфеній в неділю 9 травня ст. ст. буде правити в Соборі архієрейську службу; тільки для того треба добре вимуштрувати наших іподияконів, бо владика хотів брати свого іподиякона, та я розрадив.

Чутки про усунення з кафедри Преосвящ[енного] Парфенія не справджуються. Але слідом за мною до Полтави надіслано йому листа від «Собору єпископів всеї України», котрий вимагає від Парфенія офіційної заяви, що він розриває всякі зносини з київськими українцями: в противному разі Собор звернеться до патріарха з проханням вжити проти непокірного архієрея відповідних заходів. Цим скористувався Владика і написав патріархові і єпископу Назару, що, між іншим, з приводу цього він і їде до Києва, і як на цей останній раз домагання українців не будуть задоволені, він одверто і рішуче стане на їх бік.

P. S. Перед самим виїздом посланців ще раз був у Владики, котрий сказав, що зустрічі в Соборі не повинно бути, в'їдемо тихенько в Київ, вечерком, і прямо в покої на ночліг. Для цього посланець із Києва повинен бути у Борисполі 6-го травня ст. ст. у священика, щоб проводити нас далі до Києва і вказати покої Владики, посланець із Києва улаштує і переправу Владики через Дніпро і переїзд його від Дніпра до архиєрейських покоїв*.

Ще владика просить Всеукраїнську Раду негайно залучити до Києва хоча би одного прихильного до нас Архієрея, щоб спільно з ним висвятити на Україну інших архієреїв.

Велику підтримку нашій справі своїм впливом виказали: Полтавське церковне братство і архієпископська рада і особливо: Володимир Олександрович Щепотьєв[2], Іван Федотович Рибаков[3], Кость Максимович Кротевич[4], п. Товкач[5] та ін. Я мусив давати на всяких зібраннях інформації і відповіді на різні запитання, отпарирувати напади на методи діяльності Всеукр[аїнської] Церк[овної] Ради, правив в українських парафіях з Преосв[ященним] Парфенієм, казав там промови на зібраннях, виступав з вітаннями Владиці і всій Полтавській українській церкві з Київщини.

На єпископській нараді обмірковувалось все – навіть можливість позбавлення Священного сану Арх[иепископа] Парфенія, чим особливо лякали його ворожі нам люди.

Оселившись недалеко від Владики, я мусив спостерігати, аби ці люди на нього не впливали, спонукав його до більш рішучих заходів і т. ін. Взагалі ж виїхати раніш ніяк не можна було, і братчики радили мені не покидати Полтави, поки владика не виїде. Книги в Харкові передав Олександрові Петровичу Ночвину[6]. На Харківщині є ознаки українського церковного руху: тут збирається українізуватись у Харкові церква Рож[д]ества Христова, а також у Мерефі...[2*]

Свящ[еник] *К. Соколовський*

[1921 р. 21 квітня ст. ст., 4 травня нов. ст.].

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 123-124, 127-127 зв. Автограф. Рукопис блакитно-зеленим чорнилом.

---

* P. S. написано хімічним олівцем. – Арк. 124 зв.

[2*] Крапки в тексті.

КОМЕНТАРІ

[1] Йдеться про "Постійну нараду" при архієпископі Полтавському Парфенії (Левицькому), яка діяла у 1920-1921 роках і виконувала функцію духовної консисторії.

[2] *Щепотьєв Володимир Олександрович* (1880-1937) – професор, діяч науки і культури. Закінчив Санкт-Петербурзьку Духовну Академію. У 20-х роках працював у Полтавському інституті народної освіти. Автор двотомної "Розмови про українських письменників", яку використовували як шкільний підручник. Брав участь у діяльності Полтавського церковного братства. Заарештований і засуджений разом з іншими учасниками процесу СВУ (березень-квітень 1930 р.). Розстріляний в листопаді 1937 р.

[3] *Рибаков Іван Федорович* – член Полтавського церковного братства і Постійної наради при архієпископі Парфенії (Левицькому).

[4] *Кротевич Костянтин Максимович* (1872 - після 1930) – церковний діяч, архієпископ УАПЦ. Закінчив Харківську духовну семінарію й університет. До 1917 р. – прокурор Полтавського окружного суду, голова спілки адвокатів. У 1918 р. висвячений на священика, а в березні 1922 р. відбулася хіротонія на єпископа УАПЦ. Єпископ Полтавський (1922-1923), архієпископ Вінницький УАПЦ (1924-1930). Заарештовано у квітні 1930 р., висланий за межі України.

[5] *Товкач Кость Іванович* (1882 – після 1930) – український громадський і церковно-освітній діяч. Закінчив Роменське духовне училище і Полтавську духовну семінарію. З 1905 р. – священик. Пізніше відійшов від церковної діяльності. Після закінчення Харківського університету працював адвокатом у м. Полтава. З 1917 р. – член Спілки полтавських оборонців, товариш голови Полтавської міської думи. У 1918 р. – Генеральний суддя УНР. З 1920 р. – активний діяч відродження Української Церкви, голова Полтавської округової церковної ради. Заарештовано 1929 р. за звинуваченням у належності до СВУ. 20 квітня 1930 р. засуджено до 5 років ув'язнення. Загинув у Ярославському політізоляторі.

[6] *Ночвин Олександр Петрович* – громадський діяч, кооператор.

№ 7

Лист членів постійної наради при єпископі Полтавському до архієпископа Парфенія про несумісну з саном православного священика поведінку Костянтина Кротевича

25 серпня 1921 р.

[«Получил»: 13.8.1921 г.
1921 г. августа 12. «Исполнил»]*

Его Высокопреосвященству, Высокопреосвященнейшему
Архиепископу Парфению, временно управляющему Полтавской епархией
Постоянного Совещания при епископе на Полтавщине

ДОКЛАД

Постоянное Совещание, получив сведения, что священник Воскресенской церкви г. Полтавы Константин Кротевич объявил, что он состоит «головноуповноваженним Всеукраїнської Православної Церковної Ради», находит, что православный священник не может состоять уполномоченным Рады, которая не признает церковной иерархии и ведет борьбу с епархиальной властью, а потому считает необходимым потребовать от священника Кротевича письменное объяснение по этому вопросу.

О сем постоянное Совещание имеет долг почтительнейше доложить на Архипастырское благоусмотрение Вашего высокопреосвященства.

Августа 25-го дня 1921 г.

За председателя Совещания: протоиерей Ф. Булдовский[1]

Члены: *священник Н. Лукьянов,*
протоиерей М. Ф.
Священник Ол. Протопопов
Секретар Горностаев

Делопроизводитель Ш.[2*] [*підпис*]

[1921 г. 20.08. Постановление исполнить. Протоиерей Ф. Булдовский][3*]

[«31/13 VIII/IX 1921 р. Читав: священик К. Кротевич»][3*].

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 30. Копія, правлений чорнилом машинопис.

---

* Це резолюція на документі.

[2*] Прізвище не вказано.

[3*] Допис чорнилом.

КОМЕНТАРІ

[1] *Феофіл (Булдовський,* 1865–1943) – митрополит, церковний діяч, виступав за автокефалію Православної Церкви в Україні. У 1922-1923 рр. – вікарій Лубенський Полтавської та Переяславської єпархій Російської Православної Церкви. У 1925 р. у Лубенському Мгарському монастирі очолив з'їзд єпископів, на якому утворено нову церкву на засадах автокефалії під назвою "Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви" (БОПУПАЦ), або Соборно-єпископська, що діяла в Україні у 1925–1937 роках з митрополитом Феофілом на чолі. З відновленням діяльності УАПЦ у 1941 р. – митрополит Харківський. Помер у в'язниці НКВС після звільнення Харкова від німецько-фашистських військ у 1943 р.

№ 8

Спогади архієпископа Костянтина Кротевича про роль архієпископа Парфенія (Левицького) у створенні Української Церкви

*24 квітня 1928 р.**

Мої спогади про Парфенія Левицького

Я не знаю за останній час людини з діячів старої Церкви, до якої треба було б ставитися нам з такою пошаною, як до покійного архієпископа Парфенія. Правда, можна [не погоджуватися] з ним в [деяких] поглядах на те чи інше питання, але це не [повинно зменшити почуття] глибокої пошани до його благородн[ьо]ї постати. З такою думкою робити всебічного освітлення доби церковного життя, з якою зв'язано ім'я архієп[ископа] Парфенія. Попереджаю, що з різних мотивів [я] не думаю робити всебічного освітлення доби церковного життя, з якою зв'язано ім'я архієпископа Парфенія, [а] подаю лише, свідомий своєї відповідальности, [відомості] про те, що я знаю [і] чому свідком безпосередньо був.

Відомо, як наша Українська Церква здобула собі право на вільне [існування][2]*. Це був [наслідок] величезн[ого] церковно-визволь[ного] руху [серед] української [людности]. Неймовірно тяжка боротьба втягнула в себе всі активні сили церковного життя. 1917, 1918 і 1919 рр. дали ту підготовчу працю, в якій остаточно викристалізувалась думка про відродження на Україні своєї Автокефальної Соборноправної Церкви. Між старим духовенством, на чолі з митрополітом Антонієм Храповицьким, архієпископом Євлогієм, Єпископом Назарієм, з одного боку, і нашим українським демократичним духів[ни]цтвом і представниками суспільства на чолі з бувшим тоді ще прот. о. Василем Липківським і М. Н. Морозом та іншими особами з другого боку, йшла [величезна] боротьба[3]*. Квітень 1919 р. дав нам новий склад В.П.Ц.Р. Праці було [надзвичайно багато]. Все свідоме на Україні, бачучи запеклу боротьбу старого духівництва з новим напрямком церковного життя, стало на бік нашої справи. Маючи в руках апарат правління, старий Єпископат намагався все ж різними утисками і заборонами припинити на Україні церковно-визвольний рух, але

* Датується за часом написання.
[2]* Закреслено: "життя".
[3]* Закреслено: "не на життя, а на смерть".

[цей рух] вже глибоко пустив свої коріння і скрізь по всій Україні [почали стихійно відроджуватися гасла нашої старої Української] Церкви.

Рівнобіжно з Києвом піднялася [й] Полтава, давши в кінці 1919 р. своє окреме Церковне Братство. В цьому Братстві [і] я [брав] активну участь. [Поклавши] собі [за] мету відродження Української Православної Церкви, Полтавське Церковне Братство дбало про [утворення] свого власного Єпископату. В цей час архієпископ Парфеній перебував на покої в своїм ріднім селі Плішивці Гадяцького повіту. [Думка] наша спини[лась] на ньому. Треба було його [запросити]. Сил відповідних, головним [чином], матеріальних, у нас не було. В цьому відношенні [сприяло нам] загальне становище всієї Полтавської Єпархії, яка теж перебувала без єпископа через раптовий від'їзд за кордон архієпископа Феофана[1]. Замість нього було [запрошено] з Плішивця архієпископа Парфенія. [Прибув] архієп[ископ] Парфеній [до Полтави в березні] 1920 [р.]. З цього [часу] наше Полтавське Церковне Братство вступає в безпосередні стосунки з архієпископом Парфенієм, знайомить його з своєю працею, своїми прагненнями, й архієп[ископ] Парфеній бере нашу справу під своє керівництво. Тоді в нашому [роз]порядженню була лише одна парафія Воскресенська в Полтаві. Біля Воскресенської парафії гуртовались в той час кращі наші сили, дякуючи чому наша справа зразу досягла значного розквіту, звернувши на себе увагу всього Полтавського суспільства. Не міг не переконатися в цьому й архієп[ископ] Парфеній. В такому оточенні Полтавського Церковного Братства і представників Воскресенської парафії архієп[ископ] Парфеній працював тоді в нашій Українській Церкві. Скоро почали українізуватися й інші парафії: одна на предмісті Полтави – Павленківська, дві – в Полтавському повіті.

Приєднались до нас відомі протоієреї Микола Корсунський і Микола Нестеровський[2] зі своїми парафіями. Рух послідовно став охоплювати всю Полтав[щину] й у архієп[ископа] Парфенія [почала] виникати думка про унормування справи українізації [Церкви].

1919 [р.] і першої половини 1920 р. Полтава була майже одірвана від Києва. Вісті про все, що творилось у нас, одначе, доходили до ВПЦР, й вона вирядила до нас в [серпні] 1920 р. окрему делегацію в складі: голови Ради М.Н.Мороза, протоієрея о. Василя Липківського і священика о. Юрія Жевченка. Спільними силами Полтавського Братства і делегації [ми] досяг[ли] того, що архієпископ Парфеній прийняв нашу Українську Церкву під свій догляд, видавши 8 серпня 1920 р. делегації таку резолюцію: "Співчуваючи бажанню української православної людности, благословляю Православну Церковну Всеукраїнську Раду Спілки Українських парафій проводити з вірою в Бога і Його святу допомогу працю для утворення рідної українському народові мовою, звичая[ми] і обряда[ми] Соборноправної вільної української православної Христової Церкви. Задля миру церковного і збереження вповні церковного стада згоджуюсь взяти під свій догляд українські православні парафії, які належать і належатимуть до складу Всеукраїнської Спілки Православних Парафій, що заснована в м. Києві. Архієпископ Парфеній".

Ніколи не забуду цього дня. Мені пам'ятна та кімната, в якій ми всі на чолі з архієпископом Парфенієм на протязі кількох день обмірковували нашу справу; пам'ятне хвилювання всіх і напружений душевний стан, пам'ятна і та радість, з якою ми всі зустріли слово архієпископа Парфенія про згоду прийняти нашу Церкву під свій дігляд. Це був один із кращих і, безумовно переломних днів в житті нашої Церкви.

[*Хтось із наших ворогів підглядів сльози нашої радості, та ми й не крились з ними, і наслідком цього був трус в тому помешканні де знайшла тимчасовий притулок частина нашої делегації. Здається, був заарештований хозяїн цього помешкання, але чаша сія минувала якось членів делегації: відчувши небезпеку, вони поспішили до Київа [одержавши резолюцію Парфенія, делегація зараз від'їхала до Києва]* з резолюцією архієпископа Парфенія на руках. Неприємний це [мо]мент був, що віщував нам можливість тяжких подій в нашому церковному життю, одначе він не спинив нашої справи*][2*].

Одержавши резолюцію архієпископа Парфенія, делегація зараз від'їхала до Києва. ВПЦР використ[ов]увала цю резолюцію, розповсюдивши її по всій Україні, та й ми, полтавці, не меньш інтенсивно продовжували свою справу українізації церков під проводом архієп[ископа] Парфенія. Треба сказати, що приїзд делегації до Полтави дав мені нові обов'язки секретаря при архієп[ископі] Парфенії по зносинах його з ВПЦР. Трудно [навіть неможливо] розповісти [про] всі митарства, які нам з архієп[ископом] Парфенієм [дов]елось тоді пережити. Архієп[ископ] Парфеній був в оточенні старого духівництва [й] монахів Кресто-Воздвиженського монастиря. Прибували висвяченці з Києва, иноді в значній кількості: хто заможніший був, той приї[жджав] по залізн[иці], а були й такі, що робили пішки сотні верст. Треба було їх приймати, годувати, клопотати[сь] за них. *[Одначе турбувала нас найбільше та ж небезпека, від якої мусіла тікати з Полтави в серпні Київська делегація. Почались несподівані для нас арешти де-яких висвяченців. Це деморалізуюче впливало на них, тяжко відбивалось і на психіці хворого архієп. Парфенія*].

Треба знати, що у архієп[ископа] Парфенія декілька років вже була сердечна [хворість], тяжкою ознакою якої був опух ніг (водянка). Ми [запрошув]али до нього найкращого полтавського лікаря І. Гр. Харечка, але врятувати хворого архієпископа [було] вже не[можливо]. Не[зважаючи] на [хворість], архієпископ Парфеній не припиняв висвяти, навіть спеціяльно служив в [буденні дні] для висвяти наших кандидатів. При таких неспри[ятливих] обставинах проходив 1920 р. і початок 1921 р. За цей період висвя[тив] бу[в] архієпископ Парфеній не мен[ш] [як] 30 кандидатів, дякуючи чому справа [Української Церкви] в загальному масштабі значно поширилася. Архієпископ Парфеній користувався великим авторитетом в церковних колах, і ніхто тоді ще не наважувався вживати якихось заходів до припинення висвят. Так справа дійшла до травневого Київського Собору 1921 р., після якого [загальне] становище архієпископа Парфенія значно погіршало.

---

* Допис зверху від руки.
[2*] Весь абзац викреслено редактором.

Щоби всебічно освітити питання, я повинен зробити ще деякі пояснення. Коли була в серпні місяці 1920 р. делегація ВПЦР у архієп[ископа] Парфенія, вона [порушила] питання про висвяту в сан єпископа жонатих протоієреїв нашої Церкви. Архієпископ Парфеній, пам'ятаю дав негативну відповідь. Це, очевидно тяжко вплинуло на Київську делегацію. Така подія в наших очах не мала б особливого значіння, коли б даль[ше] поводження ВПЦР не свідчило про нехтування особою архієпископа Парфенія як духовного керівника і доглядача нашої церкви. Можна ствер[д]жувати категорично, що ні архієп[ископ] Парфеній, ніхто з нас, полтавців, членів Братства, не знав, що робиться в ВПЦР. Архієп[ископ] Парфеній був занадто спостережливою і розумною людиною, щоб не [з'ясовувати]* собі лінії поведінки В.П.Ц.Р. й окремих її діячів. Тут-то і [полягала] причина всіх причин, а не в тому, що «архієп[ископ] Парфеній не витримав характеру», як [про це дехто так думає]. [*Пише про це Митрополит о. Василь Ліпківський в журналі «Церква і Життя» в своїй статті «Православна Христова Церква Українського Народу» 91 ч. 26 стор.*][3].

Всім нам треба зо всією душевною щирістю говорити не про те, що архієпископ Парфеній «не витримав характеру», а про те, що становище його наприкінці життя зробилось таким тяжким і трагічним, що передчасно звело його в могилу. В цьому легко переконатися, коли прийняти до уваги: 1) ті труднощі і неприємності, які взагалі зв'язані були з цією працею його в той час в нашій Церкві; 2) чуже йому оточення церковного суспільства, яке в значній своїй більшості [дотримувалось] своєї старої лінії поведінки, не розуміло, а іноді й перешкоджало йому; 3) неприпустиме, на наш погляд, нехтування, з яким ставилась ВПЦР до особи [архієпископа]; 4) наші злидні й необачність, що теж спричинилося немало [до] його горя й страждань. Ми бідні, то правда, але все ж ми повинні були щось більше зробити для хворого свого архипастиря. [*Брать від нього все брали, що тільки нам було потрібно, а давать нічого не давали, окрім різних вимог, докорі і нехтування*].

Для ілюстрації можна підрахувати, яку сумму коштів відпущено було нами на утримання, або хоч на лікування архієпископа?! Всі здивуються, коли почують, що ніякої! На докір ставиться архієп[ископу] Парфенію, що він не прибув на травневий Київський Собор 1921 р. Я знаю, що полтавці мріяли деякий час про те, щоб доставити його до Києва кіньми через Лубни. До цього щиро, на мій погляд, ставився й протоієр[ей] Феофил Булдовський (тоді він був головою Церковної Ради при Полтавському єпископові), але для здійсненя цього плану треба було мати окремого келейника, окремий екіпаж, відповідні кошти. Я, наприклад, глибоко переконаний, що коли б навіть ми вжили рішуче всіх заходів й архієпископ Парфеній погодився пуститись в таку подорож, то напевне ми привезли б до Києва старого архієпископа прямо в лікарню, з остаточно підірваним здоровлям, а не в св. Софію. – Остільки тоді вже він почував себе зле! Та ВПЦР не дала, на мій погляд, і даних серйозно думати, що вона одностайне готується приймати свого вищого духовного керівника...[2*]

---

* Закреслено: "уяснити".
[2*] Крапки в тексті.

Тут я мушу визначити в [де]кількох словах і своє становище, яке мимо моеї волі, спричинилося до зайвих турбот й неприємних хвилин для нашого хворого архипастиря. Справа в тім, що я повинен був нести ряд всяких церковних обов'язків, що втягувало мене все більш і більш в церковне життя. В той же час після революції я мусив [був] взяти на себе виконання обов'язків завідув[ача] бібліотеками м. Полтави. В останній свій час це служіння стало вимагати виконання таких [доручень], які йшли всупереч моїм релігі[йним] переконанням. Поділившись з цього приводу своїми переживаннями з Полтавським Церковним Братством, я, за згодою Братства, відправився до архієпископа Парфенія і висловив своє бажання зовсім залишити [цивільну]* [службу]. Архієп[ископ] Парфеній прийняв в мені участь і дав свою ласкаву згоду висвятити мене в сан священика. Це було в квітні 1921 року. В зв'язку з залишенням своєї посади по наробразу, мені[довелось] пережити неприємні хвилини.

Висвята моя [справила] [велике] враження у всіх [громадських] колах Полтави. Не без неприємних хвилин обійшлась вона для старого нашого Архипастиря. [На]певно, це не дало б себе так [взнаки], коли б не [мій від'їзд][2]* до Києва на травневий Собор і [мій на ньому виступ]. Архієпископ Парфеній не в силах був виїхати на Собор і [довелося] їхати мені як [представникові [*як на представника архієп. Парфенія і Полтавського Суспільства*] Полтавської Церкви]. Перед самим від'їздом з Полтави я попрощався з архієп[ископом] Парфенієм, в присутності проф. Р[удинського?] і попросив у архієпископа благословенства на привітання від його імені всього Собору. Архієпископ Парфеній дав [на це повну згоду].

Прибувши на Київський Собор на [другий] день засідань, з де-яким запізнення[м], я [опинився] був перед надзвичайно відповідальним питанням. На Соборі вже були [зі] своїми вимогами і пропозиціями представники старого Епископату і старого духівництва – протоієреї – о.о. Браїловський і Богдан. Архієпископ Парфеній не [зміг] прибути [і крім мене] ніхто з Полтави теж не з'явився на Собор. Настрій Собору в перші дні був пригнічений. Я це зразу відчув, як відчув, що на мені лежить обов'язок дати соборові задовольняюче [спростовання на пекуче питання]. Нехай Господь простить мене, коли [я] зробив тут помилку, але я й досі не відчуваю її. Навпаки, спомин про цей момент в моїй діяльности викликає [у] мене одну радість, хоч за [нього] мусів зазнати багато неприємних хвилин.

На Соборі тоді головував М. Н. Мороз. Він [од]разу збагнув, що перш, ніж давати слово представникам старого єпископату, треба дати слово представникові архієп[ископа] Парфенія, і [вніс] на розрішення Собору відповідну пропозицію. Собор погодився з ним, і я, прибувши тільки що з вокзалу, повинен був першим виступати від імени архієпископа Парфенія. Хвилина була надзвичайна. Я не пам'ятаю, як я опинився на кафедрі св. Софії, як почав

---

* Закреслено: "світську".
[2]* Закреслено: "вибила мене із звичайної колії подорож".

[промову]*, що саме говорив. Тоді тільки [прийшов в себе], коли схвильовано викликнув, що «[Ми] звідусіль оточені ворогами, єдина наша надія на архієп[ископа] Парфенія, від якого я привіз привітання Соборові». В цей [мо]мент хтось перебив мене криком – «Слава архиєпископові Парфенію», тут же президія Собору проголосила йому «[Многія] літа» і залунало на весь Софієвський Собор троєкратне Стеценківське «[мно]голіття»[4]. Незабутній [мо]мент в нашому життю! Під знаком піднесення пройшов потім Київський Собор і з бадьорим настроєм делегати роз'їхались по місцях. Але холодно зустріла мене потім офіційна Полтава і на Всеукраїнський Собор в жовтні місяці того ж року вже мене не пустила.

Через місяць чи два після Київського Собору прибули до Полтави конотопський єпископ Микола (фамілії не пам'ятаю) в супроводі двох київських протоієреїв для [розслідування праці в нашій] Церкві архієп[ископа] Парфенія. Це остаточно підірвало слабе здоровля архієпископа. Правда, архієпископ Парфеній з надзвичайною достойністю тримав себе перед цією делегацією, але [хворість] і взагалі тяжке становище дало себе знати і він мусив здати свою позицію. Протоієрей Дмитревський, що був в цій делегації, запитав, між иншим, мене, на якій підставі я привітав Київський Собор від імені архієп[ископа] Парфенія в той час, як виясненюється, що архієп[ископ] Парфеній не дав мені такої згоди. Добродушно усміхнувшись, я відповів йому: [«Значить, mea culpa (лат. «моя провина»)]. Він зрозумів мене і більше запитань мені не робив. Взагалі, делегація на чолі з єпископом Миколаєм тримала себе коректно, не порушуючи правил етики і пошани до особи архієпископа Парфенія. Для нас всіх ясно було, що хоч архієп[ископ] Парфеній і був з нами своєю душею, але офіційно не міг працювати в нашій Церкві.

Так зрозуміла становище архієпископа Парфенія і вся Полтава, і без докору прийняла офіційне відмовлення керувати нашою справою. Але не так, очевидно, зрозумів це офіційний Київ. [(ЦіЖ, 1 ч., 26 стор.)]. [*Митрополит Василь Липківський в тій же своїй статті висловлював ряд своїх думок по адресі архієп. Парфенія, з якими ніяк не може погодитися. Напр. найпочесніший о. Василь говорить, що архієп. Парфеній мав якісь свої особисті міркування, цілком противні нашій Церкві, таємно від ВПЦР, листувався з патріархом Тихоном...*[2*] *Між тим нічого подібного не було. Хіба найпочеснішому о. Василю не відомо, що архієп. Парфеній передав листа до Московського патріарха Тихона через руки призидії ВПЦР і що цього листа призидія запримала і не послала по призначенню?! Хіба не відомо було й те, що довідавшись про таку річ, не скоро вже, архієп. Парфеній був надзвичайно схвильований і обурений. Такий факт свідчить про те, що архієп. Парфеній таємно від ВПЦР не листувався*].

У мене є зараз копія другого листа архієп[ископа] Парфенія до Московського патріарха Тихона, якого я й подаю до реджурналу. Зміст його теж стверджує думку, що «Ніяких своїх особистих міркувань, та ще й противних

* Закреслено: "річ".
[2*] Крапки в тексті.

нашій Церкві», архієп[ископ] Парфеній не мав. Оскільки пам'ять мені не зраджує Московський патріарх Тихон повернув цього листа архієп[ископу] Парфенію назад з резолюцією, що треба з таким проханням вдатися до Собору Єпископів на чолі з екзархом Михаїлом. Одержавши таку відповідь, архієпископ Парфеній сказав нам, полтавцям: «Тепер ясно, що від патріарха Тихона нічого чекати; українці після цієї резолюції можуть [вважати] себе вільними», і листа до екзарха Михайла не відсилав.

[*Митрополит Василь Липківський там же: (1 ч. ЦіЖ; 26 стор.) пише, що до Києва архієп. Парфеній ніби то збирався їхати, але буцім захворів. Оскільки це не вірно, наочним доказом може бути сумний для нас факт смерті архієп. Парфенія від затяжної хвороби (водянки) через де-кілька місяців після Всеукраїнського Собору 28 січня 1922 р. Ще мушу сказати з приводу слів Митрополита о. Василя Ліпківського в тій же його статті по адресі архієп. Парфенія: «подій Всеукраїнського Собору він безумовно не визнав, і помер в січні 1922 р., перед смертю випустивши цілком ворожу відозву проти нашої Церкви». Не забув найпоч[еснійший] о. Василь помянути й про цю злочасну відозву, про апокрифічність якої скрізь так багато говорилося*][5].

[*Дехто й досі згадує про останню відозву архієпископа Парфенія, в якій він мусив, з умов зовнішнього характеру, формально відокремитись від нашої Церкви*]. Припустимо, що архієпископ Парфеній написав і підписав під примусом тяжких обставин життя, цю відозву, то питання ще великої ваги, як треба її розцінювати. Я, наприклад думаю, що архієп[ископ] Парфеній не є автор зазначеної відозви, хоч сам її підписав, і більше схиляюсь до думки, що упорядчиком відозви була друга особа. Цим я не хочу зменшити відповідальности архієпископа Парфенія, [але ж] не треба забувати, що її підписував архієпископ Парфеній в мент тяжкоїсвоєї [хворости], коли перед смертю своєю не міг вже мати не тільки душевної рівноваги, а й здорової психіки і волі, коли ми українці, відійшли від нього і залишили його в оточенню чужих людей, в залежності від яких він перебував в останні дні свого [життя]. Правда, перед самою смертю вже ви[кликали] до нього із Плішивця сестер його, в присутності яких він і помер.

De mortuis aut nihil, aut bene ([лат.] – «про мертвих або нічого, або добре»), але ми не будемо мовчати, а будемо говорити і говорити тільке добре про нашого архипастиря-архієпископа Парфенія Левицького. Будемо говорити, що коли б не було його любови до нашої Церкви й активної його участи, то вряд чи бачили б ми вчасно до революції синодальний переклад св. Евангелії. Будемо свідчити, що в 1907 р. він постраждав в Кам'янці-Подільськім через свої явні сімпатії до української справи. Будемо з вдячністю [з]гадувати його і за все те добре, що він зробив для нас в останні роки свого перебування в Полтаві. Пом'янемо його не злим тихим словом, як одного із кращих наших духовних проводарів, що мав право більш, ніж ми сказати: (qoud potui feci, meliora patentes faciant) ([лат.]все що міг, я зробив, нехай зараз роблять ті, що можуть краще робити).

Підводячи підсумки його діяльности, ми можемо просто сказати, що ніхто не може відкидати корисної праці архієп[ископа] Парфенія для нашої Церкви,

те ж, що він під впливом зовнішних обставин мусив відступити від нашої справи, [нам] не могло пошкодити, бо наша справа тоді остільки вже зміцніла, що ми в силах були продовжувати далі працю і без його участи. Архієпископ Парфеній це чудово розумів. Доказом тому можуть почасти [бути] й його предсмертні слова, перейняті незмінною любов'ю до нашої Української Церкви. [*Про це засвідчила старша сестра покійного архієпископа Парфенія перед одним із наших головних полтавських діячів Т.*][6]

Кінчаючи ці свої спогади про дорогого для нас всіх церковного діяча архієпископа Парфенія, я [вважаю за свій обов'язок] сказати, що не з легким почуттям спогадую [про те], що наприкінці його життя був не з ним. Церковновизвольний рух на Полтавщині тоді вимагав від мене сумісної з ВПЦР праці з визнанням нової ієрархії. [Довелось] перевести Полтавську Воскресенську церкву загальними зборами до складу парафій УАПЦ. [*Перед самою смертю архієп. Парфенія Постійна нарада при єпископі на Полтавщині, на чолі з прот. Феофілом Булдовським заборонила мені за це Священослужіння 14 січня 1922 року (ст. ст.), 9 січня 1922 року (ст. ст.)*]. Скоро після цього архієпископ Парфеній вмер (28 січня 1922 року, ст. ст.), і в дні похорон я не міг прилюдно навіть попрощатися з помершим. Така звичайна [доля] наших громадсько-церковних діячів.

Нехай же ці рядки і ті молитви, які я кожної служби возношу у престола Господнього за його душу, служать доказом незмінно синовнього мого [ставлення] до архієпископа Парфенія й щирої вдячної моєї до нього любови.

Архієпископ Костянтин Кротевич,
м.Вінниця
24 квітня 1928 р.

Додаю до цих спогадів ряд цікавих документів для всебічного освітлення умов і обставин, в яких [довелось] архієпископу Парфенію працювати в Полтаві, а саме: 1) Доклад архієпископа Парфенія Московському патріарху Тихону від 31 грудня 1920 р.; 2) Наказ священого Собору єпископів (Синод) Православної Церкви на Україні від 18 лютого 1921 р., ч. 21; 3) відношення до мене ВПЦР від 1червня 1921 р. чч. 1282 і 1293, в яких ВПЦР називає архієпископа Парфенія «архієпископом Всеукраїнським і митрополитом Київщини; 4) доклад «постоянного совещания при епископе на Полтавщине» від 25 серпня 1921 р., ч. 66 [*5) протокол № 35 совместного заседания постоянного совещания при епископе и пастырей г. Полтавы від 14/27 січня 1922 року про заборону мені священослужіння; 6) розпорядження після смерті архієпископа Парфенія, заміщення його єпископа Григорія*[7] *про позбавлення мене сану й відлучення мене від єднання з ним і його Церквою від 22 лютого 1922 р. (ст. ст.) ч.124.*]. Хоч деякі документи торкаються тільки мене але й вони, з різних причин досить характерні для освітлення часу, в який доводилось нам працювати, й досить важливі для з'ясування моїх з архієпископом Парфенієм взаємовідношень, тому я й подаю їх до друку.

· *Архієпископ Костянтин*

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 10-18. Машинопис, копія , правлена чорнилом.

КОМЕНТАРІ

[1] *Феофан (Василь Бистров*, 1872-1940) – архієпископ Полтавський у 1917-1920 рр. Закінчив Санкт-Петербурзьку Духовну Академію, кандидат богослов'я. У 1919-1920 рр. був членом Тимчасового Вищого Церковного Управління на Півдні Росії, яке підтримувало Добровольчу армію А. Денікіна. З 1920 р. – в еміграції.

[2] *Нестеровський Микола* (1880 – після 1930) – церковно-громадський діяч, протоієрей УАПЦ. Закінчив Полтавську духовну семінарію. Настоятель Воскресенського собору в м. Полтава, секретар Полтавської округової церковної ради, благовісник церковної округи УАПЦ. Заарештовано 1929 р., засуджений до 8 років ув'язнення.

[3] "Церква і Життя" – друкований орган Всеукраїнської Православної Церковної Ради (двотижневик). Вийшло друком 7 чисел у 1927–1928 рр.

[4] Тут: "Многія літа" на музику Кирила Стеценка.

[5] Тексту відозви не віднайдено.

[6] Ймовірно, йдеться про Костя Товкача.

[7] *Григорій (Лісовський)* – єпископ Лубенський, вікарій Полтавської єпархії у 1921-1923 рр.

№ 9

Лист членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради до єпископа Антоніна (Грановського) про українізацію церковно-релігійної справи в Україні

[14 квітня] 1921 р.

Всеукраїнська Православна Церквна Рада Всеукраїнської Спілки Православних Парафій
№ 9, 2 січня 1921 р.
м. Київ*

До Преосвященного єпископа Антонина

Ваше Преосвяценство, Вельмишановний Архіпастирю.

З великою увагою і радістю Всеукраїнська Православна Церковна Рада заслухала Вашого листа до Ради і листа до п.-о. Шараївського. В обох цих листах почулася нам щира, рідна нам українська душа, і це дає нам надію, що з нами прийдете Ви до згоди, бо рідне до рідного горнеться.

Через це, з приводу тих зауваг, які викликали з Вашого боку наші документи, нам легко буде порозумітися, аби межи нами була згода в головних питаннях.

Перш за все, в долі Архієпископа Олексія[1] і Агапіта[2] Всеукраїнська Православна Церковна Рада не повинна, бо ні той, ні другий на чолі її не стояли і навіть до складу її не належали. Вся їхня діяльність провадилась в порозумінні з тодішньою українською цивільною владою і самі вони потерпіли, коли та влада зникла. Але нам добре відомо, що ні Архієпископ Олексій, ні, тим більше, Агапіт і не думали про автокефалію української церкви, а тільки про автономію[3]. І отже, покарав їх, і досі не здіймає з них кари той самий Патріарх, що розводить балачки про «саму широку автономію».

Всеукраїнська Православна Церковна Рада сучасного складу заснувалась в 1919 р. і не є спадкоємницею попередньої Церковної Ради, стоїть вона на грунті відокремлення церкви від держави і спирається не на ту чи иншу владу, а лише на віруючий нарід. Вона не зв'язує своєї церковної справи зі справами державними і базується на тій думці, що в державі, в якій від держави Церкву відокремлено, може бути церква автокефальною, як це було на початку

* Це відбиток штампу канцелярії ВПЦР. Номер та число вписано чорнилом.

християнства, незалежно від того чи іншого політичного стану людності. Все залежить від того, чи доріс вже віруючий нарід до автокефального церковного існування. Український нарід до цього вже доріс, – в цьому Ви вповні переконаєтесь, коли завітаєте на Вкраїну. А коли політиканам-старорежимцям це недовподоби, – це їхнє діло. Людність знайде засоби до задоволення своїх церковно-релігійних потреб так, як вона того бажає.

Архієпископ Парфеній перший єпископ, який згодився з Всеукраїнською Православною Церковною Радою. Ми повинні запевнити Вас, що Архиєпископ Парфеній своєчасно надсилав листа до Патріарха Тихона з повідомленням, що він бере під свій догляд належні до Всеукраїнської Спілки українські парафії. Цей лист Архієпископа Парфенія було перевезено до Москви, але, як повідомив нам посланець, він не мав змоги особисто подати його патріархові (це було в кінці серпня і на початку вересня), оддати ж листа через чужі руки посланець не визнав можливим і тому через Церковну Раду повернув його Архієпис[копу] Парфенієві, який був дуже незадоволений тим, що його лист до Патріарха не дійшов. Нині ми маємо певні відомості, що Архієпископ Парфеній знову зробив рішучі заходи перед Патріархом Тихоном по справах української церкви.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада провадить свою церковно-релігійну працю шляхом задоволення вимог релігійної української людності. Чи це шлях революційний, чи це шлях еволюційний – залежить не від ради, а від того відношення, яке виявляють до її діяльності представники сучасної ворожої до української церковної справи, духовної влади і її установи. Отже, не наша вина, що сучасний київський єпископат повернув нашу працю на шлях революційний. Тому і єпископи, які підуть з нами, повинні бути готовими стати на революційний шлях для задоволення життьових народних вимог, коли всі инші шляхи для цього закриті.

Що ж торкається питання про підлеглість нашу московському Патріархові, доводимо до Вашого відому, що ми твердо й неухильно стоїмо на грунті дійсної автокефальности й не розуміємо, задля якої власне потреби Російська церковна влада повинна на наші суто українські церковні справи накладати свою печатку. Справа тут не в Патріархові, який може бути дуже доброю й лагідною людиною, а в усій тій організації церковної справи, яка утворилась у Москві (Патріарх, Свят[ійший]* Синод і т. ин.), яка зовсім протилежна демократичному з самого початку устрою нашої української церкви, і яка може припечатати нас так, що не можна буде й пікнути, як і досі це було. За прикладами бігати недалеко: Ви пишете, що сам патріарх не вбачає нічого антиканонічного в українському церковно-визвольному рухові і навіть заборони, які поклав Київський Єпископат на українських священиків[4], визнає безглуздими, – то чому й він тоді не зробить наказу Київському Єпископатові, щоб той не перешкоджав, а йшов назустріч українській людності в бажанні її відновити свою церкву, і зняв з українського духівництва свої безглузді заборони. Цього не зроблено. Навпаки, Патріарх свариться на Архієп[ископа] Парфенія за те, що

той хоче заспокоїти розбурхане море церковного життя і зберегти вповні Христове стадо.

І далі. Коли Патріархові стало відомо, що на Київщині виникли і ростуть великі церковні заколоти, то чому він не доручив Архієп[ископові] Парфенієві, або якому другому Єпископові, не чужому нашому народові, перевірити цю справу, щоб внести замирення й спокій. Патріарх цього теж не зробив, а балакав про якусь автономію. Вимоги дійсного життя потребують дій, а не балачок. Питання про автокефалію – цього гострого шила ми довго не бажали висувати з мішка, і тому не наша вина, коли врешті-решт під напором ворожости до нас Київського Єпископату і чорносотенного духівництва це шило з мішка висунулось. Через це вам було б дуже приємно, коли б патріарх Московський побратерськи благословив нашу працю, бо від братерського єднання з російською церквою ми зовсім не ухиляємось, але ми ні на один момент не спинимось і не ухилимось з нашого шляху, коли патріарх нас не благословить, або навіть і анафему проголосить. Отже, чи нам працювати з благословенням патріаршим, чи з його прокльоном – це залежить не від нас, а від самого Патріарха. Через це, коли б і Ви випросили собі від Патріарха благословення на від'їзд до Києва і на працю з нами по відродженню Української Церкви (це була б Ваша особиста, приватна справа), це б нам нічого не пошкодило, а, може б, ще мало й гарний вплив на тих, що іменем патріарха виголошують нам анафему й заборони, а крім того, може б, довело нас і до тієї чи іншої згоди з Патріархом.

Вас цікавить питання, скільки українських парафій належить до спілки. Зараз спілка об'єднує 42 окремі парафії Київщини, Поділля, Полтавщини, Чернігівщини і інших губерній України, які перетворені з «приходів» на підставі спеціального зразкового статуту. Крім того, прилучилось 4 благочинства в повному складі. Мова йде про парафії, в яких цілком переведено українізування – обрано парафіяльні ради, причети і провадиться відправа божих служб на живій українській мові – і які вже виконали всі формальности щодо приєднання до спілки. Але крім цього, по відомостях Всеукраїнської Православної Церковної Ради дуже багацько парафій цілком зукраїнізованих ще не виконали формального приєднання через тяжкі умови зносин. Ще ж більше парафій перебуває зараз на різних щаблях процесу перетворення з приходів і українізування. Картина церковного руху була б далеко не повна, коли б ми тут не згадали про численні з'їзди учителів сіль[ських], вол[осних], повіт[ових] ревкомів, незаможників і інш[их], які вже відбулись і на яких неодмінно виносились резолюції про необхідність українізування церков. Відбуваються також численні з'їзди мирян і духівництва, які улаштовує ВПЦР і які теж виносять подібні ухвали, але ми певні, що ми є свідками лише початку планового організованого українського церковного руху, бо поза межі м. Києва він вийшов лише весною 1920 р. (Між іншим, засновані уже численні парафії з української інтелігенції в Одесі, Миколаїві, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Катеринославі та ін.). А про співчуття селянства українському церковно-визвольному рухові й розмови бути не може: тепер майже всі школи на Україні перейшли на українську мову, і церква, безумовно, мусить на неї

перейти. Церковну справу нарід рішуче бере в свої руки і церковний устрій мусить бути народоправний. Можна бути певним, що зараз на Україні нема майже жодного куточка, де б не цікавились думкою про відродження рідної церкви і не приступали б так чи інакше до здійснення цієї думки. З цього Ви можете бачити, що український церковно-визвольний рух не бідкається «в трьох київських церквах», як каже Патріарх, а має всі ознаки руху всенароднього, а це велика різниця. (З цього ж видко, оскільки неправдиво інформували Патріарха його Київські підданці; можна гадати, що й інші відомості про нас подані Патріархові такої ж вартості). Безумовно, не дурно українська Церква 250 літ була під Московським поневоленням[5]. Це поневолення тяжко відбилось зосібна на українськім духовенстві – не тільки вищім єпископаті і городських протоієреях, а й нижчим селянськім, але будучина за тими, хто піде за народом, а не за тими, хто проти нього, хоч би й противників було ще й багато і хоч би вони ще й мали велику силу. Єпископи, які стануть до нашої праці, мусять йти поруч з народом, а не проти нього. Апостоли, коли вийшли на працю, мали за собою меншість прихильників, а більшість ворогів, але це їх не спинило.

Ви запитуєте, чи має паству Київський Єпископат, який відколовся від української церкви? Можна сказати, що морально вже не має, бо паства Київська своїх Єпископів не знає, і голосу їх не чує, і це можна сказати не тільки про Київських єпископів, а й взагалі про єпископат всієї України. Де вони, ті добрі пастирі, де київський митрополит Антоній. Де Волинський Євлогій, де Одеський Платон, Полтавський Феофан та інші. Паства їхня навіть не знає, де вони. Хіба це не страшне явище в цей відповідальний історичний момент життя української церкви. Ясно, що вони самі не вважають себе дійсними пастирями і українська Церква повинна собі їх шукати, і тільки за браком своїх єпископів мусить миритися з чужинцями до деякого часу. Але незабаром сучасний єпископат позбавиться своєї пастви і формально. Чим хутчій Українська церква набуде власний єпископат[6], тим скоріше закінчиться процес формального відходу людності від сучасного єпископату. Ви запитуєте, чи зможе Всеукраїнська Православна Церковна Рада відстояти від утисків московської духовної влади того єпископа, який стане на чолі Української церкви. З цілковитою впевненістю скажемо, що зможе. Раз уже вона, користуючись підтримкою прихильного громадянства, захистила своїх священиків, то, ґрунтуючись на тій же силі, вона має повну змогу всебічно захистить і свій єпископат.

Дорогий владико. Від щирого серця, від змученої душі пише Вам Всеукраїнська Православна Церковна Рада ці слова. Офіційна церква на Україні, яка ще за царських часів визнавалась паралізованою, уже в руїнах, нарід від цієї церкви відходить. Сучасний історичний момент великого духовного здвигу примушує його шукати нових шляхів для відбудови дійсно християнського церковного життя. Треба в цій справі йому допомогти. Жнива великі, а женців мало[7]. Благаємо Вас, владико, прийняти до серця слова Христа, які Він сказав апостолам ще на світанку християнства: «Відкиньте всі сумніви й хитання,

вірте в Божу правду нашої справи»[8]. І віра, що двигає горами, здвигне й з нашої української церкви всі ті гори безладдя та духовного занепаду, що накопичились на ній за довгі роки духовного поневолення. Ми молимо Господаря жнив, щоб у Вашій особі подав нам великого й славного женця на багату українську церковну ниву. Прохаємо Вас прибути до Києва, коли Вам буде можливо, але чим скорше, тим краще, щоб на власні очі пересвідчитись і переконатися про могутність і розміри українського церковно-визвольного руху Всі видатки по подорожі і перебуванню Вашому в Києві Церковна Рада покриє з власних коштів.

Звертаючись ще раз до питання про небезпеку для владик, які б згодились взяти участь в українсьому церковному русі, зауважуємо, що ні про які утиски з боку якоїсь вищої духовної влади не може бути й мови, позаяк ми вважаємо свою церкву цілком автокефальною, і тому ніякій, крім української, по духу і суті, духовній владі ні в якій мірі не підлеглою. Влада ж цивільна, з огляду на декрет про відокремлення церкви від держави, в наші справи не втручається.

Прохаємо Ваших молитов за дорогу нам справу. Тимчасове помешкання Вам в Києві вже готове. Тим часом, заїжджайте до Іллінської церкви біля вокзалу на розі Жилянської й Безаківської вулиць[9].

Голова Всеукр[аїнської] Правосл[авної] Церк[овної] Ради *М. Мороз*
Тов[ариші] Голови *Прот[оієрей]От[ець] Липківський*
Прот[оієрей] От[ець] Н. Шараївський
Секретар *ієрей Ів. Тарасенко*
З оригіналом згідно: *[підписів немає]*

Оригінал цього листа і 25 тис. крб. на переїзд до м. Києва надіслано Вам місяців три тому, але й досі не вернувся посланець з Москви і від Вас нічого не одержано. Гадаючи, що може наш посланець не знайшов Вас, користуємось нагодою і надсилаємо Вам копію того листа.

До нього тільки додаємо, що за цих 3 місяці справа відновлення Української церкви надзвичайно поширилась, тепер вже зареєстрованих українських парафій втроє більше, ніж було 3 місяці тому, між иншим українські парафії заснувались в Херсоні і в Харкові. Із Харкова одержано цікавого листа, з якого видно, що харківські українці не тільки не приєднані до Патріарха, а готові відокремитись і від свого Нафанаїла[10]. Зараз відбуваються округові й повітові церковні збори на Київщині і по інших губерніях, які з належного дозволу організує Всеукраїнська Православна Церковна Рада. На цих зборах виносяться постанови про українізування всіх парафій округи чи повіту. [Н]а 22/9 травня цього року скликається в Києві Церковний Собор Київщини[11] і членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради з усієї України, який буде мати велике значення для відбудови Української Православної Церкви. Вам, як Єпископу – українцеві і не можна оставатись за межами України, коли вирішується питання про життя рідної Української церкви. Тому Всеукраїнська Православна Церковна Рада ласкаво прохає Вас неодмінно прибути на Церковний собор Київщини 22/9 травня, але дуже бажала б, щоб Ви прибули до Києва і раніш, коли тільки буде Вам можливо. Українській церкві як повітря,

як життя необхідний єпископ для церковної праці поруч з Архієпископом Парфенієм, якого також Рада запрошує в Київ на Церковний собор.

Тут, у Києві, поширються, а, мабуть, і в Москві відомі чутки, ніби Патріарх вже згодився на переклад Богослужбових книжок на українську мову[12] і взагалі – на українізацію нашої церкви. Дійсно, про це не тільки є балачки, а вже закладено Переводчеський Комітет під головуванням Єпископа Василія. Але все це відомий українцям московський туман і обдуріння, де не можна зовсім відмовити, там кидають українцям, щоб їх заспокоїти, пусті обіцянки. Прохаємо не вірити всьому тому, що говориться про царсько-російську «благосклонность» до Української церкви, а якомога скоріше переїжджайте до Києва. Помешкання, утримання і все необхідне Вам Церковна Рада, безумовно, забезпечує. Про «благосклонность» Московського Патріарха і його помічників до Української церкви можете бачити з прикладеного до цього указу, згідно якому заснований Патріярхом священний Синод Єпископів України з 3 єпископів україножерів /Пімена Подільського, Фадея Волинського і Назара Черкаського/ позбавляє сану майже всіх українських пан-отців і відлучає від церкви майже всю українську людність. А відношення людності до цього Сіноду Ви побачите і з прикладених до цього ухвал церковного з'їзду Київської округи від 30 березня цього року[13].

[14 квітня 1921 р. м. Київ]

[Підписали]:

Голова Ради *[М. Мороз]*

Тов. Голови *[протоієрей В. Липківський]*

Секретар *[Ів. Тарасенко]*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 1-2 зв. Неправлена копія, машинопис, згасаючий текст.

КОМЕНТАРІ

[1] Архієпископ Олексій (Дородніцин) був засуджений за участь в українському церковно-визвольному русі й помер від серцевого нападу в січні 1920 р. у заштатному чоловічому монастирі в м. Новоросійськ.

[2] Архієпископ Агапіт (Вишневський) був засуджений Вищим Церковним Управлінням на Півдні Росії в м. Ростов у серпні 1919 р. за те, що очолив делегацію київського духовенства назустріч С. Петлюрі в грудні 1918 р. За судовим вироком його мали звільнити від управління кафедрою, але через труднощі сполучення новопризначений єпископ – вікарій Донської єпархії єпископ Аксайський Гермоген – не доїхав до Катеринослава. Агапіт (Вишневський) займав цю посаду до смерті у 1924 р.

[3] Архієпископ Олексій (Дородніцин) був обраний почесним головою Тимчасової ВПЦР першого скликання у 1917 р., що ставила завданням скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Головним питанням Собору повинно було стати проголошення автокефалії Православної Церкви в Україні.

[4] Єпископ Назарій (Блинов) видав відозву про заборону в службі Божій українських священиків 3 травня 1920 р., мотивуючи тим, що у РПЦ було відібрано храми на користь ВПЦР за допомогою цивільної радянської влади.

[5] Насправді з 1686 р.

[6] М.Н.Мороз звертався з листом від імені ВПЦР до Київського губревкому від 20 липня 1920 р. за № 564 з проханням дозволити виїзд кандидатів на висвячення до Грузії з метою створення "нового єпископату".

[7] Мт. 9 : 37-38.

[8] Мт. 16 : 20.

[9] У Іллінській церкві був осередок Либідської парафії. Її було передано в користування Всеукраїнській Спілці українських православних парафій постановою Київського губвиконкому від 10 липня 1919 р. за № 54. Іллінська церква розташовувалась на розі Жилянської та Безаківської вулиць (сучасні вул. Жилянська та Комінтерну).

[10] *Нафанаїл (Микола Троїцький)* – архієпископ Харківський у 1921-1924 рр.

[11] Дозвіл на скликання Собору Київщини був виданий Головою ВУЦВК Г.І. Петровським у листі від 16 липня 1920 р. Собор відбувся у м. Київ 22-26 травня 1921 р.

[12] "Переводчеський комітет" було створено після Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р. Очолив його єпископ Канівський Василій (Богдашевський).

[13] Тут йдеться про Київський повітовий з'їзд, який відбувся у м. Київ 28-30 березня 1921 р. Його організатором була ВПЦР. Автор головної доповіді на тему: "Українська Церква і Київський єпископат з точки зору канонічного права" був Василь Липківський.

№ 10

Лист голови та членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради до єпископа Антоніна (Грановського) про обрання його архіпастирем Української Автокефальної Церкви

5 червня 1921 р.

До всечесного єпископа Антоніна

м. Москва

Всечесний Владико!

Коли на початку 1919 р. український церковно-визвольний рух почав набирати в м. Києві й інших місцевостях України рішучих і виразних форм, коли почала воскресати до нового світлого життя наша Українська автокефальна православна церква, коли для повноти її існування бракувало власного єпископату, ще аж тоді думки і надії всіх діячів українського церковно-визвольного руху полинули до Вас, Святий Владико, як до людини високого розуму, щирої освіти, великого досвіду, свідомого сина свого народу і непохитноо борця за живу Христову Церкву, про що яскраво свідчила всім Ваша попередня церковно-громадська діяльність. Тому ми всі, як один, твердо вірили, що Ви будете одним з перших і славетних орачів українського церковного лану, з якого наш нарід уквітчуватиметься запашними квітками дійсної загальнолюдської культури і освіти і споживатиме животворчий хліб світлої Христової науки.

Ці надії ще більше справдились у нас, коли ми одержали через нашого делегата Дмитра Крижанівського від Вас листа і почули його інформації про Ваші з ним розмови.

І от, коли в мурах св. Софії 22 травня на Миколи розпочав свою працю славетний перший Всеукраїнський Церковний Собор Київщини, на який з'їхалось 412 душ православної людности Київщини і инших місцевостей України, всі ми з дня на день бажали й чекали Вашого прибуття на собор, так як бажає і чекає в жнива або в косовицю світлого сонця людність, що годується трудом рук своїх від святої землі.

Бадьоро, з натхненням, з непорушною вірою в перемогу правди Христової провадив собор свою працю. Наслідки її для розвитку і зміцнення українського церковно-визвольного руху і відбудови живої Української православної Христової церкви безмірно великі, але коли б на соборі залунало ще й Ваше натхненне слово, то воно, як весняний промінь сонця, обігріло б і зміцнило б наші стомлені

від праці й боротьби душі, а також просвітлило і пригорнуло до нашого світлого діла серця маловірних і несвідомих. Любий Владико, серця всіх членів Церковної Ради огорнулись великим смутком, коли вони довідались з листа Вашого, котрого привіз наш парафіянин Підлужняк, що Ваша хвороба не дає Вам змоги виїхати додому. Віднині вся Київщина і вся православна Україна благає Господа Бога, щоб він зцілив Вашу неміч, щоб він зміцнив Ваші сили, щоб він через Духа свого Святого запалив Вашу чулу душу непереможним бажанням до негайної і живої праці по оновленню життя нашої Української церкви. Також тяжко нам було чути від нашого посланця Підлужняка, що у Вас є нібито якісь сумніви відносно можливости і корисности Вашої праці з Всеукраїнською Церковною Радою. Святий Владико, ми знаємо, що вороги українського церковно-визвольного руху, з метою знищити його, або, принаймні, загальмувати на деякий час, не ганьбують задля цього такими засобами, як поширення всяких неправдивих чуток про український церковно-визвольний рух і наклепів на українських церковних діячів. Всі ті балачки, що розводив перед Вами Московський патріарх, що українці бажають принизити єпископський сан, що вони хочуть зробити з нього «машинку», що механічно передає благодать – є лише безглузді наклепи безглуздих патріарших слуг і політиканів.

Зробивши з божої церкви повалену домовину, повну всякої нечисті, ці ставленники царсько-распутинського режиму, що можуть лише гнутись і плазувати, бояться церкви, яка їх не знає і голосу їх не чує. Вони можуть лише ходити попереду покійників, а щоб йти попереду живих людей – у них нема ні здібностей, ні хисту, ні відваги. Любий владико, невже і Ви боїтесь народу, невже ж і Ви не певні в тому, що стерно церковно-релігійного життя буде не у Ваших твердих і рішучих, і досвідчених руках, а в чиїхся инших. Цього не може бути. Вірте, дорогий Владико, що українська православна автокефальна церква, яку репрезентує Всеукраїнська Православна Церковна Рада, знає, як треба шанувати і слухати своїх архипастирів – обранців. Не може бути ніяких сумнівів, що вона йтиме за тими, кого вона обрала.

Вам, Всечесний Владико, добре відомо увесь склад єпископату бувшої російської церкви на Вкраїні. Чи багато знайдеться серед них таких людей, які б допомогли українській людності оновити церковно-релігійне життя, збудувати нову Христову церкву. Нема на Україні таких єпископів, окрім архиєпископа Парфенія, що керує Полтавською єпархією. Архієпископ Парфеній увесь час ставляється прихильно до українського церковно-визвольного руху. В серпні 1920 р. він благословив на працю Всеукраїнську Православну Церковну Раду і взяв під свій догляд ті парафії, які відкинули від себе київські єпископи. І от тепер Українська православна автокефальна церква покладає на Вас, любий Владико, і на всечесного Парфенія щиру надію, що Ви вдвох поруч поведете її до нового, творчого, світлого і спокійного церковного життя.

В засіданні Церковного собору Київщини і Всеукраїнської Православної Церковної Ради, що відбулася 24 травня 1921 р. в Софійському соборі, Всечесного Парфенія одноголосно обрано митрополитом Київським і архиєпис-

копом Всеукраїнським, а Вас, дорогий Владико, також одноголосно обрано його заступником. Церковна Рада щаслива повідомити Вас про це, уклінно прохає Вас, божих святителів, не погордувати цим обранням, зглянутись на людські сльози, простягнути свої святі руки благословити і пригорнути до себе сироту – Українську православну автокефальну церкву. Український церковний лан неосяжний. Розташуватись для церковної праці є де. Для ініціативи простори необмежені. Ідіть же, святі отці, керуйте нами, допоможіть нам утворити на землі царство Боже і через нього досягти Царства Небесного.

Дорогий Владико, Ви знаєте, що українська православна людність вміє цінувати і шанувати працю своїх діячів. Ця людність забезпечить і Ваше життя всім необхідним так, як того вимагає Ваше здоров'я і доля Ваша історична і корисна для культурного розвитку всього світу праця. Почуйте ж, любий Владико, голос нашого благання і прийміть наше обрання, і негайно вирушайте до Києва, до своєї нової пастви. Тут, в Києві спільною працею всіх творчих сил Української церкви – Ви, всечесний Парфеній і Всеукраїнська Православна Церковна Рада знайдете такі певні шляхи до дійсного оновлення нашого церковно-релігійного життя і зазначите для всіх керівників певні межі діяльності. Гадаємо, що Господь Бог допоможе нам організувати працю таким ладом, який задовольнить і Вас, і Всечесного Парфенія, і всю нашу людність. Залишіть, дорогий Владико, всякі хитання й сумніви. Дайте в цей історичний [мо]мент свойому народові все, що Ви можете дати. Впишіть і своє імення на славні сторінки історії відбудови життя Української православної церкви. Молимо Господа Бога, щоб він нахилив Ваше серце до голосу благання нашого і щоб сподобив Вас в найближчому часі спільно з нами молитись перед Святим його престолом на рідній мові і співати йому хвальні пісні.

Голова ради — *Мороз*
Тов. голови: — *Липківський, Вовкушевський*
Члени: — *Пивоварів, Соколовський*
Секретар — *Ів. Тарасенко*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 5-7 зв. Неправлена копія, машинопис, згасаючий текст.

№ 11

Посвідчення домового комітету м. Москва, видане єпископу Антоніну (Грановському)

29 червня 1921 р.

«До справи про набуття
укр[аїнського] еп[ископа]».
[Мороз] (підпис)
12/VII [1921 р.]*

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Дом[овой] ком[итет] по Никольской ул. д. [№] 6, первой Городской Милиции г. Москвы сим удостоверяет, что:

Предъявитель сего гражданин Александр Грановский (он же по вероисповедному положению Епископ Антонин), родившийся в ноябре 1860 года, не состоящий на службе по преклонности лет, проживает в Москве по Никольской ул., д. 6, кв. 14. Всеукраинская православная церковная Рада (Совет), действующая в Киеве с разрешения и ведома правительства Украины, делает приглашение епископу Антонину прибыть в Киев для участия в разработке некоторых церковно-общественных вопросов. Для осуществления оного задания епископу Антонину потребно пребывание в Киеве сроком около месяца и проезд по железной дороге в направлениях Москва-Киев и обратно.

Александр Грановский
он же епископ Антонин.

29 июня 1921 г.
Москва, Никольская, 6
Председатель Домового Комитета игумен Леонтий Ст.[2*]
[Оттиск печати Московского Богоявл[енского] Монастыря]

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 6а-6а зв. Оригінал. Рукопис.

---

* Резолюція від руки олівцем в лівому кутку. На звороті посвідчення є відбиток штампу з написом: "Выезд получен. НКВД".

[2*] Підпис нерозбірливий.

№ 12

Ухвали Першого Українського Православного Церковного Собору Київщини, що відбувся в м. Київ

22-26 травня 1921 р.

В працях Собору взяло участь:

Священиків	58
Дияконів	12
Дяків	29
Селян	127
Робітників	20
Учителів	39
Письменників	1
Агрономів	2
Лісників	1
Лікарів	2
Професорів	4
Студентів	15
Урядовців	45
Кооператорів	11
Діловодів	6
Інших фахів	7
Членів Всеукраїнської Православної Церковної Ради	33
Разом	412 д[елегати]

Собор ухвалив:

1. Вітання уряду У.Р.С.Р.

«Вітати радянську владу за видання закону про відокремлення церкви від держави, котрий забезпечує дійсну волю віри в Українській радянській соціалістичній республіці і надає людності можливість порядкувати своїми церковно-релігійними справами так, як вона сама бажає».

2. Про діяльність В.П.Ц.Р. в справі скликання Церковного Собору Київщини

«Висловити Всеукраїнській Православній Церковній Раді від імені всієї православної людності Київщини щиру подяку за її велику працю по скликанню Церковного Собору Київщини, котрий дасть змогу українській православній людності спільними силами знайти певні шляхи до оновлення й оздоровлення свого церковно-релігійного життя».

3. Вітання Грузинському патріархові

«Перший Український Православний Церковний Собор Київщини, заслухавши інформації Голови Православної Ради на Закавказзі, настоятеля Миколаївського собору м. Тифліса, протоієрея Степана Орлика-Волинського[1] про прихильне відношення Голови автокефальної Грузинської церкви, Святійшого патріарха Леоніда[2], всієї Грузії ієрарха і всієї грузинської людності до справи відродження Української автокефальної православної церкви й до праці в цій справі тимчасового керуючого органу, В.П.Ц.Р. висловлює від усієї української православної людності щиру подяку Патріархові Грузинському і вітає в його особі відроджену до нового життя автокефальну Грузинську церкву і всю православну грузинску людність, сподіваючись, що братерські духовні взаємовідносини і взаємодопомога між автокефальними церквами Грузинською і Українською, визволеними з тяжких кайданів царського поневолення, дадуть трудящій людності Грузії і України дійсне світло Христової віри і дійсну просвіту, і поведуть до слави і зміцнення єдиної святої апостольської церкви».

4. З приводу доповідей з місць

«Заслухавши інформації з місць, Перший Український Православний Церковний Собор Київщини констатує: а) що ідея відродження рідної церкви просочилась в самі глибини, в саму товщу народних мас і покликали ці маси до праці, до живої творчої роботи в справі відбудови рідної їм по духу й мові автокефальної народноправної Української церкви; б) що церква старорежимна спроквола втрачає свій грунт серед людності, разом з тим вживаючи всіх заходів до продовження свого існування.

Собор ухвалив: прохати В.П.Ц.Р. яко певну і непохитну провідницю української революційної церковної людності, і всю свідому людність Київщини подбати про те, щоб в кожному храмі лунала рідна мова, щоб всі парафії було українізовано, а старорежимний церковний устрій було якомога швидше остаточно зліквідовано».

5. Про церковні догмати й канони

«Визнати, що церковні канони (крім догматичних), які утворило минуле церковне життя, згідно з вимогами свого часу, церква може змінювати, а також перетворювати їх і утворювати для себе нові канони, згідно з вимогами нового

життя, і ні в якім разі старий канонічний церковний устрій не повинен вважатись вартнішим, ніж церковне життя, не повинен затримувати його.

В зв'язку з цим вважати всі ті засоби, яких на підставі старого канонічного церковного устрою вживають старорежимні керовники церкви для боротьби з українським церковно-визвольним рухом недійсними і нікчемними і надалі в праці по відбудові живої Української православної автокефальної церкви не числитись з тими канонами, які втратили своє життьове значення».

6. Про Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р. і утворення вищого керовничого органу Української Церкви

1) Визнати, що т. з. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р[3]. не був дійсним українським Собором, а зборами ворогів українського церковно-визвольного руху, і тому ні його постанов, ні утвореного цим Собором вищого керівничого органу не визнавати[4].

2) Визнати т. з. Священний Собор єпископів всея України, членів якого українська православна людність не обирала, не дійсним представником Української православної церкви, а ворожою інституцією.

7. З приводу позбавлення сану українських священиків і дияконів за вживання в храмах української мови і про відлучення від церкви української людності

1) Визнати, що а ні т. з. Священий Собор єпископів всея України, а ні київський єпископ Назар не мали ніякого права робити постанови про позбавлення сану священиків і дияконів українських парафій, бо ще 5 травня 1920 р. В.П.Ц.Рада, вищий (тимчасовий) керовничий орган Української православної церкви, визнала цю церкву автокефальною, від Московського патріарха незалежною, і сучасному Київському Єпископатові, котрого вона не обирала, непідлеглою.

2) Визнаючи постанову т. з. Собору єпископів і єпископа Назара про позбавлення духовного сану священиків і дияконів українських парафій недійсною, Церковний Собор вважає, що ці священики і диякони, як і раніше, перебувають в своїм духовнім сані, і пропонує їм і надалі непохильно провадити свою пастирську працю.

3) Визнати неправдивим обвинувачення, яке єпископ Назар поставив українським пан-отцям в тому, що вони відпали від єднання з Московським патріархом і через те не поминають його на Божих службах. Українські пан-отці, разом з усією церквою, від братерського єднання з Московським патріархом не ухиляються. Не поминають же патріярха на Божих службах не через роз'єднання з ним, а з огляду на автокефальність Української церкви, яка не підлягає ніякому, зокрема Патріархові, і персонально нікого з них не поминає в своїх молитвах.

4) Церковний Собор Київщини звертає увагу всього православного громадянства, що постановою про відлучення від церкви українських парафіян, які підтримують Український православний церковно-визвольний рух, т. з. Священий Собор єпископів всея України відлучає від церковного єднання всю українську православну церковну людність і тим порушує церковний мир.

5) Вчинки т. з. Священного Собору єпископів всея України і розпорядження єпископа Назара Церковний Собор визнає направленими на порушення прав, які здобула вже людність на свободу віри і впорядкування церковно-релігійного життя на підвалинах соборноправности і згідно з вимогами сучасного життя.

8. Про київський єпископат

1) Сучасні єпископи на Київщині є духовні урядовці, яких призначила бувша російська царська чорносотенна влада. Зі знищенням царської влади єпископи втратили й свої права на керовництво церквою на Київщині. Вони мусять одержати право на керовництво церквою від самої церкви – шляхом обрання їх на ці посади.

2) Крім того, відомо, що митрополит Київський і Галицький Антоній і його заступник Никодим втекли з єпархії разом з денікінцями і вже більше двох років не живуть на Київщині, тому по церковних канонах не можуть вважатися єпископами на єпархії.

Назарові, т. з. єпископові Черкаському, Дмитрові, т. з. єпископові Уманському, і Василеві, т. з. єпископові Каневському[5], церква, тобто православна людність Київщини, не давала ніяких уповноважень на керівництво єпархією.

Тому Церковний Собор вважає їх самочинними керовниками, яким (і тим органам, що вони утворили – т. з. єпархіальні канцелярії) українські церковно-релігійні установи і організації і члени причетів парафій підлягать не повинні, а також не повинні давати ніяких коштів на їх утримання.

3) З огляду на зазначене, вважати кафедри митрополита Київського і Галицького і вікаріїв Київської митрополії вакантними.

4) Встановити, що віднині ні одна з українських православних парафій Київщини, не має права без відому і згоди Всеукраїнської Православної Церковної Ради допускати до відправи Божих служб в храмі парафії будь-кого з єпископів Київщини, що ще залишились, котрих призначила бувша російська влада, або осіб, котрих ці єпископи висвятять в сан єпископа, а також не допускати до виконання пастирських обов'язків на парафії священиків, дияконів і дяків, котрих призначив або буде призначати, бувший російський старорежимний єпископат на Київщині.

5) Щоб віднині в українських церквах при відправах Божих служб не згадувались імення членів духовної влади (патріархів і єпископів), які до автокефальної Української церкви не належать.

9. Про висвячення і призначення старорежимним Київським єпископатом на Звенигородщину єпископа Олексія[6]

«Визначити, що старорежимний Київський єпископат висвяченням і призначенням на Звенигородщину єпископа Олексія зробив самочинство, яке порушає право православної людності на вільне обрання собі духовних керовників. Тому православні парафії Київщини повинні єпископа Олексія єпископом Звенигородським не визнавати і духовному керівництву його не підлягати».

10. З приводу заходів реакційної духовної влади на Вкраїні в боротьбі з українським церковно-визвольним рухом

«Маючи на увазі, що сучасна духовна влада на Україні, котра уявляє з себе представництво російського чорносотенного войовничого духовно-шовіністичного націоналізму, намагається відновляти – зміцнити своє попереднє становище, зруйноване хвилями великої російської революції і українським церковно-визвольним рухом, задля чого поквапливо висвячує в єпископський сан прихильників старорежимного ладу і розташовує їх на посади в Україні, – Церковний Собор Київщини закликає українську православну людність всіх єпархій України усувати з їх посад всіх недобитків царськорежимної духовної влади і їх ставленників, щоб тим самим позбавити їх можливості творити свою гнобительську, шкодливу для Української Церкви, працю».

11. З приводу «ультиматуму» «Собора єпископів» до архієпископа Парфенія

«Церковний Собор Київщини висловлює своє глибоке обурення з приводу того, що купка старорежимних єпископів, ворожих трудящому українському народові, що ще залишилась на Вкраїні і самозванно зве себе «Священним Собором єпископів всея України», насмілилась скласти і надіслати до архієпископа Парфенія цього ганебного ультиматума. Церковний Собор, який репрезентує всю православну людність Київщини, непохитно вірить, що всечесний Парфеній, архієпископ Всеукраїнський не зверне жадної уваги на цього «ультиматума» і буде твердо і неухильно і без жодних сумнівів в згоді з церквою, що обрала його і надалі провадити свою історичну і задля всього українського народу корисну працю відбудови Української автокефальної православної соборноправної церкви».

12. Про Всеукраїнську Православну Церковну Раду

«1) Визнати, що Всеукраїнська Православна Церковна Рада є єдиний найвищий правомочний тимчасовий орган керовництва справами Української православної автокефальної церкви.

2) Визнати, що той напрям церковно-громадської діяльності, якого тримається Всеукраїнська Православна Церковна Рада, цілком відповідає вимогам

нового життя і надає українському церковно-визвольному рухові грунтовність, організованість і свідоме неухильне прямування до своєї високої мети – відбудови рідної живої церкви.

3) Вітати Всеукраїнську Православну Церковну Раду за її рішучі кроки в справі відокремлення Київського єпископату від Української церкви і проголошення автокефалії; визнати всі заходи Церковної Ради з цього приводу цілком доцільними і єдино гідними виявленнями високої поваги до Української церкви.

4) Визнати, що вся православна українська людність повинна як морально, так і матеріально, підтримувати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, щоб дати їй змогу якнайшвидше постачати українським парафіям належно підготовлених членів причету і богослужбові книжки українською мовою.

5) Визнати необхідним, щоб затвердження членів причетів по парафіях робила виключно Всеукраїнська Православна Церковна Рада.»

13. По питанню про утворення Українського єпископату

I

«1) Єпископат Української православної автокефальної соборноправної церкви є, з ласки Божої і волі церкви,носитель Божої благодаті; він мусить бути також зразком чесноти і духовно-моральної краси і першим між рівними членами церкви.

2) При виборах гідних кандидатів на посади єпископів не повинно бути різниці між мирянами і духівництвом. Шлюбний стан не повинен бути перешкодою до обрання в єпископи».

II

1) Одноголосно Церковний Собор Київщини обирає: на посаду митрополита Київського – всечесного архієпископа Пархвенія Левицького, а заступником йому – єпископа Антоніна Грановського.

2) Кандидатами на єпископів Київщини обрано таких осіб:

протоієрея о. Василя Липківського,
о. Нестора Шараївського,
священика о. Павла Погорілка,
о. Марка Грушевського,
о. Костя Кротевича,
протоєрея Степана Орлика-Волинського
священика о. Кирила Бережницького,
громадянина Григорія Стороженка[7]
протоєрея о. Юхима Сіцинського[8]
священика о. Андроника Руденка[9]

3) Прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду подбати про висвячення всіх кандидатів на єпископів».

III

1) «Прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яко тимчасовий вищий керовничий орган Української автокефальної церкви, до часу, коли

будуть утворені через Всеукраїнський Церковний Собор належні органи керівництва, за згодою місцевих церковних організацій, призначити місце перебування українських єпископів.

2) Вважати, що місцеві українські православні церковно-релігійні організації Київщини (повітові і округові) мають право обирати собі єпископів. Кандидатури осіб, котрих нині обрав Собор на посади єпископів, а також тих, яких надалі обиратимуть місцеві організації, стверджує Всеукраїнська Православна Церковна Рада.

3) В тому разі коли не буде жодної змоги утворити Київський український єпископат на місці, уповноважити Всеукраїнську Православну Церковну Раду звернутись у справі висвячення в єпископський сан кандидатів, обраних на Київському Церковному Соборі, або тих, що оберуть місцеві церковні організації, до тієї з автокефальних православних церков (наприклад, до Грузинської), яка згодиться зробити цю братерську послугу Українській православній автокефальній церкві».

14. Про українські церковні відправи і про відношення до них старорежимної духовної влади

«З огляду на те: а) що при Всеукраїнській Православній Церковній Раді існує Перекладова Секція, яка належним чином провадить свою велику й корисну працю, перекладаючи на українську мову богослужбові книжки для задоволення бажання православної української людності слухати відправу Божих служб на рідній мові;

б) що ворожий до Української церкви Київський єпископат заклав свій «Переводчеський Комітет» лише під загрозою сучасного українського церковно-визвольного руху, нібито для заспокоєння української людності обіцянкою українізування служби Божої, а в дійсності – для гальмування української церковної справи, маючи на меті деякими обіцянками подачок нашій людності затримати її надалі в своїх руках, а тимчасом закликає до пожертв на користь свого «Переводчеського Комітету» і

в) що до складу «Переводчеського Комітету» увійшло декілька українських діячів, які не могли не знати дійсної мети цієї єпископської «переводчеської» затівки

С о б о р у х в а л и в:

а) визнати єпископський «Переводчеський Комітет» непотрібною й шкідливою установою, коштів на утримання якої наше православне громадянство давати не повинно, і б) від всієї української людности висловити жаль тим особам, які, визнаючи себе українцями і разом з тим будучи цілком свідомі про вороже відношення єпископату до українського церковно-визвольного руху, – проте визнали для себе можливим брати участь у праці єпископського «Переводчеського Комітету».

15. Про українські церковні співи

«З огляду на те, що співи взагалі мають надзвичайно велике значення для відправи служби Божої, що хорові церковні співи – це є та жива сила, яка дає спроможність задовольняти релігійно-моральне почуття, підносячи його на величезну височінь, – і тому необхідно, щоб сам нарід приймав в співах активну участь; щоб мелодії і наспіви в нашій церкві були по формі цілком національними, які відповідали б духові народу, – Церковний Собор Київщини ухвалив визнати необхідним:

а) обов'язкове заведення загальних народних співів в кожній парафії; б) зорганізування при В.П.Ц.Р. секції церковних співів; в) організування кадру інструкторів; г) організування курсів по хорових співах; д) збирання матеріалів церковно-музичної народної творчості; е) утворення нового восьмогласія[10]».

16. По питаннях церковно-релігійної освіти

«1) Визнати всі ті заходи в цій справі, які до цього часу вживала В.П.Ц.Р., доцільними і відповідаючими вимогам нового життя церкви.

2) Прохати В.П.Ц.Р. організувати негайно курси для підготовки членів причету і постійні церковні школи – середні й вищі, визнавши, що відсутність свідоцтв про освіту не може бути перешкодою для вступу на курси і прийому до школи, при умові відповідного загального розвитку, і щоб курси було улаштовано як в губерніяльних містах, так і в повітових, виряджаючи на повіти відповідних лекторів і постачаючи необхідні підручники.

3) Заснувати в кожній парахвії нижчі катехизаторські школи для загального церковно-релігійного виховання людности, які б (школи) могли служити першим ступнем для одержання загальної богословської освіти.

4) Прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду подбати про складання нових підручників Закону Божого, які по своєму змісту відповідали б вимогам сучасного церковного життя.

5) Визнати необхідним заснування Всеукраїнського церковно-історичного музею для збирання всіх старовинних і сучасних матеріалів щодо історії Української церкви, а також подбати про складання богословського енциклопедичного словника.

6) Задля паралізування шкідливого впливу реакційно-консервативної релігійно-моральної літератури визнати корисним, щоб усі богословські бібліотеки м. Києва і рукописні архивні сховища були з'єднані в одну спільну богословську бібліотеку під завідуванням Всеукраїнської Правосл[авної] Церк[овної] Ради, котра має зайнятись розробкою тих матеріалів, і тенденційну літературу виключити з вжитку, здавши її в архів; із залишених же книжок й зорганізувати богословську бібліотеку, комплектувавши її так, щоб вона дійсно служила вірним провідником народолюбних ідей загальнолюдського добра.

7) Прохати комісію по розподілу книжок при «Всевидаті»[11] всі книжки богословського змісту, що маються в її розпорядженні, передати Всеукраїнській Православній Церковній Раді».

17. Про радянське законодавство в церковному житті

«Констатуючи, що закони радянської влади про відокремлення церкви від держави забезпечують дійсну і повну волю віри, прохати В.П.Ц.Р. вжити заходів щодо належного інформування про це української православної людності».

18. Про розрив шлюбів

1) «Визнати необхідним, щоб у справі церковного розриву шлюбів той, хто бажає розвестися, подавав про це заяву до своєї Парафіяльної Ради, яка й обмірковує справу, при участі настоятеля святого храму, і коли визнає прохання про розрив шлюбу грунтовним, складає про це відповідну постанову. Постанову Парафіяльної Ради посвідчує Волосна Церковна Рада, котра – в разі потреби – має право перевірити справу, після чого прохач з усім переведенням звертається до Всеукраїнської Православної Церковної Ради чи іншого українського церковно-релігійного органу – по уповноваженню Всеукраїнської Православної Церковної Ради – за одержанням остаточної ухвали.

2) Для своїх потреб Парафіяльна Рада робить записи про народження, шлюб і смерть».

19. По питанню про здійснення справжнього народоправства в церкві

1) «Українська православна церковна людність має право й повинна, не ждучи нівідкіля і ніяких розпоряджень, негайно взяти порядкування церковно-релігійними справами до своїх рук і організувати церковні відправи Божих служб на українській мові, на підставі благословенства Божого і апостольського.

2) Всі російські царсько-режимні церковні установи на Київщині (приходські совіти, благочинія, єпархіальна канцелярія і т. ін.) касуються. Вважати, що члени причетів лише тимчасово по всіх парафіях виконують свої пастирські обов'язки.

3) В кожній парафії порядкування церковними справами мусить провадитись на підставі братського статуту, що ухвалила Всеукраїнська Православна Церковна Рада.

4) Для порядкування церковними справами і майном в кожній парафії обірається на загальному зібранню парафіальна рада, в кількості не менше 5 душ, яка негайно після обрання приступає до завідування храмом, церковним майном і забирає собі ключі від храму.

5) Всі православні парафії повинні бути членами Всеукраїнської Спілки Православних Парафій, на чолі якої стоїть В.П.Ц.Рада. Про приєднання до В.С.П.П. кожна парафія робить на парафіяльних загальних зборах відповідну ухвалу,копію якої надсилається до В.П.Ц.Ради.

6) Для загального догляду і допомоги окремим парафіям в справі переведення в життя українизації церковних відправ обираються з представників

парафій і Всеукраїнської П.Ц.Ради по волостях волосні церковні ради, в складі 5 осіб, і повітова церковна рада, в складі 7 осіб.

7) Парафіальні Ради і члени причетів по всіх церковних справах повинні звертатися лише до волосних і повітових церковних рад і Всеукраїнської П.Ц.Ради – по належности. Ні до яких старорежимних церковних установ (благочинних, єпархіальної канцелярії і т. ін.) ні парафіяни, ні Ради, ні члени причетів звертатися не мають права.

8) Парафіяльні, Волосні і Повітові Церковні Ради в своїй церковно-громадській діяльності підлягають Всеукраїнській П.Ц.Раді і одержують від неї належні інструкції і регламент.

9) Волосні Ц[ерковні] Ради повинні надіслати через Парафіальні Ради до членів причетів кожної парафії копію ухвали Церковного Собору про те, щоб служби Божі відправлялись на українській мові, і запитати, чи згоджується причет відправляти служби Божі на українській мові.

Ті священики і диякони, що не погодяться правити на українській мові, залишаються на посадах лише тимчасово, парафіальні ради звертаються до В.П.Ц.Р. з проханням вирядити на парафію відповідних священиків, або подбати про висвячення їх кандидатів.

Священики диякони й дячки, котрі згодяться правити на українській мові і визнаватимуть новий устрій Української церкви, можуть бути обрані на парахвіяльних зборах членами причету.

10) Волосні Ц[ерковні] Ради ухвалюють виборчі парахвіяльні переведеня на членів причету, Всеукраїнська П.Ц.Рада їх затверджує.

11) Церковні відправи на українській мові розпочинаються по всіх парафіях негайно. Там, де буде належно підготований причет, вся відправа провадиться на українській мові. В тих парафіях, де священики не згодні правити на українській мові, по-українськи – до того часу, поки на парафію не прибуде священик від В.П.Ц.Р., відправляється все те, що виконує народ (або дяки).

12) Парафіальні Ради дбають про негайне набуття від Всеукраїнської П.Ц.Ради богослужбових книжок і співів на українській мові».

20. Про стан духівництва в Українській православній автокефальній церкві

1) «Українське православне духівництво мусить вдягати священницьку одіж лише під час відправи Божих служб і треб. В позаслужбові часи воно має право носити цивільну одіж, а також має право стригтись і т. ін.

2) Церква має право виявляти до своїх пастирів зовнішні ознаки пошани, які духівництво набуває по присуду церкви, за згодою В.П.Ц.Р. або тих місцевих церковно-релігійних органів, котрі вона уповноважить на це, і з благословенства єпископа даної єпархії.

3) Всі винагороди для духівництва, утворені під час царату, вважати скасованими.

4) Шлюбний стан зовсім не повинен бути перешкодою для набуття всіх ступенів духовного сану, до єпископського включно, гідним того як з морального так, і з освітнього боку, особам.

5) Ченці в цьому не повинні мати ніяких привілеїв. Взагалі, в справі одруження й розриву шлюбів – українське духівництво мусить підлягати загальним для всіх православних християн законам.

6) Утримання українське духівництво повинно одержувати таким ладом, який би не принижував його сану і не викликав би непорозумінь між духівництвом та людністю, по згоді парафіян з духівництвом, відповідно місцевим умовинам».

21. Про ознаки пошани від церкви до піонерів українського церковно-визвольного руху, осіб духовного сану

«Визнаючи необхідним виявити ознаки пошани від церкви до піонерів українського церковно-визвольного руху, Церковний Собор Київщини ухвалив:

I

1) Ті священики і диякони, які до дня скликання Церковного Собору Київщини (22 травня 1921 р.) згідно з бажанням людності, свідомо і рішуче розпочали і провадять на парафії відправу Божої служби на українській мові і приєднали свою парафію до Всеукраїнської Спілки Православних Парафій, мають право на підвищення – священики – в сан протоієрея, диякони – в сан протодиякона.

2) Диякони і дяки, які відповідають вимогам попереднього пакту, мають право на позачергове висвячення: диякони – в сан священика, а дяки – в сан диякона.

3) Ознаки пошани присуджує Всеукраїнська Православна Церковна Рада на підставі постанов парафіяльних зборів, за посвідченням Волосної та Повітової Церковних Рад».

II

1) Надати право вживати під час відправи Божих служб митри настоятелю Києво-Сохвійського кафедрального собору, протоієрею Василю Липківському і його заступникові Нестору Шараївському.

2) В першу чергу підвищити:

в сан протоієреїв:

священ[иків]

Марка Грушевського (Києво-Сохвійського собору),
Петра Тарнавського[12] (с. Баришівки Полтавської губ.),
Володимира Бржосньовського[13] (с. Шпендівки Білоцерківського пов.),
Теофана Веселовського (Києво-Софійського собору)
Ксенофонта Соколовського (Київської Петропавлівської церкви),
Юхима Калішевського[14] (с. Петраківки Звенигородського пов.),
Теодора Щуренка (с. Шостаківки Звенигородського пов.),
Конона Бея (с. Чайки Канівського пов.),
Олександра Смичка (с. Ходосівки Київського пов.),
Івана Степаненка (Київської Свято-Троїцької церкви),

Павла Дросенка (с. Юшок Київського пов.),
Кирила Стеценка (с. Веприка Білоцерківського пов.),
Юрія Жевченка (с. Фасової Київского пов.),
Миколу Бутовського (Київ, Миколаївського собору)
Івана Павловського[15] (с. Липянки Чигиринського пов.);
в сан протодиякона:
диякона
Олександра Дурдуківського (Києво-Софійського собору),
Івана Квятковського (м. Липовця).

22. Про вшанування за церковно-громадську діяльність голови Всеукраїнської Православної Церковної Ради Михайла Мороза і секретаря Івана Тарасенка

1) «Церковний Собор визнає потрібним вшанувати голову Всеукраїнської Православної Церковної Ради Михайла Мороза обранням його почесним головою всіх українізованих парафій і вивішенням його портрета в помешканнях Парафіяльних Рад, про що й довести до відома Рад.

2) Подбати про поліпшення матеріяльного стану Мороза, також вшанувати й секретаря В.П.Ц.Р. Івана Тарасенка».

23. По питанню про взаємовідносини між органами керівництва Української Церкви

«Заслухавши доповідь про церковно-релігійну дисципліну і взаємовідносини між органами керовництва Української церкви, Церковний Собор Київщини ухвалив:

Згадані взаємовідносини визначаються в статутах організації, регламентах та інструкціях за ухвалою Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Перебуваючи цілком автономною в межах визначеної їй діяльності, кожна українська церковно-релігійна установа разом з тим мусить завжди визнавати себе складовою частиною цілого – Української автокефальної соборноправної церкви, дбаючи про інтереси цілого, як про свої, а тому мусить вважати своїм моральним обов'язком виконувати розпорядження тих церковних органів керівництва, яким вона підлягає; мусить також повсякчасно і при всяких обставинах високо тримати перед людністю свій авторитет і авторитет всіх українських церковних органів керівництва, і, зокрема, Всеукраїнської Православної Церковної Ради».

24. Про склад Київської губерніяльної церковної ради

«Обрати до складу Київської губерніяльної церковної ради всіх членів президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а саме: Михайла Мороза,

о. В.Липківського, о. Н. Шараївського, Ів. Тарасенка, о. К. Соколовського, Г. Вовкушевського, і М. Пивоварова».

25. Про кошти на церковну справу

«Беручи на увагу, що для зміцнення і забезпечення права на вселюдне порядкування своїми церковними справами, яке здобула людність через революцію, необхідно:

1) Щоб було в найближчому часі зроблено переклади всіх богослужбових книжок на українську мову і покладено на ноти українські церковні співи.

2) Щоб було належним чином і у відповідній кількості підготовлено членів причетів до українських парафій.

3) Щоб було утворено український єпископат і взагалі було виконано працю по відбудові і оновленню життя Української автокефальної православної церкви.

4) Щоб для здійснення всього цього В.П.Ц.Р. мала відповідні кошти. Тому Церковний Собор ухвалює:

а) Кожна українська православна парафія мусить: 1) вносити до скарбниці В.П.Ц.Р. помісячно, починаючи з 1 січня ц. р., доброхітні членські внески в розмірі не менше 5 % з прибутку, який надійде до скарбниці Парафіяльної Ради за попередній місяць; 2) організувати збірку доброхітних пожертв грішми й натурою і передавати до В.П.Ц.Ради.

б) з огляду на те, що всі старорежимні церковні установи (благочиння, єпархіяльна канцелярія і ін.) скасовано, ніяких коштів на їх утримання парафії давати не повинні».

26. Про заснування церковного фонду допомоги бідним українським парафіям

«Прохати Всеукраїнску Православну Церковну Раду розробити й завести до вжитку проект про заснування при об'єднаннях українських парафій фонду для допомоги бідним українським парафіям».

27. Про скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14 жовтня 1921 р.

«Вислухавши доповідь голови Собору М.Мороза про заходи Всеукраїнскої Православної Церковної Ради щодо скликання Всеукраїнского Православного Церковного Собору на 14 жовтня н. ст. ц. р. в Києві, який має закріпити революційні здобутки нашої людности в церковному устрою і розв'язати найважливіші питання завершення українського церковного будівництва на підвалинах автокефалії і народоправства, Церковний Собор Київщини, визнаючи скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору в зазначений

термін своєчасним і необхідним, вітає Всеукраїнську Православну Церковну Раду за її заходи в цій справі, уважно і свідомо готуватись до цієї історичної події».

28. Про монастирі на Вкраїні

«Собор ухвалив: з огляду на те, що всі монастирі на Вкраїні перебувають в руках слуг старого режиму і, як гнізда контрреволюції, шкодять справі духовного розвитку української людности і відродженню її церкви, прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду вжити всіх заходів перед радянською владою про передачу всіх монастирів і належного до них майна в розпорядження Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яко народнього церковно-революційного органу».

29. Про головні підвалини церковного устрою

«Головними підвалинами нормального існування живої Христової церкви мусить бути незалежність її (автокефалія), відокремлення від держави, всенародня соборноправність і вживання при відправах Божих служб рідної мови, обрядів і звичаїв – виявів творчости самого народу. Щоз до Української церкви зокрема, то вона має повне право й історичне, і канонічне на автокефалію, на грунт якої фактично вже стала, всенародня ж соборнопрравність і жива народня творчість повинні стати головними засобами оновлення її життя».

30. З приводу передачі Сохвійського собору і инших храмів м. Києва українським парафіям

1) «Церковний Собор висловлює щиру подяку Київському губревкому за зроблену на підставі закону про відокремлення церкви від держави передачу київських храмів (кафедрального Сохвійского собору і ин.) українському громадянству, чим він дав змогу українській православній людності слухати слово Боже на живій рідній мові.

2) Церковний Собор певен, що домагання купки прихильників старорежимних єпископів про повернення Сохвійського собору, цієї стародавньої святині всієї української православної людности, в користування київського єпархіального архієрея, якого в дійсности не існує (бо митрополит Антін втік в 1919 р. з денікінцями, а єпископа Назара людність Київщини не уповноважувала на керовництво Київською єпархією) Київський Губревком залишить без жодного задоволення.

3) Прохати Київський Губревком відновити надане постановою Київського губревкому від 10 липня 1919 р., № 754, право Старокиївської української православної парафії на користування і т. зв. «теплою церквою» (трапезною) в подвір'ї Сохвійського собору, бо ця церква належить до Сохвійського собору і потрібна парафії, залишення ж її в користуванні в безпарахвіяльної общини, що заснувалась з благословення єпископа Назара, не викликається жодними життьово-релігійними потребами людности, а тим часом дає широку змогу

чорносотенним шовіністичним елементам старорежимного духівництва і його прихильникам провадити свою працю затемрювання людности.

4) Прохати Київський Губревком не відмовитись допомогти українській парафії при соборі св. Сохвії забезпечити помешкання в Софійському подвір'ї єпископа, членів причету і варту.

5) Прохати Київский Губревком вжити заходів до негайної передачі українській парафії при Сохвійському соборі т. з. архієрейской ризниці».

31. Про єпархіальний свічковий завод

Церковний Собор, обговоривши питання про сучасне становище бувшого Київського єпархіяльного свічкового заводу і беручи на увагу, що цей завод мусить обслуговувати церковно-релігійні потреби не лише парафій м. Києва, а головним чином сільських православних парафій Київщини, визнає бажаним, щоб радянська влада передала бувший Київський єпархіальний завод зо всім його майном і коштами в завідування і керівництво Губерніяльної Церковної Ради Київщини, яко дійсній представниці і захисниці інтересів православних сільських парафій Київщини».

32. Обрання тимчасових повітових церковних рад

1) До складу Повітових Церковних Рад Київщини обрано:

Б е р д и ч і в с ь к и й п о в.

дияк[она] Павла Пейзанського (м. Нова Прилука),
дяка Платона Тумилевського (с. Турбів),
учит[еля] Тимоша Коваленка (с. Петрівка, м. Вахнівка*),
п.-о. Миколу Словачевського (с. Білашки),
гр. Платона Коваля (с. Жидовці),
дяка Петра Ковбасюка (с. Булаї),
гр. Никона Чекиту[2*] (с. Овечаче).

Б і л о ц е р к і в с ь к и й п о в. (Усі – Б. Церкв[а]).

Гр. Тимана Грегуля,
гр. Панаса Кравченка,
гр. Терешка Проценка.

З в е н и г о р о д с ь к и й п о в.

П.-о. Юхима Калішевського – головою (с. Петраківка),
п.-о. Федора Щуренка (с. Шостаки),
гр. Василя Дітківського (с. Керелівка).

К а н і в с ь к и й п о в.

П.-о. Конона Бея – Головою (с. Чайки),
п.-о. Петра Семененка – тов. голови (с. Кононча),
п.-о. Трохима Зачосу (с. Карапиші),

---

* Надруковано: Петриківка.
[2*] Виправлено чорнилом: “Чекіпу”

гр. Грицька Коваленка-Коломацького писарем (с. Хохітва*),
Юхима Шевченка – тов. писаря (с. Виграїв),
Омелька Баглая (с. Зеленьки),
Йосипа Стадного (с. Мартинівка).

К и ї в с ь к и й п о в і т:
П.-о. Сергія Пилипенка (с. Пашківка Бишівської вол.),
п.-о. Маляревського (с. Рославичі),
гр. Антона Фесенка (Чоколівка),
Павла Мироненка (Гавронщина),
Свирида Сушка (с. Зіркачі),
Івана Садовського (с. Бугаївка),
Миколи Хоменчука (с. Трипілля).

Л и п о в е ц ь к о г о п о в і т у[2*]:
Гр. Методія Вертелецького ([с]. Тягун),
дияк[она] Івана Квятковського (м. Липовець),
гр. Івана Слуцького (с. Козанка),
Андрія Олійника[2*]
Дмитра Салабая[2*],
Явдокима Лисинчука* ([с]. Монастирище),
Охрима Сакова ([с]. Чернявка),
Олександра Яворського[2*],
Василя [illegible]ника ([с]. Олександрівка).

С к в и р с ь к и й п о в і т:
Дияк[она] Панкрата Марчука (с. Волиці, г. Зарубінці),
гр. Устима Богдашівського (с. Кривошиїнці),
Платона Козира (с. Каленка),
Костя Шрама (с. Карабчів),
Петра Прищепу (с. Карабчів),
Лукаша Цегельника (с. Самгородок),
Антона Руденка (с. Килівка),
Михайла Іваненка (с. Войтівці).

Т а р а щ а н с ь к и й п о в і т:
П.-о. Андроника Руденка (с. Винарівка),
Івана Житника (с. Антонівка),
гр. Івана Григоровича (с. Чернин),
уч. Луку Омеляненка (с. Круті Горби),
гр. Василя Паланського (с. Роскішна).

У м а н с ь к и й п о в і т:
Учителя Семена Чумака (с. Свинарка),
гр. Тодоса Трубія (с. Свинарка),
п.-о. Миколу Чижевського (с. Дубова),
гр. Митрофана Кривошия (с. Паланочка).

---

* У тексті: Хотитьва.
[2*] Так у тексті.

Черкаський повіт:
Гр. Н* Лисенка (с. Валява),
Н* Сіренка (с. Вирлівець),
Василя Верещаку ([с]. Городище),
Сергія Багацького ([с]. Мліїв),
Микиту Пузенка (с. Старосілля),
Никона Олефіра (с. Мліїв),
Валентина Пинчука ([с]. Городище),
Хведора Христюка ([м]. Сміла),
лік[аря] Н* Туркевича ([м]. Черкаси).

2) Повітовим Церковним Радам надається право кооптувати до свого складу осіб, котрі будуть корисні для праці.

3) Повітові Церковні Ради складають церковні зібрання:

1) негайно – для переведення в життя ухвал Церковного Собору Київщини і 2) не пізніш 18 вересня – для обрання постійної Повітової Ради і членів на Всеукраїнський Церковний Собор.

33. Обрання членів В.П.Ц.Р. від Церковного Собору Київщини

1) Обрано до Всеукраїнської Православної Церковної Ради по два члени від кожного повіту, а саме:

Від Бердичівського повіту:
П.-о. Якова Чулаївського (с. Овечаче М.-Чернятинської[2*] вол.),
дияк[она] Павла Пейзанського (м. Нова Прилука).

Від Білоцерківського повіту:
П.-о. Кирила Стеценка (с. Веприк),
гр. Грегуля (Б. Церква, Райсоюз).

Від Звенигородського повіту:
П.-о. Юхима Калішевського (с. Петраківка),
Потапенка (с. Калигорка).

Від Канівського повіту:
Гр. Омелька Баглая (с. Зеленьки),
Юхима Шевченка (с. Виграїв).

Від Київського повіту:
П.-о. Сергія Пилипенка (с. Пашківка),
гр. Устима Крицького (с. Рославичі).

Від Липовецького повіту:
диякона Івана Квятковського (м. Липовець),
гр. Івана Слуцького (с. Кожанка).

---

* Так у тексті.
2* Закреслено: “Самогородськ[ої].

Від Сквирського повіту:
Гр. Нечипора Мизерницького (с. Харліївка),
Михайла Василівського (с. Ващця).
Від Таращанського повіту:
п.-о. Андроника Руденка (с. Винарівка),
Івана Нагірного (с. Лісовичі).
Від Уманського повіту:
Гр. Івана Рогаченка (Солом*., Мстиславська, 52).
учителя Тодоса Трубія (с. Свинарка, Христинівка).
Від Черкаського повіту:
Гр. Валентина Пинчука (с. Городище),
п.-о. Сергія Багацького (с. Мліїв).

2) Крім того, обрати персонально від Чернігівщини:
а) Остерського пов.
п.-о. Івана Шиянова (с. Свароℳ'я),
б) Борзенського повіту:
п.- о. Максима Савченка (с. Головенька) і
гр. Кирила Литвиненка (с. Бурківки).

Голова Церковного Собору *[Михайло Мороз[2*]]*
Тов. голови: *(Прот[оієрей] В. Липківський)*
Прот[оієрей] (Н. Шараївський)
Секретар *(Ів. Тарасенко)*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 1-8 зв. Друкований примірник, незначні виправлення від руки чорнилом.

КОМЕНТАРІ

[1] *Орлик-Волинський Степан* (1891-1937(?) – архієпископ УАПЦ, церковний діяч. Закінчив Житомирську духовну семінарію. У 1914 р. висвячений на священика. Добровільно пішов на фронт, був військовим пастирем. Під час війни 1914-1918 рр. його було призначено священиком російського посольства в Парижі. Вчився в Сорбоні. З 1918 р. на Кавказі утворив осередок українців Закавказзя. На Соборі висвячений на єпископа УАПЦ 30 жовтня 1921 р., згодом архієпископ Волині. 4 травня 1928 р. заарештовано і заслано на Соловки.

[2] *Леонід (Окропирідзе)* – католікос Грузинської автокефальної Церкви у 1919-1921 роках.

[3] Всеукраїнський Собор 1918 р. закінчився поразкою прихильників автокефалії Православної Церкви в Україні.

[4] Вищий керівний орган Православної Церкви в Україні, утворений Всеукраїнським Собором 1918 р., мав назву "Священний Синод/Собор Єпископів всієї України".

[5] Йдеться про єпископів Назарія (Блинова), єпископа Черкаського, тимчасово керуючого справами Київської єпархії за відсутності митрополита Антонія (Храповицького),

---

* Так у тексті.

2* У оригіналі всі прізвища набрано курсивом .

єпископа Уманського Димітрія (Вербицького), єпископа Канівського Василія (Богдашевського).

[6] Тут: *Олексій (Готовцев)* – єпископ Звенигородський, вікарій Київської єпархії у 1921 р.

[7] *Стороженко Григорій* (1889-1937(?) – єпископ УАПЦ. Висвята відбулась 27 листопада 1921 р. У 1936 р. заарештовано і вислано з України.

[8] *Сицинський (Січинський) Юхим* (1859-1937) – історик, археолог, церковно-громадський діяч на Поділлі, протоієрей УАПЦ, професор Державного українського університету (1918-1920) і Інституту народної освіти. У 20-х роках був членом Всеукраїнського археологічного факультету, співробітником історичної секції ВУАН.

[9] *Руденко Андронік* - диригент церковного хору в с. Дубовичі. Заарештовано і ув'язнено у 1932 р.

[10] Йдеться про "Октоїх".

[11] "Всевидат" – державне видавництво в УСРР.

[12] *Тарнавський Петро* – єпископ УАПЦ з 1923 р., настоятель Софійського собору. У 1924 р. відійшов від УАПЦ, заснувавши Діяльно-Христову Церкву, але потім повернувся до УАПЦ. Заарештовано 30 квітня 1938 р., розстріляний 2 вересня 1938 р.

[13] *Бржосньовський Володимир* (1887 – після 1937) – єпископ УАПЦ з 1921 р. У 1923 р. відійшов до Діяльно-Христової Церкви, але у 1928 р. знову повернувся до УАПЦ. Заарештовано 1937 р.

[14] *Калішевський Юхим* (1885 -1938(?) – єпископ УАПЦ з 1922 р.

[15] *Павловський Іван* (1890-1938(?) – митрополит Української Православної Церкви. Висвячений на єпископа 20 листопада 1921 р. Єпископ Черкаський, потім Чернігівський (1921-1926), архієпископ Харківський УАПЦ (1927-1930). Після "надзвичайного" Собору УПЦ в грудні 1930 р. його обрано митрополитом Української Православної Церкви (1930-1936), яку було утворено замість УАПЦ. У 1936 р. його було заарештовано і ув'язнено.

№ 13

Листи керівництва Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Костянтина Кротевича

Лист керівництва ВПЦР до священика Воскресенської церкви в м. Полтава о. Костянтина Кротевича в зв'язку з наданням йому сану протоієрея

1 червня 1921 р.

Всеукраїнська Православна Церковна Рада
Спілки Православних Парахвій
Київ, Володимир[ська], 24.
1 червня 1921 р.
№ 1282

До священика Воскресенської церкви о. Костя Кротевича

м. Полтава

Маємо за честь повідомити Вас, що Всеукраїнська православна Церковна Рада в ознаку своєї поваги і пошани Вас, яко одного з кращих і найкорисніших діячів і провідників українського православного церковно-визвольного руху, в засідан[н]і свойому 29 травня н. ст. 1921 р. присудила підвищити Вас в сан протоієрея української православної автокефальної церкви і що разом з цим В.П.Ц.Р. звертається до Всечесного Пархвенія, архієпископа всієї України і митрополита Київського з проханням благословити Вас прийняти від В.П.Ц.Р. цю ознаку пошани.

Печатка В.П.Ц.Р.*
Голова Ради — *[М.Мороз]*[2*]
Товариші голови: — *прот[оієрей] В.Липківський, Гр. Вовкушевський*
Члени Ради: — *священик К.Соколовский, Л.Т.*[3*]
Секретар: — *Ів.Тарасенко*

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк. 27. Машинопис. Копія.

---

* Запис від руки.
[2*] Підпис М. Мороза.
[3*] Підпис невідомої особи.

Лист Всеукраїнської Православної Церковної Ради до настоятеля Свято-Воскресенської церкви м. Полтава протоієрея К. Кротевича про обрання його єпископом

Всеукраїнська Православна Церковна Рада
Спілки Православних Парахвій
Київ, Володим[ирська], 24.
1 червня 1921 р.
№ 1293

До настоятеля Св. Воскресенської церкви м.Полтави протоієрея Костя Короткевича.

Перший Український Церковний Собор Київщини, ухваливши, що єпископи української православної автокефальної церкви право на духовне керівництво церквою набувають з ласки Божої і волі Церкви і що вони як носителі Божої благодаті, мусять бути також зразком чесноти й духовно-моральної краси і першими між рівними церкви членами, визнав, що Ви, почесний отче, вповні відповідаєте зазначеним вимогам, і в засідан[н]і своєму, що відбулося 24 травня н. ст. 1921 року в Києво-Сохвійському Кафедральному Соборі, одноголосно обрав Вас єпископом Київщини, з тим, що місце Вашого постійного перебування призначить В.П.Ц.Р. по згоді з Вами і місцевими православно-релігійними об'єднаннями.

З свого боку Всеукраїнська Православна Церковна Рада, будуч[и] певною, на підставі данних про попередню Вашу церковно-громадську [діяльность], в тому, що Ви вповні підготовлені до одержання високого й відповідального звання єпископа української православної автокефальної соборноправної церкви як по своїй загальній освіті, широкому і прозорливому церковно-релігійному світогляду, непохитній вірності українському церковно-релігійному руху, бездоганному, з морального боку, життю, визнала, що Ви дійсно будете тим архипастирем, який твердо, непохитно, в згоді з обравшою Вас Церквою, невпинно працюватиме по оновленню церковно-релігійного життя Української православної автокефальної церкви в дусі першого християнства і вимог сучасного нового життя, – тому затвердили обрання Вас, почесний отче, церковним собором на посаду єпископа Київщини.

Про все це Церковна Рада і має честь сповістити Вас, а також про те, що Вона одночасно з цим звертається до Всечесного Парфенія, архиєпископа Всеукраїнського і митрополита Київщини, з проханням перевести Вам ті іспити, які Всечесний Парфеній визнає необхідними, і висвятити Вас в сан єпископа.

До цього ж Церковна Рада прохає Вас заповнити й підписати запитальну картку для осіб, що бажають одержати священнослужительськ[і] посади в українській православній автокефальній церкві, скласти й подати Церковній

Раді свій короткий життєпис, а перед висвяченням виконати прилюдно урочисту сповідь і обіцяння єпископа української православної автокефальної церкви.

Печать В.П.Ц.Р.*
Голова Ради *М. Мороз*
Товариші Голови: *прот[оієрей] В. Липківський, Вовкушевський*
Члени Ради: *свящ[еник] К. Соколовський,*
Прот[оієрей] Н. Шараевський
Л. Т. [підпис][2*]
Секретар *Ів. Тарасенко*

Ф. 2984. – Оп.3. – Спр. 40. – Арк. 25. Машинопис.

* Запис від руки.
[2*] Підпис невідомої особи.

№ 14

Протоколи засідань Всеукраїнської Православної Церковної Ради, її Президії і комісії з питання проведення Всеукраїнського Собору УАПЦ

Протокол засідання Президії ВПЦР

8 липня 1921 року

В засіданні взяли участь: М. Н. Мороз, В. Липківський, Г. Д. Вовкушевський і К. Соколовський.

С л у х а л и: 1. Проект інструкції по скликанню І-го Всеукраїнського Церковного Собору.

У х в а л и л и: Затвердити зазначений проект в редакції, яка окремо до цього додається.

С л у х а л и: 2. Проект черги дня на майбутні збори Всеукрінської Церковної Ради, 10 липня ц. р.

У х в а л и л и: Установити таку чергу дня на зазначені збори:

1. Доповіді з місць.
2. Переведення в життя ухвал Церковного Собору Київщини.
3. Посланіє єпископів до чад Української Церкви.
4. Справа з єпископатом.
5. Справа скликання Всеукраїнського Церковного Собору.
6. Праця мійської церковної ради.
7. Біжучі справи.

С л у х а л и: 3. Обговорювали питання: а) про обрання представника від ВПЦР до складу Київської повітової церковної ради замість вибувшого Омельченка.

У х в а л и л и: Обрати представником від ВПЦР до складу Київської повітової церковної ради замість вибувшого Омельченка – В. Ф. Мартиненка.

С л у х а л и: 4. Про оформлення шлюборозривних справ, що провадяться в ВПЦР.

У х в а л и л и: Прохати голову комісії по розриву шлюбів протоієрея

В. Липківського скласти на це відповідну інструкцію, яку і внести на розгляд ВПЦР.

Голова [*підпису немає*]
Члени [*підписів немає*]
З оригіналом згідно*
Секретар *І. Тарасенко (підпис)*

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 35а. – Арк. 40. Машинопис, засвідчена копія, .

Протокол засідання Президії Всеукраїнської Церковної Ради

13 серпня 1921 р.

В засіданні взяли участь: М. Мороз, о. В. Липківський, о. Н. Шараївський, Ів. Тарасенко, М. Пивоваров, о. К. Соколовський і Г. Вовкушевський.

1. Голова М. Мороз повідімив, що він зондував ґрунт відносно поїздки до Грузії. [Йому] сказа[но][2]*, що подорож мусить одбуватись через Москву, позаяк така дорога буде коротша. Є надія, що перепуск на подорож буде здобуто.

Повідомлення прийнято до відому.

2. Заслухано пропозицію М. Мороза скласти від імені В.П.Ц.Р. відозву до українського православного населання з приводу голоду з закликом допомагати голодним.

У х в а л е н о: Прохати т. В. Чехівського скласти відповідну відозву, яку надрукувати і розіслати по Вкраїні.

3. Листівну заяву співробітника М. Х. Мартиненка з проханням дати йому винагороду за позачергову працю підчас відсутності т. Чехівського.

У х в а л е н о: Видати Мартиненкові місяшну платню.

Голова [*підпису немає*]
Секретар *[Тарасенко]*[3]*

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 35а. – Арк. 45. Машинопис.

Протокол засідання Комісії ВПЦР по підготовці Всеукраїнського Православного Церковного Собору

23 серпня 1921 року

В засіданні взяли участь такі члени комісії: М. Мороз, о. В. Липківський, о. Н. Шараївський, о. К. Соколовський, Ів. Тарасенко, Г. Стороженко, пр[офесор] Данилевич, о. П. Погорілко, В. Чехівський, М. Пивоварів, о. С. Орлик, о. К. Янушівський, Г. Вовкушевський.

---

* Допис червоним чорнилом.
[2]* Закреслено: "В Ревкомі".
[3]* Підпис червоним олівцем.

Отець В. Липківський повідомляє, що комісію скликано з метою підготувати матеріал для Всеукраїнського Церковного Собору, [тобто] визначення тем для доповідів на Соборі і вирішення інших, зв'язаних з цим питань. В дальшій своїй промові о. Липківський намітив чотири групи тем, які на його думку необхідно внести на обговорювання Собору.

Після обговорення пропозицій о. Липківського Комісія прейшла до переліку тем і розподілу їх межи доповідачами.

1. Автокефалія (взаємовідносини межи Українською і іншими православними Церквами).

2. Соборноправність.

3. Жива народня творчість.

4. Відношення церкви до держави.

5. Церковно-адміністративний устрій.

6. Церковна освіта.

7. Єпископат.

За пізнім часом дальше обговорення переноситься до другого чергового засідання.

Голова: *[М. Мороз]**

Секретар: *[Ів.Тарасенко]*[2*]

Ф. 3984. – Оп. 4. – 35а. – Арк. 28. Машинопис. Завірена копія.

Протокол засідання Всеукраїнської Православної Церковної Ради

4 вересня 1921 р.

Присутні: Голова В.П.Ц.Р. Мороз, Товариші Голови – протоірей В. Липківський і Г. Вовкушевський, секретар Ради Тарасенко. Члени: Н. Шараївський (Київ, Сохвіївська пар.), В. Чехівський (Київ, Сохв[іївська] пар.], Г. Субота (с. Лебединці, Бердич. пов. на Київ., Івано-Богос. пар.), А. Вовк (Миргород. пов. на Полтавщині – м. Миргород, Успенська пар.), М. Пивоварів (Київ, Сохв. пар.), В. Кійко (м. Київ, Андріївська пар.), Ів. Лапа (м. Київ, Андріїв. пар.), Яненко (м. Київ, Петропав. пар.), О. Бредюк (м. Київ, Петропавлів. пар.), М. Осадчий (с. Бесідка, Таращ. пов. на Київ., Св. Михайлівськ. пар.), Василенко (с. Шпитьки, Київський пов., Покровськ. пар.), Кислий Ів. (Київ, Сохв. пар.), Пиндюр Макар (Київ, Іллінська пар.), Борисенко (с. Музичі, Київ. пов., Михайлівськ. параф.), Ів. Білосорочка (м. Київ, Андріїв. пар.), Власенко (м. Київ, Миколаєвська пар.), П. Ємець (м. Київ, Сохв. пар.), М. Орловська (м. Київ, Андріївська пар.), протоієрей Т. Веселовський (м. Київ, Сохв. пар.), М. Демидів (м. Київ, Андріївська пар.), Ф. Г. Орловський (м. Київ, Андріїв. пар.), Я. Захарьєвич (м. Київ, Миколаїв. пар.), В. Мартиненко (м. Київ, тов. голови Київської повітової церк. ради), О. Судомора (м. Згурівка, Прилуцький пов. на Полтавщині).

Головує *М. Мороз.* Секретар – *Тарасенко.*

---

* Підпис червоним чорнилом.

[2*] Підпис червоним олівцем.

Голова оголошує чергу дня, яка й приймається з додатками, які внесли члени Ради Ів. Кислий, В. Чехівський і о. В. Липківський

1. Інформації з місць.

Представник Миргородського пов. (Полтавщина) Андрій Вовк. –

Лише нещодавно пощастило заснувати парахвію в м. Миргороді. Головна перешкода в справі – це брак священиків, потім – відсутність звязку з Києвом. Шкодить також і місцеве духівництво, яке дуже вороже ставиться до нашої церковної справи. Питанням українизації цікавляться і беруть в ній участь люди мало свідомі в цій справі. Мене, наприк[лад], питав один досить енергійний і прихильний до справи чоловік: – Чи таки правда, що на укр[аїнській] мові є Євангелія? Взагалі, люди надзвичайно не поінформовані в церковних справах. Про ВПЦР розповсюджуються найнеймовірніші чутки. Потім викликає непорозуміння одночасне істнування Київської та Полтавської Церковних Рад.

Представник з Прилуччини т. Судомора.

У с. Згуровці провадиться відправа на українский мові. Людність справою цікавиться, майже скрізь провадиться межи людьми боротьба.

Голова Ради М.Мороз повідомляє, що донині по всіх 12 губ[ерніях] України провадиться підготування до Всеукраїнського Церковного Собору. У всі Губернії розіслано інструкції, призначено туди уповноважених, які й розпочали роботу. Гірш [справа] стоїть на Волині і на Харківщині. З Поділля відомостів про підготовчі з'їзди покіль що нема. В багатьох інших повітах України з'їзди вже відбулись, в багатьох відбуваються. Можна сподіватись, що майже у всіх повітах, якщо не буде зовнішних несприятливих обставин, передвиборчі з'їзди відбудуться, [і] що Всеукраїнський Православний Церковний Собор також відбудеться у призначений час.

Далі Голова читає додаткового до інструкції по скликанню В.Ц.С. обіжника такого змісту:

"До Церковної Ради надходять запитання, як бути з обранням виборних на В.Ц.С. в тих випадках, коли через непереможні несприятливі зовнішні обставини не буде ніякої змоги скликати задля цього повітове зібрання представників всіх православних парахвій [повіту].

На Всеукраїнському Православному Церковному Соборі якнайповніше мусить виявитись воля православної людності відносно відбудови нового устрою церковно-релігійного життя.

Через це бажано і необхідно, щоб участь у працях В.Ц.С. взяли представники всієї православної людності і зо всіх місцевостей України. Тому-то інструкція по скликанню В.Ц.С. вимагає, щоб в кожному повіті України були обрані виборні на повітовому зібранні.

Скликання повітових зібраннів ще й тим корисне для справи відродження української православної церкви, що на них людність одержує повні інформації про український церковно-визвольний рух і знаходить спільні й найкращі шляхи для здійснення своїх бажаннів.

Тому необхідно дбати всіма засобами, щоб передсоборні виборчі зібрання відбулись своєчасно в кожному повіті і обрали належну кількість виборних на В.Ц.С. Отже, коли не буде ніякої можливості скликати повітове зібрання, то в такому разі губерніяльні і повітові церковни ради, а також головноуповноважені і уповноважені, дбаючи, щоб той чи інший повіт зовсім не залишився без представництва на Всеукр[аїнському] Прав[ославному] Церк[овному] Соборі мають право доручити обрання виборних на В.Ц.С. місцевим нарадам з діячів і прихильників українського церковно-визвольного руху, а в тому разі, коли й цього зробити не буде можливості, виряджають на В.Ц.С. корисних для справи осіб по своєму обранню на підставі п. 6 3 інструкції по скликанню В.Ц.С.

Про такі відступлення від порядку обрання Губерніяльні і Повітові Церковні Ради, а також Головноуповноважені і Уповноважені складають акти з зазначенням, чому саме не було можливости скликати повітове зібрання, і акти ці передають, через командированих виборних, до канцелярії В.П.Ц.Р.

Необхідно також, щоб Губерніяльні і Повітові Церковні Ради на підставі наведеного пакту вирядили своїх представників на В.Ц.С. (по одному).

Рада ухвалила: Інформації прийняти до відому і затвердити прочитаного обіжника.

2. Голова повідомляє програм праці В.Ц.Собору – реєстр доповідів, які мають бути прочитані на Соборі, такого змісту:

"Програм праці Всеукраїнського Церковного Собору, що скликає В.П.Ц.Р. в м. Києві 14/1 жовтня 1921 р.

1) [Вступна] інформаційна доповідь про В.П.Ц.Р. і скликає В.Ц.С .
Доповідають:
М.Мороз, Ів.Тарасенко.

2) Взаємовідносини межи українською церквою і другими церквами; В. Липківський і В. Чехівський.

3) Внутрішній устрій церкви: В. Липківський і В. Чехівський.

4) Жива церковно-народня творчість: рідна мова – Н. Шараївський, П. Погорілко, церковні співи – П. Козицький, мистецтво – [В.] Щербаківський, українські церковні звичаї – [С.] Рклицький.

5) Удосконалення церковного богослужіння – В. Липківський.

6) Устрій керівництва церквою – П. Погорілко, М. Мороз, К. Соколовський, Г. Вовкушевський.

8) Засоби та кошти утримання працівників церкви і органів керівництва церквою – М. Пивоварів, М. Мороз.

9) Відновлення церковної ієрархії – В. Чехівський.

10) Життя парахвіяльних церков – В. Чехівський.

11) Монастирі в Українській Церкві.

12) Біжучі справи.

По пропозиції В. Чехівського члени Ради занотовують собі реєстр доповідів.

Програм праці Собору Рада затверджує, а справа складання регламенту Собору доручається Президії Ради.

3. Про обрання Соборної Технічної Комісії о. В. Липківський з'ясовує обов'язки Комісії. По його думці, Технічна Комісія мусить подбати про забезпечення членів Собору ночівлями, а також организуванням харчової справи, щоб хоч трохи полегшити членам Собору харчові справи.

В. Кийко знайомить присутніх з працею тотожної комісії, яка існувала під час засідань Церковного Собору Київщини. Пропонує обрати комисію подвійного складу (попереду було пять), а саме: по 2 чоловіки з кожної з київських парахвій.

Х. Демидів. Зазначає деякі хиби в праці комісії собору Київщини і висловлює побажання, щоб ці хиби на цей раз було усунено.

Ухвалено: обрати до складу Комісії Членів Ради: В. Кийко, Ів. Кислого, Ів. Лапу з тим, щоб вони подбали про обрання від кожної з семи київських парахвій ще по 2 члени.

4. Обрання регістраційної комісії. Обов'язок комісії – регістрація членів Всеукраїнського Православного Церковного Собору і перша перевірка їх мандатів.

Ухвалено: до складу комісії обрати Ів. Тарасенка, Д. Крижанівського, а решту потрібних співробітників доручити обраним членам комісії доповнити шляхом кооптування.

5. Фінансова справа. Доповідь робить член президії М. Пивоварів. Перед Всеукраїнською Православною Церковною Радою стоять великі завдання відбудови рідної церкви, а праця ця вимагає величезних коштів і потреба ця ще більше збільшується необхідністю здобуття власного єпископату. Пивоварів знайомить присутніх з планом здобуття коштів – боргів В.П.Ц.Раді за книжки, яких є понад 20 мільонів карб., а також незаплачених 5 відсотків від кожної парахвії, приєднаної до Спілки Українських парахвій.

Доповнюючи повідомлення Пивоварова, голова Ради М.Мороз каже, що, не зважаючи на ухвали і повітових і Губерніяльного Церковних Соборів про негайну допомогу В.П.Ц.Раді коштами, все ж там кошти надходять надзвичайно спроквола. Бажано було б сьогодні обміркувати цю справу і з'ясувати причини, через що саме ця справа у нас не стоїть на належній височині.

В. Чехівський нагадує, що ще апостол Павло казав, що кошти для організаційних справ необхідно організувати заздалегідь, щоб вони були готові на кожну потребу. Ми також повинні йти цим шляхом. Необхідно, щоб кожна парахвія вжила всіх заходів до збирання коштів і для передачі їх до В.П.Ц.Р. використовувала кожну нагоду. Треба, щоб всі парахвії знали, що від їх недбальства гальмується наша загальна справа, треба, щоб всі вони розуміли всю вагу цієї справи.

Х. Демидів радить, щоб кошти збірались грішми, а не натурою, бо таким чином їх легше при сучасних умовах приставити до В.П.Ц.Р. Бажано було б також, щоб В.П.Ц.Р. виряджала до Парахвій гарних промовців, які б з'ясовували людям дійсний стан речей.

Г. Субота. Представник від Бердичівського повіту каже, що навпаки, селяни радше дають натурою, наприклад, борошном, аніж грішми. Але борошно дуже трудно передати до Києва.

У х в а л е н о: Проект Пивоварова про збирання коштів затвердити, доповнивши його зробленими в засіданні Ради додатками. Крім того, ухвалено, що українські парахвії і церковні гуртки діячів і прихільників українського церковно-визвольного руху кожного [села] повинні зробити негайну одноразову пожертву борошном або грішми, на придбання богослужбових книжок, підготовку працьовників Української Церкви і утримання єпископату, приставивши зібране до В.П.Ц.Р. не пізніш Покрови.

6. Зав. Фінансовим Відділом М. Пивоварів дає [коротке] звідомлення про фінансову справу.

В.Чехівський пропонує, аби до ВПЦС було зроблено фінансовий відчіт*.

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 35а. – Арк. 18-18 зв.; 25-25 зв. Незасвідчена машинописна копія, правки чорнилом, аркуші переплутані, місцями сильно пошкоджені.

Протокол засідання президії Всеукраїнської Православної Церковної ради

30 вересня 1921 року.

В засіданні взяли участь: В. Мороз[2*], о. К. Соколовський, Ів. Тарасенко, Гр. Вовкушевський, В. Чехівський, о. В. Липківський.

На засіданні був Гр. Стороженко.

С л у х а л и: 1. Проект відозви до української православної людности, якого склав В.Чехівський.

У х в а л и л и: 1. З огляду на те, що в кінці прочитаної відозви є місце про обрання єпископів, яке викликало довгі дискусії меж Чехівським і Соколовським, відозву з обговорення зняти.

С л у х а л и: 2. Тези доповіді т. В.Чехівського, яку він має прочитати на Всеукраїнському Соборі 14 жовтня 1921 року.

У х в а л и л и: 2. Прийняти до відома; обговорення відкласти на друге засідання.

С л у х а л и: 3. Про скликання Технічної та Регістраційної Комісій.

У х в а л и л и: 3. Скликати Технічну та Регістраційну Комісії на спільне з Президією Ради засідання для обговорення невідкладних питань на неділю 2 жовтня о 1 год. по сонцю.

С л у х а л и: 4. Про оздоблення вхіду в Собор плакатами з надписами цитат з святого письма, вбрання місця засідань зеленню, рушниками тощо [2*].

У х в а л и л и: 4. Комісію по оздобленню помешкання обрати на об'єднаному засіданні комісії й президії 2 жовтня.

С л у х а л и: 5. Про спеціальне засідання Президії В.П.Ц.Р. з диригентами по справі улаштування концерта для членів Собору.

---

* На цьому текст протоколу закінчується.
[2*] Так у тексті.

У х в а л и л и: 5. Скликати на 3 жовтня о 1 год. по сонцю засідання Президії В.П.Ц.Р. і диригентів. Запрохати також диригента і диякона з Круківщини.

С л у х а л и: 6. Повідомлення Голови Ради про те, що М. Пивоварів одержав відомости, що на Білоцерківщині зараз робиться збірання коштів і борошна на користь В.П.Ц.Р., і пропонує вирядити з ними Пивоварова.

У х в а л и л и: 6. Вирядити на Білоцерківщину члена призидії М.Пивоварова, доручивши йому приставити до Києва зібрані там кошти й борошно.

Голова Ради *[підпису немає]*
Члени *[підписів немає]*
Секретар *[Ів.Тарасенко]**

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 35а – Арк. 29. Машинопис. Засвідчена копія.

Протокол засідання членів Президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради

4 жовтня 1921 р.

В засіданні взяли участь: Голова М. Мороз, тов. гол. В. Липківський і Г. Вовкушевський, о. К. Соколовський, Ів. Тарасенко, М. Пивоварів і В. Чехівський.

1. С л у х а л и: Проект наказу Всеукраїнському Православному Церковному Собору, який склав о. В. Липківський.

У х в а л е н о: Проект прийняти, зробивши в ньому зміни і доповнення, зроблені в засіданні і внесені в Пленум Всеукраїнського Православного Церковного Собору.

2. Розіслати листи доповідачам Собору з проханням подати якнайшвидче до Президії свої доповіді для розгляду.

3. Заслухано пропозицію о. В. Липківського на початку праці Собору зробити доповідь з метою звязати Всеукраїнський Православний Церковний Собор з соборами попередніми, щоб цім надати цьому Соборові право визнати себе каноничним.

У х в а л е н о: пропозицію прийняти, проект відповідньої постанови виробити.

4. Проект тезів доповіді о. В. Липківського на тему: "Взаємовідносини межи українською і іншими церквами" і ухвали до доповіді.

У х в а л е н о: постанову прийняти з додатками та змінами, зробленими в засіданні.

---

* Підпис червоним олівцем.

Додатки до протоколу: 1. Проект наказу*.
2. Проекти резолюцій о. В. Липківського*.

Голова: *[М. Мороз]*[2*]

Секретар *[підпис відсутній]*

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 38а. – Арк. 14. Машинопис, неправлений засвідчений текст.

Протокол засідання членів Президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради

10 жовтня 1921 р.

В засіданні взяли участь: М. Мороз, о. Н. Шараївський, Г. Вовкушевський, Ів. Тарасенко і В. Чехівський.

1. С л у х а л и: проект статуту української Православної Автокефальної церкви. Розглянуто параграфи 1-32 і зроблено зміни та додатки.

2. Пропозицію М. Мороза про те, щоб перед відкриттям Собору скликати нараду з представників губерень і Президії для намічення біжучого плану діяльности. Зосібна пропонує обрати в почесні голови о. В.Липківського. В члени президії радити 5 членів президії В.П.Ц.Р.

У х в а л е н о: з пропозицією погодитись.

Голова *[підпис відсутній]*

Члени *[підписи відсутні]*

Секретар *[Ів.Тарасенко]*[3*]

Ф. 3984. – Оп. 4. – Спр. 35а. – Арк. 9. Машинопис. Засвідчена копія.

---

* Текст відсутній.

[2*] Підпис чорнилом.

[3*] Підпис синім олівцем.

№ 15

Звернення Собору єпископів всієї України до віруючих українців з закликом не визнавати рішень Українського Церковного Собору Київщини

*14 липня 1921 р.**

«До справи про утворення Укр[аїнського] єпископату
14/VII 1921 р.»
[підпис Мороза] (?)[2*]

Возлюбленным, о Господе, чадам Церкви Украинской.

«Невозможно не прийти соблазнам, но горе тому, через кого они приходят» (Лк. 17:1).

«Завещаваем вам, братия, именем Господа нашего Иисуса Христа, удаляться от всякого брата, поступающего безчинно, а не по преданию, которое приняли от нас» (2 Сол. 3:6).

Так писал некогда св. апостол Павел христианам Солуни; так пишем теперь мы, – смиренные преемники апостолов, православные епископы украинские, подписавшие это послание, вам, возлюбленным чадам Православной Христовой Церкви на Украине.

Удаляйтесь от желающих жить [в Церкви] безчинно, удаляйтесь от «злых де[лат]елей» (Филип. 3:2), «берегитесь людей, смущающих вас и желающих превратить благовествование Христово» (Гал. 1:7), повредить святую веру нашу, изменить в ней порядки и священные законы. А хотят теперь в Церкви жить бесчинно некоторые из украинских церковных деятелей – миряне, диаконы и священники, собиравшиеся в мае сего года в Киево-Софийском Соборе на украинский церковный съезд Киевщины, названный ими Церковным Собором.

Они собрались для решения церковных вопросов без нашего ведома и благословения, вопреки 39-му правилу апостольскому, которое гласит: «Пресвитеры и диаконы» (а тем более, конечно, миряне) «без воли епископа ничего да не совершают». Ибо ему вверены людие Господни, и он воздаст ответ о душах их.

Собрала их так называемая «Всеукраинская церковная рада», образовавшаяся также без ведома и благословения епископа и состоящая из мирян и священнослужителей, большая часть которых за противление местному епископу и самочиние извержена из сана согласно священным церковным правилам.

---

* Дата резолюції на документі.
[2*] Текст резолюції написано від руки червоним чорнилом.

Собравшиеся в Киеве в мае месяце сего года украинцы называют этот свой съезд Церковным собором, но православные соборы могут собираться только с благословения епископов и происходят с непременным их участием. Это был не собор церковный, а самочинное собрание, постановления которого не могут иметь никакого значения для церковной жизни.

Приступивши к решению церковных вопросов, эти деятели дерзнули поколебать самые главные устои жизни св. Православной Церкви: они постановили лишить кафедр православных епископов и отобрать все монастыри у православных, избрали для посвящения во епископы имеющих жен священников и мирян, разрешили епископам и священникам строго запрещенные им священными канонами (правилами) церкви вторые и третьи браки, дозволили им носить мирскую одежду и присвоили себе право, в случае надобности, вообще изменять все церковные порядки и обычаи и даже изменять самые церковные каноны, то есть правила святых апостолов, св. Вселенских Соборов и св. отец и составлять вместо них новые, не страшась грозного слова апостола: «если кто благовестит вам не то, что вы приняли» (от св. апостолов и св. отцов), – «анафема да будет» (Гал. 1:9).

Устроивши церковный съезд Киевщины, украинские церковные деятели постановили созвать в октябре месяце сего года Всеукраинский такой же съезд.

Мы глубоко скорбим о возникающем церковном разделении на Украине.

Новое церковное течение, обнаружившееся на Киевском украинском майском съезде сего года, по глубокому нашему убеждению, поведет не к возрождению церковной жизни, а к явному вреду и погибели, угрожающей православию на Украине.

Господь да вразумит заблуждающихся и расположит серца их к покаянию, пока не поздно.

Предостерегая от опасности, угрожающей Украинской православной Церкви, мы умоляем всех лучших сынов Православной Украины, чад Св. Православной Церкви на Украине: не принимайте постановлений Киевского майского украинского съезда, как незаконного с церковной точки зрения, не посылайте своих представителей на собираемый в октябре сего года Всеукраинской церковной радой без согласия епископов Всеукраинский церковный съезд, обращайтесь по всем делам церковным к законным православным епископам, поминайте имена их и имя Святейшего общего отца нашего Патриарха ТИХОНА в храмах на службах Божиих*. Помяните, и другим напоминайте слова св. Игнатия Богоносца: «Кто не с епископом, тот и не в церкви, тот погиб, погиб совершенно».

Не обращайтесь с религиозными нуждами к лишенным сана украинским священникам и их единомышленникам, также подлежащим иверже́нию из сана, согласно II правилу апостольскому: «Аще, кто, принадлежа к клиру, с изверженным из клира молитися будет, да будет извержен и сам». Знайте, что изверженные из сана и временно запрещенные в священнослужении свя-

---

* Так у тексті.

щенники не могут отправлять никаких служб церковных и все таинства, совершаемые ими, не имеют никакой благодатной силы.

«Если кто не послушает слова нашего в сем послании, того имейте на замечании и не сообщайтесь с ним, чтобы устыдился, но не за врага считайте его, а вразумляйте, как брата».

«Сам же Господь мира да даст вам мир всегда и во всем».

«Благодать Господа нашего Иисуса Христа со всеми вами. Аминь», (2 Сол. 3:14-16, 18).

Подлинное подписали: управляющий Киевской епархией Назарий, епископ Черкасский, Пахомий, епископ Черниговский и Нежинский, Пимен, епископ Подольский и Брацлавский, Фаддей, еп[ископ] Владимир-Волынский, управляющий Волынской епархией, Василий, еп[ископ] Каневский, Димитрий, еп[ископ] Уманский, Алексий, еп[ископ] Звенигородский.

С подлинным верно: делопроизводитель свящ[енник]
*(підпис)**

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 1-1 зв. Машинопис. Засвідчена копія, згасаючий текст.

---

* Підпис нерозбірливий.

№16

Звернення Московського патріарха Тихона до віручих України про збереження єдності церкви

23 липня 1921 р.

Божией Милостью Патриарх Московский и всея России смиренный Тихон возлюбленным о Господе чадам правосл[авной] Церкви на Украине.

Благодать Вам и мир от Бога Отца и Спаса нашего Иисуса Христа.

С глубокой скорбью известились мы, что нестроения и распри, имеющие теперь место в общественной жизни нашей многострадальной родины, отразились в церковной жизни на Украине. Враги векового единения православных украинцев со всей Российской Церковью произвели рознь и вражду между членами православной Церкви на Украине, сказавшуюся в нарушении церковной дисциплины и самовольном насильственном введении в некоторых храмах богослужения на украинском языке. В частности, в Киеве в сем году дважды собирались съезды по вопросам о церковной жизни без ведома и благословения церковной власти. Съезды эти хотя носили громкие названия соборов, но в своем составе не имели епископов украинских епархий, а второй съезд был даже возглавлен мирянином, и вынесли целый ряд антиканонических постановлений, разрушающих строй церковной жизни. Борясь с появившимся злом в церковной жизни, Украинский Священный [Синод] в заседании 12-15 февраля 1921 г. признал возможным допустить совершение богослужения в украинских храмах по церковно-славянским книгам с украинским произношениям и чтением св[ятого] евангелия в переводе на украинский язык, а также проповедь на украинском языке, где того пожелают прихожане. Местным преосвященным предложено наблюдать, чтобы священнослужители охраняли от искажений древние украинские церковные напевы и соблюдать местные церковные обычаи и обряды, духу православной греко-восточной Церкви не противные, а для перевода [богослужебных книг и библии с церковно-славянского] на украинский язык учрежден особый Комитет. В заседании от 24 мая с. г. Синод нашел возможным допустить совершение богослужения на украинском языке, где этого пожелают прихожане большинством двух третей голосов.

Постановление Священного Украинского Синода о богослужебном языке, до решения этого вопроса на предстоящем украинском Церковном Соборе, и о сохранении древних напевов и местных добрых церковных обычаев и обрядов, приемлемо, как согласное с духом православной Церкви. Перед Господом все

равны, и имя Божье славится на всех языках мира.

Призываем Божие благословение на всех трудящихся по переводу библии с словянского на украинский язык.

Об одном лишь умоляем вас, братия, именем Господа нашего Иисуса Христа, чтобы не было между вами разделения, но чтобы вы соединены были в одном духе, в одних мыслях (1 Кор. 1:10). В целях охранения этого единства и мира церковного, мы признали за благо, согласно желанию Киевского Синода Епископов (заседание 19-20 мая с. г.) и Киевского Союза Приходских Церквей, временным заместителем отсутствующего по нынешним обстоятельствам Киевского Митрополита высокопреосвященного Антония назначить боголюбезнейшего брата нашего архиепископа Гродненского Михаила, с званием нашего патриаршего экзарха на Украине, с возведением его в сан митрополита и с предоставлением ему прав, принадлежащих митрополиту Киевскому.

Примите же с любовью посылаемого к вам собрата нашего высокопреосвященного митрополита Михаила и да не будет между верующими вражды и разделения, особенно в такое время, когда наша дорогая родина переживает и без того тяжкие испытания, и когда церковь является прибежищем скорбящих. Да исполнятся на вас слова Господа нашего Иисуса Христа: «Да будут все едино, как ты, Отче, во Мне и Я в Тебе, так и они да будут в Нас едино» (Іоан, 17-21).

Бог мира и любви да пребудет со всеми Вами.

Тихон, патриарх Московский и всея России.

Верно:

секретарь [подпись]

10/23 июля 1921 г. (День памяти преподобного Антония Печерского).

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 105. – Арк. 9-9 зв. Машинопис, незасвідчена копія. Декілька правок від руки чорнилом.

№17

Лист благочинного 2-го округу Глухівського повіту до священиків повіту про заборону брати участь у Всеукраїнському Православному Церковному Соборі

23 вересня 1921 р.

«До справи В.П.Ц.С.»*
В.П.И.
Благочинного 2 Округа
Глуховского уезда
[1921 года Сентября 23 дня № 97][2*]

[Всеукр. Церк. Рада
Одержав 12/XI 1921 р.
Вхідн. № 1943][3*]

Священникам Успенской Преображенской
Церквей с. Тулиголово с передачей священникам
в села: Щебры, Дунаец, Дунаецкую Слободку,
Уздицу и Викторово.

ЗРАЗОК

Согласно указам Священного Собора Епископов Украины от 26 мая (8 июня) с. г. за №67 и от 28 августа (10 сентября) с. г. за № 109-112 переписать себе этую копию и оповестить всех клириков и мирян о нижеследующем[4*]. В г. Киеве 14 октября с. г. созывается т. н. Всеукраинской Церковной Радой, незаконно существующей, съезд Духовенства и мирян украинизированных ею приходов, которые именуются этой радой Всеукраинским Церковным Собором. Между тем рада созывает октябрський съезд без Благословения Украинских Епископов, по программе ею самой выработанной и в составе, не соответствующем правилам о Всеукраинских соборах, принятым на Всеукраинском Соборе в 1918 г. и совершенно не обеспечивающем спокойного и безпристрастного решения дел на Соборе. Например, в состав Собора вводится вся рада, состоящая более, чем из 100 человек, которыя, [очевидно], и будет распоряжаться

---

* Резолюція в лівому верхньому кутку червоним олівцем.
[2*] Рукопис чорнилом.
[3*] Напис на відбитку штампа ВПЦР.
[4*] Тут і далі підкреслення в тексті.

всеми делами съезда. Ввиду сего Священным Собором Епископов всея Украины возбраняется как Епископам Украины, так и пресвитерам и прочим клирикам и мирянам, принимать участие в сем Соборе под опасением Епископам и клирикам лишения сана, а мирянам отлучения от церкви, коим они могут быть подвергнуты за участие в сем незаконном с канонической точки зрения соборе законною церковною властью. Законный Всеукраинский Церковный Собор с участием Епископов и избранных по Епархиям представителей клира и мирян с благословления Святейшаго Всероссийскаго Патриарха и Украинских Епископов назначен Свящ[енный] Собор Епископов на 15/28 мая наступающаго 1922 г. Подробные указания о времени и способе избрания членов сего Собора и программе его занятий будут сообщены к сведению всех православных приходов Украины в месяце ноябре. Если есть во вверенном Вам приходе избранныя члены на предстоящий [октябрський] съезд в г. Киев, устраивающийся Киевской Церковной радой, то прошу объявить и прочитать копию этого указа и отобрать от них подписи в чтении его. Священникам, названых сим, прошу, прочитавши, подписаться под сим и отсылать по назначению, а потом прислать мне.

Благочинный священник В.Карасев.

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 102. – Арк. 194-194 зв. Оригінал. Рукопис синім чорнилом.

№ 18

Записка священика Івана Павловського до Всеукраїнської Православної Церковної Ради про протидію Українській Церкві на місцях

28 липня 1921 року

«Докласти Ц[ерковній] Раді». 4/VIII [Мороз] (*підпис*)
«Мати на увазі». 12/VIII [Мороз] (*підпис*)*

Всеукраїнська Церковна Рада
«Одержав» 4/УІІІ 1928 р.
Вхідн. № 1071[2*] .

До хвальної ВПЦР

На Чигиринщині зараз іде дуже велика боротьба. Собор Єпископів розіслав «Увещание сынам Украины» и «Отказ Пархвения». Ці два листи внесли велику мішанину в гущу духівництва. З моменту одержання цих листів духівництво стало в багацько разів упертіше. Волков розійшовся на всі чотири. Становище з Пархвенієм якось би треба вияснить. Чи приїхав Антонін [?] Прошу поінформувать про все. Завтра (29 липня) їду в Каменку. Чи є курси для священиків ?

Священик Іван Павловський

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 102. Автограф. Рукопис чорним чорнилом.

---

* Це дві резолюції у лівому верхньому кутку аркуша. – Рукопис олівцем, автограф.
[2*] Відбиток штампу ВПЦР, запис від руки.

№ 19

Лист голови ВПЦР М.Н. Мороза до патріарха Грузинської Автокефальної Церкви Леоніда (Окропирідзе)[1] про сприяння у висвяченні єпископів для Української Православної Церкви

*9 вересня 1921 р.**

«Докласти Ц[ерковній] Раді
4/VIII [1921 р.]» [*підпис М. Мороза*]
«Мати на увазі
12/VIII [1921 р.]» [*підпис М. Мороза*][2*]

Святейшему Леониду
Патриарху Грузинской Автокефальної Церкви

Ваше Святейшество!

Украинская Православная Автокефальная Церковь обращается в лице Вашего Святейшества к своей сестре по Христу Грузинской Православной Автокефальной церкви с усердной просьбой оказать ей великую братскую услугу: божественною благодатью своего священства хиротонисать для нея епископов.

Тяжела была судьба Украинской Православной Церкви в прошлом. Эту горькую судьбу Украинской Церкви всем сердцем может почувствовать только родная сестра ея по своей тяжелой доле – Церковь Грузии, которая разделяла с нею всю неправду и неволю под московским самодержавием и всю тяготу его. Было время, когда Украинская Православная Церковь была фактически автокефальною, имела своего голову – митрополита Киевского и всея Руси-Украины, когда Москвы еще не существовало. До Московских стран и до самой Москвы православная вера дошла непосредственно из Киева и потому церковь Московская есть дочь церкви Киевской. Но когда дочь – Московская церковь, правдами и неправдами московских царей-самодержцев, приобрела большую физическую силу (ибо моральною и научною силою она никогда не отличалась), она насильно подчинила себе свою родную матерь – церковь Киевскую, да еще с помощью светской власти.

---

* Датується за змістом документа.

[2*] Дві резолюції в лівому верхньому кутку аркуша. Запис олівцем від руки .

Это была такая неправда и такое коренное нарушение и церковных канонов (см. пр. 8-е III-го Вселенского Собора[3], пр. 30 Апост[ольское][4] и др.) и христианской морали, какое на протяжении всей истории православной церкви случилось еще только один раз и опять со стороны церкви Российской – это уничтожение автокефалии и насильное подчинение себе церкви Грузинской, еще более древней, чем церковь Украинская[5]. Росийская самодержавная власть, которая все время так гордилась своим благочестием, оставила православие только на своем знамени, а на самом деле не считалась ни с каким благочестием, ни с какими канонами, ни даже с христианскою моралью, а только с своею ненасытностью и несла национальную и церковную смерть тем народам, какие имели несчастье подпасть под ея самодержавную опеку, как прекрасно изобразил это наш национальный гений поэт Шевченко в своей поэме «Кавказ»[6].

Великая революция 1917 года уничтожила Московское самодержавие, освободила из-под него народы, но осталась Московская церковная власть, такая же жадная, как и бывшая царская, а только прикрывшись патриаршеством ищет новых способов для закрепления под своей духовною властью православных народов, освободившихся из-под власти царской.

Православная Церковь Грузии весьма счастлива тем, что в этот исторический момент Российской революции в лице Вашего Святейшества и Вашего предшественника покойного патриарха Кириона[7] имела епископов – великих борцов за свою автокефальность, и благодаря этому уже совсем сбросила с себя иго подчиненности Московскому патриарху и вполне восстановила свою автокефалию со своим епископатом во главе. В Украинской же Церкви борьба за свое освобождение проходить далеко труднее и сейчас достигла наибольшего напряжения. Речь в том, что за время долгаго /250 лет/ подчинению Московскому самодержавию епископат на Украине создавался целиком пропитанный московско-царскою идеологиею, в такой же идеологии долго воспитывалось и духовенство и вообще интеллигенция Украины, и потому не только все епископы Украины в момент революции остались приверженцами старого царского режима, но и на всех главных церковно-гражданских местах были и остаються противники автокефалии Украинской Церкви, и борьба с ними для ослабленной долгою неволею Украинской церкви очень трудна.

Церковно-освободительное движение на Украине возникло еще в начале революции, когда представители народа на епархиальных сьездах выразили желание возродить автокефальную Украинскую церковь и для этой цели созвать Всеукраинский Церковный Собор. Собор этот был созван в 1918 году но, во-первых, все епископы Украины единодушно стали за подчинение Украинской церкви Московскому патриарху, а во-вторых подошли неблагоприятные для освобождения Украинской Церкви политические события, и Собор этот был обращен в способ церковной санкции старой подневольной церковной жизни на Украине. Но православный народ Украины этого Собора, руководимого врагами Украинской Церкви, не признал за настоящий Украинский Собор, и его постановления церковью Украины не приняты, а в последнее

время с ним не считается и епископат. Собор этот дал украинскому народу только один опыт, что борьбу за освобождение Украинской Церкви и ее автокефалию нужно начинать не сверху – не с Всеукраинского Собора, а снизу – с организации украинских приходов (парахвій).

И вот весной 1919 года в Киеве и его окрестностях начали засновываться* украинские приходы, отдельные от российских, а закон про отделение церкви от государства создал очень благоприятные условия для безпрепятственного открытия этих приходов[8]. Украинские приходы составили из себя Союз приходов, каковой из своих представителей создал свой высший орган управления – Всеукраинскую Православную Церковную Раду для организации украинских приходов по всей Украине. В основу устава украинских приходов положено стремление к автокефалии украинской церкви, к соборноправности и употреблению родного языка в богослужении.

Местный Киевский Епископат отнесся к учреждению украинских приходов и деятельности Всеукраинской Церковной Рады крайне враждебно, протестовал против предоставления светской властью украинским приходам церквей, несмотря на просьбы ни разу никто из епископов не служил в украинских церквах и с благословения епископов велась враждебная украинской церкви агитация среди населения. Когда же осенью 1919 года Киев захватили остатки российской армии – деникинцы, епископы показали вполне свое лицо – все церкви от украинцев были отобраны и все украинские священники были запрещены в богослужении. Когда деникинцы были изгнаны из Украины, и с ними бежали все правящие епископы, оставив в епархиях только своих викариев, церкви украинцам были возвращены, с украинских священников запрещение было снято, но когда весною 1920 года пронеслась весть про наступление на Киев монархической армии Врангеля и поляков, священники украинских приходов опять были запрещены в богослужении.

Так целый год Всеукраинская Церковная Рада все средства употребляла для соглашения с местными епископами и в ответ получала только упреки, угрозы и, наконец, запрещением богослужения священникам [сделала] попытку вовсе потушить украинское церковно-освободительное движение. Тогда Всеукраинская Церковная Рада на пленарном заседании своем 5 мая 1920 г. поставила ребром вопрос про дальнейшее отношение свое к местному царскому епископату и решила, что под управлением своих врагов Украинская церковь, составившаяся из украинских приходов, больше оставаться на может и провозгласила украинскую церковь автокефальною, киевских епископов, противников автокефалии, отколовшимися от украинской церкви, и потому обьявила автокефальную украинскую церковь вдовствующей, а своим священникам предложила не обращать внимания ни на какие запрещения российских епископов, клевретов Московского патриарха, прервать с ними сношения, и продолжать исполнение своих пастырских обязанностей. Об этом событии Всеукраинская Церковная Рада оповестила весь украинский православный народ своим первым посланием (послание при этом прилагается) 2*.

---

* Так у тексті.

2* Текст відсутній.

Оставшись без епископов Всеукраинская Церковная Рада стала принимать меры к тому, чтобы создать для своей церкви свой епископат: и тогда уже глаза и надежды украинской церкви обращены были к единоверной братской Грузинской церкви, тем более, что и в Киеве сделалось известным истинное архипастырское отношение архипастырей Грузии к украинской церкви в пределах Грузинского патриархата, но крайне тяжелые условия современной жизни долго не давали возможности иметь сношения с Грузией. Поэтому Всеукраинская Церковная Рада все это время принимала все меры к приисканию себе епископов из тех, что живут в пределах России и Украины.

Она вела переговоры со всеми епископами-украинцами но безрезультатно. Правда, два из них откликнулись более сочувственно на ее обращения: Парфений, управляющий Полтавской епархией, на обращенной к нему записке Церковной Рады написал даже весьма определенную резолюцию (резолюция прилагается)*, а епископ Антонин (живущий в Москве) частным письмом уведомил Раду о своей готовности послужить возрождению Украинской Церкви. Но дальше добрых пожеланий Украинской Церкви они не пошли, и когда Киевский Епархиальный Собор, созванный Всеукраинской Радой 22-26 мая сего года, избрал архиепископа Парфения митрополитом Киевским, а епископа Антонина его заместителем, и тот и другой от принятия этого избрания уклонились, ссылаясь на старость и болезнь. Из всех этих сношений Рада вывела только тот горький опыт, что среди местных епископов нет истинных борцов за автокефалию и освобождение украинской церкви, и она до сих пор остается вдовствующей.

Для обеспечения себя епископатом Киевский Епархиальный Собор избрал из видных своих деятелей несколько кандидатов в епископы и поручил Всеукраинской Церковной Раде принять меры к их хиротонии, но они еще не высвячены, ибо от российских епископов, кроме запрещения и отлучения, они ничего не могут ожидать, и Украинская церковь до сих пор остается без епископов.

А между тем, церковное освободительное движение на Украине приняло огромные размеры: украинские приходы открылись уже во всех значительных городах Украины, из городов движение пошло на села и среди селян вызвало сильный интерес, сотни сельских приходов уже присоединились к союзу Украинских приходов и признали Всеукраинскую церковную Раду, и тысячи приходов находяться на пути к присоединению. Из Киевской епархии движение перебросилось на все епархии Украины и приняло действительно всеукраинский характер.

С другой стороны, и епископы – клевреты Московского патриарха на Украине стали организовываться на борьбу з этим движением: в феврале этого года из них был учрежден патриархом «Синод епископов Украины», который лишил сана всех украинских священников, а Всеукраинскою Церковную Раду и всех, кто с нею в единении, отлучил от церковного общения. Этот «Синод»

---

* Текст відсутній.

патриарха Московского на Украине поставляет епископов-россиян почти на каждый уезд. Епископы – патриаршие клевреты, ездят по селам, и пользуясь своим саном, и приниженным ими сельским духовенством ведут сильную агитацию против украинскаго церковного движения, устраивают торжественные службы, сьезды духовенства и темного селянства. Народ украинский видит неправду в агитации патриарших клевретов и с своей стороны собирается на Волосные, Уездные Церковные Сьезды, выносит постановления об уничтожении старых враждебных украинской церкви церковных учреждений – епархиальных и приходских советов, благочиннических миссионерских округов и др., а взамен их учреждает приходския, волосныя, уездныя и губернския Рады.

Борьба между наличным епископатом Украины, упорно отстаивающим свое подчинение Московскому патриарху, и украинским народом, стремящимся к автокефалии, приняла упорный и всеукраинский характер. Но в этой борьбе Украинская церковь не имеет главной церковной силы, какою так злоупотребляет епископат противоукраинский, не имеет своего епископа, и потому в этой неравной борьбе изнемогает. Необходима братская сочувствующая рука единоверной автокефальной церкви, которая бы поддержала украинскую церковь в эту трудную минуту и уравняла б средства борьбы. 1-14 октября сего года Всеукраинской Церковной Радой созывается Всеукраинский Церковный Собор, и участие в этом Соборе своих украинских епископов, борцов за автокефалию и освобождение украинской церкви крайне необходимо.

Скорбная история Украинской православной церкви знает уже один случай в своей жизни, когда почти все епископы Украины после Брестскаго Собора 1596 года отошли к унии с Римом, и Украинская православная церковь целых десять лет страдала без епископа, пока не послал Господь на Украину патриарха Иерусалимского Феофана, который, согласно ходатайства украинского народа, рукоположил в Киеве митрополита и 5 епископов для Украинской Церкви в 1620 году. Эта история с Украинской церковью теперь повторяется: все наличные епископы Украинской церкви отошли до подчинения Московскому патриарху, Украинская автокефальная православная церковь осталась без епископа и ожидает братской помощи от первосвятителя единоверной автокефальной церкви, который оказал бы ей ту великую услугу, которую некогда оказал ей незабвенный патриарх Иерусалимский Феофан.

Ваше Святейшество! Очи и вся надежда Украинской автокефальной церкви обращается теперь к Вам, к братской и по вере, и по тяжкой доле Грузинской автокефальной Церкви. Восполните своею апостольскою благодатью оскудение сей благодати у Вашей сестры и низведите божественную благодать епископства на избранных автокефальною Киевскою церковью вполне достойных епископского сана священнослужителей. Эта братская услуга со стороны Грузинской церкви послужит наилучшим залогом для тесной братской любви и взаимопомощи двух братских свободных автокефальных Церквей – Грузинской и Украинской, обьединению которых препятствовала до сих пор тяжкая неволя.

Изложивши в главных чертах тяжелые обстоятельства борьбы за автокефалию украинской церкви, Всеукраинская Православная Церковная Рада считает за великую честь через своих уполномоченных протоиерея Стефана Орлика и священника Павла Погорилка представить приветствие Киевского Епархиального Собора Вашему Святейшеству и возглавляемой Вами Церкви (приветствие прилагается)*. Уполномоченные протоиерей Стефан[2*] Орлик и священник Павел Погорилко являются к Вам вместе с тем и кандидатами в украинские епископы, избранные на Киевском Епархиальном Соборе. Всеукраинская Православная Церковная Рада на основании постановления Киевского Епархиального Собора усерднейше просит Ваше Святейшество об их хиротонии. Документы их и относящиеся к этому делу постановления Киевского Собора при сем прилагаются*.

Голова Всеукраинской Православной Церковной Рады
[Відтиск печатки ВПЦР] *[М. Мороз]* *(підпис)*

[прот(оиерей) В. Липкивский] *(підпис)*
[Г. Вовкушевский] *(підпис)*
члены: *[протоиерей Н. Шараивский]* *(підпис)*
[В. Чеховский] *(підпис)*
Секретарь *[Ив. Тарасенко]* *(підпис)*
9 сентября 1921 г.
Город Киев
№ 4042

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 1-4. Машинопис, незначні правки чорнилом[9].

КОМЕНТАРІ

[1] *Леонід (Лонгін Окропірідзе*, рік народж. невідомий – 1921) – католікос Грузинської Автокефальної Церкви. Народився в Тифліській губернії. У 1887 р. прийняв чернечий постриг. Після закінчення Київської Духовної Академії 1888 р. працював інспектором училищ “Товариства відновлення православного християнства на Кавказі”. З 1892 р. був настоятелем Зедазнійського монастиря. У 1893 р. – настоятель Хірського Стефанівського монастиря, член Грузинсько-імеретинської синодальної контори. У 1898 р. – єпископ Горійський, з 1900 р. – Імеретинський. У 1908–1913 роках посідав Гурійсько-Мінгрельську кафедру. Після вбивства католікоса Киріона II заступив його у 1919 р. – до грудня 1921 р. Помер за загадкових обставин.

[2] Мається на увазі акт 1686 р.

[3] 8-е правило III Вселенського Собору: “Єпископ Регіній... і єпископи Кіпрської області Зенон і Євагрій доповіли нам справу, яка відбувається всупереч ухвалам церковним і правилам св. апостолів... стародавнього заводу не було до того, то з якої речі єпископ м. Антіохії настановлював єпископів на Кіпрі... Отож зверхники у св. церквах Кіпру хай мають свободу без обмежень і без утисків... і згідно з стародавнім звичаєм, самі висвячують собі... єпископів. Того самого повинні дотримуватись і в інших областях...”

[4] 30-е апостольське правило: “Якщо якийсь пресвитер, зневажаючи свого єпископа, окремо скликатиме збори, і новий вівтар поставить, не викривши перед судом, що той

---

* Текст відсутній.

2* У тексті “Теофан”.

єпископ щось зробив проти благочестя і правил, то хай буде видалений, як властолюбець, бо він викрадач влади".

[5] Перші відомості про проповідь християнської віри належать до першої половини IV ст., коли полонянка Ніна з Каппадокії схилила до своєї віри царя Міріяна з родиною. На прохання охрещених візантійський імператор Константин I Великий вислав духовенство з єпископом Іоанном на чолі. Це і започаткувало християнську Церкву в Іверії.

[6] Поему "Кавказ" написано Т.Г. Шевченком 18 листопада 1845 р. у м. Переяслав і присвячено Якову де Бальмену.

[7] *Киріон (Георгій Ієронімович Садзагелов*, 1854-1919) – католікос Грузинської Автокефальної Церкви, церковний історик. Закінчив Тифліську семінарію. У 1876 р. вступив до Київської Духовної Академії, де займався церковною історією Грузії, кандидат богослов'я (1880). У 1902 р. – єпископ Балтський, вікарій Подільської єпархії, з 1907 р. – єпископ Ковельський. З 1908 р. перебував на покої в Курязькому монастирі, потім – в Санаксарському. На соборі новопроголошеної Автокефальної Грузинської Церкви в 1917 р. першим католикосом було обрано Георгія Садзагелова, який взяв ім'я Киріон II (Киріон I – католикос грузинський, домігся незалежності своєї церкви від Вірменської у 596 р.). Вбитий за таємничих обставин у 1919 р.

[8] Повна назва документа: "Декрет про свободу совісті, церковні та релігійні товариства". Відомий як "Закон про відокремлення церкви від держави та школи від церкви" від 23 січня 1918 р. В Україні набув чинності з 22 січня 1919 р.

[9] Зберігся також автограф листа, написаний В. Липківським, і його копія українською мовою. Ф.3984. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 19–24, 3–6.

№ 20

Інструкції Всеукраїнської Православної Церковної Ради

Про скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору

*[раніше 14 вересня 1921 року]**

І. Загальні підвалини

1) Всеукраїнський Православний Церковний Собор скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада з відому і за згодою належньої влади на 14 жовтня (на Покрову) н.с. 1921 р. в м. Києві.

2) Всеукраїнський Православний Церковний Собор має на меті, на підставі здобутих українською православною людністю через революцію прав на повну волю віри і всенародне порядкування церковними справами остаточно утворити і зміцнити новий устрій православної автокефальної всенародньо-соборної Церкви, при якому Церква вже не буде знаряддям в руках пануючих клясів, для поневолення і пригноблення і тримання людности в темряві, а допомагатиме віруючому народу утворити на землі справжнє світле Боже царство праці і досягти всесвітнього, вільного братерського єднання всіх народів.

3) Право рішаючого голосу на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі мають: 1) єпископи Української Православної Автокефальної і Всенародньо-Соборноправної Церкви; 2) Всеукраїнська Православна Церковна Рада в повному складі; 3) виборні, котрих оберуть повітові передсоборно-виборчі церковні зібрання із представників всіх православних парахвій, кожного зокрема повіту України в кількости шости виборних від повіту, з них не більш двох від духівництва і не менш чотирьох від мирянства; 4) представники від українізованих парахвій губерніяльних міст: Києва, в кількості 18 виборних, і Харкова, Катеринослава, Херсона, Житомира, Чернігова, Полтави, Одеси, Миколайова, Вінниці, Камянець-Подільського – по шести виборних від кожного міста; 5) представники православних українських церковних братств з районом діяльності не менш губернії, по п'яти делегатів від кожного братства і 6) церковно-громадські і культурно-освітні діячі, котрих персонально запрохає Всеукраїнська Православна Церковна Рада для участи в працях Собору.

* Датується за змістом супровідного документа.

4) Осіб, які мають згідно попередньому   3 цієї інструкції, право участи в працях Всеукраїнського Церковного Собору, Всеукраїнська Православна Церковна Рада запрохує прибути 14 жовтня н. ст. 1921 р. до м. Києва і завітати до канцелярії В.П.Ц.Р. (Володимирська, 24), де вони одержать всі необхідні інформації відносно праці Собору, а також про час відкриття Собору і місце його засідань.

II. Порядок обрання повітовими зібраннями виборних на Всеукраїнський Православний Церковний Собор

5) Повітові передсоборні зібрання для обрання виборних на Всеукраїнський Православний Церковний Собор скликають з відома і за згодою місцевої цівільної влади або Повітові Церковні Ради (де вони є), або головноуповноважені і уповноважені В.П.Ц.Р. по змозі, не пізніше 14 вересня 1921 року.

6) В тих повітах, де до дня скликання повітового передсоборного виборчого зібрання будуть організовані Волосні Церковні Ради – представників на повітове передсоборно-виборче зібрання обірають Волосні Церковні Ради, додержуючись того, щоб на повітовому виборчому зібранні, по змозі, від кожної православної парафії був один представник і щоб в загальній кількості представників, котрих обере Волцерада, було не більш однієї третини духовних осіб. В тих повітах, де Волосні Церковні Ради до того часу ще не працюватимуть, або працюватимуть не по всіх волостях повіту, – представників на повітове передсоборне виборче зібрання обірає кожна зокрема православна парахвія повіту на парахвіяльному зібранні в кількости трьох душ, з них не менше двох від мирян.

7) В тих парахвіях, де організовані Парахвіяльні Ради на підставі статуту, що ухвалила В.П.Ц.Р. парахвіяльні зібрання для обрання представників на повітове зібрання скликають Парахвіяльні Ради, а в тих, де церковно-релігійними справами порядкуватимуть в той час старорежимні церковні установи, – парахвіяльні зібрання скликають особи, котрі будуть уповноважені, або В.П.Ц.Р., або її місцевими церковно-релігійними установами (Церковними Радами, головноуповноваженими, уповноваженими, інструкторами, інструкторами і т. ин.). Парахвіяльні зібрання скликаються з відому і за згодою місцевих селрад, селревкомів, виконкомів. Термін скликання парахвіяльних зібрань необхідно призначити, приблизно, за тиждень до дня скликання повітового зібрання.

8) Уповноваження представникам на повітове передсоборне зібрання видають або Волосні Церковні Ради (коли вони обірають представників), або Президія парахвіяльного виборчого зібрання. В посвідченнях необхідно зазначити, коли саме і куди представник мусить прибути на повітове передсоборне зібрання. Правдивість уповноважень посвідчується місцевою сільською чи волосною владою. Протоколи виборчих парахвіяльних і волосних зібрань підписуються президією зібрань і залишаються або в канцелярії Парахвіяльної Ради, або Волосної Церковної Ради, або у головноуповноваженого чи уповноваженого В.П.Ц.Р.

9) Повітові передсоборно-виборчі православні церковні зібрання вважають дійсними, коли на них прибудуть представники від третини православних парахвій повіту. Коли ж в призначений день і годину прибудуть представники в меншій проти зазначеної в цьому пакті кількости, то тоді відкриття передсоборного зібрання пересовується на другий день і тоді воно відкривається при всякій кількости прибувших представників.

10) Повітове церковне зібрання відкриває або представник Повітової Церковної Ради, або головноуповноважений, або уповноважений В.П.Ц.Р., котрий перш за все інформує прибувших, хто і з якою метою скликає це зібрання, а також з'ясовує, що таке український церковно-визвольний рух, що таке Всеукраїнська Православна Церковна Рада і які завдання Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Після цього повітове зібрання під його головуванням обірає собі президію, яка і бере уже на себе порядкування працею зібрання.

11) Чергу дня повітового виборчо-підготовчого передсоборного зібрання, порядок виборів і спосіб голосування встановлює само зібрання.

12) Повітові виборчо-підготовчі передсоборні зібрання можуть ухвалювати своїм виборним листівні накази і інструкції.

13) Протокол повітового виборчо-підготовчого зібрання підписує президія зібрання і по можливості члени зібрання. В протокол обов'язково треба вписати всі резолюції зібрання, цікаві пропозиції окремих членів, а також імення і прізвища, професії і адресу (село, волость) осіб, котрих зібрання обере виборними на Всеукраїнський Православний Церковний Собор. Першописи протоколів надсилаються або негайно, або через виборних до Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а копії з них залишаються по бажанню в канцелярії Повітової Церковної Ради, або у головноуповноваженого, чи уповноваженого В.П.Ц.Р.

14) Посвідчення виборним на Всеукраїнський Православний Церковний Собор видає Повітова Церковна Рада або головноуповноважений, або уповноважений В.П.Ц.Р. Зміст посвідчення мусить бути приблизно таким:

«П о с в і д ч е н н я. Цим посвідчується, що пред'явник (*імення, прізвище, професія і адреса*)* обраний на повітовому передсоборно-виборчому зібранню представників православних парахвій * (*назва*)* повіту* (*назва губернії*), що відбулось* (*зазначається місце, де відбулось зібрання, день і місяць*) виборним на Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що скликає Всеукраїнська Православна Церковна Рада на 14 жовтня (на Покрову) н. ст. 1921 р. в м. Києві.

З цим посвідченням* (*прізвище*) повинен прибути не пізніше 14 жовтня н.ст. 1921 р. до м. Києва, до канцелярії В.П.Ц.Р. (Володимирська, 24) для участи в праці Церковного Собору».

Підписи: Голова Повітової Церковної Ради і секретар або головноуповноважений В.П.Ц.Р.

---

* Пропуск у тексті.

III. Порядок відкриття і провадження праці Всеукраїнського Православного Церковного Собору

15) Всеукраїнський Православний Церковний Собор в м. Києві відкривається 14 жовтня н.ст. (на Покрову) 1921 року при всякій кількости прибувших членів.

16) Відкриває Собор в призначеному для засідань помешканні голова Всеукраїнської Православної Церковної Ради або другий член президії Ради по її уповноваженню.

17) Попередню перевірку уповноважень членів Всеукраїнського Православного Церковного Собору виконує виборча комісія В.П.Ц.Р.

18) Під головуванням голови В.П.Ц.Р. Собор затверджує наказ для себе, що виробить В.П.Ц.Р., а потім уже обірає президію Собору, перевірочну і ріжні підготовчі комісії і переходить до чергової праці.

19) Церковно-релігійні організації і окремі особи, котрі визнають за необхідне зробити доповіді по тих чи инших питаннях на Всеукраїнському Церковному Соборі, мусить подати свої доповіді в листівній формі Всеукраїнській Православній Церковній Раді не пізніше 1 жовтня н. ст.

[Додатки]:

Копія

У.С.Р.Р.
Київський Губерніяльний
Виконавчий Комітет
Підвідділ Керування

Киевский Губернский
Исполнительный Комитет
Подотдел Управления
21/IX – ч. 9679

Всеукраинской Православной Церковной Раде

На НР. 718 сообщаю*, согласно резолюции ПредВЦИК тов. Петровского:

1) созыв сьезда разрешен; 2) относительно помещений Духовной Академии вам необходимо сговориться с ПОЛИРОМ*; 3) отпуск бумаги невозможен ввиду отсутствия ее в Киеве.

М.П.
Заведующий Отделом Управления (підпис)
Секретар (підпис)
з оригіналом згідно: (підпис)

---

* Так у тексті.

Резолюція

Киевского Губревкома от 6/УІІ 1921 года. Созыв Всеукраинского Церковного Собора на 14 октября Губревкомом разрешен.

Член Губревкома *(подпись)*

С оригиналом верно:

Завканц *(подпись)*

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 3-3 зв. Друкарський примірник.

Про створення волосних церковних рад та визначення їхніх обов'язків

*[Вересень 1921 р.]**

§ 1. Благочинницькі округи, благочинні совєти при благочинних, помішники благочинних і взагалі всі духовні інституції й посади, що утворені старорежимною російською духовною владою, касуються. Члени причетів, що призначені на парахвії бувшою російською духовної владою на парафії для виконання пастирських обов'язків лише тимчасово.

§ 2. Для загального порядкування церковними справами в кожній волості засновуються Волосні Церковні Ради.

§ 3. Кожна православна парахвія, що знаходиться в межах волости, обірає до складу Волосної Церковної Ради трьох представників. *Примітка*: Вперше Волосні Церковні Ради можуть бути обрані і на повітових або округових церковних зібраннях, в складі не менше 5 душ, на термін не більше 6 місяців, а також можуть бути організовані Повітовими Церковними Радами, Губерніяльними Церковними Радами і Всеукраїнською Православною Церковною Радою.

§ 4. Волосна Церковна Рада обірає з своїх членів голову ради, писаря і скарбника.

§ 5. В разі потреби, Волосна Церковна Рада має право кооптувати до свого складу на правах членів корисних до церковної справи осіб, а також запрохувати на свої засідання досвічених людей.

§ 6. Про початок своєї праці Волосна Церковна Рада сповіщає всі парахвії волости, з зазначенням місця своєї канцелярії і термінів своїх засідань. З дня одержання такого оповіщення членів причетів парахвій, парахвіяльні ради і окремі парахвіяне по всіх церковних справах перш за все звертаються до своєї Волосної Церковної Ради, а потім уже по належности, чи до повітової, чи до губерніяльної, чи до Всеукраїнської Православної Церковної Ради. До осіб і установ старорежимної духовної влади ні члени причетів парахвій, ні парахвіяне звертатися не повинні.

§ 7. В першу чергу Волосні Церковні Ради дбають: 1) щоб в кожній парахвії, волости порядкування церковно-релігійними справами перейшло до народних

* Датується за змістом супровідного документа.

рук і щоб провадилось воно на підставі українського народовладного братського статуту, що ухвалила Всеукраїнська Православна Церковна Рада, а також щоб всі парахвії волости були негайно приєднані до Всеукраїнської Спілки Православних Парахвій; 2) щоб в храмах всіх парахвій волости служби Божіх й треби відправлялись на українській мові; 3) щоб в кожній парахвії був такий склад членів причету, який вмів би гарно і богонатхненно відправляти Божі служби й треби на українській мові, а також були організовані церковні хори і загальнонародні церковні співи; 4) щоб кожна парахвія мала всі необхідні для церковних відправ богослужбові книжки на українській мові.

8. Для здійснення зазначених завдань волосні церковні ради: 1) надсилають членам причетів всіх парахвій волости запитальні картки для членів причету українських парахвій, що ухвалила В.П.Ц.Р., пропонуючи їм заповнити ці картки, підписати їх і негайно повернути Волосній Раді; 2) в кожній парахвії скликають установчі парахвіяльні збори.

Примітка. В українізованих вже парахвіях установчих парахвіяльних зборів Волосні Ради не скликають.

9. На установчих парахвіяльних зборах насамперед вирішується справа про українізацію парахвії, себто ухвалюються: 1) що порядкування церковно-релігійними справами в парахвії мусить провадитись на підставі українського народовладного братського статуту, що ухвалила Всеукраїнська Православна Церковна Рада; 2) що служби Божі в храмі парахвії й треби повинні відправлятися на українській мові і 3) що парахвія приєднується до Всеукраїнської Спілки Православних Парахвій.

На цих же зібраннях вирішується й справа про причет до храму парахвії. Коли на парахвії мається причет і буде з'ясовано, що він щиро й одверто підтримує український церковно-визвольний рух і стоїть на грунті автокефалії Української Церкви, соборноправного устрою її і живої церковно-народньої творчости (вживання при церковних відправах живої української мови, українських церковних співів, звичаїв і обрядів), визнає необхідність відокремляння Церкви від держави, то тоді парахвіяльне зібрання обірає його членами причету до храму парахвії.

Коли ж буде з'ясовано, що існуючий причет ставится цілком вороже до українізації Церкви, або хоче залишитись на парахвії з метою провокування справи, то тоді парахвіяльні зібрання: 1) ухвалює, що старий причет залишається на парахвії для виконання пастирських обов'язків лише тимчасово, і 2) звертається, з відому Волосної ради, до Всеукраїнської Православної Церковної ради з проханням вирядити на парахвію кандидатів, що заслуговують обрання в члени причету, або допомогти висвятити кандидатів парахвіяльного зібрання.

Крім того, установчі парахвіяльні збори обірають Парахвіяльну Раду, ревизійну комісію, ліквідують свій "приходський совєт", якщо він є, роблять ухвалу про припинення поіменного поминання на божих службах тих представників духовної влади, які належать до складу Української автокефальної Церкви, і вирішують інші церковно-релігійні справи.

Зразки протоколу установчих загальних парахвіяльних зборів бажано набувати в канцелярії Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

10. Волосні Церковні Ради вирішують, з якого терміну в кожній парахвії волости відправи божих служб повинні розпочатись на українській мові, а також, в яких парахвіях божі служби цілком відправляються на українській мові, а в яких – лише та частина відправи, яку виконує нарід (дяк).

1 1. Волосні Церковні Ради вживають належних заходів, щоб парахвіяльні ради тих парахвій, причети яких не мають ще досвіду в відправі Божих служб на українській мові, виряджали свої членів причетів для практичного вивчення української відправи або до Київа в український Києво-Софійський катедральний собор, або в сусідні парахвії, де зразково организовані відправи божих служб на українській мові.

12. Волосні Церковні Ради, при допомозі Всеукраїнської Церковної Ради, або Повітової чи Губерніяльної Церковної Ради, негайно організують при одній з центральних парахвій волости зразковий український мандрівний причет і хор, котрий Волосна Церковна Рада буде виряжати на села, буде відправляти перші українські відправи, також для обслуговування тих парахвій, які залишатимуться без причету, або причет яких буде нездатний до виконання церковних відправ на українській мові.

13. Волосні Церковні Ради допомогають парахвіяльним радам набувати богослужбові книжки на українській мові, ноти українських церковних співів і инші речі церковного вжитку, а також доглядають, щоб храми і всі речі в них держались в чистоті й повному порядку.

14. Обрання й звільнення членів причету парахвій на парахвіяльних зібраннях провадиться в присутности представників Волосної Церковної Ради. Виборчі переведення або ухвали про звільнення членів причету Волосні Церковні Ради, з своїми заувагами, надсилають або В.П.Ц.Р., або до повітової Церковної Ради на затвердження.

Бажано щоб члени Волосної Церковної Ради брали участь взагалі у всіх парахвіяльних церковних зібраннях парахвій волости.

15. Волосні Церковні Ради піклуються про полагодження всіх непорозумінь по церковно-релігійних справах як межи членами причетів і парахвіянами, так і межи одними членами причету або самими парахвіянами. Волосні ради можуть приймати і розглядати скарги на неправдиві вчинки по церковних справах членів причетів, парахвіяльних рад і зібрань, а також і окремих парафіян.

16. Волосні Церковні Ради можуть улаштовувати урочисті церковні відправи і, з відому і дозволу цивільної влади, церковні процеси й прощі.

17. Волосні Церковні Ради дбають про належне релігійне виховання людности. Задля цього вони улаштовують у храмах лекції і читання на релігійні теми, улаштовують духовні концерти, организують навчання людности Закону Божому.

18. Раз на рік Волосні Церковні Ради скликають церковне зібрання представників всіх парахвій волости для заслухання й затвердження обрахунків

прибутків і видатків по Волосній Церковній Раді, затвердження відчиту Волосної Церковної Ради і обговорення й вирішення инших загального значення для всіх парахвій волости церковних питань. Звичайні волосні церковні зібрання Церковні ради скликають не менш трьох разів на рік.

19. Волосні Церковні Ради одержують від парахвіяльних рад, окремих парахвіян і жертводавців добровільні внески, членські й пожертви на користь Всеукраїнської Православної Церковної Ради, губерніяльних, повітових і волосних церковних рад. Одержані кошти й пожертви Волосні Церковні Ради передають по призначенню, по змозі – негайно, і у в всякому разі не менше одного разу в три місяці.

20. Волосні Церковні Ради улаштовують свої засідання не менш двох раз на місяць. Президія Ради (голова, писар і скарбник) працює щоденно. Коли ж в щоденній праці не буде потреби, то – в призначені дні й години тижня, про що Волосна Рада повідомляє все населення волости.

21. Постанови Волосної Церковної Ради і волосних церковних зібрань надсилаються, по належности, до повітових, губерніяльних рад і Всеукраїнської Православної Церковної Ради до відому або на затвердження.

22. Волосні Церковні Ради вважаються місцевими церковно-релігійними органами Всеукраїнської Православної Церковної Ради і морально повинні підлягати всім наказам і розпорядженням В.П.Ц.Р.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 4–4 зв. Друкований примірник.

№ 21

Наказ виборним на Всеукраїнський Православний Церковний Собор від українських православних парафіяльних церков м. Київ

Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа:

1. Наказуємо і зобов'язуємо виборних від Українських православних парафіяльних церков м. Києва святу віру нашу православну безбоязно боронити, а матір нашу – Українську Православну Церкву – з кайданів поневолення князями світу цього і від царослужіння і панослужіння – визволити.

2. Наказуємо їм твердо і непохитно відстоювати автокефалію вільної української православної живої Христової церкви, всенародньо-соборноправний устрій її, відокремлення церкви від держави і вживання при церковних відправах при виконанні треб живої української мови, українських церковних співів, звичаїв і обрядів.

3. Наказуємо також подбати, щоб найвищим керовничим органом української православної автокефальної церкви постійно була Всеукраїнська Православна Церковна Рада, яко виборний коллективний орган церковного керовництва, котрий в разі необхідности для вирішення найважливіших питань скликає Всеукраїнський Церковний Собор.

4. Наказуємо і прохаємо наших виборних всіма належними від них засобами, всією своєю волею і розумінням подбати про відновлення української церковної ієрархії. В тому разі, коли не буде ніякої можливости відновити ієрархію традиційним церковним ладом – попіклуватись про обрання і хіротонію на Єпископів української церкви волею і молитвами Всеукраїнського Православного Церковного Собору осіб із священослужителів Української православної автокефальної церкви, котрі відповідатимуть всім тим завданням і здібностям яких українська церква вимагає від своїх архипастирів.

5. Вимагаємо від наших виборних, щоб вони після закінчення праці Всеукраїнського Православного Церковного Собору негайно скликали зібрання парафіяльних церков і розповіли всім про діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Амінь.

9 жовтня 1921 року
м. Київ

Рада Старокиївської Української православної парахвії
при Київо-Сохвійському катедральному Соборі

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 23-23 зв. Копія, машинопис, поикоджений папір.

№ 22

Довідка про стан духовенства Української Православної Церкви

*Не пізніше 14 жовтня 1921 р**

Стан духівництва Української православної церкви

Православна українська церква згідно своїй історії і духу православія є Церква соборноправна, народна: всяка християнська душа має в ній рівні права щодо участі в усіх церковних справах. Через те духівництво Української Церкви не повинно рахуватися як якась окрема керівнича церковна інституція і взагалі як окрема кляса чи то каста в Церкві. Українське духівництво працює в церковних справах на рівних правах з усім народом і є частина того ж народу, і коли одержує від Бога по обранню і молитвах народа окремий дар духовний (благодать), то не для началництва в церкві, а для послуги церкві цим даром. Отже, кожний пан-отець в українській парафії, кожний єпископ в українській парафії є не висчим над усіма, а одним поміж усіма, що торкается керівництва, і тільки в справах відправ Божих служб та виконання християнських тайн він займає в церкві окреме становище, але і тут повинен все чинити за згодою з церквою, а не самовладно.

Але користуючись рівними з усіма правами в справах керування Церквою, Українські архипастирі й [пан]-отці користуються тим більшою пошаною від усієї православної людности, як носителі Божественної благодаті, яку вони одержали від Бога по обранню і предстательству церкви, як обранці всього народу для душпастирства. Через те як моральний, так і матеріальний стан українського духовенства повинен бути далеко кращим і почеснішим, ніж був досі в російській церкві, коли і єпископи і священики були більш урядовцями ніж душпастирями, не народом обирались і не народові служили... [2*]

Отже, кожна українська парафія повинна берегти достоїнство і честь свого пан-отця, а кожна єпархія – достоїнство і честь свого архипастиря [як носителя Божої благодаті][3*], і ставити своє духівництво в такі моральні і матеріальні умови, в яких їм якнайкраще можна було б виконувати свої обов'язки. Як парафіяльні і єпархіяльні збори і ради, так і окремі парафіяни повинні шанувати свого пан-отця, уважно ставитись до його слів і навчання, не дозволяти собі

* Датується за змістом документа.

[2*] Крапки в тексті.

[3*] Дописано замість викреслених: "саму дорогоцінну скарбницю свого церковного життя".

проти нього образи чи зневажання. В разі якого непорозуміння між пан-отцем і парафіянами, і парафіяльна і округова ради повинні всі засоби приймати до найскоршого ліквідування цих непорозумінь.

Безумовно, і українські єпископи і пан-отці повинні високо тримати своє достоїнство і честь в церкві і завжди пам'ятати, що не своїм начальництвом, а своєю послугою церкві вони найлуче підтримають свою честь, і що чим більш буде жива і самодіяльна їх парафія, чи єпархія, тим краще в ній буде і їх моральне і матеріальне становище.

Дуже тяжкий стан буває молодих вдовців-священиків чи діяконів. Хоч апостол заповідує пан-отцеві бути чоловіком одної жінки, але любов і милосердя вище закону, а закон про одну жінку пан-отця від того не принизиться, а стане ще вищим, коли по вирішенню парафіяльної та округової рад, з благословенства єпископа, буде дано дозвіл священику-вдівцеві взяти собі другу жінку. Єпископом чи пан-отцем може бути і монах, коли його вибере людність, але монашенський стан в українській церкві сам по собі ніяких [привілеїв]* перед світським не повинен мати. Рівним чином в українській церкві ні сам себе пан-отець, ні його ніхто не має права [позбавити]2* сана священства. Він може залишити діяльність священничеську, чи його можуть не обирати, або заборонити в священстві, але сан на ньому залишається: що дане чоловікові Богом, те ніким зняти бути не може.

[**Нагороди українського духовенства**]3*

В Російській церкві велику ролю в службовим стану духовенства відогравали так звані почесні нагороди: хрести, камилавки, скуфьі4*, набедреники і т. и. Підставою для цих нагород брали слова апостола: пресвітери, що добре трудяться, нехай удостояться двійної честі (1Тим. 5:17). Але ці нагороди, які вживались в Російській Церкві, заведені не так давно – літ 150 тому, і малось тут на увазі не підвисчити, а навпаки [–] принизити духовенство: високий чин пан-отця прирівняти до світських чиновничих рангів, тілько ранга духовенства [рахувалась] далеко низчою, ніж світська чи монашеська: і священик за 25 літ часом не дослужувався і до скуфьі, тоді як світський чиновник за цей час доставав стільки орденів. Правда, єпископи, архимандрити виблискували митрами, звіздами, але дорого вони їм коштували, а ще дорогше церкві, що за звізди на грудях своїх єпископів повинна була щиро услуговувати державі. А в життю духовенства ці нагороди викликали стільки ліцемірства, заздристи, ворожнечі і неправди, що дійсно не почестю, а великим злом і приниженням були для духовенства.

В українській православній церкві духовний чин має і повинен стояти так високо, що ніякі нагороди для підвищення його чести вже не потрібні і недостойно українському пан-отцеві, як тій дитині, запобігати за якимись

---

* Закреслено: “переваг”.
2* Закреслено: “знищити”.
3* Запис на полях аркуша.
4* Так у тексті.

цяцьками. Через те в Українській Церкві почесні нагороди духівництву повинні бути зовсім відкинуті. Набедреник прилічується до звичайної богослужбової одіжі священика, а палиця єпископа, камилавка, як дуже невдобне головне вбрання, касується, а скуфью (аксамитову шапку) може накладати на голову кожний пан-отець, коли править службу надворі, митра і панагія повинні належати до богослужбового вбрання єпископа, а хрест на груди – до богослужбового вбрання священика. Українські пан-отці взагалі повинні за свою працю мати пошану і нагороду не від начальства, а від своїх парафіян, які, безумовно, найдуть спосіб достойно вшанувати свого пан-отця, як він цього заслужить.

[Утримання духівництва]*

Утримання духівництва завжди в історії Церкви було дуже пекучим питанням і часто ставало великим соблазном. Головне джерело утримання духівництва – плата за молитву і треби – найбільш принижало духівництво перед парафіянами, дуже часто доводило до непорозумінь і ворожнечі миж пастирем і його духовними дітьми. Треба сказати, що і друге джерело утримання духівництва – земля церковна – теж не сприяло почесному становищу священика в парафії. Землі у священика в порівненні з людьми було багато і священики, закопавшись в хозяйство, часто забували свої пастирські обов'язки і взагалі більш наближались до життя панського, ніж народнього, переймали панські [звички][2*] й роскоші, а від народу віддалялись. Цьому сприяло і виховання кандидатів на священиків – тепличне життя серед народу і для народа не пристосоване.

В українській церкві утримання духівництва повинно бути поставлено в зовсім інакші умови. Українські пан-отці з своїми парафіянами ні в які грошові справи за треби не повинні входити, всі треби і молитви повинні виконувати даремно і [грошей][3*] в свою користь не брати, а всі [гроші], що по постанові загальних зборів парафії, чи добровільно від парафіян [надходять] за треби, повинні йти в загальну церковну скарбницю. Пан-отці ж одержують від парафіяльної ради утримання грішми чи натурою в кількости, встановленій загальними зборами. Утримання повинно бути в такому розмірі, щоб вповні забезпечувало пан-отця і його сім'ю. В разі, пан-отець не має в парафії свого власного помешкання. Парафія повинна [подбати] відвести [членам причету] помешкання і городи. Позаяк священик має однакові з народом права в церкві, то він повинен мати і однакові громадянські права: право на користування польовою землею, навчання дітей в школах і т. и. нарівні з усіма[4*]. Нарешті, парафіяльні окружні і єпархіяльні ради повинні вповні забезпечити своїх пан-отців і їх сімейства на випадок старости, хворости, каліцтва пан-отця, сирітства його сім'ї.

---

* Запис на полях аркуша.
2* Закреслено: "замашки".
3* Закреслено: "нічого".
4* Закреслено: "бути обраним на ті чи інші посади державні".

Єпископа і необхідні при ньому інституції повинна утримувати вся єпархія, але як єпископ, так і ті, що при ньому, можуть займати посади настоятелів парафіяльних храмів, чи инші – нарівні з усіма, одержуючи за це окрему платню. Взагалі, Українська церква, як жива і народня, найде в собі далеко більше засобів для достойного утримання свого духовенства, ніж мала їх старорежимна [Російська] Церква – офіційна і державна. Взагалі, питання про утримання свого духовенства повинна вирішити якнайлучче кожна парафія. [Взагалі питання питання про утримання свого духовенства повинна вирішити якнайлучче кожна парафія]*.

[Сімейний стан українського духовенства]*

Як єпископи, так і священики і діякони Української Церкви згідно ясному слову апостола (І Тим. 3 гл.) можуть бути жонатими, і, взагалі, той чи инший сімейний стан не може перешкоджати висвяченню на духовну степень чоловіка, коли його вибере людність.

[Звичайна одіж і зовнішній вигляд українського духівництва]*

В православній і католицькій церкві здавна повівся звичай, щоб духівництво відріжнялось від мирян своєю звичайною одіжью і зовнішнім виглядом. Але цей звичай не йде з давньої старовини. Навіть у древніх євреїв, де одіж священикам сам Бог призначив, цю одіж вони вдівали тільки під час відправи служби, а в звичайні часи ходили в звичайній одіжі, як і всі, і зовнішнім виглядом не відріжнялися від усіх. Христос і апостоли ходили в звичайній одіжі і зовнішнім виглядом не відріжнялись від усіх, а апостол Павел навіть зауважує християнам, щоб не старались відріжнятися зовнішним виглядом від усіх (І Кор. 11:16). Уже те, що зовнішній вигляд духівництва самих найстарших Церков – православної і католицької, зовсім протилежний (у нас ні в якім разі не можна стригтись і голитись, там – це обов'язково) показує, що [відмінний] зовнішній вигляд духівництва не є наслідком давньої старовини, а встановлений тою чи иншою церквою з якоюсь певною метою.

Протилежний вигляд духівництва православного і католицького пояснюється боротьбою православія з католицтвом, де головні войовники звичайно повинні найбільше відріжнятися. Взагалі, відмінний вигляд духівництва від мирян в деяких церквах має на меті відріжнити духівництво від народу як окрему касту, віддалити духівництво від народу, як керівничу клясу в церкві; і тут відмінний зовнішній вигляд почасти повинен бути пояснений боротьбою миж світським і духовним станом, миж народом і клиром.

Великий вплив мало на відміну зовнішнього вигляду духівництва монашество, коли стало відігравати головну ролю в церковнім житті, бо воно взагалі боролося з світом, з усім світським і старалось навіть з зовнішнього боку виразно відріжнити себе від світу. Українська церква є церква народня і

---

* Це запис на полях аркуша.

ніякої окремішности в ній духовенства від народу не повинно бути, тим більше не повинно в ній бути ніякої боротьби між духівництвом і народом, через те в звичайні позаслужбові часи українські пан-отці не мають нужди нічим відріжнятися від народу в своєму зовнішньому вигляді, можуть стригти волосся, стригти чи голити бороду і вуса, носити звичайну одіж, бо, безумовно, священство пан-отця не в тілі і зовнішнім вигляді його, а в душі і її достоїнстві.

Часто зауважують, що пан-отцям треба зберігти їх зовнішність, вигляд і одіж, щоб цим затримати їх від ріжних негарних вчинків, від завітання [до] тих місць, куди їм не слід ходити [і т. и.]. Але невелика честь і достоїнство буде в того пан-отця, якого буде затримувати від нечемних вчинків його одіж і вигляд, а не його совість, честь і той, що в ньому сан. Українські пан-отці повинні бути значно вищі того, щоб потрібувати собі якоїсь уздечки чи мотузки в виді одіжі та зовнішнього вигляду, щоб затримати себе від нечемности. Треба нарешті зазначити і велику нездатність духовної одіжі, зосібна на селі, де пан-отець повинен працювати, як і його парафіяни.

Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 13-16 зв. Рукопис чорнилом.

№ 23

Список кандидатів на висвячення, обраних на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі

24 жовтня 1921 р.

Реєстр кандидатів на єпископів, обраних 24/10. 21 р. на В.П.Ц.С.

1. Теодорович Ів	[+167-24]=	131
2. Шараївський Н.	[–102-22]	124
3. Орлик С.		19
4. Чулаєвський		94
5. Маляревський		90
6. Стеценко		82
7. Ярещенко		73
8. Левицький		73
9. Михновський		69
10. Куниченко		53
11. Павловський		51
12. Грушевський		52
13. Борецький		47
14. Бутовський		46
15. Бржосньовський		41
16. Мшанецький		28
17. Коломійченко		27
18. Дахівник [Дахівський] І. П.		26
19. Стороженко } 30/X		–
20. Юх. Калішевський } 30/X		–
Рішняк*		
Бутвиненко		
Степаненко		
Соколовський		

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 35-а. – Арк. 34. Чернетка. Рукопис чорнилом.

* Останні 4 прізвища дописано олівцем.

№ 24

Запрошення членам Всеукраїнського Православного Церковного Собору відвідати лекцію в Українському архітектурному інституті

26 жовтня 1921 р.

До Всеукраїнського Церковного Собору

Український архітектурний інститут має за честь прохати членів Церковного Собору на лекцію для членів Собору: «Українська церковна архітектура і шляхи її відродження», ілюстровану діапозитивами.

Після лекції нарада про проведення в життя постанов Собору в цій справі.

Лекція почнеться о 6-й год. (по-сонцю) в пом[ешканні] інституту (б. митрополичий буд[инок]).

Ректор інституту *Дяченко (підпис)*

Діловод*

Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 102. – Арк. 193. Оригінал.

* Підпис нерозбірливий.

Іменний покажчик

Географічний покажчик

Покажчик релігійних установ, закладів парафій та братств

Церковні управління

Список скорочень

бр. – братчик
Виконком – виконавчий комітет
вол. – волость
Волвиконком – волосний виконавчий комітет
ВПЦР – Всеукраїнська Православна Церковна Рада
ВПЦС – Всеукраїнський Православний Церковний Собор
ВСПП – Всеукраїнська Спілка православних парафій
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ВУЦИК – Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет
ВЦР – Всеукраїнська Церковна Рада
ВЦС – Всеукраїнський Церковний Собор
Головноупов. – головноуповноважений
гр. – громадянин
Губисполком – губернский исполнительный комитет
Губревком – губернський революційний комітет
Губюст – губернський відділ юстиції
д. – добродій
див. – дивись
док. – документ
друк.прим. – друкований примірник
Жилвідділ – житловий відділ
зв. – зворот
КПЦР – Київська Православна Церковна Рада
КГЧК – Киевская губернская чрезвычайная комиссия
мед. – медичний
м.п. – місце печатки
м.ч. – мандат числом
Наркомюст – Народний комісаріат юстиції
н. ст. – новий стиль
о. – отець
окр. – округ
оп. – опис
п. – пан
Пар., параф. – парафія, парафіяльний
п.-о. – пан-отець
п. – передмістя
пов. – повіт, повітовий

п.	–	пункт
ПОЛИРУ	–	підвідділ по ліквідації майна колишніх релігійних установ при Київському губвиконкомі
Політбюро	–	Політичне бюро
Пред.	–	председатель
Прот.	–	протоієрей
Проф.	–	професор
Раднарком	–	Рада Народних Комісарів
Ревком	–	революційний комітет
Ревтрибунал	–	революційний трибунал
РПЦ	–	Російська Православна Церква
Р.Х.	–	Різдво Христове
св.	–	святий
с.-д.	–	соціал-демократ
Совнарком	–	Совет Народных Комиссаров див. Раднарком
спр.	–	справа
ст.	–	століття
ст. ст.	–	старий стиль
т-во	–	товариство
т. з.	–	так званий
т. зр.	–	точка зрения, точка зору
тов.	–	товариш
УАПЦ	–	Українська Автокефальна Православна Церква
УГКЦ	–	Українська Греко-Католицька Церква
укр.	–	український
УНР	–	Українська Народна Республіка
УПЦ	–	Українська Православна Церква
УПЦР	–	Українська Православна Церковна Рада
УСК	–	Українська Споживча Кооперація
УСРР	–	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УЦР	–	Українська Центральна Рада
ф.	–	фонд
хр.	–	християнський
цит.	–	цитата
ЦіЖ	–	Церква і Життя (часопис)
ЦР	–	Церковна Рада
ч.	–	число (номер)
част., ч.	–	частина
ЧК	–	Чрезвычайная Комиссия
чл. квиток	–	членський квиток

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

Частина перша. Стенограми засідань

Частина друга. Документи та матеріали

Наукове видання

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР УАПЦ

14 -30 жовтня 1921 року

Упорядники:
Г. М. МИХАЙЛИЧЕНКО, Л. Б. ПИЛЯВЕЦЬ, І. М. ПРЕЛОВСЬКА

Технічний редактор
М. А. ПРИТИКІНА

Оригінал-макет
Т. Г. МАСЛЕННИКОВОЇ

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
252601, Київ, Трьохсвятительська, 4

Видання здійснено за участю відділу наукових та інформативних видань
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
290026, Львів, Козельницька, 4

Підп. до друку 24.03.99. Формат 70x100/$_{16}$. Папір офс. №1.
Гарнітура Софія. Офс. друк. Наклад 1000 пр.
Ум. фарбо-відб. 45, 5. Обл.-вид. арк. 45, 78
Зам. № 522

Друкарня видавництва Отців Василіян "Місіонер"
292010, Жовква Львівської області, Василіянська, 8

9789660212435
PERSHYI VSEUKRAINSKYI PRAVOSL